

**T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Doktora Tezi

**VEHİP PAŞA (KAÇI)'NIN HAYATI
VE
ASKERİ FAALİYETLERİ**

**YÜKSEL NİZAMOĞLU
2502080470**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. HALİL BAL**

İSTANBUL-2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH** Anabilim Dalında **2502080470** numaralı **YÜKSEL NİZAMOĞLU'nun** hazırladığı **“VEHİP PAŞA (KAÇI)'NİN HAYATI VE ASKERİ FAALİYETLERİ”** konulu **YÜKSEK LİSANS- / DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi **05.11.2010 Cuma** günü saat: **10.00'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulü**ne* **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.ALİ ARSLAN	Kabulü	
PROF.DR.SÜLEYMAN BEYOĞLU	Kabulü	
DOÇ.DR.HALİL BAL	Kabulü	
DOÇ.DR.ARZU TERZİ	Kabulü	
YRD.DOÇ.DR.FATİH MEHMET SANCAKTAR	Kabulü	

Adres: Besim Ömerpaşa Caddesi Kaptan-ı Derya Sokağı 34452 Beyazıt/Istanbul
Tel: 0212 440 00 00 / 14219-14220-14221-14222-14226-14227-14243
Fax: 0212 440 03 40 e-mail: sbe@istanbul.edu.tr

MEHMET VEHİP KAÇI

(1875-1940)

ÖZ

VEHİP PAŞA'NIN (KAÇI) HAYATI VE ASKERİ FAALİYETLERİ YÜKSEL NİZAMOĞLU

Vehip Paşa Osmanlı Devleti'nin son döneminde etkili olmuş, üstlendiği görevlerden dolayı adını duyurmuş bir komutandır. Bu çalışma ile amacımız; bir asker biyografisi olarak Vehip Paşa'nın hayatını, özellikle tarihimizde önemli bir yer tutan Balkan ve I. Dünya Savaşı'ndaki askeri faaliyetlerini, yurtdışına çıkmasından sonra yürüttüğü muhalif hareketleri ve Habeşistan Savaşı'ndaki rolünü ayrıntılı olarak açıklamaktır. Bu araştırma ile Vehip Paşa'nın 1875 yılından 1940 yılına kadar olan hayatı esas alınarak içinde yer aldığı faaliyetler açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu kapsam ve amaç doğrultusunda tez ortaya konulurken; Vehip Paşa ailesinden alınan notlar, mektuplar, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Genelkurmay ATASE Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü, Emekli Sandığı Arşivi, TBMM Kütüphanesi, Milli Kütüphane ve Üniversite kütüphanemizden yararlanılmıştır.

1875 yılında Yanya şehrinde doğan Vehip Paşa, İttihat ve Terakki içinde aktif bir görev üstlenmiş, Manastır'da II. Meşrutiyeti ilan eden beyannameyi okumuş, 31 Mart Olayı sonrasında Harp Okulları komutanlığı görevine getirilmiştir.

Balkan Savaşı'nda Yanya'yı savunan, 1914 yılında Hicaz Fırkası komutanı ve Hicaz valisi olarak Şerif Hüseyin'le mücadeleye giren Vehip Paşa, Birinci Kanal Seferi'nden sonra II. Ordu komutanlığına tayin edilmiş ve Çanakkale Cephesi'nde Güney Grubu komutanı olarak görev yapmıştır. Erzurum'un kaybedilmesinden sonra III. Ordu komutanlığına getirilen Vehip Paşa, 1916 yılında bazı başarılar kazanmasına rağmen, Trabzon ve Erzincan'ın kaybıyla sonuçlanan mağlubiyetler yaşamıştır. Vehip Paşa, 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra Rus ordularının geri çekilmesiyle III. Ordu komutanı olarak Erzincan, Trabzon, Rize, Gümüşhane, Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır, Van, Batum ve Gümrü'nün alınmasında, Türk kuvvetlerinin önce 1914, daha sonra da 1877 sınırına ulaşmasında ve daha ilerilere gitmesinde aktif bir rol oynamıştır. Vehip Paşa, Şark Ordular Grubu komutanlığına getirilmişse de Türk ordusunun Kafkaslar'a girmesiyle Almanlarla yaşanan

mücadeleler ve kendisi hakkında ortaya atılan yolsuzluk iddiaları üzerine Umumi Karargah emrine alınmıştır.

Mondros Ateşkes Antlaşması'yla ortaya çıkan İttihatçı düşmanlığından Vehip Paşa da nasibini almış ve hakkında çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Bu arada tutuklanmış, Bekirağa Bölüğü'ne konulmuş ve Ermeni tehciri ile ilgili ifade vermiştir. İfadesinde; bir taraftan İttihatçıları suçlamış, diğer taraftan da ileri hareket sırasında Ermenilerin yaptıkları zulümleri ayrıntılı olarak anlatmıştır.

Vehip Paşa Mondros Ateşkesi'nden sonra birçok İttihatçı gibi yurtdışına gitmeyi tercih etmiş ve 1939 yılına kadar zorunlu bir sürgün yaşamıştır. Bu dönemde önce askerlik mesleğinden, sonra da vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Vehip Paşa, yurtdışı günlerinde Türkiye'nin yeni rejimine muhalif olarak hareket etmiş ve çeşitli olaylara karışmıştır.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde, 150'liklerin affı sonrasında 1939 yılında tekrar vatandaşlığa alınan Vehip Paşa, yurda döndükten kısa bir süre sonra 1940 yılında vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vehip Paşa, Esat Paşa, Enver Paşa, Yanya, İttihat ve Terakki, Balkan Savaşı, Hicaz, Şerif Hüseyin, Çanakkale Savaşı, III. Ordu, Batum, Habeşistan, Roma, Köstence, Kahire, Atina.

ABSTRACT

THE LIFE AND THE MILITARY ACTIVITIES OF VEHIP PASHA(KAÇI) YÜKSEL NİZAMOĞLU

Vehip Pasha was an influential commander who became famous because of the tasks he took in the last phase of Ottoman Empire. Our aim with this study is to explain the life of Vehip Pasha in detail as a military biography, especially his prominent military roles during the Balkan Wars and the first world war, his opponent movements after he went abroad and his role in Abyssinia war. With this study, the life of Vehip Pasha from 1875 to 1940 is taken as a ground and his activities throughout his life is explained.

While the thesis was being written within this aim and content; notes taken from the family of Vehip Pasha, the archives of Turkish Presidency, the ATASE archive of the chief of General Staff, Republic Archives of Premiership, Ottoman archives of Premiership, the archives of National Defense Ministry, the archives of retirement fund, the library of TBMM, National Library and the library of our University was used.

Vehip Pasha who was born in Janina in 1875, undertook an active role in the Committee of Union and Progress, read the declaration in Monastery which announced the II. Constitutional Period and was entrusted with the commander of Military Academy after March 31 movement.

Vehip Pasha who defended Janina during the Balkan war and fought with Şerif Hüseyin, as the major and commander of Hejaz in 1914 was inducted as the commander of Army II. and served in Dardanel as the commander of South group. Although Vehip Pasha who became the commander of Army III. after Erzurum was lost had some victories in 1916, he experienced some defeats which ended up with the losses of Trabzon and Erzincan. When the Russian armies pulled back after the Bolshevik Coup in 1917, Vehip Pasha played an active role first in taking back Erzincan, Trabzon, Rize, Gümüşhane, Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır, Van, Batum and Gümürü and then in reaching to the border of 1914 and 1877 respectively as the commander of III. Armed forces. Even though Vehip Pasha was the commander of Eastern Armed Forces, because of the battles with Germans when the Turkish armed

forces entered into the region of Caucasian and claims of impropriety about him, he was brought back to the service of General Military Quarters.

Vehip Pasha had his share from the opposition to the The Committee of Union and Progress which emerged after Treaty of Mondros and some claims about him were put forward. In the meantime he was arrested and put into Bekirağa Squad and gave a statement about Armenian Emigration. In his statement, one hand he accused the defenders of the Committee of Union and Progress and on the other hand explained atrocities of Armenian during forward operating in detail.

Vehip Pasha, like many other members of The Committee of Union and Progress preferred to escape abroad and was exiled in 1939. In that period, he was first evicted from military and then from citizenship. When he was abroad, he was opposed to the new rejime of Turkey and took part in some events.

After the remission of 150'ies and in 1939, during the presidency of İsmet İnönü, he became Turkish citizen again and died in 1940 soon after he returned back to his home country.

Key Words: Vehip Pasha, Esat Pasha, Enver Pasha, Janina, The Committee of Union and Progress, Hejaz, Şerif Hüseyin, Dardanel Wars, III. Armed Forces, Batum, Abyssinia, Rome, Constanza, Cairo, Athens

ÖNSÖZ

1875-1940 yılları arasında yaşayan Vehip Paşa, Harp Okulu'nu 1313-1 okul numarasıyla birincilikle bitirmiş, daha sonra Erkan-ı Harbiye Mektebi'ne girmiş, buradaki öğrenimini başarıyla tamamlayarak Osmanlı ordusunda göreve başlamış ve bu görevi 1919 yılına kadar devam etmiştir. Kurmay Yüzbaşı olarak Osmanlı ordusunda göreve başlayan Vehip Paşa, birinci ferik yani korgeneral rütbesine kadar yükselmeyi başarmıştır. Bu süre içinde Manastır'da Ders Nazırlığı, Harp Okulları Komutanlığı, Yanya Müstahkem Mevki Komutanlığı, Hicaz Fırkası Komutanlığı ve Hicaz Valiliği, II. Ordu Komutanlığı, Çanakkale Cephesi Güney Grubu Komutanlığı, III. Ordu Komutanlığı ve Şark Ordular Grubu Komutanlığı görevlerinde bulunmuştur. Bu görevler sırasında bir taraftan zaferler kazanırken, diğer taraftan da Yanya ve 1916 yılında Erzincan'ın kaybıyla sonuçlanan harekatta olduğu gibi yenilgilerle karşılaşmıştır. Tam bir İttihatçı olan Vehip Paşa büyük başarılarla imza attığı sırada yolsuzluk iddialarıyla karşı karşıya kalmış ve Mütareke döneminde de tutuklanmıştır. Daha sonra yurtdışına gitmeyi tercih etmiş, 19 yıl kadar bir süreyi memleketinden ve ailesinden uzak bir şekilde geçirmiştir. Yurtdışında bulunduğu dönemde çeşitli muhalefet hareketlerinde bulunmuş, değişik ülkelerde yaşamıştır.

Vehip Paşa şu ana kadar, bir yüksek lisans veya doktora seviyesinde veya müstakil bir kitap olacak şekilde araştırma konusu yapılmamıştır. İlk defa bu araştırmamızla bir doktora tezine konu olmuştur. Vehip Paşa'nın hayatı kısa biyografi şeklinde önceki yıllarda yayınlanmış ansiklopedi, kitap ve dergilerde yer almıştır. Bunlardan kapsamlı olarak yapılan ilk yayın Fethi Tevetoğlu'nun Türk Ansiklopedisi'nde kaleme aldığı "Vehip Paşa" maddesidir. Bu madde, daha sonra yayınlanan birçok yayına da esas oluşturmuştur. Bugün internet ortamında araştırıldığında Vehip Paşa biyografisi olarak genellikle Tevetoğlu'nun ilgili maddesi karşımıza çıkmaktadır. Vehip Paşa'nın Meydan Larousse, Türk Meşhurları Ansiklopedisi ve Meşhur Adamlar'da kısa bir biyografisi verilmiştir. Vehip Paşa ile ilgili önemli bir çalışma 1972 yılında Hayat Tarih Mecmuası'nda yayınlanmıştır. İhsan Ilgar tarafından kaleme alınan bu çalışma, ansiklopedilerde yer alan biyografilere göre daha kapsamlıdır. Ancak, Ilgar'ın bu çalışmasında dipnot yer almadığı gibi, kaynakçaya da yer verilmemiştir.

Vehip Paşa hakkında kapsamlı bir biyografi, İsmet Görgülü tarafından 1983 yılında yayınlanan “*Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar*” adlı eserde yer almıştır. Görgülü bu biyografide; ailesi, öğrenimi, yükselme tarihleri, askeri görevleri, katıldığı savaşlar, nişan, madalya ve takdimnameleri, askerlik sonrası aldığı görevler, hasletleri ve görüşleri konusunda kısa bilgiler vermiştir. Bu biyografinin bir özelliği de Kara Kuvvetleri Komutanlığı Personel Arşivi’ndeki şahsi dosyasından yararlanılmış olmasıdır. Vehip Paşa hakkında yayınlanan en kapsamlı araştırma, İsmail Arar imzasıyla Tarih ve Toplum dergisinde yer almıştır. “*Yakın Tarihimizden Portreler Macera Dolu Bir Hayat: Vehip Paşa*” adıyla yayınlanan bu yazı iki ayrı makale şeklinde çıkmış ve toplamda 16 sayfaya ulaşmıştır. 1987 Aralık ve 1988 Ocak aylarında yayınlanan bu makalelerde iyi bir literatür taranmış ve zengin bir içerik sunulmuştur. Bu yayınlar dışında, H. Adnan Önelçin’in “*Nutuk’un İçinden Kişi Adları Dizini*” eserinde ve M. Orhan Bayrak’ın “*İstanbul’da Gömülü Meşhur Adamlar*” adlı kitabında kısa olarak Vehip Paşa biyografisine yer verilmiştir. Tez çalışması sırasında yeni ulaştığımız bir kaynak, Sermet Atacanlı’nın “*Atatürk ve Çanakkale’nin Komutanları*” adıyla 2007’de yayınlanan kitabı olmuştur. Bu eserde Atacanlı, Vehip Paşa’ya 32 sayfa ayırmış, özellikle iki konuya ağırlık vermiştir. Birinci olarak Vehip Paşa’nın Çanakkale Savaşı’ndaki rolünü ayrıntılı olarak incelemiş, ikinci olarak Vehip Paşa’nın yurt dışındaki faaliyetlerini, Cumhurbaşkanlığı Arşivi belgelerine dayanarak ortaya koymuştur. Vehip Paşa ile ilgili olarak yapılan en son yayın 2009 yılında Genelkurmay ATASE Başkanlığı tarafından yayınlanan “*Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Albay ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*” adlı eserdir. Hülya Toker ve Nurcan Aslan tarafından hazırlanan bu eserde üç sayfalık bir Vehip Paşa biyografisi yer almıştır.

Vehip Paşa ile ilgili olarak yayınlar yukarıda belirtildiği şekildedir ve bir makale kapsamından daha ileriye gidememiştir. Bu araştırmalarda hayatının her safhası, özellikle askeri faaliyetleri ayrıntılı olarak incelenmemiştir. İşte bu çalışma; Vehip Paşa’nın ailesini, doğduğu yerden başlayarak bulunduğu görevlerini, bu sıradaki faaliyetlerini, başarılarını, başarısızlıklarını, gerek Mondros Ateşkes Antlaşması ile başlayan dönem, gerekse yurtdışındaki hayatını bütün ayrıntılarıyla ortaya koymayı amaçlamıştır.

Bu çalışma her şeyden önce bir askeri biyografi çalışmasıdır. Vehip Paşa merkezli olarak Balkan Savaşı'nda Yanya savunması, I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaşın başlamasıyla Hicaz, burada yaşanan Şerif Hüseyin-Vali Vehip Bey çekişmesi, I. Dünya Savaşı ile birlikte Kanal Seferi, Çanakkale'de 1915 yılı Temmuz ayından itibaren Güney Grubu muharebeleri ve 1916 yılından 1918 yılı Temmuz ayına kadar Kafkas cephesinde yaşananlar incelenmiştir. Bu olayların baş kahramanı komutan Vehip Paşa'dır ve olumlu veya olumsuz ortaya çıkan gelişmelerde önemli bir rol oynamıştır. Çalışmamız sadece askeri faaliyetlerle sınırlanmamış, Vehip Paşa'nın gerek Mütareke dönemindeki faaliyetleri, gerekse yurtdışına çıktıktan sonraki İtalya, Romanya, Yunanistan, Mısır ve Habeşistan'daki faaliyetleri de ortaya konulmuştur.

Araştırmamız dört bölümden oluşmuştur. Birinci Bölüm'de Vehip Paşa'nın Balkan Savaşı sonuna kadar olan hayatı ele alınmıştır. Bu bölümde Vehip Paşa'nın soyu, doğumu, ailesi, ilk görev yerleri, İttihat ve Terakki ile olan diyalogu, Manastır günleri ve Meşrutiyet'in ilanı ile üstlendiği Harp Okulları komutanlığı ve buradaki çalışmaları açıklanmıştır. Bu bölümün devamında Vehip Paşa'nın Balkan Savaşı'ndaki Yanya Müstahkem Mevki komutanlığı dönemi incelenmiştir. Hakkında çok fazla araştırma yapılmayan Yanya savunması, Vehip Paşa merkezli olarak, tahkimat çalışmalarından başlayarak Yanya çevresindeki muharebeler, kale muharebeleri ve sonunda Yanya'nın düşüşü şeklinde açıklanmıştır.

İkinci Bölüm, Vehip Paşa'nın Hicaz ve Çanakkale Cephesi'ndeki görevlerine ayrılmıştır. Hicaz'da vali ve komutan olarak görev yapan Vehip Paşa, burada Şerif Hüseyin'le yoğun bir mücadele yaşamıştır. Öncelikle bu mücadelede etkili olan faktörler; Hicaz'ın idari yapısı, Şerif Hüseyin'in Emaret makamına tayini ve İttihatçıların politikaları açıklanmış, özellikle Osmanlı Devleti'nin "*cihad-ı mukaddes*" ilan etmesi ve I. Dünya Savaşı'na girmesiyle Hicaz'da yaşananların ortaya konulmasına çalışılmıştır. Yine Vehip Paşa'nın Hicaz'dan Kanal seferi için görevlendirilmesi ve bunun sonuçları ele alınmıştır. İkinci Bölüm'ün diğer kısmında Vehip Paşa'nın II. Ordu komutanı olarak bulunduğu Çanakkale'deki Güney Grubu (Seddülbahir)'nun 1915 yılı Temmuz ayından Ekim ayında II. Ordu'nun cepheden çekilmesine kadar olan muharebeleri incelenmiştir. Özellikle yine çok az araştırma

konusu olan II. Ordu'nun Ekim ayında Çanakkale'den tahliyesi de geniş olarak ortaya konulmuştur.

Üçüncü Bölüm, Vehip Paşa'nın Kafkas Cephesi'ndeki III. Ordu komutanlığına ayrılmış ve 1916 yılından 1918 yılı Temmuz ayına kadar olan gelişmeler ele alınmıştır. Burada cepheye büyük ümitlerle gelen Vehip Paşa'nın başlangıçtaki başarılarından sonra Erzincan'a kadar olan bölgenin kaybıyla sonuçlanan muharebelerdeki rolü, II. Ordu komutanı A. İzzet Paşa ile olan münasebetleri ve iki ordunun birlikte hareket edememe nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. 1917 yılındaki Bolşevik İhtilali'nden sonra Rusların çekilmesiyle başlayan Ermeni zulümleri Türk ordusunun ilerleyişini başlatmış ve bu ilerleyiş 1914 sınırı ilerisine kadar devam etmiştir. İşte burada yaşananlar, yine Vehip Paşa temel alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Dördüncü Bölüm, Vehip Paşa'nın Umumi Karargah emrine alınmasından ölümüne kadar olan dönemi incelemektedir. Bu bölümde; Kafkaslar'da Batum'a kadar ilerleyişle beraber ortaya çıkan Osmanlı-Alman rekabeti ve Vehip Paşa hakkında ortaya atılan iddialar, Vehip Paşa'nın Umumi Karargah emrine alınması açıklanmış, İttihatçıların ülkeyi terk etmesinden sonra Vehip Paşa hakkında gazetelerde yayınlanan iddialara yer verilmiş, Vehip Paşa'nın tutuklanması ve Bekirağa Bölüğü'ndeki günleri de ortaya konulmuştur. Ermeni tehciri konusunda ifade veren ve ifadesinde hem İttihat ve Terakki yöneticilerini, hem de Ermeni komitelerini suçlayan Vehip Paşa'nın ifadeleri devrin basını taranarak bu araştırmada yayınlanmıştır. Vehip Paşa hakkında verilen mahkumiyet kararı, Vehip Paşa'nın vatandaşlıktan çıkarıldığı ve vatandaşlığa kabul edildiği Bakanlar Kurulu kararları bu bölümde yer almaktadır. Vehip Paşa'nın yurtdışında İttihatçılarla beraber yaptığı faaliyetler, Roma, Köstence, Atina ve Kahire'de yeni rejim aleyhinde yaptığı çalışmalar, Nutuk'ta kendisinden söz edilme nedenleri ve Habeşistan Savaşı'ndaki rolü bu bölümde açıklanmıştır. Ayrıca, yurda dönüşü ve vefatı da bu bölümün son kısmını oluşturmaktadır.

Vehip Paşa, çeşitli yayınlarda pek çok yanlış bilginin yer aldığı bir komutandır. İşte bu çalışma, Vehip Paşa ile ilgili yanlış bilgileri ortadan kaldırmayı,

askeri faaliyetlerini, İttihat ve Terakki içindeki yerini, yurtdışındaki muhalif faaliyetlerini, özellikle arşiv belgelerine dayanarak açıklamayı amaçlamıştır.

Vehip Paşa'nın hayatının araştırılması sırasında en önemli aşamalardan birisini torunu Suna Pirinççioğlu'na ulaşmamız oluşturmuştur. Suna Pirinççioğlu ve eşi Şükrü Pirinççioğlu ellerindeki notları, mektupları ve fotoğrafları paylaşma inceliğini gösterdiler. Yine diğer torunu Metin Borahan da yardımcı olma gayreti içinde oldu. Bundan dolayı başta Vehip Paşa'nın ailesine ulaşmam için yardımcı olan Fazıl Bülent Kocamemi olmak üzere Suna Pirinççioğlu, Şükrü Pirinççioğlu ve Metin Borahan'a çok teşekkür ederim.

Konunun seçiminden araştırmanın bu aşamaya gelmesine kadar devamlı olarak desteğini gördüğüm ve her konuda yardımcı olmaya çalışan Doç. Dr. Halil Bal'a, yine yoğunluklarına rağmen zaman ayırarak tavsiye ve yönlendirmelerde bulunan Prof. Dr. Ali Arslan ve Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu'na çok teşekkür ederim.

Vehip Paşa'nın hayatıyla ilgili çalışmanın bir askeri biyografi çalışması olması bizi yoğun bir şekilde ATASE Arşivi'nde çalışmaya sevketti. Yaklaşık on ay boyunca devam eden bu araştırma süresince yardımcı olmak için özveriyle çalışan ATASE Arşivi görevlilerine, Başbakanlık Cumhuriyet ve Osmanlı Arşivi çalışanlarına, Vehip Paşa ile ilgili belgeleri ulaştıran Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne, Milli Kütüphane, TBMM Kütüphanesi ve Üniversitemiz kütüphanesi görevlilerine teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu çalışma süresince beni sürekli teşvik eden başta Rektör Yardımcımız Prof. Dr. Ramazan Yiğitoğlu olmak üzere akademik ve idari mesai arkadaşlarıma, bana katlanan sevgili eşim ve çocuklarım Mustafa, Celal ve Nail'e, bundan yıllar önce öğrenimime devam etmem için her türlü özveriye gösteren anneme çok teşekkür ediyor, babamı da rahmetle anıyorum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖZ	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	xiii
KISALTMALAR.....	xx
KİTAP VE MAKALE KISALTMALARI	xxii
KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	xxv
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	10
VEHİP PAŞA'NIN DOĞUMU, AİLESİ, İLK GÖREV YERLERİ VE BALKAN SAVAŞI SONUNA KADAR HAYATI	10
1.1. AİLESİ, DOĞUMU, ÖĞRENİM HAYATI VE İLK GÖREV YERLERİ.....	10
1.1.1. Soyu	10
1.1.2. Mehmet Emin Efendi ve Çocukları.....	11
1.1.3. Vehip Paşa'nın Doğumu, Eşi ve Çocukları.....	16
1.1.4. Vehip Paşa'nın Öğrenim Hayatı	18
1.1.5. Vehip Bey'in İlk Görev Yerleri	19
1.2. VEHİP BEY'İN MANASTIR GÜNLERİ.....	22
1.2.1. Vehip Bey'in Manastır'a Ders Nazırı Olarak Tayini	22
1.2.2. Manastır'da İttihat ve Terakki ve Vehip Bey'in Cemiyete Girmesi	23
1.2.3. Hürriyetin İlanı ve Vehip Bey.....	29
1.2.4. Vehip Bey'in Nutku.....	34
1.3. 31 MART OLAYI VE VEHİP BEY.....	39
1.3.1. 31 Mart Olayı'nda Hareket Ordusu'nun İstanbul'a Gelişi ve Vehip Bey.....	39

1.3.2. Erzincan'da 31 Mart Olayı ve Vehip Bey.....	42
1.4. VEHİP BEY HARP OKULU KOMUTANI (1909-1912).....	44
1.4.1. Vehip Bey'in Harp Okulu Komutanlığı'na Getirilmesi.....	44
1.4.2. Vehip Bey'in Harp Okulları Komutanlığı'ndaki Çalışmaları.....	46
1.4.3. Halaskar Zabitan Grubu ve Vehip Bey'in Tepkisi.....	50
1.5. VEHİP BEY'İN YANYA MÜSTAHKEM MEVKİ KOMUTANLIĞI'NA TAYİNİ VE BU SIRADAKİ DURUM.....	52
1.5.1. Vehip Bey'in Yanya Müstahkem Mevki Komutanlığı'na Tayini.....	52
1.5.2. Yanya Şehrinin Coğrafi ve Stratejik Durumu.....	53
1.5.3. Seferberlik İlanında Yanya Müstahkem Mevkiinin Durumu.....	55
1.5.3.1. Seferberlik İlanı Öncesinde Tahkimat İçin Yapılan Çalışmalar.....	55
1.5.3.2. Seferberlik İlanında Yanya Müstahkem Mevkiinin Durumu.....	57
1.6. YANYA ÇEVRESİNDEKİ MUHAREBELER.....	64
1.6.1. Yunanlıların Epir Bölgesine Asker Çıkarmaları.....	64
1.6.2. Komçiadis Muharebesi.....	66
1.6.3. Gribova Muharebesi.....	68
1.6.4. Yanya Kolordusu'nun Geri Çekilmesi ve Yunanlıların Epir Ordusu'nun İleri Harekatı	71
1.6.5. Balkan Devletleriyle Ateşkes Yapılması, Arnavutluk'un Bağımsızlığını İlan Etmesi ve Yanya'nın Durumu.....	82
1.7. YANYA KALESİ MUHAREBELERİ.....	84
1.7.1. Birinci Yanya Muharebeleri.....	85
1.7.1.1. Manulasa Muharebesi.....	86
1.7.1.2. Lüzeç Muharebesi.....	89
1.7.2. İkinci Yanya Muharebeleri.....	95
1.7.2.1. Dristinik Muharebesi (5-9 Ocak 1913).....	98

1.7.2.2. Aydonat (Çamlık) Muharebesi.....	99
1.7.2.3. İkinci Yanya Muharebesi.....	102
1.7.3. Yunanlıların Teslim Olma Teklifi ve Vehip Bey'le Esat Paşa'nın Tutumları ...	107
1.7.4. Üçüncü Yanya Muharebesi.....	114
1.7.5. Yunanlıların Yanya'ya Son Taarruzları	124
1.8. YANYA'NIN YUNANLILARIN ELİNE GEÇMESİ	129
1.8.1. Yanya'nın Yunanlılara Teslim Olması	129
1.8.2. Yanya Savunmasında Vehip Bey ve Eleştiriler	134
İKİNCİ BÖLÜM.....	143
1914-1915 YILLARINDA VEHİP BEY(PAŞA)	143
2.1. VEHİP BEY'İN ESARET GÜNLERİ.....	143
2.2. VEHİP BEY'İN HİCAZ KOMUTAN VE VALİLİĞİ.....	145
2.2.1. Vehip Bey'in Hicaz Komutanlığı ve Valiliği'ne Atanması	145
2.2.2. Osmanlı İdaresinde Hicaz	146
2.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Hicaz ve Şerif Hüseyin.....	149
2.2.4. Vehip Bey'in Hicaz'daki Faaliyetleri ve Şerif Hüseyin'le Mücadelesi	153
2.3. VEHİP BEY KANAL SEFERİNDE	172
2.4. VEHİP PAŞA'NIN II. ORDU KOMUTANLIĞI.....	187
2.4.1. Vehip Paşa'nın II. Ordu Komutanlığı'na Tayini.....	187
2.4.2. Temmuz Ayına Kadar Çanakkale Cephesi Muharebeleri.....	187
2.4.3. Vehip Paşa'nın Çanakkale Cephesinde Güney Grubu Komutanlığı'na Getirilmesi.....	188
2.5. VEHİP PAŞA'NIN GÜNEY GRUBU KOMUTANLIĞI DÖNEMİNDEKİ MUHAREBELER.....	193
2.5.1. İkinci Kerevizdere Muharebesi(12-13 Temmuz 1915).....	193
2.5.1.1. Muharebe Başlangıcında Türk ve İtilaf Kuvvetlerinin Durumu	193

2.5.1.2. Muharebenin Başlaması ve Gelişimi	195
2.5.2. 6-13 Ağustos Muharebeleri.....	203
2.5.2.1. İngilizlerin Yeni Taarruz Planları	203
2.5.2.2. Muharebenin Başlaması ve Gelişimi	209
2.5.3 Arıburnu Bölgesi'ndeki Muharebeler ve Vehip Paşa	216
2.5.4. Vehip Paşa'nın Arıburnu-Conkbayırı Bölgesi'ne Takviye Kuvvet Göndermesi ve Bu Konuda İleri Sürülen Görüşler	220
2.6. EYLÜL EKİM AYI MEVZİ MUHAREBELERİ	223
2.7. II. ORDU'NUN GÜNEY CEPHESİ'NDEN ÇEKİLMESİ.....	227
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	232
VEHİP PAŞA KAFKAS CEPHESİ'NDE(1916-1918).....	232
3.1. RUSLARIN ERZURUM'U İŞGALLERİ VE MAHMUT KAMİL PAŞA'NIN III. ORDU KOMUTANLIĞI'NDAN ALINMASI	232
3.2. VEHİP PAŞA'NIN III. ORDU KOMUTANLIĞINA TAYİNİ VE BU SIRADA YAŞANAN GELİŞMELER	237
3.2.1. Vehip Paşa'nın III. Ordu Komutanlığı'na Tayini	237
3.2.2. III. Ordu'nun Takviyesi	239
3.2.3. Vehip Paşa'nın Göreve Başlaması	240
3.2.4. 1916 Mart Ayı Başında Türk ve Rus Kuvvetlerinin Durumu	241
3.2.5. II. Ordu'nun Diyarbakır'da Toplanması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Van Gölü Cenup Müfrezesi Komutanlığı'na Tayini	243
3.3. ÇORUH - KALEDERE – KOP - MAMAHAATUN MUHAREBELERİ	245
3.3.1. III. Ordu Bölgesinde Mart Ayındaki Hareketler	245
3.3.2. Karadeniz Sahilindeki Hareketler ve Trabzon'un İşgali	247
3.3.3. Vehip Paşa'nın III. Ordu'yu Yeniden Düzenlemesi	250
3.3.4. Çoruh Muharebesi.....	251
3.3.5. Kaledere Muharebesi	253

3.3.6. Kopdağı Muharebesi.....	254
3.3.7. Mamahatun Taarruzu (30 Mayıs-7 Haziran 1916).....	256
3.3.8. Trabzon Çevresi'ndeki Muharebeler.....	259
3.3.9. Rusların Mamahatun-Kop Taarruzu	263
3.3.10. Rusların Erzincan'a Taarruzları	272
3.3.11. Rusların II. Orduya Taarruzları.....	278
3.3.12. Vehip Paşa'nın Ruslara Karşı Son Taarruzu: Çimendağı Muharebesi	280
3.4. 1916 YILI EYLÜL AYINDAN 1917 YILI SONUNA KADAR DOĞU CEPHESİ 282	
3.4.1. III. Ordu'nun Yeni Teşkilatı	282
3.4.2. III. Ordu Bölgesinde Asayiş Problemleri.....	285
3.4.3. 1916 Kış Harekatı	287
3.4.4. 1917 Kış Harekatı	291
3.4.5. Kafkas Ordular Grubu'nun Kurulması ve Vehip Paşa'nın İstifası	292
3.4.6. Rusya'da İhtilal ve III. Ordu Cephesine Yansımaları	293
3.4.7. Erzincan Mütarekesi	296
3.5. III. ORDU'NUN İLERİ HAREKATI.....	301
3.5.1. 1918 Yılı Başında Kafkas Cephesi'nin Durumu ve Ermenilerin Yaptığı Katliamlar	301
3.5.2. 1918 Yılı Başında İki Taraf Ordularının Durumları	304
3.5.3. III. Ordu'nun 1877 Sınırına Kadar İleri Harekatı	307
3.5.3.1. İleri Harekata Karar Verilmesi ve Hazırlıklar.....	307
3.5.3.2. Erzincan'ın Geri Alınması	314
3.5.3.3. Erzurum Muharebesi.....	318
3.5.3.4. III. Ordu'nun Yeni Teşkilatı	326
3.5.3.5. Üç Sancak'ın Kurtarılması.....	326

3.5.3.5.1. Brest-Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918)	326
3.5.3.5.2. Sarıkamış ve Kars'ın Alınması	329
3.5.3.5.3. Gümrü Muharebesi	337
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	341
VEHİP PAŞA'NIN GENELKURMAY EMRİNE ALINMASI, TUTUKLANMASI, YARGILANMASI, YURTDIŞINA ÇIKIŞI VE YURTDIŞINDAKİ FAALİYETLERİ ...	341
4.1. KAFKASLARDA OSMANLI - ALMAN ANLAŞMAZLIĞI VE VEHİP PAŞA'NIN GENELKURMAY EMRİNE ALINMASI	341
4.1.1. Batum'un Alınması, Batum Görüşmeleri ve Osmanlı-Alman Rekabeti.....	341
4.1.2. Şark Ordular Grubu'nun Kurulması ve Vehip Paşa'nın Umumi Karargah Emrine Alınması	348
4.2. VEHİP PAŞA'NIN TUTUKLANMASI, YARGILANMASI VE YURTDIŞINA KAÇMASI	353
4.2.1. İttihat ve Terakki ve Vehip Paşa Hakkında Yayınların Başlaması Ve İlk Tutuklamalar	353
4.2.2. Vehip Paşa'nın Tutuklanması ve Bekirağa Bölüğü Günleri	363
4.2.3. Vehip Paşa'nın Divanı Harbe Verdiği Yazılı İfadesi.....	366
4.2.4. Yıldız Yağması ve Vehip Bey	374
4.2.5. Vehip Paşa'nın Yurtdışına Gitmesi.....	379
4.3. VEHİP PAŞA'NIN ROMA'DAKİ FAALİYETLERİ.....	382
4.3.1. Vehip Paşa Roma Türk Ricali Kongresi'nde	382
4.3.2. Vehip Paşa'nın İttihat ve Terakki'nin Roma Merkezindeki Görevi	385
4.3.3. Vehip Paşa'nın Yakup Şevki Paşa'ya Yazdığı Mektup.....	387
4.3.4. Vehip Paşa'nın İtalya'yı Terk Etmek Zorunda Kalması	390
4.4. VEHİP PAŞA'NIN KÖSTENCE'DEKİ FAALİYETLERİ	391
5.4.1. Vehip Paşa'nın Oğlu Mehmet Edip'in Ölümü.....	391
4.4.2. Vehip Paşa'nın Köstence'deki Muhalif Faaliyetleri	392

4.4.3. Vehip Paşa ve Hacı Sami Olayı	398
4.4.4. M. Kemal Paşa ve Vehip Paşa	400
4.5. VEHİP PAŞA ATİNA'DA	403
4.5.1. Vehip Paşa'nın Vatandaşlıktan Çıkarılması.....	403
4.5.2. Vehip Paşa'nın Atina Günleri ve Af İçin Atatürk'e Başvurması.....	404
4.5.3. Vehip Paşa'nın Oğlu Mehmet Muzaffer'e Yazdığı Mektup.....	406
4.5.4. 1931 Yılında Vehip Paşa İle İlgili Yeni İddialar	407
4.6. VEHİP PAŞA MISIR'DA	408
4.7. VEHİP PAŞA HABEŞİSTAN SAVAŞI'NDA	410
4.7.1. İtalya-Habeşistan Savaşı ve Türkiye.....	410
4.7.2. Vehip Paşa'nın Habeşistan'da Ordu Komutanlığı Görevini Üstlenmesi ve Faaliyetleri	413
4.7.3. Vehip Paşa'nın Yeniden Mısır'a Dönmesi ve 1939 Yılına Kadar Olan Faaliyetleri	431
4.8. VEHİP PAŞA'NIN YURDA DÖNMESİ VE VEFATI	436
4.8.1. Vehip Paşa'nın Tekrar Türk Vatandaşlığı'na Alınması ve Yurda Dönüşü..	436
4.8.2. Vehip Paşa'nın Vefatı	438
SONUÇ	440
KAYNAKÇA.....	445
EKLER.....	465
ÖZGEÇMİŞ	502

KISALTMALAR

A.	Arşiv
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
ATASE.	Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
B.	Receb
BCA.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDH.	Birinci Dünya Harbi Kataloğu
BLH.	Balkan Harbi Kataloğu
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Ca.	Cemaziyelevvel
C.	Cemaziyelahir
Çev.	Çeviren
D.	Dosya
DH. EUM. 5. Şb.	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube
DH. EUM. 7. Şb.	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 7. Şube
DH. İD.	Dahiliye İrade
DH. İ. UM.	Dahiliye İdare-i Umumiye
DH. KMS.	Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH. MTV.	MTV Dahiliye Mütenevvia
DH. ŞFR.	Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
DH. UMVM.	Dahiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü
DUİT.	Dosya Usulü İrade Tasnifi
Ed.	Editör
F.	Fihrist
Haz.	Hazırlayan
HR. MA.	Hariciye Matbuat
HR. SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi
HSD. AFD.	Hariçten Satın Alınan Evrak Ali Fuat Türkgeldi Evrakı
İ. DUİT.	Dosya Usulü İrade Tasnifi

İ. HB.	İrade Harbiye
İ.MMS.	İrade Meclisi Mahsus
İSH :	İstiklal Harbi
İ.TAL.	İrade Taltifat
L.	Şevval
M.	Muharrem
MEB.	Milli Eğitim Basımevi
MV.	Meclis-i Vükela
N.	Ramazan
Ra.	Rabiülevvel
R.	Rebiülahir
s.	Sayfa
S.	Sayı
S.	Safer ayı
Ş.	Şaban
N.	Ramazan
TBMM.	Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
TMVKS.	Taşkentli Mehmet Veliyettin Kaçıhan Soyağacı
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayınları/Yayınevi
Y. MYV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y.PRK.	Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı
Y.PRK.BŞK.	Yıldız Parakende Başkitabet Dairesi Maruzatı
Za.	Zilkade
Z.	Zilhicce

KİTAP VE MAKALE KISALTMALARI

- 120 yılı: Harp Akademilerinin 120 Yılı “Şeref Dolu Yıllar”(1848-1968)**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, Tarihsiz
- 122 yılı: Harp Akademilerinin 122 Yılı “Şeref Dolu Yıllar”(1848-1970)**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1970
- Ahmet Refik, **Kafkas Yollarında: Ahmet Refik, Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtıl**, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 1998
- Arar, a.g.m.(1):** İsmail Arar, ”Macera Dolu Bir Hayat: Vehib Paşa”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 47, İstanbul, 1987, s. 23-30
- Arar, a.g.m.(2):** İsmail Arar, ”Macera Dolu Bir Hayat: Vehib Paşa”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 48, İstanbul, 1988, s. 41-48
- Askeri Okullar: Osmanlı Döneminde Askeri Okullar**, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000
- Aydemir, **Tek Adam: Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966, 3. baskı, C. I
- Aydemir, **Enver Paşa: Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986, C. I, II, III
- Belen, **1914 yılı: Fahri Belen, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1964
- Belen, **1915 yılı: Fahri Belen, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1963
- Belen, **1916 yılı: Fahri Belen, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1965
- Belen, **1917 yılı: Fahri Belen, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966
- Belen, **1918 Yılı: Fahri Belen, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1967
- BDHTH Çanakkale Cephesi: Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekatı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1997, C. V

- Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı 1914-1918,** Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1978
- Cebesoy, **Birüssebi:** Ali Fuat Cebesoy, **Büyük Harpte Osmanlı İmparatorluğunun 1916-1917 yılındaki vaziyeti: Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu,** İstanbul, Genelkurmay X. Şube, 1938
- Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına:** Ali Fuat Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına,** Ankara, Ulus Basımevi, 1939
- Erden, **Suriye Hatıraları:** Ali Fuat Erden, **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları,** İstanbul, y.y. , 1944
- Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu:** İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi,** Ankara, TTK Yayınları, 1993
- Görgülü, **THTDAGK:** İsmet Görgülü, **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar,** İstanbul, Harp Akademileri Yayını, 1983
- “Kral Abdullah'ın Hatıraları” : Çeviren: Özcan Erektiren, Kral Abdullah'ın Hatıraları: **Hayat Tarih Mecmuası,** 1970, C. II, sayı: 5
- Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu:** Kazım Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu,** İstanbul, Coşkun Matbaası, 1939
- Karabekir, **Kars ve Ötesi:** Kazım Karabekir, **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? Sarıkamış, Kars ve Ötesi,** İstanbul, Emre Yayınları, 2000, 5. Baskı
- Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi:** Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi,** Tercüme: Mehmed Nihad, İstanbul, 1927, Erkanı Harbiyeyi Umumiye Onuncu Şubesi, C. I, II, III
- Makedonya: Makedonya,** Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1993
- TİHK:** Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri,** Ankara, Gnkur. Basımevi, 1972

Tunaya, **Siyasi Partiler:** Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler** 1859-1952, İstanbul, Doğan Kardeş yayınları, 1952

Tunaya, **Hürriyetin İlanı:** Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, İstanbul, Baha Matbaası, 1959

Türk Harbi Çanakkale Cephesi: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, **Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi V. Cilt 3 ncü Kitap Çanakkale Cephesi Harekatı**, Ankara, Gnkur Basımevi, 1980

Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme:** İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, 2.baskı

Yunan Cephesi Harekatı: Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekatı, Ankara, Gnkur Basımevi, 1981, C. III, 2. Kısım

KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmamızda yararlanılan kaynakların başında torunu Suna Pirinççioğlu'ndan aldığımız; Vehip Paşa'nın babası Mehmet Emin Efendi'nin, Vehip Paşa'nın ve kendisinin tuttuğu kısa notlar gelmektedir. Bu notlarla Vehip Paşa, kardeşleri ve çocuklarının doğum tarihleri belirlenmiş, Nüfus Müdürlüğü'nden alınan bilgilerle de desteklenmiştir. Ayrıca ailesinden aldığımız Taşkentli Veliyettin Kaçı Han soyaağacı da Vehip Paşa'nın 15. yüzyıldan günümüze kadar olan aile bilgilerini ortaya koymaktadır. Vehip Paşa'nın tayin, terfi ve madalyaları için Emekli Sandığı'ndaki Vehip Paşa dosyası, yine bu dosyadan aldığımız Safahat Cedveli, Milli Savunma Arşiv Müdürlüğü'nden aldığımız Askerlik Safahat Belgesi en önemli başvuru kaynakları olmuştur.

Vehip Paşa ile ilgili yararlandığımız arşivlerin başında ATASE Arşivi gelmektedir. On ay boyunca yaptığımız çalışmalarda Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve İstiklal Harbi katalogları taranmıştır. Balkan Harbi'ne ait Vehip Bey tarafından yapılan yazışmalar, harp cerideleri, Garp Ordusu'nun emirleri ve Kolordu komutanı Esat Paşa'nın yazışmaları incelenmiştir. Birinci Dünya Harbi Kataloğu'nda ise Hicaz Müstakil Fırkası, Çanakkale "*Cenub Grubu II. Ordu Cebhesi*" ile V. Ordu yazışmaları, Kafkas Cephesi'ne ait Başkumandanlık Vekaleti emirleri ve III. Ordu'nun yazışmalarından yararlanılmıştır. İstiklal Harbi kataloğu ve Atatürk Özel Arşivi de taranmış, ancak çok az belgeye ulaşılmıştır.

Vehip Paşa'nın ilk görev yerlerinden Roma ve Köstence günlerine kadar pek çok konuda yararlandığımız bir arşiv de Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmuştur. Vehip Paşa ile ilgili olarak burada ulaştığımız ilk belge 27 Şubat 1901 tarihine aittir. Osmanlı Arşivi'nde Vehip Paşa'nın özellikle tayin, terfi, taltif ve görevlendirmeleri ile Hicaz Valiliği dönemine ait belgeler önemli bir yer tutmaktadır. Yine Vehip Paşa ile ilgili mahkeme kararı ve Roma ile Köstence günlerine ait belgeler de Osmanlı Arşivi'de bulunmaktadır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde ulaştığımız belgeler genellikle istihbarat raporları olup Vehip Paşa'nın yurtdışındaki faaliyetlerinin aydınlatılmasında büyük bir önem taşımaktadır. Bu konuda yararlandığımız bir diğer arşiv de yine istihbarat raporlarının yer aldığı Cumhurbaşkanlığı Arşivi olmuştur.

Vehip Paşa'nın yurtdışındaki hayatının aydınlatılmasında yararlandığımız diğer önemli kaynaklar, torunu Suna Pirinççioğlu'ndan aldığımız, ailesine yazdığı mektuplardır. Vehip Paşa bu mektuplarda siyasi konulara girmemiş, eşi, kızı ve çocuklarına çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur.

Bu çalışmada yayınlanmış arşiv belgelerinden de yararlanılmış, ATASE'de ulaşamadığımız belgelerin Askeri Tarih Belgeleri Dergisi ve Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, II adlı eserlerden teminine çalışılmıştır.

Araştırmamızda süreli yayınlar da önemli bir yere sahiptir. Özellikle Mütareke devri basını incelenerek Vehip Paşa hakkındaki iddialar ve tutukluluk günleri aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu döneme ait Alemdar, Atı, Hadisat, İkdam, Tasvir-i Efkar, Vakit, Zaman gazeteleri incelenmiş, Takvim-i Vekayi'den Ermeni tehciri yargılamaları ve Vehip Paşa ile ilgili bölümler taranmıştır. Vehip Paşa'nın Habeşistan Savaşı günlerinin aydınlatılmasında da Ayın Tarihi, Cumhuriyet, Yeni Sabah gibi yerli yayınlardan, Time ve The Times gibi yabancı yayınlardan yararlanılmıştır.

Çalışmamızda hatıra türü eserler de önemli bir yer tutmaktadır. Vehip Paşa'nın Diyarbakır ve Manastır günlerinin aydınlatılmasında Fahrettin Altay ve Kazım Karabekir başta olmak üzere çeşitli hatıra kitaplarından, Yanya Muharebeleri hakkında Mirliwa Emin'in "Yanya Müdafaası", İsmail Hakkı Okday'ın "Yanya'dan Ankara'ya", Guy Chantepleure'ün "Kuşatılmış Kent Yanya" ve Fevzi Çakmak'ın "Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziyai" adlı eserleriyle çeşitli yerlerde yayınlanmış hatıralardan yararlanılmıştır. Yine Vehip Paşa'nın Hicaz, Çanakkale ve Kafkas cephelerindeki görevleriyle ilgili olarak hatıra türü eserler birçok konunun aydınlatılmasında önemli ölçüde rol oynamıştır. Özellikle Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak'ın eserleri bunların başında gelmektedir.

Vehip Paşa'nın askeri faaliyetlerinin aydınlatılmasında ATASE Arşivi'nden elde edemediğimiz bazı konuların açığa kavuşturulması için, Genelkurmay Başkanlığı ATASE yayınlarının gerek Balkan Savaşı, gerekse Birinci Dünya Savaşı ile ilgili eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca Fahri Belen, Larşer, Allen-Muratoff, Süleymaniyeli Mehmed Emin'in eserleri özellikle karşılaştırma yapma yönüyle faydalı olmuştur.

GİRİŞ

II. Abdülhamit Yönetimine Karşı Muhalefetin Gelişimi ve II. Meşrutiyet'in İlanı

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda değişik alanlarda yenileşme faaliyetlerine girişerek yeni bir devlet düzeni oluşturmaya çalıştı. Yeniliklerin yoğunlaştığı bir alan da “eğitim” oldu. Osmanlı devlet adamları, Batı mantığına uyan yeni okullar açarak ilköğretimden üniversiteye kadar yeni bir model oluşturma çabasında bulundular. Gerek askeri, gerekse sivil alanda verilen eğitimde Avrupa örnek alındığı gibi, Avrupa görmüş, Avrupa’da eğitim almış, aydın bir kadro yetişmeye başladı. Osmanlı devlet düzeni gerek yetişen aydınlar, gerekse askerler tarafından sorgulanmaya başladı. Yenilik hareketleri devam ederken, Osmanlıların savaşlardaki mağlubiyetleri ve buna bağlı olarak toprak kayıpları da devam etti. Osmanlı Devleti’nden ayrılan her devlet sınırlarını genişletmeye devam ediyor, hem de yine Osmanlılar aleyhine genişliyordu. Bu mağlubiyetler ve toprak kayıpları sırasında Osmanlı Devleti her seferinde yeni “göç” dalgasıyla karşı karşıya kalıyordu. Bir taraftan Balkanlardan, diğer taraftan Kafkaslardan göçler yaşanıyor, Anadolu toprakları yoğun nüfus hareketlerine maruz kalıyordu.

Bütün bu gelişmeler sırasında özellikle askeri okullar, eğitimde bir farklılık oluşturmuş ve II. Abdülhamit’in saltanatına karşı “meşrutiyet” rejimini talep eden yeni bir kadro yetişmiştir. Ziya Paşa, Namık Kemal, Şinasi gibi aydınlarla gelişen muhalefet hareketi, İttihat ve Terakki ile farklı bir karakter kazandı. 2 Haziran 1889 tarihinde İbrahim Temo önderliğinde, Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinden Abdullah Cevdet, İshak Süküti ve Mehmed Reşid tarafından kurulan “*İttihad-ı Osmani*” adındaki cemiyet, zamanla diğer eğitim kurumlarında da yayılmış ve üye sayısı hızla artmıştır. Carbonari ve Rus nihilistlerinin örgütlenmelerini örnek alan öğrenciler hücreler şeklinde teşkilatmışlar, ancak faaliyetleri, yurtdışında basılan yasak gazetelerin eski sayılarının okutulması, Namık Kemal ve arkadaşlarının eserlerinin el yazısıyla çoğaltılarak dağıtılmasından ileri gidememiştir. 1894’te Mekteb-i Tıbbiye’nin de diğer askeri okullarla birlikte Zeki Paşa’nın yönetimine verilmesi, Cemiyet hakkında ilk esaslı soruşturmanın açılmasıyla sonuçlanmış ve önde gelen

dokuz üye okuldan uzaklaştırılmıştır. II. Abdülhamit ise bu durumu, basit bir öğrenci olayı görmüş ve affetmiştir.¹ Abdülhamit'in kendisi açısından en büyük başarısızlığı kendi kurduğu ve geliştirdiği eğitim kurumlarından mezun olan bürokrat ve subaylara kendisine bağlılık şuurunu aşıl原因amamış olmasıydı. Bu durum, Mülkiye, Tıbbiye ve Harbiye'de okuyan gençlerin bir arayış içine girmelerinde etkili olmuştur.² 1895 yılı cemiyet için önemli bir dönüm noktası olmuş, bir taraftan ulemanın önde gelenleri cemiyete kazanılmaya çalışılırken, diğer taraftan da 1889'dan itibaren Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey'le temasa geçilmiş ve Nazım Bey de Paris'e kaçırılmıştır. Ahmet Rıza Bey'in Cemiyete isim olarak Auguste Comte'den etkilenecek teklif ettiği "Nizam ve Terakki (ordre et progrès)"den hareketle cemiyetin adı da "İttihat ve Terakki" olmuştur. Hazırlanan nizamnamede cemiyetin amaçları; *"Hükümet-i haziranın adalet, müsavat, hürriyet gibi hukuk-ı beşeriyeyi ihlal eden ve bütün Osmanlıları terakkiden men' ile vatanı ecnebi yed-i tasallut ve iğtisabına düşüren usul-ı idaresini ıslah ve vatandaşlarımızı ikaz maksadıyla kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan mürekkebe (Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti) teşekkül etmiştir"* şeklinde açıklanmıştır. Cemiyet, 1899 yılına gelindiğinde Ahmet Rıza Bey'in Lahey'deki Milletlerarası Barış Konferansı'na katılmasıyla ilk defa görüşlerini uluslararası platforma taşıma imkanını elde etti. 4-9 Şubat 1902 tarihlerinde Paris'te yapılan kongre, Cemiyet için bir dönüm noktası oldu ve rejim değişikliğinin gerçekleştirilmesi için yabancı devletlerden yardım alınıp alınmaması konusundaki görüş ayrılıkları, birbirine muhalif iki grubun ortaya çıkmasıyla sonuçlandı.³

II. Abdülhamit'e karşı muhalefetin gittikçe arttığı bu dönemde en önemli çatışma alanlarının başında Balkanlar ve özellikle Makedonya gelmekteydi. Rumlar bağımsız Yunan devletinin kurulmasından sonra eski Bizans İmparatorluğu'nu diriltme çabalarına girişmişler ve Makedonya'yı kendi toprakları olarak görmekteydiler. Sırlar, bölgenin daha önce Sırp İmparatorluğu'na bağlı olmasından hareketle Makedonya üzerinde emeller beslemeye başlamışlardı. Bulgarlar da 1878 Berlin Antlaşması sonrasında bölgeyi Bulgarlaştırmayı önemli bir politika haline

¹ Şükrü Hanioglu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınevi, 2003, C. XXVII, s. 476-477

² Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 130

³ Hanioglu, **a.g.e.**, s. 478-479, Zürcher, **a.g.e.**, s. 133

getirmişlerdi. Bazı yerlerde çoğunluğu oluşturmaları Bulgarlara ciddi bir avantaj sağlamaktaydı. Romanya ise Ulahları destekliyor ve böylece bölgede bir güç olarak yer alıyordu. Diğer gruplardan Arnavutlar, sadece batıda çoğunluğu oluşturuyordu.⁴ Rumlar, Bulgarları ve Ulahları Rumlaştırma politikası izlemekte, Bulgarlar ise daha da ileri giderek bu bölgenin kendilerine ait olduğunu iddia etmekteydi. Rumların Ulahları asimile gayreti içinde olması Rum-Ulah çatışmasına da zemin hazırlamıştı.⁵ Bu şekilde başlayan problem, Balkan devletleri ve Avrupalı devletlerin müdahalesiyle uluslararası platforma taşınmıştır. Avrupa devletleri ise bu gelişmeleri Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma bahanesi olarak görmüşler ve “ıslahat” yapılmak şartıyla Osmanlı yönetiminde kalmasını kabul etmişlerdir. Bu ıslahatların yapılması süreci de yeni müdahalelere zemin hazırlamıştır. Makedonya’da ortaya çıkan mücadele ortamında çeşitli devletler farklı nüfus istatistikleri yayınlayarak çoğunluğun kendilerine ait olduğunu iddia ettiler. 1900 yılında Bulgar müfettiş Vasil Kınçov’un hazırladığı istatistiğe göre; 1.032.533 Hıristiyan, 148.803 Müslüman olmak üzere 1.181.336 Bulgar, 499.204 Türk, 228.702 Rum ve 128.711 Arnavut yaşamaktaydı. Rum ve Sırp istatistikleri de çoğunluğun kendi nüfuslarında olduğunu ileri sürüyorlardı. Selanik, Manastır ve Kosova’dan (elviye-i selase) oluşan Makedonya’nın nüfusu, bölgenin müfettişliğini yapan Hüseyin Hilmi Paşa tarafından 1904 yılında yaptırılan nüfus sayımına göre farklı hesaplanmıştı. Buna göre; Müslümanlar: 1.508.507, Bulgarlar: 896.497, Rumlar: 307.000, Sırpalar: 100.717, Ulahlar: 99.000 olup toplam 2.911.721 olan nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyordu.⁶ Hüseyin Hilmi Paşa’nın hesabına göre nüfusun % 51,8’ini Müslümanlar, % 48,2’sini gayri müslimler meydana getiriyordu. Bulgarların çalışmaları kısa sürede örgütlenerek komitelere dönüştü. İlk Bulgar komitesi “Makedonya Komitesi” adıyla 1890’da Sofya’da kuruldu. Bunu, 1893 yılında

---

⁴ Ali Arslan, “Makedonya’da Rum-Ulah Çatışması”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2003, Sayı: 4, s. 1-2, Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, C. VIII, 2. baskı, s. 147

⁵ Arslan, **a.g.m.**, s. 12, Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılap Hareketleri**, İstanbul, y. y, 1956, s. 429

⁶ Mehmet Hacısalihoğlu, “Makedonya”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınevi, Ankara, 2003, s. 440, ancak Hüseyin Hilmi Paşa’nın sayımında, diğer devletlerin sayımında Makedonya’ya dahil edilmeyen Müslüman Arnavutların yoğun olarak yaşadığı Kosova ve Arnavutluk’un doğu bölümleri de sayılmıştı.

Resne’de kurulan “Makedonya Dahili İhtilal Komitesi” ve 1895 tarihli yine Sofya’da kurulan “Yüksek Makedonya Komitesi” izledi. Artık tek bir hedef vardı: Makedonya’yı Bulgaristan’a dahil etmek.⁷ Umumi Müfettişlik görevine atanan Hüseyin Hilmi Paşa döneminde bölge, idari yönden olumlu gelişmelere sahne olmuş, suistimallerin önüne geçilmiş, vergi toplama işlerinde önemli adımlar atılmıştır. *”Makedonya meselesinin meşrutiyete kadar sürüp gitmesi, sadece Hüseyin Hilmi Paşa’nın iyi çalışması sonucudur.”*⁸

Bulgar komiteleri 1903 yılı yazında Ohri ve Manastır’da büyük bir isyan başlattılar. Bu isyan sonunda 5.328 Türk öldürülmüş, 198 kasaba yıkılmış, 6.000 Makedonyalı ölmüş, 71.000 kişi evsiz kalmış, 30.000 Makedonyalı Bulgaristan’a kaçmış ve 1.500 kişi de siyasi suçlu olarak işlem görmüştür.⁹1903 Makedonya İhtilali iki önemli gelişmeyi beraberinde getirdi. Bunlar; Avrupalı devletlerin soruna doğrudan müdahale etmeleri, ikincisi ise, Makedonya’da görev yapan Osmanlı subaylarında II. Abdülhamit yönetiminin bu şartlarda devam etmesinin mümkün olmadığı düşüncesinin güçlenmesi oldu. Özellikle genç subaylar artık bir şeylerin yapılmasını istemekteydiler.¹⁰ Bu gelişmeler üzerine Rusya ve Avusturya Hariciye Nazırları, Balkanlar’da barış ortamını sağlamak için Mürzsteg’de bir araya gelerek yeni bir ıslahat programı hazırladılar. ”Mürzsteg Programı” adı verilen bu program diğer ilgili devletlerin de onayından sonra Osmanlı Devleti’ne verildi. Buna göre;

1. Rusya ve Avusturya ıslahatların kontrolü için Hüseyin Hilmi Paşa’nın yanına özel memurlar tayin edecekler.

2. Makedonya’da asayişin sağlanması jandarma ve polis kuvvetlerinin ıslahına bağlı olduğundan bu kuvvetlerin başına Babıali tarafından yabancı bir general görevlendirilecek, bu generalin emrinde yeteri kadar yabancı subay bulunacak.

⁷ **Makedonya**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1993, s. 79 (Bundan sonra **Makedonya** olarak kısaltılacaktır.)

⁸ Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara, TTK Yayınevi, 1979, s. 158-159

⁹ **Makedonya**, s. 85

¹⁰ **Makedonya**, s. 85-86

3. Genel af ilan edilecek, yakılan köylerin tamiri için Hükümetçe yardım edilecek, bu yerlerden bir yıl vergi alınmayacak, sınırlar yeniden düzenlenecek ve Hıristiyan halkın hizmetleri için Hıristiyan memurlar tayin edilecek.¹¹

Bulgar ve Makedon çetelerin faaliyetlerinden rahatsız olan Yunanistan, bölgede daha aktif bir siyaset izlemeye karar vererek Selanik konsolosu ve bölgeye gönderdiği subaylar aracılığıyla 1904'te Rum çete hareketlerini yoğunlaştırdı. Hatta Bulgar ve Makedon çetelerden zarar gören Müslüman halk Rumlara yer yer destek vermeye başladı. Aynı yıl Sırp'lar da sistemli çete hareketlerini başlattılar.¹² Bir süre sonra bir İtalyan generali Osmanlı hizmetine alınarak jandarma teşkilatının ıslahı için Makedonya'ya gönderildiği gibi, bölge beşe bölünerek İtalyan, Rus, Avusturya, İngiliz ve Fransız subayların görev yaptığı jandarma birliklerinin kontrolüne verildi. Mürzsteg programının uygulanmaya başlaması az da olsa bir huzur ortamı sağladı. Ancak komitacılık yine devam etti.¹³ Bölgedeki Arnavutlar da harekete geçerek, Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra'yı elde etmeyi amaçladılar.¹⁴ Olayların devam etmesi üzerine İngiltere'nin öncülüğünde yeni bir teklif ortaya atıldı. Buna göre çözüm için mali konuların da kontrol altına alınması gerekiyordu. 1905 Ocak ayındaki bu teklife göre, Makedonya'daki üç vilayetin bütçesi tamamen Osmanlı Bankası'na geçecek ve oluşturulacak bütçe Hüseyin Hilmi Paşa ile Avusturya ve Rus sivil memurlarının kontrolüne verilecekti. Babıali, başlangıçta bunu kabul etmediyse de Almanya hariç beş devlet Osmanlı Devleti'ne baskı yaptılar. 2 Aralık 1905'de Akdeniz filosuyla Midilli adasını işgal ettiler. Bunun üzerine II. Abdülhamit mali kontrol teklifini kabul etmek zorunda kaldı.¹⁵

O dönemde Erkanı Harbiye Mektebi'ni bitiren genç subaylar, eğer öğrenciliği sırasında cezalandırılması gereken bir olaya karışmamışlarsa merkezi Selanik'te olan Üçüncü Ordu'da görevlendirilmekteydi. Nitekim Mustafa Kemal, yönetime karşı hareketlerinden dolayı askeri mahkemeye çıkarıldığından "*devamlı gözaltında*

---

¹¹ Karal, **a.g.e.** , s. 159, Hacısalihioğlu, **a.g.e.** , s. 440-441

¹² Hacısalihioğlu, **a.g.e.** , s. 441

¹³ Karal, **a.g.e.** , s. 160

¹⁴ Necati Çayırılı, "Osmanlı İdaresinde Manastır(Bitola)", **Türk Kültürü**, Ankara, Haziran 2001, sayı: 458, s. 376

¹⁵ Karal, **a.g.e.** , s. 161-162

bulunması” kaydıyla Şam’a gönderilmiştir.¹⁶ Bu dönemde muhalefet hareketi Selanik merkez olmak üzere farklı bir yapıyla yeniden ortaya çıkmıştır. Bu örgütlenmeyi Talat Bey teklif etmiş, bunda da II. Abdülhamit’in 18 Ağustos 1906’da ağır hastalanması üzerine, eğer ölecek olursa hürriyet ilan edilmediği takdirde Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti’ni paylaşacakları, tedbir olarak çeşitli yerlerde adı ne olursa olsun cemiyetler kurulması düşüncesi etkili olmuştur.¹⁷ İşte bu cemiyet Selanik’te Talat Bey’in teklifiyle on kişi tarafından kurulmuştur. Bu kişiler; Tahir Bey (Selanik Askeri Rüştiye Müdürü), Naki Bey (Fransızca Hocası-Binbaşı), Talat Bey (Posta memuru), Mithat Şükrü (Maarifte memur), Rahmi Bey (Selanik eşrafından, hukuk mezunu), Kazım Nami Bey (Yüzbaşı), Ömer Naci Bey (Mülazımievvel), Hakkı Baha Bey (Mülazımievvel), İsmail Canbolat Bey (Mülazımievvel), Edip Servet Bey (Yüzbaşı)’dir.¹⁸ Daha sonra yönetim tamamen Talat, Mithat Şükrü ve İsmail Canbolat’ın elinde kalmış ve “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” adını alarak yeni üyelerle mevcudu artmıştır. Manyasızade Refik Bey, Hüsrev Sami, Halil Bey (Enver Paşa’nın amcası), Cemal Bey (Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı), Enver Bey, Fethi Bey (Okyar), Eyüp Sabri Bey, Ali Fuat Bey (Cebesoy) cemiyete üye olmuştur.¹⁹ Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 1907 yılında Paris’ten Dr. Nazım’ın Selanik’e gelmesiyle Avrupa’da faaliyet gösteren İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşti. Bu birleşme cemiyetin ihtilalcilik yönünün iyice güçlenmesine ve özellikle askeri kadrolarda örgütlenmenin hızlanmasına neden oldu. Üye sayısının Makedonya’da 2.000’i geçmesi üzerine Cemiyet, eylem planları yapmaya başladı.²⁰ Selanik’ten sonra Kosova, Manastır, Yanya, İzmir, İstanbul ve diğer şehirlerde de örgütlenme başlamış ve özellikle genç subaylar kısa zamanda

---

¹⁶ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay), İstanbul, Tercüman Yayınları, 1980, s. 6-7

¹⁷ Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, s. 175

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966, 3. baskı, C. I, s. 144-145, Karabekir, **a.g.e.**, s. 175-176

¹⁹ Karabekir, **a.g.e.**, s. 176-179, Mevlanzade Selanik merkezini idare edenler olarak ; Emanuel Karasu, Mehmet Cavit, Talat, Mithat Şükrü Bey (Bleda), Selanikli Hıfzı, Manyasızade Refik, Selanikli Rahmi, Niğdeli Galip, Fazıl, İsmail Mahir, Hafız Süleyman Beyler ile III. Ordu kurmay subaylarından Binbaşı İsmail Hakkı, Binbaşı Cemal, Kolağası Enver, Kolağası Mustafa Kemal, Kolağası Ali Fethi Beyleri saymaktadır. (Mevlanzade Rıfat, **Türkiye İnkılabının İcyüzü**, İstanbul, Pınar Yayınları, 1993, s. 92)

²⁰ Hanioglu, **a.g.m.**, s. 479-480

cemiyete üye olmuşlardı. Cemiyet, 1908 yılında Rumeli'nin kaza, hatta köylerine kadar yayılmıştı. Temel amaç olarak; Rumeli ve Makedonya'nın yabancı baskısından kurtarılması, Reval kararlarının devre dışı bırakılması ve meşrutî idarenin kurulması benimsenmişti.²¹ Nitekim İttihat ve Terakki, Reval Görüşmesi sonrasında Makedonya'nın çeşitli vilayetlerinde bulunan yabancı devletlerin konsoloslarına bir beyanname vermiş ve Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade etmiştir.²² İttihat ve Terakki bir taraftan Yıldız'ı meşrutîyet için zorlarken, diğer taraftan da yabancı devletlerin konsolosluklarına bildirimler göndermekteydi. Babıali ısrarla içeride İttihatçıları Hıristiyan olarak göstermekte, hatta Resne'de Niyazi Bey'in isyanını bir Sırp isyanı olarak yansıtmaktaydı. Avrupa'nın büyük devletlerine ise Cemiyetin Hıristiyanlık ve Avrupa aleyhtarı olduğu propagandası yapılmaktaydı.²³ Cemiyetin Rumeli'den gönderdiği telgrafların en önemlisi, Manastır İttihat ve Terakki Merkezi imzasıyla Yıldız'a çekilmiştir. Bu telgrafta Padişaha karşı saygılı bir üslup kullanılmakla beraber kesin bir tavır takınılmış, bir çeşit ultimatom verilmiştir. Buna göre; Pazar gününe kadar Kanun-ı Esasi tekrar yürürlüğe konulmaz ve Mebusan Meclisi'nin açılmasına karar verilmezse Manastır'daki subay, mülki memurlar, ulema ve diğer unsurlar birlikte harekete geçeceklerdir.²⁴ 23 Temmuz 1908'de Makedonya'nın çeşitli şehir ve kasabalarında Meşrutîyet'in ilanı üzerine Padişah II. Abdülhamit çıkardığı irade ile Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koydu ve Cemiyet, bu şekilde rejimi değiştirme amacına ulaştı.²⁵ Böylece Abdülhamit'in otuz yıl devam eden mutlak saltanatı bu şekilde sona ermiş, yeni bir dönem başlamıştır. Padişah siyasi suçluları affetmiş, hafiyeliği de kaldırmıştır.²⁶ Meşrutîyetin ilanının ertesi günü İstanbul'da çok fazla bir sevinç gösterisi görülmemiş, ancak 25 Temmuz sabahı gazetelerin öncülüğü ile beraber halk gelişmelerden ayrıntılı olarak haberdar olmuş, Hüseyin Cahit (Yalçın)'ın "Oh" başlıklı yazısı defalarca okunmuş, gazeteler birkaç baskı yapmış,

²¹ Uzer, **a.g.e.**, s. 89

²² Ahmed Niyazi, **Hatırat-ı Niyazi**, Yayına Hazırlayan: Nurer Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003, s. 186, Zürcher, **a.g.e.**, s. 135

²³ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908-1914**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1984, s. 28

²⁴ Tahsin Paşa, **Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1997, 5. Baskı, s. 371-372

²⁵ Hanioglu, **a.g.m.**, s. 481

²⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, İstanbul, Baha Matbaası, 1959, s. 11

hatta birkaç kat fiyata gazete satılmıştır. Artık halk sokaklara dökülmüş, meydanlarda toplantılar yapılmış, her yerde “Yaşasın Hürriyet! Kahrolsun İstibdat!” diye bağırılmış, “Yaşasın Enver, Yaşasın Niyazi” sesleri her tarafta yankılanmıştır.²⁷ Kadıköy, Bakırköy, Üsküdar ve özellikle Beyoğlu’nda sokaklarda, Tepebaşı Caddesi’nde, gazinolarda kutlamalar yapılmış, gösterilerde özellikle istibdat ve Padişah aleyhinde konuşmalar yapılmıştır.²⁸ 4 Ağustos 1908 tarihinde Sadrazam Sait Paşa istifa etmiş, ertesi gün Kamil Paşa yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.²⁹ Sait Paşa, Sultan Abdülhamit’in altı defa sadrazamlığını yaptığından her yönden gelen tepkileri şahsına toplamıştı. Ayrıca İstanbul’daki çalkantılara da tahammül edemediğinden istifayı tercih etmişti. Selanik Meşrutiyetin ilanı ile beraber iyice öne çıkmış ve “cemiyet” muhatap alınarak yurdun her tarafından yazışmalar başlamıştı. Bundan dolayı Selanik Merkezi ile Umumi Merkez birbirinden ayrılmış; Talat, Rahmi, Hafız Hakkı, Cemal, Mithat Şükrü Beyler merkez heyeti olarak belirlenmiş, başına da Manyasızade Refik Bey getirilmiştir.³⁰ İttihat ve Terakki, iki ay içinde bütün Osmanlı ülkesinde örgütlenmesini tamamlamış, her yerde şubeler açmıştır. Sait Paşa’dan sonra hükümet kuran Kamil Paşa kabinesi de başta iç güvenlik olmak üzere problemleri çözememiş, Hürriyetin ilanı sırasında oluşan iyimser atmosfer çok kısa sürede dağılmıştır. Özellikle İttihatçılarda var olan Meşrutiyetin ilanı ile Avrupalı devletlerin artık Osmanlı Devleti’nin yanında olacağı düşüncesinin doğru olmadığı kısa zamanda anlaşılmıştır.³¹

Bu sırada Avusturya-Macaristan Berlin Antlaşması’yla geçici olarak kendi idaresine bırakılan Bosna-Hersek’i topraklarına kattığını açıklamış, uzun süredir bir problem olarak Girit sorunu yeni bir aşamaya girmiş, adanın mahalli yönetimi Yunanistan’la birleşme kararı almıştı. Bu sırada görünüşte de olsa Osmanlı Devleti’ne bağlı olan Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Cemiyet böylece içte güvenliğin sağlanamadığı, toprak kayıplarının devam ettiği bir ortamla karşı karşıya

²⁷ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz**, Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. , İstanbul, 1997, 2. Baskı, Cilt: 1, s. 70-71

²⁸ Tahsin Paşa, **a.g.e.** , s. 382-383

²⁹ Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s. 88

³⁰ Ahmed Rıza Bey, **Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey’in Anıları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1988, s. 26, Okyar, **a.g.e.** , s. 26-27

³¹ Okyar, **a.g.e.** , s. 27-28

kaldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, meşrutiyetten sonra devlet yönetimini üstlenme cesaretini gösterememiştir. II. Meşrutiyetin ilk kabineleri, ”... *hep eski, fakat milletçe namuslu, vatanperver tanınmış adamlardan kurulmuştur*”. İttihat ve Terakki bizzat iktidarı üstlenmediği halde kamuoyu ve halk yaşanan olumsuzlukların sorumlusu olarak Cemiyeti görüyordu. İçeride muhalefet gittikçe güçleniyor, basın serbest ortamın etkisiyle istediği şekilde yayın yapıyor, İttihat ve Terakki’ye duyulan öfke gittikçe artıyordu. Beklenen, vaat edilen ortam bir türlü gerçekleşmediği gibi, siyasi kargaşa gittikçe fazlalaşıyordu.³²

İttihatçılar, Meşrutiyet’in ilanından sonra Abdülhamit’e güvenmedikleri halde kendilerinde onu tahttan indirecek gücü bulamamışlardı. Ancak zamanla Padişah’la sürekli çatışmalar yaşadılar. İttihatçılar bu dönemde seçimlerin de yapılmasıyla Hükümeti parlamento vasıtasıyla denetlemeye başladılar.³³ 31 Mart Olayı’ndan sonra Mebusan Meclisi tarafından oluşturulan bir heyet, Abdülhamit’e hal’ kararını tebliğ etmiş, cemiyetin önde gelenlerinin arzusu üzerine, Selanik’teki Alatini Köşküne götürülmüştür.³⁴ Böylece yıllar önce başlayan muhalefet hareketi bir hedefine daha ulaşmış ve II. Abdülhamit’in 33 yıl süren saltanatı sona ermiştir. Bundan sonra Cemiyet, daha önemli bir siyasi aktör haline gelmiş, ancak yine de yönetimi dışarıdan yönlendirmeyi tercih etmiştir. Balkan Savaşı’nın ve Edirne’nin Bulgarlara teslim edileceği şeklindeki iddiaların meydana getirdiği olumsuz atmosfer İttihatçıları harekete geçirmiş; Babıali Baskını ile Kamil Paşa istifa etmek zorunda kalmıştır (23 Ocak 1913). Yeni Sadrazam Mahmut Şevket Paşa’nın bir suikast sonucu 11 Haziran 1913’de öldürülmesi ile İttihat ve Terakki muhalefeti sindirerek tek parti yönetimi oluşturmuş ve bu yönetim Mondros Mütarekesi’ne kadar devam etmiştir. İttihat ve Terakki 1913-1918 arasında Meclisi devre dışı bırakarak Osmanlı Devleti’ni “kavanin-i muvakkate” ile yönetmiştir.³⁵

---

³² Okyar, **a.g.e.** , s. 32

³³ Zürcher, **a.g.e.** , s. 141-142

³⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul, İnkılap ve Aka, 1967, s. 151

³⁵ Hanioglu, **a.g.m.** , s. 481

BİRİNCİ BÖLÜM

VEHİP PAŞA'NIN DOĞUMU, AİLESİ, İLK GÖREV YERLERİ

VE BALKAN SAVAŞI SONUNA KADAR HAYATI

1.1. AİLESİ, DOĞUMU, ÖĞRENİM HAYATI VE İLK GÖREV YERLERİ

1.1.1. Soy

Vehip Paşa'nın soyu Özbekistan'dan Anadolu'ya gelen ve buradan da Rumeli'ye geçen bir Türk boyuna dayanmaktadır.¹ Bu boy, Özbek Türklerinden olan "Kaçı" veya "Kaçın" boyudur.² İşte bu boya mensup Taşkentli Mehmet Ağa, Selanik'te Osmanlı Hükümdarı II. Murat'ın hizmetine girmiş ve Hükümdar tarafından "vire" ile alınan Yanya "mütesellim"liğine tayin edilmiştir.³

Vehip Paşa'nın ağabeyi Esat Paşa kendi yazdığı biyografisinde; "1456 tarihinde Selanik'e gelmiş olan Taşkentli Mehmet Kaçı'nın ahfadındanım. Mehmet Kaçı II. Murat zamanında Yanya'yı teslim alan kimsedir. Dedem Yanya İlçesi Emlak Müdürü Vehib Efendi'nin torunu ve Yanya Belediye Başkanı Mehmet Emin Efendi'nin oğludur(oğluyum)."⁴ şeklinde ataları hakkında bilgiler vermektedir. Benzer ifadeleri Vehip Paşa'nın kardeşi olan Nakıyüddin Efendi'nin oğlu Kazım Taşkent'in ifadelerinde de görmek

¹ İsmail Arar, "Macera Dolu Bir Hayat: Vehib Paşa", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 47, İstanbul, 1987, s. 23 (Bundan sonra Arar, **a.g.m.(1)** olarak kısaltılacaktır), Fethi Tevetoğlu, "Kaçı, Vehip Paşa", **Türk Ansiklopedisi**, C. XXI, s. 86

² Arar, **a.g.m.(1)**, s. 23, 1920-1921 yıllarında Roma'da birkaç defa Vehip Paşa ile görüşen ve hatıralarını dinleyen Nahid Sırrı Örik ise "aslen Arnavut" olduğunu yazmaktadır. (Nahid Sırrı Örik, "Altı Kırıl Babası Bir Vezire Dair", **Resimli Tarih Mecmuası**, Aralık 1951, C. II, Sayı: 24, s. 1140), III. Ordu'dan Kafkasya seferi için yardım istemeye gelen Naki Keykurun da Vehip Paşa'nın kendisine, "Ben bir buçuk yıldır Kafkas cephesi kumandaniyim. Kafkasyalıları tetkik ettim, öğrendim. Siz Kafkasyalılar da biz Arnavutlar gibi temizliği seviyorsunuz..." dediğini anlatmaktadır. (Naki Keykurun, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları**, İstanbul, Ekspres Matbaası, 1964, s. 64), Avlonyalı Ekrem Bey de hatıralarında Esat ve Vehip Paşaların "Arnavut" olduklarını söylemektedir. (Avlonyalı Ekrem Bey, **Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar(1885-1912)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 307)

³ Arar, **a.g.m.(1)**, s. 23-24, Mütesellim: Tanzimattan evvel vali ve mutasarrıfların uhdelerinde bulunan sancak ve kazaların idaresine memur edilenler hakkında kullanılan bir tabirdir. M. Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, MEB Basımevi, 1993, C. II, s. 639(Bundan sonra **TDTs** olarak kısaltılacaktır.) Vire(Vira ile teslim): Kalenin müzakere yoluyla teslimi yerinde kullanılır bir tabirdir. Muhasara altında bulunan kalenin teslimini müzakere için içerden biri dışarı çıktığı gibi muhasara edenlerden biri içeri girerek teslim şartlarını müzakere eder, iki taraf anlaşığı surette kale muhasara edenlere teslim edilirdi. Pakalın, **TDTs**, C. III, s. 595

⁴ Hamdi Ertuna, **Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa**, Ankara, Gnkur Basımevi, 1983, s. 139

mümkündür. Kazım Taşkent bizzat kaleme aldığı biyografisinde soyunu şöyle anlatır: "... *Soyum 1423 yılında Taşkent'ten Yanya'ya, anam soyum ise Kırım'dan Preveze'ye hicret ettikleri tarihten Yunanlılar tarafından bu yerlerin işgaline kadar, orada yaşadılar.*"⁵ "Taşkentli Mehmet Veliyettin Kaçıhan Soyağacı" adıyla elimizde bulunan şecereye göre de Vehip Paşa'nın soyu, Mehmet Veliyettin Kaçı Han'a dayanmaktadır.⁶ Kaçı Han'dan sonra ailenin soyu; Zülfikar Bey, Mehmet Ali Bey, Selahattin Bey, Mehmet Emin Bey, Mehmet Vehip Bey, Şuaradan Selim Paşa, 2. Şehit Ali Bey (ölümü 1 Ocak 1185), 3. Mehmet Emin Efendi ile devam etmiştir. Ancak bu isimlerden Şehit Ali Bey dışındakilerin doğum ve ölüm tarihleri hakkında bir bilgi yoktur.⁷ 3. Mehmet Vehbi Efendi'nin oğlu olan IV. Mehmet Vehip Efendi, yazar Bülent Fazıl Kocamemi'nin anne tarafından büyük dedesidir.⁸ Vehip Efendi'nin oğlu olan Mehmet Emin Efendi, Vehip ve Esat Paşaların babasıdır.⁹ Mehmet Vehip Efendi, Vehip ve Esat Paşaların babaanneleri olan Ebrullah Hanım'la evlenmiştir.¹⁰

1.1.2. Mehmet Emin Efendi ve Çocukları

Vehip Paşa; Yanya şehrinde, kale içinde, büyükbabası Vehip Bey'in konağında doğmuştur. Dedesi Vehip Bey, Yanya'da Emlak-ı Seniye Nazırı idi.¹¹

⁵ Sadi Abaç, **Yapı ve Kredi Bankası Kurucusu Kazım Taşkent**, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası, 1981, s. 185

⁶ **Taşkentli Mehmet Veliyettin Kaçıhan Soyağacı** (Bundan sonra **TMVKS** olarak kısaltılacaktır.), **Ek: 1**, Avlonyalı Ekrem Bey hatıralarında Vehip ve Esat Paşaların ailesinin Tepedelen'den Yanya'ya 1807 yılında göç ettiğini ve burada "Halasti" lakabını aldıklarını yazmaktadır. Avlonyalı Ekrem Bey, **a.g.e.**, s. 307

⁷ **TMVKS**

⁸ **TMVKS**, 16.12.2009 tarihli Mehmet Esat Bülkat'a ait nüfus kayıt örneğine göre Vehip Paşa'nın dedesinin adı da Vehip'tir.

⁹ **TMVKS**, 16.12. 2009 tarihli Mehmet Vehip Kaçı Nüfus Kayıt Örneği, **Ek: 2**, , 16.12. 2009 tarihli Mehmet Esat Bülkat Nüfus Kayıt Örneği, **Ek: 3**, Emekli Sandığı Arşivi Vehip Paşa(Kaçı) Dosyası

¹⁰ **16.12.2009 Tarihli Mehmet Esat Bülkat Nüfus Kayıt Örneği**

¹¹ Arar, **a.g.m.(1)**, s. 24, Emlak-i Seniye Nazırı: Osmanlı Padişahlarının taşınmaz mallarını görüp gözetin, koruyan, kiraya veren, gelirlerini Hazine-i Hassa'ya gönderen görevlilere verilen ad. Arar, **a.g.m.(1)**, s. 30, Yanya şehri, eski bir piskoposluk merkezi olan ve günümüze sadece kalıntıları kalan Dodana şehrine 18 kilometre uzaklıkta kurulmuştur. Nazif Hoca, "Yanya", **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986, s. 358, "Geniş bir ovanın ucunda Rumeli'nin en güzel şehirlerinden olan" (Ahmet Refik, "Yüz sene evvel Rumeli şehirleri: Yanya", **Yedigün**, İstanbul, 22 Temmuz 1936, sayı: 176, s. 6), Yanya, 1292 yılına ait Yanya Salnamesi'nde "... *havası latif, küçük tepe ve dağlık*" olarak tanımlanmakta, iki buçuk saat mesafede bir göl ve gölün ortasında yüz hane ile bir manastırın olduğu bilgisi yer almaktadır. (**Yanya Salnamesi**, Yanya, Vilayet Litoğrafyası, 1292, s. 111), 1308 salnamesinde bu gölün

Babası Mehmet Emin Efendi 1838 yılında Yanya’da doğmuş ve 15 Ocak 1909 tarihinde vefat etmiştir.¹² Mehmet Emin Efendi, Yanya Belediye Başkanlığı da yapmıştır.¹³ Mehmet Emin Efendi 1273 senesi Kanunuevvelinde (1857 Aralık-1858 Ocak) evlenmiş, ilk çocuğu olan Hatice Saadet iki yıl sonra 25 Şubat 1860 (13 Şubat 1275)’da dünyaya gelmiştir.¹⁴ Mehmet Emin Efendi’nin Fatma Hanım’la evliliğinden,¹⁵ Mehmet Ali, Esat, Nakıyüddin, Vehip, Vehip(Paşa) ve Kazım dünyaya gelmiştir. Bunlardan Mehmet Ali, Vehip ve Kazım çocukları dünyaya gelmeden vefat etmiş, soy diğer çocuklardan devam etmiştir.¹⁶ Burada dikkat çeken bir konu Mehmet Emin Efendi’nin çocuklarının ilk isimlerini “Mehmet” olarak koymasındır. Mehmet Emin Efendi; Vehip Paşa’ya “Mehmet Vehip”, Esat Paşa’ya “Mehmet Esat” ve Nakıyüddin’e “Mehmet Nakıyüddin” adlarını vermiştir. Bu durum daha sonra Vehip Paşa tarafından devam ettirilmiştir. Vehip Paşa da çocuklarına ilk isim olarak “Mehmet” ismini tercih etmiş, hatta oğlu Mehmet Ali Şecaattin de aynı geleneğe uyarak kendi erkek çocuklarına, yani Vehip Paşa’nın torunlarına ilk isim olarak “Mehmet”i vermiştir: Mehmet Vehip, Mehmet Edip, Mehmet Muzaffer.¹⁷

En büyük çocuk olan Esat ve kardeşi Vehip, askerlik mesleğini seçmişler, Osmanlı Devleti’nin değişik bölgelerinde görev yapmışlardır. İkisinin komutanlıkları; Yanya savunmasında, Çanakkale Muharebeleri’nde ve Kafkas Cephesi’nde kesişmiştir. Diğer kardeş Mehmet Nakıyüddin ise adalet mesleğini tercih etmiştir. Mehmet Nakıyüddin de Çanakkale ve Kafkas cephesinde Vehip

---

güzellikleri anlatılır: “... suyu tatlı bir göl bulunur ki, Yanya’nın mehasin-i tabiiyeyi mevkisinde birincilik şerefini haiz, belki Yanya şehrinin binası bu gölün cazibe-i tabiiyesi olmuş olması caizdir. Bazı mahalleri yirmi otuz kulaç kadar engin ve manzarası fevkalade latif ve balıkça zengin olub gölün etrafında sazlık ve kamışlık... ”. (Yanya Salnamesi, Yanya, Vilayet Matbaası, 1308, s. 119)

¹² **16.12.2009 Tarihli Mehmet Esat Bülkat Nüfus Kayıt Örneği**, Mehmet Emin Efendi’nin doğumu için babası Vehip Efendi’nin yazdığı notta şöyle denilmektedir: “Sene bin üç yüz elli üç Ramazanı Şerif’in yirmi üçüncü gününde mahdumum Mehmed Emin dünyaya gelmiş. Allahu Zülcelal sulehayı ümmetten ve tul-u ömr ile muammer eylesin. Amin.”, **Vehip Paşa’nın Notları (B), Ek: 5**

¹³ Arar, **a.g.m.(1)** , s. 24, Fazıl Bülent Kocamemi, **Yanya’nın Gözyaşları**, İstanbul, İskenderiye Yayınları, 2007, 2. Baskı, s. 140-141

¹⁴ **Vehip Paşa’nın Notları (B), Ek: 5**

¹⁵ **16.12.2009 Tarihli Mehmet Esat Bülkat Nüfus Kayıt Örneği**

¹⁶ **TMVKS, Vehip Paşa’nın Notları (B) Ek: 5**

¹⁷ **TMVKS**

Paşa'nın yanında bulunmuştur. Soyadı Kanunu'nun çıkmasıyla beraber üç kardeş farklı soyadları almışlardır. Vehip Paşa "Kaçı", Esat Paşa "Bülkat", Nakıyüddin Efendi'nin oğlu Arif Kazım ise "Taşkent" soyadını almıştır.¹⁸ Üç kardeşin mezarları da Karacaahmet Mezarlığı'nda farklı yerlerde. "Kaçı" soyadının Vehip Paşa ailesi tarafından kabul edilmesi konusunda ilk akla gelen, ailenin Kaçı Han soyundan gelmesidir. Ancak, XVI. yüzyılda Yanya köyleri arasında "Kaçika" adlı bir köyün olduğu (karye-i Kaçika-Dodoni) ve bu köyün 1564 yılı tahrir defterine göre 26 hane, 10 mücerreden oluştuğu görülmektedir.¹⁹ "Kaçika" adı salnamelerde ise "Kaçka" şeklinde yer almakta ve bir nahiyeye dönüştüğü dikkat çekmektedir.²⁰

Vehip Paşa'nın ailesiyle ilgili bilgilerimiz çok fazla değildir. Esat Paşa öğrenim hayatından söz ederken; Kuleli Askeri Lisesi'nde bütün derslerinin iyi ve pekiyi olduğu halde Genel Tarih'ten sıfır aldığını, bunun nedeninin de Türkçeyi iyi bilmemesi olduğunu söyler ve ilave eder: "... Yanya'da Türkçe bilen Müslüman hemen hemen yok gibiydi. Bütün din kaideleri kitapları Rumcaya çevrilmiş, Arap harfleriyle yazılmıştı."²¹ Esat Paşa'nın ifadelerinin benzerini yeğenleri Kazım Taşkent'te de görmek mümkündür: "Çocukluğumda Arnavutça da konuşurdum. Babam annemle Rumca konuşurdu. Arnavutçayı evdeki hizmetçi bana öğretirdi."²² İsmail Hakkı Okday, "1912

¹⁸ Vehip Paşa Soyadı Kanunu çıkmadan önce, oğullarına yazdığı mektupta "Vehip Kaçı" adını kullanmıştır. Vehip Paşa'nın soyadı pek çok kaynaktan yanlış olarak "Kaçı", "Kalçı" veya "Kaçın" olarak yazılmıştır. Doğrusu ise nüfus kayıtlarında gözüktüğü şekliyle "Kaçı" olacaktır. Örneğin; Muharrem Mazlum eserinde "Muhtasaran tercümei halleri" bölümünde 52. Dönem mezunlarının kısa biyografilerine yer vermiştir. Bu eserde Vehip Paşa "*Vehip Ef. Yanya*" olarak yer almıştır. Bilgi olarak, "*Topçu. Büyük harpten sonra Avrupa'ya firar eden Vehip Paşadır. Büyük harpte ordu kumandanlığı yapmıştır.*" ifadeleri bulunmaktadır. Muharrem Mazlum, **Erkan-ı Harbiye Mektebi Tarihçesi**, İstanbul, Harp Ak. K. Matbaası, 1930, s. 241, Vehip Paşa, **Harp Akademilerinin 120 Yılı** adlı eserde 15. sırada, "Top.1313(1897)-1" künyesiyle yer almış ve soyadı "Bülkat" olarak verilmiştir. **Harp Akademilerinin 120 Yılı "Şeref Dolu Yıllar" 1848-1968**, Tarihsiz, s. 25(Bundan sonra **120 yılı** olarak kısaltılacaktır), Daha sonra "Kimlikler kısmındaki düzeltmeler" başlığıyla soyadı olarak "Bülkat" yerine "Bülkat" soyadı olacağı belirtilmiştir, **120 Yılı**, ek kısmı s. 2, kuşkusuz bu soyad Vehip Paşa'nın ağabeyi Esat Paşa'ya aittir. Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü'nden aldığımız "Askerlik Safahat Belgesi"nde de yanlış olarak "Kaçın" soyadı yer almıştır. **Ek: 8.** Aynı yanlışlık yine devam etmekte ve ATASE Başkanlığı'nın 2009'daki yayınında da Vehip Paşa'nın soyadı "Kaçın" olarak yer almaktadır. Nurcan Aslan, Hülya Toker, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Albay ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009, C. II, s. 490

¹⁹ Melek Delilbaşı, "1564 Tarihli Mufassal Yanya Livası Tahrir Defterlerine Göre Yanya Kenti ve Köyleri", **Belgeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, C. XVII, Sayı: 21, s. 205

²⁰ Vehip Paşa'nın Yanya Müstahkem Mevki Komutanlığı sırasında karargahı Kaçka'daydı.

²¹ Ertuna, **a.g.e.**, s. 139

²² Taşkent, **a.g.e.**, s. 21

yılında Yanya'nın merkez nüfusu 25.000 civarındaydı. Bunun yüzde yetmiş Rum, Rumlaşmış Arnavut ve Ulahtı. Osmanlı egemenliği altında yüzyıllarca kalmasına rağmen konuşulan dil genellikle Rumca idi. Halkın, hatta Müslümanların büyük kısmının gelenekleri de Rumlara benziyordu"²³ ifadeleriyle Yanya'nın toplumsal yapısı hakkındaki tespitlerini aktarır. Vehip Paşa işte böyle bir ortamda yetişmiştir.

Vehip Paşa'nın dünyaya geldiği yıllarda Yanya'da pek çok dernek faaliyete geçmiş, bu dernekler sosyal, siyasi ve sanat amaçlı olarak faaliyette bulunmuşlardır. İlk defa bu yıllarda Yanya'da gazete ve dergiler yayınlanmaya başlamıştır. Bunların birincisi 1869 yılında Türkçe ve Yunanca olarak yayınlanmaya başlayan Yanya Vilayet Gazetesi'dir. Bundan sonra hemen hepsi Yunanca olmak üzere pek çok dergi ve gazete yayın hayatına atılmış, bu yerel yayınlar Rumluların kültürel seviyesinin yükselmesinde ve milliyetçilik düşüncesinin yayılmasında etkili olmuştur.²⁴ 1308 (1892) yılı salnamesine göre Yanya vilayet merkezinde eğitim kurumları ve öğrenci sayıları şöyle gösterilmiştir: Mekteb-i İdadi: 62, Mekteb-i Rüşdiye(erkek): 64, Mekteb-i Rüşdiye(kız): 96, Fevziye Mekteb-i İbtidaiyesi: 102, Terakki Mekteb-i İbtidaiyesi: 99, Kal'a Sıbyan Mektebi: 50, Diğer 10, Sıbyan Mektebi toplamı: 307²⁵ Aynı salnamede Yanya merkezde mekteplere devam eden öğrenci sayıları da şöyleydi: Buna göre Hıristiyanlardan 1.672 erkek, 500 kız; Ulahlardan 54 erkek, Yahudilerden ise 407 öğrenci öğrenim görmektedir.²⁶ Bir kıyaslama yapacak olursak Müslüman öğrencilerin sayısı toplamı 680 olup Hıristiyanların sayısına göre çok az olduğu dikkat çekmektedir. Aynı salnamede vilayette nüfusun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu, gayrimüslimlerin Rum, Ortodoks Arnavut, Ulah olduğu; çoğu şehir merkezinde olmak üzere az sayıda Yahudi yaşadığı belirtilmiştir.²⁷ 1308 Salnamesi nüfusu ayrıntılı olarak vermektedir: İslam: 223.885, Rum: 118.023, Ortodoks Arnavut: 129.517, Ulah: 37.767, Yahudi: 3.517, Katolik: 93 olup toplam

²³ İsmail Hakkı Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1994, 2. baskı, s. 42

²⁴ Mehmet A. Gökaçtı, "Geçmişten Günümüze Yanya", **Tarih ve Toplum**, İstanbul, Ocak 1999, sayı: 181, s. 41

²⁵ **Yanya Salnamesi**, Yanya, Vilayet Matbaası, 1308, s. 84-85

²⁶ **Yanya Salnamesi**, Yanya, Vilayet Matbaası, 1308, s. 84-85, 1308 salnamesinde kasabalardaki gayrimüslim öğrenci sayıları ayrıca verilmiştir. **Yanya Salnamesi**, Yanya, Vilayet Matbaası, 1308, s. 256

²⁷ **Yanya Salnamesi**, Yanya, Vilayet Matbaası, 1308, s. 118

512.812 kişidir.²⁸ Rumlarla etkileşim ve bir arada yaşama konuşulan dile de yansımıştı. Nitekim aslen Yanyalı olan İzzettin Çalışlar'ın torunu Filiz Yenişehirlioğlu bunu şöyle anlatmaktadır: *"Yanyalıların konuştuğu Rumca ilginç bir Rumcadır. Türkçe ve Rumca kelimelerin birleşimlerinden oluşan, kimi zaman Rumca kelimelerin Türkçe gramer kurallarına göre çekildiği, kimi Türkçe kelimelerin Rumcalandırıldığı bu dil hakkında ne yazık ki hiçbir çalışma yapılmamış... Ancak ilginç olan bir olgu ise Yanya Rumcası konuşan Yanyalıların, en azından bizimkilerin bu dili Yunan değil Arap alfabesiyle yazmalarıdır..."*²⁹

Vehip Paşa'nın ailesi hakkında, babası Mehmet Emin Efendi'yi ve aileyi yakından tanıyan Kazım Nami Duru hatıralarında az da olsa bilgi verir. 1908'de II. Meşrutiyet öncesinde Esat Paşa'nın III. Ordu Müşir Vekili olduğu sırada, Esat Paşa'nın yanında olduğunu belirtir ve aileyle ilgili olarak şunları ifade eder: *"... Yalılarındaki köşkte nöbetçi kalıyordum. Paşanın babası rahmetli Mehmet Efendi, görmüş geçirmiş aydın bir zattı. Bahçeye kurulmuş çadırıma gelir, saatlerce benimle konuşurdu. Ben o vakit Fransızca(Les Annales) mecmuasından başka aylık (La Revue)ye de aboneydim. Bu dergi siyasi idi de. Bunu Paşanın(Esat Paşa) yanında da okurdum... Babasıyla gece çadırda, uzun uzun zamandan, zamanın siyasetinden bahsederdik. İstibdattan, çektiğimiz zulümden yana yakıla konuşurduk... Görülüyordu ki bu aile, bütün Türk geleneklerine bağlı tertemiz bir aile idi."*³⁰ Kazım Nami bu görevi sırasında hem Vehip Bey'i, hem de Naki Bey'i(Nakiyüddin) görmüştür. Vehip Bey'in o sırada Manastır'da ders nazırı olduğunu ve cemiyete de girdiğini, Naki Bey'in de hukukçu olduğunu nakleder.³¹

Kazım Taşkent hatıralarında dedesi Mehmet Emin Efendi ile ilgili bir izlenimini şöyle aktarmaktadır: *"... Sonra babamı Berat'tan Üsküp'e tayin ettiler... Bir de giderken galiba Yanya'ya uğramıştık. Büyük babamın küçük bir atölyesi vardı, bana hiçbir şeye dokunmamam konusunda sıkı sıkıya tembih etmişlerdi. Bütün bunlar beş yaşımın*

²⁸ **Yanya Salnamesi**, Yanya, Vilayet Matbaası.1308, s. 254

²⁹ Kocamemi, **a.g.e.**, s. 28-29,

³⁰ Duru, **a.g.e.**, s. 23, Bu arada Mehmet Emin Efendi, Kazım Nami'yi uyarmayı ihmal etmez: *"Aman dikkatli davran, çocuğum. Paşa(Esat Paşa) çok namuslu, çok temiz bir adamdır; fakat Müslümanlıktaki salabeti dolayısıyla hilafete bağlıdır. Ona bu gibi şeylerden bahsetme. Amma, Vehip gelirse, onunla istediğin gibi konuşabilirsin."*

³¹ Duru, **a.g.e.**, s. 23

anıları olmalı...”³² Mehmet Emin Efendi ailesiyle birlikte 1318(1902) yılında İstanbul’a taşınmış ve Acıbadem’de bir konakta yaşamaya başlamıştır.³³

1.1.3. Vehip Paşa’nın Doğumu, Eşi ve Çocukları

Vehip Paşa’nın asıl adı “Mehmet Vehip”tir.³⁴ Mehmet Vehip, 1875 yılında Yanya’da dünyaya gelmiştir.³⁵ Babasının adı Mehmet Emin, annesinin adı ise Fatma’dır.³⁶ Babası Mehmet Emin Efendi oğlunun doğumunu şu şekilde ifade etmiştir: “Zilhicce (12)91 ve 22 Kanunusani (12)90 Çarşamba gecesi saat dört sularında mahdumum İkinci Vehib Efendi dünyaya gelmiş. Allah Teala Hazretleri sulehayı ümmetden ve tul-ı ömr ile muammer eyleye. Amin sümm amin.”³⁷

Vehip Paşa 1886 doğumlu olan Nezihe Hanım’la,³⁸ 1906 yılında evlenmiştir.³⁹ Nezihe Hanım, Vehip Paşa ile Erkanı Harbiye Mektebi’nden aynı

³² Taşkent, a.g.e. , s. 24

³³ Mehmet Emin Efendi bu olayı şu şekilde not etmiştir: “Bin üç yüz on sekiz senesi mah-ı Haziranın onyedinci Pazartesi günü İstanbul’da Kadıköyü Mahallesi’nde Acıbadem mevkiinde Kızlarağası Çeşmesi Sokak’taki? satın alınan köşke nakl ile iskan olunduk.” **Vehip Paşa’nın Notları (C), Ek: 6**

³⁴ **16. 12. 2009 tarihli Mehmet Vehip Kaçı Nüfus Kayıt Örneği (Bkz: Ek. 2)**

³⁵ Aslan, Toker, a.g.e. , C. II, s. 490, **Vehip Paşa’nın Notları (C)**, Bu bilgiye göre Vehip Paşa’nın doğum tarihi 3 Şubat 1875 tarihidir. Burada dikkat çeken konu, Vehip Paşa’nın “İkinci Vehib Efendi” şeklinde ifade edilmesidir. Bunun nedeni Mehmet Emin Efendi’nin “Vehib” adındaki bir oğlunun daha önce vefat etmiş olmasıdır. Nüfus kayıt örneğine göre Rumi 1292 olan doğum tarihi miladi takvime 1.7.1876 olarak çevrilmiştir, **16. 12. 2009 tarihli Mehmet Vehip Kaçı Nüfus Kayıt Örneği**, diğer kaynaklarda Vehip Paşa’nın doğum tarihi genellikle 1877 olarak belirtilmiştir. **TMVKS, Arar, a.g.m.(1)**, s. 24, H. Adnan Önelçin, **Nutuk’un (Söylev’in) İçinden**, Yüce Yayınları, İstanbul, 1981, s. 190, M. Orhan Bayrak, **İstanbul’da Gömülü Meşhur Adamlar(1453-1978)**, Aksüt Matbaası, İstanbul, 1979, s. 253, İsmet Görgülü, **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar (THTDAGK)**, İstanbul, Harp Akademileri Yayını, 1983, s. 317, Vehip Paşa’nın doğum tarihi Safahat cedvelinde 1291(**Ek: 9**), Nüfus Müdürlüğü tarafından verilen belgede Rumi 1292, Hicri 1294 olarak gözükmektedir. Bkz: **Ek: 2**, Askerlik Safahat Belgesi’nde doğum tarihi 1291 olarak belirtilmiştir. **Bkz: Ek: 8**. Babası Mehmet Emin Efendi’nin notlarında belirtilen 22 Kanunusani 1290 tarihinin miladi karşılığı 3 Şubat 1875 tarihidir. Muhtemelen nüfus kayıtlarına 1291 olarak alınan tarih hicri takvime göre alınmış, ancak miladi takvime çevrilirken rumi takvim esas kabul edilmiştir. **16.12. 2009 tarihli Mehmet Vehip Kaçı Nüfus Kayıt Örneği(Bkz: Ek: 2)**, Vehip Paşa’nın Karacaahmet’te bulunan kabrinin mezar taşında ise doğum tarihi 1874 olarak yazmaktadır.**Bkz: Ek. 7**

³⁶ **16.12. 2009 tarihli Mehmet Vehip Kaçı Nüfus Kayıt Örneği, TMVKS, Emekli Sandığı Arşivi Vehip Kaçı(Paşa) Dosyası**, ATASE Başkanlığı’nın 2009’da yayınladığı eserde babasının adı “Mehmet Vehip” olarak verilmişse de doğru değildir. Aslan, Toker, a.g.e. , C. II, s. 490

³⁷ **Vehip Paşa’nın Notları (C)**

³⁸ **TMVKS, 16.12. 2009 tarihli Mehmet Vehip Kaçı Nüfus Kayıt Örneği, Emekli Sandığı Arşivi Vehip Kaçı (Paşa) Dosyası**, Vehip Paşa’nın eşi Nezihe Kaçı, 1304(Rumi), doğumlu olup baba adı İbrahim’dir. **16.12.2009 tarihli Mehmet Vehip Kaçı Nüfus Kayıt Örneği, Emekli Sandığı Arşivi Vehip Kaçı Dosyası**, Anne adı Enise’dir. **16.12. 2009 tarihli Mehmet Vehip Kaçı Nüfus Kayıt Örneği**, Nezihe Hanım’ın doğum tarihi Hicri 1302 olarak gösterilmiştir. **Emekli Sandığı Arşivi Vehip Kaçı Dosyası**

dönemde mezun olan Nihat Anılmış Paşa'nın kız kardeşidir. Vehip Paşa ile Nezihe Hanım'ın evliliğinden olan ilk çocukları Mehmet Edip Manastır'da 1323(1907) yılında dünyaya gelmiştir.⁴⁰ Mehmet Emin Muzaffer 1334(1918) yılında⁴¹, Trabzon'da dünyaya gelmiştir.⁴² Mehmet Ali Şecaattin'in doğum tarihi ise 1336(1920) yılıdır.⁴³ Mehmet Ali Şecaattin 1920'de Vehip Paşa'nın yurtdışına çıkmasından sonra ikamet ettiği Roma yakınlarındaki Albano'da dünyaya gelmiştir.⁴⁴ Şu anda Vehip Paşa'nın kızı Firuzan'dan dünyaya gelen torunları; Suna Pirinççioğlu(Borahan), Metin Borahan ve oğlu Mehmet Ali'den dünyaya gelen torunları Vehip Kaçı, Deniz Bühlhoff (Kaçı) ve Edip Kaçı hayattadır.⁴⁵ Vehip Paşa'nın ilk çocuğu olan Mehmet Edip 1925 yılında Almanya'da öğrenimine devam ederken bir tren kazasında vefat etmiştir.⁴⁶ Mehmet Emin Muzaffer adlı oğlu, 1918-1955 yılları arasında yaşamış ve çocuğu dünyaya gelmeden vefat etmiştir.⁴⁷ Vehip Paşa'nın Fatma Zehra (daha sonra Firuzan adını almıştır) adlı kızı 1910'da İstanbul'da dünyaya gelmiş, 18 Kasım 1930'da Acıbadem'de Doktor Talat Borahan'la evlenmiş,⁴⁸ bu evlilikten Metin(Borahan) ve Suna(Pirinççioğlu) adlarında iki çocuğu dünyaya gelmiştir. Emekli maaşı bağlanması için mahkemeye “müteveffa

---

³⁹ **Vehip Paşa'nın Notları (A)**, Vehip Bey bu sırada Diyarbakır'da bulunmaktaydı. Nitekim evliliğiyle ilgili olarak Yanya'da bulunan Mehmed Abid Efendi'yi de Diyarbakır'dan gönderdiği bir telgrafla “tebşir” etmiştir. **Bkz: Ek: 10**, Emekli Sandığı arşivi kayıtları ise evlilik tarihini 13 Nisan 1327 olarak vermektedirse de bu doğru değildir, **Emekli Sandığı Arşivi Vehip Kaçı Dosyası**

⁴⁰ **Vehip Paşa'nın Notları (A)**, Ek: 4

⁴¹ **Vehip Paşa'nın Notları (A)**, **Emekli Sandığı Arşivi Vehip Kaçı Dosyası, 16.12.2009 tarihli Mehmet Vehip Kaçı Nüfus Kayıt Örneği**

⁴² **Vehip Paşa'nın Notları (A)**, Nüfus kayıtlarında Mehmet Emin Muzaffer'in doğum yeri olarak Köstence gösterilmişse de doğru değildir. Çünkü Vehip Paşa 1918 yılında henüz yurtdışında değildi.

⁴³ **Emekli Sandığı Arşivi Vehip Kaçı Dosyası**

⁴⁴ **Vehip Paşa'nın Notları (A)**, Mehmet Ali Şecaattin'in doğum yeri olarak nüfus kayıtlarında ağabeyi gibi Köstence gösterilmiştir. Bu bilgide de yanlışlık vardır. Çünkü Vehip Paşa 1920 yılında İtalya'da bulunmaktaydı. Doğum yerinin Köstence olarak gösterilmesinde nüfus kaydının burada yapılmış olması ihtimal dahilindedir. Vehip Paşa'nın diğer çocuklarının doğum ve ölümleri ile ilgili olarak şu bilgiler vardır. “... 28 Nisan (1)324 Kerimem Fatma Leman'ın tevellüdü Manastır'da, 18 Teşrinisani (1)324 vefatı İstanbul'da, Mahmud Dede Kabristanı. 1 Mart (1)329 Oğlum Mehmed Abdülhakim doğdu, Yanya'da, 19 Teşrinievvel (1)331 öldü. İstanbul'da Topkapı'da. 11 Şubat (1)331 kızım ? doğdu. İstanbul'da 28 Temmuz 1(332) öldü. İstanbul'da Mahmud Dede Kabristanı. **Vehip Paşa'nın Notları (A)**, **Bkz: Ek: 4**

⁴⁵ **TMVKS**

⁴⁶ **4.6.2009 tarihinde Suna Pirinççioğlu ile yapılan görüşme notları**

⁴⁷ **TMVKS**

⁴⁸ **Vehip Paşa'nın Notları (A)**

Korgeneral Vehip Paşa zevcesi” tarafından verilen dilekçede ayrıntılı tarihler vardır. Buna göre; Mehmet Muzaffer Kaçı 15.5.1918 doğumludur ve lise öğrenimini 1938 yılında bitirmiştir. Diğer oğlu Mehmet Ali Kaçı'nın doğum tarihi 23.12.1920 olarak belirtilmiş ve liseden 1940-1941 döneminde mezun olduğu bilgisi yer almıştır. Emeklilik işleminin yapıldığı 1942 yılında Mehmet Muzaffer Hükümet adına Amerika'da eğitim görmektedir. Mehmet Ali Kaçı'nın ise İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Kimya Mühendisliği'nde okumakta olduğu, Kabataş Lisesi'ni bitirdiği ve Galatasaray Lisesi'nin de olgunluk sınavlarını verdiği bilgisi yer almaktadır. 11.3.1942 tarihli bu belgeye göre aile, İstanbul Kadıköy İbrahimağa Mahallesi nüfusuna kayıtlıdır.⁴⁹

1.1.4. Vehip Paşa'nın Öğrenim Hayatı

Vehip Paşa'nın ilk ve orta eğitimini hangi okullarda yaptığına ait bir bilgi yoktur.⁵⁰ Vehip Paşa, 16 Mayıs 1310 (28 Mayıs 1894) tarihinde Harp Okulu'na girmiş,⁵¹ Harp Okulu'nu 1897 yılında (1313) “Üsteğmen” rütbesiyle bitirerek Erkanı Harbiye Mektebi Topçu 1. sınıfına başlamıştır.⁵² Vehip Paşa, Erkanı Harbiye Mektebi'nden 5 Kanunusani 1315(17 Ocak 1900) tarihinde mezun olmuş,⁵³ Harp Akademisi'ni yani Kurmay Mektebi'ni 52. sınıfın birincisi (1313-1) olarak bitirmiş ve kurmay yüzbaşı rütbesi ile mezun olmuştur.⁵⁴

⁴⁹ **Emekli Sandığı Arşivi Vehip Kaçı Dosyası**

⁵⁰ Torunu Suna Pirinçcioğlu ile yaptığımız görüşmede Manastır Askeri İdadisi'nden mezun olabileceği üzerinde durulmuş, fakat netleştirilmesi mümkün olmamıştır. Ancak ailenin elinde Kuleli Askeri Lisesi tarafından düzenlenmiş bir biyografi bulunmaktadır. Bir nüshasının elimizde olduğu bu biyografinin Kuleli Askeri Lisesi tarafından hazırlanmış olması idadi mezuniyetinin de buradan olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca Vehip Paşa'nın ağabeyi Esat Paşa'nın bir süre Manastır Askeri İdadisi'nde okuduktan sonra Kuleli'ye geçmesi ve buradan mezun olması bu ihtimali güçlendirmektedir.

⁵¹ **Safahat Cedveli**, Askerlik Safahat Belgesi'nde ise 1310 yılında Erkanı Harbiye Mektebi'ne girdiği yazmaktaysa da bu bilgi doğru değildir.

⁵² **Askerlik Safahat Belgesi**, Aslan, Toker, **a.g.e.** , C. II, s. 490, Bu eserde 15 Şubat 1897'de teğmen, 31 Aralık 1897'de üsteğmen olduğu yazılıdır.

⁵³ **Safahat Cedveli, Askerlik Safahat Belgesi**, Aslan, Toker, **a.g.e.** , C. II, s. 490

⁵⁴ **Safahat Cedveli, Askerlik Safahat Belgesi, Harp Akademilerinin 122 Yılı “Şeref Dolu Yıllar”(1848-1970)**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1970, s. 26(Bundan sonra, **122 yılı** olarak kısaltılacaktır.) Vehip Paşa'nın sicil numarası 1313-1'dir. Görgülü ise kurmay yüzbaşı olma tarihini 5 Ocak 1900 olarak vermekte ise de 5 Ocak tarihi(5 Kanunusani 1315) miladi tarihe çevrilmeden yazılmıştır. Görgülü, **THTDAGK**, s. 317, ATASE Başkanlığı'nın 2009 yayınında 17 Ocak 1900 tarihi verilmiştir. Aslan, Toker, **a.g.e.** , C. II, s. 490

II. Meşrutiyetin ilanında etkili olan, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda en önde gelen komutanlar bu dönemlerde Harbiye'den mezun olup Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde okumuşlar ve oradan da mesleklerinde ilk görevlerine tayin olmuşlardır. Bu genç ve aktif kadro on, on beş yıl sonra önder kişiler olarak olayların gelişiminde çok önemli bir roller üstlenmişlerdir. “*Mesela Kurmay okulundan Enver Paşa, Cemal Paşa, Vehip Paşa, Hafız İsmail Hakkı Paşa, Halil Paşa, Fethi Bey, sonra Mustafa Kemal, İsmet, Karabekir, Ali Fuat Paşalar ve diğerleri, yakın tarihimizin olayları içinde veya mihverinde bulundular.*”⁵⁵ Vehip Paşa ile birlikte Harp Okulu'nu bitiren subaylar arasında değişik isimler bulunmaktadır. Bunların içinde Vehip Paşa'nın en yakın dostu Yakup Şevki Paşa(Subaşı), kayınbiraderi Nihat Paşa(Anılmış) gibi komutanlar yer almaktadır. Bu komutanlardan bazıları değişik cephelerde Vehip Paşa ile birlikte görev yapmışlardır.

1.1.5. Vehip Bey'in İlk Görev Yerleri

Vehip Bey'in Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle başladığı askerlik mesleğinde ilk görev yeri, Genelkurmay 3. Şube oldu(17 Ocak 1900).⁵⁶ Vehip Bey daha sonra 20 Ocak 1901'de IV. Ordu emrinde 7. Nişancı Taburu 2. Bölüğe tayin edildi.⁵⁷ Bir süre sonra da IV. Ordu emrinde Seyyar Topçu 21. Alayı'nda görev yaptı.⁵⁸ Vehip Bey'e henüz Erkanı Harp Yüzbaşı iken subaylığının ikinci yılında 27 Şubat 1901 tarihinde “*Beşinci Rütbeden Nişanı Mecidi*” verilmiştir.⁵⁹ Bir süre sonra da 20 Kasım 1901 tarihinde “*Dördüncü Rütbeden Mecidi Nişanı*” verilmiştir. Vehip Bey bu tarihte IV. Orduya bağlı 7. Nişancı Taburu 2. Bölüğü ile Pülümür'deydi.⁶⁰ Vehip Bey, 10 Şubat 1317(23 Şubat 1902) tarihinde “Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı” rütbesine

⁵⁵ Aydemir, **Tek Adam**, C. I, s. 77

⁵⁶ Aslan, Toker, **a.g.e.**, C. II, s. 490, Birçok kaynak ilk görev yerini Yemen olarak belirtmiştir. Arar, **a.g.e.(1)**, s. 27, Tevetoğlu, **a.g.m.**, s. 86, Görgülü, **THTDAGK**, s. 319, İhsan Ilgar, “I. Dünya Savaşı'nın Ünlü Komutanlarından Vehip Paşa”, **Hayat Tarih Mecmuası**, İstanbul, 1 Haziran 1972, Yıl: 8, C. I, Sayı: 5, s. 13, Safahat Cedveli ve Askerlik Safahat Belgesi'nde ilk görev yeri belirtilmemiştir.

⁵⁷ Aslan, Toker, **a.g.e.**, C. II, s. 490

⁵⁸ **BOA**, İ. TAL. , Dosya No: 265, Gömlek No: 1318/Za-010, Tarih: 8/Za /1318 (Hicri), Aslan, Toker, **a.g.e.**, C. II, s. 490

⁵⁹ **BOA**, İ. TAL. , Dosya No: 265, Gömlek No: 1318/Za-010, Tarih: 8/Za /1318 (Hicri)

⁶⁰ **BOA**, İ. TAL. , Dosya No: 265, Gömlek No: 1319/Ş-040, Tarih: 09/Ş /1319 (Hicri), “*Dördüncü Ordu-yu Hümayuna mensub yedinci nişancı taburunun ikinci bölüğüyle Pülümür kazasında bulunan Erkan-ı Harbiye yüzbaşılardan Vehib Efendi'ye dördüncü rütbeden mecidi nişanı i'tası...*” **Bkz: Ek: 11**

yükselmiştir.⁶¹ Vehip Bey, IV. Ordu emrinde görev yaptığı sırada memleketi Yanya'ya gitmek için izin istemiş ve bu istek uygun görülmüştür (20 Aralık 1902). İzin isteme gerekçesi “*çokdan beri göremediği pederiyle mülakat eylemek*” olarak belirtilmiş ve “*münasib müddetle memleketi olan Yanya'ya*” gitmek istediği ifade edilmiştir.⁶²

Vehip Bey 24 Mayıs 1903'te Redif Diyarbakır Tümeni'ne tayin edildi.⁶³ Burada Diyarbakır Tümeni'nde kurmay başkanlığı görevini üstlendi.⁶⁴ Vehip Bey'in Diyarbakır'daki görevi sırasında iki konu dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi Ziya Gökalp'le tanışması ve dost olmasıdır. Diyarbakır'ın o dönemdeki içe kapalı atmosferi genç subayları sıkılamakta ve özellikle sesi güzel olan Vehip Bey'in iştirakiyle akşamları Dicle kenarında eğlenceler düzenlenmektedir. Bu eğlencelere katılanlar arasında Fahrettin Bey(Altay) ve Ziya Gökalp de vardır.⁶⁵ Vehip Bey, Meşrutiyet'ten sonra Rumeli'nden tanıdığı İttihatçı arkadaşlarına Ziya Gökalp'i tanıştıracak, İttihat ve Terakki'de önemli görevler almasına zemin hazırlayacaktır.⁶⁶

Vehip Bey üzerinde subaylığının ilk yıllarında önemli etkiler bırakan bir kişi, Gürcü Bahri Paşa olmuştur.⁶⁷ Gürcü Bahri Paşa Vehip Bey'in Diyarbakır'da tümen komutanıdır. Aynı dönemde Diyarbakır tümeninde kurmay subaylık yapan Fahrettin Altay, Gürcü Bahri Paşa hakkında bilgiler vermektedir: “*Tümen Kumandanı Gürcü Bahri Paşa, seksen yaşlarında, büyük beyaz sakallı, geçen savaşlarda elli kadar yara almış kibar bir insan. Okuma yazma bilmezdi. Fakat kendisine okunan müsveddeleri selim aklıyla düzeltebilirdi.*”⁶⁸ Görgülü ayrıca Gürcü Bahri Paşa için, “*Adımı karınca gibi harflerle yazan bu zat, büyük bir arazi bilgisine ve komutanlık ahlakına sahipti*” ifadesini kullanır.⁶⁹ Görev aşkıyla dolu, ciddi ve sert tabiatlı bir genç kurmay olan Binbaşı Vehip Bey; Gürcü Bahri Paşa'yı örnek almakta ve aynı yapıda olmaları nedeniyle komutanıyla çok iyi anlaşmakta, hatta çoğu zaman çevresindekilere, “*Keşke her komutan Bahri Paşa*

⁶¹ **Askerlik Safahat Belgesi**

⁶² **BOA**, Y. MTV. , Dosya No: 237, Gömlek No:75, Tarih: 20/N/1320(Hicri)

⁶³ Aslan, Toker, **a.g.e.** , C. II, s. 490

⁶⁴ Tevetoğlu, **a.g.m.** , s. 86, Görgülü, **THTDAGK**, s. 319, Ilgar, **a.g.m.** , s. 13

⁶⁵ Görgülü, **THTDAGK**, s. 319, Ilgar, **a.g.m.** , s. 13

⁶⁶ Görgülü, **THTDAGK**, s. 319

⁶⁷ Arar, **a.g.m.(1)**, s. 27, Görgülü, **THTDAGK**, s. 319, Ilgar, **a.g.m.** , s. 13

⁶⁸ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası**, İnsel yayınları, İstanbul, 1970, s. 29-30

⁶⁹ Görgülü, **THTDAGK**, s. 319

gibi olsa...” demektedir.⁷⁰ Ancak, Gürcü Bahri Paşa'nın Tümen Komutanlığı, bir iftira nedeniyle Musul'a sürgünle sonuçlanmış ve Diyarbakır'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Fahrettin Altay, sürgüne gönderilen Gürcü Bahri Paşa ile yanında ailesi olduğu halde Cizre'de karşılaşmıştır. Gürcü Bahri Paşa ile beraber Cizreli birkaç kişi ile birlikte bir de süvari teğmeni bulunmaktadır. Çok üzüntülü olan Bahri Paşa: ”-*Bu yaşta geldim, Devlete ve Padişaha sadakatten ayrılmadım. Vücutum muharebelerde delik delik oldu. Müfterilerin zulmüne uğradık. Ben kendime değil şu genç erkânı harbe acıyorum. Bu yaşta memlekete hizmet edecek yerde boşa kalacak*” Fahrettin Altay, Diyarbakır günlerinin atmosferini şöyle anlatmaktadır: ”... *Diyarbakır'da Sultan Hamid'in sürgün ettiği bazı kişiler vardı. Bunlardan biri sonra Mareşal ve Başbakan olan Salih Paşa, diğeri Deli Fuat Paşa'nın oğlu İslam Bey'di... Siyasi konuşma yapmaktan çekinirdik. Fakat memleket gençleri arasında Sultan Hamid'in siyaseti konuşuluyor ve ağır şekilde tenkit ediliyordu. Zaten herkes Sultan'dan nefret etmeye başlamıştı. Rumeli'den gelen haberler ise hiç te iç açıcı değildi ve üzüntü veriyordu.*”⁷¹ Genç bir subay olarak Diyarbakır'da bulunan Vehip Bey, böyle bir ortamda bulunuyor, muhtemelen Harp Okulu'nda ve Harp Akademisi'nde tanıştığı “hürriyet” düşüncesiyle birkaç yıl sonrasının iyi bir İttihatçısı olmaya hazırlanıyordu.

Bu dönemde Vehip Bey, 4 Mayıs 1321(17 Mayıs 1905) tarihinde Malatya livasıyla(tugay) Yemen'e de gitmiştir.⁷² O dönem Yemen'de Osmanlı Devleti'ni uğraştıran problem; İmam Yahya isyanıydı. İmam Yahya “Zeydi” mezhebinden olup, Yemen'in de hakim otoritesi durumundaydı. Yemen'in Cebel bölgesi halkı da Zeydi mezhebine mensuptu. İmam Yahya, Yemen'in siyasi, mali ve idari otoritesi durumuna gelmiş, ”aşar” başta olmak üzere vergileri de toplamaya başlamıştı.⁷³ Vehip Bey'in subaylığının ilk yıllarında Yemen'de 1902 yılında İmam Yahya ayaklandı. Zeydilerin imamı olan İmam Yahya önderliğindeki isyancılar, Yemen

⁷⁰ Arar, **a.g.m.**(1), s. 27, Görgülü, **THTDAGK**, s. 319, Ilgar, **a.g.m.** , s. 13

⁷¹ Altay, **a.g.e.** , s. 30-32

⁷² **Askerlik Safahat Belgesi**, Nitekim Safahat Cedveli'nde “Kısmi seferberlik zammı: (1)320: (1)321 Yemen Vakası: Mayıs (1)321: 2.2.Kanun (1)321 yazılmıştır. **Bkz: Safahat Cedveli**, Bazı kaynaklarda Vehip Bey'in Diyarbakır'dan sonra Erzincan'a geldiği belirtilmiştir: “1907 yılında Vehip Bey Erzincan'daki Dördüncü ordu Karargahı'na tayin edildi. Dördüncü Ordu'nun o dönemdeki komutanı olan Mareşal Zeki Paşa, Vehip Bey'in çalışmalarından çok memnundu.” Arar, **a.g.m.** , s. 27, Görgülü, **THTDAGK**, s. 319, Ilgar, **a.g.m.** , s. 14. Ancak ne Askerlik Safahat Belgesi, ne de Safahat Cedveli'nde bu bilgiler yer almamaktadır.

⁷³ Zeki Ehiloğlu, **Yemen'de Türkler**, İstanbul, Kardeş Matbaası, 1952, ,s. 133-134

Vali ve Komutanı olarak görev yapan Faik Paşa'yı San'a'da kuşattılar. Şehirde erzak ve cephane az, asker sayısı da sınırlıydı. Faik Paşa'nın emriyle halk silahlanarak isyancılara karşı mücadele etti. Medine'de bulunan Arif Hikmet Paşa da yardıma gelince isyancı İmam Yahya ateşkes istedi. Fakat Vali bunu kabul etmedi ve isyan, 1908 yılına kadar devam etti.⁷⁴ IV. Ordu'ya bağlı olarak görev yapan Vehip Bey, İmam Yahya ile savaşmış ve bu mücadelelerde başarılı olarak bölgede sukünetin sağlanmasında önemli rol oynamıştır.⁷⁵ Vehip Bey'in bundan sonraki görev yeri Manastır olmuş, 2 Kanunusani 1321(15 Ocak 1906) tarihinde Manastır Harbiye Mektebi'ne tayin edilmiştir.⁷⁶

Vehip Bey'in IV. Ordu emrindeki ilk görevi, beş yıl sürmüş, genç bir subay iken Anadolu'yu tanıma imkanı bulmuş, Osmanlı Devleti'ni uzun süre uğraştıran Yemen bölgesini de görmüştür. Artık Vehip Bey'i yabancısı olmadığı III. Ordu bölgesindeki Manastır'da yeni bir hayat beklemektedir.

1.2. VEHIP BEY'İN MANASTIR GÜNLERİ

1.2.1. Vehip Bey'in Manastır'a Ders Nazırı Olarak Tayini

Askeri idadiler daha sonraki dönemlerin subaylarının, büyük komutanlarının yetişmesinde önemli bir yere sahipti. Bütün askeri okullar içinde en özgür ortama sahip olan ve memleket meselelerine ilgi duyan öğrenciler yetiştiren okulların başında Manastır Askeri İdadisi geliyordu.⁷⁷ Manastır Askeri İdadisi'nden aralarında Mustafa Kemal Atatürk, Kazım Özalp, Ahmet İzzet Paşa(Furgaç), Hafız Hakkı Paşa, Cafer Tayyar Eğilmez, Kazım Dirik'in bulunduğu Türk tarihinin çok önemli komutanları yetişmiştir.⁷⁸ Vehip Bey'in IV.Ordu'dan sonra yeni görev yeri Rumeli'ye ve burada da Manastır'a nakledildi. Görevi Manastır Askeri İdadisi'nde Ders Nazırı yardımcılığıydı.⁷⁹

⁷⁴ Mithat Sertoğlu, "Yüzbinlerce Türk Şehidinin Yattığı Yemen ve Tarihi III", **Resimli Tarih Mecmuası**, 1954, C. V, Sayı: 57, s. 3387-3392

⁷⁵ Tevetoğlu, a.g.m. , s. 86, Görgülü, **THDAGK**, s. 319, Ilgar, **a.g.m.** , s. 13

⁷⁶ **Askerlik Safahat Belgesi**, Aslan, Toker, **a.g.e.** , C. II, s. 491

⁷⁷ Aydemir, **Tek Adam**, C. I, s. 74

⁷⁸ Yusuf Çam, **Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar, Rüştiye-İdadi-Harbiye(1892-1902)**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1971, s. 89-90

⁷⁹ Arar, **a.g.e.(1)**, s. 27, **Osmanlı Döneminde Askeri Okullar**, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 205-206(Bundan sonra, **Askeri Okullar** olarak kısaltılacaktır.), Aslan, Toker, **a.g.e.** , C. II, s. 491, Manastır'daki görevi ve Askeri İdadi'de ders nazırı yardımcılığı yapmasına

Vehip Bey'in bu göreve ataması 15 Ocak 1906 tarihinde gerçekleşmiştir (2 Kanunusani 1321).⁸⁰

O yıllarda genç bir subay olan Vehip Bey 1906 yılında Manastır'a gelmiş ve burada görev yapmaya başlamıştır. Manastır Vehip Bey'in geleceğinin belirlenmesinde çok etkili olmuş, Enver Bey(Paşa), Kazım Karabekir, Ali Fuat Bey(Paşa, Cebesoy) tanışmasını ve tam bir "İttihatçı" olmasını sağlamıştır. Bu sırada Manastır Askeri İdadisi'nin müdürü Binbaşı Ahmet Suphi Efendi'dir. Okulda toplam olarak yirmi sekiz öğretmen görev yapmaktadır.⁸¹ Manastır Askeri Mektebi kadrosu da İttihat ve Terakki'nin Manastır'da kısa zamanda yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Erkanı Harp Binbaşı Vehip Bey, Ders Nazırı Erkanı Harp Binbaşı Nihat Bey(Anılmış) ve Tabye muallimi Eyüplü Erkanı Harp Binbaşısı Nuri Bey bu alanda öne çıkan isimlerdir. Bu isimler aynı zamanda Cemiyette önemli görevler üstlenmişlerdi.⁸² Vehip Bey Manastır'da göreve başladıktan sonra 17 Eylül 1906 tarihinde terfi etmiş ve kurmay binbaşı olmuştur. Bu belgede de görevi "*Manastır Mekteb-i Harbiyesi Ders Nazırı Muavini*" olarak gösterilmiştir.⁸³

1.2.2. Manastır'da İttihat ve Terakki ve Vehip Bey'in Cemiyete Girmesi

Manastır, İttihat ve Terakki açısından önemli bir merkez özelliğini kazanmış ve II. Meşrutiyetin ilanı burada gerçekleşmiştir. İstanbul, Selanik, İzmir gibi birinci derecede önemli merkezler varken Manastır, Hürriyetin ilanına ev sahipliği yapmıştır. Mümtaz Kolağası Servet Bey bu konuda iki neden ileri sürmektedir:⁸⁴

1. Rumi 1319 senesinde Makedonya bölgesinde ortaya çıkan Bulgar isyanı,

---

ait bilgiler, İhsan Ilgar ve İsmet Görgülü tarafından yazılan biyografilerde yer almamaktadır. Her iki yazar da Erzincan'dan sonra Harp Okulu Komutanı olduğu bilgisine yer vermektedirler. Görgülü, **THDAGK**, s. 319 Ilgar, **a.g.e.**, s. 14

⁸⁰ **Askerlik Safahat Belgesi**, Aslan, Toker, **a.g.e.**, C. II, s. 491, Manastır Askeri İdadisi künye defterinde Vehip Bey'le ilgili bilgiler şu şekilde sıralanmaktadır: **Görevi:** Ders Nazırı yardımcısı, **Sınıfı:** Erkan-ı Harp, **Rütbesi:** Binbaşı **Adı:** Vehip Efendi, **Baba adı:** Mehmet, **Memleketi:** Yanya, **Mektebe Duhulü:** 1307, **Nasbı:** 17 Mayıs 1322, (**Askeri Okullar**, s. 205)

⁸¹ **Askeri Okullar**, s. 205

⁸² Kazım Karabekir, **a.g.e.** s. 526, Bu eserin son bölümüne bir mektupla katkıda bulunan Mümtaz Kolağası Servet Bey (Moran), burada Vehip Bey'i Mektep Müdürü olarak göstermektedir.

⁸³ **BOA**, İ. TAL. , Dosya No: 404, Gömlek No:1324/B-095, Tarih: 30/B/1324(Hicri), **Safahat Cedveli**, Aslan, Toker, **a.g.e.**, C. II, s. 491, Askerlik Safahat Belgesi binbaşı olma tarihini 17 Ağustos 1906 olarak vermektedir.

⁸⁴ Karabekir, **a.g.e.**, s. 522

2. İsyanın bastırılmasından sonra dağılmış Bulgar çeteleri ve yine bağımsızlık mücadelesi veren Rum ve Sırp çetelere karşı Osmanlıların oluşturduğu mıntika teşkilatı etkili olmuştur.

İttihat ve Terakki teşkilatını öncelikle Rumeli’de kurmuş, III. Ordu’nun genç subayları cemiyetin kadrolarını oluşturmuştu.⁸⁵ Cemiyet, Rumeli’nin hemen her şehir ve kasabasında örgütlenmiş, emirler ise Selanik’ten verilmiştir. Ordu birliklerinin bulunduğu yerlerde cemiyetin temsilciliğini genellikle genç subaylar üstlenmiştir.⁸⁶ İsmet İnönü hatıralarında kendisinin görev yaptığı II. Ordu ile III. Ordu’yu karşılaştırarak ”3. Ordu, bize nisbetle çok daha iyi bakılıyordu. Maaşları her ay muntazam olarak veriliyor, kıtaların ihtiyaçları için daha bol para alınıyor, askerin giyim kuşamı düzgün bulunuyordu. Abdülhamit devrinde, çetin vazife bölgelerinde ve güç şartlar içinde bulunan ordulara ayrıca itina edilirdi. 3. Ordu gözde ordulardan biriydi. Bu şartlarda, bizim vaziyetimiz çok daha eksik idi...”⁸⁷ değerlendirmesini yapar ve III. Ordu’nun görev bölgesinde her gün Sırp, Yunan ve Bulgar çeteleriyle çatışmalar yaşandığını, III. Ordu mensuplarının Avrupa’da hazırlanan tertiplerden hemen haberdar olduklarını ve bu nedenlerle geleceğe dönük sürekli kaygılarının olduğunu belirtir.⁸⁸

İttihat ve Terakki’nin Selanik merkezinin asıl hedefi Sultan Abdülhamit’in saltanatına son vermektir. Fakat Bulgar isyanında çetecilerin katliam, zulüm ve işkenceleri özellikle Manastır dağlarında, ovalarında, köy ve çiftliklerinde yoğunlaşmış ve halka büyük zararlar verilmiştir. Bu olaylar bölgenin Müslüman halkının gerek gayrimüslimlerin, gerekse yabancı devletlerin emellerini daha iyi anlamalarını sağlamıştır. Böylece Manastır halkı, isyana hazır hale gelmiştir. Artık bir barut fıçısına dönüşen halkın tutuşması için sadece bir kibrit lazımdır. İşte bu kibriti de Manastır Mıntika teşkilatı yakmıştır. Mıntika teşkilatında şu isimler vardı:

⁸⁵ Cebesoy, **a.g.e.** , s. 122

⁸⁶ Okyar, **a.g.e.** , 1980, s. 9-10

⁸⁷ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Ankara, Bilgi Yayınları, 1992, C. I, 2. Baskı, s. 41-42

⁸⁸ İnönü, **a.g.e.** , s. 42, Selanik’te Cemiyetin kuruluşu sonrasında Paris’te bulunan İttihatçılarla bağlantılar devam etmiş, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kurulduğu ve çevre vilayetlerde örgütlendiği bildirilmiştir. Paris’te bulunan Doktor Nazım gizlice Yunanistan üzerinden Selanik’e gelmiş ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti yerine ismin “İttihat ve Terakki” olmasını teklif etmiştir. Üyeler bu teklifi oybirliğiyle kabul etmişler ve Cemiyet Paris’teki merkezle birleşmiştir. Bundan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yurtdışındaki merkezi Paris, Osmanlı ülkesindeki merkezi ise Selanik olmuştur. Halil Mentеше, **Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı Halil Mentеше’nin Anıları**, Yay. Haz. İsmail Arar, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 122

Manastır mıntıka kumandanı Ferik Hadi Paşa, Mıntıka Erkanı Harbi Kolağası Hasan Tosun Bey, Mülhak Süvari Mülazımı Evveli Haşim ve Akif Alaettin(Akif Paşa, mebus), Erkan-ı Harp Kolağası Remzi Bey, Erkan-ı Harp Yüzbaşı Enver Bey, Erkan-ı Harp Yüzbaşı Kazım Karabekir, Erkan-ı Harp Yüzbaşı Fethi ve Erkan-ı Harp Yüzbaşı Muhtar ile diğer subaylar Yüzbaşı Ethem Servet Bey, Yüzbaşı Aziz Bey, Yüzbaşı Abdi Bey ve Yüzbaşı Ali Bey.⁸⁹

Manastır'da İttihat ve Terakki'nin ilk tohumlarını atan ise Erkan-ı Harp Binbaşısı Enver Bey ve Erkan-ı Harp yüzbaşısı Kazım Karabekir'di. Enver Bey'in Manastır'a gelmesinden sonra İttihat ve Terakki'ye intisap etmek isteyenler çoğalmıştır. Bunun en önemli nedeni olarak mıntıka teşkilatı görülmektedir.⁹⁰ Rumeli vilayetinden seçilen kişiler önce Cemiyete sokuluyor, sonra da yeni bir şube açmak üzere geldikleri yerlere gönderiliyorlardı. Nitekim Manastır'dan da Erkanı Harp Binbaşısı Enver getirilerek cemiyete dahil edilmiş ve sonra bir şube açması sağlanmıştır.⁹¹ Kazım Karabekir, Enver Bey'le görüşerek cemiyete üye olmuş ve Manastır'daki örgütlenmeyi beraber yapmışlardır. Enver Bey, Kazım Karabekir'e *“Manastır, esasen hazırdır. Bir taraftan teşkilata başlarız ve bunu Resne, Ohri mıntıkalarındaki halka da teşmil ederiz, diğer taraftan da daha etraflıca halkımızı istibdat aleyhinde doldururuz. Bütün bu işler birkaç ayda biter... Manastır mıntıkası çok müsait olduğu gibi faaliyetimiz de burada HÜRRİYET ORDUSU esasını hazırlar. İşin uzun süre sürünce mede kalması eskiden İttihad ve Terakki'ye yapıldığı gibi yeniden İstanbul'da vesair yerlerde Cemiyetin duyulmasına ve Hamid'in yeni bir zulmüne sebep olabilir...”* demiştir. Cemiyetin Manastır şubesinin kuruluşu 30 Aralık 1906 (17 Teşrinisani 1322) Cuma günü gerçekleşmiş ve bütün esaslar Kazım Karabekir ve Enver Bey tarafından belirlenmiştir.⁹² O sırada Mıntıka Kumandanı olan Hadi Paşa ve Mıntıka Erkanı Harbiye kolağası Hasan Tosun Bey, İttihatçı olmamakla birlikte, memleketin geleceği için gece gündüz çalışan ve emirlerinde bulunan genç subayları koruyan bir yapıya sahipti. Bu sayede bütün mıntıka teşkilatı İttihat ve Terakki'nin ideallerini yaymak için rahat bir ortama sahip oluyordu. Nitekim Hasan Tosun Bey daha sonra

---

⁸⁹ Karabekir, **a.g.e.** , s. 522-523

⁹⁰ Karabekir, **a.g.e.** , s.524-525

⁹¹ Duru, **a.g.e.** , s. 17

⁹² Karabekir, **a.g.e.** , s. 137-140

İstanbul'a çağrılmışsa da oraya gitmek yerine silahını alıp İttihat ve Terakki'ye katılmıştır.İttihat ve Terakki'nin bölgede kolayca yayılmasında Manastır Askeri İdadisi subaylarının da önemli bir katkısı olmuştur.⁹³

İttihat ve Terakki'nin Manastır teşkilatı Vilayet, Muavin, Liva, Kaza, Nahiye ve Köy heyetlerinden meydana geliyordu. Ayrıca teşkilatın yönetimi için de Hakem Heyeti, tahlif Heyetleri, Fedailer, Muhabere ve Muvasele memurları ile Tahsil memurları görev yapıyordu. Heyetlere dahil olan önemli kişiler olarak şu isimler görülmektedir: Vilayet Heyeti: Süvari Kumandanı Kaymakam Sadık Bey, Vilayet Tercüme kalemi şefi Fahri Bey, Topçu Yüzbaşı Habib Bey, Topçu Mülazımı Evveli Yusuf Ziya Bey ve Piyade Mülazımı Evveli Tevfik Bey. Muavin Heyeti: Erkanıharp Binbaşı Vehip Bey, Erkanıharp binbaşı Nihat Bey, Erkanıharp binbaşı Nuri Bey, Adliyeden Mustafa Nedim Bey. Hakem Heyeti: Sadık Bey, Remzi Bey ve Servet Bey.⁹⁴

O dönemde Florina kaymakamlığı yapan Tahsin Uzer; hükümet konağı, kaza içinden geçen Florina Çayı'nın iki yanına rıhtım, jandarma dairesi, cezaevi, postahane ve telgrafhane, iki demir köprü ve iki kız, üç erkek mektebi yaptırmış ve açılışa Manastır'ın önde gelenlerini davet etmiştir. Düzenlenen törene Manastır'dan Vali Hıfzı Paşa, mıntika kumandanlığından da Kurmay Miralay Selahattin, Binbaşı Enver(Paşa), Hasan Tosun, Vehip(Paşa) ve Kurmay Muhtar Bey katılmıştır.⁹⁵

Kazım Karabekir, Manastır'daki örgütlenmeleri bildirmek üzere Selanik'e gitmiş ve burada Umumi Müfettişlik Erkanı Harbiye Binbaşısı İsmail Hakkı Bey'i ziyaret etmiştir. Hem cemiyet hakkında bilgi almak, hem de Rumeli'deki örgütlenmeyi hızlandırmak istemiştir. Ancak Selanik'te karşılaştığı manzara tahmin ettiği gibi çıkmamış ve ümitsizliğe düşmüştür: *“Bütün gece otelde düşündüm. Bu ne hal? Eh Enver! Teşkilatı her tarafta bulma şöyle dursun, bizim önlerine koyduğumuz kolaylıklardan bile kaçınan iptidai bir teşekkül karşısında bulunduğumuz apaçık*

⁹³ Karabekir, **a.g.e.** , s. 525-526

⁹⁴ Karabekir, **a.g.e.** , s. 526-527, Mevlanzade Rıfat ise Cemiyetin Manastır Merkez Heyeti'ni kuranlar arasında Vehip Bey'i de göstermektedir. Mevlanzade'ye göre Manastır Merkez Heyeti; Süvari Kaymakamı Sadık, Kurmay Binbaşı Selahattin, Kurmay Kolağası Hasan Tosun, Topçu Yüzbaşı Ziya, Kurmay Kolağası Vehip, Kurmay Kolağası Remzi, Topçu Mümtaz Yüzbaşılardan Habib Bey tarafından kurulmuştur. Mevlanzade Rıfat, **a.g.e.** , s. 92

⁹⁵ Uzer, **a.g.e.** , s. 208-209

görüliyordu. Neden Enver, İsmail Hakkı ve Cemal Beylerden başkası ortada görülüyordu? Hele Selanik namına yalnız ortada İsmail Hakkı Bey vardı? ”⁹⁶ Gerçekten de başlangıçta Manastır merkezi, Selanik’ten çok güçlüdür. Her ne kadar Selanik, sonraları asıl merkez olduysa da her zaman gizliliğini korumuştur. Manastır ise son zamanlarda yabancı konsolosluklara tebligat yapacak kadar hareketli bir ortama sahip olmuştur. Bunda Manastır merkezi ile sıkı bağları olan Enver Bey’in büyük bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁷ Manastır’daki bütün karargahlarda cemiyet örgütlenmeye başlamış ve hızlı bir yayılma süreci yaşanmıştır. Bu sırada 30 Mart tarihinde Hadi Paşa İstanbul’a çağırılmış, ancak Temmuz ayında tekrar geri dönmüştür. Bir süre sonra Hadi Paşa’nın çağırılmasının nedenleri olarak; İstanbul’un Manastır’la ilgili endişelerinin olduğu, subayların gizlice tahlif olundukları, gizli bir cemiyetin varlığından şüphelenildiği ortaya çıkmıştır. Bu gizli cemiyeti de mıntika erkanı harbiyesinin ortaya çıkarabileceği düşünülmektedir.⁹⁸

Kazım Karabekir 16 Aralık 1907’de Manastır’dan ayrılmış ve İstanbul’daki görevine başlamak üzere yola çıkmıştır. İstanbul’a geldikten bir süre sonra Erkanı Harp Binbaşı Vehip Bey’den bir mektup almıştır. Vehip Bey mektupta, Enver Bey’le Kazım Bey arasındaki şifreyi kullanarak *“Almanca’yı ilerletmesinden memnun kaldıklarını, kendisinin de Ulahça öğrenmeye başladığını”* yazmıştır. Kazım Karabekir bu duruma hayret ederek *“... ben Manastır’da iken Vehip Bey’i cemiyete almamıştık. Sebebi de pek sır tutmayacağına söyleyenler vardı. Esasen biz de mektep müdürlerini ve ders nazırlarını almaya pek cesaret edemiyorduk. Çünkü her akşam nümune karavanası padişaha dua merasimiyle görülüyor, padişaha fazla bağlılık görülüyordu”* sözleriyle Vehip Bey’in cemiyete alınmasından haberdar olmadığını ifade etmektedir. *“Acaba benden sonra Vehip Bey cemiyete alınmış mı idi? Ben başka bir mana veremiyordum. Fakat Enver beni ve şifremizi hemen Vehip Bey’e nasıl bildirirdi? Buna akıl erdiremiyordum. Mektubu ateşe attım, gizli yazı yok. Bir de olsaydı işler tamamdı! Enver’in söylemesi kadar Vehip’in bana bu kabil mektup yazması gafletti”*. Kazım Karabekir Enver Bey’e bir mektup yazarak durumu anlatmış, Enver Bey de cevabında Vehip Bey’in de *“cemiyete alındığını ve*

---

⁹⁶ Karabekir, **a.g.e.**, s. 152

⁹⁷ Aydemir, **Tek Adam**, C. I, s. 145

⁹⁸ Karabekir, **a.g.e.**, s. 212-213

samimi olduğunu, fakat mektup yazmasının doğru olmadığını kendisine de bildirdiğini” belirtmiştir.⁹⁹

III. Ordu Kumandanı Müşir Hayri Paşa'nın ölümü üzerine yerine Esat Paşa Müşir Vekili olarak tayin olmuştur. Ali Fuat Paşa, Vehip Bey'in ağabeyi Esat Paşa'dan ricasını şöyle anlatır: *”... Harp Okulu'nda iken Ders Nazırımız olan Yanyalı Esat(Rahmetli General Esat), Müşir Vekili olarak tayin olunmuştu. Manastır Harp Okulu Ders Nazırı Kurmay Binbaşı Vehip (Birinci Dünya Savaşı'nda Ordu Kumandanı Vehip Paşa) Esat Paşa'nın küçük kardeşi idi. Manastır İttihat ve Terakki Merkezi'nin önde gelenlerinden olan Vehip Bey, ihtilal faaliyetlerinde müşkülât çıkarmaması için ağabeyini ikaz etmişti.”* Nitekim Esat Paşa yıllar sonra Ali Fuat Paşa'ya *“-Üçüncü Ordu Kumandanlığını hürriyet hareketlerine engel olmak için değil, bilakis onu teshil etmek gayesiyle kabul ettim”* diyecektir. Ali Fuat Bey (Cebesoy), Selanik'ten Manastır'a *“... Manastır'ın ileri hareketini diğer merkezlerle bir hizaya getirmek için Merkezi Umumi namına ...”* gelmiş ve bir hafta kadar kalmıştır. Manastır'ın ihtilal faaliyetlerinde Genel Merkez'in tahmininden daha iyi durumda olduğunu gözlemlemiştir. Hatta Vehip Bey kendisine Genel Merkez'in harekete geçmek için daha ne beklediğini sormuş, Ali Fuat Bey *”Lider bekliyorlar”* demeyi düşünmüş, sonra *“Diğer merkezlerin Manastır'la bir hizaya gelmesini bekliyorlar. Merak etmeyiniz.”* cevabını vermiştir. Ali Fuat Bey, akşam Manastır Askeri İdadisi'nde okul talebelerinin sergilediği Namık Kemal'in *“Vatan veya Silistre”* oyununu seyretmiş, ardından cemiyetin önde gelenleriyle yaptığı toplantıda yine harekete geçme ısrarıyla karşılaşmıştır. Manastır'ın İttihatçı subayları bir hafta on gün içinde meşrutiyeti ilan etmeyi düşündüklerini söylemişlerdir. Ali Fuat Bey, acele bir hareketin doğru olmayacağını, diğer merkezlerin hazırlıklarını tamamlamaları gerektiğini, Genel Merkez'in de bu kanaatte olduğunu söyleyince yine Vehip Bey'in tepkisiyle karşılaşmıştır. Vehip Bey, *”Rica ederim, Fuad Bey, arkadaşlara söyleyiniz. Bu heyecanı daha fazla zabt-ü rapt altında tutmaya imkan yok”* ifadesiyle bir an önce harekete geçme ısrarını tekrarlamıştır.¹⁰⁰

Bir süre sonra Sultan Abdülhamit teşkilattan haberdar olmuştur. Mevlanzade bu konudaki ihbarı Vehip Paşa'nın ağabeyi Yanyalı Esat Paşa'nın yaptığını belirtir.

⁹⁹ Karabekir, **a.g.e.**, s. 270-271

¹⁰⁰ Cebesoy, **a.g.e.**, s. 122-125

Buna göre; Emanuel Karasu'nun Selanik'te gizlendiğini, III. Ordu subaylarından küçük rütbelilerini muhalif duruma getirdiğini ve bir ihtilal cemiyeti kurulduğunu Saraya Esat Paşa bildirmiştir.¹⁰¹ Niyazi ve Eyüp Sabri Bey'den sonra Binbaşı Enver Bey büyük bir kuvvetle dağa çıkmış, böylece en kritik noktalarda bulunan kurmay subayların hareketi başlamıştır.¹⁰² Bu sırada yaşanan bir gelişme de Manastır Redif Kumandanı Miralay Hacı Nazmi Bey'in Cemiyete üye yapılmasıdır. Hacı Nazmi Bey etrafındaki subayların kendisinden bir şeyler gizlediklerini fark etmiş ve bir gezi esnasında Vehip Bey'le Nihat Bey kendisinin Cemiyete alınmasını teklif etmişlerdir. Hacı Nazmi Bey açık bir tahlif töreniyle Cemiyete üye yapılmış, fakat kısa bir süre sonra İstanbul'a çağırılmıştır. İstanbul'da bulunduğu sırada Şemsi Paşa vurulmuş, Hacı Nazmi Bey İstanbul'da mirlivalığa terfi ettirilmiş ve Manastır'a takip kumandanı olarak tayin edilmiştir. Manastır'daki cemiyet önde gelenleri Hacı Niyazi Bey'in kendilerini ihbar ettiğini düşünmüşlerdir. Cemiyet ileri gelenleri, Hacı Nazmi Bey Manastır'a döndüğünde hemen karşılamak ve görüşmek istemişler; Servet Bey, Nihat Bey, Sadık Bey, Mehmet Nuri ve Vehip Bey istasyona gitmişlerdir. Hacı Nazmi Bey ise İstanbul'da sorgulandığını, hatta dövüldüğünü, ama kimsenin ismini vermediğini ifade etmiştir.¹⁰³ Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin Manastır Merkez Heyeti, yayın organı olarak "Neyyiri Hakikat" adında şapiroğrafla bir gazete yayınlamaya çalışmıştır.¹⁰⁴

1.2.3. Hürriyetin İlanı ve Vehip Bey

Meşrutiyete giden yolda önemli aşamalardan birisi de 23 Haziran 1908 tarihli beyanname olmuştur. Bu beyanname hem Manastır sokaklarına asılmış, hem de çeşitli devletlerin konsolosluklarına gönderilmiştir. Osmanlı Terakki ve İttihat Heyeti İçtimaiyesi" tarafından "gayri meşru hükümetin" Manastır valisine bir muhtıra niteliğinde verilen bu beyannameye şunlara dikkat çekilmiştir.¹⁰⁵ Hükümeti haziranın gayri meşru olduğu, çünkü idarenin değiştirilerek otuz seneden beri farklı bir yapıya

¹⁰¹ Mevlanzade Rıfat, **a.g.e.** , s. 93

¹⁰² Okyar, **a.g.e.** , s. 11

¹⁰³ Karabekir, **a.g.e.** , s. 540-543

¹⁰⁴ Duru, **a.g.e.** , s. 30

¹⁰⁵ Ahmed Refik, **İnkılab-ı Azim**, İstanbul, Asır Matbaası, 1324, s. 45, Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s. 6 Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri**, İstanbul, 1956, s. 430-431

dönüştürüldüğü, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de tek amacının milletin açık meşru haklarının alınması ve idare başındaki sefihlerin(güruhu süfefa) ihtiraslarının sona erdirilmesi olduğu ilan edilmiştir.¹⁰⁶ İttihat ve Terakki'nin o dönemdeki beklentilerini anlama bakımından beyannamenin şu cümleleri ayrıca önem taşımaktadır: “*Güruhu süfefa ve cühela bilmiyorlar ki, Osmanlı Hükümeti bir millet ve bir de timsali millet olan Padişah'tan ibarettir. Bu ikisinin arasında denilene, şöhret esirlerine, rezillere, ikbal sarhoşlarına bir mevki mahsus yoktur. Bu gibi edani artık hayatı ümmetten çekilmeli, menhus ve meş'um olan mevcudiyetlerine bir nihayet vermeliler. Ümmet padişahı, padişah da ümmetiyle bila vasıta görüşüb sevişecek, yekdiğerinin aguşu hürmet ve muhabbetine atılacaktır...*”¹⁰⁷

Cemiyet, Resne'de dağa çıkan Niyazi Bey'in yazdığı beyannamelerle amaçlarını ortaya koymuş, örneğin 3 Temmuz 1908 tarihinde Yıldız Sarayı Başkatipliğine, Rumeli Umumi Müfettişliğine ve Manastır valiliğine gönderilen beyannamede, “*Bütün milletin arzusu Kanunu Esasi'nin meriyete konmasıdır. Erzurum'da yapılan zulüm, milleti korkutmamıştır. Aksine daha da bu istikamette mukavemet etmeye amil olmuştur... Biz Kanunu Esasi'nin hemen bugün meriyete konulmasını istiyoruz. Eğer hükümet bunu sağlamazsa millet zorla sağlayacaktır. Teşkilatımız bu milli arzuyu tahakkuk ettirmek, hürriyetimizi ele geçirmek kuvvetini temin etmek gayesindedir. Bunu en kısa zamanda yapacağız... Vatan çapında kuvvetli bir teşkilat olan İttihat ve Terakki, Millet Meclisinin hemen ictima etmesini arzu eder. Bu yapılmadığı takdirde mesuliyet hükümetin olacaktır*” sözleriyle hedef açıklanmıştır.¹⁰⁸ Niyazi Bey'in Yıldız'a gönderdiği beyanname ve Enver Bey'in dağa çıkması Saray tarafından çok önemli gelişmeler olarak değerlendirilmiş ve Padişah, Hüseyin Hilmi Paşa'dan Cemiyetin gerçek kuvvetinin ne olduğunu sormuştur. Hüseyin Hilmi Paşa ise “*Zatı Hazreti Padişahilerine arz edeyim ki bu havalide benden başka herkes, İttihat ve Terakki Cemiyetine dahildir*” şeklinde cevaplamıştır.¹⁰⁹

Bu dönemin önemli olaylarından birisi de Firzovik toplantısıdır. 7 Temmuz 1324 tarihinde yirmibeş- otuzbin kadar Arnavut Kosova vilayetinin Firzovik denilen

¹⁰⁶ Ahmed Refik, **a.g.e.**, s. 45-46, Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s. 6

¹⁰⁷ Ahmed Refik, **a.g.e.**, s. 47

¹⁰⁸ Ahmed Niyazi, **a.g.e.**, s.220-221

¹⁰⁹ Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, Yazan: Samih Nafiz Kansu, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1957, s. 23

yerinde toplanmışlar ve Sultan I. Murat'ın şehitliğinde “Besa”(yemin) etmişlerdir.¹¹⁰ Aslında olayın başlangıcı İttihat ve Terakki'nin bir organizasyonu şeklinde olmamıştır. Avusturya-Alman Demiryolları Okulu doğal güzelliğiyle adını duyuran Sarayıçı Köyü'ne bir gezi yapmak istemiş, gezi alanını düzenlemeye giden işçilere karşı halkın gösterdiği tepki, çevredeki mahalli idarecilere karşı bir harekete dönüşmüştür. Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa, Kosova Jandarma Komutanlığı görevinde bulunan Galip Bey'i buraya göndermiştir. İttihatçı olan Galip Bey de Cemiyete haber vererek bu fırsatın değerlendirilmesini istemiştir. Arnavut halkın içinde bulunan Hacı Şaban Efendi adındaki İttihat ve Terakki taraftarı, bu protestoyu meşrutiyet lehinde bir gösteriye dönüştürmüş ve Padişah'a bir ultiatom gönderilmiştir.¹¹¹ Camide verilen bu kararlar (Besa) “Kosova Vilayeti Ahalisi Kulları” adına Yıldız'a gönderilmiştir. Tehlikelerle karşı karşıya olan İmparatorluğun tek kurtuluş çaresi, Kanun-ı Esasi'ye uyularak meşveretin yeniden getirilmesi, bunun için de millet meclisinin toplanmasıdır.¹¹² Firzovik kararlarında, ”... *Pek yakın görmekte olduğumuz felaket ve mahviyetin esbabı men ve izalesi düşünölmek üzere Kosova vilayeti ahalisi kulları namına burada vukubulan ictimamız neticesinde devletimizin muhafaza-i şevket ve mekneti ve ila-i şan ve ipka-yi namı ve ahali kullarının refah ve saadetini temin için sünneti nebeviyeden beri bulunan ve 7/Zilhicce/1293 tarihli fermanı hümayun mesadet-i makrun cenab-ı padişah-ı azamileri ile tasdik ve ilan buyurulmuş olan kanunu esasi veçhile meşveret usul-i meşruasının yeniden iade ve ikamesinden başka çare olmadığını teyakkun ederek Dersaadet'te bir millet meclisinin celp ve cem'ine müsaadei seniyei cenabı şehinşahilerini istirham ve istidaya müttehiden ve müttefikân karar verdik...*” deniliyordu.¹¹³ Telgrafın çekilmesinden sonra 9 Temmuz'a kadar bir cevap verilmemiş ve 9 Temmuz günü Yıldız'a yeni bir telgraf çekilerek olumlu cevap gelmediği takdirde harekete geçileceği belirtilmiştir. Telgraf “umum Kosova vilayeti

¹¹⁰ Ahmed Refik, **a.g.e.** , s. 42-43

¹¹¹ Ahmad, **a.g.e.** , s. 32-33

¹¹² Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s. 7

¹¹³ Süleyman Külçe, **Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet**, İzmir, Yeniasır Matbaası, 1944, s. 60-61, Ahmed Refik, **a.g.e.** , s. 88-89, Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952** İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952, s. 139, (Bundan sonra Tunaya, **Siyasi Partiler** olarak kısaltılacaktır.)

ulema eşraf ve rüesası namına” Priştine Belediye Reisi Sudi tarafından çekilmiştir.¹¹⁴

Şemsi Paşa'nın vefatı üzerine Manastır'a tayin edilen Müşir Tatar Osman Paşa Şemsi Paşa gibi birdenbire olayların üzerine gitmemiş, aşamalı bir yol seçmiştir. Şehrin ileri gelenlerini elde etmeye çalışmış, onlardan haber almaya çalışmıştır. Hatta zaman zaman bazı kişilerin sorgulanması yoluyla önde gelenleri öğrenme gayreti içerisine girmiştir. Nitekim bir süre sonra bir rivayete göre dokuz, bir rivayete göre de yirmi kişilik bir liste oluşturmuştur.¹¹⁵ Bu dönemde artık asker komutanların emirlerini dinlememekte, silah arkadaşlarının üzerine ateş açmak istememektedir. Bu durum, Osman Paşa'nın Cemiyet üzerinde etkisiz kalmasına neden olmuş, Hükümet taraftarı mahalli yöneticilerin de moralini bozmuştur. İttihatçılar ise gittikçe kuvvetleniyor, hatta Rumeli'deki Bulgarların hemen hepsi Cemiyete taraftar hale geliyordu. Müslümanlar da hızla Cemiyetin yanında yer alıyor, artık Rumeli geri dönülmez bir yola giriyordu.¹¹⁶ Bu sırada mıntika kumandanlığı görevinde bulunan Mirliva Osman Hidayet Paşa, cemiyete üye olmaktan korkan bir kişiliğe sahipti. Müşir Osman Paşa'nın faaliyetlerinden rahatsız olan Cemiyet, onun yerine isim benzerliğinden dolayı yanlışlıkla Mirliva Osman Hidayet Paşa'yı vurdurtmuştur. Osman Hidayet Paşa saldırıyı küçük yaralarla atlattı, Vehip Bey ziyaretine giderek olayın bir yanlışlıktan kaynaklandığını ifade etmiştir. Bu olay sonrasında Müşir Osman Paşa, aleyhteki faaliyetlerini iyice artırmasına rağmen Cemiyet, öldürülmesine onay vermemiştir. *”Her nedense Selanik merkezinden gelmekte olan emir, Müşir Osman Paşa'nın değerli bir zat olduğundan öldürülmemesi şeklindeydi, bundan başka Manastır heyetinden bulunan Vehip Bey de Tatar Osman Paşayla pek iyi görüşüyorlardı, işte bu amiller Müşir Osman Paşa hakkında suikasıt(suikast) icrasına mani oldu...”*¹¹⁷

Saray artık Makedonya'da kontrolü tamamen kaybetmiş, çaresiz bir duruma düşmüştür. Nitekim Hüseyin Hilmi Paşa 22 Temmuz 1908 tarihli telgrafında durumun ciddi olduğunu, Müşir Şükrü ve Birinci Ferik Rahmi Paşaların bölgeye

¹¹⁴ Külçe, **a.g.e.** , s. 65, Ahmed Refik, **a.g.e.** , s. 89-90, Ahmed Refik, telgrafın çekilme tarihini 10 Temmuz olarak vermektedir

¹¹⁵ Karabekir, **a.g.e.** , s. 545-547

¹¹⁶ Ahmad, **a.g.e.** , s.30-31

¹¹⁷ Karabekir, **a.g.e.** , s. 549-552

gönderilmelerinin çare olmayacağını belirtiyor, durumu incelemek üzere birkaç nazır ve vezir gönderilmesini istiyordu. Cemiyet ise daha erken davranarak Meşrutiyeti ilan etme kararını almıştı. Öncelikle Makedonya’da Meşrutiyet ilan edilecek, burada başarı sağlanırsa meşrutiyet idaresi bütün İmparatorluğa yayılacak, gerekirse bu uğurda kuvvete başvurulacaktı.¹¹⁸ Ahmet Rıza Bey, Paris’te propaganda devresinin sona erdiği, Rumeli’de yeterince taraftar kazanıldığı düşüncesiyle hürriyetin ilanının kararlaştırıldığını ve bu kararın Paris’ten tebliğ edildiğini belirtir.¹¹⁹ Meşrutiyetin ilanı için Tatar Osman Paşa’nın Manastır’dan alınarak Resne’ye götürülmesine karar verilmiş ve bir müfreze oluşturularak ikametgahı kuşatılmıştır. Eyüp Sabri kuvvetleri Osman Paşa’yı Manastır’dan alarak Resne’ye götürmüşler ve ertesi gün meşrutiyet ilan edilmiştir.¹²⁰ ”Müşir Paşa alındıktan sonra geceleyin toplanılarak ilanı hürriyete karar verilmiş ve bin bir top atılmak suretiyle ilanı meşrutiyet edildi”.¹²¹ 23 Temmuz 1908’de önce Manastır’da meşrutiyet ilan edilmiş, birkaç saat arayla da Preşova, Köprülü, Üsküp, Serez gibi diğer şehir ve kasabalarda da meşrutiyet ilan edilmiştir.¹²²

23 Temmuz 1908 sabah saat dokuz sıralarında Manastır hükümet meydanında Meşrutiyeti ilan eden nutku okuyan kişi Kurmay Binbaşı Vehip Bey’dir.¹²³ O sıralarda Binbaşı Enver Bey de Makedonya’nın Köprülü Hükümet Konağı önünde, Meşrutiyeti ilan etmiştir.¹²⁴ Manastır’da Vehip Bey’in top arabası üzerine çıkararak okuduğu nutukla ve top sesleri arasında ilan edilen Meşrutiyet töreni çok göz alıcı olmuş, buna karşılık Köprülü’deki tören biraz gösterişsiz geçmiştir. “Vehip Beyin nutkunda onun duyguları değil, şekil ve üslup konuşuyordu. Köprülü nutkunda ise dile gelen bizzat Enver Beyin kendisiydi.”¹²⁵ İttihatçılara göre Meşrutiyetin ilanıyla artık tam bir birlik beraberlik atmosferi oluşmuştu: “Altı seneden beri menfaatleri uğruna birbirini boğazlayan Ulahlar, Rumlar, Bulgarlar ve Sırplar şimdi Türklerin açtığı

---

¹¹⁸ Ahmad, **a.g.e.** , s.33

¹¹⁹ Ahmed Rıza Bey, **a.g.e.** , s. 24

¹²⁰ Ahmad, **a.g.e.** , s. 34

¹²¹ Karabekir, **a.g.e.** , s. 553

¹²² Ahmad, **a.g.e.** , s. 34

¹²³ Aydemir, **Tek Adam**, C. I, s. 145, Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılâp Hareketleri**, İstanbul, 1956, s. 431

¹²⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986, C. II, s. 13 (Bundan sonra Aydemir, **Enver Paşa** olarak kısaltılacaktır.)

¹²⁵ Aydemir, **Enver Paşa**, C. II, s. 13-14

bayrak altında toplanarak ayrılıkları, kırgınlıkları sararak, kaybettiklerini unutarak insanlıkla memleketin yücelip yükseltilmesine çalışacaklar.”¹²⁶

1.2.4. Vehip Bey’in Nutku

Vehip Paşa’nın Osmanlı ülkesinde tanınmasını sağlayan ilk olay, 23 Temmuz 1908’de Manastır’da bir top arabasının üzerine çıkararak okuduğu nutukla Meşrutiyeti ilan etmesidir. O zamana kadar İttihat ve Terakki’nin Manastır teşkilatında yer alan ve Ders Nazırlığı görevinde bulunan Vehip Bey, okuduğu nutukla kendini de tanıtmayı başarmıştır. Ama yine de II. Meşrutiyet’in öne çıkardığı iki büyük kahraman Enver Bey ve Resneli Niyazi Bey’dir. Manastır vilayetinde “Hürriyet” adı verilen meydanda, Mektebi Harbiye Ders Nazırı Vehip Bey, 60 numaralı top arabasının üzerine çıkararak meşrutiyeti resmen ilan etmiş, cemiyetin amaçlarını da açıklamıştır.¹²⁷ Vehip Bey, yeni adıyla Hürriyet Meydanı’nda Manastır Valisi Hıfzı Bey’in de bulunduğu ortamda büyük bir topluluk önünde “*beliğ bir nutuk*” okumuştur.¹²⁸ Vehip Bey bu nutukta o atmosferde zihinlerde oluşan sorulara cevaplar vermiştir. Bu nutukta, “... *Meşrutiyetin sonraki siyasi olaylarına bulanmamış bir gayenin samimiyetini taşır. Meşrutiyet ne demektir? Kimler iktidardan uzaklaştırılacak, hangi müesseseler yıkılacaktı? Ve nihayet, Hürriyetin ilanı ile halk neler kazanabilecekti?*” sorularının açıklaması yapılmıştır.¹²⁹

Vehip Bey “*Mukaddes Vatandaşlar, Muazzez Kardeşler! Bu mübarek hakipaki vatanın otuz bir seneden beri geçirdiği rikkatengiz, muzlim, canhıraş levhalardan, demlerden bahseylemek istemem...*” diyerek başladığı konuşmasında artık Hürriyetin ilanı ile istibdadın sona erdiğini, sorgusuz sualsiz mahkum edilen, sürülen en namuslu, en gayretli, en hamiyetli hürriyet severlerin zindandan kurtarıldığını belirtmiştir.¹³⁰ “... *min indillah müeyyidi meb’us olan (Allah indinde te’yid edilerek seçilmiş) Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti artık Allah’ın lütfuyle icrayı faaliyete başlamıştır. Latectemiu Ümmeti Aleddalaleti (Ümmetim dalalette ittifak etmez) hadisi rehber*

¹²⁶ Ahmed Niyazi, **a.g.e.**, s. 386

¹²⁷ Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, 1959, s. 7

¹²⁸ Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılap Hareketleri**, İstanbul, 1956, s. 431, Vehip Bey’in Manastır’da okuduğu nutkun tam metni Ahmet Refik’in **İnkılabı Azim** (Dersaadet, Asır matbaası, 1324, s. 84-85) bulunmaktadır. Ahmet Refik bu metni İttihat ve Terakki’nin Manastır şubesinin yayın organı olan Neyyir-i Hakikat gazetesinden almıştır.

¹²⁹ Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s. 9

¹³⁰ Ahmed Refik, **a.g.e.**, s. 84, Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 141

olacaktır. Cemiyetin temel prensipleri adalet, müsavat(eşitlik), hürriyet ve uhuvvet(kardeşlik) olacaktır.” Nutukta dile getirilen şu ifadeler de ilginçtir: ”Artık, cennetmekân Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri padişah ile millet arasına çekilen kafesi kıracağız. Padişahımızın etrafını alan hâin, rezil, bedtynet, sefil, deni herifler kahrolsun.” Padişahla millet arasına giren bu kişilerin yerine “Sahihülnesepten neş’et etmiş, pâk süt ile büyümüş, mekarimi ahlâk ve mehasini sıfat ile tecelli eylemiş zevatı isteriz” denilerek nasıl bir insan karakterinin tercih edileceği ortaya konmuştur. Bundan sonra daha duygusal yönler öne çıkarılmakta ve asıl amaç belirtilmektedir: ”Aç ve biilaç olarak San’a zındanlarında, Diyarıbekir, Erzurum, Akkâ kal’alarında, Fizan’da sefil ve sergerdan olan ahrarı ümmetin saadet, hürriyet ve ikbalini dileriz. Vatanımızı barıgiranı itisافتan kurtaracak, yetimlerimizin gözlerini dindirecek ve kimsenin hakkını kimseye kaptırmayacak, bizi insan gibi yaşatacak usul-i meşrua-i meşverettir ki bu istediklerimizin cümlesini temin eyleyen Kanuni Esasidir”. Vehip Bey bu sözleriyle meşveret usulü doğrultusunda asıl isteğini dile getirmiştir: Kanunu Esasi’nin yeniden yürürlüğe konulması. Ardından deyim yerindeyse taşı gediğine koyar, yol ve yöntemi açıklıkla söyler: ”Ya Kanun-ı Esasi, ya ölüm!”.¹³¹ Her ihtilal belgesinde tekrarlanan içtimai mukavele düşüncesi, Osmanlı Meşrutiyeti’inde de unutulmamış, Vehip Bey’in nutkunda çeşitli unsurların birbirinin can ve ırzını aynı şiddet ve asabiyetle müdafaa ve muhafaza etmeyi “hıfz-ı can” bilecekleri ifadesi yer almıştır.¹³² Vehip Bey konuşmasının sonunda sözü “Hürriyet Kahramanları”na getirir: ”Evlerini çoluk çocuklarını, rahat ve refahını bırakarak vatan uğruna mahrumiyeti mutlakaya katlanmak suretiyle dağlara çıkan arkadaşlarımız var olsun! Ey Ohri kahramanları! Ey Resne aslanları! Ey Manastır yiğitleri! Dünyada misline tesadüf edilemeyen bir asalet ve necabetle vazifei milliyenizi ifa ettiniz... Siz bütün milleti Osmaniye ve ümmeti merhumeyi sevindirdiniz; Cenabı Allah da sizi bahtiyar eylesin! Yaşasın Manastır kahramanları, yaşasın Ohri fedaileri! Yaşasın İzmir fırkası arslanları! Yaşasın Vatan! Yaşasın Millet!”¹³³ Vehip Bey’in bu nutku kalabalık bir topluluk önünde okunmuş, şiddetli alkışlarla karşılanmış, Manastır’ın değişik unsurları Kanunu Esasi’nin korunması konusunda söz vermişlerdir. Yine ulema, önde gelen kişiler ve ruhani reisler konuşmalar yapmışlar, mızıkalar çalınmış, yirmi bir pare top atılmıştır. Manastır bu nutukla

¹³¹ Ahmed Refik, a.g.e. , s. 85, Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 141

¹³² Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s. 9

¹³³ Ahmed Refik, a.g.e. , s. 86, Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 141-142

birlikte tam bir bayram havası yaşamaya başlamıştır.¹³⁴ Görüldüğü üzere, Meşrutiyet öncelikle büyük bir kitlenin önünde ilan edilmiş, manevi ve ahlâki bir olay olarak açıklanmıştır. İlk bakışta hedef, devlet düzeninin tamamen değiştirilmesi yerine monarşik yapıda ıslahat yapmaktır.¹³⁵ Manastır, Vehip Bey'in okuduğu nutukla birlikte "Unutulmaz bir gün" yaşamıştır. "O gün sabahleyin evden sokağa çıkan, (İttihad ve Terakki) Cemiyet-i muhteremesinin bi-lutfihi'l kerim, hukuk-ı meşrua-i milleti siyaneten Kanun-ı Esâsinin mevki-i icraya vaz'ı için birkaç saat sonra parlak bir surette ilan-ı ittihad edileceği tebşir... "ini havi ilan-namesini görerek sevincinden şaşalayıp kalıyor..." Herkes halinden memnun, gayet neşeli bir şekilde meydana toplanmakta, Ohri Milli Taburu kahramanlarından Eyüp Sabri Bey de orada bulunmaktadır. Her tarafta "Yaşasın Millet! Yaşasın Vatan! Yaşasın Hürriyet ve Müsavat!" sesleri duyulmaktadır.¹³⁶ Abdülmecid Fehmi, Vehip Bey'in konuşmasını yaptığı sıradaki manzarayı şöyle anlatmaktadır: "İşte, o manzara-i hakikat, ma'suka-i vicdan-ı millet olan çehre-i dil-rübâyı hürriyete, elyak bir mertebe-i ulviyet ve azamete ermiş idi ki, vali-i müşarünileyh zevat-ı muhtereme-i sâire bir huşû-i tâm-ı ihtiramkârâne, bir vecd-i ulvi-i hamiyet-perverâne âsârını göstermekte iken top üstüne çıkan Mekteb-i Harbiyye müdür-i gayyuru Vehib Beyefendi bir suret-i bülemd-mehib ile irat eylediği nutk-ı belîğinde "be-minh-il kerim kanunu-ı münîf-i esâsi ahkâmının mevki-i icraya vaz'ı esbâbının istihsaline kemal-i ciddiyetle tevessül olduğunu ilân ve tebşir...", müderrisinden Debreli el-Hac Yahya Efendi de makama münasip-bir duâ-yı belîğ-i mahsus kıraat eylemesini müteakib, yirmi bir pâre top endahıyla merasim-i mahsusa-i ilâniyye ve ihtiramiyye ifâ edildi." Vehip Bey'in bu nutku ve Yahya Efendi'nin duası sonrasında ruhani reisler, hürriyet ve müsavatın faydalarından, güzelliklerinden bahseden konuşmalar yapmışlar, hatta bu merasimi izleyen konsoloslar da önde gelen kişileri tebrik etmişlerdir. Abdülmecit Fehmi'yi mutlu eden bir konu da "Hürriyet, müsavat ve uhuvvet" esasları üzerine kurulan böyle bir zaferin hiç kimsenin burnu bile kanamadan gerçekleşmesidir. O gün tamamen gösterişli törenlerle geçmiş ve "unutulmaz bir gün" olarak hatıralarda yer etmiştir. Abdülmecit Fehmi o günü anlattığı bölümü bitirirken "Bundan büyük bayram olur mu?" ifadesini kullanır ve o günü anlatan "Terane-i İttihad" adını taşıyan,

¹³⁴ Ahmed Refik, a.g.e. , s. 86

¹³⁵ Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s. 10

¹³⁶ Abdülmecid Fehmi, **Manastır'ın Unutulmaz Günleri**, Yayına Hazırlayanlar: Ayşe Şen, Ali Birinci, İzmir, Akademi Kitabevi, 1993, s. 6-9

vilayetin resmi “Manastır” gazetesinde de yayınlanan şiirini ilave eder.¹³⁷ Vehip Bey’in Manastır’da Meşrutiyet’in ilanını duyurmasıyla beraber, Makedonya’nın diğer şehir ve kasabalarında da Meşrutiyet ilan edilmiş, halkın ilgisi ve değişik unsurların katılımıyla büyük bir heyecan meydana gelmiştir. Bu gelişmeler birer birer Yıldız’a bildirilmekte, Saray’ın durumdan haberdar olması sağlanmaktadır. Her kaymakam kendi kazasında Hürriyetin ilanını valiliğe bildirmekte, valiler vasıtasıyla gelişmeler İstanbul’a aktarılmaktadır. Örneğin Köprülü Kaymakamı Ali Münif Bey, Kosova valisine gönderdiği telgrafta yaşananları şöyle anlatır: “... *Bugün saat üç buçuk raddelerinde merkez ve mülhakatı kaza ulema ve meşayih ve eşraf ve ahalisiyle mileli gayri müslime metropolidan ve ruesa-yı ruhaniye ve muteberan ve ahalisinden mürekkep beş altı bin kişilik cemmi gafır dairei hükümete gelerek taraf-ı şahaneden doksan üç senesinde inayet ve ihsan buyurulub mü’ehhiran icrayı tavik edilmiş olan Kanunu Esasinin yeniden mevkii tatbiki vazı hakkında cümlesi tarafından müttehiden ve müştereken...*”. Telgrafın devamında orada hazır bulunanların Meşrutiyetin ilanından gayet emin oldukları, hatta sevinçli bir şekilde kutlama yaptıkları, Enver Bey’in de dağdan inerek askerleriyle beraber hazır bulunduğu, nutuklar söylendiği, dualar edildiği, üç defa top atıldığı ve “yaşasın millet, yaşasın devlet, yaşasın millet” nidalarıyla hürriyetin ilan edildiği belirtilmektedir. Benzer ifadeler diğer telgraflarda da bulunmaktadır. Bu telgraflarda özellikle “*asker, İslam, Hıristiyan ve Musevi vesaireden binlerle ahali*” bulunduğu vurgulanmıştır. Çarova nahiye Müdürü Tevfik Bey’in telgrafında ise “... *civar kazalarda olduğu gibi burada da asker-i şahane ve bila fark din ve mezheb ahali müttefikân Hükümet Konağı pişgâhında ictima ederek...*” ifadesiyle özellikle din farkı olmaksızın bütün ahalinin beraber hareket ettiği ifade edilmiştir.¹³⁸ Selanik, Meşrutiyet hareketinin ideolojik merkezi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin karargahı olmasına rağmen, Rumeli’de meşrutiyetin ilan edildiği son önemli şehir olmuştur.¹³⁹

Rumeli’de ardı ardına Meşrutiyetin ilân edildiği bu ortamda Abdülhamit, bir çıkış yolu olarak önce Sadrazam değişikliğini tercih etmiş, Kâmil Paşa’nın yerine

¹³⁷ Abdülmecid Fehmi, **a.g.e.** , s. 10-12

¹³⁸ Ahmed Refik, **a.g.e.** , s. 92-94, Ahmet Refik eserinde, Kosova’nın diğer kaza ve nahiyelerinden de çekilen telgrafların metnine yer vermiştir. Ahmed Refik, **a.g.e.** , s. 92-97

¹³⁹ Ahmad, **a.g.e.** , s. 34, Ahmet Refik, Selanik’te Meşrutiyetin akşama doğru ilan edildiğini belirtmektedir. Ahmed Refik, **a.g.e.** , s. 97

Sait Paşa'yı Sadrazam tayin etmiştir. Yine Meclisi Vükela Sait Paşa'nın önerisi ile 24 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324) tarihli bir mazbata ile Padişaha bildirmiş ve Yıldız'a gelen telgrafların sayısının altmış yediye çıktığı bilgisi verilmiştir. Bu mazbatada Hükümet; kan dökülmemesi ve yabancı devletlerin müdahalesinin önlenmesi için Kanunu Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasını, dolayısıyla Meclisin açılmasını, bunun için de seçimlerin başlamasını, alınacak bu kararların da vilayetlere bildirilmesini teklif etmiş, bunların memleketin güvenliği açısından zorunlu olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁰ Padişah bir oldu bittiyle karşı karşıya olduğunu anlayınca, isyancıların isteklerini kabul ettiğini Hüseyin Hilmi Paşa'ya bildirmiştir. Aynı gün yayınlanan bir irade ile de 1876 Anayasasının yeniden yürürlüğe konulduğu duyurulmuştur.¹⁴¹ Padişah mazbatadaki isteklerin yerine getirilmesini aynı tarihli iradei seniyye ile ilan etmiştir. Mebusan Meclisi'nin yeniden açılacağı aynı irade ile duyurulmuş, bu kararlar gazetelerde yayınlanmıştır.¹⁴² Meşrutiyetin İlanı, 24 Temmuz 1908 (11 Temmuz 1324) tarihli İstanbul gazetelerinin resmi tebliğ kısmında tek sütun üzerine dört satırlık bir haber olarak çıkmıştır: "1293(1876) Anayasası'nın icaplarına göre mebusan meclisi seçimlerinin yapılmasına dair lazım gelen emirlerin verildiği kısaca bildiriliyordu."¹⁴³

Bu gelişmeler sırasında yaşanan ilginç bir olay da The Times sütunlarında yer bulan, Vehip Bey'in İttihat ve Terakki ile Ermeniler arasında işbirliği için görüşmeler yapmak üzere Van'a gideceğine dair haberdir. The Times'in konu ile ilgili haberi şu şekildedir: "... İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezi Ermeni Seshnahtzalian Komitesi Van şubesinde müjdeli bir telgraf almıştır. Bu telgraf Van bölgesindeki Ermeni çetelerinin silahlarını bıraktığını ve Ermeni komitesinin İttikat ve Terakki ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu bildirmektedir. Cevap olarak, Van Ermenilerine Genelkurmayın bir subayı olan Vehib Bey'in İttihat ve Terakki'nin bir temsilcisi olarak durumu konuşmak üzere ve Ermeni liderlerle ortak eylem planını görüşmek üzere Van'a hareket ettiği bildirilmiştir."¹⁴⁴

¹⁴⁰ Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s. 10-11

¹⁴¹ Ahmad, **a.g.e.**, s. 35-36

¹⁴² Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s. 11

¹⁴³ Yalman, **a.g.e.**, s. 68

¹⁴⁴ **The Times**, 14 Eylül 1908 Pazartesi, sayfa: 5, Sayı: 38751, Vehip Bey'in Van'a gidip gitmediğini tesbit etmek mümkün olmamıştır.

5 Ekim 1908'de İttihat ve Terakki'nin ilk kongresi Selanik'te toplanmıştır. Bu kongre gizli bir kongre olarak toplanmış, kongreye ihtilalci bir cemiyet havası hakim olmuştur. Enver Paşa ve ön plandaki asker arkadaşları bu kongrenin yıldızlarıdır. Ahmet Rıza Bey de ertesi gün bu kongreye katılmıştır. Cemiyet henüz tam bir kişiliğe sahip değildir ve bir partiye dönüşmemiştir. Önünde çok büyük sorumluluklar olmasına karşılık resmen iktidarda değildir. İttihat ve Terakki 1909 yılında da ikinci kongresini toplamıştır.”¹⁴⁵

1.3. 31 MART OLAYI VE VEHİP BEY

1.3.1. 31 Mart Olayı'nda Hareket Ordusu'nun İstanbul'a Gelişi ve Vehip Bey

İttihat ve Terakki ile muhalefet arasındaki mücadele, basın yayın organlarına da yansımış, siyasi ortam daha da gergin bir hale gelmişti. Bu arada Meşrutiyete karşı olan çevreler de harekete geçmişler, Kıbrıslı Derviş Vahdeti'nin başında bulunduğu Volkan gazetesi ile İttihadı Muhammedi Fırkası, dinin elden gittiği şeklinde propagandalara girişmiş ve bunu özellikle asker arasında yaymaya çalışmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, yeni rejimi korumak ve İstanbul'un güvenliğini sağlamak için kendisinin her yönden çok güçlü olduğu Makedonya'dan İstanbul'a “Avcı Taburları” getirmişti. Cemiyet aleyhinde, muhalefetin dini duyguları da kullanarak açtığı kampanya sonuç vermiş ve 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) günü 4. Avcı Taburu askerlerinin subaylarını hapsederek isyan etmeleriyle 31 Mart Olayı başlamıştır. Başlarında subay olmayan ve eli silahlı askerler, Ayasofya Meydanı'nda toplanmışlar, ”Şeriat İsteriz” sedalarıyla ve ateş ederek Mebusan Meclisi'ni kuşatmışlar, Harbiye Nezareti'ni de işgale kalkışmışlardır. Genel istekleri; *”şeriatın tam olarak uygulanması, hükümetin istifa etmesi, Meclisteki bazı mebusların uzaklaştırılması, alaylı subayların tekrar orduya alınmasıydı”*. Olayların gelişmesiyle bazı kişiler, mektepli subaylardan bazıları ve bir mebus öldürüldü. Olayları bastıramayan Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti ise istifa etti.¹⁴⁶ İstanbul'dan 31 Mart olayı ile ilgili bilgiler Rumeli'ye ulaşınca büyük bir infial uyanmış ve İttihatçılar

¹⁴⁵ Aydemir, **Tek Adam**, C. I, s. 159

¹⁴⁶ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985, 3. baskı, s. 342, Ali Birinci, “31 Mart Vak'asının Bir Yorumu”, **Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 200

hemen harekete geçme ihtiyacı hissetmişlerdir. Özellikle Cemiyetin merkezi konumunda olan Selanik, meşrutiyetin yeniden yürürlüğe konması ve isyanın bastırılması için organize olmuştur. Gönüllüler toplanmış, silah ve elbise depoları açılarak gönüllülerin silah ve elbise ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu gönüllüler içinde Türklerden başka Musevi, Bulgar ve Rumlar da yer almış, hatta Pepo Modyano adlı bir Musevi genci halkı gönüllü yazılmaya büyük bir heyecanla teşvik etmiştir.¹⁴⁷ 31 Mart Olayı üzerine Rumeli'nin askeri çevreleri toplanarak İstanbul'a yürüme kararı vermişler, oluşturulan orduya da "Hareket Ordusu" adı verilmiştir. Hemen tamamı Meşrutiyet taraftarı olan III. Ordu temel oluşturmuş ve önce Hüsnü Paşa, sonra da Mahmut Şevket Paşa komutasındaki asker, tabur ve gönüllülerle İstanbul'a doğru yola çıkmıştır.¹⁴⁸ Edirne dışında kalan Balkan topraklarındaki asker, hatta gönüllüler İstanbul'a doğru yola çıkmışlar, Yeşilköy'e gelinceye kadar en ufak bir tepki ile karşılaşmamışlar ve tek bir silah bile patlamamıştır. Mahmut Şevket Paşa Hareket Ordusu'nu iki ordu şeklinde düzenlemişti. Kurmay kadrosunda Enver, Mustafa Kemal, Fethi, Muhtar, Hafız Hakkı, Kazım Karabekir ve İsmet Beyler bulunuyordu.¹⁴⁹

Vehip Bey, 10 Mart 1909'da II. Ordu'nun kurmaylık görevine tayin edilmişti.¹⁵⁰ 31 Mart Olayı'nın duyulması üzerine Edirne'deki II. Ordu içinde leh ve aleyhte farklı değerlendirmeler olmuş, sonunda seçme bir kısım kuvvetin Hareket Ordusu'na dahil edilmesine, geri kalan kuvvetlerin de Bulgarlara karşı bir tedbir olarak bırakılmasına karar verilmiştir.¹⁵¹ Enver Ziya Karal, Mahmut Şevket Paşa'nın II. Ordu Komutanı Salih Paşa'dan İstanbul üzerine yürümek için yardım istediğini, bu isteğin Kurmay Başkanı Binbaşı Vehip Bey'in etkisiyle yerine getirilmediğini belirtir.¹⁵² Salih Paşa, yapılan bu hareketin resmi bir karakterinin bulunmadığını, kendisinin Padişaha karşı sorumluluğunun bulunduğunu, ancak subaylarını Mahmut

---

¹⁴⁷ Birinci, **a.g.m.** , s. 200, Duru, **a.g.e.** , s. 40

¹⁴⁸ Uzer, **a.g.e.** , s. 95

¹⁴⁹ Okyar, **a.g.e.** , s. 32-33

¹⁵⁰ Aslan, Toker, **a.g.e.** , C. 2, s. 491

¹⁵¹ Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, C. II, s. 6

¹⁵² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, TTK Yayınevi, 1996, C. IX, s. 98, Ancak bu bilgide bir kaynak belirtilmemiştir

Şevket Paşa kuvvetlerine katılma konusunda serbest bırakacağını söylemiştir.¹⁵³ Kazım Karabekir 31 Mart Olayı üzerine Edirne’de kuvvetlerin ve kıtaların hızla hazırlandığını, Şevket Turgut Paşa’nın yapılan teklifi kabul ederek komutayı üzerine aldığını, Salih Paşa’nın ise durumdan endişeye düşerek önce kendisinin hapsedilmesini, sonra hareket edilmesini istediğini yazmaktadır. Kazım Karabekir, Salih Paşa’nın bu tavrı üzerine harekete geçme konusunda kararlı olduklarını, fakat askeri hiyerarşiyi bozmak istemediklerini belirtmektedir. Salih Paşa’nın bu tavrı yanında Vehip Bey’ de II. Ordu ile ilgili olarak Cemiyetin Selanik Merkezi’ni yanlış bilgilendirmiştir: *“Kendisi üçüncü ordudan geldiğinden ordunun vaziyetini ve benim mevkiimi bilmiyordu. Selanik’te ordu erkanı harbiyesi bizim ordudan da harekete iştirak istemiş. Vehip Bey de: ”Bu ordu mürtecilerin elindedir, buradan ümit beklemeyiniz” cevabını vermiş. Bu haber tabii üçüncü orduyu ve cemiyet umumi merkezini fena sarsmış...”* Kazım Karabekir, Vehip Bey’in bu hareketinden haberdar olmuş ve kendisine hazırlanan kıtaları göstermiş, akşam yola çıkacaklarını anlatmıştır. Hatta daha sonra postaneye beraber giderek Selanik’e önceden yanlış bilgi verildiğini, firkanın hareket etmek üzere olduğunu bildirmiştir.¹⁵⁴ Vehip Bey’in 31 Mart olayı üzerine İstanbul’a gelen birlikler içinde yer alıp almadığını bilemiyoruz. Fakat 1919 yılı gazetelerinde Yıldız yağmasına katıldığına dair haberler de yayınlanmıştır.

31 Mart Olayı sanıklarının yargılamak amacıyla 28 Nisan 1909 günü Divan-ı Harp kurulmuştur. Bunun başkanlığına Topçu Feriki Hurşit Paşa getirilmiş, üyeliklere de Hareket Ordusu 1. Fırka kumandanı Ferik Hüseyin Paşa, 3. Topçu Fırkası kumandanı Mirliwa Hasan Rıza Paşa, Kurmay Mirliwa Nazif Paşa, Kurmay Kaymakam Cemal Bey, Deniz kaymakamı Vasıf Bey, Deniz Kolağası Rauf Bey tayin edilmiştir. Üç tane de üçer üyeli soruşturma kurulu kurulmuş, zabıt katibi olarak beş kişi görevlendirilmiştir.¹⁵⁵ 31 Mart Olayı sırasında Üsküdar Ciheti Kumandanı olan Süleyman Şefik Paşa, Vehip Bey ile ilgili başka bir kaynakta doğrulamadığımız ilginç bir bilgi verir. 31 Mart Olayı’ndan sonra, Divan-ı Harbi Örfi Reisi Çerkez Hurşit Paşa mahkemesi tarafından yargılandığını ve Divan-ı Harbi Umumi’nin Müdde-i Umumisi’nin ise Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Yanyalı Vehip Bey

¹⁵³ Karal, **a.g.e.**, C. IX, s. 98

¹⁵⁴ Karabekir, **a.g.e.**, s. 446-447

¹⁵⁵ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, İstanbul, Sinan Yayınları, 1972, s. 288

olduğunu belirtmektedir. Süleyman Şefik Paşa mahkemede idam isteğiyle yargılandığını ve bunda “*koyu bir İttihatçı olan Vehip Bey’in*” etkili olduğunu ileri sürmektedir.¹⁵⁶

1.3.2. Erzincan’da 31 Mart Olayı ve Vehip Bey

İstanbul’da 31 Mart Olayı’nın yaşandığı günlerde benzer olaylar Erzurum ve Erzincan’da, yani IV. Ordu bölgesinde de yaşanmıştır. IV. Ordu’nun merkezi Erzincan’da bulunmakta ve komutanlığını da İbrahim Paşa yapmaktaydı. Erzurum’da Tümen Komutanı ise Kara Yusuf Paşa’ydı.¹⁵⁷ Erzurum’da 21 Nisan 1909 tarihinde başlayan ayaklanmaya Yusuf Paşa ile Vali Tahir Paşa destek vermişler, Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanlığı’na hitaben bir telgraf çekerek şeriat kurallarına uyulmasını istemişlerdir. Ayaklanmaya üç nizamiye taburu iştirak etmiştir. IV. Ordu Komutanı İbrahim Paşa Dersim’de eşkıya takibi bahanesiyle bu taburları Erzincan’a getirerek asi askerleri yakalatmıştır. Erzurum’dan gelecek asileri karşılama görevi de Yakup Şevki (Subaşı) ve Fahrettin (Altay) Beylere verilmişti.¹⁵⁸ Erzurum’da patlak veren olaylar bir süre sonra Erzincan’a sıçramış, bir süvari başçavuşu önderliğinde isyan çıkmıştır.¹⁵⁹ Bu ayaklanma geniş bir şekilde planlanmış, Anadolu ordusunun elde edilmesi ve böylece Rumeli’den gelenlere karşı koyulması hedeflenmiştir. Askerlerin isyanı öncelikle asker tarafından çok sevilen Kurmay Yüzbaşı Kemalettin Sami ve Basri Beylere haber verilmiş, vakit kaybetmeden harekete geçilmiştir. Şeriat isteyen askerler Mareşallik binasına gelerek İbrahim Paşa’ya isteklerini iletmişler, İbrahim Paşa ise askeri bir meydana toplayarak öncelikle hepsini dinlemeyi tercih etmiştir. İbrahim Paşa ertesi sabah şehirdeki bütün subayları, Hükümet ve Belediye görevlileri ile öğretmenler, müftü ve imamları piyade kışlasında toplamıştır. Mareşal İbrahim Paşa bu kalabalığın önünde Müftüye dönerek “*Askerler şeriat istiyorlar... Eğer şeriate muhalif bir iş yapıldığını söyleyen varsa ortaya çıkarılsın vereceğiniz fetva ile cezasını verelim.*” demiş ve ortalığı sakinleştirerek

¹⁵⁶ Süleyman Şefik Paşa, **Hatıratım Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vak’ası**, İstanbul, Arma Yayınları, 2004, s. 215-218

¹⁵⁷ Aydemir, **Enver Paşa**, C. II, s. 151

¹⁵⁸ Alpaslan Orhon, “Erzurum ve Erzincan’da “31 Mart Olayı” İle İlgili Ayaklanmalar ve Bastırılışları”, **Askeri Tarih Semineri II**, Ankara, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genkur. Basımevi, 1985, s. 95-98, Orhon bu makalede Erzincan Harp Okulu öğrencilerinin isyanıyla ilgili bir bilgi vermemektedir.

¹⁵⁹ Aydemir, **Enver Paşa**, C. II, s. 151

isyan sebeplerini ortadan kaldırmıştır. İsyancı askerler de başlarındaki subayları yeniden komutan olarak kabul etmişlerdir. Tam Dersim(Tunceli) bölgesinde eşkıya hareketleriyle uğraşıldığı bir sırada yaşanan bu olayın suçluları Kemalettin Sami Bey tarafından İbrahim Paşa'ya verilmiş ve hepsi cezalandırılmıştır.¹⁶⁰ III. Ordu Komutanlığı'na Esat Paşa'nın yerine tayin edilen İbrahim Paşa, 31 Mart Olayı sırasında IV. Ordu Müşiri olarak bulunduğu Erzincan ve Erzurum'da İstanbul'dakine benzer ayaklanmalar çıktığında hızla hareket ederek isyanın büyümesini engellemiştir.¹⁶¹ Sonuçta isyan bastırılmış ve asayiş sağlanmıştır. Fakat yeni bir isyan ihtimaline karşı, İbrahim Paşa, bütün kışlaları gezerek askere nasihat etmiş ve sonra da sıkı ve yorucu bir eğitim faaliyetine girişmiştir. Askerler hiçbir direniş belirtisi göstermeden yoğun bir şekilde çalıştırılmış, yeni bir isyanın önüne geçilmiştir.¹⁶²

Erzincan'da Harp Okulu öğrencileri de ayaklanmışlar, öğretmenlerden ve okul idarecilerinden bazılarının görevlerinden alınmasını istemişlerdir. Bu listede Müdür Muavini Yakup Şevki ile Mürsel (Baku) Beylerin ismi de bulunmaktadır. Öğrencilerin amacı, yılsonu sınavlarından rahatça geçmektir. Harp Okulu öğrencilerinin isyanı sırasında Kurmay Binbaşı Vehip Bey, Erzincan'a gelerek okulu teftiş etmiş ve öğrencilere de nasihatte bulunmuştur. Bu şekilde Harp Okulu'nda da isyan sona ermiş, ama öğrenciler de amaçlarına ulaşarak hepsi başarılı sayılıp sınıflarını geçmişlerdir.¹⁶³ Rumeli'de İttihatçıların önde gelenlerinden olan Vehip Bey; göğsünde "Hürriyet Kahramanı" Enver ve Niyazi Beyler gibi iki sıra fişeklik dizili, "*belinde tabanca, elinde filinta ve başında ay yıldızlı hürriyet kalpağı*" ile okula

---

¹⁶⁰ Altay, **a.g.e.** , s. 40-44

¹⁶¹ Cebesoy, **a.g.e.** , s. 129, Altay, **a.g.e.** , s. 40

¹⁶² Aydemir, **Enver Paşa**, C. II, s. 151-152

¹⁶³ Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri ve Faaliyetleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2002, s. 5-6, Selma Yel bu bilgileri Yakup Şevki Paşa'nın kendisi tarafından kaleme alınan hatıralarından aktarmaktadır. İhsan Ilgar ve İsmet Görgülü bu olayı aktarmakla beraber Vehip Bey'in 1907'de Erzincan'daki IV. Ordu karargahına nakledildiğini, burada Müşir Zeki Paşa'nın kendisinden çok memnun olduğu bilgilerini vermektedirler. Hatta 1908 Meşrutiyet İnkılabı sonrasında Erzincan Harp Okulu talebeleri okul komutanına karşı ayaklanmışlar, ordu komutanı da talebelere nasihat ve teftiş için Vehip Bey'i göndermiştir. Görgülü, **THTDAGK**, s. 317-318, Ilgar, **a.g.m.** , s. 14, Tevetoğlu da 1908 Meşrutiyet İnkılabı üzerine Erzincan Harp Okulu talebelerinin okul komutanına karşı isyanının Vehip Bey tarafından önlendiğini yazar. Tevetoğlu, **a.g.m.** , s. 86. Vehip Bey daha 1907 yılında Manastır Askeri İdadisi'nde göreve başlamıştı. Ancak Erzincan Harp Okulu'ndaki isyan 31 Mart Olayı sonrasında çıkmış olmalıdır. Yakup Şevki Paşa'nın hatıralarında aktardığı gibi Vehip Bey İstanbul'daki 31 Mart Olayı sonrasında Erzincan Harp Okulu'na teftiş ve öğrencilerin isyanını bastırmak için gönderilmiştir.

gelerek, öğrencilere nasihatte bulunmuştur.¹⁶⁴ Konuşmasında “*ordunun disiplin üzerine kurulu bir topluluk olduğu*” hususunu anlatmış ve isyanın bastırılmasını sağlamıştır.¹⁶⁵ Olaydan sonra Erzincan Harp Okulu kapatılmış, burada görev yapan bütün öğretmenlerin görevlerine son verilmiş, öğrenciler de İstanbul’a nakledilmiştir.¹⁶⁶

1.4. VEHİP BEY HARP OKULU KOMUTANI (1909-1912)

1.4.1. Vehip Bey’in Harp Okulu Komutanlığı’na Getirilmesi

Harp Okulu’nda II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında 1908-1909 ders yılında eğitim öğretime başlanamamış, okul altı ay kadar öğretmensiz ve kitapsız kalmıştı.¹⁶⁷ II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesinden sonra yönetimde iyice güçlenen İttihat ve Terakki, Mekteb-i Askeriye Nezareti’ni kaldırarak yerine Terbiye ve Tedrisat Müfettiş-i Umumiliği’ni kurmuştur. Harp Akademisi(Kurmay Mektebi) dışında bütün askeri okullar bu müfettişliğe bağlanmış ve ilk olarak bu göreve Ferik Zeki Paşa tayin edilmiştir. İşte bu müfettişliğe bağlı olan Harp Okulu’na da bir atama yapılarak İsmail Fazıl Paşa’nın yerine, Erkan-ı Harp(Kurmay) Binbaşı Vehip Bey getirilmiştir.¹⁶⁸ II. Abdülhamit devrinde, Harp Okulu ve Kuleli’de disiplin iyice bozulmuştu. Öğrenciler disiplinden, okulun yemeklerinden, eğitimden şikayet ediyor, kendilerine az not veren öğretmenlerine karşı geliyor, öğretmenleri idarecilere, idarecileri okul komutanına, okul komutanını da Harbiye Nazırı’na şikayet ediyorlardı. Okullarda ast-üst ilişkisi kalmamış, kabadayılık ve yiğitlik öne geçmişti.¹⁶⁹ İttihatçılar 31 Mart Olayı ile askeri disiplinin sadece ordu bünyesinde değil, askeri okullarda da bozulduğunu, kargaşanın buralarda da olduğunu farkına varmışlardı.¹⁷⁰ Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nazırı olunca Harp Okullarını da ele almış, çözüm araştırmıştır. Personel Başkanlığı da kendisine “*her görevi başarıyla sona erdirmesini bilen*” Vehip Bey’i teklif etmiştir.¹⁷¹ Mahmut Şevket Paşa, Vehip Bey’le görüşmüş ve kendisini Harp Okulu komutanı yapmak istediğini söylemiştir.

¹⁶⁴ Tahsin Ünal, **Harp Okulu Tarihi**, Berikan Yayınları, Ankara, 2001, s. 87, Görgülü, **THTDAGK**, s. 319, Ilgar, **a.g.m.**, s. 14

¹⁶⁵ Görgülü, **THTDAGK**, s. 319, Ilgar, **a.g.m.**, s. 14

¹⁶⁶ Yel, **a.g.e.**, s. 6

¹⁶⁷ Ünal, **a.g.e.**, s. 85

¹⁶⁸ **Askeri Okullarda**, s. 257

¹⁶⁹ Ünal, **a.g.e.**, s. 86, Görgülü, **THTDAGK**, s. 320, Ilgar, **a.g.m.**, s. 14

¹⁷⁰ Arar, **a.g.m.(1)**, s. 28

¹⁷¹ Görgülü, **THTDAGK**, s. 320, Ilgar, **a.g.m.**, s. 14

Vehip Bey ise, *"Elbette kabul ederim Paşam! Yalnız bugün için ortada okulun isminden başka hiçbir şeyi kalmamıştır; eğitim, ders, disiplin yönünden sıfır durumundadır. Benim bu işi yapabilmem için sizden geniş bir yetki almaya ihtiyacım olduğu gibi, doğrudan doğruya da sizinle görüşüp muvafakatınızı almalıyım. Eğer bunu kabul buyurursanız, şeref duyacağım!"* cevabını vermiştir.¹⁷² Mahmut Şevket Paşa, bu şartları kabul etmiş, 16 Ağustos 1909'da Harp Okulu ve Kuleli İdadisi'ni içine alan Askeri Okullar Komutanlığı'na Vehip Bey tayin edilmiştir.¹⁷³ Harp Okulu tarihçesinde Vehip Bey'in Harp Okulu'nun başına getirilme gerekçesi şöyle açıklanmaktadır: *"Meşrutiyetin ilanında, bütün memleket münevverleri arasında olduğu gibi, Harp Okulu'nda da Meşrutiyet lehinde heyecanlı tezahürat yapıldı. Bu hal okulun intizam ve inzibatını bozacak bir hal almıştı. Bu hadise üzerine 16 Ağustos 1325(bugünkü takvimle 29 Ağustos 1909)tarihinde, geniş selahiyetle, evvelce müdürü bulunduğu Manastır Harp Okulu'ndan Pangaltı Harp Okulu Müdürlüğü'ne Kurmay Binbaşı Vehip Bey getirildi."*¹⁷⁴ Bütün bunlardan hareketle Vehip Bey'in Harp Okulları Komutanlığı'na getirilmesinde; İttihatçıların okulu disiplin altına almak, bütün öğrencileri Cemiyet'e kazanmak, bu mümkün olmazsa okuldan siyasi düşünceleri kaldırmak istemelerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu işler için *"demir pençeli bir kurmay subay"* olan Vehip Bey seçilmiştir. *"Vehip Bey iyi yetişmiş bir subay, fakat müfrit bir İttihatçı idi."*¹⁷⁵ Vehip Bey binbaşı rütbesinde olduğu halde "liva" yetkisiyle ve istediği subayları seçme imkanına sahip olarak göreve getirilmiştir. İttihatçılar, özellikle 31 Mart Olayı'ndan sonra herhangi bir isyan ihtimaline karşı tedbir olarak Vehip Bey'i tercih etmişlerdir.¹⁷⁶

¹⁷² Ünal, **a.g.e.**, s. 86-87, Görgülü, **THTDAGK**, s. 320, Ilgar, **a.g.m.**, s. 14

¹⁷³ Görgülü, **THTDAGK**, s. 320, Ilgar, **a.g.m.**, s. 14, İsmail Arar, Vehip Bey'in İkinci Salih Paşa Hükümetinde Harbiye Nazırı olan ve Diyarbakır'daki sürgün günlerinden kendisini tanıyan Salih Paşa tarafından komutanlığa getirildiğini belirtmektedir.¹⁷³ Bu bilgi Vehip Bey'in Harp Okulları Komutanlığı yaptığı dönemde bir süre yaverliğini yapan Asaf Tugay tarafından da doğrulanır. Buna göre Salih Paşa Vehip Bey'i Diyarbakır'da sürgünde bulunduğu dönemde tanımıştır. Aynı zamanda Vehip Bey'in ağabeyi Esat Paşa'nın da yakın arkadaşı olan Salih Paşa, II. Ordu Komutanlığı görevine getirilince Vehip Bey'i de Edirne'ye aldırıştır. 31 Mart Olayı üzerine İstanbul'a gidince O'nu da yanında götürmüş, Harbiye Nezareti görevini üstlenince Harp Okulları Komutanlığı görevine getirmiştir.¹⁷³ O dönemde Kuleli İdadisi öğrencisi olan Cemil Filmer askeri okulların yeniden düzenlenmesi için Enver Bey'in Vehip Bey'i tayin ettirdiğini belirtmektedir. Cemil Filmer, **Hatıralar**, İstanbul, Emek Matbaacılık, 1984, s. 26, Aslan, Toker'de tayin tarihi 4 Mayıs 1909 olarak görülmektedir. Aslan, Toker, **a.g.e.**, C. II, s. 491

¹⁷⁴ **Harp Okulu Tarihçesi**, Ankara, 1945, s. 34

¹⁷⁵ Ünal, **a.g.e.**, s. 87

¹⁷⁶ Tugay, **a.g.e.**, s. 225-226

1.4.2. Vehip Bey'in Harp Okulları Komutanlığı'ndaki Çalışmaları

Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'nın bütün genç subaylarının yetiştiği bu dönemde Vehip Bey'in; Harp Okulu'nun gelişmesinde, modernleşmesinde, askeri gücün artırılması ve askeri disiplinin yerleştirilmesinde büyük çabaları olmuştur.¹⁷⁷ Vehip Bey tayininin kendisine bildirilmesinden sonra, okulları denetlemiş ve yapılacak işleri belirlemiştir. İlk icraatı, orduda disiplin ve bilgisiyle öne çıkan komutanları öğretmen olarak Kuleli ve Harp Okulu'na tayin ettirmek olmuştur.¹⁷⁸ Böylece II. Abdülhamit devrinden kalan subayları da Harbiye'den uzaklaştırmıştır.¹⁷⁹ Nitekim aynı dönem mezun olduğu Yakup Şevki'yi bu dönemde Harp Okulu'na tabiye öğretmeni olarak tayin ettirmiştir. Yakup Şevki Bey(Paşa), 1912 yılına kadar bu görevde kalmıştır.¹⁸⁰ 1911-1912 öğretim yılında okulun kadrosunda Yakup Şevki Bey(Paşa), Basri Bey(Paşa), Asım Bey(Asım Gündüz Paşa), Kemalettin Sami(Paşa) ile Ömer Lütfi Bey(Cumhuriyet devrinde Nafia Vekili), Esat Bey(Cumhuriyet devrinde maarif vekili) ve Vasıf Bey(Kara Vasıf) bulunmaktaydı.¹⁸¹ Vehip Bey ahlak, bilgi ve disiplin yönleriyle öne çıkan bu subay ve öğretmenleri bölük ve tabur komutanı yapmış, askeri dersler ve taktik öğretmenliği görevlerini vermiştir. Daha önce tabur kuruluşunda olan okul, Vehip Bey tarafından alay teşkilatına geçirilmiştir. Üç sınıf üzerinden ders yapan okulda, Vehip Bey her sınıfı bir tabur kabul etmiştir.¹⁸²

Vehip Bey subay adaylarına subaylık karakterini kazandırmak için uğraşmıştır. Daha önce karavanadan yemek yeme usulü varken, bunu kaldırmış, her iki okulda da talebelere masa, bardak, tabak, çatal ve bıçak sağlamış, yemekhane ve yatakhanelerini düzene koymuştur.¹⁸³ Havagazı ile aydınlatmanın yeterli olmadığını görmüş, elektrik tesisatı yaptırmış, sobaların yerine kalorifer sistemi kurdurmuştur. Harp okullarını kışla konumundan çıkararak subaylara yakışan bir duruma

---

¹⁷⁷ Tevetoğlu, **a.g.m.** , s. 86

¹⁷⁸ Ilgar, **a.g.m.** , s. 13

¹⁷⁹ Görgülü, **THTDAGK**, s. 320

¹⁸⁰ Peyami Safa, **Değerli Komutanlarımızdan Yakup Şevki Paşa**, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1927, s. 11

¹⁸¹ Ünal, **a.g.e.** , s. 108

¹⁸² **Askeri Okullarda**, s. 258

¹⁸³ Görgülü, **THTDAGK**, s. 320, Ilgar, **a.g.m.** , s. 14

getirmiştir.¹⁸⁴ Bu icraatlardan anlaşıldığı gibi Vehip Bey'in Harbiye ile ilgili bütün istekleri karşılanmış, burada isteklerini yapabileceği bir ortam bulmuştur: *"Her istediği yapılıyor, avuç dolusu para sarf edilerek mektep tamir olunuyor, karyolalar, tabaklar, çatallar, bıçaklar, sofrta örtüleri, yataklar, elbise dolapları, her talebeye ölçü üzerine çuhadan elbiseler; hiçbir şey esirgenmiyor."*¹⁸⁵ Vehip Bey disiplin kurallarına uymayan öğrencilerin okulla ilişkilerini kesmiş; dersleri önemsemeyen, kabadayı geçinen, külhanbeyliği yapan, yüzlerce öğrenciyi okuldan göndermiştir.¹⁸⁶

Vehip Bey'in komutan olduğu zamana kadar Harbiye'yi bitiren subaylara teçhizat ve teçhizat bedeli verilmezdi. Subaylığa başlayan mezunlar, kendi ihtiyaçlarını kendisini karşılardı. Vehip Bey, Mahmut Şevket Paşa ile görüşmüş ve teçhizat bedelinin devletçe karşılanması uygulamasının başlamasını sağlamıştı. Yaptığı bu yeniliklerle de büyük bir takdir kazanmıştır.¹⁸⁷ Vehip Bey okula geldiği zaman öğrencileri toplayarak onlara bir konuşma yapmış, *"Evet hürriyet ilan edildi. Sokaklarda hürriyet var. Fakat o hürriyet, Harp Okulunun kapısından içeri giremez..."* diyerek baştan otoriter bir idare göstereceğini belirtmiş, görevlerini ihmal eden öğrencileri de *"Dikkat et. Kulağından tuttuğum gibi mektepten atarım"*, sözleriyle tehdit etmiştir.¹⁸⁸ Harp Okulu'ndaki Osmanlı uyruğundaki Arap, Arnavut, Rum, Ermeni ve Yahudiler milliyetçilik düşüncelerinin yoğun bir şekilde etkisi altına girmişler ve birbirine düşman birer unsur haline gelmişlerdi. Kendi aralarında sürekli mücadeleler yaşanıyordu. Bir Ermeni öğrencinin sırasının içinde devrin Padişahı V. Mehmet Reşat'ın resminin gözlerinin iğne ile delinmiş olduğu kontrol sırasında ortaya çıkmıştı. Vehip Bey bir taraftan bunlarla uğraşırken, diğer taraftan da Türkler arasında milli şuurun gelişmesi için çalışmalar yapıyordu.¹⁸⁹

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelerek 31 Mart Olayı'nı bastırmasından sonra Muhittin Bey(Paşa) başkanlığında bir heyet, Harp Okulu öğrencilerinden bazılarının tutuklanmasını emretmiş ve bunlar içinde Ahmet Bedevi(Kuran) de yer almıştır. Tutuklanan askeri öğrenciler önce Bekirağa Bölüğü'ne getirilmişler, ama

---

¹⁸⁴ Ilgar, **a.g.m.**, s. 14

¹⁸⁵ Tugay, **a.g.e.**, s. 226

¹⁸⁶ Ilgar, **a.g.m.**, s. 15

¹⁸⁷ Ünal, **a.g.e.**, s. 89, Ilgar, **a.g.m.**, s. 15

¹⁸⁸ Ünal, **a.g.e.**, s. 89

¹⁸⁹ Görgülü, **THTDAGK**, s. 320-321, Ilgar, **a.g.m.**, s. 15

oradan kaçımlardı. Vehip Bey Harp Okulları komutanı olunca Muhittin Bey(Paşa) tarafından verilen kararın keyfi olduğunu anlamış ve bu askeri öğrenciler tekrar okula alınmıştır. Vehip Bey kendisi de bir İttihatçı olmasına rağmen bu haksızlığın giderilmesinde ısrarcı olmuş ve öğrencileri yeniden okula kazandırmıştır. Ahmet Bedevi Kuran bu gelişmeleri “şükran” ifadeleriyle anlatmaktadır.¹⁹⁰ Vehip Bey, tam yetkili olarak görev yapmış, on beş kadar askeri okulu Fransızların “Sensir Mektebi” usulüne göre düzenlemiştir.¹⁹¹ Vehip Bey’in Harp Okulu dönemindeki öğrencilerinden birisi de Yüzbaşı Selahattin’dir. 1910 yılında Harbiye’ye gelen Selahattin okul komutanı olarak Vehip Bey’le karşılaşmıştır.¹⁹² Selahattin o günleri anlatırken; Harbiye’de Türklük, Araplık, Arnavutluk ve Kürtlük düşüncelerinin ciddi gruplaşmalara neden olduğunu, kendisinin de Türkçülük grubunun önderliğini yaptığını belirterek, Okul Komutanlığının Osmanlılık anlayışıyla bu akımların elebaşlarını ezmek istediğini söylemektedir.¹⁹³

Vehip Bey okulda “Kahramanlık Günleri” düzenlemiş, Gazi Ahmet Muhtar Paşa’ya altı hafta süren 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşıyla ilgili bir seminer verdirmiş, Rıza Paşa’ya da 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ile Dömeke Muharebesi’ni anlattırılmıştır. Vehip Bey’in düşüncesi bu faaliyetlerle Türk kahramanlık ve savaş gücünü genç subay adaylarına aktarmaktı. Yine 1905 Rus-Japon Savaşı’nın komutanlarından Japon Mareşali Noji, bu savaşı anlatan bir konferans vermiştir.¹⁹⁴ Daha ilk gün talebelere bir konuşma yaparak, ”*Askerin iki kanadı vardır. Bu kanatlardan biri bilgi, öteki eğitimidir. Birisi eksik olursa yarın savaş alanlarında uçamazsınız*” diyerek bilgili olmayı ve eğitimin ihmal edilmemesi gerektiğini öğütlemiştir.¹⁹⁵ Vehip Bey, fırsat buldukça öğrencilere nasihatte bulunmuş, onları hayata hazırlamaya çalışmıştır. Bu konuşmalardan birinde Vehip Bey şunları söylüyordu: ”*Bilgisizlik ve disiplinsizlik Ordu’nun deva bulmaz iki hastalığıdır. Biri diğerinin yok olmasını kolaylaştırır. Yeniçeri Ocağı’na musallat olan zaaf, bu iki hastalığın saldırısına uğramış olmasındandır. Yeniçeri Ocağı bu iki hastalığın hücumuna uğradı,*

¹⁹⁰ Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, İstanbul, Çeltut Matbaası, 1957, s. 167

¹⁹¹ Filmer, **a.g.e.**, s. 26

¹⁹² İlhan Selçuk, **Yüzbaşı Selahattin’in Romanı**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1993, s. 27

¹⁹³ Selçuk, **a.g.e.**, s. 31

¹⁹⁴ Ünal, **a.g.e.**, s. 88, Ilgar, **a.g.m.**, s. 15

¹⁹⁵ Ilgar, **a.g.m.**, s. 15

devletin temelini yıkacak bir durum aldı. İlim ve disiplin bir Ordu için başta gelir. Cehalet, bilim ve irfanın, medeniyet ve insanlığın en büyük düşmanıdır.”¹⁹⁶ Vehip Bey’in yetiştirmeye çalıştığı bu subaylar, Birinci Dünya Savaşı’nda teğmen ve üsteğmen olarak Galiçya, Çanakkale, Kanal, Hicaz, Irak, Kafkas, Filistin cephelerinde bölük ve tabur komutanı olarak büyük kahramanlıklar göstermişler, Kurtuluş Savaşı’nda yüzbaşı rütbesiyle tabur ve alay idare etmişler ve büyük başarılar kazanmışlardır.¹⁹⁷ Vehip Bey öğrencilerinin yanından ayrılmamaya dikkat etmiş, seçtiği subaylarla devamlı olarak onlarla beraber olmaya çalışmıştır. Öğrencileriyle yakından ilgilenerek onları tanımayı hedeflemiştir. Öğrencileri rekabete teşvik etmek için de, tek er eğitiminde birinci sınıfları; manga, takım eğitiminde ikinci sınıfları çavuş olarak; üçüncü sınıfları bölük ve tabur eğitiminde başçavuş olarak görevlendirmiştir. Tatbikatlarda başarılı olan talebelerin sol koluna sarı, derslerde başarılı öğrencilerin koluna kırmızı şerit taktırıyordu. Her ikisinde başarılı olanlara hem sarı, hem de kırmızı şeridi beraber taktırmıştır.¹⁹⁸ Asaf Tugay yaverliğini yaptığı dönemdeki izlenimleriyle Vehip Bey’i şöyle anlatır: ”*Vehip Bey, görünüşte mütevazı, gönülsüz ve herkese iyiliği sever görünür bir adamdır. Herkes memnun, onu herkes seviyor. Fakat hiçbir zaman muntazam iş görmez, ne vakit nerede olduğu bilinmez, kaybolur, vakitli vakitsiz görünür, intizamlı alakası yoktur.*” Vehip Bey, öğrencilere tahammüllerinin üstünde yüklenmiş, bir tatil dönüşünde Mahmut Şevket Paşa’nın bile karşı çıkmasına rağmen onları Edirne’ye manevralara götürmüştür. Öğrencilerinden beklentileri çok yüksektir. Onları yetişkin subaylar gibi görmekte, eğitimlerini buna göre yaptırmaktadır.¹⁹⁹

Vehip Bey bir defasında da manevra yaparken kolera salgını olduğu haber alınmasına rağmen, “... *Böyle şey olur mu? Manevra muharebe demektir. Muharebede kolera zuhur ederse ateş hattından geri dönülür mü?*” diyerek öğrencilerin ilerleyişini devam ettirmiş ve bazı öğrenciler hastalığa yakalanmışlardır. Dönüşte de hastaneye “*Harbiye talebesinin tedavisi için her türlü ihtimamın, hatta icap ederse şampanya ile*

---

¹⁹⁶ Ünal, **a.g.e.** , s. 90, Ilgar, **a.g.m.** , s. 15-16, Görgülü, **THTDAGK**, s. 321

¹⁹⁷ Ilgar, **a.g.m.** , s. 16

¹⁹⁸ Ünal, **a.g.e.** , s. 90, Ilgar, **a.g.m.** , s. 16-17

¹⁹⁹ Tugay, **a.g.e.** , s. 226-227

banyolarının yaptırılması” şeklinde telgraf çekmiştir.²⁰⁰ Cemil Filmer, Vehip Bey dönemindeki durumu şöyle anlatmaktadır: “Yemekhanelere mermer masalar kondu, üzerine keten örtüler serildi, herkesin önüne iki tabak, yeni çatal kaşık kondu. Üniformalar yenilendi, bunlar en iyi kumaşlardan(Lui kumaşı, lacivert) dikildi. Son derece sert bir disiplin kuruldu. Çok kıymetli hocalar getirildi. Eski talebenin çoğu alaya çıkarıldı. Suç işleyenleri, meydan dayağı ile cezalandırıldılar. Mektebin alt tarafındaki camiye devam etmek mecburi idi, kimse namazdan kaytaramazdı Hafta sonu izinlerinde bütün talebe tepeden tırnağa kontrolden geçirilir, temiz elbiseler, pırıl pırıl ayakkabılarla salınırdı.”²⁰¹ Yüzbaşı Selahattin’in babası bu dönemde vefat etmiş ve bu haberi verme işini “Baban çok hastaymış...” diyerek Vehip Bey üstlenmiştir. Selahattin babasının ölüp ölmediğini sorunca Vehip Bey’den “Herkes ölecek, subay olacak bir Harbiyelide böyle bir teessürü görmek bana acı gelir. Baba ölür, ana ölür, hepsi ölecek. Yalnız vatan yaşayacak...” cevabını almıştır.²⁰²

1.4.3. Halaskar Zabitan Grubu ve Vehip Bey’in Tepkisi

Harbiye Nezareti’ne kimsenin tayin edilememesi ve Bahriye Nazırı Hurşit Paşa’nın ani olarak istifa etmesi İttihat ve Terakki’yi sıkıntıya düşürmüştü. Bu arada Arnavut Yüzbaşı Tayyar’ın dağa çıkması, Abdülhamit devrinde çeşitli nedenlerle hızlı bir şekilde terfi eden subayların rütbelerinin İttihatçılar tarafından indirilerek Tasfiye-i Rütüb Kanunu’na göre Anadolu ve Rumeli’ye dağıtılmaları, küçük subayların harekete geçerek Halaskaran Cemiyeti’ni kurmalarıyla sonuçlanmıştır.²⁰³ Bu subaylar İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne üye olmadıkları gibi, ordunun İttihatçıların emrinde olmasına da karşı çıkmışlardır. Gerçi bu subayların sayıları İttihatçıların endişe ettikleri kadar değildi. Fakat yine de İttihatçıları düşündüren bir hareket olarak ortaya çıkmışlardır.²⁰⁴ Hatta bir süre önce İttihatçıların II. Abdülhamit’i tahtan indirmek için yaptıkları dağa çıkma şeklindeki faaliyetleri bu subaylar İttihat ve Terakki’ye karşı yapmışlardır. Hedefleri Hükümet ve Meclisin

²⁰⁰ Tugay, **a.g.e.**, s. 229

²⁰¹ Filmer, **a.g.e.**, s. 26-27

²⁰² Selçuk, **a.g.e.**, s. 31 Selçuk bu kitapta yanlış olarak Harp Okulu Komutanı’nın ismini “Vehbi Bey” olarak yazmıştır.

²⁰³ Samih Nafiz Tansu, **İttihat ve Terakki İçinde Dönemler**, (Anlatan: Galip Vardar), İstanbul, Yeni Zamanlar Yayınları, 2003, s. 122

²⁰⁴ Tansu, **a.g.e.**, s. 122-123

yönetimden çekilmesidir.²⁰⁵ Küçük rütbeli subayların yanında Mirliya Ferit Paşa ve Erkanı Harp Mirlivası Nazif Paşa bu hareketin içinde yer almışlar, hatta Padişaha başvurarak İttihatçıların orduya müdahaleden vazgeçmelerini çeşitli gerekçeler ileri sürerek talep etmişlerdi.²⁰⁶ Halaskar Grubu'nun önde gelen elemanları, Safvet Lütfi, Dr. Rıza Nur ve Melami Şeyhi Terlikçi Salih gibi kişilerdir.²⁰⁷ Halaskar Grubu'nun kuvvetini gözünde çok büyüten İttihatçılar, bir toplantı yaparak Sait Paşa kabinesini feda etmeye karar vermişlerdir.²⁰⁸ İttihatçılar, Sait Paşa'nın istifa etmesi üzerine yerine kurulacak hükümet konusunda Halaskar Grubu'nun görüşlerini de almışlar ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti(Büyük Kabine) kurulmuştur.²⁰⁹ Halaskar Grubu'nun faaliyetleri karşısında İttihatçılar çözüm ararken, Harbiye Mektebi Komutanı Vehip Bey harekete geçmiş, bazı genç subayları toplayarak Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne götürmüş ve Halaskar Grubu'na karşı protesto hareketine girişmiştir. Orada bulunan subaylardan İttihat ve Terakki ve Meşrutiyete bağlılık yemini almıştır.²¹⁰ İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri ise Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde sadakat yemini etmekle işin biteceğine inanmıyorlardı. İttihatçılar, Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi'ndeki çoğunluklarına güvenerek hükümetten çekilerek muhaliflerin hükümet kurmalarını tercih ediyorlardı. İttihatçılara göre, muhalefet iktidara gelmekle kendi sonunu hazırlayacaktı.²¹¹ Burada dikkat çeken bir konu da Mekteb-i Harbiye'nin 16 Temmuz 1912 tarihinde yapılan “*diploma tören-i resmisinde Taraf-ı Şahane'den irad edilen*” bir konuşmada “*Arzu-yu Şahanem bilimum erkan ve ümera ve zabitan ve Nezaret-i Askeriye'mizin fırka-yı siyasiyeden hiç birine mensub olmamaları merkezinde bulunduğunu ve ordumuzun intizamıyla memkeketimizin saadeti ve selametinin bunu icab ettiğinden bu babta cümleden yemin taleb ediyorum*” denilmiştir.²¹²

---

²⁰⁵ Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 345-346

²⁰⁶ Tansu, **a.g.e.**, s. 123

²⁰⁷ Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 347-348

²⁰⁸ Tansu, **a.g.e.**, s. 124

²⁰⁹ Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 347-348

²¹⁰ Tansu, **a.g.e.**, s. 124, Ahmet Turan Alkan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu Ve Siyaset**, Ankara, Cedit Matbuat ve Neşriyat, 1992, s. 135

²¹¹ Tansu, **a.g.e.**, s. 124

²¹² **BOA**, HSD. AFD. , Dosya No: 5, Gömlek No: 63, Tarih: 01/Ş/1330(Hicri)

Vehip Bey'in Harp Okulu Komutanlığı görevi Trablusgarp Savaşı'nın çıkmasına kadar devam etmiştir.²¹³ Vehip Bey'in Harbiye Mektebi Komutanlığı da bu şekilde sona ermiş ve yeni görev yeri aynı zamanda doğum yeri olan Yanya olmuştur. Vehip Bey önce 20 Ekim 1911'de ağabeyi Esat Paşa'nın başında bulunduğu Yanya Kolordusu erkanı harbiye riyaseti emrine verilmiştir.²¹⁴ Vehip Bey, bir süre sonra da 27 Kasım 1911 tarihinde kurmay yarbay (kaymakam) rütbesine yükseltilmiştir.²¹⁵

1.5. VEHIP BEY'İN YANYA MÜSTAHKEM MEVKİ KOMUTANLIĞI'NA TAYİNİ VE BU SIRADAKİ DURUM

1.5.1. Vehip Bey'in Yanya Müstahkem Mevki Komutanlığı'na Tayini

Vehip Bey'in Harp Okulları Komutanlığı'ndan sonra yeni görev yeri atalarının yüzyıllardır yaşadığı, kendisinin de doğup büyüdüğü Yanya şehri oldu. Vehip Bey, 12 Ağustos 1912 tarihinde Yanya Müstahkem Mevki Komutanlığı'na tayin edildi.²¹⁶ 30 Ağustos 1912 tarihinde de Müstahkem Mevki Komutanlığı görevini devraldı. Müstahkem Mevki'nin yetersizliğini gördü ve *"İlk günden,*

²¹³ **Safahat Cedveli**, Safahat Cedveli'nde İtalyan Harp zammı bölümünde savaşta yer aldığı belirtilmişse de bunu diğer belgelerle doğrulayamadık. Vehip Bey'in 12 Ağustos 1912'de meydana gelen İttihatçı aleyhtarı hükümet değişikliği sonrasında "İttihatçı" olduğu gerekçesiyle görevden alındığı ve Yanya Kalesi Topçu Komutanlığı'na atandığı bilgisi de vardır. **Askeri Okullarda**, s. 258, Asaf Tugay da Vehip Bey'in Harp Okulları Komutanlığı görevinden Halaskar olayından sonra alındığını yazar. Tugay, **a.g.e.**, s. 240, Tahsin Ünal, Vehip Bey'in Harp Okulu Komutanlığı'nı 1909-1912 yılları olarak gösterir. Ünal, **a.g.e.**, s. 139. Ilgar ve Görgülü'de ise, Vehip Bey'in Harp Okulları Komutanlığı'nı 1909-1911 yılları arasında olduğu bilgisi vardır. Ilgar, **a.g.m.**, s. 17, Görgülü, **THTDAGK**, s. 318, Vehip Bey'in 9 Kasım 1911'de Yanya Kolordusu Kurmay Başkanlığı'na atandığı da belirtilmiştir. Aslan, Toker, **a.g.e.**, C. II, s. 491, Tahsin Ünal şu bilgileri verir: Balkan Savaşı'nın çıkması ihtimaline karşı, 1911-1912 Öğretim yılı sona ermeden o yılın son sınıfları hızlandırılmış bir eğitimden geçirilerek mezun edilmiş ve kura çekerek birliklerine gitmişlerdir. Okul komutanı Vehip Bey, görev yeri Yanya olarak çıkan yirmi civarında öğrenciyi toplayarak gidecekleri yeri övmüş ve *"Belki yakında ben de geleceğim. İcabında sizinle silah arkadaşlığı edeceğiz..."* demiştir. Ünal, **a.g.e.**, s. 108-109

²¹⁴ **Askerlik Safahat Belgesi**, Aslan, Toker, **a.g.e.**, C. II, s. 491, Aslan, Toker Yanya Kolordusu emrine atanma tarihini 9 Kasım 1911 olarak belirtmektedir. Bize verilen Askerlik Safahat Belgesi'nde ise 7 Teşrinievvel 1327(20 Ekim 1911) tarihi yazılmıştır.

²¹⁵ **Askerlik Safahat Belgesi**, Aslan, Toker, **a.g.e.**, C. II, s. 491

²¹⁶ **Askerlik Safahat Belgesi**, Aslan, Toker, **a.g.e.**, C. II, s. 491

yorulmak bilmez bir gayretle çalışmaya koyuldu".²¹⁷ Vehip Bey bu sırada kurmay yarbay rütbesindeydi.²¹⁸

1.5.2. Yanya Şehrinin Coğrafi ve Stratejik Durumu

Yanya vilayeti kuzeyde İşkodra, güneyde Narda Körfezi, doğuda kısmen Manastır, kısmen de Yunanistan toprakları ve batıda Adriyatik Denizi ile çevrilmişti. Yüzölçümü 18.000 kilometrekare olup, 600.000 civarında bir nüfusa sahipti.²¹⁹ Yanya şehir merkezinin nüfusu ise 30.000-35.000 kadardı.²²⁰

Osmanlı egemenliği döneminde Yanya; Rum, Arnavut, Ulah ve Türklerden meydana geliyordu. Müslümanların büyük bir kısmı da dahil olmak üzere halkın örf ve adetleri Rumlardan etkilenmişti.²²¹ Coğrafi yapı bakımından farklı özelliklere sahip olan bölgede Pindus Sıradağları kuzeyden güneye doğru uzanmakta ve doğu sınırını da belirlemektedir. Vilayetin iç taraflarında Terpişine, Tahriçka, Longara, Büyük ve Küçük Olçika, Mişikel(Miçkel), Ksirevon gibi ormanlarla kaplı olan dağlar bulunmakta, bunların arasında vadiler ve ovalar yer almaktadır. Bu ovaların en geniş ve verimli Mozaki ovasıdır. En büyük nehirleri olan Viyosa ve Semen dışında Narda, Loros, Mavropotamo, Kalamas ve Bistriçe diğer nehirleridir. Göller olarak Yanya Gölü ve Loros Gölü büyük gölleridir.²²² Nehirlerin vadileri aynı zamanda bölgede anayolların doğrultusunu da belirlemiştir. Anayollar kıyıya paralel bir şekilde kuzey güney yönünde uzanmaktadır. O tarihte bulunan yolların en önemlisi de Yanya-Manastır şosesi idi.²²³ Yanya bölgesindeki yollar, diğer vilayetlere göre daha düzenli bir şekilde yapılmıştı. Yanya'nın sınır bölgesi olması ve özellikle muharebe alanlarını birbirine bağlamasından dolayı buraya ayrıca önem verilmiştir. Yanya-Manastır şosesinden başka Yanya-Preveze, Yanya-Beşpınar-

²¹⁷ Ertuna, **a.g.e.** , s. 67

²¹⁸ Görgülü, **THTDAGK**, s. 317

²¹⁹ Emin, **Yanya Müdafaası**, İstanbul, Erkanı Harbiyeyi Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi, 1927, s. 2, Ertuna, **a.g.e.** s. 60-61

²²⁰ Emin, **a.g.e.** , s. 7, Ertuna, **a.g.e.** , s. 61, İsmail Hakkı Okday ise şehrin nüfusunu 25.000 olarak verir. İsmail Hakkı Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1994, 2. Basım, s. 42

²²¹ Okday, **a.g.e.** , s. 42, Guy Chantepleure, Yanya halkının büyük kısmını Rumların, sonra Türk ve Arnavut Müslümanların oluşturduğunu bir miktarda Ulah ve Yahudilerin olduğunu ifade etmektedir. Guy Chantepleure, **Kuşatılmış Kent Yanya**, Tercüme: Fazıl Bülent Kocamemi, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2010, s. 11

²²² Emin, **a.g.e.** , s. 2

²²³ Ertuna, **a.g.e.** , s. 62

Komçiyadis, Yanya-Koçlos, Meçova-Yanya, Yanya-Dolonya-Serandüz, Yanya-Ergeri-Tepedelen, Serandüz-Pirimedi-Tepedelen yolları bulunmaktaydı. Yanya merkezi, Yunan sınırına doğu yönünden onaltı kilometreydi. Yanya'nın çok çeşitli muharebelere sahne olan güney kısmında ilkbahar ve sonbahar mevsimleri sürekli yağmurlarla geçmekte, bu yağmurlar bazen günlerce gece gündüz devam etmekteydi. Şehir çevresinde zaman zaman beş on metre ilerisini bile görmeye engel oluşturan sis hakim olmaktaydı. Kar yağışının çok nadir görüldüğü Yanya şehrinin etrafındaki yerler ise bütün kış karla kaplı kalmaktaydı. Bu kadar çok yağmur yağmasına rağmen "içme suyu" yetersiz olmakta ve kuyu suları acı olduğundan, göl suyu da dizanteriye neden olduğundan içilememekteydi. Yanya savunmasının ilk günlerinde devamlı yağmurlar yağmış, sonra da etraf tamamen karla kaplanmıştır. Bu durum özellikle Türk kuvvetleri için ciddi sıkıntılara neden olmuştu.²²⁴

Pindus Dağları'nın batısında, Adriyatik Denizi ve Yunan Denizi'nin kıyıları doğrultusunda uzanan bölgenin ana yolları Yanya şehri içinden geçiyordu. Bundan dolayı, Yunanlılara karşı Epir bölgesini savunmakla görevlendirilen bir ordunun hareket ve lojistik yönüyle üssü olmaya en uygun yer Yanya şehriydi. Bu durum, Yanya'nın stratejik yönden büyük bir öneme sahip olmasına zemin hazırlıyordu. Bölgede güneyden kuzeye taarruz hareketına girişecek birlikler için Yanya, kilit noktası özelliği taşıyordu.²²⁵ Yanya'nın bir taraftan yüksek dağlarla çevrili olması, diğer taraftan Yanya Gölü'nün şehrin etrafında bataklıklar oluşturması doğal bir savunma ortamı oluşturmuştur.²²⁶

Sonuç olarak Epir Bölgesi'nin elde edilmesi için Yanya'nın mutlaka düşürülmesi gerekliydi. Bütün bu nedenlerle Yanya bir savunma merkezi haline getirilmiş ve bölgenin savunma stratejisi buna göre yapılmıştır. İşte bundan sonra yaşanacak Yanya savunmasının iki komutanı Esat Paşa ve kardeşi Vehip Bey'di.

---

²²⁴ Emin, **a.g.e.** , s. 3-8

²²⁵ Ertuna, **a.g.e.** , s. 62

²²⁶ Okday, **a.g.e.** , s. 41

1.5.3. Seferberlik İlanında Yanya Müstahkem Mevkiinin Durumu

1.5.3.1. Seferberlik İlanı Öncesinde Tahkimat İçin Yapılan Çalışmalar

Vehip Bey'in Yanya Müstahkem Mevki Komutanlığı'na tayin edilmesiyle öncelikle Yanya'nın tahkimi konusu gündeme geldi. Yanya'nın tahkimi daha Tepedelenli Ali Paşa zamanında başlamış, o zamana göre göle tamamen hakim bir şekilde kargir bir kale inşa edilmiştir. Yanya şehri de bu kalenin içinde bulunmaktaydı. Zaman içinde şehir genişlemiş ve kalenin önemi kalmamıştı. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ikinci defa göreve çağrılan Von Der Goltz(Golç) Paşa Yanya'nın tahkimiyle ilgili bir rapor hazırlamıştır. "Yanya'nın Tahkim Projesi" adını taşıyan bu teklifin özünde *"Epir'in savunması, Yanya'nın elde bulunmasına bağlıdır. Bunun için de şehrin müstahkem bir mevki haline getirilmesi gereklidir"* düşüncesi vardır. Von Der Goltz(Golç) Paşa, ayrıca buranın kuşatılması için bir kuşatma parkına ihtiyaç duyulacağı, Yunanlıların böyle bir imkana sahip olmamalarından dolayı asla bu şekilde bir harekete kalkışamayacaklarını, ancak taarruzla Yanya'yı zorlayacaklarını ifade etmiştir. Böyle bir "hücum-u cebri" de başarılı olamazlarsa son çare olarak Yanya'nın etrafla irtibatını keseceklerini, böylece şehri teslim olmak mecburiyetinde bırakmak isteyeceklerini ileri sürmüştür. Buna göre şehrin istihkamları uzun zaman kendi kendini savunacak bir tarzda inşa edilmeli, düşmanın şiddetli bir taarruzuna aynı ölçüde cevap verecek şekilde planlanmalıdır.²²⁷ Savunma dört bölgeye ayrılacak; dört bölge arasında telgraf bağlantısı kurulacak, ayrıca her bölgedeki komutanın emrinde süvari askerleri olacaktır. Yine belirlenen ihtiyaçlara göre cephane deposu inşa edilecek, ayrıca çadırlar ve barakalardan oluşan ordugah ve hastaneler yapılacak, ayrıca üç dört günlük ihtiyacı karşılayacak bir erzak deposu bulunacaktı. Yanya Muhafız Alayı, şehrin ve müstahkem ordugahın merkezi kabul edilen eski istihkamin korunmasından sorumlu olacaktır. Miçkel Dağı geçitleri kontrol altına alınacak, sahil için de beş tabur kuvvet ayrılacaktı.²²⁸ Tahkimatın

²²⁷ Emin, a.g.e. , s. 9-10, Ertuna, a.g.e. , s. 63

²²⁸ Emin, a.g.e. , s. 12

esasını oluşturan son projenin hazırlanması için bir komisyon oluşturularak Yanya'ya gönderilmiştir. Kurmay Yarbay Ahmet Tevfik başkanlığındaki bu komisyon Von Der Goltz Paşa'nın projesini esas alarak çalışmalar yapmıştır. Tahkimat ve topçulukta meydana gelen ilerlemeleri de dikkate alarak yeni bir tahkimat hattı belirlenmiş; ihtiyaç duyulan batarya mevzileri, avcı çukurları, irtibat hendekleri, kışlalar ve araç gereç depolarının yerleri planlanmıştır.²²⁹ Bu projeye göre savunma hattı dört bölgeye ayrılmıştır: Birinci Bölge: Üç batarya ve bir piyade alayından oluşacak. İkinci Bölge: Dört batarya ve bir piyade alayından oluşacak. Üçüncü Bölge: İki batarya ve bir piyade alayından meydana gelecekti. Dördüncü Bölge: İki batarya ile üç piyade taburu görev yapacaktı.²³⁰ Golç Paşa'nın görevlendirdiği iki Alman subayı Posalet ve Mot'un planına göre, Müstahkem Mevki'nin piyade kuvveti, dört piyade alayının meydana getirdiği bir tümenden oluşmaktaydı. Ayrıca iki ihtiyat alayı görev yapacaktı.²³¹ Asıl savunma hattı 36 kilometrelik bir uzunlukta olup, bu hattın çoğunlukla engebeli araziden geçmesinden dolayı alayların kuvveti tamamen savunma hattına ayrılmış durumdaydı. Daha az bir kuvvetle savunma ihtiyacı ortaya çıkarsa, 40 kadar makineli tüfeğin devreye girmesiyle bu eksiklik giderilmiş olacaktı.²³²

Esat Paşa, Trablusgarp Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Yanya Bağımsız Tümen Komutanlığı görevine getirilmiştir.²³³ Daha sonra da Yanya Kolordu Komutanı olarak tayin edilmiştir.²³⁴ Esat Paşa Yanya'ya geldikten sonra şehrin durumunu incelemiş, doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği bu şehirle ilgili bir layiha hazırlamıştır. 1327 Kanunuevvel(1911 Aralık) tarihli bu layihada Yanya için yapılması gerekenler belirtilmiştir.²³⁵

---

²²⁹ Ertuna, **a.g.e.** , s. 63-64, Korgeneral Emin Paşa, oluşturulan bu heyet arasında tam bir uyum olmadığını ve bundan dolayı "ittihad-ı efkar" edemediklerini belirtir. Yine bu heyete Goltz Paşa'nın maiyetinden iki subayın da katıldıklarını yazar. Emin, **a.g.e.** , s. 13

²³⁰ Fevzi, **Garbi Rumeli'nin Sureti Ziyai ve Balkan Harbinde Garp Cephesi**, İstanbul, Genkur. Matbaası, 1927, s. 338, Ertuna, **a.g.e.** , s. 64

²³¹ Fevzi, **a.g.e.** , s. 333

²³² Ertuna, **a.g.e.** , s. 64

²³³ Ertuna, **a.g.e.** , s. 145, Görgülü, **THTDAGK**, s. 48

²³⁴ **BOA**, İ. HB. , Dosya No: 102, Gömlek No: 1329/Z-001, Tarih: 02/Z/1329(Hicri)

²³⁵ Ali Kemali Aksüt, **Mehmet Ali Ayni Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1944, s. 276

Tahkimatın inşası için faaliyetler 1910 yılı Mayıs ayında başladı. Ancak 2 Ekim 1912 tarihindeki seferberlik ilanına kadar iki yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen yeterli bir tahkimat yapılamamıştı.²³⁶ Balkan Savaşı'nın başlamasından altı ay önce Yanya istihkamlarını gezen Fevzi Paşa(Çakmak) izlenimlerini, “... *Bir müstahkemden ziyade şimalden cenuba doğru bir hattı münkesir halinde tahkimat gruplarını görerek taaccub etmişim...*” cümlesiyle anlatmakta ve en azından stratejik önem taşıyan Çuka Tepesi'nin mutlaka tahkim edilmesi gerektiğini söylediğini aktarmaktadır. Ancak buna rağmen Yanya'nın düşmesinde buranın Yunanlıların eline geçmesi önemli bir rol oynamıştır. Yine Fevzi Paşa, bu gezisi esnasında, her batarya civarında diz hizasında toprak siperlerin olduğunu, Müstahkem Mevki'nin Gardük-Sadoviçe gruplarındaki tahkimatının bitirilmiş olduğunu, doğu tarafı ve Gastriçe'nin zayıf olduğunu, Bijan mıntıkasındaki tahkimatın ise inşa halinde olduğunu belirtmektedir. İlk önce hücumu uğraması ihtimali olan Gastriçe-Bijan mıntikasının en sona bırakılmasına da şaşırıldığını da ifade etmektedir. Bu sırada her topun 700 mermisi bulunmaktaydı. Nizamiye Fırkası'nın 24 sahra topu ilave edildiğinde Yanya Kalesi'ni 98 topla savunma imkanı olacaktı.²³⁷

1.5.3.2. Seferberlik İlanında Yanya Müstahkem Mevkiinin Durumu

Seferberliğin ilanı sırasında Müstahkem Mevkinin dört bölgeye ayrılması planlanmıştır.

1. Bölge (Gardiki Bölgesi): Altışar toplu üç batarya mevziinin ince beton döşemeleri, yirmişer er için yapılmış korunaklı mahaller, 120 metre geride taştan inşa edilmiş bir cephanelik, her batarya için bir araç gereç barakası, yine bölgenin tümü için uzak bir mesafede taştan bir cephanelik bulunuyordu.²³⁸ Sadece topçu erleri için bir sarnıç yapılmıştı. Bataryadaki mermilerin, barutların ve erlere ait yapıların üstü kapalı değildi. Tahkimat olarak sadece, bölgenin kuzeyinde askerin çökerek ateş

²³⁶ Emin, **a.g.e.** , s. 19, Ertuna, **a.g.e.** , s. 65

²³⁷ Fevzi, **a.g.e.** , s. 333-334, Andonyan ise Yanya'nın son derece güçlü bir müstahkem şehir olduğunu, Yanya Gölü çevresinde çoğu 1.000 metreden yüksekte bulunan müstahkem mevkiilerin, çevrenin bütün geçit ve yollarını top ateşi altına alacak şekilde olduğunu ve top sayısının da 128'e ulaştığını belirtmektedir.²³⁷

²³⁸ Emin, **a.g.e.** , s. 19, Ertuna, **a.g.e.** , s. 65

edebilecekleri kadar derinliği olan avcı hendekleri hazırlanmıştı.²³⁹ Bu bölge ile şehir arasındaki ulaşım ve nakliye kısmen Manastır-Yanya şosesi ve kısmen de bu şoseden ayrılarak bataryalara kadar ulaşan şoseden sağlanıyordu. Her iki şose de arabaların hareketi için elverişliydi. Bu bölgede su ihtiyacı çok zor karşılanıyordu. Yakındaki köylerin kuyu suları yazın çok azaldığından su çok uzak mesafeden getiriliyordu. Savaş sırasında bu kadar uzaktan su getirmek mümkün olmadığından topçular için 36 metreküp kapasitesinde bir sarnıç inşa edilmişti.²⁴⁰ Bu bölge içerisinde Yanya Gölü'nün kuzeyindeki Perama Köyü ve Miçkel Dağı'ndaki Lingiades Köyü'nde birer Arnavut taburu bulunuyordu. Bu taburlar Redif Taburları olup askeri bakımdan nitelikli değillerdi. Bu taburların askerleri “... *alelacele toplanmış Yanya havalisindeki ihtiyar veya pek genç Arnavutlardan teşekkül ettirilmişti.*” Bunlar o zamana kadar askere alınmayan, üniformaları bile olmayan, sadece mavzer tüfeği ile silahlandırılmış askerlerdi.²⁴¹

2. Bölge (Sadoviçe Bölgesi): Altışar toplu dört mantelli batarya, iki tane batarya erleri için yapılmış sığınak, Sadoviçe Köyü batısında ve bataryaların 500-800 metre kadar gerisinde bir cephanelik, 36 metreküp kapasiteye sahip bir sarnıç bulunuyordu. Burada piyadeler için hiçbir tahkimat hazırlanmamıştı.²⁴² Bu bölgeyi şehre bağlayan yollar çok dik, kavisli ve dar olduğundan dağlık kısımlar arabaların yolculuğuna elverişli değildi.

3. Bölge (Pristera Bölgesi): Biri dört toplu on ikilik, diğerleri altı toplu mantelli olmak üzere iki batarya ve birer cephanelik vardı. Ancak bölge cephaneliği yapılmamıştı. Bu bölgedeki bütün inşaat Çuka Tepesi'ne karşı açıktaki bulunmaktaydı. Hatta on ikilik batarya tamamen düşman tarafından yan ateşine alınabilecek durumdaydı. Bu bölgede de savunma mevzileri yapılmadığı gibi, yollar da arabaların yolculuğu için elverişli değildi. Bijan bölgesinde ise biri mantelli, altı top ve ikisi kısa, on beşlik oniki top, bunların otuz kırk metre gerisinde birer malzeme deposu ve cephanelik, 36 metreküp kapasiteli bir sarnıç bulunuyordu.

---

²³⁹ Ertuna, **a.g.e.** , s. 65

²⁴⁰ Emin, **a.g.e.** , s. 19

²⁴¹ Okday, **a.g.e.** , s. 43-44

²⁴² Ertuna, **a.g.e.** , s. 65

4. Bölge (Gastrice Bölgesi): Dörder toplu üç dağ bataryası için sadece top mevzileri ve birkaç çukur kazılmış ve iki cephanelik inşa edilmişti. Diğer savunma hazırlıkları ve yollar diğer bölgelerdeki gibiydi.²⁴³ Ada ve Pirama mevzilerinde ise hiçbir şey yapılmamıştı.²⁴⁴ Burada ilginç olan nokta iki yıl önce Tahkim Komisyonu'nun bizzat yerinde görerek hazırladığı planın değiştirilmesi ve kapalı olarak inşa edilmesi gereken batarya mevzilerinin açıkta bırakılmasıdır.²⁴⁵ İstihkam İnşaat Komisyonu bu tür mantelli toprakların görerek atış yapabileceğini düşünmüş ve böylece batarya mevzileri amacına uygun olmayan bir şekle dönüştürülmüştü. Miçkel bölgesinde yapılması planlanan blok havuzun da temelleri atılmamış, bir miktar tel örgü gelmişse de bunların da nerede kullanılacakları belirlenmemişti.²⁴⁶

23. Nizamiye Tümeni'ne bağlı olan Yanya Müstahkem Mevkii, 1912 yılı Temmuz ayı itibariyle savaş yönüyle bir değeri olmayan ve 11. Topçu Alayı olarak görülen yetersiz bir kuruluş durumundaydı. Bu tarihte Yanya Müstahkem Mevkii; 70 subay, 1488 er, 288 hayvan ve 94 tane adi, mantelli kale topraklarından meydana gelen bir kuvvete sahipti.²⁴⁷ Vehip Bey göreve başlamasından itibaren Müstahkem Mevki'yi güçlendirmek için çalıştı. Bu amaçla göreve başlar başlamaz “*Kıtaat-ı Fenniye ve Mevakim-i Müstahkeme Müfettiş-i Umumiliği*” ile yazışmalara girişerek isteklerde bulundu. Yanya Müstahkem Mevki Komutanlığı, Umumi Müfettişlik'ten “Mintika Nizamnamesi”, tabanca, işaret tabancası, işaret fişeği istemekteydi.²⁴⁸ Ancak, Umumi Müfettişlik elinde nizamname kalmadığı cevabını veriyordu.²⁴⁹ Vehip Bey 3 Ekim 1912 günü yanında kurmay, topçu ve istihkam subayları olduğu halde kalenin hücumu ilk önce uğraması ihtimali olan Bijan ve Gastrice'yi incelemiş ve durumu bizzat yerinde görmüştü. Bu inceleme sonunda savunma planı da oluşturuldu.²⁵⁰ 31 Ekim 1912'de Garp Ordusu Komutanı karargahı ile beraber

²⁴³ Emin, **a.g.e.** , s. 20-21, Ertuna, **a.g.e.** , s. 66

²⁴⁴ Ertuna, **a.g.e.** , s. 66

²⁴⁵ Emin, **a.g.e.** , s. 21

²⁴⁶ Ertuna, **a.g.e.** , s. 67

²⁴⁷ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, **Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekatı**, Ankara, Gnkur Basımevi, 1981, C. III, 2. Kısım, s. 71 (Bundan sonra **Yunan Cephesi Harekatı** olarak kısaltılacaktır.)

²⁴⁸ **ATASE**, BLH, Klasör No: 182, Dosya No: 2, Fihrist:1-1, **ATASE**, BLH, Klasör No: 182, Dosya No: 2, Fihrist:1-2

²⁴⁹ **ATASE**, BLH, Klasör No: 182, Dosya No: 2, Fihrist:1-9

²⁵⁰ Emin, **a.g.e.** , s. 22, Görgülü, **THTDAGK**, s. 321

Yanya'ya gelmiş ve müstahkem mevkinin durumunu incelemiştir. Garp Ordusu'nun kurmay başkanı olan Yarbay Fevzi(Çakmak) eksiklikleri belirlemiş ve bunun sonucunda yeni bir savunma düzeni oluşturulmuştur. Yeni planlamaya göre savunma altı bölgeye bölünmüştü. Müstahkem Mevkinin karargahı ise Kaçka'da idi.²⁵¹

Osmanlı Devleti, 2 Ekim 1912'de seferberlik ilan etmiş, seferberlik ilanıyla birlikte Müstakil Yanya Fırkası Karargahı ile Kolordu Karargahı oluşturulmuş ve Kolordu Karargahı 15 Ekim'de Yanya'ya ulaşmıştı²⁵² Seferberlik ilanında Müstahkem Mevkinin emrinde 11. Ağır Topçu Alayı ve yüz askerin olduğu bir inşaat bölüğü bulunuyordu. Diğer yerlerde olduğu gibi burada da ağır topçu alayının iki sınıf askeri terhis edildiğinden bunların sayısı iyice azalmış, ancak yirmi otuz acemi asker kalmıştı. Bu acemi askerlerle bir taraftan eğitim yapılıyor, diğer taraftan da inşaat işleriyle uğraşılıyordu.²⁵³ Tahkimatın kısa zamanda hızlı bir şekilde yapılması gerekiyordu. Ancak, bu işleri yapacak insan gücü yetersiz olduğundan 68. Piyade Alayı ve Ekim ortalarında Yanya'ya gelen Aydonat Redif Taburu'ndan destek alındı.²⁵⁴ Bu dönemde yeterli ikmal askeri toplanamamıştı. Birliklerde çok ciddi eksiklikler vardı. Örneğin, 68. ve 69. Alayların mevcutları ikmaller dahil 200-300 askerden meydana gelmekteydi.²⁵⁵ Kıtaat-ı Fenniye Müfettişliği, şifre telgrafta Yanya Müstahkem Mevki Komutanlığı'ndan bir metre boyunda ahşap kazıklar çakılmasını ve Yanya Kalesi'nin etrafında gereken yerlere tel örgülerle engeller yapılmasını istiyordu.²⁵⁶ Arazinin kayalık olmasından dolayı hafriyat işleri çok yavaş ilerliyor, inşaatın yapılamadığı yerlerde topçu mevzilerinin önüne kum torbaları, uzaktan getirilen topraklarla doldurulmuş fiçılar, sepetler, sandıklar kullanılarak sütre yapılıyor, siperlere derinlik sağlanmaya çalışılıyordu. Bazı bataryalarda sadece erlere sığınak yapılabilmiş, cephanelikten bile vazgeçilmişti. Avcı hendekleri yerine ise ön tarafına çalılar atılmış, beş altı santimetre genişliğinde altmış yetmiş santimetre yüksekliğinde kuru duvarlar oluşturulmuştu.²⁵⁷ Tel örgüler ise sadece Bijan bölgesi

²⁵¹ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 38, Fihrist: 3, Ertuna, **a.g.e.**, s. 67-68

²⁵² ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist: 9

²⁵³ Emin, **a.g.e.**, s. 23

²⁵⁴ Ertuna, **a.g.e.**, s. 69

²⁵⁵ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist: 9

²⁵⁶ ATASE, BLH, Klasör No: 182, Dosya No: 2, Fihrist:1-6

²⁵⁷ Emin, **a.g.e.**, s. 23, Ertuna, **a.g.e.**, s. 68

ve çevresindeki avcı hendekleri ilerisinde yapılmış, piyade ve topçu ateşiyle savunulmayan yerlerde dikenli teller çalılara dolaştırılarak bir çeşit ayak oltası gibi engeller meydana getirilmişti. Bu çalışmalar Yanya Kalesi'nin düşmesine kadar devam etmişse de geceli gündüzlü bu gayretlerin sonucunda ancak; taş, toprak ve biraz ahşap kullanılarak pek basit ve çok az derinlikte avcı hendekleri ile önlerinde siper yerine taş duvarlar yapılabilmisti.²⁵⁸ Bütün gayretlere rağmen tahkimat bir türlü bitirilememişti. Vehip Bey, 2-3 Şubat 1913 tarihinde bile Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği raporda çalışmaların devam ettiğini belirtiyordu.²⁵⁹ Nitekim Yanya'nın düşmesinden sonraki gün Yunan Ordusu Karargahı'nda bulunan ve Yanya'ya gelen ateşemiliterler, Yunan ve diğer yabancı gazete muhabirleri; siperleri, kuleleri ve taburları görmeye gelmişler, ertesi gün de Veliht Konstantin buraları gezmiştir. Konstantin buradaki durumu görünce hem yabancıların, hem de Yunan subaylarının istihkamları gezmesini yasaklamıştır. Çünkü anavatana bu kadar yakın olan Yunan ordusu sadece taş ve toprakları siper yapan Yanya istihkamı karşısında üç ay uğraşmıştı.²⁶⁰

Haberleşme de ciddi bir problem oluşturmuş, son anda gelen araç gereçlerin kullanım kılavuzları Türkçe olmadığından başlangıçta rastgele kurulmuş, zamanla düzeltilmeye çalışılmıştı. Telgraf merkezi Müstahkem Mevki Karargahı'na kurularak dış merkezlerle uzun süre bağlantı devam ettirilmişti. Ada dahil olmak üzere birkaç yere daha telefon bağlantısı yapılarak haberleşme imkanı oluşturulmuştu.²⁶¹ Telefon makineleri ve kablolar seferberlikten az önce gönderilmiş ise de bunları Yanya'ya getirip teslim eden bir Yunan casusu idi. Makine, kablo ve diğer malzemelerin

²⁵⁸ Emin, **a.g.e.** , s. 23, Vehip Bey 7 Ekim'de Umumi Müfettişliğe sadece dağların düşmana bakan yamaçlarındaki piyade mevzilerinin dikenli tellerle takviye edilebildiğini bildirmişti. **ATASE**, BLH, Klasör No: 182, Dosya No: 2, Fihrist:1-6

²⁵⁹ **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist: 31

²⁶⁰ Emin, **a.g.e.** , s. 24, Hall ise, A. H. Captain Trapmann, **The Greeks Triumphant**(London, Forster Groom & Co. Ltd, 1915, s. 71) eserden Yanya tahkimatı ile ilgili özetle şu bilgileri vermektedir: Savaşın başında Yanya'yı iki tümen yaklaşık 90 adet büyük topuyla iyi tahkim edilmiş makineli tüfek ve topçu mevzilerini tutmaktaydı. Goltz Paşa'nın yönlendirmesi ile tahkimatlar modernize edilmiş, ana mevzileri güneyde Bijan Kalesi ile güneydoğuda Kastirsa Kalesi oluşturmaktaydı. Bunlar yer altı sığınakları, projektörleri ve siperleri olan beton tabyalardı. Kalelerin etrafı dikenli tellerle çevrilmiş, ayrıca kuzey ve kuzeydoğuda beş tane küçük kale bulunmaktaydı. Topların çoğu da 5.25 ve 6 santimetre kalibre idi. Ayrıca göl üzerinde de bir kale vardı. Richard C. Hall, **Balkan Savaşları 1912 1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası**, Çeviren: M.Tanju Akad, İstanbul, Homeros Kitabevi, 2003, s. 85

²⁶¹ Ertuna, **a.g.e.** , s. 69

kurulmasıyla ilgili bir ne bir şekil, ne de bir talimatname gönderilmemiş, makinelere ait kullanım kılavuzları da Fransızca olarak gönderilmişti.²⁶² Ancak zaman çok sınırlı olduğundan telefon telleri de zemin üzerine konulmuştu. Muharebelerin başlamasıyla birlikte topçu ateşine maruz kalan teller sürekli tahrip olmaktadır.²⁶³ Ova bölgesini gece aydınlatmak için Pristera'ya ışıldak konmuş, ancak birkaç ışıldak daha istenmişse de Harbiye Nezareti elinde olmadığından gönderemeyeceğini bildirmişti. Bunun üzerine bu ışıldak Pristera'dan alınmış ve Gastriçe'ye götürülmüştür. Yine sonradan anlaşılan bir konu da, Müstahkem Mevkinin tahkim projesini hazırlayan kurulda yer alan yüksek rütbeli bir Alman subayın 200.000 drahmi karşılığında bu planı Yunan Ateşemiliteri Frans'a sattığı bilgisidir. Bu bilgi bizzat Frans tarafından Atina'da esarete bulunduğu sırada Esat Paşa'ya söylenmiştir.²⁶⁴

Yunan saldırısı öncesinde Vehip Bey'in başında bulunduğu Yanya Müstahkem Mevkii'ni savunmak üzere şu kuvvetler hazırlanmıştı:

1. Ağır Topçu Alayı: Barış zamanında burada dört taburlu, on bölüklü 11. Ağır Topçu Alayı bulunmaktaydı. Seferberliğin ilanı ile beraber bu alay, yirmi bölüklü beş tabura çıkarılacak ve plana göre, askerini Giresun, Bandırma ve Mihaliç'tan alacaktı. Alayın iki sene eğitim almış tecrübeli askerleri terhis edildiğinden geride her bölükte otuzar acemiden oluşan erler kalmıştı. Rütbeli onbaşı ve çavuşlar da terhis edilmişti. Subayların yetersizliği de çok belirgindi. Çünkü seferberlikten birkaç gün önce ateş talimi yapılmış ve sadece bir yüzbaşı bu yönden yeterli görülmüştü.

2. İnşaat İstihkam Bölüğü: Bu bölük 31 Mart Olayı'na karışan askerlerden oluşturulmuştu. Başında alaylı bir subay olduğu halde inşaat işlerini yürütmekteydi. Seferberliğin ilanından sonra Müstahkem Mevki'ye verilen ve savaş sonuna kadar kalan 23. Nizamiye Fırkası İstihkam Bölüğü'nün istihkamla ilgili bilgileri olmadığı gibi, sınıflarıyla ilgili eğitim de almamışlardı.

---

²⁶² Emin, **a.g.e.** , s. 24

²⁶³ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H 3, Fihrist: 1- 3a

²⁶⁴ Ertuna, **a.g.e.** , s. 69-70

3. Piyade: Barış zamanında Yanya’da bulunan 23. Müstakil Nizamiye Fırkası seferberliğin ilanıyla Yanya Redif Fırkasıyla birlikte müstakil bir Kolordu meydana getirecekti.²⁶⁵

Bunlardan başka Yanya vilayetinde dört taburlu Reşadiye Mustahfiz Alayı, üç taburlu Ergeri Mustahfiz Alayı ve üç taburlu Avlonya Mustahfiz Alayı bulunmaktaydı. Bu taburlar 700-800 askerden oluşacak ve silahları martin tüfekleri olacaktır. Bunlardan iki Filat taburu Yanya’ya, Margılıç taburu da Preveze’ye gidecekti. Silahlarını Yanya’dan alacak olan iki Filat taburundan birkaç yüz kişi Yanya’ya, Margılıç taburundan 400 asker de Preveze’ye gönderilmiş, fakat silahlarını alan askerlerin büyük bölümü kaçmıştı. Diğer Mustahfiz taburları da çok yarar sağlamamıştır. Redif Fırkası’nda da aynı durumlar yaşanmış, askerlerin bir kısmı silah, techizat, hatta subayların binek hayvanlarını alarak kaçmışlardır.²⁶⁶ Özellikle ikmal askerleri ve redifler, talim ve terbiye görmemeleri ve yapılan siyasi propagandanın etkisiyle muharebeye hiç istekli değillerdi.²⁶⁷

Müstahkem Mevkinin 14 Ekim 1912 tarihindeki komuta kademesi şu şekilde oluşmuştu: Müstahkem Mevki Komutanı: Erkanı Harbiye Kaymakamı Vehip Bey, Müstahkem Mevki Erkanı Harbi: Erkanı Harbiye Kolağası Emin Bey, Topçu Komutanı: Kaymakam Şükrü Bey, İstihkam Komutanı: Binbaşı Raşit Bey²⁶⁸

Yanya Müstahkem Mevkii’nin görevleri şu şekilde belirlenmişti:

1. Yunan ordusu karşısında Osmanlı ordusunun yığınağını gizlemek,
2. Muharebe araç gereçlerini temin ederek seferberliği hızlandırmak, gecikmeden meydana gelebilecek mahzurları önlemek,
3. Seyyar ordunun hareketına destek vermek,
4. Ordunun geri çekilmesi durumunda kalede barınmasını ve toparlanmasını sağlamak,
5. Geri çekilen kuvvetleri birleştirmek, onları yeniden savaşılabilecek güce ulaştırmak,

---

²⁶⁵ Emin, **a.g.e.** , s. 27

²⁶⁶ Emin, **a.g.e.** , s. 27-28

²⁶⁷ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist: 9

²⁶⁸ Emin, **a.g.e.** , s. 28, Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 40

6. Kalede toparlanan kuvvetlerin yeniden taarruza geçmesini sağlayarak kaybedilen arazinin geri alınmasına yardımcı olmak.²⁶⁹

1.6. YANYA ÇEVRESİNDEKİ MUHAREBELER

1.6.1. Yunanlıların Epir Bölgesine Asker Çıkarmaları

Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeden önce 17 Ekim 1912 gecesi, iki Yunan torpidosu Preveze Limanı'na girerek burada demirli olan iki adet Osmanlı savaş gemisini kullanılmaz hale getirdi.²⁷⁰ Esat Paşa aynı gün yayınladığı 1 numaralı emrinde; savaş ilanının kaçınılmaz olduğunu, Yunanlıların Narda'da iki tümenle toplandıklarını bildiriyor ve alınması gereken tedbirleri açıklıyordu. Vehip Bey'in emrine verilen istihkam bölüğüne de bir an önce Yanya istihkamlarının tamamlanması emrediliyordu. Bu emirle Yanya'da bulunan Kolordu Karargahı'nda "idare-yi örfiye heyeti"de Müstahkem Mevki Komutanı'nın yani Vehip Bey'in emrine verilmişti.²⁷¹ General Sabuncakis komutasındaki Yunan Epir ordusu genel olarak yedek unsurlardan, Giritli ve Garibaldici gönüllülerden oluşuyordu. İlk hedefleri, "...zengin Arda ovasını Türklere korumak ve Preveze'yi zaptetmekti."²⁷² 18 Ekim 1912 günü sabahı yirmi bin asker civarındaki Yunan kuvveti Narda'da görülmüştü. Bu sırada Müstakil Yanya Kolordusu Komutanı Esat Paşa, 2 no lu emrinde; Yunanlıların savaş ilan ettiğini, iki piyade alayı, Loros civarında bir tabur, Preveze'de bir süvari bölüğü ve bir sahra topçu taburundan ibaret olan kuvvetlerin Loros'a doğru harekete geçmesini istemekteydi. Birlikler, 3.499 asker ve 1.491 hayvandan meydana geliyordu.²⁷³

Yanya Müstakil Kolordusu Komutanı Esat Paşa, kendisine verilen emir doğrultusunda mümkün olduğu kadar uzun süre Yanya'yı savunacak ve Yunanlıların kuzeye ilerleyişine engel olacaktı. Ancak askerlik hizmetlerini tamamlamış Anadolu askerinin birkaç hafta önce terhis edilmesinden dolayı kuvvetleri yeterli değildi.²⁷⁴ Bu sırada Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Esat Paşa'dan sürekli olarak taarruza

²⁶⁹ Ertuna, **a.g.e.** , s. 70-71

²⁷⁰ Hall, **a.g.e.** , s. 84

²⁷¹ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-1

²⁷² Andonyan, **a.g.e.** , s. 427, Chantepleure, Garibaldicilerin saf kan Helen olduklarının söylendiğinden söz etmektedir. Chantepleure, **a.g.e.** , s. 46

²⁷³ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-3a, Emin, **a.g.e.** , s. 31

²⁷⁴ Okday, **a.g.e.** , s. 50

geçmesini istiyordu. Esat Paşa'ya göre, kuvvetlerin yetersizliğinden dolayı böyle bir şey mümkün değildi.²⁷⁵ 19 Ekim 1912 tarihinde sabah güneşin ilk ışıklarıyla beraber Yunanlıların Epir Ordusu kuvvetleri ilk mevzileri işgale başlamıştı. Epir Ordusu Komutanı sınırı aşma emir verdiğiinden Yunanlılar topçu ve makineli tüfek ateşlerinin desteğinde Narda Köprüsü'nü geçerek uygun yerlerde mevzilenmeye başlamışlar, diğer Yunan kuvvetleri onların himayesiyle köprüyü geçmeyi başarmışlardı.²⁷⁶ Narda kıyısındaki sınır karakolları Yunan kuvvetleri karşısında direnememişler ve geri çekilmişlerdi. Türk topçu kuvvetleri atış mesafesi içerisindeki Yunan kuvvetlerini ateş altına almış, Yunanlılar da kuzeye doğru açılmaya başlamışlardı. Karşılıklı topçu ateşleri akşam karanlığına kadar devam etti. Yunan birlikleri de ele geçirdikleri araziye kendi muharebe karakollarını yerleştirdiler.²⁷⁷ Esat Paşa, bu sırada askerlerinin savaş meydanını terk ederek kaçtıklarını görmüş, daha sonra nedenini araştırdığında o dönemdeki siyasi çekişmelerin ordu içinde de etkili olduğunu anlamıştır.²⁷⁸ Yunan ordusunun sınırı geçtiğini haber alan Loros'un güneyindeki Yunan asıllı köylüler ayaklanmışlar ve bu isyan Yanya-Loros yolunun iki tarafında bulunan köylere de yayılmıştı. Bu gelişme Türk karakolları ile Rumlar arasında çarpışmalara neden olmuş, Yunan topçusu da isyana destek vermiştir. Zor durumda kalan Türk askerleri de arazinin batısına çekilmek zorunda kaldılar. 20 Ekim 1912 günü sabahında Yunan ordusu yeniden taarruza geçti. Fakat bu saldırı Osmanlı kuvvetlerinin topçu ateşi karşısında başarılı olmadı. Bir gün önce saldırıya uğrayan sınır karakollarının da karşı koymasıyla Yunan kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldılar.²⁷⁹ Vehip Bey Müstahkem mevkiyi genişletmek ve buraya ikmal ve takviye yapmakla uğraşması gerekirken bunları yapacak askerlerin savaşa katılması gerekiyordu. Bu nedenle Yunan ordusunun ileri mevkiilerde durdurulması şarttı. Esat Paşa hemen hepsi Arnavutlardan oluşan kuvvetiyle 20 Ekim 1912'de Loros'a doğru

---

²⁷⁵ Esat Paşa, " Balkan Harbi'nde Yanya Müdafaası", **Resimli Tarih Mecmuası**, İstanbul, 1950, sayı: 9, s. 331

²⁷⁶ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-4a, Ertuna, **a.g.e.**, s. 71

²⁷⁷ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-4a, Ertuna, **a.g.e.**, s. 71, **Yunan Cephesi Harekati**, s. 407

²⁷⁸ Esat Paşa, **a.g.m.**, s. 331

²⁷⁹ Ertuna, **a.g.e.**, s. 72-73

harekete geçmişti.²⁸⁰ Yunan ordusunun bu taarruzu sırasında Rum çeteleri de beraber hareket ediyor ve karakollara saldırıyordu.²⁸¹ Nitekim Yanya'nın teslimine kadar çeteler hep Yunanlılarla beraber hareket etmiş, Kolordu Komutanı Esat Paşa ve Müstahkem Mevki Komutanı Vehip Bey, bir de “eşkıya” olarak adlandırdıkları bu düşmanla uğraşmak zorunda kalmışlardı.²⁸² Yunanlıların çetelerle birlikte hareket etmeleri Osmanlı kuvvetlerini çok zor duruma düşürüyordu. Çetelerin Preveze-Loros arasındaki bölgede yoğunlaşmaları Preveze'yi çok zor bir duruma düşürmüş ve bu bölge Rum çetelerinin kontrolüne girmişti. Oraya yardım gönderme imkanı olmamış, hatta Kolordu Komutanı Esat Paşa kale komutanına Preveze'yi savunmak için yardıma ihtiyaç olduğu doğru olmakla beraber, Nizamiye Tümeni'nden tek bir erin bile buradan ayrılamayacağını, elindeki kuvvetlerle son ana kadar savunma yapmasını bildirmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Preveze ile bağlantı kesilmiştir. Yunan Başkomutanlığı karşılaştığı direniş karşısında kuvvetlerini takviye etmek zorunda kaldı. Bu sırada Yanya çevresindeki diğer Hıristiyan nüfusun da ayaklanmak üzere olduğu anlaşıldı. Yunanlılarla başlayan savaştan dolayı otoritenin zaafa uğramasıyla çeteler köylüleri kışkırtmakta, hatta ayaklanmaya katılmayanlara baskı ve işkence yapmaktaydılar. Bir taraftan askeri depolara ve cephaneliklere saldırılar yapılması, buralara fazla sayıda nöbetçi asker konulmasını gerektiriyordu. Bu durum savaştan önceki asker sayısında azalmaya neden oluyordu.²⁸³

1.6.2. Komçiyadis Muharebesi

Yunanlılar 21 Ekim 1912'de Komçiyadis Köyü'ne hakim sırtları piyadelerle çevirdiler. Türk kuvvetleri ise Komçiyadis Boğazı'nı geçerek Yunanlıları arkadan kuşatmak istiyorlardı. Ancak Filat Taburu kendilerine bu şekilde bir emir tebliğ edilmediği gerekçesiyle harekete geçmeyince ilerleyiş devam etmedi. Özellikle askerin yetersizliği ve talimsizliği taarruzda engel oluşturmakta ve sadece savunma yapılabilmesine neden oluyordu.²⁸⁴ Daha muharebelerin başlangıcında rediflerden

²⁸⁰ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-6, Okday, a.g.e. , s. 50-51

²⁸¹ Emin, a.g.e. , s. 35, Yunan Cephesi Harekati, s. 408

²⁸² Bkz: ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist: 31, ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist: 22, ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist: 26, ATASE, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 34, Fihrist:1, bu konuda pek çok yazışma yapılmıştır.

²⁸³ Ertuna, a.g.e. , s. 73-74

²⁸⁴ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-7

1.000 kadar kayıp olmuştu. Redifler, disiplinsiz davranmakta, boş yere mermi harcamaktaydılar. Bunun için komuta kademesine takviye yapılmış, disiplini sağlamak için tedbir alınmaya çalışılmıştır.²⁸⁵

22 Ekim 1912 tarihinde Yunanlıların Epir Ordusu'nda bir tereddüt ortaya çıktı. Üstün kuvvetlerine rağmen Osmanlı askerinin direnişi ve topçu ateşlerinden dolayı bir ilerleme kaydedememişlerdi.²⁸⁶ Buna karşılık Osmanlı Nizamiye Taburları da çok güçlü Yunan kuvvetleri karşısında sıkıntılı anlar yaşamışlardı. Bu sırada Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın Komçiyadis'e gelmesi askerlerin moralinin yükselmesini sağlamıştır.²⁸⁷ 23. Nizamiye Fırkası Komutanı acilen top gönderilmesini istiyor, cebel topu olmamasından dolayı askerinin moral bozukluğu içinde olduğunu yazıyordu. Yunanlıların amacı Türk kuvvetlerini topçu ateşiyle arkadan çok zor duruma düşürmekti.²⁸⁸ Yunanlılar bölgede iyi bir haber alma sistemi de kurmuşlar ve köyden köye haber götürmeye de başlamışlardı. Aynı gün Papas Köprüsü civarında da bir bölük Yunan askeri görülmüş, bir alayın da daha geride olduğu bilgisi alınmıştı. Kolordu Karargahı da Beşpınar üzerinden Loros'a gelmişti. Türk kuvvetleri Yunanlılara karşı bir taraftan da bölgeye top getirmeye çalışmakta, ihtiyaç duyulan diğer malzemeleri de buraya göndermekteydi. Geceleyin buraya bir topçu birliği sevki gerçekleşti. Bir mitralyöz bölüğü ve iki tabur, Komçiyadis Boğazı'nın batısındaki sırtlara yerleştirildi. Ayrıca ayrıntılı bir hareket planı hazırlandı.²⁸⁹

23 Ekim 1912 günü Esat Paşa bazı redif taburları ve 23. Nizamiye Fırkası ile Komçiyadis ve Gribova sırtlarına doğru taaruza geçti.²⁹⁰ Hedef, Yunan kuvvetlerini Gribova üzerinden Narda yönüne doğru geri çekilmeye zorlamaktı.²⁹¹ Sabahleyin başlayan taarruz, Yunanlıları çok zor duruma düşürdü. Öğleden sonra ellerinde bulunan en önemli arazileri terk ederek geri çekilmeye başladılar. Hatta Yunan müfrezesi komutanı, birlikleriyle bağlantısını bile kaybetti. Kaçmakta olan Yunan

²⁸⁵ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-7a

²⁸⁶ Yunan Cephesi Harekatı, s. 411, Ertuna, a.g.e. , s. 74

²⁸⁷ Ertuna, a.g.e. , s. 74

²⁸⁸ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-10

²⁸⁹ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-10a

²⁹⁰ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-8, Emin, a.g.e. , s. 35

²⁹¹ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-38, Okday, a.g.e. , s. 52

Efzun Taburu ancak 15.Yunan Alay Komutanı'nın müdahalesiyle durduruldu. Komçiadis Köyü ve karakolunu ele geçiren Redif taburları, yakındaki Çuka tepelerindeki Yunan kuvvetlerinin yanına kadar sokulmuş durumda geceyi geçirdiler.²⁹² Redif Fırkası Komutanlığı öğleden sonra Komçiadis Karakolu ve Komçiadis Köyü'nün geri alındığını bildiriyordu. Zaten istenilen iki top öğle vaktinde yerleştirilmişti.²⁹³ Komçiadis Muharebesi'nde rediflerin sağladığı başarı, Yanya Kolordusu için bir ümit ışığı oldu.²⁹⁴ Burada gerçekleşen çok şiddetli muharebe sonunda 70 şehit verilmiş, 92 asker yaralanmış ve 10 Yunan askeri de esir edilmişti.²⁹⁵ Bu başarıya rağmen geceyin askerlerden firar edenler olmuş, askerin talim ve terbiye eksikliği, bazı komutanların yetersizliği, düşmanın Papaz Köprüsü'nden yeni bir harekate başlaması, Redif Fırkasının toplanarak tamamen taarruza katılamaması elde edilen fırsatın değerlendirilmesini engellemiştir. Buna rağmen Yunan Fırkası ve Epir köylüleri Narda'ya doğru geri çekilmeye başlamışlar ve Narda'nın tahliyesini kararlaştırmışlardı. Bu sırada Yunanlıların Alasonya üzerinden üstün kuvvetlerle ilerlemesi üzerine, kuvvetlerinin çok az olduğundan geri çekilmek zorunda kalan Yanya Müstakil Kolordusu askerlerinin, Yanya'ya gelerek oradan düşmanın Gribova üzerinden düşmanın sol cenahına taarruz etmesi için Başkomutanlık Vekaleti'nden emir almıştı. Ancak askeri yetersizlikler nedeniyle buna olumlu bir cevap verilmemişti.²⁹⁶ Bu muharebede başarıları ile adlarından söz ettiren iki subay vardı. Bunlar; Binbaşı Ali Fuat(Cebesoy) ve Yüzbaşı Kemalettin(Sami)'di. Bu iki subay asıl birlik komutanları ve subaylarının yetersizliklerinden kaynaklanan aksaklıkları gidermek için çok uğraştılar.²⁹⁷

1.6.3. Gribova Muharebesi

Komçiadis Muharebesi'nde sağlanan başarı, Yanya Kolordu Karargahı'nı heyecanlandırmış ve ilerisi için bir ümit olmuştu. Bundan sonra hedef, en kısa zamanda Yunan birliklerine karşı taarruza geçmekti. Komçiadis Muharebesi'nde kazanılan başarıdan sonra Kolordu Komutanı Esat Paşa 23. Nizamiye Fırkası'na

²⁹² **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 415, Ertuna, **a.g.e.**, s. 76

²⁹³ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-10a

²⁹⁴ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 415

²⁹⁵ Okday, **a.g.e.**, s. 52

²⁹⁶ Emin, **a.g.e.**, s. 36

²⁹⁷ Ertuna, **a.g.e.**, s. 77

Gribova sırtlarına hücum edilmesi emrini verdi. Bu emir Binbaşı Ali Fuat Bey tarafından tebliğ edildi.²⁹⁸ Cevat Paşa'nın hazırladığı hareket planı 23 Ekim günü Fırka Erkanı Harbi Vecihi Bey tarafından açıklandı.²⁹⁹ Emirlerin ayrıntılı bir şekilde tebliğine rağmen taarruz vaktinde başlatılmadı. Taarruz hareketına komuta edecek Kaymakam Necati Bey yerinde olmadığı gibi, İhtiyat Grubu Komutanı Mehmet Ali Bey de hareketin başlatılacağı Papas Köprüsü'ne gelmemişti. Akşam karanlığı basmadan hareketin başlaması gerektiğinden Vecihi Bey bütün kıtalara hücum planını açıkladı. M. Ali ve Necati Beyler daha sonra gelerek hücum katıldılar. Ancak bu sırada akşam karanlığı basmak üzereydi. Harekat başlamasına karşılık 69. Alay'ın 2. Taburu'nun iki bölüğü bir türlü gelmemişti. Vecihi Bey son defa harekate başlanıp başlanmayacağını sormuş, aldığı emir üzerine taarruzu başlatmıştı.³⁰⁰

24 Ekim 1912 akşam saatlerinde Gribova sırtlarında çarpışmalar başlamış, Gribova sırtları kolayca ele geçirilmişti. Nizamiye birlikleri düşmanı püskürtmüşler, bu haber karargahta büyük bir sevince neden olmuştu. Kolordu ve Tümen komutanları da Loros kışlasına gelerek harekatı izlemeye başlamışlardı. 24 Ekim sabahına kadar gereken takviye kuvvetler için emir verilerek hazırlıklara başlanmıştı.³⁰¹ Harekat bu şekilde ilerlerken Kolordu Kurmay Başkanı ihtiyat kuvvetlerine de taarruz emri vererek karargaha döndü. İhtiyat kuvvetleri de verilen emirler gereği sırtlara tırmanmaya başladılar. Bu durumdan habersiz taarruz etmekte olan kuvvetler kuşatıldıklarını zannettiler ve sabaha kadar devam eden bir çatışma yaşandı. Gece yaşanan bu çatışma bir türlü durdurulamadı. Tek sevindirici taraf, Yunanlıların durumu fark etmemeleri oldu.³⁰² Yaşanan olaylardan sonra büyük bir panik başlamış, ihtiyat birliklerinin büyük bir kısmının geri çekilmesi bir türlü durdurulamamıştır. Hatta Loros'taki mevzilerinde bile durmamışlar, geri kaçmaya devam etmişlerdir. Buna karşılık askerinin bir kısmı Gribova'nın kuzeyinde ele

²⁹⁸ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-10a

²⁹⁹ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-11a

³⁰⁰ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-13, Bu belge 23. Nizamiye Fırkası'na ait Harp Ceridesi içinde yer almaktadır. Diğer bölümlerde rastlamadığımız bir şekilde olaylar çok ayrıntılı anlatılmakta, özellikle isim verilerek hatalar açıklanmaktadır. Bu belgenin Balkan Savaşı içinde yaşanan disiplinsiz hareketlere örnek olması bakımından önemli bir belge olduğunu düşünüyoruz.

³⁰¹ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-13a, Ertuna, **a.g.e.**, s. 77-78

³⁰² ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-13a, Ertuna, **a.g.e.**, s. 78, **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 418

geçirilen mevzileri tutmaya çalışmakta, bazı küçük grup ve müfrezeler büyük bir fedakarlıkla geceleyin düşman içlerine saldırmaktaydı. Gribova tepelerinde ele geçirilen bütün mevziler öğleye doğru boşaltılmıştır.³⁰³ 23. Fırka'nın Gribova taarruzuna Redif Fırkası ve Komçiadis bölgesinden beş tabur katılabılmıştır. Diğer beş tabur Pista'da kalmış, diğer taburlar da yürüyüş halinde olduklarından muharebeye iştirak edememişlerdir. Bu arada redif kıtaları ve ikmal askerleri güzergahlarında bulunan köyleri yağmalamakta, hatta yakmaktaydılar. Bu askerlerin bir kısmı tutuklanmış, bir kısmı da firar ederek memleketlerine doğru kaçmaya başlamışlardı. Hatta Filat Mustahfiz Taburu da buldukları köyü yağmalamış, bunun üzerine Yanya'ya gönderilmişlerdir.³⁰⁴ 24-25 Ekim'de Yanya'ya geri çekilen birlikler perişan bir durumda olup bir sürüden başka bir şeye benzemiyorlardı.³⁰⁵ Gribova Muharebesi'nde Osmanlı kuvvetleri kazanılmış bir savaşı, büyük kayıplar vererek kaybettiler. Osmanlı tarafından 2'si subay olmak üzere 122 şehit; 5'i subay olmak üzere de 125 yaralı vardı. Yunanlıların kaybı ise 4 ölü ve 40 yaralı oldu.³⁰⁶

Harp Ceridesi'nde de ilginç bir şekilde durum değerlendirmesi yapılmakta ve Gribova hücumunun başarısızlık nedenleri şu şekilde ortaya koyulmaktadır:

1. Taburların büyük bir çoğunluğunu oluşturan Güney Arnavutluk ikmal kuvvetlerinin itaat, talim ve terbiyeden mahrum olmaları,
2. Gerçek bir emir komuta düzeninin bulunmaması, komutanlar arasında uyum olmaması, rütbeli subayların zor durumlarda asker için iyi örnek olamamaları,
3. Askerin uğradığı sıkıntılı durumlarda küçük rütbeli subayların çözüm üretememeleri
4. Gribova güneyinde yaşanan başarısızlığın diğer askerlerin moralini de bozması.³⁰⁷

³⁰³ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-14

³⁰⁴ Emin, **a.g.e.**, s. 36

³⁰⁵ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-14

³⁰⁶ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 421

³⁰⁷ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-14, 1-14a, Ertuna şu tesbiti yapar: "*Emir ve komuta aksaklığı, alakalı alakasız kişilerin muharebenin cereyanına müdahaleleri, emirlerin – özellikle gece muharebelerinde- en küçük ayrıntılarına kadar verilmesi gerekirken gelişigüzel ve noksan verilmesi, son basamağına erişilmiş bir başarının elden kaçırılmasına ve savaşın Yunanlılar lehine dönüşmesine sebep oldu.*" Ertuna, **a.g.e.**, s. 79

1.6.4. Yanya Kolordusu'nun Geri Çekilmesi ve Yunanlıların Epir Ordusu'nun İleri Harekatı

Gribova Muharebesi'nin başarısızlıkla sonuçlanması Kolordu'nun Karargah Heyeti'ni olumsuz yönde etkilemiş ve taarruz yerine zaman kazanmak ve yeniden harekete geçmek için geri çekilme düşüncesi ağırlık kazanmıştı. Gribova Muharebesi yenilgi ile sonuçlanmışsa da 24 Ekim günü öğleden sonra bile Gribova sırtlarında mevzilerini koruyan askerler vardı. Yunan kuvvetleri ise Osmanlı kuvvetlerinin boşalttığı mevzilere karşı ancak saat 15.00'den sonra yaklaştırmaya başladılar.³⁰⁸ Yunanlılar daha sonra topçu ve piyade askerleriyle Gribova sırtlarını ele geçirdiler.³⁰⁹ Esat Paşa, bir takip hareketından kurtulmak ve dağılmış birlikleri yeniden toplamak için Loros şehrinin kuzeyine çekilmeye karar vermişti.³¹⁰ Gribova yenilgisinden sonra Kolordu Komutanı Esat Paşa 24/25 Ekim 1912 tarihli emrinde geri çekilmenin kendi tercihleriyle üst komutanın verdiği onayla yapıldığını ve ileri harekatın devam edeceğini bildiriyor, böylece asker arasında bir panik havası oluşturmamaya çalışıyordu.³¹¹ Nitekim Esat Paşa sonraları en güvendiği Nizamiye Tümeni'nin düzensiz bir şekilde geri çekilişini halktan ve Yanya'daki askerden gizlemek için böyle bir emir yayınladığını ifade etmiştir.³¹²

Garp Ordusu Komutanlığı, Yanya Kolordusu'nun savunmada kalmasına karşı çıkmakta, Yunanlıların karşılarında çok az kuvvet bulunmasından dolayı rahatça ilerlediklerini belirtmekte ve karşı taarruza geçilmesini istemekteydi.³¹³ Esat Paşa ise Garp Ordusu Komutanlığı'na; Nizamiye Tümeni ve Redif Tümeni'nin asker sayısının yetersiz olması, ikmal erlerinin yetersizliği, sahra topçusunun hareket kabiliyetinin olmaması, dağ topçusunun bulunmaması nedenlerinden dolayı şimdilik böyle bir harekatın yapılmasının mümkün olmadığı cevabını veriyordu.³¹⁴ İsmail Hakkı Okday o sıradaki manzarayı şöyle anlatmaktadır: "25 Ekim 1912 akşamına doğru Mahmud Bey Tümeninin yeni Tümen Kumandanı Albay Celal Bey cepheye vasıl oldu..."

³⁰⁸ Ertuna, **a.g.e.**, s. 79

³⁰⁹ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-14a, 1-15a

³¹⁰ Okday, **a.g.e.**, s. 53

³¹¹ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-15,

³¹² Ertuna, **a.g.e.**, s. 80-81

³¹³ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-14a

³¹⁴ Ertuna, **a.g.e.**, s. 81

Hasta olan Celal Bey ümitsiz bir halde bu dağlık arazide karargah ve tümenini arıyordu. Yalnız Celal Bey değil, aile umum yeni gelen bütün subaylar aynı durumdaydılar. Yani kendi birliklerini ilk defa olmak üzere görüyor, büyük bir kısmı savaş meydanında birliklerini arıyorlardı. Yalnız subaylar değil çavuşlar, onbaşılar ve erler bile ye's içinde savaşan kendi birliklerini aramaktaydılar...”³¹⁵

Garp Ordusu Komutanı Ali Rıza Paşa 11/12Teşrinievvel(24/25 Ekim 1912) tarihinde Harbiye Nezareti'ne “müstaceldir” notuyla gönderdiği şifrede; Gribova'da uğranılan yenilgiyi açıklamış ve Gribova ile Komçiyadis Tepelerine karşı yapılan hareketin başarıyla sonuçlanmışken, Nizamiye Tümeninin düzensizliği, ikmal erlerinin firarı, Redif Tümeni'nin sol tarafının çevrilmesi ve Yunanlıların Papas Köprüsü'nden taarruza girişmeleri nedeniyle Loros Caddesiyle Beşpınar üzerinden Yanya'ya çekilmeye karar verildiğini, Yunanlıların da Manastır-Yanya yolunu kesmeye çalıştıklarını bildirmiştir.³¹⁶ Yunanlıların Epir Ordusu Komutanı ise Türk birliklerinin geri çekilmelerinden habersiz olduğundan korku dolu bir gece geçirmişti. Bundan dolayı; 25 Ekim tarihinde yayınladığı emirde “*her ne pahasına olursa olsun, Gribova sırtlarının savunulması*” gerektiğini bildiriyordu. Hatta gecikerek harekete geçen Yunan birlikleri Türk kuvvetlerinin Komçiyadis ve Gribova mevzilerini boşalttıklarını görünce şaşırılmışlardı.³¹⁷ Esat Paşa'nın emriyle geri çekilme 26 Ekim 1912 gece yarısından sonra başladı. Celal Bey'in Redif Tümeni Beşpınar'a, Cevat Paşa Tümeni ise Preveze-Yanya yolu üzerinde Emin Ağa Han'a doğru çekilmeye başladı. Ancak geri çekilme hareketi düzenli olarak yapılamamış, özellikle Arnavut askerleri yürüyüş kolları yerine gruplar halinde karmakarışık bir şekilde kaçmaya başlamışlardır. Kaçan gruplar subaylarını da dinlemediğinden ciddi bir kargaşa yaşanmıştır. Esat Paşa bu durum karşısında kardeşi Müstahkem Mevki Komutanı Vehip Bey'e kaçanların Yanya'ya alınmaması için tedbir alınmasını emretmiştir.³¹⁸ “*İtaatsiz, şedit, kurnaz, her türlü disipline isyankar...*” Arnavutlar yaşanan

³¹⁵ Okday, a.g.e. , s. 53

³¹⁶ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yıl: 29, Aralık 1980, sayı: 78, s. 20-22, Belge no: 1710

³¹⁷ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 426

³¹⁸ Okday, a.g.e. , s. 54

mağlubiyetlerin nedeni olarak gösteriliyordu.³¹⁹ Bu geri çekilme, Epir Rumlarının da cesaretini artırmış ve sayılarının elli bine kadar çıkmalarına neden olmuştur. Yunan kuvvetleri ise kaçan askerleri takip etmemişlerdir. Eğer böyle bir takip olsaydı, savunmaya hazır olmayan Yanya belki daha o zaman kaybedilecekti.³²⁰ Yunan kuvvetleriyle birlikte Rum köylülerinin de isyan etmeleri Yanya Kolordusu ve Müstahkem Mevki için çok büyük tehlike oluşturmuştur. Özellikle Gribova'da uğranılan mağlubiyet ve askerlerin panik içinde geri çekilmesi Rum çetelerinin artmasında etkili olmuştur.

Türk kuvvetlerinin karşısında sadece Yunan kuvvetleri değil, Rum çeteleri de bulunmakta ve Yanya için büyük bir tehdit olmaktaydı. Nitekim 25 Ekim'den itibaren İştıp, Beşpınar taraflarında Rum eşkiyası görülmüştü. Bazen de eşkiyanın içinde Yunan askerleri de bulunuyordu.³²¹ Başkomutanlık'ın 26 Ekim günü gönderdiği beyannamede; bütün cephelerde aynı günlerde görülen büyük mağlubiyetlerin Türk ordusunun vakar ve onuruyla bağdaşmayacağı belirtiliyor, yılmadan, usanmadan savaşılması isteniyordu. Bu beyanname kendi dillerine çevrilerek Arnavut askerlere de dağıtıldı.³²² 28 Ekim günü Yunan kuvvetleri Loros'u işgal etmiş, Diğer taraftan da Yunan Efzun Taburu'nun bir keşif kolu Kisidos silsilesinin 1250 rakımlı tepesi çevresinde görülmüştü.³²³

Esat Paşa dağınık haldeki birlikleri toparlayıp dinlendirdikten sonra 28 Ekim 1912'de Loros Kasabası'na girmiş olan Yunanlılara karşı ileri harekate karar vermiş ve Arnavut birliklerine bir konuşma yaparak onları yeniden motive etmeye çalışmıştır. Konuşmasında: "*Askerler, arkadaşlar!... Siz Arnavutsunuz, ben de Yanya'lı bir Arnavutum. Fakat düinden beri Arnavut olduğumu söylemeye utanıyorum. On dört sene evvel hemen Atina'ya kadar püskürtmüş olduğunuz bu miskin ve korkak Yunanlılar'ın önünden çakallar gibi kaçtınız. Ey cesur Arnavutlar size ne oldu?... Şimdi kendi vatanınız olan Yanya'yı müdafaa etmiyorsunuz. Bu yaptıklarınıza alem ne der? Şimdi size takviye birlikleri gelecek ve yine ileri gideceğiz. Yapılan bu gerileme stratejik bakımdan yapılmıştır. Yanya*

³¹⁹ Chantepleure, **a.g.e.**, s. 18, Chantepleure, moral bozukluğu yaşayan Arnavutların çevreye dağılarak köyleri yağmalayıp yaktıklarından söz eder. Chantepleure, **a.g.e.**, s. 18-19

³²⁰ Okday, **a.g.e.**, s. 55

³²¹ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-18

³²² **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 430

³²³ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-19

istikametine doğru bir ric'at değildir...” Esat Paşa konuşmasının devamında düşmanın kan dökmeden buraları işgal edemeyeceğini, bir iki gün sonra ileri yürüyüşün başlayacağını ve ilerlemenin Atina’ya kadar devam edeceği ümidinde olduğunu söylemiştir.³²⁴ Geri çekilmenin ortaya çıkardığı kargaşada Yunan kuvvetlerinin durumu hakkında sağlıklı bilgiler de elde edilemiyordu.³²⁵ Rumeli Garp Ordusu Erkanı Harbiyesi’nden Pirlepe’de Vardar Ordusu Kumandanlığı’na ve Kalkandelen’deki Ordu Kumandanlığı’na 15/16 Teşrinievvel 328 (28/29 Ekim 1912) tarihli verilen bilgilerde o ana kadar Sırp ve Bulgar ordularının ciddi bir takipte bulunmadıkları, güneyde Mürettep Sekizinci Kolordu’nun Yunan ordusu önünde Karaferi’ye, hatta Selanik’e kadar çekilmek üzere olduğu, Ustruma Kolordusunun Selanik’e girmek üzere Demirhisar’a çekildiği, Karadağ ordusunun İşkodra’yı kuşatmaya çalıştığı ve Yanya Kolordusu’nun henüz kaleye kapanmadığı ifade edilmiştir. Yine verilen bilgilerden Garp Ordusu’nun karargahının Manastır’da olduğu bildirilmekteydi.³²⁶

16 Teşrinievvel (29 Ekim) günü Anadolu ikmal askerinden bin kişilik bir grup yorgun bir şekilde Leskovik’e ulaşmış ve bir günlük dinlenmeden sonra Yanya’ya doğru yola çıkmışlardır. Üç gün sonra Yanya’ya varan bu kuvvetler Nizamiye Fırkası emrine verilmiştir. Böylece Nizamiye Fırkası taburlarının mevcudu beşer yüz kişiye çıkmıştır.³²⁷ Anadolu ikmal erlerinin gelmesi bile Yanya Kolordusu için bir umut kaynağı olmuş ve iyimser bir havanın oluşmasını sağlamıştı.³²⁸

Yanya Kolordusu Kumandanı Mirliva Esat Paşa, 17 Teşrinievvel 328(30 Ekim 1912) tarihinde Garp Ordusu Kumandanlığı’na gönderdiği şifrede; Nizamiye ve Redif firkalarının büyük çoğunluğunun Yanya’nın on dört kilometre güneyinde olduğunu, Loros’a karşı en ileri birliklerin Kokliš-Kervansaray hattında olduğunu, Prozglol ve civarındaki eşkiyaya karşı iki redif taburu ile bir mitralyöz(ağır makinali tüfek) takımının gönderildiğini bildirmiştir. Esat Paşa aynı şifrede daha önceki tebliğe göre kolordunun Grebene üzerine yürüyerek düşmanın sol tarafına taarruz

³²⁴ Okday, a.g.e. , s. 56

³²⁵ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 415

³²⁶ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yıl: 29, Aralık 1980, sayı: 78, s. 32-35, Belge no: 1714

³²⁷ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-20, Emin, a.g.e. , s. 37

³²⁸ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 437

etmesi gerektiğini, ancak cebel(dağ) topçusunun bulunmamasından dolayı, böyle bir hareketin yapılamayacağını belirtmekte, kolordudaki askerlerin tamamına yakınının aynı havalden olmasından dolayı memleketleri dışına çıkmak istemeyeceklerini bildirmektedir. Bu aşamadaki hedefini ise “*Binaenaleyh kolordu şimdilik Loros, Ustrumiye ve Sideri tepelerini kısmen işgal eden düşmanın üzerine taarruz ederek Yanya’ya karşı vaki olacak taaruzatını menedecek ve her tarafta baş gösteren eşkiyaya hareket eyleyecektir. Harekatı taarruziye için Beşpınar yolunun takibine mecburiyet hasıl olduğundan elyevm mezkur yolun sahra topçusunun müruruna müsait hale vazı için külliyetli amele istihdam edilmektedir. Bilütfikerim iki güne kadar ileri hareket edilecektir.*” şeklinde belirtmiştir.³²⁹ Bu sırada Beşpınar-Yanya yolunun topçu ulaşımına açılması için çok ciddi bir çalışma yapılmaktaydı.³³⁰ Esat Paşa Kolordunun mevcudunu ise Nizamiye Fırkası 3.831, Redif Fırkası 6.113 olarak bildirmekte, parça parça ilave askerin geldiği bilgisini vermektedir.³³¹ Esat Paşa bu kadar az kuvvete rağmen yeniden taarruza geçme zorunluluğu hissetmişti. Çünkü Yanya Müstahkem Mevki Komutanı Vehip Bey’in istihkamların takviyesi için zamana ihtiyacı vardı.

29 Ekim 1912’de Yunanlıların Beşpınar çevresini işgal ettiği haberi alınınca Esat Paşa ertesi gün takviye edilmiş kuvvetlerle yeniden harekate başladı. Beşpınar çevresi hem dağlık, hem de yolları yoktu. Dik kayaların, derin yarıların bulunması ve yol olmaması piyadeler için çok büyük zorluklar çıkarıyordu. İki günden beri yağın yağmur da ileri yürüyüş için önemli bir engel oluşturuyordu. Esat Paşa bu ağır şartlara rağmen sonuna kadar dayanma kararındaydı.³³² Esat Paşa’nın önündeki en büyük problemler; Redif askerlerinin disiplinsiz davranmaları, subaylarını dinlememeleri ve firar etmeleriydi. Yunanlılar, gündüz mevzilerinden atılıyor, fakat gece tekrar aynı mevzilere geri geliyorlardı. Bu sırada ufak tefek çatışmalar devam etmekteydi. Esat Paşa, cephe ilerisindeki siperlere kadar giderek düşman ateşine karşı koymaya çalışıyordu. Yunanlılar, dağ toplarına karşılık Türk tarafında dağ

³²⁹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yıl:29, Aralık 1980, sayı: 78, s. 32-35, Belge no: 1715

³³⁰ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:1-19a

³³¹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yıl:29, Aralık 1980, sayı: 78, s. 32-35, Belge no: 1715, Emin, **a.g.e.** , s. 39

³³² Okday, **a.g.e.** , s. 56-57, Bu sırada Yanya’ya posta da gelmiyordu. En son gelen gazete 30 Ekim tarihliydi. Chantepleure, **a.g.e.** , s. 25, ancak çok ender olarak Yunan gazeteleri gelmekteydi. Chantepleure, **a.g.e.** , s. 35

toplarının olmamasına rağmen uzun süre savunmada kaldılar. Ancak sürekli devam eden yağmur, kullanılabilen yolları da iyice çamura çevirmişti. Bu durum iki tarafın da ikmal ve iâşe hizmetlerini iyice zorlaştırıyordu. Yunanlılar ordularının iâşe ve ikmalini Preveze üzerinden yapmaları gerekirken, burası Osmanlı ordusunun elinde bulunduğundan ciddi sıkıntılar yaşıyorlardı. Yunan ordusu bu problemi çözmek için Preveze'ye yönelerek burayı kuşatmaya başladı. Preveze Müstahkem Mevkii, beşyüz kişilik bir muhafız kuvvetinden meydana geliyordu. Ancak bu kuvvetlerin de çok ciddi disiplin sorunu vardı. İstihkamlarında sadece birkaç eski top bulunuyordu. Esat Paşa kuvvetleri Beşpınar'da savaş halinde olduğundan Preveze'ye yardım götürme imkanı kalmamış ve şehir teslim olmaya karar vermiştir. Yunan kuvvetleri 3 Kasım 1912'de Preveze'ye girdiler ve 452 esir aldılar.³³³ Preveze'ye giren Yunan kuvvetleri içinde yer alan Giritli gönüllüler, şehirde yağmaya giriştiler. Önde gelen bazı Hıristiyanların ara girmesi Giritlilerin daha çok zarar vermesini önledi.³³⁴ Yunanlıların burada ele geçirdikleri ağır toplar ve mermiler daha sonra Yanya Kalesi'ne karşı kullanıldı.³³⁵ Vehip Bey, Garp Ordusu Divan-ı Harbine verdiği 28 Kanunuevvel 1329 tarihli raporunda, Preveze'nin kaybedilmesiyle ilgili olarak Müstahkem Mevki Komutanı'nı suçlamaktaydı. Vehip Bey'e göre Kale Komutanı; düşmanla haberleşerek hareket etmiş, emredilen tedbirlerin hiçbirisini yerine getirmeden kaleyi Yunanlılara teslim etmişti.³³⁶ Böylece 1538 yılında kazanılan Preveze Deniz Savaşı ile Osmanlı egemenliğine alınan Preveze, Yunanlıların eline geçmiş ve buradaki Osmanlı egemenliği 374 yıl sonra sona ermiştir.

Yunanlıların bundan sonraki hedefi; Yanya'nın Avusturya ve İtalya'dan erzak ve cephane ikmalini engellemektir. Bunun için de Yanya'nın limanı sayılan Sarandos'tan Preveze'ye kadar olan bütün sahil şeridini abluka altına aldılar. Sonra bu abluka, Draç ve Avlonya sahillerine kadar genişledi.³³⁷ Yunanlılar Preveze'yi almakla Epir bölgesindeki ilerleyişlerini denizden destekleme imkanını elde ettiler.

³³³ Okday, **a.g.e.** , s. 57-60, Andonyan ve Hall Preveze'ye Yunanlıların giriş tarihini 4 Kasım olarak belirtmektedirler. Andonyan, **a.g.e.** , s. 427, Hall, **a.g.e.** , s. 84

³³⁴ Andonyan, **a.g.e.** , s. 428

³³⁵ Nuri Yavuz, **Türk Arşiv Kaynaklarına Göre Birinci Balkan Harbi**, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989, s. 222, **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 445

³³⁶ **ATASE**, BLH, Klasör: 7, Dosya No: 30, Fihrist: 3-24

³³⁷ Okday, **a.g.e.** , s. 60-61

Preveze'yi alan Yunanlılar, İtalyan General Ricciotti Garibaldi komutasındaki bir yabancı gönüllüler birliğinin(Garibaldi Gönüllüleri) desteğiyle Yanya'ya doğru ilerlemeye başladılar. General Garibaldi, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda da Yunanlılara destek vermiş ve benzer bir kuvvetin komutanlığını yapmıştı.³³⁸

5 Kasım 1912'de Esat Paşa kuvvetlerine mağlup olan Yunanlılar, geri çekilmek zorunda kaldılar. 6 Kasım günü Cevat Paşa, Yunanlıların sol cenahını çevirmekle görevlendirildi. Çok şiddetli savaşların sonunda Cevat Paşa Tümeninin yerinden ayrılmamasından dolayı başarı elde edilemedi.³³⁹ Bu sırada Yunanlıların kuvvetlerinin önemli bir kısmı Preveze'de bulunuyordu.³⁴⁰ Yağmurun da devam etmesi nedeniyle savaşa son verilmiş, Cevat Paşa çevirme hareketini uygulamadığı için görevinden alınarak Yanya'ya gönderilmiştir. Tümenin komutanlığına ise Ali Fuat Bey(Cebesoy) getirilmiştir.³⁴¹ Fevzi Çakmak, Esat Paşa'nın seri hareket etmemesi ve Yunan kuvvetlerini takip etmemesinden dolayı fırsatı kaçırdığını, Yunan komutan Sabuncakis'in de bundan yararlanarak bütün kuvvetlerini topladığını ve taarruza geçtiğini ifade etmektedir.³⁴² General Sabuncakis komutasındaki birliklere 7 Kasım'a kadar başarıyla karşı koyan Osmanlı kuvvetleri, 8 Kasım taarruzuna dayanamamışlardı.³⁴³ Havaaların kötü gitmesi ve savaşlardaki başarısızlıklar, askerin maneviyatını iyice bozdu. Yunan birlikleri ise takviye almaya devam ediyorlardı. Esat Paşa, Yunan kuvvetlerinin Yanya-Preveze şosesi doğrultusunda harekete geçmeleri üzerine Fuat Bey Hanı'na geri çekilmeye karar verdi. Esat Paşa özellikle Arnavut askerlerdeki disiplinsizliğe rağmen geri çekilmeyi başarıyla tamamlamış, Yanya istihkamlarının bitirilmesine kadar düşmanı Yanya'dan uzakta tutmuştu. Yunan ordusu Yanya önlerine geldiğinde istihkamlar da az çok tamamlanmış durumdaydı. Böylece savunma yapılabilecek bir ortam oluşturulmuştu.³⁴⁴ Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi hafif beton istihkamları dışında diğer savunma malzemeleri, geçici sahra istihkamları ve birbiri üzerine

---

³³⁸ Hall, **a.g.e.** , s. 84-85

³³⁹ Okday, **a.g.e.** , s. 61

³⁴⁰ Fevzi, **a.g.e.** , s. 326

³⁴¹ Okday, **a.g.e.** , s. 61-62

³⁴² Fevzi, **a.g.e.** , s. 326

³⁴³ Andonyan, **a.g.e.** , s. 428

³⁴⁴ Okday, **a.g.e.** , s. 62, Emin, **a.g.e.** , s. 41

yerleştirilmiş kum torbalarından ibaretti. Toprakla doldurulmuş fiçılar bile kullanılmaktaydı. Erlerin bir kısmı bataryaların 200-300 metre gerisindeki arazinin yamaçlarında gelişigüzel yapılan barakalara yerleştirilmişti. Piyade erleri ve topçular çoğunlukla açıkta çadırlarda barınıyorlardı. Nakliyede de çok ciddi sorunlar yaşıyor, iki kamyon, beygir ve katır, merkep gibi yük hayvanları nakliyede kullanılıyordu. Birliklerin ihtiyacı olan su, yük hayvanlarıyla taşınıyordu. Yük taşıyan hayvanların yem ihtiyaçları başlangıçta düzenli olarak karşılanırken, kuşatmanın uzamasıyla bunda da sıkıntılar yaşanmış, hatta birçok hayvan açlıktan ölmeye başlamıştır. Üç tane seyyar hastane, Yanya’da bir askeri hastane, askeri idarenin el koyduğu üç sivil hastane ile hastaneye çevrilen birkaç okulda sağlık hizmetleri veriliyordu. Bu sırada Yanya savunmasını zorlaştıran bir gelişme ise, çevredeki köylerin isyan etmeleri oldu. ”Epir köylüleri” olan Rumlar bu zor durumda Yunan ordusuna destek olmak amacıyla ayaklanmayı tercih ettiler. Bu asi köylüler, Yanya’nın batı ve kuzey yönleri ile bağlantısını engellemektedir. İsyancılar askerlerimize sürekli saldırıyor, telefon ve telgraf hatlarını keserek haberleşmede problem çıkarıyorlardı.³⁴⁵ Zaten telefon telleri çoğunlukla toprak üzerine konulduğundan topçu ateşi ile sürekli zarar görmekteydi. Müstahkem Mevki Komutanı Vehip Bey topçu ateşine uğrayan tellerin yarım metre kadar yeraltına indirilmesini istemişti.³⁴⁶

13 Kasım 1912’de Yunan Efsun Taburu ile takviye edilen Garibaldiler 4000 askerlik bir müfreze ile sekiz saatlik bir muharebe sonunda Meçova’yı ele geçirdiler.³⁴⁷ Burada bulunan sınır bölüğü ve nişancı bölüğü kendisinden çok güçlü olan Yunan kuvvetlerine karşı saatlerce direnmişlerdi. Bu iki bölük ciddi kayıplarına rağmen Yanya’ya çekilmeyi başarmış ve yeni görevler üstlenmişlerdir.³⁴⁸ Yunanlılar ilerleyişlerini devam ettirirken Müslüman halka saldırmakta, hastane yakmakta, hatta kadınlara tecavüz etmekteydiler.³⁴⁹ Aslında Kasım ortası itibariyle Sabuncakis’in

³⁴⁵ Okday, **a.g.e.** , s. 63-66, Emin, **a.g.e.** , s. 41, Fevzi, **a.g.e.** , s. 327

³⁴⁶ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H3, Fihrist: 1-3a

³⁴⁷ Fevzi, **a.g.e.** , s. 327, Andonyan, **a.g.e.** , s. 428

³⁴⁸ Fevzi, **a.g.e.** , s. 327

³⁴⁹ Kayalar’daki hastane Yunanlılar tarafından tamamen “ihrak edilmiş”, içinde bulunan 12 hasta ve yaralı tamamen yanmış, Nasiliç İslamlarının bütün malları yağmalanmış, “İslam familyalarına” tecavüz edilmiştir. **ATASE**, BLH, Klasör No: 652, Dosya No: 26, Fihrist: 1-1, 1-52

Yanya'yı alması mümkün gözüküyordu. Aldığı takviyeye rağmen Yunanlıların Epir Ordusu şehri kuşatmaktan ve aç bırakarak teslimine zorlamaktan aciz durumdaydı. Yunan kuvvetlerine rağmen, Yanya etraftan erzak ve yardım alıyor, hatta yenilgiyle sonuçlanan Manastır Muharebesi sonrasında bile Cavit Paşa ile bağlantısını devam ettiriyordu. Yunanlılar küçük başarılar elde etmekte ve çok büyük kayıplar vererek ilerlemekteydi.³⁵⁰

20 Kasım 1912 tarihinde Ergeri Taburu, Omiçka'daki asilere karşı taaruza geçerek Manulasa Geçidi'ni ele geçirdi. 22 Kasım 1912 günü ise Vehip Bey komutasındaki birlikler Yanya'nın batısını sürekli rahatsız eden asilere karşı taarruz başlattılar. Kısa bir savaş sonrasında bu taarruz da başarıya ulaştı. Böylece bütün asi köyler ele geçirildi.³⁵¹ Asiler bu savaşlarda Esat Paşa kuvvetlerine sürekli saldırıyor ve önemli kayıplara neden oluyorlardı. 22 Kasım 1912 günü Kolordu kuvvetlerinden 35 asker şehit olmuş ve 10 asker de yaralanmıştı.³⁵² 25 Kasım 1912 tarihinde Yunanlılar Yanya'yı batı, güney ve doğudan kuşatmışlar, sadece kuzey bölüm açık durumda kalmıştı. Toplarını şehrin güneyinde bulunan tepelere yerleştirerek Osmanlı mevzilerine etkili bir şekilde ateş açmaya başladılar. Fakat yine de bu top ateşi piyade hücumuna imkan verecek ölçüde etkili olmadı.³⁵³ 26 Kasım 1912'de Leskovik'de Yunan çadırları ve eşkiyanın bulunduğu, cebel toplarıyla takviye gerektiği belirtilmiştir.³⁵⁴ Yanya Kolordusu Yunan ilerleyişi karşısında sürekli takviye kuvvet istemektedir. 27 Kasım 1912'de 80 mevcutlu bir süvari bölüğünün Koniçe'ye doğru hareket edeceği bildirilmiştir.³⁵⁵

29-30 Kasım'da Vardar Ordusu Komutanlığı'ndan Garp Ordusu Komutanlığı'na yazılan yazıda Yanya'nın takviyesi için 5. Nişancı Alayı ile 13. Nişancı Taburu bir cebel bataryasıyla takviye amacıyla Koniçe'ye sevkini 5. Kolordu'ya yazıldığı halde sevk olmadığının anlaşıldığı, 19. Fırka kıtaları Yanya'ya gelmişse de çok yorgun durumda olduğu bildirilmiş ve seri ateşli bir cebel

---

³⁵⁰ Andonyan, **a.g.e.** , s. 430

³⁵¹ Okday, **a.g.e.** , s. 67-68

³⁵² Emin, **a.g.e.** , s. 50

³⁵³ Hall, **a.g.e.** , s. 85

³⁵⁴ **ATASE**, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 34, Fihrist: 1

³⁵⁵ **ATASE**, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 34, Fihrist:1-4

bataryasının acilen bu fırkaya gönderilmesi istenmiştir.³⁵⁶ 6 Aralık 1912(23 Teşrinisani 1328)'de Vardar Ordusu Komutanlığı'ndan Garp Ordusu Komutanlığı'na yazılan yazıda Bekir Efendi komutasında 300 neferlik bir müfrezenin Koniçe'ye gönderildiği belirtilmiştir.³⁵⁷ Aynı gün Garp Ordusu Komutanlığı'ndan Yanya Kolordusu'na Ergeri'de bulunan Mehmet Paşa'nın da Kolordu emrine girmesinin uygun bulunduğu bildirilmekteydi.³⁵⁸

6 Aralık 1912 günü Yunanlılar sabahın erken saatlerinde Palahor ve Sirako taraflarında taarruza geçtiler.³⁵⁹ Vehip Bey'in bu taarruzdan ancak akşama doğru haberi olmuş ve Filat Taburu takviye edilerek düşman kuvvetlerini durdurmakla görevlendirmişti. Filat Taburu seri bir şekilde hareket edememiş, gece yola çıkabilmiş ve ancak sabahleyin düşmanın bulunduğu yere gelebilmişti. Taburun mevcudu 250 kişi kadardı. Akşama kadar yoğun tüfek ateşine maruz kalan Tabur, daha sonra Kunduraki'ye çekilmişti. 1 subay ve 34 askerin esir düştüğü bu muharebeden sonra Yunanlılar ileri yürüyüşlerini devam ettirmişler ve Narda Çayı'na ulaşmışlardı. Ertesi gün Yunanlılar, Kunduraki sırtlarından taarruz başlattılar.³⁶⁰ Esat Paşa bu taarruz karşısında bir taraftan Yunanlılar üzerine kuvvet göndermiş, diğer taraftan da Yunanlıların çok üstün bir kuvvetle Yanya'ya saldırımları ihtimaline karşı takviye istemiş ve sadece Faik Bey kuvvetleriyle takviyenin yeterli olmayacağını belirtmiştir.³⁶¹ Kunduraki Muharebesi şiddetle devam ederken, takviye olarak Leskovik Redif Taburu ve bir dağ topçu takımı gönderildi. 300 mevcutlu tabur 7 Aralık 1912 günü Kunduraki'ye ulaştı. Yunan kuvvetleri bin kadar piyadeden meydana geliyordu. Yunan kuvvetleri sol yönden ovaya doğru ilerlerken redif askerlerinin bir bölümü de geri çekildiği gibi, dağ topçusunun da şarapnelleri bitti. Askerin firarı sonrasında geriye ancak yirmi beş otuz kişilik kuvvet kaldı. Bu kuvvet de dağ topçusuyla beraber yakında bulunan köyün 1 kilometre güneyine doğru çekildiler. Bu sırada cephanesini kullanmış

³⁵⁶ ATASE, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 34, Fihrist:1-8, Anadolu'dan gelen askerler uzun yoldan geldiklerinden çok yorgun ve aç olarak ulaşabiliyorlardı. Hatta açlıklarından dolayı lahana yaprağı artıklarını çamurdan çıkarıp yiyorlardı. Chantepleure, **a.g.e.**, s. 54

³⁵⁷ ATASE, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 34, Fihrist:1-10

³⁵⁸ ATASE, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 34, Fihrist:4-3

³⁵⁹ ATASE, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 34, Fihrist:6-5

³⁶⁰ Emin, **a.g.e.**, s. 53, Fevzi, **a.g.e.**, s. 329

³⁶¹ ATASE, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 34, Fihrist: 6-14

ve 8 Aralık'ta köye doğru taarruza geçen Yunan kuvvetleri şiddetli bir ateşle karşılaşmışlardır. Daha önce savaş meydanından kaçan askerlerin de gruplar şeklinde geri dönerek savaşa katılmaları, asker sayısını da artırmış ve düşmanın ilerlemesinin durdurulmasında etkili olmuştur. 9 Aralık'ta da muharebe devam etmişse de Yunanlılar Kunduraki Köyü'nün kuzeyine çekilmek zorunda kalmışlardır.³⁶²

Kunduraki'deki muharebeden sonra Esat Paşa tarafından Garibaldi gönüllülerinin Yanya üzerine yürüdüğü haberi verildi. Garibaldiler; 4 Kasım 1912'de Atina'da bir İtalyan subayın komutasında toplanan gönüllü kuvvetlerdi. Bunların üç bin kadarı İtalyanlardan, bin kadarı da Yunanlılardan oluşuyordu. Sonradan İngiliz, Fransız ve Rus Garibaldi gönüllüleri de meydana getirilmişti. Bu kuvvetlere dört bin kadar Yunan askeri de destek veriyordu.³⁶³ 8 Aralık 1912'de taarruza geçen Garibaldi Alayı; üç tabur, iki dağ topu ve kendilerine destek veren asilerden oluşuyordu.³⁶⁴ Vehip Bey aldığı emir üzerine geri dönerek Bijan'da yerleşti. İsyancı köylülere karşı taarruza katılan birlikler de mevzilerine döndüler. Garibaldi gönüllüleri önce Kunduraki'yi ele geçirip sonra kuzeye ilerleyip Driskos'u aldılar. Bu sırada Sırlara yenilen Faik Bey'in Piyade Tümeni de yaklaşık 6.000 er kuvvetiyle Yanya'ya döndü. Bu askerler iyice zayıflamış, güçten düşmüştü. Çoğunluğunu Doğu Anadolu'dan gelen askerlerin oluşturduğu bu askerler, Yanya halkının sahip çıkmasıyla kısa zamanda toparlanmışlar ve Garibaldilere karşı harekete geçmişlerdir. Garibaldi gönüllüleri Yanya Gölü'nün kuzey sahiline kadar ulaşmışlar ve Yanya'yı tehdit etmeye başlamışlardı. 24 Kasım sabahı Faik Bey Tümeni Driskos üzerine yürümüş ve Garibaldileri geri çekilmek zorunda bırakmıştır.³⁶⁵ Bu arada idareci ve askerlerden firarlar başlamıştı. 12 Aralık 1912'de Yanya Vali Vekili, Garp Ordusu Komutanlığı'na Yunanlıların Sarandoz'a asker çıkarmaları üzerine Nahiye Müdürü ve Jandarma Zabiti'nin görevlerini yapmadan firar ettiklerini bildiriyor ve haklarında tahkikat yapılmasını istiyordu.³⁶⁶

---

³⁶² Emin, **a.g.e.** , s. 53-54

³⁶³ Okday, **a.g.e.** , s. 71-72

³⁶⁴ Emin, **a.g.e.** , s. 54

³⁶⁵ Okday, **a.g.e.** , s. 72-76

³⁶⁶ **ATASE**, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 34, Fihrist:7-1, 7-2

1 Kanunuevvel 1328(14 Aralık 1912) tarihinde Garp Ordusu Komutanı Ali Rıza Paşa'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifrede, Yanya'nın o andaki durumuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Buna göre; Yanya'nın doğusunda Kunduraki, Dirisko hattında iki günden beri devam eden şiddetli muharebe Yanya'ya gelen Faik Bey Müfrezesinin büyük fedakarlık ve gayretleriyle başarıyla sonuçlanmış, eşkıyanın da dahil olduğu Yunan kuvvetleri Papas Köprüsü ve Kamberağa Hanı istikametinde geri çekilmişlerdir.³⁶⁷ Ali Rıza Paşa şifrenin devamında; Yanya Kalesi'nin yedek erzak sıkıntısı çektiğini ve bölgedeki köy ve kasabaların da aynı duruma düştüğünü, bu nedenle hareketin devam edemeyeceğini, hatta Yanya Kolordusu ve oraya toplanacak on beş yirmi bin kişilik kuvvetin açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını bildirmekte ve bir haftaya kadar daha önce istenen paranın gönderilmesini, dışarıdan iaşe sağlama yollarının bulunmasını istemektedir.³⁶⁸

1.6.5. Balkan Devletleriyle Ateşkes Yapılması, Arnavutluk'un Bağımsızlığını İlan Etmesi ve Yanya'nın Durumu

3 Aralık 1912'de Balkan Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Çatalca hattında bir ateşkes antlaşması yapılmışsa da Yunanlılar buna dahil olmamışlardı. Çünkü ateşkes şartı olarak Yanya'nın kayıtsız şartsız teslimini istemişler, fakat Osmanlı Devleti bu teklifi reddetmişti.³⁶⁹ Çatalca'daki görüşmeler 25 Kasım'da başlamış ve 3 Aralık'a kadar sürmüştür. Buna göre; Balkan devletlerinin kuvvetleri barış antlaşması yapılincaya kadar Çatalca'da kalacaklardı. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin elinde Doğu Trakya'da çok az bir yer ile Gelibolu, Yanya, İşkodra ve Edirne kalıyordu. Osmanlıların bu görüşmeleri yapabilmesinin tek nedeni; en son Çatalca'da kazandığı zaferler ve üç kaleyi hala ellerinde tutabilmesiydi. 3 Aralık'ta yapılan ateşkese göre; üç kale hiçbir ikmal maddesi almayacak, ordular ateşkes yapıldığı durumda kalacak, Osmanlılar Bulgarların Karadeniz limanlarına

³⁶⁷ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yıl:29,Aralık 1980, sayı:78, s.51-53, Belge no: 1720

³⁶⁸ **a.y.**

³⁶⁹ Okday, **a.g.e.** , s. 78

uyguladıkları ablukayı sona erdireceklerdi. Yunanlılar Yanya'yı alamadıklarından bu ateşkesi imzalamadılar. Bu nedenle Yanya'daki kuşatmayı devam ettirdiler.³⁷⁰

3 Aralık 1912'de Yanya Kolordusu'na, ateşkes görüşmelerinin “*tarafeyn murahhasları arasında*” devam ettiği ve sonuçlanmak üzere olduğu bildirilmişti.³⁷¹ Vehip Bey bu ateşkesi ancak, 14 Aralık 1912 tarihinde öğrenmiş ve aynı tarihli bir emirle bu gelişmeyi birliklere bildirmiştir. Vehip Bey; Osmanlı Devleti'nin Yunanistan haricinde diğer devletlerle ateşkes yaptığını, bu nedenle Yunanlıların yeniden ilerlemesinin ve daha fazla toprak işgal etmesinin engellenmesi gerektiğini belirtmiş, bunda başarılı olunursa barış görüşmelerinde büyük bir avantaj elde edilebileceğini söylemiştir. Her er ve subayın vazifesini yapması gerektiğini, firari olarak yaşamaktansa, şehit olup şanlı bir ölümü tercih etmelerini istemiştir. Bu emrin devamında Vehip Bey firar edebilecek askerleri tehdit etmeyi de ihmal etmemiştir: “*Ölümden korkarak vazifeden uzaklaşanlar kalenin mukavemetini zayıflatırlar. Bu gibiler cephe firarisi olarak idam edileceklerdir. Kaçanları en nazik ve buhranlı durumda ve siperlerimiz düşman tarafından tamamen tahrib edilmiş bir hale geldiği vakit dahi meşru müdafaa diye vurmalarını, vatanımızın selameti ve askeri namus namına rütbesi ne olursa olsun her subaya emrediyorum...*” Kaçan askerlerin subayları tarafından vurulmasını emreden Vehip Bey emrinin sonunda, “*Ateş hattında bulunan her asker ölmez, fakat her kaçak namussuz bir ölüme çarpar, bunu bilmeniz lazımdır.*” demiştir.³⁷²

Esat Paşa ve Vehip Bey'i uğraştıran temel problemlerin başında “firari” askerler konusu gelmekteydi. Bu problem gün geçtikçe artıyor, hem kuvvetlerin azalmasına neden oluyor, hem de diğer askerin de moralini bozuyordu. Askerlerin cepheden kaçmak için çok değişik yöntemlere başvurdukları ve Kolordu Komutanlığı'nın da bunlara karşı tedbir almaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. 2 Kasım 1912 tarihli Kolordu emrinin lahikasında; bir hasta veya yaralının yanında üç dört askerin sebepsiz yere muharebeyi terk ederek Yanya'ya geldiği belirtilerek bundan sonra hasta ve yaralıların boş dönen erzak kabileleriyle gönderilmesi isteniyordu. Gereksiz yere hasta ve yaralılarla Yanya'ya dönenlere ise firari muamelesi

---

³⁷⁰ Hall, **a.g.e.** , s. 91-92

³⁷¹ **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 37, Fihrist:1

³⁷² Okday, **a.g.e.** , s. 77-79

yapılacaktı.³⁷³ Firar olaylarını artıran bir gelişme de Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi oldu. Avlonya'daki "Muvakkat Arnavut Hükümeti" Reisi İsmail Kemal Bey, 4 Aralık 1912 tarihinde Babıali'ye gönderdiği telgrafla bağımsız bir Arnavut devletinin kurulduğunu, "... daima Hükümet-i Osmaniye'ye yardım eden İşkodra ve Yanya vilayetleri hukuk-ı milliyelerinin temelini muhafazası için, müstakil hareket eylemeğe müttahiden karar verdiklerinden..." bildirdi. Arnavutların bağımsızlıklarını tek taraflı olarak ilan etmeleri Arnavut askerlerin firarlarını artırmış, Yanya'da bulunan Arnavut askerlerin büyük bir bölümü kaçmayı tercih etmişlerdir. Okday, bu sayıyı en az on bin olarak vermektedir. Bu arada yoğun bir propaganda faaliyeti görülmekte, Yunan Hükümeti'nin bir buçuk milyon frank karşılığında Yanya'nın kendilerine teslimi için Arnavutluk Geçici Hükümeti ile anlaştığı söylentileri her yerde yayılmaktaydı. Kale Komutanı Vehip Bey firarların önünü almak için Arnavut askerlerine sürekli konuşmalar yapma yolunu seçmiştir. Bu konuşmalarından birinde, "Arnavutlar! Evlerimize ne hisle ve hakla döneceğiz? Kadınlarımıza ve çocuklarımıza erkek olduğumuzu hangi hakka dayanarak söyleyebileceğiz? Arnavutlar, siz ne oldunuz? Bütün Dünya erkekce cesaretinizi, kahramanlığınızı, fedailiğinizi ve yürekliliğinizi bilir, söylerdi... Şimdi ise herkes bu hale ne der? ...Cedlerinizin huzuruna nasıl çıkacaksınız? Ne yüzle çıkacaksınız?... Arnavutlar! Hemşerilerim! Ya Arnavutluğun(Arnavutluk'un) şerefini, vatanımızın şanını ve istiklalini muhafaza edelim yahud da hepimiz ölelim..." sözleriyle firarları engellemeye çalışmıştır.³⁷⁴

1.7. YANYA KALESİ MUHAREBELERİ

11 Aralık 1912 tarihinde Yunan kuvvetleri General Sabuncakis komutasında Pista'da bulunan 23. Nizamiye Fırkası'na karşı taarruza başladılar. Akşama kadar devam eden muharebe sonunda Yanya Kolordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Taarruz eden Yunan kuvvetlerinin sayısı, on dört tabur piyade ve dört batarya olarak tahmin edilmişti.³⁷⁵ Ertesi gün Yunanlılar, cepheyi genişleterek Fuad Bey Hanı'na kadar sokulmuşlar, Müstahkem Mevki'nin güney ve doğusunu kuşatma altına almışlardır. Yanya Kolordusu artık kale çevresine toplanmak zorunda kalmış ve

³⁷³ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist: 22

³⁷⁴ Okday, a.g.e. , s. 79-84

³⁷⁵ Emin, a.g.e. , s. 58

böylece Yanya Muharebeleri başlamıştır.³⁷⁶ 12/13 Aralık gecesi Kolordu Komutanlığı tarafından verilen emirle, askeri birliklerin önceden belirlenen yerlerde toplanmaları emredildi. Bu emir, artık Kolordu'nun kale muharebesine karar verdiğini göstermekteydi. Bundan sonra muharebeler tamamen Yanya Kalesi çevresinde veya oradaki toprakların etkili olduğu alanda devam etmiş ve 1913 yılı Mart ayı başlarına kadar sürmüştür.³⁷⁷

Yanya Müstahkem Mevki Komutanı Vehip Bey 13 Aralık 1912 tarihli tebliğinde; düşmanın Valçora-Pista-Emin Ağa Hanı-Lonkoça-Varyadis hattının kuzeyinde olduğunu belirtmiş; Kolordu, Nizamiye ve bazı Redif kıtalarının kuvvetlerinin büyük kısmını Müstahkem Mevki'ye muhafız olarak bıraktıklarını, geri kalan kuvvetlerin de Meçova ve Bijan'da toplandıklarını ifade ederek, mıntıkların daha önce belirlenmiş olan görev dağılımının devam ettiğini bildirmiştir.³⁷⁸ Yine bu emirden anlaşıldığına göre, bütün savunma bölgelerindeki avcı hendeklerinden en iyi durumda olanları bile diz üstünde ateş etmeye mahsus avcı hendeği halinden daha yukarı çıkarılamamıştı. Vehip Bey bu hendeklerin ayakta ateş etmeye elverişli hale getirilmesini ve ihtiyaç duyulan yerlere yenilerinin ilave edilmesini istemekteydi.³⁷⁹ Bölgenin uzak ve engebeli bir araziden çok kötü yollarla ulaşılan konumda olması Yunanlıların işini zorlaştırıyor, kışın şiddetli geçmesi kayıplarını artırıyordu. Aynı zamanda Yunanlılar, Yanya'yı tamamen kuşatacak sayıya da ulaşamamışlardı. Ancak bir barış antlaşması öncesinde burayı mutlaka almak istiyorlardı. Aralık ortasında Osmanlı kuvvetlerinin 35.000 kişilik askerine karşılık, Yunan kuvvetleri ancak 25.000'i bulmuştu.³⁸⁰

1.7.1. Birinci Yanya Muharebeleri

13-14 Aralık 1913(30 Teşrinisani-1 Kanunuevvel 1328) gecesi Müstahkem Mevki Komutanlığı, yayınladığı emirle savaş düzeninin son halini belirledi. Bu emre göre, Kolordu birlikleri Müstahkem Mevki'nin savunulması için dağıtılmış, ileri karakolların kendi görev alanlarındaki önemli yol ve arazi kesimlerini sürekli

³⁷⁶ Fevzi, **a.g.e.** , s. 335

³⁷⁷ Emin, **a.g.e.** , s. 58

³⁷⁸ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H3, Fihrist: 1-3a, 1-4, Emin, **a.g.e.** , s. 59

³⁷⁹ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H3, Fihrist: 1-3a, 1-4, Emin, **a.g.e.** , s. 60

³⁸⁰ Hall, **a.g.e.** , s. 110

izlemeleri ve keşif yapmaları, düşmanın küçük çaplı taarruzlarını püskürtmeleri istenmişti.³⁸¹ Bu sırada düşmanla piyade muharebeleri devam etmekteydi. Örneğin 5. Mıntıka'da istihkam erleri olmadığından tepeye top siperleri inşa ettirilmişti. Müstahkem Mevki'nin göndereceği toplar da henüz gelmediğinden sıkıntılı bir durum yaşanmaktaydı.³⁸² Verilen emirlerin uygulamaya konulduğu sıralarda, Yunan birliklerinin de hazırlıklarını tamamlamak üzere olduklarıyla ilgili haberler gelmekteydi. Nitekim 14 Aralık 1912 tarihinde Yunanlıların taarruz hareketi başladı. Yunanlıların ilk saldırısında 70 kişilik karakol kuvvetinden 40 er şehit olmuş ve diğer taraflardan da kötü haberler gelmeye başlamıştı. Bunun üzerine komutanlar, Müstahkem Mevki Karargahı'nda toplanarak durum değerlendirmesi yaptılar. Bu toplantıda düşmanın elinde bulunması Müstahkem Mevki için tehdit oluşturan yerlerin geri alınması amacıyla taarruz hareketine girişilmesi kararı alındı.³⁸³

1.7.1.1. Manulasa Muharebesi

14 Aralık 1912 günü Manulasa ve Aya İlyas Manastırı'nı ele geçiren 1.000 mevcutlu Avlonya Taburu akşama doğru bir Yunan alayının hücumuna uğramış ve karşı koyamayarak geri çekilmeye mecbur kalmıştır.³⁸⁴ Yunanlıların 15 Aralık 1912 sabahı taarruza başlamalarıyla yaşanan muharebe, Manulasa Muharebesi adıyla anılmıştır. Bu muharebede, önceki başarısızlıklardan kaynaklanan moral bozukluğu, askerlerin ilerlemesini ve düşmanın üzerine atılmasını engellemiş, sayı yönünden yetersiz olunması da ciddi sıkıntılara zemin hazırlamıştır. Komutanlar ise askeri harekete geçirmek için çok fazla gayret etmek zorunda kalmışlardır.³⁸⁵ Örneğin, 21. Tümen Komutanı Cavit Paşa, askeri heyecana getirmek için konuşmalar yapmış ve bir zamanlar kazandıkları zaferlerle Avrupa'yı titreten Osmanlı ordusunun şimdi atalarına layık olmak için kahramanlıklar göstermesi gerektiğini anlatmıştır. Hatta en başta kendisi kılıcını çekerek yanında Kurmay Başkanı Emin Bey olduğu halde Manulasa Tepesi'ne doğru koşmaya başlamıştır.³⁸⁶ Gözünü budaktan sakınmayan,

³⁸¹ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H3, Fihrist: 1-4, 4a, Emin, a.g.e. , 61-62, s. , Ertuna, a.g.e. , s. 85

³⁸² ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H3, Fihrist: 1-7

³⁸³ Ertuna, a.g.e. , s. 85

³⁸⁴ Fevzi, a.g.e. , s. 336

³⁸⁵ Ertuna, a.g.e. , s. 86

³⁸⁶ Okday, a.g.e. , s. 87-88

cesur bir asker olan Cavit Paşa, Esat Paşa'nın başarılarından dolayı moralleri yüksek bir orduya karşı pervasızca saldırmanın doğru olmadığını söylemesine ve dikkatli olması tavsiyesine rağmen hücumu kalkmamıştır.³⁸⁷ Cavit Paşa, “*Asker, bakınız şu korkak düşmanın kurşunu bana dokunuyor mu? Allah aşkına siz de kalkın, korkmayın hücum edin...*” diyerek düşmanın üzerine yürümüş, bu hareket üzerine asker de tekrar hücumu başlatmıştır. Ancak, Cavit Paşa Yunan ateşiyle şehit olmuş ve yerine vekalet eden Kurmay Başkanı Emin Bey de akşama doğru yaralanmıştır.³⁸⁸ Yunanlıların elinde bulunan bu tepenin mutlaka alınması gerekliydi. Aksi takdirde Yanya daha o günlerde kaybedilebilirdi.³⁸⁹ Yunanlılar Manulasa'yı alarak ilerlemeye başlamışlar, başka bir Yunan alayının hücumu karşısında Yanya ve Malakas taburları da Lüzeç'e çekilmiş ve Lüzeç sırtları da Yunan işgaline uğramıştır. Osmanlı kuvvetleri, bu muharebede 15 Aralık günü iki yüz kadar kayıp vermişlerdir.³⁹⁰ 21. Fırkanın bu taarruzuna Bijan mıntikasından 12 santimetrelilik iki ve mantelli dört top destek verdiler. Fırka, akşama doğru boğazın güneyindeki sırtları almayı başarmışsa da Yunanlıların çok üstün bir kuvvete sahip olmaları, şehit ve yaralı sayısının fazlalığı nedenleriyle karanlıkla beraber eski mevzilerine çekildi. Yunanlıların Kanata Boğazı civarına yerleştirdikleri toplar Bijan mıntikasındaki kuvvetleri sürekli ateş altında tutmakta ve Fırkayı zor durumda bırakmaktaydı. 21. Fırka etraftan da takviye aldıktan sonra; altı tabur, bir mitralyöz bölüğünden oluşmuş ve kuvvetlerinin sayısı da ancak 2123 askerden ibaret olmuştur. 16 Aralık günü 21. Fırka tekrar Manulasa Boğazı'nın güneyindeki sırtlara doğru taarruza geçerek buraları geri almışsa da mevzileri elinde tutamamış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Yunan kuvvetleri ertesi sabah erkenden topçu desteğiyle Bijan mıntikasını yoğun ateş altına almış, akşama kadar aralıksız saldırısını devam ettirmiştir.³⁹¹

16/17 Aralık gecesi muharebe devam ederken 52. Alayın 1. ve 3. Taburlarıyla 54. Alayın 1. Taburundan oluşan Miralay Hüsnü Bey komutasındaki 18. Fırka da Yanya'ya gelmiş ve topçu kışlası civarına yerleştirilmiştir. Bu fırka 1.062 askere

---

³⁸⁷ Selahattin Güngör, **Kumandanlarımızın Harp Hatıraları**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1937, s. 33

³⁸⁸ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 536, Ertuna, **a.g.e.**, s. 86

³⁸⁹ Güngör, **a.g.e.**, s. 33

³⁹⁰ Fevzi, **a.g.e.**, s. 336

³⁹¹ Emin, **a.g.e.**, s. 66

sahipti.³⁹² Manulasa Muharebesi, ova bölgesindeki Redif kıtalarının da katılımıyla 19 Aralık tarihine kadar devam etmiştir. Manulasa Tepesi'ni ele geçirmek için beş defa taarruz yapılmış, dört defa Kolordu kuvvetleri geri atılmıştı. Beşinci hücumda az bir kuvvetle Manulasa Tepesi ele geçirilmiştir.³⁹³ 15 Aralık 1912 tarihinde Kolordu Komutanı Esat Paşa Garp Ordusu Komutanlığı'na gönderdiği şifrede; Manulasa Boğazı'nın geri alınması ve Kozmira Bataryası yönündeki eşkiyanın atılması için başka birliklerin de katılımıyla 21. Fırka'nın taarruza başladığını, fakat taarruz hareketi sırasında Boğaz'ın güney sırtları ele geçirilmişse de üstün düşman kuvvetlerinin ortaya çıkması, çok sayıda asker ile Komutan Cavit Paşa'nın şehit düşmesi, Erkanı Harp Kolağası Emin'in de yaralanması sonucunda Boğaz'ın kuzeyine çekilmek zorunda kalındığını bildirmiştir.³⁹⁴ Manulasa Muharebesi'nde Yanya Kolordusu, 21. Tümen Komutanı Cavit Paşa dahil olmak üzere, toplam 60 şehit ve 150 civarında yaralı vermiş; Yunanlıların kayıpları da 33 ölü ve 325 yaralı olmuştur.³⁹⁵ Bu sırada Osmanlı topları hem yetersiz, hem de açıkta iken, Yunan topları ise teknik olarak daha üstün ve kapalı bir konumdaydı.³⁹⁶ Bijan mıntıkasında da 14 Aralık günü başlayan Yunan topçularının bombardımanı 19 Aralık'a kadar devam etmiştir. Buradaki Osmanlı kuvvetlerinin bataryaları da diğer mıntikalardaki gibi tamamen açıkta bulunuyordu. Yunan topları hem korunaklı, hem de top ateşine hemen karşılık verebilecek derecede mükemmeldi. Yunan topçuları açıkta bulunan Osmanlı bataryalarına çok zarar veriyor, bu zararlar sabaha kadar tamir edilmeye çalışılıyordu.³⁹⁷ Burada Faik Bey Tümeni görev yapıyordu. 16 Aralık 1912'de bu tümen Bijan'daki bataryaların himayesi altında Yunan mevzilerine taarruz etmiş ve Anadolu'dan gelen askerlerin oluşturduğu bu kuvvetler, Yunanlıları Lüzeç civarına kadar sürmüştür. Buradaki arazi, yüksek dağlar ve sarp geçitlerden meydana geldiğinden askeri hareket için ciddi sıkıntılara neden oluyordu. 19 Aralık günü Yunanlılar iyice gücünü kaybetmiş bir durumda bulunan Faik Bey Tümeni'ne hücum

³⁹² **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H3, Fihrist: 1-7, Emin, **a.g.e.**, s. 67

³⁹³ Okday, **a.g.e.**, s. 89-90

³⁹⁴ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yıl: 29, Aralık 1980, sayı: 78, s. 54-56, Belge no: 1721

³⁹⁵ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 536, Ertuna, **a.g.e.**, s. 87

³⁹⁶ Fevzi, **a.g.e.**, s. 336

³⁹⁷ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H3, Fihrist: 1-7, Emin, **a.g.e.**, s. 67-68

ederek çok fazla kayıp verdimişler ve Yunanlıların ağır topçu ateşine dayanamayan Osmanlı kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.³⁹⁸ Yunan kuvvetleri Bijan bataryalarının ateşi nedeniyle fazla ilerleyememişse de Faik Bey Tümeni çok fazla kayıp vermiştir. Bin kadar yaralı asker, Kaçka Sahra Hastanesi'ne çok zorluklarla taşınabilmiş ve yine tedavileri çok kötü şartlar altında yapılmaya çalışılmıştır. 21 Aralık 1912 tarihinde Bijan'daki Kale Karargahı'nın barakası Yunan ateşi ile tahrip edilmiş ve karargah Kaçka'ya taşınmıştır.³⁹⁹ Esat Paşa 15 Aralık 1912 tarihli şifrede diğer gelişmeleri şöyle bildirmektedir: Bijan Bölgesi'nin güneyinde bulunan Yanya ve Malakas taburlarına karşı Yunan piyadesinin taarruzu uzun süre durdurulmuş, fakat Redif taburlarının geri çekilmesi ve düşmanın dağ bataryasının susturulamaması nedeniyle bu sırtlar kaybedilmiş, kuvvetlerimiz Müstahkem Mevki'nin avcı hattına çekilmiştir. Düşmanın çok kaybının olduğu anlaşılmakta ise de Yanya Kolordusu da ikiyüz kadar yaralı ve şehit vermiştir. Bundan sonrası için yeni kuvvetler gelinceye kadar savunmada kalınması kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁰

1.7.1.2. Lüzeç Muharebesi

15 Aralık 1912 tarihinde başlayan Lüzeç Muharebesi 25 Aralık 1912 tarihine kadar hemen hemen aralıksız devam etmiş ve çok şiddetli savaşlar yaşanmıştır. Önceki muharebenin olumlu etkisi sayesinde Nizamiye Birlikleri çok büyük başarılar kazanmışlardır. Ancak; savaş öncesinden itibaren görülen aksaklıklar, emir komutada yaşanan sıkıntılar ve eğitim noksanlığı bir sonuca ulaşılmasını engellemiştir.⁴⁰¹ 15 Aralık günü Lüzeç mevzilerine çok üstün kuvvetlerle saldıran Yunanlılarla 57. Piyade Alayı'nın 3. Taburu büyük bir mücadeleye girişmiştir. Yunanlılar çok zor duruma düşmüş ve moral bozukluğu yaşamaya başlamışlardır. Ancak, Redif askerlerinin gereksiz yere geri çekilmeleri Yunanlıların tekrar toparlanmalarına neden olmuştur. Sürekli takviye alan Yunan kuvvetleri karşısında tutunamayan Osmanlı kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 16 Aralık günü de çok şiddetli çarpışmalar yaşanmış ve bu durum ertesi günün sabahına kadar

³⁹⁸ Okday, a.g.e. , s. 93-94

³⁹⁹ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H3, Fihrist: 1-13a, Okday, a.g.e. , s. 94-95

⁴⁰⁰ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yıl:29, Aralık 1980, sayı:78, s.51-53, Belge no:1720

⁴⁰¹ Ertuna, a.g.e. , s. 86

devam etmiştir. Gece muharebesinde 67. ve 69. Piyade alaylarının taburları Yunanlıları durdurmuşlar ve bir Yunan müfrezesini de kuşatmışlardır. Bu arada Yunan Müfreme Komutanı yaralanmış, sabaha karşı Yunan kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Yunan Girit Taburu muharebe gücünü kaybettiğinden başka bir taburla değiştirilmiştir. Öğleden sonra Yunan kuvvetleri dağılmaya başlamış, Yunan dağ bataryaları da geri çekilmekte olan kendi kuvvetlerini düşman sanarak ateş açmışlar, savaşın en kritik bir zamanında Yunan 3. Alay Komutanı yerini 1. Tabur Komutanı'na bırakarak kaçmıştır. Ancak 21. Tümen çok yorgun ve bitkin bir durumda olduğundan kaçan Yunan kuvvetlerini takip edememiştir. Bu durum Yunanlılara yeniden toparlanma imkanı vermiş ve yeniden taarruza geçmişlerdi. Osmanlı kuvvetleri bu taarruz karşısında geri çekilmişlerdi. Bu sırada Osmanlı kuvvetleri, Zagor Bölgesi'nde Grebeneli Yüzbaşı Bekir'in kazandığı türden ancak küçük çaplı başarılar elde edebilmişlerdir. 17 Aralık'ta yoğun sisten dolayı her iki taraf piyade hareketi yapamamış ve gün boyu topçu ateşleri devam etmiştir. Bu arada Yanya Kolordusu ve Müstahkem Mevki komutanları bir durum değerlendirmesi yapmışlar ve kesin sonuç alınması için bir taarruzun gerekli olduğu kararlaştırılmıştır.⁴⁰²

Esat Paşa 17 Aralık'ta durumu şu şekilde özetliyordu:

1. Yanya'da dört günden beri şiddetli bir muharebe cereyan etmektedir. Düşman çoğu eşkiyadan ibaret bir kuvvetle de iki günden beri Aydonat'ı muhasara etmiş ve ahali mukabelede bulunmuştur.

2. Kolordu; 1. Mürettep, 18. Fırkalarla takviye edilmiştir. 5. Kolordu'dan Mürettep Fırka'nın şimdilik kale dahiline girmeyerek Zıça'da ikameti tensib edildi. Bu fırkanın münasib bir müfrezesi kaleden cebel bataryasıyla takviye olunarak Kalabaki-Zıça-Aydonat istikametinde tahliye olacağı gibi 19. Fırka da evvelce Davlonya'ya sevk edilip elyevm orada İştib ve Köprülü alaylarıyla bir süvari bataryası Mehmet Paşa kumandasıyla Davlonya cihetinde kalacaktır. Davlonya'da bulunan nişancı birliklerinin hemen Filat'a, diğer müfrezenin Yanya'ya ve Davlonya'ya kadar müsaadesiyle eşkiyanın tardı, yoksa tarassud ve iktizanla takib

---

⁴⁰² **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 537-541, Ertuna, a.g.e. , s. 90-91

olunması emri verildi. Kale haricinde bu hareketin Vardar Ordusunca idaresi tensib edilmiştir.⁴⁰³

18 Aralık 1913'de Davlonya Karargahı, Yanya Kolordusu Komutanlığı'na 17 Aralık'taki kale muharebesinin aldığı şekle nazaran artık zayi edilecek zaman kalmadığını, bütün kuvvetin kaleye kapandığını, gerek iaşe, gerekse hareket-ı harbiye noksanlarıyla dayanmanın mümkün olmadığını bildirmiştir.⁴⁰⁴ 18 Aralık günü, Yanya'ya gönderilen Faik Bey Fırkası Yunanlılara karşı sol taraftan taarruza başlamış ve bütün savunma hattı boyunca yaptığı hücumlarla Manulasa, Aya İlya Tepeleri ve Lüzeç sırtlarını ele geçirmiştir.⁴⁰⁵ Bazı başarılar kazanılmasına rağmen, düşmanı takip gücü olmadığından eski mevzilerde kalınmıştır. Aynı gün iki Yunan uçağı bölge üzerinde uçmuş ve üç bomba atmıştı.⁴⁰⁶ Bu sırada Yanya'yı zor duruma düşüren bir faktör de Rum çeteleriydi. Yanya Kolordusu bir taraftan Yunanlılarla savaşırken diğer taraftan bu çetelerle uğraşmak zorundaydı. Garp Ordusu Komutanlığı bu çeteler üzerine Yanya Kolordusu'nun kuvvet göndermesini istemekteydi. Esat Paşa ise zaten yetersiz olan kuvvetleri göndermek istemediğinden sürekli olarak Garp Ordusu Komutanlığı'ndan yardım istiyordu. Sonunda Garp Ordusu bu isteği yerine getirmiş ve Vardar Ordusu'na bağlı kalmak şartıyla 13.Tümen'i bölgeye göndermiştir.⁴⁰⁷ 19 Aralık günü de hareket Türk taarruzu ile başlamış ve özellikle 19. Tümen hareketin asıl gücünü oluşturmuştu. Mücadeleler geceye kadar devam etmiş, ancak 19. Tümen mevcudunun üçte biri oranında kayıp vermişti. Aynı gün 2. Mürettep Tümen de stratejik mevkiileri ele geçirmek için taarruza girişmiş ve yoğun ateşe rağmen tepelere kadar tırmanmıştır. Ancak kayıplar da çok fazla olmuştur.⁴⁰⁸ 19 Aralık tarihindeki muharebe, Yunanlıları endişeye sevk etmiş, Epir Ordusu Komutanı Savunma Bakanlığı'na başvurarak ateşkes yapılmasının gerektiğini bildirmiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰³ ATASE, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 35, Fihrist:2-7, 2-8

⁴⁰⁴ ATASE, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 35, Fihrist:2-12

⁴⁰⁵ Zeki, **1912 Balkan Harbine Aid Hatıratım**, Dersaadet, Matbaa-i Askeriye, 1337, s. 84

⁴⁰⁶ Ertuna, **a.g.e.** , s. 91, Chantepleure, bu tarihte Esat Paşa'yı karargahında ziyaret etmiş ve kendinden emin ve ümitli olduğu izlenimiyle dönmüştür. Chantepleure, **a.g.e.** , s. 60

⁴⁰⁷ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 545

⁴⁰⁸ Ertuna, **a.g.e.** , s. 92

⁴⁰⁹ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 549, Chantepleure, 20 Aralık 1912 günü Vehip Bey'i Kaçka'daki karargahında ziyaret etmiş ve kendisini Esat Paşa gibi ümitli görmüştür. Vehip Bey kendisine

Bu mücadeleler devam ederken Esat Paşa, kuvvetlerini yetersiz görmekte ve her fırsatta Garp Ordusu Komutanlığı'ndan takviye kuvvet gönderilmesini istemektedir. Garp Ordusu Komutanlığı ise Yanya'da elde edilen kısa süreli başarıları kesin sonucun yakın olduğu şeklinde yorumluyordu. Hatta Garp Ordusu Komutanlığı, Yanya'yı İşkodra ile karşılaştırarak Yanya'nın daha elverişli şartlara sahip olduğunu düşünmekteydi. Esat Paşa, 6 Kanunuevvel 328(19 Aralık 1912) tarihinde Garp Ordusu Komutanlığı'na sitem dolu bir şifre göndermiş “*Yanya Kalesinin hiçbir suretle teslim edilmeyeceğine azmi kati ile teşebbüs edilmesi cümlesi aksi fikrin bulunduğu bir ima gibi telekki(telakki) edilmiş ve bu ana kadar düşmanla boğaz boğaza pençeleşen ve hayatını feda eden bilcümle muhafız ve kumandanlarının haysiyeti zatiye ve fazilet-i askeriyelerinin takdir ve tahmin buyurulmadığına delalet eylemekte bulunmuştur. Bütün fedakar maiyyetimle beraber müteessif ve ancak taraf-ı ali-i kumandanilerinden ibzal buyurulan itimade müteşekkirim. Yanya Kalesi'ni İşkodra Kalesiyle mukayese ederek Yanya'nın daha müsait şerait dahilinde bulunduğu hususundaki imada Yanya Kalesi hakkında bir suişaiyanın vukuuna delalet etmekle beraber Yanya Kalesinin böyle bir mukayeseye lüzum gösterecek zaaf hali de müşahit değildir...*”⁴¹⁰ Esat Paşa'nın Yanya Kalesi ile İşkodra'nın mukayese edilmesinden çok ciddi rahatsız olduğu ve bu rahatsızlığını açıklıkla ifade ettiği anlaşılmaktadır. Hatta Harbiye Nezareti ve Garp Ordusu Komutanlığı'na asıl görevlerinin ne olduğunu hatırlatmakta; iki şehir arasında kıyas yapmak yerine erzak ihtiyacının karşılanması ve “... bilhassa seri ateşli ve oniki santimetrelilik krupların topçu cephanesini telafi etmektir” sözlerini kullanmaktadır. Yine defalarca istenmesine rağmen, Kolordu'nun zaman kazanmasında etkili olacak cebel topçusundan mahrum kaldığını, bu nedenle asıl sorumlunun dağ topçusu ihtiyacına olumlu cevap vermeyen ve yerine sahra topçusu bulduran makam olduğunu belirtmektedir.⁴¹¹ Garp Ordusu Karargahı'nın bu tür yaklaşımları Esat Paşa'yı daha çok üzmemekte ve “... Esas emelim ve bütün gayretim

---

Yunanlıların her yerde püskürtüldüğünü ve geri çekildiklerini söylemiştir. Chantepleure, a.g.e. , s. 63

⁴¹⁰ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yıl: 29, Aralık 1980, sayı: 78, s. 57-59, Belge no: 1722

⁴¹¹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yıl: 29, Aralık 1980, sayı: 78, s. 57-59, Belge no: 1722

düşmanı bir an önce sınırlarımızın dışına atmaktır. Bu konuda yol gösterme ve teşviklere ihtiyacım yoktur...” diyerek tepkisini ortaya koymaktadır.⁴¹²

21-22 Aralık 1913 tarihinde Vardar Ordu Komutanlığı'na verilen bilgide Yanya Kale harbindeki durum şu şekilde belirtilmişti: 5. Nizamiye Alayı Zıça'da, 7. Nişancı Alayı'nın iki taburu Filat'ta, Köprülü ve İştib redif alaylarıyla süvari taburu bataryası Davlonya'dadır.⁴¹³ 22 Aralık 1912'de Manulasa Boğazı'nda tamamen yenilen Yunan kuvvetleri akşama doğru mevzilerini terk ederek geriye çekildiler. Manulasa Boğazı karşısındaki yerlerde sadece gözetleme postalarını bıraktılar. 19. Fırka da şiddetli bir muharebe sonunda süngü hücumuyla Kanlıtepe'yi ele geçirdi.⁴¹⁴ On gün kadar süren muharebelerde üç Yunan fırkası mağlup olarak Yanya Kalesi çevresinden ayrılmak zorunda kaldılar. 25 Aralık 1912 günü Türk kuvvetlerinin taarruzu karşısında Yunanlılar takviye almalarına rağmen ciddi sıkıntılar yaşadılar ve Meçova Bölgesinde de uğradıkları yenilgilerle iyice çözümlerle karşılaştılar. Epir Ordusu Komutanlığı ise, birliklerini takviye etmeye çalışıyordu.⁴¹⁵ 25-26 Aralık 1912'de Esat Paşa, Yanya Kalesi etrafında üç gündür devam eden muharebenin muvaffakiyetle devam ettiğini, düşmanın bir sonuca ulaşamadığını belirtmekteydi.⁴¹⁶

Türk kuvvetleri Yunanlılara karşı ancak kısa süreli başarılar kazanmakta, kesin darbeyi bir türlü indirememekteydi. Sürekli verilen kayıplarla Kolordu ciddi şekilde güçten düşüyor, Garp Ordusu Komutanlığı ise bir türlü istenen takviye kuvvetleri göndermiyordu. Esat Paşa hedeflerini, gücünü, kayıplarını sürekli olarak Komutanlığa bildirmekteydi. Garp Ordusu Karargahı ise istekleri karşılayamadığı gibi, Yanya Kolordusu'nun emrindeki kuvvetlere başka görevler yüklüyordu. Esat Paşa *“Her gün çok sayıda şehit ve yaralı verilmektedir ve buna rağmen her türlü olanaklara ve kaynaklara sahip düşmanla yine de kahramanca muharebeye devam edilecektir...”* demektedir.⁴¹⁷

Yanya Kolordusu ve Yanya Müstahkem Mevkii'nin durumunu ortaya koyması bakımından Vehip Bey'in Kaçka'daki karargahından çıkardığı 17 no. lu

⁴¹² Ertuna, **a.g.e.** , s. 94

⁴¹³ **ATASE**, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 35, Fihrist:2-18

⁴¹⁴ Fevzi, **a.g.e.** , s. 338, Zeki, **a.g.e.** , s. 85

⁴¹⁵ Ertuna, **a.g.e.** , s. 94-95

⁴¹⁶ **ATASE**, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 35, Fihrist:2-23, 2-23-a

⁴¹⁷ Ertuna, **a.g.e.** , s. 96-97

emir bir fikir vermeye yetecektir. Buna göre Vehip Bey; ”*Resmi telefon muhaberatı hususi konuşmalarla bozulmaktadır. Her telefon santralinde bir murakıp tayin edilecektir. Bu murakıp konuşmalara nezaret edecek... Böyle gayri resmi konuşma yapan eşhas cezalandırılacaktır.*” demekte, Arnavut subay, yazıcı er ve tüfekçilerin firar ettiklerini, eğer Vardar Ordusu Divanı Harbi’ne başvurmazlarsa gıyaben yargılanacaklarını duyurmaktadır. Bu emre göre atlara artık yulaf verilmemesi, yük beygirlerinin korunması ve bu beygirlere binilmemesi istenmiştir. Bu emirde Vehip Bey’in bir taraftan da askerin moralini yüksek tutmaya çalıştığı görülmektedir. Bu amaçla Yunan Kraliçesi’nin Narda’daki yaralı Yunanlıları ziyaret etmesi bile Yunan askerlerinin çok büyük kayıplar verdiği bir kanıt olarak bildirilmiş, yine Çanakkale’de gerçekleşen ikinci deniz savaşında Yunan donanmasının büyük kayıplar verdiği ve Pire Limanı’na dönmek zorunda kaldığı askere duyurulmuştur.⁴¹⁸ Kale Komutanı Vehip Bey sürekli olarak, subaylara hitaben, “*Siz Yanya için savaşıyor, Türk ordusunun şan ve şerefi için dövüşüyorsunuz*” diyerek onları motive etmeye çalışıyordu.⁴¹⁹ Müstahkem Mevki Komutanı Vehip Bey aynı zamanda bir topçu subayı idi. Dolayısıyla top kullanımına dair önemli bir bilgi ve tecrübeye sahipti. Nitekim 28 Aralık 1912’de bu birikimini bir emre dönüştürmüş ve “*Topçu mermiyatının suret-i sarf ve istimali hakkında talimatname*” yayınlamış, hangi topların nasıl kullanılacağını ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Burada Müstahkem Mevki’nin cephane durumunu da yakından görmek mümkündür. Buna göre; mantelli topların top başına 186 tane şarapneli bulunmakta, 12 santimetrelik bataryanın topbaşına 60 kurşun sargılı ve 13 tahrip danesi, 143 kurşun sargılı orta hazneli ve dip hazneli şarapnel vardı.⁴²⁰ Vehip Bey talimatnamenin sonunda; “*Mevzileri, alev ve zeminden kalkan tozdan ve topraktan belli olan düşman bataryalarına ve buldukları mevki ve muntika kat’i ve muayyen bir surette aşikar olan hedeflere karşı cephane sarfiyatı gayri mahduttur*” demektedir.⁴²¹

Aralık ayı içinde hem cephane, hem de yiyecek yönünden çok ciddi sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bağımsız Yanya Kolordusu Komutanı Esat Paşa, Garp Ordusu

---

⁴¹⁸ Okday, **a.g.e.** , s. 95-97

⁴¹⁹ Okday, **a.g.e.** , s. 100

⁴²⁰ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H 3, Fihrist:1-17, Emin, **a.g.e.** , s. 89

⁴²¹ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H 3, Fihrist:1-17, Emin, **a.g.e.** , s. 89

Komutanlığı'na gönderdiği yazıda şu ifadeleri kullanmaktaydı: "... *Mevcut çabuk ateşli bir dağ topundan her biri için 70, Sahra topundan her biri için, boş kovanlarında doldurulması suretiyle ancak 220 atım cephane mevcut bulunduğundan, bunların pek tasarrufla kullanılması ilgililere duyurulmuştur. Civarda mevcut tahıl maddeleri, bir süre için yeterli ise de bunları öğütmekte karşılaşılan zorluk nedeniyle ekmek, bulunduğu gün yedirilmektedir...*"⁴²² Yunanlılar bir taraftan çete faaliyetleriyle halkı zor duruma düşürmekte, diğer taraftan da Türklerin elinde bulunan köylere teslim olmaları için haberciler göndermekteydi. Arnavutluk'un bağımsızlığını ilanı ile özellikle Yunan taraftarı Arnavut ikmal ve Redif askerleri manga ve hatta bölükler halinde kaçmaya başlamışlardı. Örneğin, Yanya Redif Taburu'nun 2.033 askeri silahlı olarak kaçmıştır.⁴²³ Hatta o günlerde Fevzi Paşa'nın "*Biz, askeri namusumuzu, siz de şerefınızı kurtaracaksınız...*" sözüne karşılık bir Arnavut Beyi, "*Avrupa bizim sınırlarımızı temin etmiştir ve bizim dönecek fazla kanımız yoktur...*" cevabını vermiştir.⁴²⁴ Aralık ayı sonlarına doğru karşılıklı topçu ateşleri devam etmekte, az da olsa karşılıklı olarak kayıplar verilmekteydi.⁴²⁵ İki ayın sonunda Yanya Kalesi artık iyice bunalmış bir durumdaydı. Muharebelerde uğranılan kayıplar, iâşe temininde yaşanan sıkıntılar, firarlarla asker sayısının iyice azalması, gerekli cephanenin bir türlü sağlanamaması Yanya'yı iyice moral bozukluğuna düşürmüştür. Sonuçta Birinci Yanya Muharebesi, kısmen başarılı gibi gözükse de sonuç almaktan uzak mücadelelerle sona ermiştir. Yunanlılar asker ve cephane yönünden üstünlüklerine ve Rum çetelerinin desteğine rağmen Yanya'yı ele geçirememişlerdir. Türk Ordusu bu açıdan bakıldığında Yunanlılara karşı başarılı olarak kabul edilmelidir.

1.7.2. İkinci Yanya Muharebeleri

Birinci Yanya Muharebesi adı verilen muharebelerde Yunanlıların Epir Ordusu çok zor durumlara düşmüş, birçok yenilgi yaşamış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat Yunanlıların asıl hedefi Yanya'nın mutlaka alınmasıydı. Uğradıkları bunca sıkıntıya rağmen bu emellerinden vazgeçmemişler, hatta daha iyi hazırlıklar

⁴²² **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 570

⁴²³ Fevzi, **a.g.e.** , s. 344, Ertuna, **a.g.e.** , s. 97

⁴²⁴ Fevzi, **a.g.e.** , s. 344

⁴²⁵ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H 3, Fihrist:1-17a, 1-20, 1-21

yaparak yeniden taarruz yapmayı hedeflemişlerdir.⁴²⁶ Birinci Yanya Muharebesi'nin Yanya Kolordusu'nun galibiyetiyle sonuçlanması ateşkese yanaşmayan Yunanlıları çok zor duruma düşürmüş ve dört taraftan hazırlık yaparak Yanya üzerine yürümek istemişlerdir.⁴²⁷ Yunanistan, 26 Aralık 1912'den 20 Ocak 1913 tarihine kadar yoğun bir şekilde hazırlıklara girişmiş ve ordusunu takviye etmeye çalışmıştır. Türk Ordusu ise bu süre içinde kapsamlı bir takviye hareketine bir türlü başlayamamıştı. Yunan ordusunun moral olarak çöküntüye uğradığı bu müsait ortam bir türlü değerlendirilememişti.⁴²⁸ Yunan Savunma Bakanlığı Epir Ordusu'nun başarıya ulaşması için, Preveze'ye ağır toplar ve personel göndererek askerinin moralini güçlendirmeye çalışmıştır. O sırada bütün eksiklikleri giderilmiş olan Selanik'teki 6. Yunan Tümeni; 110 subay, 7400 kadar asker, 1800 hayvan ile Preveze Limanı'na çıkarak Epir Ordusu'na katılmıştır. Bu tümen 18 Ocak 1913 günü Yanya cephesindeki mevzilere yerleşmiş duruma gelmiştir. Yine aynı tarihlerde Sakız Adası'ndan 28 subay ve 4.475 asker Preveze yoluyla gelmiş ve muharebe alanındaki yerlerini almışlardır.⁴²⁹ Yunanlıların Epir Ordusu'nu sürekli takviye etmeye çalıştığı bu dönemde Yanya Kolordusu çok ciddi sıkıntılarla karşı karşıyaydı. Bir taraftan firarlar, diğer taraftan da kayıplar ve hastalıklar nedeniyle ordunun mevcudu devamlı azalmaktaydı. Yardım gelmediğinden Yanya'nın düşmesi kesin olmasına rağmen asker, büyük bir fedakarlıkla savaşmakta, hayatlarını feda etmekten çekinmemektedir.⁴³⁰ İaşe temini gittikçe zorlaşmakta, bu durum askerinin de iyice bitkin bir duruma düşmesine neden olmaktadır. Un kalmadığından ekmek sadece mısırdan pişiriliyor, önceleri haftada üç gün asker başına elli gram olarak verilen et, ancak haftada bir defa verilebiliyordu. Askerlere günlük 260 gram mısır ekmeği verilebiliyordu. Hatta atlar bile gıdasızlıktan ölmeye başlamış, her gün on yirmi at yemsizlikten dolayı ölmektedir. Adriyatik sahilleri Yunan donanmasının ablukası altında bulunduğundan cephaneye takviyesi mümkün olmuyor, tüfek ve mermiler de

---

⁴²⁶ Ertuna, **a.g.e.** , s. 99

⁴²⁷ Fevzi, **a.g.e.** , s. 345

⁴²⁸ Ertuna, **a.g.e.** , s. 99-100

⁴²⁹ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 578, Ertuna, **a.g.e.** , s. 100

⁴³⁰ Okday, **a.g.e.** , s. 99-100

gün geçtikçe azalıyordu.⁴³¹ 3 Ocak 1913 tarihi itibariyle Yanya Kolordusu'nun kayıpları ve mevcudu şu şekildeydi:⁴³²

Tablo 1. 3 Ocak 1913 tarihi itibariyle Yanya Kolordusu'nun kayıpları ve mevcudu

KITALAR	SON DURUM		ASKER		SUBAY	
	ASKER	SUBAY	ŞEHİT	YARALI	ŞEHİT	YARALI
MÜRETTEP 3. FIRKA	5.133	138	1370	636	86	23
MÜRETTEP 2. FIRKA	2.194	101	734	276	28	6
MÜSTAKİL NİZAMİYE FIRKASI	5.213	127	426	403	12	6
YANYA REDİF FIRKASI	4.054	57	406	201	12	6
DİĞER KUVVETLER	2.826	85	12	2	7	0
NİŞANCI TABURU	483	16	0	0	0	0
TOPLAM	19.953	524	2.948	1.418	145	41

20 Ocak tarihine kadar bir taraftan hazırlıklar yapılırken, diğer taraftan da muharebeler devam etmiştir. Osmanlı kuvvetleri; Birinci Yanya Muharebesi'nden sonraki yirmi günlük süre içinde Koniçe, Zagor, Çamlık çevresinde hakim duruma gelmişler, Ergeri, Berat çevrelerinde de kuvvetlerini az da olsa takviye ederek Yunanlıları zayıf bir konuma düşürmüşlerdi. Berat'ta yataklı bir hastane açılmış, iâşe sağlanması için çalışmalar yapılmış, menziller oluşturulmasıyla da asker sevkiyatı yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Avlonya ve Ergeri'den erzak alınarak menziller aracılığıyla halk ve askerin ihtiyacı için Yanya'ya sevk edilmiştir.⁴³³ 15 Ocak 1912 tarihinde Yanya'da hastanelerde 4.000 kadar hasta ve yaralı olduğu rivayet edilmekteydi.⁴³⁴

⁴³¹ Okday, **a.g.e.** , s. 100

⁴³² Emin, **a.g.e.** , s. 78, Fevzi Çakmak ise 31 Kanunuevvel 1328(13 Ocak 1913) itibariyle Yanya çevresindeki kuvvetleri; Yanya kuvveti, 18. Nişancı Alayı, ikmal askerleri ve Bekir Efendi Müfrezesi ve "zuefa" dahil olmak üzere 24.623 olarak vermektedir. Fevzi, **a.g.e.** , s. 350

⁴³³ Fevzi, **a.g.e.** , s. 349

⁴³⁴ Chantepleure, **a.g.e.** , s. 78

1.7.2.1. Dristinik Muharebesi (5-9 Ocak 1913)

Bu muharebe Yunan kuvvetleriyle Yüzbaşı Grebeneli Bekir komutasındaki müfreze arasında olmuştur. Yüzbaşı Bekir Müfrezesi 900 er, iki makineli tüfek ve üç ateşli toptan meydana gelmişti. Yunan kuvvetleri ise Türk kaynaklarında 4.000 olarak belirtilmiş, Yunanlılar ise 2.175 rakamını vermişlerdir. Topçu ve ağır piyade silahları ile takviye edilince Türk ordusundan kat kat üstün bir duruma gelmişlerdi.⁴³⁵ Yunan kuvvetleri, başında Aleksandır Romas adında bir mebusun bulunduğu Garibaldi Gönüllüleri, piyade taburu ve isyancı yerli Rumlardan meydana gelmişti. İki dağ topçusu da bu kuvvetlere destek vermekteydi.⁴³⁶ Yunan kuvvetlerinin 5 Ocak 1913 günü taarruzuyla başlayan muharebe, gün boyu devam etmiş, Yunanlılar bir kısım araziye ele geçirmişlerse de geri çekilmişlerdir. 6 Ocak günü ise Yunan taarruzu büyük bir hüsrarla sonuçlanmıştır. Yunanlılar 300 ölü ve yaralı, çok sayıda araç gereç ve cephane bırakarak kaçmışlar, iki subay ve bir er esir alınmıştır. Yunanlılar ise kayıplarını 30 ölü ve 14 yaralı olarak belirtmektedir.⁴³⁷ İlginç olan esir düşen iki subaydan birisinin İzmirli olması ve ihtiyar olmasına rağmen Garibaldi Gönüllülerine katılmasıydı. Diğer esir subay ise Arapça ve İtalyanca dışında başka bir dil bilmeyen bir Suriyeli Katolikti.⁴³⁸

Türk kuvvetleri Yunanlılara karşı savaşırken karşılıklı sıklıkla Rum çeteler çıkmaktaydı. 3 Ocak 1913 günü Vardar Ordusu Komutanlığı Garp Ordusu Komutanlığı'na gönderdiği yazıda Garişyan Köyü civarında 300 kişilik bir çetenin görüldüğü, gerek bu çetenin gerekse diğer yerlerdeki çetelerin köy ve kasabalara taarruz etmek istediklerini,⁴³⁹ 7 Ocak 1913 tarihinde de *“Türk taburlarının eşkıya çeteleriyle bir saat kadar müsademedden sonra eşkıyanın kaçtığını”* bildiriyordu.⁴⁴⁰

Yunanlılar birliklerini yeniden düzenleyip 1.000 askerlik bir takviyeden sonra, 8 Ocak 1913 günü yeniden taarruza geçtiler. İki gün devam eden saldırıda yine başarılı olamadan kayıplar vererek geri çekildiler. Yunan Savunma Bakanlığı bu kötü

⁴³⁵ Ertuna, a.g.e. , s. 102

⁴³⁶ Emin, a.g.e. , s. 79

⁴³⁷ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H 3, Fihrist:1-24, **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 583, Fevzi, a.g.e. , s. 347

⁴³⁸ Emin, a.g.e. , s. 79

⁴³⁹ ATASE, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 34, Fihrist:1-14

⁴⁴⁰ ATASE, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 34, Fihrist:1-15

sonuçlar üzerine, bu bölgedeki kuvvetlerini Makedonya Ordusu emrine verdi. Dristinik Muharebesi'nde Yüzbaşı Bekir Müfrezesi'nin kayıpları; 18 şehit ve 45 yaralı oldu.⁴⁴¹ Bu bölgede havalar çok şiddetli fırtınalı ve karla karışık olarak geçmekteydi. Meçova'dan Dristinik'e kadar olan bölge karla kaplı bir durumdaydı. Tabiat şartlarının ağırlığı yanında Yunanlılar da Türk askerinin moralini bozmak için çok değişik propagandalar yapıyorlardı. Örneğin; mesafenin iyice azaldığı yerlerde yerli Rumlar, Türk askerlerine hitaben, *“Artık yakında barışacağız. Ey Anadolu! Siz gelmeseydiniz biz Yanya'yı Arnavudlardan çok çabuk almayı bilirdik. Burada ne uğraşıyorsunuz Konya'ya gidiniz.”* şeklinde sözler söylüyorlardı.⁴⁴² Devamlı olarak firarların yaşandığı Yanya savunmasında en büyük kahramanlığı Anadolu askerleri göstermekte ve Yanya'nın ümit kaynağı olmaktaydı. Yaralanıp Yanya'ya tedavi için gelen bir Anadolu askeri bir an önce cepheye dönmek istiyor ve *“Sadece sol kolumdan vuruldum; neden beni hastanede tutuyorlar? Sağ kolum sağlam”* diyordu.⁴⁴³

1.7.2.2. Aydonat (Çamlık) Muharebesi

Yunan kuvvetleri Aydonat bölgesinde bulunan Türk kuvvetlerini 25 Aralık 1912 tarihinden itibaren sıkıştırıyorlardı. Zayıf bir durumda bulunan buradaki kuvvetlere iki makineli tüfek ve bir top olduğu halde iki piyade taburu takviye olarak gönderildi. Ardından 26 Aralık günü Arnavut çeteleri de Yunan mevzilerine karşı harekete giriştiler.⁴⁴⁴ Bu gelişmeler Yunanlıların Epir Ordusu Komutanı'nı telaşa düşürdü ve bölgeye takviye kuvvetler gönderdi. Yanya'nın kuzeybatısında bulunan bu bölge, Yunanlılar için büyük bir öneme sahipti. Bu nedenle Yunanlılar burayı kesinlikle terk etmek niyetinde değillerdi. Yunan Epir Ordusu Komutanlığı bölgedeki Yunan birlikleri ile çeteleri tek komuta altında toplamış ve sağladığı disiplinle Türk kuvvetlerine karşı 6 Ocak 1913 tarihinde taarruza geçilmiştir. 16 saat süren muharebe sonunda Yunanlılar bozguna uğrayarak geri çekildiler.⁴⁴⁵ Garp Ordusu Komutanlığı da durumun ciddiyetini anlayınca bölgeye takviye olarak bir dağ topu ile takviyeli iki tabur göndermiş, Yunanlılar da kendi kuvvetlerini takviyeye

⁴⁴¹ Fevzi, a.g.e. , s. 347, Ertuna, a.g.e. , s. 103

⁴⁴² Emin, a.g.e. , s. 79

⁴⁴³ Chantepleure, a.g.e. , s. 54

⁴⁴⁴ Yunan Cephesi Harekatı, s. 584, Fevzi, a.g.e. , s. 347

⁴⁴⁵ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H3, Fihrist: 1-24, Ertuna, a.g.e. , s. 104,

devam etmişlerdir.⁴⁴⁶ Yunan birlikleri yeni takviye kuvvetleriyle 12 Ocak 1913 tarihinden itibaren yeniden taarruza geçtiler. 17 Ocak gününe kadar devam eden saldırılar sonunda Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldılar. 18 Ocak günü Türk direnişi iyice kuvvetlenmeye başladı. Hatta Yunanlılar zayıf bir Türk birliği karşısında yenilerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Aynı gün Yanya Kolordusu'na sığınan bir Yunan kamyon şoförü sorgulanmış ve kendisinden Epir Ordusu'nun iyi durumda olmadığı, yiyecek olarak peksimet ve peynirle yetinildiği, hasta sayısının 8.000'i bulduğu bilgileri alınmıştı.⁴⁴⁷ Yunanlılar durup dinlenmeden taarruza devam ediyor, fakat bir türlü sonuca ulaşamıyorlardı. Nitekim 19-20 Ocak günlerinde bir savaş gemisinin topçu ateşi desteğiyle taarruz yaptılar. Fakat bu taarruzda da başarılı olamadılar.⁴⁴⁸

Sonuç olarak Yunanlılar, Aydonat (Çamlık) Muharebesi'nde bir sonuca ulaşamadılar. Yanya'ya yapılacak taarruz öncesi hem Dristinik, hem de Aydonat Muharebesi onlar için istedikleri şekilde sonuçlanmadı. Bu durum hem Epir Ordusu'nu, hem de Yunan Komutanlık Karargahı'nı şaşkınlığa sevkettiği gibi yeni arayışlara neden oldu. Yunan Savunma Bakanlığı Epir Ordusu Komutanlığı'na Sabuncakis'in yerine Prens Konstantin'i tayin etti. Yeni komutan göreve başlayınca kadar da taarruzların durdurulmasını emretti. Epir Ordusu'nda Sabuncakis'e karşı büyük tepkiler vardı. Özellikle tümen komutanları ile Sabuncakis arasında görü ayrılıkları ciddi boyutlara varmıştı. Bu nedenle Yunan savunma Bakanlığı durumu incelemek üzere heyetler göndermişti.⁴⁴⁹

Yunan komuta kademesinde bu gelişmeler yaşanırken Türk Ordusu taarruz için en elverişli zamanı yakalamıştı. Nitekim Garp Ordusu Komutanlığı da bu düşünceyle bir an önce taarruz edilmesini istiyordu. Ancak bu taarruz bir türlü gerçekleştirilemedi. Çünkü Arnavut askerler yoğun aleyhte propagandanın etkisiyle mevzilerini bırakıp kaçıyorlardı. Bir de Arnavutların Yunanlılarla anlaşma yaptıkları haberi yayılınca artık Arnavut askerlerden yararlanma imkanı tamamen ortadan

---

⁴⁴⁶ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 584-585, Ertuna, **a.g.e.** , s. 104-105

⁴⁴⁷ Fevzi, **a.g.e.** , s. 351-352, Ertuna, **a.g.e.** , s. 105

⁴⁴⁸ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 586

⁴⁴⁹ Ertuna, **a.g.e.** , s. 106-107

kalkmıştı.⁴⁵⁰ Örneğin, Vehip Bey'in 22 numaralı emrinde Gardiki Mevzii'ni terk eden Arnavut 11. Ağır Topçu Alayı Birinci Taburu'ndan Yüzbaşı Ali Kemal'in firar ederken yakalanarak askerlikten uzaklaştırma ve bir yıl kalebend cezasına çarptırıldığı, yine 11. Ağır Topçu Alayı Dördüncü Taburu'ndan Arnavut asıllı Kemal'in düşman kuvvetlerine sığınması nedeniyle idama mahkum edildiği bildirilmekteydi. Vehip Bey, firar olaylarına karşı askerlerini tehdit etmekten de geri durmuyordu. 22 numaralı emirde Vehip Bey'in şu ifadeleri dikkat çekmektedir: "... *Bir zabitin değeri ve takdiri, muharebede ve bilhassa şimdi bulunduğumuz harbe yapılır...Zayıf seciyeliler ve korkaklar derhal anlaşılır ve suçlular hak ve kanuna göre cezalandırılır. Kaleyi müdafaa eden her zabıt ve asker ölümü isteyerek beklediğini sarahaten bilmelidir. Başka türlü düşünen ve hareket edenleri suçlu addederim. Bu gibileri mevcut kanunlara göre Divan-ı harbe sevk ederim...*"⁴⁵¹ Vehip Bey, kaçan Arnavut askerlerini harp divanı kararıyla kurşuna dizdiriyor veya sopayla dövdürüyordu. Ancak bu tedbirler işe yaramıyor, firarların önü bir türlü alınamıyordu.⁴⁵² Firarlardan dolayı Arnavutlara karşı büyük bir öfke meydana gelmiş, Türk subayları "*Yanya'nın Yunanlılara kalması Arnavutlara kalmasından daha iyidir. Çünkü hiç olmazsa onlar Yanya'yi almak için kan döküyorlar...*" demeye başlamışlardı.⁴⁵³ Ancak savaşın sonuna kadar kaçmadan mücadeleye devam eden Arnavut birlikleri de olmuştur. Binbaşı Mehmet Ali Bey komutasındaki Arnavut Pirimedi Taburu, Binbaşı Asım Bey komutasındaki Fiyeri Taburu ve Yanya Arnavut Taburu firar etmeden tam mevcutlarını korumuşlardır.⁴⁵⁴

Yanya savunmasının devam ettiği Ocak ayında kış şiddetini gittikçe artırıyor, mevsim şartları iyice ağırlaşıyordu. Çadır, kaput ve elbise yokluğundan her gün çok sayıda er donarak ölüyor, kayıplar gittikçe artıyordu. Yiyecek sıkıntısı da ciddi boyutlara varmış, piyasadan erzak satın almak için para da kalmamıştı. Hastaneler de

---

⁴⁵⁰ Ertuna, **a.g.e.** , s. 107-108

⁴⁵¹ Okday, **a.g.e.** , s. 104-105

⁴⁵² Chantepleure, **a.g.e.** , s. 25, Okday, **a.g.e.** , s. 107

⁴⁵³ Okday, **a.g.e.** , s. 107, Hall ise İşkodra'da olduğu gibi Yanya'da da yerel Arnavut halkın Osmanlıları desteklediğini, Makedonya'dan çekilen Arnavut milislerin de Yanya savunmasında rol aldığını belirtmektedir. Hall, **a.g.e.** , s. 85, Bu bilginin doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 27 Kanunuevvelde birkaç yüz kişilik Arnavut gönüllüsü toplanmış, ancak sadece kendi sınırlarını koruyacaklarını belirtmişti. Yine aynı günlerde Pinarit adlı bir Arnavut köyü Yunanlılarla anlaşarak Türk birliklerini köylerine sokmamışlardı. Fevzi, **a.g.e.** , s. 348

⁴⁵⁴ Okday, **a.g.e.** , s. 107

yeni hastalarla tamamen dolmuş durumdaydı.⁴⁵⁵ Bu arada önemli bir gelişme ise 8 Ocak 1913 tarihinde Eurotas adlı bir Yunan gambotunun Avlonya-Otranto telgraf hattını kesmesi oldu. Bundan sonra Yanya'nın İstanbul ve bütün dünya ile bağlantısı kesilmiş oldu.⁴⁵⁶ Bu sıralarda Yunan gazeteleri Osmanlı kuvvetlerinin köyleri yakıp yıktığı, yağma olaylarına karıştığı şeklinde haberler yapmaktaydı. Bu tür haberlere karşı 13 Ocak'ta Kuva-yi Seyyare Komutanı Bekir Fikri Bey, Meçova'da bulunan Yunan Komutan Miça'ya bir mektup göndermiş; Yunan gazetelerinin kendisi aleyhinde yazdıklarının doğru olmadığını, Rum halka ve esir alınan Yunanlılara zulüm etmediğini, buna karşılık Yunan çetelerinin ise başta Kara Yorgi olmak üzere hem Müslüman, hem de Hıristiyan köylerini yağmaladıklarını, hatta yaktıklarını belirtmiştir.⁴⁵⁷ Albay Miça ise cevabında; kendilerinin de Türk esirlere iyi davrandıklarını, Meçova'da aldıkları esirleri Atina'ya gönderdiklerini, gazetelerin yazdıklarına ise inanılmaması gerektiğini belirtmiş ve bu tür haberleri "sokak haberleri" olarak değerlendirmiştir. Albay Miça'nın mektubunda dikkati çeken bir nokta da, Yanya'yı alma konusunda çok kararlı olduklarını ifade etmesidir. "*Yanya'yı alacağımıza emin olunuz. Bu halde sizin boş yere uğraşmanız gereksizdir. Gençliğinizi, fedakarlığınızı hiç uğrunda harcamaktansa silahlarınızla beraber bana teslim olursanız, böyle bir kahramanı teslim alacağımızdan dolayı bahtiyar olurum...*"⁴⁵⁸

Yunanlılar, Yanya çevresindeki kuvvetlerini sürekli takviye ediyorlardı. Nitekim bir süre sonra dört tümen, müstakil birlikler ve gönüllülerden oluşan Yunan kuvvetleri 67.000'i bulmuştu. Yanya bu sırada Garp Ordusu'ndan 15.000 kadar asker takviyesi almıştı. Ancak Yanya savunmasındaki kuvvetlerin üçte biri hasta ve yaralı idi. Az gıda almak nedeniyle de erler bitkin bir duruma düşmüş, cephane de iyice azalmıştı.⁴⁵⁹

1.7.2.3. İkinci Yanya Muharebesi

Epir Ordusu Komutanlığı'nı 19 Ocak 1913 tarihinde yeniden devralan General Sabuncakis, bir gün sonra yeniden taarruz hareketini başlattı. Yunanlıların

⁴⁵⁵ Yunan Cephesi Harekatı, s. 590

⁴⁵⁶ Okday, a.g.e. , s. 106

⁴⁵⁷ Bekir Fikri, **Balkanlarda kuvve-i seyyare kumandanı Yüzbaşı Bekir Fikri**, İstanbul, Belge Yayınları, 1985, (Yayına hazırlayan yok), s. 368-370

⁴⁵⁸ Bekir Fikri, a.g.e. , s. 372-373

⁴⁵⁹ Fahri Belen, **1912-1913 Balkan Savaşı**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1971, s. 79

elindeki 48 ağır topa karşılık Yanya Kolordusu bunlardan tamamen mahrumdu. Türk Ordusu'nun elindeki topların çoğu mantelli toplardı ve mermiler de sınırlı miktardaydı.⁴⁶⁰ Yunan topçu ateşine Türk kuvvetleri karşılık vermede yetersiz kalmakta, örneğin Kanlıtepe'de çok zor anlar yaşayan Beşinci Mıntika Vehip Bey'den top takviyesi istemekteydi.⁴⁶¹ Yunan topçu ateşlerinin genel bir taarruzun başlangıcı olduğunu anlayamayan Türk komutanları bir oldu bittiyle karşı karşıya kaldılar.⁴⁶² Yunanlılar, bütün cephe üzerine şiddetli ateş açarak akşama kadar Osmanlı kuvvetlerini bunaltmaya çalışmışlardır. Yunanlıların bu hücumlarına karşı konulurken çok kayıp verilmiştir.⁴⁶³ Yunanlıların yoğun topçu ateşiyle başlayan taarruzuna, özellikle Bijan bölgesindeki bataryalar cevap verdiler. Bu bataryaların ateşi Yunan piyadelerin ilerlemesini engelledi. Yunanlılar da önce bu bataryalara yönelerek bütün topçuları ile saldırdılar. Yoğun ateş sonucunda Bijan Bataryaları çok büyük kayıplar verdi. Her bataryada ancak bir top ateş edebilecek duruma düştü. Türk tarafının topçu ateşi iyice azaldı. Bu durum Yunan birliklerinin cesaretini artırdı ve Epir Ordusu Türk savunma hatlarına doğru ilerlemeye başladılar. Fakat karşılaştıkları direniş nedeniyle çok fazla ilerleyemeden geri çekilmek zorunda kaldılar.⁴⁶⁴ Yunan hücumu karşısında sürekli top ve ihtiyat takviyesi istenmekte, ancak bunlar zorlukla karşılanmaktaydı.⁴⁶⁵

Yüzbaşı Bekir Fikri 20 Ocak günü Yunan taarruzunun devam ettiği sırada Yanya'ya gitmiş ve gelişmeleri yerinde gözlemlemiştir. O gün Yanya'ya şiddetli bir hücumun yapıldığını, mermi ve şarapnellerin birbirini takip ettiğini, Vehip Bey'in kendisini görünce savaşı nasıl bulduğunu sorduğunu, kendisinin de "*İyi buluyorum, ciddi taarruz ciddi savunma bekler, savaşta iyi dövüşmek her iki taraf kuvvetleri için istenen şeydir*" cevabını verdiğini anlatmaktadır.⁴⁶⁶ Bekir Fikri bu konuşmaların kendisinde

⁴⁶⁰ Ertuna, **a.g.e.** , s. 109, Fevzi, **a.g.e.** , s. 352

⁴⁶¹ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No:H3, Fihrist:1-31

⁴⁶² **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No:H3, Fihrist:1-31, **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 595

⁴⁶³ Fevzi, **a.g.e.** , s. 352

⁴⁶⁴ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No:H3, Fihrist:1-31, **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 596, Ertuna, **a.g.e.** , s. 109-110

⁴⁶⁵ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No:H3, Fihrist:1-31, 1-31a

⁴⁶⁶ Bekir Fikri, **a.g.e.** , , s. 378, Bekir Fikri, aynı gün Vehip Bey'in sol kanat Mürettep Tümen Komutanı Faik Bey'le telefon görüşmesine de şahit olmuştur. Vehip Bey, Faik Bey'e durumunu sorunca Faik Bey, "*Çok şükür eğleniyoruz*" cevabını vermiş, Vehip Bey de cevaben şunu anlatmıştır: "*İhtiyar bir Alman Filozofu yokuşu çıkarken güler, inişi inerken ağlarmış, bunu*

büyük bir zafer ümidi uyandırdığını belirtmektedir. O sırada cepheden sürekli yaralı subay ve erler gelmekte, perişan erlerin bir bozgun belirtisi olarak kaçtıkları görülmekteydi. Hatta karargahtan fırlayan subaylar, erleri zorla geri çevirmeye uğraşmakta, ancak geri çekilme devam ettiğinden sayı sürekli azalmaktaydı.⁴⁶⁷ Türk askeri çok büyük fedakarlıklarla savaşıyor, ancak kayıplar da çok fazla oluyordu. Sadece 20 Ocak günü 12'si subay olmak üzere 166 şehit, yine 21'i subay olmak üzere 630 yaralı vardı.⁴⁶⁸ Hatta Yunanlıların ifadesine göre yüz kadar Yunan istihkam askeri ertesi gün şehitleri defnetmekle uğraşmıştı.⁴⁶⁹ Ayrıca, akıbeti belli olmayan, 1.066 asker ve subay vardı. Bunların çoğu da şehit olmuştu. Buna göre zayıflık toplamda 1.869'u buluyordu.⁴⁷⁰ Yunanlıların bu taarruzdaki kayıpları 1.200 olmuş, kayıpların fazlalığından dolayı hücumlarını durdurmuşlardı.⁴⁷¹ Yunan topçuları önce şarapnel ile çatal oluşturacak şekilde, sonra da tane tane ateş ediyorlardı. Bundan dolayı Türk topçuları Yunan mevzilerini bulmakta çok zorlanıyorlardı.⁴⁷² Cephane sıkıntısı bir türlü giderilemiyor, 7/8 Kanunusani 1328(20/21 Ocak 1913) tarihli Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde Vehip Bey; Yunanlıların muharebeler sonunda birçok tepeli ele geçirerek ilerlediğini, ancak Mürettep 3. Fırka'nın Aya İlyas ve Manulasa tepelerini işgal ettiğini, Yanya'da kaleye ait üç ve Dirisko'da bir redif taburu bulunduğunu, ayrıca bir Nizamiye taburu ile Bekir Efendi müfrezesinin olduğunu, Mürettep 3. Fırka'nın kalenin istinat noktası ile göl arasındaki doğu cephesini tutmaya devam edeceğini, 22. Nişancı taburunun kalenin ihtiyat kuvveti olarak kalacağını belirtiyordu. Ayrıca cephanesinin sıkıntısından dolayı, "... *Seri ateşli topların cephanesi fevkalade iktisad ile indihad edilecek bir miktarda olduğundan işbu bataryalar piyade muharebesine iştirak için muvakkaten ateş kesmeli, mecburiyeti mübareze ve fevkalade olmadıkça topçu muharebesi etmemelidir*" diyordu.⁴⁷³

---

kendisine sorduklarında, yokuşu çıkarken gelecek inişi düşünerek güldüğünü, inerken gelecek yokuşu düşünerek ağladığını söylemiş, biz de şimdi gülecek haldeyiz". Bekir Fikri, **a.g.e.** , , s. 378-379

⁴⁶⁷ Bekir Fikri, **a.g.e.** , , s. 379

⁴⁶⁸ Fevzi, **a.g.e.** , s. 353, Emin, **a.g.e.** , s. 84

⁴⁶⁹ Emin, **a.g.e.** , s. 84

⁴⁷⁰ Fevzi, **a.g.e.** , s. 353

⁴⁷¹ Hall, **a.g.e.** , s. 111

⁴⁷² Okday, **a.g.e.** , s. 107

⁴⁷³ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No:H4, Fihrist:1-3a, Emin, **a.g.e.** , s. 86

20/21 Ocak gecesi Yunanlılar merkezdeki bataryalarıyla Türk mevzilerini tamamen ateş altına almışlar, hatta düşmanın top mermilerinden dolayı telefon telleri zarar görmüş ve haberleşme kesilmişti. Yanya Redif Taburu da Beşinci Mıntıkaya takviye için gönderilmişti. 21 Ocak günü de Yunanlılar şiddetli ateşe devam etmişler, on batarya olarak tahmin edilen Yunan topçusunun ateşiyle siperler tamamen tahrip edilmiş, havanın gece yağışlı olmasından dolayı topların kuyrukları zemine saplandığından ancak bir topla karşılık verilebilmiştir. Yunan ilerleyişi de aynı gün devam etmiştir.⁴⁷⁴ 21 Ocak günü Beşinci Mıntıkada 69. Alay'ın bir bölüğünün "ihtiyat efradı" tamamen firar ettiğinden bu bölüğün mevcudu yirmibeşe kadar düşmüştür.⁴⁷⁵ Beşinci Mıntıka Komutanlığı bu askerlerin ya ilk piyade muharebede kaçmayı düşündüklerini, ya da hiç iştirak etmeden kaçmak istediklerini belirtmekteydi. Komutanlık Vehip Bey'den, 69. Alayın mevcudu bu firarlarla iyice azaldığından acilen takviye için istenen askerlerin gönderilmesini ve firar eden askerler için de kanuni işlem yapmak için izin verilmesini istemekteydi.⁴⁷⁶

Yanya Savunmasındaki rediflerin durumunu tam olarak anlamak için 5. Mıntıka Komutanı'nın Vehip Bey'e gönderdiği şu bilgi yeterli olacaktır: "... *Şurası şayan-ı tetkiktir ki, 500 neferlik olan Yanya Redif Taburu namına ancak 200 neferi dayakla emredilen mıntıkalara sevk edebildim. Düşmanın hakim mevzilerine karşı bu taburların ne derece mukavemet edeceğini elbette takdir buyurursunuz...*"⁴⁷⁷ Yanya Kolordusu, karşılaştığı sıkıntıları sürekli olarak Garp Ordusu Komutanlığı'na yansıtıyor, fakat isteklerine bir türlü karşılık bulamıyordu. Nitekim 22 Ocak 1913'de Garp Ordusu Komutanlığı Yanya Kolordusu'na; Yanya savunması için eldeki imkanlara göre en iyi kuvvetlerin gönderildiğini, kale muharebelerinde başarı için huruç(çıkış) hareketinin şart olduğunu bildirmişti. Yanya Kolordu Komutanlığı ise; düşmanın kuvvetinin çok fazla olduğunu, Epir Ordusu'nun 19 kilometrelik cepheyi kuşattığını, Kale Cephesinin her metresine üç er hesabıyla kuvvetinin 57.000 olması gerekirken 10.000 muharip eri geçmediğini, Yunan kuvvetlerinin ise 30.000-40.000 civarında bir kuvvete sahip olmasından dolayı huruç hareketinin yapılamayacağı cevabını

⁴⁷⁴ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No:H3, Fihrist:1-31a, 1-32, ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No:H4, Fihrist:1-4

⁴⁷⁵ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No:H4, Fihrist:1-5

⁴⁷⁶ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No:H4, Fihrist:1-6a

⁴⁷⁷ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No:H5, Fihrist:1-3

vermiştir. Esat Paşa cevabının sonunda “...Eğer Garp Ordusu Komutanlığınca duruma uyarlı başka bir çözüm görülüyorsa bunu gerçekleştirecek komutanın hemen gönderilmesi...” ifadesini kullanmıştır.⁴⁷⁸

21/22 Ocak gecesi Yunan kuvvetleri, Bijan bölgesindeki Türk topçusunu sabaha kadar ateşe tutmuş ve buraya Gastrice’den yeni Türk topçu kuvvetleri gönderilerek eksiklerin giderilmesine çalışılmıştır.⁴⁷⁹ 22 Ocak günü de topçu muharebesi devam etmiş, Yunan askerleri taarruzu sürdürmek istemişlerdir. Ancak, havanın fırtınalı ve yağmurlu olduğu o gün, Türk topçusunun imha ateşi üzerine geri çekilmişler, 23 Ocak günü ise mağlup olarak artık mücadeleden vazgeçmişlerdir.⁴⁸⁰ Yunanlıların taarruzdan vazgeçtikleri sırada Türk kuvvetleri iyice yıpranmış bir haldeydi. Yunanlılar taarruza devam etseler; askerin bitkinliği, azlığı, aç bir durumda olması ve cephaneye yetersizliği nedeniyle, belki de daha o günlerde Yanya’yı ele geçireceklerdi.⁴⁸¹ Türk askerleri çok perişan bir durumdaydı. Gece gündüz değişmeden soğuk su dolu siperlerde ayakları şişmiş olarak, yarı aç yarı tok nöbet tutuyorlardı. 1 Aralık’tan itibaren subay ve asker maaşları verilememişti. Tifo, dizanteri, paratifo gibi hastalıklar hızla yayılıyor, soğuktan donma olayları görülüyordu.⁴⁸² “Birçok askerimiz ölmüş at ve katırların gayet fena kokan cesedlerinden çıkardıkları derilerle ayak ve bacaklarını sarar ve bununla soğuğa karşı koymağa çalışırlardı. Bazıları ise aç kalınca ot toplayıp yemişler ve maalesef zehirlenmiş ve müthiş acılar içerisinde kıvrılarak ölmüşlerdi...”⁴⁸³

20 Ocak 1912 tarihindeki yenilgiden sonra Sabuncakis görevinden alınmış ve üç gün sonra Yunan Epir Ordusu Komutanlığı’na Velihaht Prens Konstantin getirilmiştir.⁴⁸⁴ Ocak ayı içinde “iaşe meselesi” bir türlü çözülememiş ve askere iyi bakılamamıştır. Garp Ordusu ve Vardar Ordusu kasalarında çok az para kalmıştı. Bu para da hastanelerde bulunan askerlerin tedavi ve bakımı için ayrılmıştı. Orduda bir

⁴⁷⁸ **Yunan Cephesi Harekati**, s. 607, Mirliva Emin ise; 5 Kanunusani(18 Ocak) tarihinde Yanya’daki kuvvetlerin sayısını; 910 subay ve 28.222 er olarak vermektedir. Emin, **a.g.e.** , s. 83

⁴⁷⁹ Emin, **a.g.e.** , s. 87

⁴⁸⁰ **Yunan Cephesi Harekati**, s. 607, Okday, **a.g.e.** , s. 108, Fevzi, **a.g.e.** , s. 355

⁴⁸¹ Okday, **a.g.e.** , s. 108-109

⁴⁸² Okday, **a.g.e.** , s. 109, 23 Ocak 1913 günü Manulasa’da soğuktan dolayı dokuz asker donarak vefat etmişti. Fevzi, **a.g.e.** , s. 354

⁴⁸³ Okday, **a.g.e.** , s. 109-110

⁴⁸⁴ Hall, **a.g.e.** , s. 112, Fevzi, **a.g.e.** , s. 359

salgın hastalık olmamasına karşılık, “açlık” temel problem haline gelmişti. Zaten bütün Rumeli’den geriye İşkodra, Yanya ve Güney Arnavutluk kalmıştı. Yanya Kalesi de açlıkla mücadele ediyor, kış şiddetini iyice artırıyor ve askerin el ve ayakları sık sık donuyordu.⁴⁸⁵ Yanya’da su, odun gibi en önemli ihtiyaçların karşılanmasında bile çok ciddi sıkıntılar yaşanıyordu. Birliklerin su ihtiyacı beş kilometre uzaktan, hayvan sırtında getiriliyor, bu durum askerin çamurlu kar ve yağmur sularını içmelerine neden oluyordu. Yaklaşık bir aydır sıcak yemek verilemiyor, ekmeklik un kalmadığından yakın köylerden temin edilen mısır, koçanı ve sapı ile birlikte öğütülerek günlük ekmek ihtiyacı karşılanmaya çalışılıyordu. Subay ve erler çamurlu siperler içinde bulunmak zorundaydılar.⁴⁸⁶ Bundan sonra da 29 Ocak 1913 tarihine kadar çeşitli bölgelerde Yunanlılarla yer yer muharebeler devam etmiştir.⁴⁸⁷

1.7.3. Yunanlıların Teslim Olma Teklifi ve Vehip Bey’le Esat Paşa’nın Tutumları

Çok şiddetli geçen ve iki tarafın da büyük kayıplar verdiği İkinci Yanya Muharebesi’nden sonra Prens Konstantin Esat Paşa’ya bir ateşkes teklifinde bulundu.⁴⁸⁸ 17 Kanunusani 1328 günü(30 Ocak 1913), bir Yunan subayı yanında iki erle birlikte, ellerinde beyaz bayrak olduğu halde avcı hendeklerine doğru gelerek, Yunan Ordusu Başkomutanlığı tarafından yazılan bir mektubu Yanya Kolordusu Komutanı Esat Paşa’ya ulaştırdılar.⁴⁸⁹ Fransızca kaleme alınan bu mektup; Esat Paşa, Galip Paşa, Vehip Bey, Faik Bey ve Emin Bey’in bulunduğu bir heyet tarafından açılarak değerlendirilmiştir. Mektup Makedonya ve Epir Ordusu Başkomutanı, Isparta Dükası Veliht Konstantin tarafından yazılmıştı. Veliht Konstantin bu mektupta; kesin taarruzdan önce insaniyet ve medeniyet namına, birçok kahramanların kanlarını akıtmaktan korumak ve şehri almak için yapılacak bir muharebeden sonra ortaya çıkacak tahribatı önlemek için şehrin teslimini istemekteydi. Yanya’nın alınması için her türlü hazırlığın yapıldığını, zaten Londra

---

⁴⁸⁵ Zeki, **a.g.e.** , s. 88-89

⁴⁸⁶ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 609

⁴⁸⁷ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H4, Fihrist:1-7, 1-9, 1-10a

⁴⁸⁸ Fevzi, **a.g.e.** , s. 356, Chantepleure, **a.g.e.** , s. 89

⁴⁸⁹ Emin, **a.g.e.** , s. 97

Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin Trakya ile Adriyatik Denizi arasındaki topraklarından vazgeçtiğini, dolayısıyla Yanya'yı da Yunanlılara bıraktığını, artık burayı savunmanın bir anlamı kalmadığını ileri sürmektedir. *“Eğer Türk kuvvetleri teslim olurlarsa, askerlerin bütün şan ve şerefi korunarak silahları ve askeri eşyasıyla birlikte şehirden çıkmalarına ve uygun bir yere nakillerine müsaade edilecektir. Aynı zamanda Müslümanların din, can ve mallarına saygı gösterilecektir. Yanya'nın kaybedilmesi zati devletleriniz (Esat Paşa) için de bir sorumluluk sebebi olmayacaktır. Çünkü Osmanlı Devleti de Yanya'dan vazgeçmiş durumdadır.”* Mektubun sonunda da *“...Eğer zati devletleri esas itibariyle teklifimizi kabul buyurlarsa mukavele teferruatı hakkında müzakerede bulunmak üzere, ileri karakollara doğru Caddei Kebir istikametinde bir zabıt göndermeleri rica olunur...”* denilmiştir.⁴⁹⁰ Yunan Velihaht Prensi Konstantin daha fazla kan dökülmemesi için “medeniyet ve insanlık namına” barış istiyordu. Oysa bir süre önce Yanya'nın Yahudi mahallesinde çocuklar arasında kızıl hastalığı yayılmış, bunun üzerine Rus Konsolosluğu aracılığı ile Yunanlıların Korfu Adası'ndan serum istenmişti. Yunan Hükümeti ise bu teklifi reddetmişti.⁴⁹¹ Yanya Kolordusu kurmay heyeti uzun süre bu teklifi müzakere etmiş; askerinin durumu, yaşanan firar olayları, bir türlü istenilen yardımın gelmemesi gibi faktörler değerlendirilmiş, teklifin reddedilmesi, ama yine de önce Babıali'nin görüşünün sorulması kararlaştırılmıştır. Özellikle geçici bir ateşkes düşüncesi ağırlık kazanmıştır. İstanbul'dan önce Yunanlıların teklifi ve düşünülen geçici ateşkes durumu Garp Ordusu Komutanlığı'na sorulmuştur. 30 Ocak 1913 tarihinde Esat Paşa Garp Ordusu Komutanlığı'na; 12'lik cephanenin olmadığını, sahra toplarının cephanesinin bitmek üzere olduğunu, top başına 50 mermi kaldığını, piyade cephanesinin ancak bir günlük muharebeye yetecek kadar olduğunu, 500'den fazla askerinin hastalık dolayısıyla hastanede yattığını, askerinin kaputsuz ve ayaklarında bir şey olmadığını, bu manzaradan dolayı ateşkesin kabul edilebileceğini bildirmiştir.⁴⁹² Garp Ordusu Komutanlığı ise Yanya Kolordusu Komutanlığı'na teslim teklifinin mümkün olmadığını, zaten Başkomutanlıkla muhabere sağlanmadığını, *“gelen memur cevap beklemekte ise cevapsız iadesi nezakete mugayir olduğundan”* cevap yazılmasının

⁴⁹⁰ Emin, **a.g.e.** , s. 98, Ertuna, **a.g.e.** , s. 115-116, Okday, **a.g.e.** , s. 115

⁴⁹¹ Okday, **a.g.e.** , s. 115-116, Andonyan, **a.g.e.** , s. 434

⁴⁹² **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist: 29

gerektiğini bildirmiştir.⁴⁹³ Garp Ordusu Komutanlığı, ateşkes yerine savaşa devam edilmesi emrini verince komutanlar da görevlerinin başına dönerek savaş halini devam ettirmişlerdir.⁴⁹⁴

Garp Ordusu Komutanlığı Yanya Kolordusu Komutanlığı'na ateşkesin reddi için yazılacak metinde neler yazılması gerektiğini de bildirmekteydi. Buna göre metin “*Şevketlü, kudretli Padişah*” ifadesiyle başlamalı, “*Umum Başkumandanlığın müsaadesi olmadan*” ateşkes yapılamayacağı belirtilmeli ve son kısma da “*müdafaa*” kelimesi yazılmadan “*Ordunun, son zamana kadar vazifesini ifa edeceğinden şüphe olunmaması*” ifadesi konulmalıydı.⁴⁹⁵ Garp Ordusu Komutanlığı Yunanlıların bu teklifi karşısında Esat Paşa ve Vehip Bey'in isteğiyle Erkan-ı Harbiye Miralay Cemal Bey'i Yanya'ya göndererek durumu yerinde değerlendirmek istemişti. Cemal Bey, 2 Şubat 1913'de Garp Ordusu Komutanlığı'na gördüğü durumu “*müstaceldir*” notuyla bildirmiştir. Cemal Bey raporunda; Mevki-i Müstahkem'de Esat Paşa ile görüştüğünü, kalede mühimmat noksanlığı, hasta askerin fazlalığı, kuvvetlerin takviye edilememesi gibi durumların değerlendirildiğini, Sabuncakis'in sözünde durup durmayacağını belli olmadığını, ateşkes yapılırsa bile Yanya'daki kuvvetlerin katledilebileceği düşüncelerinin olduğunu bildirmiştir. Cemal Bey, muhtemelen Esat Paşa ve Vehip Bey'in teklifiyle İstanbul'la haberleşmenin İtalya üzerinden sağlanabileceğini ve ateşkes konusundaki fikrinin sorulabileceğini de ilave etmiştir.⁴⁹⁶ Esat Paşa ve Müstahkem Mevki Komutanı Vehip Bey'in, Yanya'nın ateşkesle tesliminden yana bir tavır içinde oldukları açık bir şekilde görülmektedir. Erzak sıkıntıları, bir türlü önü alınamayan firarlar, cephane yetersizliği, hasta sayısının sürekli artması komutanları iyice ümitsizliğe düşürmüştü. Garp Ordusu Komutanlığı ise Yanya için bir ateşkesi olumlu karşılamamakta, Selanik'te yaşananları burada da yaşamak istememekteydi. Yanya savunması devam ettiği sürece Yunanlıların önemli bir kuvveti bu bölgede tutulmuş olacaktı. Bir taraftan da Vehip Bey'e bağlı mıntika komutanları içine düştükleri durumu ayrıntılı olarak

⁴⁹³ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist:29-1, ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist:29-2

⁴⁹⁴ Emin, **a.g.e.**, s. 98-99, Zeki, **a.g.e.**, s. 91

⁴⁹⁵ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist:29-3

⁴⁹⁶ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist:29-4

aktarmaktaydı. Örneğin, 5. Mıntıka Komutanı Vehip Bey'e cepbane durumunu şu şekilde bildirmiştir: “*Piyade neferi başına 200-250 fişek, mantelli top başına, seri ateşli top başına ve 12'lik top başına 150 atım mermi.*”⁴⁹⁷

Garp Ordusu Komutanlığı, Cemal Bey'in yazısına aynı gün cevap vermiş, Sabuncakis'in teklifinin hiçbir zaman dikkate alınmamasını istemiş, eğer bir ateşkes yapılacaksa bunun sadece Yanya'da değil, Yunanlılarla ilgili bütün cephede olması gerektiğini bildirmiştir. Ateşkes teklifinin Dersaadet'e İtalya aracılığıyla sorulması teklifini de Yunanlıların eline geçmesinin kesin olması nedeniyle doğru bulmamıştır. Garp Ordusu Komutanlığı ateşkesle ilgili ayrıntıların ancak müzakerelerde görüşülebileceğini de belirtmiştir.⁴⁹⁸ Aynı dönemde Garp Ordusu Komutanlığı, 1-2 Şubat 1913'de bundan sonraki hareketin tanzimi için Müstahkem Mevki Komutanlığı'ndan eldeki erzak miktarının gerçek rakamlarını istemiştir.⁴⁹⁹ Vehip Bey verdiği cevapta; elde un yapılmamış zahire olmadığını, sadece 62.377 kilo un kaldığını, çeşitli değirmenlerde de 15.000 kilo daha un olduğunu, bu miktarın Yanya muhafızının sadece beş günlük ihtiyacını karşılamaya yeteceğini, her gün yaklaşık 15.000 kilo una ihtiyaç olduğunu, aç kalındığı takdirde Yanya savunmasının da sona ereceğini bildirmiştir.⁵⁰⁰ Garp Ordusu Komutanlığı bir taraftan ateşkes teklifinin reddedilmesini isterken, diğer taraftan da “*Yanya süküt ederse*” diye hesaplar yapıyor, böyle bir durumda yapılması gerekenleri belirlemeye çalışıyordu. Özellikle Esat Paşa ve Vehip Bey'in ortaya koyduğu ümitsiz tablo Garp Ordusu Komutanlığı'nı gereken tedbirleri planlamaya sevk etmiş olmalıdır.

Garp Ordusu Komutanlığı 1 Şubat 1913 günü “*Yanya süküt ederse*” başlığıyla yapılacakları şöyle sıralıyordu: Yanya'daki birlikler Kalabaki üzerinden Ergeri istikametine çekilecek, geri çekilme sırasında düşman kuvvetleri süvariler ve zayıf birliklerle oyalanmaya çalışılarak Yanya-Ziça yoluyla kuzeye doğru çıkılacak, Bekir Efendi Müfrezesi ve buradaki jandarma kuvvetleri de koruma görevi yapacaktı.⁵⁰¹ Yanya Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın ateşkesten yana bir tavır içinde

⁴⁹⁷ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H4, Fihrist:1-18

⁴⁹⁸ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist:29-6

⁴⁹⁹ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist:32

⁵⁰⁰ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist:32-1

⁵⁰¹ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist:30

olmasında Vehip Bey'in ciddi etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Vehip Bey, sürekli Yanya Kalesi'nin yetersizliklerini gündeme getirmekte ve takviye istemekte, fakat ihtiyaçları bir türlü karşılanamamaktadır. Bu durum Vehip Bey'in ümitsizliğe düşmesine neden olmuş, hatta durumun yerinde görülmesi için Garp Ordusu Komutanlığı'ndan bir subay gönderilmesi istemiştir. Garp Ordusu'ndan gelen Cemal Bey'in de bu konuda ikna edilmesi ve bu yönde görüş belirtmesi, Müstahkem Mevki Komutanı Vehip Bey'in içine düştüğü durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Vehip Bey'in bu dönemdeki psikolojisini yansıtmaları bakımından 2-3 Şubat 1913 tarihinde Yanya Kolordu-yı Hümayun Kumandanlığı'na gönderdiği raporda önemli bilgiler yer almaktadır. Önce Yanya Kalesi'nin altı mıntıkası hakkında bilgi veren Vehip Bey, bu mıntikalarda tahkimatın bir taraftan devam ettiğini, her saldırıdan sonra geceleri tamirata çalışıldığını, Üçüncü Mıntıkanın eşkıya ile karışık Yunan askeriyle karşı karşıya olduğunu, Aya Nikola ve Bijan Tepesi'nde yakın mesafede düşman kuvvetiyle temas halinde olduğunu, 27 kilometrelik savunma hattının 16.600 mevcutlu 51 piyade taburu tarafından tutulduğunu ve iki metreye bir piyade askerinin düştüğünü belirtmektedir.⁵⁰² Vehip Bey kalede ise emrinde 1.000 mevcutlu iki tabur olduğunu, muhafız kuvvetlerinin de 5.000'inin ikmal redif Arnavut kuvvetlerinden oluştuğunu, firar eden Arnavut askerlerin tamamının "sebat edemeyerek" kaçalardan oluştuğunu yazmaktadır. Kale, 8 Aralık 1912'den bu yana şiddetli topçu ve piyade hücumlarına asker ve subaylarıyla sebat göstermişse de çok fazla da kayıp vermektedir. Fakat bu mücadelenin temeli Anadolu askerine dayanmakta, Arnavut askerler ise sebat edememektedirler. Gıdasızlık ciddi bir sıkıntıya dönüşmüş, asker iki aydan beri 600 gram mısır ekmeği ile "*kifayet-i nefis*" etmektedir. Her türlü cephane ve özellikle top mermisinde ciddi eksiklikler bulunmaktadır.⁵⁰³ Bu sırada kalede seri sahra topu başına 80, mantelli top başına 180, 12'lik top başına 40, 15'lik top başına 170 atımlık cephane vardı.⁵⁰⁴ Kale muhafızından bu güne kadar asker ve redif olarak 6.000 şehit ve yaralı, subaylardan da 100 subay kaybı olmuştur. Esir, yaralı, ya da şehit oldukları belli olmayan asker sayısı da 3.000'den fazladır. Bu kayıplar kalenin sadece iki cephesine aittir ve

⁵⁰² ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist:31, Emin, a.g.e. , s. 102

⁵⁰³ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist:31, Emin, a.g.e. , s. 103

⁵⁰⁴ Emin, a.g.e. , s. 93

sayıların fazlalığı muharebenin ne kadar şiddetli geçtiği konusunda bir fikir verecektir. Vehip Bey, erzağın bitmek üzere olduğunu, atlar için arpa ve yulaf kalmadığını, eldeki otların ise on gün içinde biteceğini söylemekte, askerin çoğunun kundurasız ve kaputsuz olduğunu, avcı siperlerinde birçok askerin soğuktan donduğunu, hastaneye götürülürken etleri çürüyüp dökülen askerin sayısının binlere ulaştığını, elbise için malzeme de kalmadığını belirtmektedir. Firarı önlemek için idam edilen asker sayısı da yetmiş geçmiş durumdadır.⁵⁰⁵ Vehip Bey bu raporunda Yanya savunmasının o zamana kadar geçen zamanı için ayrıntılı bir değerlendirme yapmakta, piyade cephanesinin tüfek başına ikiyüz fişek, mantelli toplarda yüzellişer, 20'lik sahra topçusunun ellişer, 12'lik topların onbeşer atımlık mermilerinin kaldığını, cebel topçusunun mermilerinin ise tamamen bittiğini belirtmektedir. Kale karşısındaki Yunan kuvvetlerinin beş, ya da altı tünden oluştuğunu, ellerinde 10.5' luk, 15'lik ve 17'lik toplarının olduğunu, şimdiye kadar da 30.000 mermi attığını söylemektedir.⁵⁰⁶ Vehip Bey raporunun sonunda; düşmanın ciddi bir hücum ve taarruzu karşısında Yanya Kalesi'nin savunmada yetersiz kalacağını, çünkü bir günlük cephanelerinin kaldığını belirtmiştir. Vehip Bey raporuna, Müstahkem Mevki'nin şu ana kadar "*şan ve namus-u devlet ve milleti muhafaza*" görevini yaptığını, en son top ve tüfek mermisi bitene kadar yapacağını, ancak muharebenin devam etmesi isteniyorsa "*mühim ve müessir*" toplarla cephaneye ve erzak takviyesine ihtiyaç olduğunu belirterek son vermiştir.⁵⁰⁷ Garp Ordusu Komutanlığı'nın ateşkese şiddetle karşı çıkması komutanların fikrini de değiştirmiştir. Komutanların Velihaht Konstantin'in teklifini değerlendirirken aldıkları karar; kalenin kesinlikle teslim olmaması, ama bunun için zamana ihtiyaç olduğu şeklindeydi.⁵⁰⁸ Kolordu Komutanlığı, Garp Ordusu Komutanlığı'nın da onayını alarak Yunanlılara hitaben yazılı bir cevap gönderdi. Bu cevap mektubunda Esat Paşa "*...Yanya'nın teslimi ancak savaş ile vaki olabilir. Ben kendim son derece zaruretli*

⁵⁰⁵ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist:31

⁵⁰⁶ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist:31, Beşinci Mıntıka Komutanlığı da 20 Kanunusani 1328 tarihli yazısında "piyade neferi başına 200-250 fişek, mantelli top başına 150 atım, seri ateşli top başına 150 atım, 12'lik top başına 150 atım cephaneye kaldığını, 15'lik topların ise ancak bir iki günlük mermilerinin kaldığını belirtiyordu. ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H1, Fihrist:18

⁵⁰⁷ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist: 31, Emin, **a.g.e.** , s. 103

⁵⁰⁸ Okday, **a.g.e.** , s. 116

hale gelinceye kadar, son mermi ve son asker kalıncaya kadar kaleyi müdafaa edeceğim...” cevabını veriyordu. Yine Esat Paşa, “... Şartlarınız ne kadar müsait olursa olsun ben savaşız kaleyi teslim etmemeğe kararlıyım...” diyor, insaniyet ve medeniyet namına kan dökülmesini istemiyorlarsa geri çekilmelerinin yeterli olacağını bildiriyordu. Yine kan dökülmesinin asıl sebebi olarak, “... Ben pekiyi eminim ki; insaniyet ve medeniyet beni değil, bilakis bu kanlı savaşa sebebiyet verenleri mahkum edecektir...” ifadesiyle Yunanlıları gösteriyordu.⁵⁰⁹ Bu mektup Yunanlılara, Sadrazamlardan Tevfik Paşa’nın oğlu, “Yanya’dan Ankara’ya” kitabının yazarı İsmail Hakkı Okday, tarafından götürülmüştür. Bu sırada Üsteğmen rütbesinde olan İsmail Hakkı Bey, iki atlı er ile birlikte mektubu götürmek üzere yola çıkmış, ancak yolda bir çavuş tarafından durdurulmuştur. Çavuş, İsmail Hakkı Bey’e, beyaz bayrakla nereye gittiğini sormuş, ordunun teslim olmayacağını söylemiştir. İsmail Hakkı Bey cevabında; “Yanya’yı son mermiye kadar müdafaa edeceğiz. Ben bunu karşımızda duran Balkan çobanlarına bildirmekle vazifelendirildim.” deyince, “ Beyim biz de bunu işitmek istiyorduk...” sözleriyle yollarına devam etmelerine izin verilmiştir.⁵¹⁰ Yanya Kolordu Komutanlığı asker arasında yanlış anlaşılmalara neden olmaması için, karşılıklı gönderilen mektuplar hakkında 1 Şubat 1913 tarihli bir yazı yayınlamıştır. Yazıda; Epir Ordusu Komutanlığı’nın Yanya’nın teslimini istediği, ancak buna olumsuz cevap verildiği, zaten Yunanlıların çok zor durumda oldukları, subay ve askerlerinin ümitlerini kaybettikleri bildirilmiştir. Buna göre; “... Yaralanma, kayıp ve hastalıklar nedeniyle Yunan ordusu sarsılmış haldedir. O kadar ki, mevzideki topçu erlerini kaçmamaları için top tekerlerine bağlamış bulunmaktadır...”⁵¹¹ Fevzi Paşa(Çakmak) Yunanlıların amacını; “Yunanlıların elim ve kanlı bir mağlubiyetten sonra böyle bir teslim teklifine kıyıamları, pek yavan idi. Yunanlılar, Selanik’deki işgal politikasına burada dahi yeltenmişlerse de red ile cevap aldılar” ifadesiyle açıklamaktadır.⁵¹² Epir Ordu Komutanlığı da Yanya Kolordusu’nun olumsuz cevabından sonra, Hükümetine

⁵⁰⁹ Emin, **a.g.e.**, s. 99, Okday, **a.g.e.**, s. 116-117, Ertuna, **a.g.e.**, s. 118-119

⁵¹⁰ Okday, **a.g.e.**, s. 117-118

⁵¹¹ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 624

⁵¹² Fevzi, **a.g.e.**, s. 356

ordunun genel bir taarruz hareketına kalkışacak durumda olmadığını, sağlık, beslenme ve cephane ihtiyaçlarının karşılanamadığını bildirmiştir.⁵¹³

17/18 Kanunusani 1328 (30/31 Ocak 1913) tarihinde Garp Ordusu Komutanlığı, Yanya savunmasından dolayı Yanya Kolordu Komutanlığı'nı tebrik etmiştir. Garp Ordusu için İşkodra ve Yanya kaleleri savunmasının namus olarak değerlendirildiği, savaşın sonucu ne olursa olsun savaş sonuna kadar bu kalelerin elde tutulması gerektiği belirtilmiş ve Yunanlıların 20 Ocak 1913'de yaptıkları taarruzun başarı ile püskürtüldüğü belirtilmiştir. Devamında Yanya kahramanlarının örnek başarısı övülerek Kolordu askerleri tebrik edilmiştir: *"... Azmi Osmanî'nin ne yaman bir şiddette olduğu bu vekayii yazacak tarihler gösterecek, dört beş misli düşman karşısında, yalçın kayalarda soğuk havalarda gösterilmiş bu şehameti eminim ki takdir ile yazacaktır...Yanya Kalesini müdafaa eden cesur arkadaşlarıma ve ordumuz efradına bütün mesaiyi fedakaranelerinin takdir olunmakta bulunduğunu tebliğ ve onlardan şimdiye kadar görülen asar-ı deliraneinin devamıyla yalçın düşmanın ufacak bir muvaffakiyetine medan verilmemesi için iktizasını ifa buyurmanız ehemmiyetle mütemennadır."*⁵¹⁴

Teselya ve Makedonya'da çok kolay ve büyük başarılar kazanan Yunanlılar, Yanya Muharebelerinde bir türlü sonuç alamamanın sıkıntısı içindeydiler. Bir taraftan Türk ordusuyla uğraşırken, diğer taraftan da sert geçen kış şartları, dizanteri ve diğer hastalıklarla uğraşmaktaydılar. Birinci Yanya Muharebesi sonrasında eksilen Yunan ordusu takviye edilmesine rağmen, çok az takviye alan Yanya savunmasına karşı başarı sağlayamadılar.⁵¹⁵

Sonuç olarak İkinci Yanya Muharebeleri, Yunanlıların başarısızlığı ile sonuçlanmıştır. Yunanlıların Yanya Kolordusu'na yapılan teslim olma teklifi de başarısızlıklarını örtme çabası olarak değerlendirilebilir. Yunanlılar, hem de Türk kuvvetlerinden çok üstün olmalarına rağmen Yanya'yı bir türlü düşürememişlerdir.

1.7.4. Üçüncü Yanya Muharebesi

Şubat ayı başından Mart ayına kadar geçen süre içinde Yunanlılar, Epir ordusunu kesin bir sonuca ulaşmak için takviye ettiler. Yunanlılar, en ince ayrıntıyı

⁵¹³ Ertuna, a.g.e. , s. 121

⁵¹⁴ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yıl:29, Aralık 1980, sayı: 78, s. 57-59, Belge no: 1722

⁵¹⁵ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 627

hesaplayarak siyasi, ekonomik ve askeri imkanlarını sonuna kadar kullanmaya çalıştılar. Özellikle yaptıkları ateşkes teklifinin reddedilmesinden ve Selanik'te kolayca elde ettikleri başarıyı yakalayamamalarından dolayı intikam hisleriyle doluydular.⁵¹⁶ Yanya Kolordusu, artık sadece kendi kuvveti ve kendi cephanesiyle Yanya'yı savunması gerektiğini iyice anlamıştı. Arnavut askerlerin firarları devam ettiğinden Yanya savunmasının bütün yükü de Anadolu'dan gelen askere kalmış durumdaydı.⁵¹⁷ Ateşkes teklifinin reddinden sonra Yunanlıların en kısa zamanda taarruza geçecekleri beklenmekteydi. Yunanlılar geceleri siperler yaparak hazırlık yapmakta, Vehip Bey de geceleri çeşitli yerlere ateş açtırarak bu faaliyetleri engellemeyi planlamaktaydı. Bir tedbir olarak piyade muharebesine katılacak topların yerlerini belli etmemesi için ateş etmemeleri kararlaştırılmıştı. Vehip Bey bir taraftan da gerek top, gerekse tüfek cephanesinin iktisatla kullanılmasını emretmekteydi.⁵¹⁸

5-6 Şubat 1913'de Esat Paşa Garp Ordusu Komutanlığı'na durumu şöyle bildirmekteydi:

1. Düşman Şevki Bey Tabyası'yla garbındaki siperler arasına mermi atmış,
2. 23/24 Kanunusani gecesini 5. ve 6. Mıntıkların birinci kısmı düşman siperlerine ve yollara karşı gayrimuntazam ateş açmış, Yunanlılar devamlı mukabelede bulunmuşlardır. Bugün düşman topçusu nokta-yı istinad ile şarkındaki tel örgülere karşı ateş açmış ise de hiçbir zarar verememiştir.
3. 24 saat içinde iki şehidden başka kayıp yoktur.
4. Dün ve bugün tayyareler bomba atmış, iki yaralı olmuş, karargah üzerinde uçan tayyareye top ateşiyle karşılık verilmiştir.
5. 37. Alay'ın 3. Tabur'undan bir keşif kolu düşmana 200 metre kadar yaklaşmış, bir Yunan müfrezesini esir almıştır.
6. Ele geçen bir kısım mermilerin Preveze'de Yunanlıların eline geçen mermiler olduğu anlaşılmıştır.

---

⁵¹⁶ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 631-632

⁵¹⁷ Emin, **a.g.e.** , s. 101, Zeki Paşa ise, Yanya'nın devamlı olarak Vardar Ordusu'nun alay ve taburları ile takviye edildiğini, 2 Şubat'ta bir alay, 5 Şubat'ta 2170 topçu askeri gönderildiğini belirtmektedir. Zeki, **a.g.e.** , s. 91

⁵¹⁸ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H4, Fihrist:1-18a, 1-19

7. Yunanlıların yeni kuvvetler sevk ettiği anlaşılmış, ancak istikamet öğrenilememiştir.⁵¹⁹

27/28 Kanunusani 1328(9/10 Şubat 1913) tarihli Garp Ordusu Başkomutanlığı tarafından yazılan şifrede Yanya'nın son durumu açıklanmaktadır. Yanya Kalesi çevresinde Ocak ayının 20'sinden itibaren beş gün süreyle devam eden Yunan saldırılarının püskürtüldüğü, ancak muharebenin halen devam ettiği, Yunanlıların kaleye daha fazla yaklaştığı ve kesin hücum kararı verdiği anlatılmakta, hatta Yunan Prensinin "medeniyet ve insanlık" namına teslim olunmasını istediği, fakat bu teklifin reddedildiği bilgisi verilmektedir. Yanya'nın bu durumundan dolayı Vardar Ordusu'nun büyük kısmı buraya sevk edilmiş, fakat başka da gönderilecek kuvvet kalmamıştır. "... Ancak bundan sonra düşmanın ciddi bir taarruzu karşısında ne cephane ne de piyade mermiyatı kalmamış olarak hükmü kadere rıza gösterecek ve bundan mütevellit ızdıraplara her sahibi vazife ve hamiyet elbette uğrayacaktır..."⁵²⁰

Garp Ordusu Komutanlığı, bir aydan beri kayıklar ve Roma üzerinden telgrafla durumu arz ettiğini, fakat bir cevap alamadığını, başlangıçta Anadolu'dan gelen askerin tam olarak giydirilemediğini, olanların da elbisesinin bittiğini, Yanya'nın güneyinde soğuktan donmuş askerin sayılarının yüzlerce olduğunu, ne yenilenmesi için malzeme, ne de para olduğunu ifade etmektedir. Hatta Yanya Bankasından üç bin lira borç alındığını, bine yakın asker ve subay kaybının, donma olaylarının, cephane noksanlarının artık dayanma gücünü bitirdiğini belirtmektedir.⁵²¹ Garp Ordusu Başkomutanlığı son noktayı şu şekilde koymuştur: "Mühimmat ve para gelmediği halde ordu dört aylık hayatını mühimmatsızlık yüzünden elim bir hadise ile kapayacak ve mühimmat gelirse şerefli muharebelerle kıymetli hizmetler ifa edebilecektir efendim."⁵²² Bu sırada firarlar devam etmekteydi. Nitekim 14 Şubat 1913'de Primedi Redif Taburu'ndan birçok efradın firar ettiğini bildirilmişti.⁵²³ Çok

⁵¹⁹ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist:10, Emin, a.g.e. , s. 105-106, Fevzi, a.g.e. , s. 363, Vehip Bey'de Preveze'de Yunanlıların eline geçen mühimmatın daha sonra Yanya'ya karşı kullanıldığını, özellikle beşinci ve altıncı muntikalara çok zarar verdiğini iddia etmiştir.

ATASE, BLH, Klasör No: 7, Dosya No: 30, Fihrist:3-24

⁵²⁰ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yıl:29,Aralık 1980, sayı:78, s.69-73 Belge no:1726

⁵²¹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yıl:29,Aralık 1980, sayı: 78, s. 69-73, Belge no: 1726

⁵²² a.y.

⁵²³ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist:12-2

sıkıntılı geçen bu günlerde Kuvve-yi Seyyare Komutanı Bekir Fikri'nin zor şartlar altında kazandığı başarılar, Yanya için bir mutluluk vesilesi oluşturmaktaydı. 17 Şubat 1912'de Esat Paşa Garp Ordusu Komutanlığı'na Bekir Efendi komutasındaki birliklerin Korşudiça'yı alarak Yunanlılardan iki top, onbeş mekkare, iki yüz atım cebel mermisi ve birçok cephaneye ele geçirdiğini bildirmiştir.⁵²⁴ Nitekim 18 Şubat günü Vehip Bey ve Kolordu Komutanı Esat Paşa Bekir Fikri Bey'i Grebene ve Zagor'da kazandığı zaferlerden dolayı tebrik etmiş ve kazandıkları başarıyı Yanya'yı savunan bütün askerlere duyurduklarını bildirmişlerdir.⁵²⁵ 17 Şubat 1913'de Aydonat ve Yanya civarında Yunanlıların bazı kuvvetlerini geri çektikleri anlaşılmıştır.⁵²⁶

Yunan kuvvetleri 3 Şubat tarihinden itibaren tahkimata ağırlık vermiş, malzeme, cephaneye telafisine çalışmış ve geceleri tamir işleriyle uğraşmıştır. Nitekim Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın aynı tarihli emrinde; düşmanın asıl taarruz sahasının doğusunda kademeli olarak siper kazarak avcı hendeklerine yaklaştığı, düşmanın bu hazırlıklarına engel olmak için düzensiz olarak top atışı yapılacağı bildirilmektedir. Aynı emirde dikkat çeken bir konu da her topun sadece iki mermi atmasının istenmesidir. Vehip Bey aynı emirde, düşmanın malzeme ve cephaneye eksiklerini gidermek için kullanacağı yolların da ateş altına alınmasını, piyade muharebesi için ayrılan topların ateş etmemesini, yapılacak atışlarda iktisat edilmesini istemiştir. 4 Şubat tarihinde Yunanlıların Kanlıtepe ile Kartaltepe arasındaki batıya doğru olan bölgede, bunun güneyinde Beşpınar yolu üzerinde ve yolun doğusunda bir alaylık çadırı ordugah kurduğu anlaşılmış ve Vehip Bey yeni bir emirle yapılması gerekenleri belirtmiştir. Buna göre ertesi gün buralara ateş açılarak, siperlerin tahrip edilmesine çalışılacaktır. Bu emirde de cephanenin israf edilmemesi istenmiştir. Vehip Bey gece yapılacak bu atışlar için ayrıntılı olarak "*Gece Atışlarına Ait Talimat*" hazırlamış ve atışların buna göre yapılmasını istemiştir. Ertesi gün Beşinci ve Altıncı Mıntikalarda Yunan piyadelerine doğru saat 9.00'dan itibaren ateş başlamış ve akşama kadar devam etmiştir. Yunan topçuları ise Ayanikola ve Kanlıtepe'den çok cız cız bir karşılık vermiştir. Bu sırada yine firar olayları devam etmekteydi. Kuva-yı Seyyare gece baskını yapmak üzere Dirisko

⁵²⁴ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist:11-3, 11-4

⁵²⁵ Bekir Fikri, **a.g.e.**, s. 411-413

⁵²⁶ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist: 19, 19-1

taraflarına yönlendirilmişti. Bu kuvvetlerin dağ topları, diğer cephaneye ve erzaklarını geçici olarak korumak üzere Dirisko’da bulunan redif taburunun iki bölümü görevlendirilmiş, fakat bu bölükler görev yerlerine gitmek yerine Eskarapar Redif Taburu’nun da çoğunluğunu ikna ederek beraberce firar etmişlerdi. Bunun üzerine gece baskınından vazgeçilmek zorunda kalınmıştır.⁵²⁷ Esat Paşa 1 Şubat’tan itibaren firarilerin sayısını Garp Ordusu Komutanlığı’na bildirmekte, hatta Arnavut askerler ve diğer milletler şeklinde sınıflandırmaktaydı. 3 Şubat 1913’de Esat Paşa, Arnavut askerlerinin bundan sonra da firara devam edeceklerini bildiriyordu.⁵²⁸ Yine 7-8 Şubat 1913(26/27 Kanunusani 1328)’de 34’ünün 187. Eskarapar, 3’ünün Mülakan, 1’inin 23. Nişancı, 13’ünün 68. Alay’ın 3. Taburu’ndan olmak üzere Arnavut, 5’i 55. Alay’dan, 1’i 38. Alay’dan, 2’si 37. Alay’dan olmak üzere diğer milletlerden olduğunu ve ayrıca düşman tarafına geçenler olduğunu,⁵²⁹ ayrıca 31 Kanunusani-1 Şubat 1328 tarihinde 7. Redif Taburu’ndan birçok askerinin firar ettiklerini, derdestleri için gerekli tedbirlerin alınması, 3. Mıntıka’da Primedi ve 68. Alay’ın büyük çoğunluğunu oluşturan Arnavut askerlerinin firarları nedeniyle bu cephede “*günbegün kesb-i zafiyet*” yaşandığını bildirmekteydi.⁵³⁰

1 Şubat 1913’de Yanya’ya ulaşan 16. Nişancı Taburu Kolordu ihtiyatı, Bereketli Redif Taburu da Mürettep 2. Redif Taburu olarak ova mıntıkasında görevlendirilmişti. Bu sırada yakalanan bir esirden Yunan kuvvetlerinin büyük çaplı topları çıkarmak için Kanlıtepe ve Kartaltepe’ye doğru bir yol inşa etmekte olduğu, kuvvetlerinin çoğunluğunun Manulasa’da bulunduğu öğrenilmiştir. 7 Şubat günü bazı yerlerde Yunan piyadeleriyle karşılıklı olarak tek tük ateş açılmışsa da devamlı bir muharebeye dönüşmemiştir.⁵³¹ Yine esirlerden Yunanlıların Yanya cephesine 55.000 kişilik bir kuvvet sevk ettiği, ancak Yanya’nın alınmasından ümitsiz oldukları bilgileri alınmıştır.⁵³² Cephanesi biten adi ve seri ateşli dağ topları Kolordu’nun

⁵²⁷ Emin, **a.g.e.** , s. 104-106

⁵²⁸ **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist:12-6

⁵²⁹ **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist:12

⁵³⁰ **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist:12-10

⁵³¹ Emin, **a.g.e.** , s. 103-106

⁵³² Fevzi, **a.g.e.** , s. 363

emriyle Yanya'ya gönderilmiş, mühimmat deposuna kaldırılmış, asker ve subayları da topçu kıtalarına dağıtılmıştır.⁵³³

Yunanlılar ateşkes teklifinin reddi sonrasında Yanya'yı almayı kesin bir hedef haline getirmişler ve bütün planlarını buna göre yapmışlardır. Yaklaşık bir ay kadar süren bu devrede hazırlıklarını tamamlamaya çalışmışlar, Osmanlı kuvvetleriyle yoğun mücadeleden kaçınmışlardır. Yunanlılar, özellikle Esat Paşa'nın ateşkes teklifini reddetmesinden memnun olmamışlar, ciddi şekilde hayal kırıklığına uğramışlardı. Çünkü her taraftan kuşattıkları, ikmal, haberleşme ve yardım imkanlarını tamamen önledikleri Yanya'nın teslim olmaması anlaşılabilir bir durumdu. Selanik'i bir kurşun bile atmadan almalarına rağmen, Yanya aylardan beri direnmeye devam etmekteydi.⁵³⁴ 7 Şubat 1913 tarihinde Yunanlıların Epir Ordusu Komutanı Hükümetine gönderdiği raporda; Yanya'ya karşı düzenlenecek bir taarruz için gerek ordu, gerekse cephane yönünden yetersiz durumda olduğunu, mevcut durumla Epir Ordusu'nun başarılı olamayacağını belirtmiştir.⁵³⁵ Yunanlılar, hem deniz, hem de karayolu imkanlarından yararlanarak ordularının ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlar, hatta mermi kullanımında sınırlamayı bile kaldırmışlardı. Yunanlıların 12 Şubat 1913 gününe kadar Preveze'ye getirdikleri top mermisi sayısı 29.000 civarındaydı. 28 Şubat tarihinde bu sayı 48.000'e ulaşmıştı.⁵³⁶

Ateşkes teklifinin reddi sonrasında Yunanlıların hazırlık sürecinde, Türk tarafı bu fırsatı değerlendirememiştir. Bir taraftan aralıklarla devam Yunan topçusunun ateşleri, diğer taraftan soğuk, kar, yiyecek sıkıntısı ve bir türlü engellenemeyen firarlar, Kolorduyu iyice güçten düşürmüştür. Kolordunun 28.000 civarında kuvveti olmasına karşılık, bu kuvvetlerin yarısı hasta durumda olduğu gibi, bir kısmı da muharip sınıfından değildi. 28 kilometrelik cephenin savunmasında ancak 10.000 piyade bulunuyordu. Yanya Kalesi'ni savunacak kuvvetler de yeterli değildi. Gerek Kolordu'nun, gerekse Müstahkem Mevki'nin durumu Garp Ordusu Komutanlığı'na bildirilmiş ve yardım istenmişti. Ancak Garp Ordusu'nun durumu daha kötüye gittiğinden Yanya'ya kuvvet kaydırma imkanı kalmamıştı. Yunanlılar

---

⁵³³ Emin, **a.g.e.** , s. 107

⁵³⁴ Yavuz, **a.g.e.** , s. 231

⁵³⁵ Ertuna, **a.g.e.** , s. 122-123

⁵³⁶ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 633

bu süre içinde belirli bir plan dahilinde küçük çaplı saldırılarına devam ediyorlar, böylece hem Türk kuvvetlerini yıpratmaya, hem de yapacakları asıl büyük harekâtı gizlemeye çalışıyorlardı. Türk Ordusu ise Yunanlıların faaliyetlerinden bir genel taarruz niyetinde olduklarını anlamıştı.⁵³⁷ Vehip Bey, 9 Şubat tarihli emrinde bu durumu “...12 günden beri devam eden sukut ve hareketsizlikten elde edilen üseranın ifadatından düşmanın kaleye karşı kat’i ve umumi bir hücum için tedarikat ve istihzaratta bulunduğu anlaşılıyor...” şeklinde belirtiyordu.⁵³⁸

Şubat ayı içerisinde Yunanlılarla ilk büyük çatışma 9/10 Şubat gecesi yaşanmış, her iki taraf top ateşleriyle harekete geçmiştir. Fakat bundan bir sonuç alınamamış, Yunanlıların Manulasa Tepesi’nin güneyine yaptıkları bu saldırı püskürtülmüştür. Ertesi gün Yunan topçusu bütün gün ateşe devam etmiş, Türk tarafı ise cephaneye yetersizliğinden dolayı aralıklı olarak karşılık verebilmiştir.⁵³⁹ 18-20 Şubat tarihleri arasında da üç gün süreyle Meçova’da Bekir Ağa Müfrezesi ile bir Yunan Alayı arasında şiddetli çatışmalar olmuş, Yunanlılar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu sırada Bekir Ağa Müfrezesi otuz beş Yunan askerini esir almıştır. 17 Şubat 1913’de Cavit Paşa, Koniçe’deki Yunan askerini çıkarmak için üç bin asker ile taarruza geçmiş ve Yunanlıları bozguna uğratmıştır. Fakat kuvvetlerin yetersizliğinden dolayı Yunanlılar takip edilemediğinden tekrar toparlanmışlar ve 1 Mart tarihine kadar yerlerinden atılamamışlardır. Aynı gün Molista Kasabası’ndan da bir Yunan hücumu gerçekleşmiş, fakat başarılı olamamıştır. Bu durum Yunanlıların kuzeyden Yanya’ya saldırma planlarını sona erdirmiştir.⁵⁴⁰

Yunanlılar, Teselya ve Makedonya’da kısa zamanda elde ettikleri başarıları Yanya’da bir türlü tekrarlayamamışlar, bu durum sabırsızlanmalarına ve askerlerinin de usanmalarına yol açmıştır. Kış mevsiminin çok şiddetli geçmesi ve dizanteri hastalığı Yunan kuvvetlerini sürekli yıpratmıştır. Büyük küçük bütün muharebeler ciddi kayıplara neden olmuştur. Yunanlılar Birinci Yanya Muharebesi’nden sonra eksiklerini kapatmak için 12.000 asker takviyesi almışlar, Selanik’te ikmal edilen 4. ve 6. Fırkaları da buraya getirmişlerdir. Silah takviyesi olarak; 11 sahra, 6 dağ topu

---

⁵³⁷ Ertuna, **a.g.e.**, s. 123-125

⁵³⁸ Emin, **a.g.e.**, s. 107

⁵³⁹ Okday, **a.g.e.**, s. 120-121

⁵⁴⁰ Okday, **a.g.e.**, s. 121-122

olmak üzere toplam 17 batarya, 68 top, 12 ağır top ile toplam seksen top ilave etmişlerdir.⁵⁴¹ 7 Şubat 1913’de Yunanlılar Adriyatik sahillerindeki ablukayı Avlonya’dan Draç’a kadar uzatarak bütün Arnavutluk sahillerini abluka altına aldılar. Bu durum Garp Ordusu’nun cephane ve erzak takviyesi konusunda iyice sıkıntıya düşmesine neden oldu. Arnavutluk’ta un ve ekmek kalmadığından halk ve asker perişan bir duruma düştü. Hem asker, hem de halk açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Bir taraftan salgın hastalıklar da yayılıyordu. Yem ve saman yokluğundan binlerce at ölüyordu.⁵⁴²

17-18 Şubat 1913’de Esat Paşa Garp Ordusu Komutanlığı’na son durumu şu şekilde bildiriyordu:

1. Sağ cenahta ileri karakollara ateş edilmiş ve 5 yaralı verilmiştir.
2. Düşmanın Lüzeç yönünde siperler inşa ettiği anlaşılmaktadır.
3. 6. Mıntıkada düşmana karşı birkaç mermi atılmıştır,
4. Son 24 saatte Müstahkem Mevki’de 1 yaralı, 6. Mıntıkada 56 nefer firar, 100 neferin hastaneye sevk edildiği, “*daha şayan-ı esef*” olarak 5. Mıntıkada bir Onbaşı kumandasında 6 nefer silahlarıyla Yunan tarafına geçmiştir.⁵⁴³ 20-21 Şubat gecesi de firarlar devam etmiş, toplam 22 asker firar etmiştir.⁵⁴⁴

16-22 Şubat arası bazen hafif, bazen de şiddetli topçu ateşleri ile geçmiş, Yunanlıların değişik yerlerde görülen piyadelerine ateş edilmiştir. 22 Şubat günü Kuva-yi Seyyare Komutanlığı’ndan gelen raporda; Yunanlıların Yanya Kalesi’nin cepheden düşürülemeyeceğine karar verdikleri, bu nedenle Dirisko tarafından taarruz etmeyi düşündükleri, bunun için de Meçova’ya dört bin hayvan ile erzak gönderdikleri, bu hareket için 24.000 asker ayırdıkları bildirilmiştir. Ancak bu bilgilerin Yunanlılar tarafından hedef şaşırtmak amacıyla kasten ulaştırıldığı

---

⁵⁴¹ Fevzi, **a.g.e.** , s. 359, Yunanlıların bu sıradaki kuvvetinin 45.000 civarında olduğu İmmanuel tarafından belirtilmiştir. Fevzi Çakmak; dört buçuk Nizamiye Fırkası dışında; Girtililer, Epir ve Makedonya köylüleri ve çetelerle bu rakamın daha fazla olduğunu belirtmektedir. Fevzi, **a.g.e.** , s. 359

⁵⁴² Okday, **a.g.e.** , s. 122, İsmail Hakkı Okday; Esat Paşa’nın erzak ihtiyaçlarını neden temin edemediği ve askerlerini kuzeye çekemeyerek esir olmalarına neden olduğu, hatta Garp Ordusu’nun niçin yardım gönderemediği sorularının cevapları olarak; Arnavutluk’un fakirliği ve Yunanlıların ablukasını göstermektedir. Okday, **a.g.e.** , s. 124

⁵⁴³ **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist:12-4

⁵⁴⁴ **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist:12-5

anlaşılmıştır.⁵⁴⁵ 24 Şubat 1913’de, Yanya Kolordusu’ndan Garp Ordusu’na “*gayet müstaceldir*” denilerek 23/24 Şubat gecesi 250-300 kişilik eşkiyanın Zıça’ya geldiği ve imha edildiği bildirilmişti.⁵⁴⁶ Bu sırada Müstahkem Mevki’ye gelen raporlarda “*düşmanın durumunda değişiklik olmadığı*” bildiriliyordu. Yanya’nın düşmesinden 10 gün önce gelen bilgiler hep bu yöndeydi. Arada küçük kayıpların olduğu karşılıklı topçu ateşleri açılmaktaydı. Yine gelen raporların ortak özelliklerinden birisi de firarların devam etmekte olduğu bilgisiydi.⁵⁴⁷ Esat Paşa ve Vehip Bey, Yanya’nın iâşe ve cephane ihtiyacının karşılanması için büyük bir gayret gösteriyorlardı. Bu sırada Zıça ve Aydonat’tan çıkarılacak takip müfrezelerinin birleşerek bölgeyi eşkiyadan temizlemeleri ve Aydonat-Yanya yolunun güvenliğini sağlamaları emredilmişti.⁵⁴⁸ Buna rağmen Yunanlıların eşkiya ile karışık 1.000 kadar asker çıkararak Yanya’yı aç bırakmak için telgraf tellerini ve yolları kesmek istedikleri anlaşılmıştı.⁵⁴⁹ Bu sırada Filat’tan gelerek Yanya’ya erzak götüren Ulahlar 50 kadar eşkiya tarafından yakalanmış, telgraf telleri tahrip edilmiş, Çamlık postasını götüren jandarma süvarilerinin yolları eşkiya tarafından kesilmişti.⁵⁵⁰

27 Şubat günü Lüzeç sırtlarında görülen iki tabur Yunan ordugahı ateş altına alınmış ve akşam üzeri ordugah kaldırılmıştır. Bu sırada Yanya Kalesi’nin kuzeybatısında bulunan köylerin isyanı genişlemiş, çevre Rum köyleri de isyana katılmıştı. Yine çevredeki Müslüman köyler asiler tarafından basılarak halkı şehit edilmiş, köyler de yakılmıştır.⁵⁵¹ Bu sırada Yunan gazeteleri Rum halkı isyana sevk etmek için, Yanya’daki Osmanlı askerlerinin halka zulmettiklerini, papazların sakallarını zorla tıraş ettiklerini, Rum kadınlarına tecavüz olaylarının yaşandığını yazıyordu.⁵⁵² İsyancılara karşı 28 Şubat’ta Aydonat, Yanya ve Zıça’dan birer müfreze gönderilmiş, hareket Müstahkem Mevki Komutanlığı’nın idaresine

⁵⁴⁵ Emin, **a.g.e.**, s. 111

⁵⁴⁶ **ATASE**, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 35, Fihrist:2-43

⁵⁴⁷ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H6, Fihrist:1-8, 1-8a, 1-9, 1-9a

⁵⁴⁸ **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist:22

⁵⁴⁹ **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist: 22-1

⁵⁵⁰ **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist: 26

⁵⁵¹ Emin, **a.g.e.**, s. 113

⁵⁵² Esat Paşa, ”Balkan Harbi`nde Yanya Müdafaası”, **Resimli Tarih Mecmuası**, İstanbul, 1950, sayı: 9, s. 331

verilmiştir. Yanya Müstahkem Mevki Komutanlığı, Yunanlıların genel bir taarruza hazırlandığı sırada bir de isyancılarla uğraşmak zorunda kalmıştır.⁵⁵³

Şubat ayı küçük muharebeler şeklinde devam etmiş, bu dönem bir kesin sonuç öncesi hazırlık aşaması şeklinde değerlendirilmiştir. Bu devrede iâşe, cephane ve asker takviyesi çalışmaları yıpranma savaşının devam edip etmeyeceğini belirleyecekti. Yanya'nın çok ciddi desteklere ihtiyacı vardı. Ancak Yunanlılar, Çanakkale Boğazı girişine savaş gemilerini sevk etmişlerdi. Hamidiye Kruvazörü Çanakkale girişinde Yunanlılarla mücadele etmekteydi. Bu durum Boğazlardan takviye gelmesini engelliyordu. Diğer taraftan da İtalya ve Triyeste'de Osmanlı memurları da bir türlü gerekli bağlantıları yapamadıklarından Yanya destek alamadı. Bu durum cephanenin çok idareli bir şekilde kullanılmasını gerektiriyordu. Kuvvet olarak bölgedeki Arnavutlardan yararlanıldığı takdirde yaklaşık 20.000 civarında takviye kuvvet alınabilirdi. Ancak bu bir türlü gerçekleşmedi. Özellikle firarlar Osmanlı kuvvetlerinin azalmasında etkili oluyordu. İstanbul'da ise 23 Ocak 1913'de Babıali Baskını ile Harbiye Nazırı Nazım Paşa vurulmuş, yerine Sadrazamlık yanında Harbiye Nazırlığı'nı da üstlenen Mahmut Şevket Paşa gelmişti. Yeni kabine Arnavutluk'un muhtariyetini 11 Şubat 1913'de tanımıştı. Fakat bu girişim Arnavutları yine de memnun etmemiş, hatta Ahmet İzzet Paşa'nın Başkomutan Vekili olması da Avlonya üzerinde etkili olmamıştır.⁵⁵⁴

Fevzi Paşa, Yanya Kalesi'ni bir değirmene benzeterek, girenleri öğüttüğünden şikayet etmektedir. Bu şikayetinde pek de haksız olmadığı anlaşılmaktadır. Yine Fevzi Paşa'nın verdiği rakamlara göre; 26 Şubat 1913(13 Şubat 1328) tarihinde Yanya Hastanesi'ne 551 asker giriş yapmış, 191 asker taburcu olmuş, 164 asker aynı gün vefat etmiştir. O sırada hastanenin toplam hasta sayısı, 5.660'tir.⁵⁵⁵ Aynı gün, Vardar Ordusu kıtalarında ise hasta toplamı 1.053 olup, vefat sayısı sadece 33'dür.⁵⁵⁶ 27 Şubat günü Yanya'daki vefat eden asker sayısı 124, 28 Şubat günü de 120 olmuştur. Yanya'da askerlere bu sırada 250 gram mısır ekmeği verilebiliyor, bu durum askerin beslenmesine yetmediğinden ölümlerin sayısı gittikçe

---

⁵⁵³ Emin, **a.g.e.** , s. 114

⁵⁵⁴ Fevzi, **a.g.e.** , s. 366

⁵⁵⁵ Emin, **a.g.e.** , s. 112, Fevzi, **a.g.e.** , s. 371

⁵⁵⁶ Fevzi, **a.g.e.** , s. 371

artıyordu. Vehip Bey askerın beslenememesinden dolayı ölümlerin artması karşısında önceki ısrarlarından vazgeçmiş, fazla subay ve zayıf düşmüş askerın Kale dışına çıkarılmasını kabul etmiştir. Ancak bu kararı uygulamaya zaman yetmemiştir.⁵⁵⁷

1.7.5. Yunanlıların Yanya'ya Son Taarruzları

28 Şubat 1913 günü Yanya Muharebeleri açısından çok önemli kararların alındığı bir gün olmuştur. Yunan Komutanlığı o zamana kadar başarısızlıkta etkili olan yanlış taktiğini değiştirme kararı almıştır. 4. Tümen Komutanı, taarruzun ağırlık merkezinin Müstahkem Mevki'nin batı kısmı olmasını teklif etmiş, Yunan Genel Karargahı bu teklifi uygun bularak onaylamıştır. 1 Mart tarihinde yeni taarruzun esasları Yunan Tümenlerine duyurulmuştur.⁵⁵⁸ 1 Mart günü çevrede çok yağmur yağdığından Zıça'da yapılması düşünülen hareket ertelenmişti.⁵⁵⁹ Türk kuvvetlerinin büyük bir bölümü, Kale'ye çekilmiş durumdaydı. Bundan sonra hedef, Kale'nin savunulmasıydı. 1-3 Mart arasında Yunanlılar, denizde etkili olmaya çalışmışlar, Yunan kruvazörleri Osmanlı kuvvetleri üzerine ateş açmış, kıyıya asker, silah ve cephane taşınmıştır.⁵⁶⁰ 5. Mıntıka, 1 Mart 1913 tarihli raporda da düşmanın durumunda bir değişiklik olmadığını bildiriyordu.⁵⁶¹ Yunanlılar, 3 Mart günü topları tahrip ederek Aya Saranda'yı ele geçirmişler ve böylece Yanya'yı kuzeyden kapayarak Osmanlı kuvvetlerini tamamen kuşatmayı amaçlamışlardır.⁵⁶² Bundan sonra da savaşız bir şekilde karaya sekiz bin asker çıkarmışlar, Makedonya'da ihtiyaç duymadıkları kuvvetlerini de buraya göndermişlerdi.⁵⁶³ Esat Paşa, Mart ayı başlarında bazı Avusturya gazetelerinin Yanya'nın düştüğünü bildiren haberler yapması üzerine, Harbiye Nezaretine bir telgraf göndererek söylentilerin doğru olmadığını bildirmiştir. Esat Paşa, 3 Mart 1913 tarihli telgrafta (telgrafta Latin

⁵⁵⁷ Fevzi, **a.g.e.**, s. 372, Yanya halkı da gıdasızlıktan ciddi sıkıntı yaşamaktaydı. Şehrin Rum halkının bu konuda yardım istediği Vehip Bey şu cevabı veriyordu: "Yapabileceğim hiçbir şey yok... Hristiyanlar pazartesi ölürlerse Müslümanlar çarşamba ölecekler... Aradaki yegane fark budur." Chantepleure, **a.g.e.**, s. 94

⁵⁵⁸ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 635

⁵⁵⁹ **ATASE**, BLH, Klasör No: 654, Dosya No: 35, Fihrist: 2-51

⁵⁶⁰ Ertuna, **a.g.e.**, s. 126

⁵⁶¹ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No:H4, Fihrist:1-11a

⁵⁶² Fevzi, **a.g.e.**, s. 373, Okday, **a.g.e.**, s. 124, Zeki, **a.g.e.**, s. 93

⁵⁶³ Okday, **a.g.e.**, s. 124

harfleriyle, altında ise Arap harfleriyle), Yanya savunmasının askerlik şan ve şerefine yakışır şekilde devam ettiğini, kötü bir sonucun yaşanmadığı, Avusturya gazetelerinin yayınlarının “türehat” olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁴

4 Mart 1913 günü üç aydan bu yana Kale çevresinde devam eden savaşların sonuncusunun başladığı gün oldu. Yunan birlikleri çok iyi bir hücum planı yapmışlardı. Öncelikle Yanya’daki mevzileri topa tutacaklar, bu mevzilerin çökertilmesinden sonra taarruz başlayacaktı.⁵⁶⁵

Yanya Kolordusu ve Müstahkem Mevki’nin bu dönemdeki sayısını kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Bu sayının 20.000- 25.000 kadar olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶⁶ Yunan kuvvetlerinin sayısı ise Epir Ordusu, diğer cephelerden getirilen kuvvetler, Giritliler, Epir çeteleri, Garibaldiler dahil edildiğinde en az 60.000 kişiye ulaşmaktaydı.⁵⁶⁷

Yunanlılar, genel taarruz öncesinde sahip oldukları silah ve cephane bakımından da çok iyi bir durumdaydılar. Top sayısı bakımından arada çok az fark vardı. Ancak, Müstahkem Mevki’nin elindeki 72 mantelli topa karşılık, Epir Ordusu elinde bulunan çabuk ateşli toplar sayesinde çok büyük bir üstünlüğe sahipti. Yunanlıların elinde 105, 150 mm gibi o dönem için ağır top olarak kabul edilen toplar da vardı. Yanya Kolordusu ise elinde bulunan dağ bataryalarını mermi olmadığından gerilere göndermiş, sahra toplarının ise ancak birkaç kullanımlık mermisi kalmıştı.⁵⁶⁸ Yunanlılar, Yanya’daki Müstahkem Mevki’yi yanıltmayı planlamışlardı. Buna göre sağ kanattan taarruza geçer gibi görünüp sol kanattan

⁵⁶⁴ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yıl: 29, Aralık 1980, sayı: 78, s. 81-82, Belge no: 1728

⁵⁶⁵ Ertuna, **a.g.e.**, s. 126

⁵⁶⁶ Bu sayıyı Ertuna 15.000 olarak verirken, Emin 22 Kanunuevvel 1328(6 Ocak 1913) tarihli mevcudu 19.953 olarak belirtmektedir. Ertuna, **a.g.e.**, s. 134, Emin, **a.g.e.**, s. 78, Fevzi Paşa ise şubat ayı içerisinde Yanya’ya takviyeler olduğunu, bunların ancak firarları karşılayabileceğini, bu nedenle Yanya’daki kuvvetlerin sayısının 25.000 olabileceğini ileri sürmektedir. Fevzi, **a.g.e.**, s. 386, Yanya’yı savunan kuvvetlerin sayısı ayrıca 17.869 (**Yunan Cephesi Harekatı** s. 653) ve 8.000 şeklinde de verilmiştir(Okday, **a.g.e.**, s. 124).

⁵⁶⁷ Ertuna, **a.g.e.**, s. 134, Yavuz, **a.g.e.**, s. 236, Esat Paşa, Yunan kuvvetlerinin Makedonya’daki kuvvetlerini de Yanya’ya getirdikten sonra mevcutlarının 83.000’e ulaştığını belirtmektedir. Esat Paşa, **a.g.m.**, s. 331, Fevzi Paşa da Epir Ordusu, Giritli, Efzun, Epirililer, Garibaldiler ve yerli köylüler hepsi dahil edildiğinde Yunan ordusunun 80.000 kişi olduğunu belirtmektedir. Fevzi, **a.g.e.**, s. 386, Yunan kuvvetlerinin sayısı 40.000 **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 653 ve 50.000 şeklinde de verilmiştir. Okday, **a.g.e.**, s. 124

⁵⁶⁸ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 654

Yanya üzerine yürüyeceklerdi.⁵⁶⁹ Yunan planına göre; 4 Mart günü General Sabuncakis komutasındaki sağ cenah Bijan'daki Türk mevzilerine şiddetli bir topçu ve piyade ateşi açacak, 5 Mart'ta ise topçu ateşi himayesinde Yunan piyadeleri Bijan'a doğru harekete geçecekti. Merkezdeki İkinci Yunan Tümeni de 4 Mart günü ovaya doğru yürüyüşe başlayacak, ertesi gün de şose üzerinden Yanya'ya hareket edecekti. Yunanlıların General Moskopulos komutasındaki sol cenahı üç kol şeklinde 5 Mart gününden itibaren ilerleyecekti. 1. kol, Yanya şosesinin batısındaki tepeyi ele geçirecek, 2. ve 3. kollar istihkam ve tepeleri aldıktan sonra ovada birleşerek Yanya üzerine yürüyeceklerdi.⁵⁷⁰ Yunan planı gerçekten de çok iyi hazırlanmıştı.⁵⁷¹

Yunanlılar, 4 Mart 1913 günü sabah saat 7.00'de topçu ateşleriyle Üçüncü Yanya Muharebesi'ni başlattılar. Top ateşleri o kadar şiddetliydi ki, Kaçka'daki karargahtan tepeler bir yanardağ gibi görünüyordu. Gün boyunca Yunanlılar, 10.000 kadar mermi attılar. Zaman zaman piyadeler de ateş açarak destek verdiler. 4 Mart akşamı Yanya'nın kaybı 11 şehit(biri subay) ve 53 yaralı(ikisi subay) olmuştur. Yunan saldırısı gece yarısına kadar devam etmiş, Müstahkem Mevki ise mermi sınırlaması nedeniyle çok az karşılık verebilmiştir.⁵⁷² Yunanlılar önce Çuka Tepesi üzerindeki siperlere saldırmış ve tamamını ele geçirmişlerdi. Buradaki subay ve askerler sağa sola dağılmış, Yunanlılar ilerlemeye devam ederek Pristra'yı da almışlardı. Vehip Bey'in başında olduğu Müstahkem Mevki Komutanlığı buradaki gelişmeleri tam olarak haber alamamıştır. Sonradan Yanya'daki inzibat alayının bir taburu Yunan işgal kuvvetleri üzerine gönderilmiştir. İki tane dağ topu da yardım etmek üzere sevk edilmiş, bu sırada her tarafta topçu ve piyade muharebesi şiddetlenmiştir. Manulasa sırtlarındaki kuvvetler de yenilgiye uğramış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Lüzeç sırtlarında bulunan toplar da Müstahkem Mevki Karargahı'nın bulunduğu Kaçka Köyü'nü, Kolordu Karargahı'nı ve çevresini ateş altına almıştır.⁵⁷³

⁵⁶⁹ Andonyan, a.g.e. , s. 434, Yavuz, a.g.e. , s. 232

⁵⁷⁰ Okday, a.g.e. , s. 126-127, Fevzi, a.g.e. , s. 382

⁵⁷¹ Kleanthes Nikolaides, **Griechenlands Anteil An Den Balkankriegen 1912-1913**, Leipzig, Alfred Hölder, 1914, s. 139

⁵⁷² **Yunan Cephesi Harekati**, s. 655

⁵⁷³ **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H6, Fihrist:1-16, Fevzi, a.g.e. , s. 376-378, Emin, a.g.e. , s. 115

Yunanlılar bu yoğun ateşe rağmen genel saldırıyı aynı gün başlatmadılar. Bu durum Komuta Karargahı'nı kararsızlığa düşürmüş ve beklemeyi tercih etmişlerdi.⁵⁷⁴ Yunan genel taarruzu 5 Mart 1913 günü sabahın erken saatlerinde, cephenin genelinde ve yoğun topçu desteği altında başladı. Yunan kuvvetleri planlandığı üzere üç koldan saldırıya geçtiler. Havanın açık ve ılık olması da Yunanlılar için avantaj oluşturmuyordu. 5 Mart güneş batarken Müstahkem Mevki'nin 138 günlük direnişi de sona ermek üzereydi. Yanya'daki kuvvetler son mermilerini atmış, yiyeceklerini tüketmiş ve etrafla bağlantısı kopmuş bir durumdaydı.⁵⁷⁵ Esat Paşa o sıradaki gözlemlerini şöyle aktarmaktadır: *"Şimdi, Ali Fuat Bey ve kuvvetleri Bijan'da, Vehip Bey de Kocka'da(Kaçka) muhasarada, biz ise Petra'da, düşman kurşunu altında ve karşısında bulunuyorduk. Ben, atımın üstünde, o civardaki seyyar hastanemizden yatak kıyafetleriyle fırlayıp Yanya'ya iltica için koşuşan hastalarımıza kurşun yağdıran Yunanlılara karşı ne yapacağımı bilemiyerek çırpınıp dururken aynı ateşe öyle tutulmuştum ki, artık her şeyden ümidi kesmiş, oracıkta, yanımda kalan erkanıharb reisi ve birkaç askerimle can vermekten başka yapacak bir şey kalmamıştı. Ana baba günü idi..."*⁵⁷⁶ *"Manoliasa ve Ay(Aya) Nikola tepelerinden, Osmanlı askerleri esir düşmemek için kaçmaya başlıyorlardı. Yunan dağ topları onların yeniden toparlanmalarına meydan vermedi. Ricat, mermi yağmuru altında devam etti. Yanya'nın güneyinde Türk askerleri karşıladılar onları, kaçanları durdurmaya, paniğe kapılanları toparlanmaya çalıştılar, fakat gayretleri boşa gitti."*⁵⁷⁷

5 Mart sabahı Bijan üzerine saldırı devam ederken, Yunan sol cenahı plana uygun olarak üç kolu ile batı yönüne saldırmış, bu cepheye şimdiye kadar Epir köylüleri ile savaştan Osmanlı askerleri bu duruma şaşırılmışlardı. Aya Nikola'da mevzilenmiş olan Primedi Arnavut Taburu da hiçbir direnme göstermemiş, bir kısmı da esir düşmüştü. Manulasa mevzilerini savunan birlikler de Yunanlılar karşısında son mermilerine kadar savaşmışlar, ancak cephaneleri bitince Esat Paşa'nın emriyle geri çekilmeye başlamışlardır. Yunan birlikleri ilerleyişe devam ederek Manulasa'dan sonra Kızıl Kilise Manastırı'nı ele geçirmişlerdir. Bu sırada Bijan'daki bataryaların da mermileri tükenmiş, tüfek ve süngü ile savaşmaya başlamışlardır.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 657, Ertuna, **a.g.e.** , s. 127

⁵⁷⁵ Ertuna, **a.g.e.** , s. 128

⁵⁷⁶ Esat Paşa, **a.g.m.** , s. 333

⁵⁷⁷ Andonyan, **a.g.e.** , s. 435

⁵⁷⁸ Okday, **a.g.e.** , s. 128-129

Yunanlılar planlarını başarıyla uygulamaya koymuşlardı. Müstahkem Mevki Komutanı Vehip Bey telaş içinde çeşitli çareler araştırmakta, fakat bir türlü taarruzu durduramamaktaydı. Yunanlılara karşı seri ateşli toplar ova mıntıkasına götürülmesi emredilmişse de, cephane yetersizliğinden dolayı ancak 20-30 atım kullanılabilmişti. Mesafenin uzak olmasından dolayı da toplardan yararlanmak mümkün olmamıştı.⁵⁷⁹ Artık dağılan birlikler Yanya'ya doğru kaçmakta, Yunan kuvvetleri de üç yüz beş yüz metre mesafeden bu askerleri takip etmekteydi. Yunan kuvvetleri şehrin kenarına kadar gelmiş, fakat karanlık basınca beklemeyi tercih etmişlerdi.⁵⁸⁰ Vehip Bey akşama doğru verdiği emirde; Yunanlıların Manulasa sırtları, Çuka tepesi ve Dirisko'yu işgal ederek ilerlediğini, 5. ve 6. Mıntıkların savunmada hiçbir başarı sağlayamadığını bildiriyordu.⁵⁸¹

Bu gelişmeler üzerine, Müstahkem Mevki Kumandanı Vehip Bey, karargahındaki subaylarla beraber Kaçka'ya gelmiş ve burada bütün vesikalar yakılmış, sadece harp ceridelerini yanına almıştır. Vehip Bey ardından son emrini vermiştir:

“1. Düşman münhezimen ricat eden Müretteb İkinci Fırka'yı takiben şehir medhaline yürüdü. Ric'at eden askerimizden hiçbir hayır yoktur.

2. Mıntikanız vazife-yi harbiyesini Osmanlılığa layık bir surette fadakarane ifa ve bu saatte ikmal eyledi.

3. Bu gece esliha ve mühimmatı tahrip ediniz. Yarın sabah beyaz bayrak çekiniz ve bu gece düşmanın saldırılarına karşı müteyakkız davranınız.”⁵⁸²

Bir süre sonra Yunan kuvvetleri Yanya kapılarına kadar dayanmış ve Müstahkem Mevki Karargahı'nın bulunduğu Kaçka'yı işgal etmiş ve burada durarak Yanya'ya girmemişlerdir. Esat Paşa karargahıyla kurşunlar arasından Yanya'ya çekilmiş, kardeşi Vehip Bey ise önce Kaçka'dan Gastriçe'ye geri çekilmiş, sonra da karayolu bağlantısı kesildiğinden göl yoluyla geceleyin sandalla Yanya'ya gelebilmiştir.⁵⁸³ Yanya'yı savunan komutanlar düşükleri kötü durumu; kuvvetlerinin

⁵⁷⁹ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H6, Fihrist:1-16

⁵⁸⁰ Emin, a.g.e. , s. 116, **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 663

⁵⁸¹ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H6, Fihrist:1-16

⁵⁸² ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H6, Fihrist:1-17, Emin, a.g.e. , s. 116

⁵⁸³ Fevzi, a.g.e. , s. 379

az olması, erzak ve ikmalin bitmesiyle kış şartlarının ağırlığına bağlıyorlardı.⁵⁸⁴ Esat Paşa artık sonun geldiğinin farkındaydı. Bu nedenle gece saat 2.30'da Yunan Velihtı Konstantin'e başvurarak askerlerin serbestçe çekilmeleri şartıyla Yanya'yı teslim etmeyi teklif etti. Veliht bu teklifi reddetti ve şehrin kayıtsız şartsız teslim edilmesini istedi. Sadece subaylar kılıç ve eşyalarını yanlarına alabileceklerdi.⁵⁸⁵ Kolordu ve Müstahkem Mevki'nin yaralı askerleri Kolordu Komutanlığı emriyle şehirde toplandılar. Geri kalan subay ve erler ise Manastır'ın yetmiş kilometre kuzeybatısında bulunan Dalyana'ya doğru yola çıktılar. Şehirde sadece asayiş görevlileri ile hastanelerde yatan 6.697 hasta, yaralı subay ve er kaldı. Kaçka'daki Müstahkem Mevki Karargahı da Yanya'ya taşındı.⁵⁸⁶ Yanya'nın teslim olacağına anlaşılması üzerine Garp Ordusu Komutanlığı Vardar Ordusu dışında bulunan birliklerin biri Ergeri, diğeri Primedi havalisinde olmak üzere iki grup halinde toplanmasını ve Yanya'dan çekilecek askerlerin iaşesinin karşılanması için gerekli tedbirlerin alınmasını istedi.⁵⁸⁷

1.8. YANYA'NIN YUNANLILARIN ELİNE GEÇMESİ

1.8.1. Yanya'nın Yunanlılara Teslim Olması

Yunan kuvvetlerinin Yanya önünde bulunduğu sırada, Kolordu Komutanı Esat Paşa ile Müstahkem Mevki Komutanı Vehip Bey, Kolordu'nun Sağlık Grup Başkanı Doktor Süleyman(Numan)'ı yabancı konsolosları karargaha çağırarak görevlendirdiler. Karargaha gelen Rusya, Avusturya, Fransa ve Romanya Konsolosları ile bir görüşme yapılarak boş yere kan dökülmemesi, şehirde katliam yapılmaması için Epir Ordusu komutanı ile arabuluculuk yapmaları talep edildi. Konsoloslar bir mektup hazırlayarak Epir Ordusu Komutanı'na gönderdiler. Bu mektupta, Yunan ordusunun şehre girmesiyle bir katliam yapılmasından çekinildiği, bu nedenle teslim şartlarının görüşülmesi için bir Yunan heyetinin gönderilmesi isteniyordu.⁵⁸⁸ 6 Mart sabahı gelen cevapta Yunan Velihtı Konstantin; Kurmay yüzbaşılardan Metaksas ve Stratigos'un teslim şartlarını görüşmek üzere tam yetkili

⁵⁸⁴ ATASE, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H6, Fihrist:1-17

⁵⁸⁵ Okday, a.g.e. , s. 129

⁵⁸⁶ Yunan Cephesi Harekatı, s. 665

⁵⁸⁷ ATASE, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 39, Fihrist:30-1, 30-2

⁵⁸⁸ Yavuz, a.g.e. , s. 234, Yunan Cephesi Harekatı, s. 667, Chantepleur, a.g.e. ,

olarak görevlendirildiğini bildirdi.⁵⁸⁹ 6 Mart günü öğleye doğru bir Yunan süvari alayı Yanya'ya girdi. Yunan kuvvetleri resmi daireler ve postaneye el koydular.⁵⁹⁰ Şehre giren Yunan Süvari Alayı Komutanı General Suços Askeri Vali olarak şehrin yönetimini de üstlendi.⁵⁹¹ Esat Paşa Yunanlıların şehre girişini; "... şafak sökerken Yanya hükümet meydanında yüreklerimizi parçalayan bir boru öttü...Düşmanın zafer borusu... Vehip ile birbirimizin yüzüne ağılayan gözlerle bakıyoruz; artık müdafaa'nın sonuna gelmiş ve her şey hakikaten bitmişti... sözleriyle anlatmaktadır."⁵⁹²

Bu sırada 2.300 kadar Osmanlı askeri kuzeye doğru ilerlemekteydi. Bu askerler, süvari kuvvetleriydi ve Yanya-Manastır şosesini takip etmekteydi. Şehrin düşmesi üzerine Garp Ordusu Komutanlığı Vardar Ordusu'na verdiği emirde Yanya'nın bugün şiddetle taarruz eden düşman karşısındaki cephanenin tükenmesi, Yunan kuvvetlerinin şehir ile birliklerimizin arasına girmesinden dolayı "*Yanya sukut etmiştir*" bilgisini vererek, geri kalan birlikler Primedi ve Ergeri'ye çekileceğinden erzak tedarikinin yapılmasını istemekteydi.⁵⁹³ Garp Ordusu Komutanlığı, Yanya'dan çekilen askerin hangi birliklere katılacaklarını da ilgili komutanlıklara bildirmişti.⁵⁹⁴ Ancak açlık ve dermansızlıktan yürüyecek hali bile kalmayan bu askerler, Yunanlılar tarafından yollardan toplanarak Yanya'ya getirilmiş, hatta bir kısmı şehit edilerek cesetleri şosenin iki tarafındaki hendeklere atılmıştır. Yanya'ya Yunan kuvvetlerinden sonra giren Rum çeteleri ve hapisneden serbest bırakılanlar büyük bir soygun yaptılar. Başta zengin Müslüman aileleri olmak üzere bütün şehri yağmaladılar.⁵⁹⁵ 6 Mart akşam saatlerinde Yunan Epir Ordusu adına görevlendirilen Yüzbaşı Metaksas ve Yüzbaşı Stratigos ile Müstahkem Mevki Komutanı Vehip Bey arasında Yanya'nın teslimini öngören protokol Fransızca olarak imzalandı.⁵⁹⁶

6 Mart 1913(21 Şubat 1328) tarihli protokolde şu maddeler yer alıyordu:

1. Yanya Kalesi Yunan Ordusu'na teslim edilmiştir.

⁵⁸⁹ **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 667

⁵⁹⁰ Emin, **a.g.e.** , s. 117

⁵⁹¹ Ertuna, **a.g.e.** , s. 130

⁵⁹² Esat Paşa, **a.g.m.** , s. 333

⁵⁹³ **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 36, Fihrist: 33, **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 37, Fihrist: 9

⁵⁹⁴ **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 38, Fihrist:1, **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 38, Fihrist:2-22, **ATASE**, BLH, Klasör No: 655, Dosya No: 38, Fihrist:2-27

⁵⁹⁵ Emin, **a.g.e.** , s. 117, Ertuna, **a.g.e.** , s. 130-131

⁵⁹⁶ Emin, **a.g.e.** , s. 117, Okday, **a.g.e.** , s. 129

2. *Bugün, Kalede bulunan birlikler harp esiridir.*

3. *Sancak, silah, harp gereçleri gibi bütün maddeler ve hayvanlar şu anda buldukları durumlarıyla Yunan Ordusu'na teslim edilecektir.*

4. *Bütün subay, er ve yaralılara harp kanunlarına göre işlem yapılacaktır.*⁵⁹⁷

Yunanlılar şehre girerken; yol kenarlarındaki Rum evleri Yunan bayrakları ile donatılmış, Rum ahali kapılardan “*Zito Diyadohon(Yaşasın Veliht)*” diye bağırarak alkışlamış, bir yandan da çiçek ve konfetilerle karşılamıştır.⁵⁹⁸ Yunanlılar, resmi daireleri teslim aldıktan sonra Esat Paşa ile Vehip Bey'in karargahının kapısına bir otomobil gönderdiler. Esat Paşa o andaki duygularını, “*...Bunun içinden çıkan bir Yunan zabiti Vehip Beyle bana: Buyurun evinize!... dedi. Bir mumya gibi cansız, kalktık, gittik...*” şeklinde anlatmaktadır.⁵⁹⁹

Yanya'nın tesliminden sonra Aydonat Kasabası çok zor duruma düştü. Burada da cephane kalmamış ve tüfekte savaşma imkanı da sona ermişti. Bu nedenle süngü savaşları sonunda Aydonat Garnizonu 8 Mart 1913 tarihinde Avlonya'ya çekildi. Bekir Efendi'nin Akıncı Müfrezesi de çok kayıp verdiği için 10 Mart 1913'ten itibaren kuzeye çekilmek zorunda kaldı.⁶⁰⁰ Yanya'nın teslim olmasından sonra Yanya redif fırkasıyla 23. Fırka'nın Arnavut ikmal askerleri, silah ve mermileri alındıktan sonra terhis edildi.⁶⁰¹ Yanya'nın teslim olduğunu duyan birçok asker perişan bir şekilde Yanya'da toplanmaya başladı. Bu askerlerin çoğu sokaklarda ölmüş, diğerleri de açlıktan çok kötü bir duruma düşmüşlerdir. Hastanelerde bulunan yedi bin kadar hasta ve yaralı asker de katliam korkusundan sokaklara dökülmüşlerdir. Bütün bu askerler acınacak bir halde hayatlarını kurtarmaya çalışıyorlardı.⁶⁰² İsmail Hakkı Okday, bir Yunanlı bir subayın izlenimlerini şöyle aktarmaktadır: “*...Yanya şehrine girdiğimizde inanılmayacak hazin bir manzarayla karşılaştık.Türk askerleri soluyarak, çığlıklarla adeta yerde sürünüyorlardı. Bu iskelete benzeyen insanların gözlerinde ölüm görünüyor, son nefesleriyle bir parça ekmek rica*

⁵⁹⁷ Andonyan, **a.g.e.** , s. 438, Fevzi, **a.g.e.** , s. 386, **Yunan Cephesi Harekati**, s. 668

⁵⁹⁸ Selahattin Güngör, **Kumandanlarımızın Harp Hatıraları**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1937, s. 189

⁵⁹⁹ Esat Paşa, **a.g.m.** , s. 333, 5. Mıntıkaya ait harp ceridesi kuvvetlerinin teslimini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bkz: **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H6, Fihrist:1-17a

⁶⁰⁰ Okday, **a.g.e.** , s. 130

⁶⁰¹ Hatemi, **a.g.e.** , s. 220

⁶⁰² Okday, **a.g.e.** , s. 131-132, Bekir Fikri, **a.g.e.** , s. 460-461

ediyorlardı.” Yunan Veliahtı Konstantin Yanya’nın tesliminden sonra bir günlük emir yayınlarak asker ve subaylarını tebrik etmiştir. “...Yanya’nın sukütu sizin kahramanlığınıza yeni ve parlak bir zafer daha ekledi. Biz tek mil Makedonya’yı çiğnedikten ve iki orduyu mağlub ettikten sonra zaptı gayr-ı kabil telakki edilen bir kaleyi zorla elde etmekle zaferinize bir taç giydirdiniz... Yüzlerce top, kumandanlarıyla, sancaklarıyla, cephaneleriyle yeni bir ordu daha sizin elinize düştü...”⁶⁰³ Konstantin, Yanya’ya geldikten sonra Esat Paşa ve Vehip Bey’i üniformalarını giymiş oldukları halde yanına davet etmiş, üç prensle birlikte ayakta kabul etmiştir. Göstermiş oldukları kahramanca savunmadan dolayı tebrik etmiş, kılıçlarını almamış, onları esir değil misafir olarak gördüğünü söylemiştir.⁶⁰⁴

Yanya’nın düşmesi yabancı basında geniş yankı uyandırmış, Yunan ve Fransız gazeteleri 32.000 esir aldığını iddia ettikleri Yunan askerinin kahramanlıklarını övmüşlerdi. Halbuki, Yanya ordusunun elinde ancak birkaç saatlik cephane kalmış, kalan askerler iyice kuvvetten düşmüş ve 6.000 kadar da hasta asker bulunmaktaydı. Yanya Kalesi elinde çok az bir cephane ile Yunanlılara aylarca direnmişti.⁶⁰⁵

Yanya Muharebeleri; insan, lojistik ve silah yönüyle çok güçlü olan Yunan Ordusu ile firarlar, hastalıklar, kayıplar nedeniyle sayısı iyice azalan, cephane

---

⁶⁰³ Okday, **a.g.e.** , s. 132-136

⁶⁰⁴ Esat Paşa, **a.g.m.** , s. 333, Andonyan, **a.g.e.** , s. 439

⁶⁰⁵ Okday, **a.g.e.** , s. 136, Andonyan, Yunan ordusunu eğiten Fransız Generalin ifadelerine dayanarak 33.000 esir ve 100’den fazla top ele geçirdiğini belirtmektedir. Andonyan, **a.g.e.** , s. 441, Hall de Yunanlıların Yanya’da 33.000 esir, 108 top ve çok sayıda savaş malzemesi ele geçirdiklerini yazmaktadır. Hall, **a.g.e.** , s. 112, Fevzi Paşa İmmanuel’e dayanarak; Yunanlıların Yanya’da 12.000 esir aldıklarını, o sırada Yanya’daki hastanelerde hasta ve yaralı olarak 7.000 asker bulunduğunu belirtmektedir. Ateşkes görüşmeleri esnasında kuzeye doğru çekilen 14.000 asker de Yunan süvarisi tarafından takip edilmiş ve 3.000 asker esir edilmiştir. Yeni ilavelerle birlikte 550 subay ve 22.000 asker Yunanlılara esir düşmüştür. Fevzi, **a.g.e.** , s. 384, Fevzi Paşa kendisi de aynı rakamları onaylamakta ve 12.000 esir ve 10.000 hasta ve yaralı olmak üzere toplam 22.000 askerin Yunanlıların eline düştüğünü belirtmektedir. Fevzi, **a.g.e.** , s. 385, Yanya Harp Ceridesi’nin verdiği rakamlar ise; 16.000 askerin esir düştüğü şeklindedir. Buna Yunan süvarisinin topladığı 3.000 hasta ve yaralı asker ilave edildiğinde kayıplar 19.000 olmaktadır. Yunanlılar ise başarılarını büyük göstermek için Koniçe, Leskovik ve Pirimedi’de esir alınan yerel kuvvetleri de dahil etmişlerdir. Fevzi, **a.g.e.** , s. 385-386, Fahri Belen de 10.000 muharip ve 6.000 yaralı askerin teslim olduğunu belirtmektedir. Belen, **a.g.e.** , s. 80, **Yunan Cephesi Harekatı** adlı eserde ise 565 subay, 18.127 er olmak üzere toplam 18.692 askerin esir düştüğünü belirtir. **Yunan Cephesi Harekatı**, s. 670, Bizim sadece 5. Mıntıka’ya ait harp ceridesinden tesbit edebildiğimiz teslim olan asker sayısı 5.794 askerdir. Yanya savunmasında altı mıntıka olduğu dikkate alınacak olursa esir sayısının fazla olması mümkündür. **ATASE**, BLH, Klasör No: 689, Dosya No: H6, Fihrist:1-19

ihtiyaçları bir türlü karşılanmayan, iâşe problemleriyle karşı karşıya kalan Osmanlı kuvvetlerinin uzun süren mücadelelerine sahne olmuştur. Özellikle Arnavut askerlerin silahlarıyla beraber en kritik zamanlarda firarları Yanya Kolordusu'nu çok zor durumda bırakmıştır. Osmanlı kuvvetleri bu muharebelerde sadece Yunan Epir Ordusu ile değil, Garibaldi Gönüllüleri ve isyan eden Epir köylüleri ile de savaşmak zorunda kalmıştır.

Yanya Muharebeleri Yunanlıları Ekim 1912-Mart 1913 arasında oyalamış, maddi ve manevi olarak yıpratmış ve uzun süre uğraştırmıştır. Bu durum Yunanlıların gemilerle Çanakkale Boğazı'nı zorlamalarına ve Bulgarlarla Çatalca'da işbirliği yapmalarına engel olmuştur.⁶⁰⁶ Le Temps muhabiri, yabancı askeri ateşlerle önce Bijan'ı ziyaret etmiş ve daha sonra da Yanya'yı gezerek izlenimlerini kaleme almıştır. Muhabire göre; Bijan'a giden yolda her taraf cesetlerle dolu, her yer kanlar içerisinde bulunmaktadır. Yerler mermilerle örtülü bir görünüme sahip olup sanki gökten çelik yağmış gibi görünmektedir. Yunan topçusu ilk gün 10.000, ikinci gün de 18.000 mermi atarak her şeyi tahrip etmiş ve Yanya'nın düşmesini hızlandırmıştır. Yanya'ya ise Bijan ve Gastrice'den acınacak durumda olan esirler getirilmekte olup bu askerler perişan bir halde iki büklüm yürümektedirler. Yanya'nın düşmesi, Yunanistan'ı ve Hellenizm'e destek veren herkesi coşturmuş, en başta Alman İmparatoru Wilhelm olmak üzere Yunan Kralı ve Veliâht Konstantin'e tebrik telgrafları göndermişlerdir. Başta Atina ve Selanik olmak üzere Yunanistan'da şenlikler, fener alayları düzenlenmiş, halk sokaklara dökülmüştür. Yanya'nın kaybı İstanbul'da kötümser havayı daha da artırmıştı. Yanya Kolordusu'nun 1912 Ekim ayından 1913 Mart ayına kadar devam eden kahramanca savunması, Yanya'nın hiç düşmeyeceği kanaatini oluşturmuştu. Osmanlılar; Balkanlar'da hemen her yerde yenilmişler, ancak İşkodra, Edirne ve Yanya savunmaları bu yenilgileri neredeyse unutturmuştu. Diğer taraftan da bu üç şehirdeki savunma, Osmanlı Devleti'ne barış görüşmelerinde, Balkanlı devletleri frenleme olanağı sağlamıştı. Buraları kaybedilmediği sürece Osmanlı Devleti, barış için ileri sürülen şartları pazarlık konusu yapabiliyordu. İşte bu mücadelelerin en kızıştığı bir zamanda, Yanya'nın kaybedilmesi ciddi bir moral bozukluğuna neden oldu. Ancak; bu sırada iktidarı

---

⁶⁰⁶ Zeki, a.g.e. , s. 94, Ertuna, a.g.e. , s. 134-135

elinde tutan İttihatçılar, bu olumsuz havayı bir intikam atmosferine dönüştürmeye çalıştılar. Nitekim Tasvir-i Efkar gazetesi, Yanya'nın kaybının çok trajik bir hadise olduğunu, İşkodra gibi Yanya'nın da uzun müddet direneceğinin tahmin edildiğini, hele şehrin Yunanlıların eline geçmesini hiçbir zaman beklenmediğini yazmakta ve “... Yanya'nın –beklenmedik diyebileceğimiz- teslimi haberi bizim için çok müessif bir vak'adır. Hele şehirle beraber Yunanlıların eline geçen esir sayısı hakkında malumat aldıkça, acımızı unutup intikam! diye haykırmamız imkansız.” demektedir.⁶⁰⁷

1.8.2. Yanya Savunmasında Vehip Bey ve Eleştiriler

Vehip Bey, Müstahkem Mevki Komutanı olarak ağabeyi Esat Paşa ile birlikte Ekim ayından itibaren Yanya'yı Yunanlılara karşı savundu. Yaklaşık beş ay devam eden bu savunma sırasında firar olayları, iâşe, cephane yokluğu gibi çok farklı engellerle mücadele etti. Sonunda II. Murat devrinden itibaren Osmanlı egemenliğinde olan Yanya, Yunanlıların eline geçti. Yanya savunması ve bu savunmada Vehip Bey'in rolüyle ilgili lehte ve aleyhte çok farklı yorumlar yapılmıştır.

Mahmut Muhtar Paşa “...Biraz evvel idi ki Yanya'yı Türklüğe layık bir şecaat ve metanetle savunan bir avuç askerimiz hastalık, açlık ve cebhanesizlik yüzünden yedi sekiz misli düşmana karşı aylarca çılgınca bir mukavemetten sonra cesur kumandanları Esat Paşa ve Vehib Bey ile beraber düşmeğe mecbur kaldı...” ifadesiyle Yanya'nın kaybını anlatır.⁶⁰⁸ İsmail Hakkı Okday, Vehip Bey'in Yanya savunmasındaki rolünü şöyle anlatmaktadır: “... Müdafanın hakiki ruhu o idi. Vehib Bey'in azmi ve iradesi demir gibiydi. Gözlerinden şiddet ve kudret fıskırıyordu. Bir taraftan Kalede savaşı, diğer taraftan da Yanya'da şehri idare ediyordu. Müstahkem kaleyi hiçden vücuda getirdi... Düşman tarafından hücumla maruz bırakılan ve içeride de düşman bir ahali mevcut olan bu şehirde Vehip Bey, demir pençesi ile sükunet ve intizamı idame ettiriyordu. Akşam saat sekizden sonra şehirde kimse sokağa çıkamazdı. Aksine hareket edenler, askeri kanunlara karşı gelmekle suçlanırdı. İsyân edenler ve yağmacıları sopayla dövdürür veyahud da kurşuna

⁶⁰⁷ Andonyan, a.g.e. , s. 440-445

⁶⁰⁸ Mahmut Muhtar Paşa, **Balkan Harbi “Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri”**, Hazırlayan: M. Ziyaettin Engin, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 1979, s. 187

dizdirirdi.”⁶⁰⁹ Vehip Bey otoriteyi sağlamak için asi Epir çetecilerini yakalattır ve şehrin değişik yerlerinde astırır, hatta ibret için birkaç gün asılı bırakırdı. “...Vehip Bey daima erkan-ı harbiyesi ile beraber en mühim ve ateşe maruz noktalara giderdi. Subaylar arasında siyasetle meşgul olanları sevmez, böylelerini kale hududu dışına atardı... Açlıktan ölüm derecesine gelmiş hasta askerleriyle tok ve sekiz misli kuvvetli ve mükemmel teçhiz edilmiş bir düşmana karşı, her nokta-i nazardan gayr-i kafi bir surette hazırlanmış muvakkat sahra istihkamlarını uzun zaman elde tutmak muvaffakiyeti, sırf Vehib Bey’in çalışmaları ve liyakatı sayesinde olabilmıştır.”⁶¹⁰

Yanya savunması sırasında orada görev yapan Fransız Konsolosu’nun eşi Guy Chantepleure, 20 Aralık 1912’de Kaçka karargahında Vehip Bey’i ziyaret etmiş ve izlenimlerini kaleme almıştır. Esat Paşa’ya göre daha mesafeli ve daha az Avrupalı olarak değerlendirdiği Vehip Bey’i, “büyük işler yapmaya muktedir” bir kişilik olarak görmektedir. Chantepleure, Vehip Bey’in eski kalenin Tepedelenli Ali Paşa’nın gömülü olduğu avluda kendi mezarını kazdığının ve şehri teslim etmemek için yaktıracağını söylediğini aktarmaktadır. Vehip Bey, Chantepleure’e de son obüs atılıncaya, son savaşçı feda edilinceye kadar direnişin devam edeceğini söylemiştir.⁶¹¹

Hall, Yunanlıların ilk saldırısından itibaren Esat Paşa’nın Teselya’ya göre çok daha kararlı bir şekilde direndiğini, Epir’deki her adımda Yunanlıları savaşmak zorunda bıraktığını belirtmektedir. “Bu kararlılık ve Birinci Balkan Savaşı’ndaki en zor arazilerin bir kısmının burada olması, Yunan ilerleyişini çok ciddi şekilde yavaşlattı.”⁶¹² Yanya kalesi uzun süren direnişle önemli bir görevi yerine getirmiş, pek çok eksiğe rağmen bu mücadeleye devam ederek büyük bir takdir kazanmıştır. Esat Paşa ve kardeşi Vehip Bey, henüz hazır olmayan bir müstahkem mevki, bir nizamiye ve bir redif taburuyla Yanya’yı uzun müddet savunmuşlardır. Yanya savunması, bir kale muharebesinden çok bir cephe muharebesi şeklinde olmuş, Yanya’nın uzun süre direnmesinde Vardar Ordusu’nun Manastır Muharebesi sonrasında yardım

⁶⁰⁹ Okday, **a.g.e.** , s. 134-135, Guy Chantepleure gece sokağa çıkma yasağı uygulandığını, sadece özel izinli kişilerin sokağa çıkabildiklerini, kuralların çok sert uygulandığını, toplu tutuklamalar yapıldığını anlatır. Chantepleure, **a.g.e.** , s. 16

⁶¹⁰ Okday, **a.g.e.** , s. 135

⁶¹¹ Chantepleure, **a.g.e.** , s. 65

⁶¹² Hall, **a.g.e.** , s. 112

göndermesi ve Yanya çevresinde kuvvet toplaması etkili olmuştur. Zeki Paşa, Yanya'nın komutanları hakkında şu düşünceleri belirtmektedir: "... Her halde Esad Paşa Hazretlerinin ve Cebhe Kumandanı Vehib Bey'in mesaisi şayanı şükran ve imtisaldir."⁶¹³ Savaş sırasında bizzat Vehip Bey'in yanında görev yapan Emin Bey(Korgeneral Emin Koral) Yanya savunmasını, "*Yanya Müdafası anavatanla alaka ve irtibatı kesilmiş ve her taraftan düşmanlarla ihata ve muhasara edilmiş bir avuç asil ve necib Türkün Rumeli'nin müntehayı cenubisinde milli tarihlerine al kanlarıyla yazdıkları son sahifeyi şan ve şehametdir.*" sözleriyle büyük bir başarı olarak değerlendirmektedir.⁶¹⁴

Balkan Savaşı'nda Vardar Ordusu ve Yanya Kolordusu emrinde Kuva-i Seyyare Komutanlığı yapan Yüzbaşı Bekir Fikri, Esat Paşa ve Vehip Bey'in emrinde görev yapmaktan duyduğu memnuniyeti şöyle anlatmaktadır: "...Yanya'nın müstahkem mevki kumandanlığını ise Vehip Bey yapmaktaydı. Vehip Bey'i Yemen'in perişan ve insanı sıkıran savaşlarında cesur ve alicenap bir komutan olarak tanımuştım. Bu iki temiz kardeşin beraber çalışması içinde bulunduğum için kalbim sevinçle dolmuş, gözlerimse yaşarmıştı."⁶¹⁵

Yanya'yı savunan kuvvetlerin çoğunluğu Güney Arnavutluk halkından meydana gelmekteydi. Fakat bunlar, bağımsız Arnavutluk ideali için takım takım, bölük bölük firar etmişler ve savunma hattının bozulmasına ve sonuçta Yanya savunmasının Anadolu insanına kalmasına neden olmuşlardır. Korgeneral Emin hatıralarında; Yunanlıların her gün şafakla beraber topçu taarruzuna başladıklarını, geceye kadar topçu ateşinin devam ettiğini, Yunan ordu komutanıyla savaştan sonra konuştuğunda her gün yaptıkları şiddetli ateş sonrasında Yanya'nın teslim olacağını, ertesi gün süngü hücumu ile kaleyi alacaklarını düşündüklerini, ancak savunmanın devam ettiğini görünce şaşırıldıklarını söylediğini anlatmaktadır. Bunun nedenini, gece sabaha kadar uğranılan tahribatı onarmaları ve diğer cephelerden gelen takviyelerle açığın kapatılması olarak açıklamaktadır. Yine aynı hatıralarda; Yanya'nın güney, doğu ve kuzeyden Yunanlılar tarafından sarıldığını, kuzeyde de Arnavutların isyan halinde olmalarından dolayı şehre zahire sokulamadığını, etraf

---

⁶¹³ Zeki, **a.g.e.** , s. 93-94

⁶¹⁴ Emin, **a.g.e.** , s. 1

⁶¹⁵ Bekir Fikri, **a.g.e.** , s. 313, Vehip Bey'de Meçova'daki Yunan kuvvetlerine karşı kazandığı başarıdan dolayı, Bekir Fikri'ye bir altın saat göndermiş ve başarısını tebrik etmiştir. Bekir Fikri, **a.g.e.** , s. 376-377

köylerden ele geçirilen mısırların çok defa koçanlarıyla birlikte, değirmenlerde öğütülerek askere dağıtıldığını, zamanla mısırın da kalmadığını anlatmaktadır.⁶¹⁶

Yanya'da yaşanan en büyük problemlerden birisi de iaşe sıkıntısıydı. Fevzi Paşa iaşe meselesinin çözülememesinde; menzillerin zamanında yapılamaması ve nakliye araçlarının yetersizliği nedenlerini saymaktadır. İaşe problemi, askerin beslenmesinde çok ciddi problemlere, hatta aç kalmalarına neden olmuş, yüzlerce askerin ölümüyle sonuçlanmıştır. Fevzi Paşa, gerekli tedbirler daha önce alınsaydı bu kadar “*telefât*” olmayacağını ifade etmektedir.⁶¹⁷ Aynı durum Balkan Savaşı sırasında pek çok yerde yaşanmıştır. Selanikli Bahri; savaşın başlamasından on gün sonra, hem de demiryoluyla ulaşım imkanı olan Manastır'a iki saat mesafede bile askerin beslenme probleminin ortaya çıktığından şikayet eder. Bazı depolar hazırlanmasına rağmen erzak sevkiyatı gerçekleştirilememiş ve Selanikli Bahri'nin ifadesiyle “... *peksimed dağlar gibi yığılmış iken askeri aç bıraktık.*”⁶¹⁸ Fevzi Paşa'ya göre Kuvayı Seyyare Komutanı Yüzbaşı Bekir, daha baştan gerekli tedbirleri alarak askerini çok güzel beslemiş ve kendi kuvvetlerinin beş altı katı olan Yunanlılara karşı başarılı olmuştur.⁶¹⁹

Yanya'nın düşmesine yakın dönemde Yanya'daki hasta ve güçsüz asker sayısı on bine ulaşmıştır. Bu askerlerin beslenmesinde de aynı problemler yaşanmakta ve yüzlercesi ölmekteydi. Fevzi Paşa, güçsüz askerlerin nakliye araçlarıyla ya da kısa menzillerle yaya olarak Ergeri-Dolonya mıntıkasına çıkarılmasıyla, hem Kale'nin büyük bir yükten kurtarılacağını, hem de sahil mıntıklarında bu askerlerin güzelce beslenmesiyle yeniden savaşılabilecek duruma gelebileceklerini ileri sürmektedir. Fevzi Paşa, Yanya Kalesi'ni bir değirmene benzetmekte ve içine aldıklarını öğüttüğünü ifade etmektedir. Kale Komutanlığı başlangıçta yukarıdaki düşüncüyü dikkate almamış, ancak daha sonra bunu uygun görmüşse de geç kalınmıştır. Bir eleştiri de teşkilat sürekli değiştirildiğinden bazı

---

⁶¹⁶ Güngör, **a.g.e.** , s. 186-188

⁶¹⁷ Fevzi, **a.g.e.** , s. 366

⁶¹⁸ Selanikli Bahri, **Balkan Harbinde Garb Ordusu**, İstanbul, Yeni Turan Matbaası, 1331, s.14-15

⁶¹⁹ Fevzi, **a.g.e.** , s. 359, Bekir Fikri, Yanya'ya bağlanmasından itibaren geçen üçbuçuk ay içinde sadece bir defa erzak yardımı istediğini belirtmektedir. Bekir Fikri, **a.g.e.** , s. 448

subayların boŖta kalmaları yönüyle yapılmıŖtır. Bazen bu sayı beŖ yüze kadar çıkmıŖ, bazı subaylar iŖsiz durumdayken bazıları sürekli ateŖ hattında yer almıŖlardır.⁶²⁰

Balkan SavaŖı'nın her aŖamasında görölen "*subayların yetersizliği*" Yanya savunmasında da dikkat çeken bir konudur. Bu durum hem askeri hatalara neden olmakta, hem de çok küçük bir yenilgide bile askeri toparlamak zorlaŖmaktadır. Vehip Bey de bu durumdan Ŗikayet etmekteydi. Örneğin, Kuva-yi Seyyare Komutanı Bekir Fikri bazı subaylarını deđiŖtirmek için baŖvurduđunda Vehip Bey Ŗu cevabı vermiŖtir: "*Taburlarda istediğiniz nitelikte seçkin subay bulunsaydı kıt'alarımız düŖman karŖısında yüzlerce kilometreyi, dağılarak periŖan bir Ŗekilde çekilir miydi(?)*. Azizim, iŖe yarayan fazla subay yok, gayretli cesur çavuşlarınızı kullanınız."⁶²¹ Bekir Fikri'ye göre, düŖmana teslim olmamak için yollarda ölmeyi göze alan erler askerlik yönünden iyi değerlendirilebilseydi, Yanya için daha iyi sonuçlar alınabilirdi.⁶²²

Yunanlılar, hücum cephesi olarak gördükleri Bijan mıntıkasına 100.000 mermi atmıŖlardı. Yanya'nın düŖmesinden sonra Veliht Konstantin, Bijan'ı görmüŖ, askeri ataŖe ve savaŖ muhabirlerinin burayı gezmelerini yasaklamıŖtı. Esirlik günlerinde bir Yunan subayı Korgeneral Emin'e, Bijan istihkamlarının taŖ yığınlarından ibaret olmasından dolayı Yunanlıların aylarca burayı nasıl olup da alamadıklarına ŖaŖırdıđını söylemiŖtir.⁶²³ Esat PaŖa da Yanya savunmasını "*Yanya müdafaası, Balkan bozgununda yüzümüzü ağartan kahramanlık abidelerinden biri olmuŖtur.*" Ŗeklinde deđerlendirmiŖtir.⁶²⁴ Nikolaides, Yunanlıların az bir kuvvetle Yanya'ya girdiklerini, ancak silah ve cephane yönüyle çok üstün olduklarını belirtmektedir⁶²⁵

Yanya savunması ile ilgili farklı görüşler de bulunmaktadır. Hall, Yanya'nın hiçbir zaman Edirne ve İŖkodra savunmasındaki gibi büyük bir maddi sıkıntı içine girmediğini, çünkü Yunanlıların Ŗehri tam olarak tecrit edemediklerini belirtmektedir. Yine Edirne ve İŖkodra'ya göre Yanya kuŖatması daha kısa sürmüŖtür. Yanya kuŖatılan Osmanlı Ŗehirlerinden ilk kaybedilen olmuŖ, Yunan

---

⁶²⁰ Fevzi, **a.g.e.** , s. 367

⁶²¹ Bekir Fikri, **a.g.e.** , s. 446

⁶²² Bekir Fikri, **a.g.e.** , s. 461

⁶²³ Güngör, **a.g.e.** , s. 188

⁶²⁴ Esat PaŖa, **a.g.m.** , s.333

⁶²⁵ Nikolaides, **a.g.e.** , s. 139

ordusu güçlü direnişle rağmen burayı ele geçirmiştir. Bu zafer Yunanlıların Birinci Balkan Savaşı'ndaki en büyük askeri başarısı olmuştur.⁶²⁶ Fevzi Paşa bir eleştiriyi de topçular yönüyle yapmaktadır. Yunan ateşi karşısında Osmanlı askerleri çok fazla zayıf verirken, Yunanlıların kayıpları ise çok az olmuştur. Örneğin, 4 ve 5 Mart 1913 günlerinde Yunanlıların toplam kayıpları sadece 500 olmuştur. Fevzi Paşa bu kadar az kayıp olmasını Türk topçusunun yetersizliğine bağlamaktadır.⁶²⁷ Bu tespit bir Amerikan gönüllüsü tarafından da yapılmıştır. Buna göre; "*Türk bataryaları binlerce mermi attı ve hiçbiri zarar vermedi.*"⁶²⁸ Balkan Savaşı, Balkan devletlerinin Karadağ hariç uçak kullandıkları bir savaş olmuştur. Bulgarlar Edirne ve Çatalca, Sırp İşkodra, Yunanlılar ise Çanakkale ve Yanya'da uçak kullanmışlardır. Bu uçaklar daha çok keşif amaçlı kullanılmış, Yunanlılar Yanya'yı bombalamışlarsa da şehirde önemli bir hasar meydana gelmemiştir.⁶²⁹

Yanya'da son zamanlarda kışın çok şiddetli geçmesi, açlık, sefalet, her gün devam eden düşman ateşlerinden şehit ve vefat eden kayıp sayısı 8.000 olmuştur. Ayrıca yaralı ve hasta sayısı da bu civardadır. Yunanlıların toplam kayıpları ise yine 15.000 civarındadır. Yanya'nın düşmesinde önemli bir neden, tahkimatla ilgili eksiklikler olmuştur. Vehip Bey göreve geldikten sonra tahkim planında bazı değişiklikler yapmış, yeni tedbirler almaya çalışmış, fakat yine de noksanlıklar kalmıştır. Yine Sadoviçe-Çuka-Manulasa-Aya İlya-Bijan-Gastriçe-Göl hattı asıl hat olarak belirlenip önceden tahkim edilseydi, Yanya da en az İşkodra kadar uzun süre direniş devam ettirilebilirdi. Bu aşamada söylenmesi gereken bir konu da Prens Konstantin'in Yanya'yı almak için çok güzel bir plan yapması ve bunu mükemmel bir şekilde uygulayarak en zayıf noktadan kuşatmasıdır. Fevzi Paşa'ya göre; "*(Yanya) Muharebeleri, her iki tarafın da birçok hatalarıyla Balkan Harbinin en kanlı bir safhasını teşkil etmiş, tul-u müddet Yunan kuvvetlerini takım ile düşmanın hırs-ı istilasını söndürerek şarka, (Çanakkale-İstanbul)a atılmak tehlikelerini izale eylemiş ve aynı zamanda Türkler için şerefli ve askerler için istifadeli bir safha-yı tarih vücuda getirmiştir.*"⁶³⁰

---

⁶²⁶ Hall, **a.g.e.** , s. 112

⁶²⁷ Fevzi, **a.g.e.** , s. 384

⁶²⁸ Hall, **a.g.e.** , s. 111

⁶²⁹ Hall, **a.g.e.** , s. 176-177

⁶³⁰ Fevzi, **a.g.e.** , s. 386-387

Yunanlıların Epir Ordusu karşısında Osmanlı ordusunu en çok uğraştıran konuların başında askerlerin firarları yer almaktadır. Vehip Bey'in çok sert tedbirlerine rağmen Yanya'nın teslimine kadar firarlar devam etmiştir. Bu problem Balkan Savaşı'nın hemen her cephesinde karşılaşılan bir durum olmuş; hem ordunun zayıflamasına, hem de askerlerin moralinin bozulmasına neden olmuştur. Mahmut Muhtar Paşa bu konuda "...Yerlerini bırakarak kaçan ve diğerlerine kötü örnek olan birlikler hemen her yerde Redifler olmuştur. Nizamiyeler ise her yerde sebat göstermişlerdir..." diyerek genellikle ihtiyat askerlerinin kaçtıklarına işaret etmektedir. Bu noktada dikkat çeken bir konuda Osmanlı ordusunda bulunan Hıristiyan askerlerin de firarlarda etkili olduğu düşüncesidir.⁶³¹

Osmanlı orduları Balkan Savaşı'nda birçok savaşta "bozgun" yaşamışlar, bu psikolojiyle hareket etmişler ve ümitsizliğe düşmüşlerdir. "*Bozgun, bu büyük afet son felaketli seferimizde(Balkan Savaşı) orduyu ne kadar sarsmıştı. Kumanova'da, Kırklareli'de, Süloğlu'da, Geçginli'de, Lüleburgaz'da, Vize'de ve Pınarhisar'da hep orduya kabus çöker, veba gibi, kolera gibi müthiş, elektrik gibi çabuk orduyu istila ederdi. Birçok kumandanlar gördükleri bozgunlar yüzünden ordudan büsbütün ümit kesmişlerdi. Kırklareli'deki büyük bozgunluk oradaki kumandana artık bu ordudan bir hayır olmadığını nasıl olursa olsun, sulh yapılmasını teklif ettirecek kadar yılgınlık vermiş idi.*"⁶³²

Yanya'nın teslimi konusunda bir iddia da şehrin Yunanlılara para karşılığı teslim edildiği şeklindedir. A.İzzet Paşa, "*Bu hıyanette en ileriye giden Vehip Bey (mahut Vehip Paşa) idi. Bu adamın hırs ve tamahı çok ileriye gitmiş olduğu halde, ben Yanya tesliminin hesabını aramakta ısrarlıydım. Bir gün Vükela Meclisi'nde böyle bir suçlunun Adana Valiliği'ne tayininin teklif olunması üzerine, kendisinin mahiyetini hakkında ortaya koyarak tayinine engel olmuştum...*"⁶³³ Yine A. İzzet Paşa, Vehip Paşa'nın Yanya'yı teslimine ödül olarak Hicaz vali ve komutanlığına tayin olduğunu iddia etmektedir.⁶³⁴ Nikolaides de Yanya'nın kaybında vatan hainliği ya da Türk komutanının rüşvet aldığı rivayetinin olduğundan söz etmektedir.⁶³⁵ Bu iddianın ortaya atılmasının nedenini İsmail Hakkı Okday daha ayrıntılı olarak anlatmaktadır.

⁶³¹ Mahmut Muhtar Paşa, **a.g.e.**, s. 165-166

⁶³² Hafız Hakkı Paşa, **Bozgun**, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz, s. 33

⁶³³ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Yayına Hazırlayan: S. İzzet Furgaç, İstanbul, Nehir Yayınları, 1973, s. 155

⁶³⁴ Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 160

⁶³⁵ Nikolaides, **a.g.e.**, s. 139

İsmail Hakkı Bey, Vehip Bey'in komutanlığında Müstahkem Mevki'de üsteğmen rütbesinde bulunmuş, hatta Prens Konstantin'in ateşkes teklifine karşılık Esat Paşa'nın yazdığı mektubu Yunanlılara götürmüştür. İsmail Hakkı Bey, Kaçka'daki karargahta Vehip Bey'in 26 Şubat 1913 tarihinde kendisine sözlü olarak bir görev tebliğ ettiğini anlatmaktadır. Buna göre; tebdili kıyafetle bir Alman gazeteci kimliğinde, yanında bir Avusturyalı gazeteci ile önce Yanya'ya gidecek, orada kendisine harcırah olarak 100 Fransız Altını verilecek, oradan da Avlonya üzerinden Triyeste'ye giderek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan 10.000 Napolyon altını karşılığında alınacak cephaneyi yükleyerek Yanya'ya ulaştıracaktır. Cephanenin parası ise İsmail Hakkı Bey tarafından Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'dan alınacaktır.⁶³⁶ Nitekim İsmail Hakkı Bey bu yolculuğa 2 Mart günü başlamış, 6 Mart 1913 tarihinde Avlonya'da bulunduğu sırada Yanya'nın düştüğünü öğrenmiştir. 25 Mart 1913'e kadar Avlonya'da kalan İsmail Hakkı Bey, eski Preveze mebusu ve cephe firarisi Hamdi Bey'in çeşitli dedikodular ürettiğini anlatmaktadır: *"Dedikodu olarak her yerde Esad Paşa ve Vehib Bey'in Yanya'yı Yunanlılar'a sattıktan sonra aldıkları altınları bir Avrupa bankasına yatırmak üzere bana emanet olarak vermiş buldukları şayi olmuştu. Bu iş için Avrupa'ya gönderildiğimi, eski Preveze Meb'usu Hamdi yaymaktaydı."*⁶³⁷

Benzer iddia, Süleyman Şefik Paşa tarafından da dile getirilmiştir. Süleyman Şefik Paşa, 31 Mart Olayı sonrasında bir binbaşının(Vehip Bey) hırsıyla hemen yükselmek isteyerek müstakil fırka kumandanı olmak isteğini, bunun için de rakibinin idamını bile teklif ettiğini, sonradan da kısa zaman da yükselerek "ferik" olduğunu, Yanya'yı harpsiz denilecek surette ağabeyiyle birlikte Yunanlılara teslim ettiklerini ve esaret altına düştüklerini ifade etmektedir.⁶³⁸ İngiliz istihbaratı tarafından 1917 yılında hazırlanan bir raporda da Vehip Bey'in Yunan-Bulgar Savaşı'nda(II. Balkan Savaşı) ordunun daha rahat hareket edebilmesi için Yanya'yı Yunanlılara sattığı söylentisinin olduğu yer almıştır.⁶³⁹ Okday bu iddialar karşısında aylarca beraber olduğu Vehip Bey ve diğer komutanları takdirle anarak, *" Başka bir*

⁶³⁶ Okday, **a.g.e.** , s. 143-145

⁶³⁷ Okday, **a.g.e.** , s. 169-170

⁶³⁸ Süleyman Şefik Paşa, **a.g.e.** , s. 218

⁶³⁹ Bülent Özdemir, **Fişlenen Ülke Türkiye**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2008, s. 90

millet olsa Esad Paşa, Vehib Bey, Küçük Cavid Paşa, Fuat Bey(Cebesoy) ve Faik Bey gibi kumandanlar için abideler dikerlerdi. Bizde ise aksine bu cesur, vazifeşinas ve yurtsever kahramanların hareketlerini tenkid etmiş ve hatta onlara lanet okumuşlardır...” ifadelerini kullanmaktadır.⁶⁴⁰

Vehip Bey’in yanında Yanya savunmasının elbette en önemli komutanı Esat Paşa’dır. Le Temps muhabiri, Esat Paşa’yı evinde ziyarete gitmiş ve izlenimlerini şöyle aktarmıştır: “*Esat Paşa, cüsseli ve yakışıklı adam. Kırlaşmış sakalı, ağır dik bir bakışı var. Bilgin bakışlı. Fransızca ve Almanca konuşuyor. Mukavemetin ruhu olan Vehip Bey, daha kısa, şişmanca ve sert tabiatlı; her şeyi tahrip ettikten sonra teslim olmak istemiş. Çok yumuşak kalpli bir insan olan Esat Paşa kabul etmemiş.*”⁶⁴¹ Celal Bayar da Balkan Savaşı’nda kahramanlıkları ile öne çıkan birkaç komutan arasında Esat Paşa’yı da sayar: “*...Genel durum böyle olmakla beraber isim yapmış bazı komutanlar da vardı. Onları da tarihimize, haklarını vererek takdim etmek borcumuzdur. Mesela Mahmut Muhtar Paşa, Cavit Paşa, Yanya ve İşkodra müdafileri Esat ve Hasan Rıza Paşalar gibi sayılı komutanlar cevherlerini göstermişlerdir. Fakat onların başarıları da umumi perişanlık içinde kaybolup gitmişlerdir.*”⁶⁴² Beş ay süren Yanya savunmasının asıl kahramanları, Anadolu askerleri oldu. “*Anadolular soğuşa, mahrumiyete, en kötü acılara kahramanca bir tevekkülle tahammül ediyorlar. Biri, bir kolunu ve iki bacağını yitirmişti. Bedeni zavallı bir kütük, içler acısı bir paçavradan farksızdı. Sadece şöyle diyordu: Vatanımın bacaklarıma ve kollarıma ihtiyacı vardı, ben de verdim.*”⁶⁴³

Sonuç olarak Vehip Bey; Yanya savunmasında çok olumsuz şartlar altında görev yapmış, sonunda ağabeyi Esat Paşa ile birlikte Yunanlılara esir düşmüştür. Yanya savunması Vehip Bey’in ileriki hayatında önemli bir yer tutacak, burada yaşadıkları daha sonraki komutanlık görevlerinde temkinli bir şekilde hareket etmesinde etkili olacaktır.

---

⁶⁴⁰ Okday, **a.g.e.** , s. 140

⁶⁴¹ Andonyan, **a.g.e.** , s. 440, Chantepleure karargahında ziyaret ettiği Esat Paşa’yı, “Uzun, narin ve sağlam yapılı, ...kararlı, net yüzlü, giysileriyle zarif, kurallara uymada sert Alman subaylara has duruşlu...” olarak tanımlamaktadır. Chantepleure, **a.g.e.** , s. 58

⁶⁴² Bayar, **Ben de Yazdım**, C. III, s. 109

⁶⁴³ Chantepleure, **a.g.e.** , s. 93

İKİNCİ BÖLÜM

1914-1915 YILLARINDA VEHİP BEY(PAŞA)

2.1. VEHİP BEY'İN ESARET GÜNLERİ

Yanya'nın Yunanlılara teslim edilmesinden sonra Vehip Bey'in esaret günleri başladı. Vehip Bey, ağabeyi Esat Paşa ve diğer subaylarla beraber önce otomobille Preveze'ye, oradan vapurla Pire üzerinden Atina'da esaret hayatını yaşayacakları Kifisyaya sayfiyesine götürülmüştür. Buradaki sürgün hayatı dokuz ay sürmüştür.¹ Vehip Bey burada Grand Hotel'de ikamet etmiştir.² Vehip Bey'in Atina esareti sırasında nelerle uğraştığı, kimlerle görüştüğü bilinmemektedir. Ancak, dönemin Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'nın hatıralarında Vehip Bey'le ilgili bazı bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgilere göre Vehip Bey Atina'daki esaret günlerinde, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yapılacak bir ittifak için arabuluculuk görevi üstlenmiştir. Vehip Bey'in bu çalışmasını Mahmut Şevket Paşa'nın günlüğünden takip etmek mümkündür.

17 Mayıs 1913 Cumartesi tarihli notlara göre; Bakanlar Kurulu toplantısında barış sonrasında Yunanistan ve Bulgaristan ile uzlaşma, hatta ittifak edilip edilmeyeceği konusunun tartışıldığını görüyoruz. *"Yunanistan ile ihtilafımız, Ege Asya adaları(Sakız, Midilli ve diğer adalar) idi. Mirliva Esat Paşa ve kardeşi Erkanı Harp Kaymakamı(Kurmay Yarbay) Vehip Bey'den aldığım mektuplar, Yunanistan'ın tamamen bize yaklaşmak fikrinde olduğunu, Bulgaristan ve Sırbistan'dan çok ürktüğünü bildiriyordu. Ancak böyle bir yaklaşma Yunanistan bize Asya Adalarını iade ederse mümkün olabilirdi. Bu adaların bir kısmını olsun kurtarabilmemiz icap ediyordu. Yoksa Çanakkale Boğazı'mız bile tehdit altına girerdi"*.³ Yine 28 Mayıs 1913 tarihli notlarda Vehip Bey'in Yunan Hükümeti ile görüşerek ittifak şartlarını kabul ettirmeye çalışacağı belirtilmiştir.⁴ Burada dikkat çeken bir konu da Mahmut Şevket Paşa'nın Yunanistan ile ittifak girişimlerini gizli tutmasıdır.⁵ Mahmut Şevket Paşa,16 Haziran Salı tarihli notlarında

¹ Esat Paşa, **a.g.m.** , s.333

² Ilgar, **a.g.m.** , s. 17

³ Mahmut Şevket Paşa, **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 142

⁴ Mahmut Şevket Paşa, **a.g.e.** , s. 164-169

⁵ "Marki Pallaviçini gidince, hükümet toplantısına girdim. Vehip Bey vasıtasıyla Atina ile resmen temasa başladığımızı benden başka bir Sait Halim Paşa ve İttihat ve Terakki erkani biliyordu.

Yunanistan'ın ittifak teklifinin somut hale geldiğini ve Almanlar aracılığıyla iletildiğini belirtiyor: "... Başvekil Venizelos, Atina'daki Alman ortaelçisine, Yunan hükümetinin şu kararını bildirmişti: "Bulgaristan, üç hafta içinde Yunanistan ve Sırbistan'a, harp ilan etmeksizin taarruza girişecektir. Maksudı bu Balkan harbinde Yunanistan ve Sırbistan'a geçen Makedonya parçalarını almaktır. Yunanistan, çok çabuk bir karar almak mecburiyetindedir... Yunanistan, Türkiye'den 120 bin kişilik bir ordu ile Trakya'da Bulgaristan'a taarruza geçmesini istemektedir. Hükümetimiz, Edirne dahil Doğu Trakya'nın Bulgarlara bırakılan parçasını olduğu gibi, Meriç'in batısında kalan Batı Trakya'yı da Türkiye'ye bırakmaya razıdır. Tabii bu toprakları Türklerin kendi kuvvetleriyle Bulgarlardan almaları şarttır. Bu suretle Bulgarları Ege kıyılarından uzaklaştırmış olacağız." Mahmut Şevket Paşa Yunanlıların bu teklifini "tuhaf" olarak değerlendirmekte ve Yunanlıların adalar konusunu açmadan ittifak teklif ederek, hiçbirşey vermeden Türk ordusundan yararlanmaya çalıştıklarını düşünmektedir. Daha sonra Yunanistan'ın İmroz ve Bozcaada'yı verebilecekleri, diğer adaların da içişlerinde muhtar olmaları teklif edilince Mahmut Şevket Paşa, bu teklife de karşı çıkmış ve bütün Ege adalarının geri verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sadece Sisam adasına Türkiye'de kalmak şartıyla muhtariyet verilebileceğini söylemiş ve eğer bir Türk-Bulgar ittifakı gerçekleşirse Yunanistan'ın çok zor durumlara düşeceğini belirtmiştir: "Türk ittifakı Yunanistan için çıkacağı bildirilen yeni Balkan Harbinde de, sonrası içinde çok faydalıdır. Bulgaristan'la birleşirsek, Yunanistan pek müşkül şartlara düşer olabilir. Zatı şahane, Yıldız Sarayı'na nakil buyurmuşlardır. Bu münasebetle bütün nazırlar, saat onbirde Yıldız'da toplanacaklardır. Siz bana saat ikide geliniz. Neticeyi bildiririm. Bu müddet içinde Atina'daki Vehip Bey'le de şifreli telgrafla görüşürüz. Olabilir ki, Venizelos, Vehip Bey'e de başka bir hava çalmış olsun."⁶ Mahmut Şevket Paşa, Yunan ittifakı konusunu Hükümete de ilk defa açtığını ve ittifak şartlarının Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği aracılığı ile Atina'ya bildirildiğini ifade ettikten sonra 27 Haziran'a kadar bu müzakerelerin Vehip Bey'e verilmiş şifreyle yapılacağını belirtmekteydi.⁷

Nazırlara söylememiştim. Çünkü gizli tutacaklarına emniyetim yoktu." Mahmut Şevket Paşa, **a.g.e.**, s. 173-174

⁶ Mahmut Şevket Paşa, **a.g.e.**, s. 198-200

⁷ Mahmut Şevket Paşa, **a.g.e.**, s. 200-202, Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran 1913 tarihinde bir suikast sonucu öldürülmüştür.

Vehip Bey, Yunanistan'la yapılan anlaşma ile serbest kalmıştı. Antlaşmanın 8. Maddesinde “*Usura-yı Harbiye ile askerliğe veya huzur ve asayiş-i umumiyyeye ait tedabir icabıyla tevkif olunmuş olan bilcümle eşhas, muahede-i haziranın imzasından itibaren bir ay müddet zarfında veya mümkün ise daha evvel mübadele kılınacaktır*” hükmü yer alıyordu.⁸ 14 Aralık 1913 tarihinde esirlerin gönderildiği, “*Akd-i sulhu müteakib Yunanistan’daki esirlerden 1262 zabit, 27.144 nefer hem kamilen Osmanlı vapurlarıyla Tuzla’ya sevk kılınmıştır*” şeklinde bildirilmişti.⁹ Bu bilgilere göre, Vehip Bey de 1913’ün Aralık ayında İstanbul’a dönmüş olmalıdır. Nitekim dönüşünden kısa bir süre sonra 20 Aralık 1913 (7 Kanunuevvel 1329)’de 5. Kolordu Erkan-ı Harbiye Riyaseti’ne tayin edilmiştir. Bu görevi sadece iki hafta sürecek, 6 Ocak 1914 günü yeni görev yeri olan Müstakil Hicaz Fırkası’na komutan olarak tayin edilecektir.¹⁰

2.2. VEHIP BEY’İN HİCAZ KOMUTAN VE VALİLİĞİ

2.2.1. Vehip Bey’in Hicaz Komutanlığı ve Valiliği’ne Atanması

İttihat ve Terakki, Babıali Baskını’ndan sonra iktidarı tamamen ele geçirmişti. Bu dönemde Vehip Bey 1913 Mart ayında Yunanlılara esir düşmüş ve Atina’da uzun süren bir esaret hayatı yaşamıştı.

Vehip Bey dokuz ay süren esaretin sonunda 6 Ocak 1914(24 Kanunuevvel 1329) tarihinde albaylığa terfi etti ve Müstakil Hicaz 22. Fırkası’na komutan olarak tayin edildi.¹¹ Vehip Bey, İttihat ve Terakki yöneticilerinin, özellikle de Enver Paşa’nın yakından tanıdığı bir komutandı. Daha önce Yemen’de bulunmuş, orada İmam Yahya karşısında başarılı olmuştu. Hicaz’ın yapısına uygun bir komutan olarak Vehip Bey tercih edilmişti. Çünkü Vehip Bey, San’a da bulunduğu sırada yerli şeyhlerle iyi ilişkiler kurarak halka kendini kabul ettirmişti.¹² Bu özelliklerinden ve İttihat ve Terakki’ye yakınlığından dolayı, Vehip Bey’e böyle bir görev verildi.¹³ İttihatçılar aynı dönemde Fahrettin Tükkan’ı Medine’ye, Ali Said Paşa’yı da

⁸ ATASE, BLH, Klasör No: 22, Dosya No: 50, Fihrist:1-1

⁹ ATASE, BLH, Klasör No: 33, Dosya No: 6, Fihrist:1-15

¹⁰ Askerlik Safahat Belgesi, Aslan, Toker, a.g.e. , C. II, s. 491

¹¹ Safahat Cetveli, Askerlik Safahat Belgesi, Aslan, Toker, a.g.e. , C. II, s. 491, Görgülü, a.g.e. , s. 317, Ilgar, a.g.m. s. 18-19

¹² Ilgar, a.g.m. s. 18

¹³ Arar, a.g.m.(2), s. 41, Kayalı, Vehip Bey’in komutanlık görevine 1913 yılı sonunda başladığını belirtmektedir. Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 204

Yemen'e gönderdiler.¹⁴ 22. Fırka komutanlığını üstlenen Vehip Bey, kısa bir süre sonra da Mahmut Nedim Bey'in yerine Hicaz Valisi olarak tayin edildi. Böylece Hicaz'da komutanlık ve valilik görevleri aynı kişide toplanmış oldu(26 Ocak 1914).¹⁵ Vehip Bey'in vali olarak tayin edildiği mazbatada "... *Hicaz Vilayeti'nin ahval-i hususiye ve mühimmesine binaen vilayetin umur ve muamelat-ı umumiyesinin hiss-i nokta-i nazarından bazı emsali gibi orada dahi valilik ile kumandanlığın bir zat uhdesine tevdi'i elzem görüldüğünden Hicaz Valisi Mahmud Nedim Bey'in azliyle yerine bu kere 22. Müstakil Hicaz Fırkası Kumandanlığı'na tayin olunan Erkan-ı Harbiye miralaylarından Vehib Bey'in icra-yı memuriyeti bittasvib tanzim olunan irade-i seniyye layihası leffen arz-ı takdim hususunda...* " denilmiştir.¹⁶

Vehip Bey'in bu göreve tayininde etkili faktörleri ve daha sonra Şerif Hüseyin'le olan mücadelesini tam olarak anlayabilmek için Hicaz'ın Osmanlı dönemindeki durumunu kısaca incelemenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

2.2.2. Osmanlı İdaresinde Hicaz

Mekke, Medine ve Cidde ile buralara bağlı kaza ve nahiyelerden oluşan ve doğuda Necid, batıda Kızıldeniz, güneyde Asir sancağı ve kuzeyde Kudüs sancağı ile Ariş ve Akabe muhafızlıkları ile çevrili bölgeye Osmanlı idari teşkilatında "Hicaz" adı verilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferiyle 1517'de Osmanlı Devleti'ne bağlanan Hicaz'da Mekke emirlerinin sahip oldukları imtiyazlı konumlarına dokunulmamıştır.¹⁷ Vezir rütbesinde bulunan emirler, berat veya menşur ile tayin edilmiştir.¹⁸ Bu menşurda yeni emirin görevleri bildirilirdi. Menşurlar ilk dönemlerde kısa ve sade olarak yazılmış, XVIII. Yüzyıl'dan itibaren teferruatlı ve süslü bir üslupla kaleme alınmış, son dönemlere kadar bu şekilde devam etmiştir. Mekke emiri olan şerif vefat ettiğinde, ya da görevden alınma veya istifa ile makam boş kaldığında yerine tayin olunacak yeni emirin seçimini, Mekke kadısı, Mısır, Cidde ve

¹⁴ Ilgar, **a.g.m.** s. 18

¹⁵ **BOA**, MV. , Dosya No: 233, Gömlek No: 1, 16/S 1332, **BOA**, İ.MMS. , Dosya No: 175, Gömlek No: 1132/S-12, 17/S 1332, **BOA**, DH.KMS., Dosya No: 12, Gömlek No: 10, 29/S 1332

¹⁶ **BOA**, MV, Dosya No: 233, Gömlek No: 1, Tarih: 16/S/1332(Hicri)

¹⁷ Zekeriya Kurşun, "Hicaz" Osmanlı Dönemi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998, C. XVII, s. 437

¹⁸ Kurşun, **a.g.m.** , s. 437, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, 2.baskı, s. 19(Bundan sonra Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme** olarak kısaltılacaktır).

Şam valilerinin arzları ile Padişah tayin ederdi. Şerifler arasında emir seçiminde ittifak olmadığı takdirde Hükümet, Mekke kadısı ve valilerden gelen teklifleri dikkate alırdı. Mekke Emirinin tayini şehirlerde dellallarla ilan edilir, Mekke’de de on dokuz pare top atılırdı. Mekke emirlerinin kapılarında her gün ikinci vakti nöbet vurulur, hutbelerde Padişah’tan sonra isimleri söylenirdi. Mekke emirlerine her sene Mısır valilerinden yirmi beş bin kuruş verilir ve buna “Atiye-i hümayun” denirdi. Ayrıca Sürre-i hümayun ile beş bin kuruş gönderilirdi. Emirlerin önemli bir gelir kaynağı da Cidde gümrüğü hasılatının yarısı olarak aldıkları miktardı. Osmanlı Devleti Hicaz’a hakim olduktan sonra Mekke emirlerinin görev ve yetkilerini bir kanunla düzenlemek yerine, her emir değişikliğinde gönderdikleri menşur veya herhangi bir şekilde yolladıkları namelerle çok kısa olarak belirtilmiştir. Bunlar birer tavsiye şeklinde olup; Urbanın(Bedevilerin) idaresi, çapulcuların engellenmesi, hacıların Urban’dan korunarak hacın tehlikesiz bir şekilde gerçekleşmesi, her sene yollanan sürrelerin adaletli bir şekilde taksim edilmesi, yolların emniyetinin sağlanması, kendilerine ayrılan gelire yetinerek tüccar ve diğer kişilerin mallarına dokunulmaması, Mısır’dan gelen zahirenin uygun bir şekilde taksim edilmesi, adaletle hareket ederek kimseye zulüm yapılmaması gibi tavsiyelerdi. Hicaz’da iç güvenlik problemleri çok sık görüldüğünden Hükümet, asıl kendisini ilgilendiren hac güvenliği konusuyla ilgilenmiş, diğer konularda emirleri serbest bırakmıştır. Müdahale gerektiren durumlarda da Şam ve Mısır valilerini devreye koymuştur. Mekke Emirliği dışında bölgenin kontrolü amacıyla, başlangıçta Mısır Beylerbeyliğine bağlı olarak Cidde’de bir sancak beyliği kurulmuştur.¹⁹ Cidde sancak beyliği ve Habeş valiliği bazen aynı kişiye verilmiş, bazen de Mısır valisine bırakılmıştır. Bölge XVII. yüzyıldan itibaren daha çok Habeş eyaletiyle yönetilmiştir. Vezir rütbesinde bulunan ve Cidde, Taif, Mekke veya Medine’de oturabilen valiler, hacıların her türlü ihtiyaçlarını karşılamak ve Cidde gümrüğünü kontrol etmekle görevliydi. Mekke emirleri de hac yollarının ve kervanların güvenliğini sağlamada valilere yardımcı olmaktadır. Ancak, İstanbul’un valilerle emirlerin görev ve yetkilerini tam olarak ayırmaması çok defa yetki konusunda anlaşmazlıklara neden oluyordu. Bütün Hicaz bölgesinde hutbeler Osmanlı padişahı

¹⁹ Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme**, s. 19-27

adına okunduğu halde mukaddes beldelere ve Hz. Peygamber'in soyundan gelen emirlere saygıdan dolayı, Mekke ve Medine kalelerine XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı bayrağı çekilmemiştir. Bu dönemde ise özellikle sömürge yönetimi altındaki topraklardan gelen hacıların artması üzerine bir egemenlik nişanı olarak bu kalelere Osmanlı bayrağı asılmıştır.²⁰ Osmanlı Devleti Hicaz'ın idaresini bir itibar meselesi olarak görmüş, halkını da vergi ve askerlikten muaf tutmuştur. Devlet her türlü fedakarlığı yaparak halkın ihtiyaçlarını karşılamış ve bölgeyi imar etmiştir. 1744 yılında dini bir karakterle ortaya çıkan Vehhabilik, Suud ailesinin benimsemesiyle siyasi bir harekete dönüşmüş ve Hicaz bölgesinde yeni kargaşalara yol açmıştır. Babialı, Vehhabilere karşı Mekke şeriflerini çevre valiler aracılığıyla destekleyerek mücadele etmiş, fakat Vehhabiler 1801'de Haremeyn'i bile ele geçirmişlerdir. Dönemin Mekke Emiri Şerif Galib ve Cidde Valisi Şerif Paşa Mekke'yi geri almışlar, fakat şehir 1806'da yeniden Vehhabilerin eline geçmiştir. Hicaz'a egemen olan Vehhabiler hutbede Osmanlı padişahlarının isimlerinin okunmasını yasaklamış, dört mezhebe ait üst görevleri kaldırmış ve memurları Vehhabilerden tayin etmişlerdir. Vehhabilerin bölgedeki egemenliği, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın sekiz yıl süren mücadelesiyle sona erdirilmiştir. Bundan sonra Hicaz Mehmet Ali Paşa'ya bağlı hale gelmiş ve ancak 1840 yılından sonra Babialı yeniden bölgeye hakim olmuştur. Hicaz, 1864 tarihli Vilayet Kanunuyla 1866'da vilayete dönüştürülmüş; sancak, kaza ve nahiye şeklinde yapılandırılmıştır. Mekke vilayet merkezi yapılmış, Cidde ve Medine birer sancak olmuştur. Yenbu, Leys, el-Vech ve Akabe kaza; Taif, Rabiğ, el-Ula ve Hayber ise birer nahiye yapılmıştır. Vilayet merkezi ve sancaklarda idare meclisleri, Mekke, Medine ve Cidde'de belediye teşkilatları oluşturulmuştur. Mekke, Medine ve Cidde sancaklarından oluşan Hicaz vilayetinin bu yapısı küçük değişikliklerle Osmanlı egemenliğinin sonuna kadar devam etti.²¹

XIX. yüzyıl sonlarında Süveyş Kanalı'nın açılması, Mısır hidivlerinin siyasi zaaf içinde bulunmaları ve sonunda Mısır'ın İngiliz nüfuzuna girmesi Hicaz'ı da

²⁰ Kurşun, **a.g.m.** , s. 437-438, Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme**, s. 29, Uzunçarşılı önce Medine'ye çekilen Osmanlı bayrağının 1879'da Emir Şerif Abdülmuttalib'in onayı ile Mekke'ye de çekildiğini belirtir, Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme**, s. 29

²¹ Kurşun, **a.g.m.** , s. 438-439

etkilemiştir. İngilizler, Hindistan yolunun kontrolünü ele geçirmek için Kızıldeniz’de nüfuzlarını artırmak istemişler ve Mekke emirlerini Osmanlı Devleti’nden ayırma politikası izlemişlerdir. Bunun için Hicaz’da emirleri Osmanlı Devleti’ne karşı kıskırtmışlardır. Osmanlı Devleti, bölgeye çok iyi valiler göndermiş, ıslahat yapmaya çalışmış, ancak asıl güç Mekke emirlerinde olduğundan ve bunlarla çekişen valiler görevden alındığından problemler devam etmiştir. Valiler ancak günü kurtaran bir politika izlemişler, Mekke emirlerine ses çıkaramamışlar, hatta kendi yetkilerine müdahale edildiğinde bile sessiz kalmışlardır. Bu durumdan yararlanmaya çalışan İngilizler, Şerif Muhammed bin Avn döneminden (1827-1858) itibaren Hicaz’ın siyasi işlerine karışmaya başlamışlardır.²²

Osmanlı Devleti Hicaz’da XIX. yüzyılın ikinci yarısında önemli yatırımlarda bulundu: Mekke’deki Mecidiye Hükümet Konağı II. Abdülhamit zamanında tamamlandı. Posta ve telgraf idareleri ve Kızıldeniz limanlarında gümrük idareleri kuruldu. Mekke ve Medine’de hacılar için misafirhaneler yapıldı. Hastaneler, karantina, sıhhiye idareleri, suyuolları, çeşmeler faaliyete geçti. 1874’ten itibaren rüşdiyeler açıldı. II. Meşrutiyet döneminde iptidai mekteplerin artırılmasına çalışıldı. 1913’te Medine’de fen ve dini eğitim veren Medrese-i Külliye-yi İslamiye kuruldu.²³

2.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi’nde Hicaz ve Şerif Hüseyin

Osmanlı İmparatorluğu’nda milliyetçilik hareketleri önce Avrupa’daki topraklarında ve öncelikle Müslüman olmayan unsurlar arasında başlamıştır. İmparatorluktan ayrılma eğiliminin en son geliştiği topluluklar Müslüman milletler olmuştur. Araplar da İmparatorluktan ayrılma eğiliminin en son geliştiği toplumlardan biridir. Araplar arasında “milliyetçilik” düşüncesinin yavaş gelişmesinde; Avrupa kökenli milliyetçilik fikrinin buralara geç ulaşması ve II. Abdülhamit’in İmparatorluğu bir arada tutma için uyguladığı politikalar etkili olmuştur.²⁴

²² Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme**, s. 141

²³ Kurşun, **a.g.m.**, s. 439

²⁴ Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Çeviren: Nuran Ülken, İstanbul, Sander Yayınları, 1975, s. 30

II. Abdülhamit'in en önemli başarılarından birisi, Bağdat Demiryolu'nun Medine'ye kadar götürülmesidir. Yedi yılda tamamlanan bu projenin masraflarının üçte biri Müslüman dünyanın çeşitli yerlerinden gelen yardımlarıyla finanse edilmiştir. Projenin hedeflerinden birisi, "Hac" faaliyetlerini kolaylaştırmaktı. Ancak; bunun yanında Arabistan'ın ortasına kadar asker sevk etmek ve en uzak yerlere devlet otoritesini götürmek diğer hedefleri oluşturmaktaydı.²⁵ Hicaz demiryolunun açılması ve bölgeye telgraf hatları döşenmesiyle Osmanlı merkezi otoritesi bölgede etkili olmaya başladı. II. Meşrutiyetin ilanından sonra merkezi politikalar daha da artınca 1908'de Şura-yı Devlet azalığından emirlik görevine tayin edilen Şerif Hüseyin'le karşılıklı mücadeleler başladı. Şerif Hüseyin, Babıalı'nın izlediği merkezi politikalarından rahatsızlığını açıkça dile getirmiş ve valilerin faaliyetlerini de engellemeye çalışmıştır.²⁶ Şerif Hüseyin, Zevi Avn adı verilen Abadile şeriflerinden olup, Şerif Muhammed bin Avn'in torunu ve 1870'de vefat eden Şerif Ali Paşa'nın oğludur. Şerif Hüseyin Paşa, vezir rütbesiyle Şura-yı Devlet azasıyken, Şerif Abd-i İlah'ın ansızın vefatı üzerine Mekke Emiri tayin edilerek İstanbul'dan Mekke'ye gönderilmiştir. Mekke emirliği görevine tayin edildiğinde elli altı yaşında bulunmaktaydı.²⁷ Şerif Hüseyin uzun bir süre İstanbul'da zorunlu misafir olarak yaşamış ve bir Türk hanımla evlenmiştir. Evliliğinden dört oğlu olmuş ve çocukları İstanbul'da yetişmiştir. II. Abdülhamit muhalif hareketlerinden çekindiği için Şerif Hüseyin'i İstanbul'da tutmuştur. İyi bir eğitim alan Hüseyin, dini konularda ve İslam edebiyatında kabiliyetli bir kişidir. Uzun süre İstanbul'da kaldığından siyasi ortamı yakından tanımış, devrin siyasetçi ve düşünürleri ile tanışmıştır. Yine de Türkler genellikle Şerif Hüseyin'e çok itibar etmemişlerdir.²⁸ Gerçekten de Şerif Hüseyin'in "*Emaret*" makamına seçilmesi; Padişah, Sadrazam, İttihat ve Terakki, İngiliz Büyükelçiliği ve Ali Haydar rekabetinin bir sonucundan çok Padişah II. Abdülhamit'in mantıklı bir tercihi olarak görülmektedir. İttihat ve

²⁵ Mansfield, **a.g.e.** , s. 32

²⁶ Kurşun, **a.g.m.** , s. 439

²⁷ Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme**, s. 141

²⁸ Metin Hülagu, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı:6, 1995, s. 280-281, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, Tercüme: Mehmed Nihad, İstanbul, 1927, Erkanı Harbiyeyi Umumiye Onuncu Şubesi, C. III, s. 29 (Bundan sonra Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi** olarak kısaltılacaktır.)

Terakki'nin henüz Meşrutiyet'in başında atamalarda sınırlı bir gücü olduğu düşünülürse tayinde asıl rolün Padişaha ait olduğu anlaşılmaktadır.²⁹ Mekke-i Mükerrerme Eمارeti'ne Şerif Hüseyin Paşa'nın tayini, 1 Kasım 1908 tarihinde gerçekleşmiş,³⁰ “*uhdesine vezaret tevcihiyle Mekke Eمارeti'ne tayin olunan Şerif Hüseyin Paşa için tasdir olunan iki menşur-ı âli*” 12 Kasım 1908 tarihinde arz edilmiş,³¹ 21 Kasım 1908 tarihinde “*Mekke-i Mükerrerme Emiri Devletlü Şerif Hüseyin Paşa'ya murassa iftihar nişanı*” verilmiştir.³² Şerif Hüseyin, Mekke'ye bizzat dönemin Sadrazamı Kamil Paşa tarafından gösterişli bir şekilde uğurlanmıştır.³³

Şerif Hüseyin ilk olarak itibarı zayıflamış olan ”Emirlik” makamının otoritesini ve kendi nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. II. Meşrutiyet döneminde yapılan seçimlerde de 1910 yılında oğlu Abdullah'ı mebus seçtirmeyi başarmıştır.³⁴ Hicaz'a tayin edilen valilerin görevde kalma sürelerinde Şerif Hüseyin etkili olmakta, kendisine müdahaleci bir davranışa giren valilerin değiştirilmesini istemekteydi.³⁵ II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında Hicaz Emiri olan Şerif Hüseyin'den dönemin hükümetinin başlangıçta bir endişesi yoktu. Şerif Hüseyin de bu güveni artıracak vaatlerde bulunmaktaydı. Yine de İttihat ve Terakki yöneticileri Hüseyin'e tam bir güven duymuyorlardı.³⁶ İttihat ve Terakki, Medine'yi ayrı bir sancak haline getirerek

²⁹ Kayalı, **a.g.e.** , s. 166, “Kral Abdullah'ın Hatıraları”, Çeviren: Özcan Erektiren, **Hayat Tarih Mecmuası**, 1970, C. II, sayı: 5, s. 55 (Bundan sonra Kral Abdullah'ın Hatıraları olarak kısaltılacaktır.), Abdullah babasının Padişah'ın tercihiyle “Emir-i Mekke” olduğunu, hatta İttihat ve Terakki ile ilk çatışmanın bu şekilde başladığını belirtmektedir. Nahid Sırrı Örik, İttihat ve Terakki'nin Şerif Hüseyin'i Mekke Emiri tayin etmek istediğinde Padişah II. Abdülhamit'in karşı çıkarak, ona emniyet etmenin doğru olmayacağını ve devletin başına günün birinde gaile açacağını söylediğini, ailenin diğer koluna mensup olan, tam bir Türk terbiyesiyle yetişen Şerif Ali Haydar'ı teklif ettiğini, İttihatçıların ise Şerif Ali Haydar'ın bir İngilizle evli olduğunu, Hicaz'da İngiliz nüfuzunu daha da artıracığını söyleyerek Şerif Hüseyin'de ısrar ettiklerini belirtmektedir. (Nahid Sırrı Örik, “Altı Kırıl Babası Bir Vezire Dair”, **Resimli Tarih Mecmuası**, C. II, Sayı: 24, Aralık 1951, s. 1139), Ahmet İzzet Paşa da hatıralarında Şerif Ali Haydar'ın Mekke Emiri seçilmesi için girişimlerde bulunduğunu, fakat başarılı olmadığını anlatmaktadır. (Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Yayına Hazırlayan: S. İzzet Furgaç, İstanbul, Nehir Yayınları, 1992, C. I, s. 229.) Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah da babasının Padişah'ın tercihiyle “Emir-i Mekke” olduğunu, hatta İttihat ve Terakki ile ilk çatışmanın bu şekilde başladığını belirtmektedir.

³⁰ **BOA**, İ.DH. , Dosya No: 1471, Gömlek No: 1326/L-45, 06/L /1326 (Hicri)

³¹ **BOA**, Y.PRK.BŞK, Dosya No: 79, Gömlek No: 65, 17/L /1326 (Hicri)

³² **BOA**, İ.TAL. , Dosya No:457, Gömlek No: 1326/L-022, 26/L /1326 (Hicri)

³³ Kral Abdullah'ın Hatıraları, s. 55, Örik, **a.g.m.** , s. 1139

³⁴ Kayalı, **a.g.e.** , s. 168-170

³⁵ Örik, **a.g.m.** , s. 1140

³⁶ Selahaddin Güngör, **Kumandanlarımızın Harp Hatıraları**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1937, s. 69

Hicaz'dan ayırmayı ve Şerif Hüseyin'i sadece Mekke emiri olarak tanımayı bir çare olarak düşünmüş,³⁷ 1910 yılı Temmuz ayında Medine'yi "*mutasarrıflık*" konumundan "*müstakil sancak (elviye-i gayr-ı mülhaka)*" tarzında bir idareye çevirmiştir.³⁸ Şerif Hüseyin, Medine'nin ayrı bir sancak haline getirilmesine karşı çıkmış ve bu durumun sakıncalarını belirten bir yazı göndermiştir (19 Temmuz 1913).³⁹

Şerif Hüseyin Paşa, gücünü sonuna kadar kullanmakta, halk nazarında gittikçe itibar kaybeden devlet otoritesini tamamen bitirmeye çalışmaktaydı. Arap aşiret reisleri, artık Osmanlı yönetiminden ayrılma sırasının kendilerine geldiğini düşünüyorlar ve bunun için geleceğe ait hesaplar yapıyorlardı. Şerif Hüseyin'in yetişkin çocukları, babalarının Arap tahtına geçme isteğini körüklemekte, Avrupa'nın da yardımıyla Arap yarımadasının yönetimini ele geçireceklerini düşünmekteydiler. Şerif Hüseyin'in oğullarından Şerif Ali, Hicaz'da Arap aşiretlerini dolaşarak desteklerini almaya uğraşmakta, Şerif Abdullah Mısır'da gelişmeleri izlemekte, Şerif Faysal da İstanbul'da Babıali'yi oyalamaya çalışmaktaydı.⁴⁰ Mekke Emiri Şerif Hüseyin Hicaz'a gönderilen vali ve komutanları çeşitli politikalarla iş göremez duruma getirmekteydi. Bazı Arap aşiretlerini destekleyerek Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettirmekte, kendisine muhalif aşiretleri de baskı altında tutmaktaydı. Bu politikalar sonucunda Hicaz'da valiler sürekli değişmekteydi.⁴¹ Şerif Hüseyin daha İstanbul'da bulunduğu dönemde Avrupa devletleri ile özellikle de İngilizlerle bağlantı kurmuştu. Mekke Emiri olduktan sonra da bu bağlantılarını şikayetlere konu olacak kadar artırmıştı. Şerif Hüseyin emir olduktan sonra Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir Arap kralı olmayı planlamış, ancak para, silah gibi ihtiyaçlarından dolayı beklemeyi tercih etmişti.⁴²

Osmanlı Devleti, askeri yönden Arap vilayetlerinde zayıf bir durumdaydı. Bu dönemde Hicaz'da 24.000 kadar kuvveti vardı ve bu kuvvetlerin çoğu Medine'ye giden demiryolu hattı boyunca ve kervan yollarındaki menzillerde bulunuyordu.

³⁷ Güngör, **a.g.e.** , s. 69

³⁸ **BOA**, İ.DH. , Dosya No: 1482, Gömlek No: 1328/B-15, 20/B /1328 (Hicri)

³⁹ **BOA**, DH.İ.UM. , Dosya No: 93/-5, Gömlek No: 4/57, 14/Ş /1331 (Hicri)

⁴⁰ Güngör, **a.g.e.** , s. 69

⁴¹ Süleyman Yatak, "1914–1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin", **İlim ve Sanat**, Sayı: 30, Ekim 1991, s. 70, Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 1991, C. II, s. 194-195

⁴² Hülagu, **a.g.m.** , s. 280

Diğer birlikler ise önemli şehirlerle sahil şeridindeki küçük kalelere dağılmışlardı. Bu kuvvetlerin zamanları devriye gezmekle geçiyordu. Arap aşiretleri bu kuvvetlere Hac güvenliğinin sağlanması, eşkıya baskınlarının önlenmesi, kervanlara saldırıların önüne geçilmesi konularında yardımcı olmaktaydı.⁴³ İttihat ve Terakki Arap vilayetlerinde II. Abdülhamit'in politikalarını devam ettirmekle birlikte bazı değişiklikler de yapmıştır: Bedevileri belirli vergilerden muaf tutmak, mümkün olan yerlerde yerleşik hayata geçirmeye çalışmak, merkezi yönetimi sağlamak için karayolu ve demiryolu yapmaya devam etmek, güvenilir gruplardan ek garnizonlar ve tarım kolonileri oluşturmak, devletin merkezileştirme ve Türkleştirme politikalarından rahatsız olan Arapların endişelerini giderecek tedbirler almak.⁴⁴

Hicaz Demiryolunun 1908'de Medine'ye ulaşmasından sonra sıra Mekke'ye kadar uzatılmasına gelmişti. Medine-Mekke arası yaklaşık 480 kilometreyi buluyordu. Bu hattın yapılmasıyla hac yolculuğunun on, on beş gün süren ve bedevi tehdidi altında olan kısmının güvenliği sağlanacaktı. Yine hac yolculuğunun güvenlik içinde yapılabilmesi için Mekke ile Cidde arasındaki 74 kilometrelik bölümünün de tamamlanması gerekiyordu. Çünkü Cava, Hindistan gibi yerlerden gelen hacılar deniz yoluyla Cidde'ye gelmekteydiler.⁴⁵ Hicaz Demiryolunun yapımında bağış yapan Hintli Müslümanların en fazla önem verdikleri hatlar da Mekke-Medine ve Mekke-Cidde hatlarıydı. Osmanlı yönetimi de bu hatları tamamlamak istiyordu. Böylece, hem devlet otoritesi güçlenecek, hem de ekonomik faydalar elde edilecekti.⁴⁶

2.2.4. Vehip Bey'in Hicaz'daki Faaliyetleri ve Şerif Hüseyin'le Mücadelesi

İttihatçılar Hicaz'ın da İmparatorluğun diğer yerleri gibi merkezileşme uygulamalarına tabi olmasını istemişler, fakat Mekke Emiri'nin tepkisi ile karşılaşmışlardı. Bu durum karşısında İttihat ve Terakki Şerif Hüseyin'i görevden

⁴³ H. Philip Stoddard, **Teşkilat-ı Mahsusa**, Çeviren: Tansel Demirel, İstanbul, Arma yayınları, 2003, s. 126, Larşer, **a.g.e.**, C. III, s. 30

⁴⁴ Stoddard, **a.g.e.**, s. 127-128

⁴⁵ Murat Özyüksel, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 182

⁴⁶ Özyüksel, **a.g.e.**, s. 175

almayı düşünmüştü.⁴⁷ Nedim Bey'den önce Hicaz Valiliği görevini Münir Bey yapmaktaydı. Şerif Hüseyin'in Münir Bey'in görevden alınması ve yerine İttihatçılığı ile tanınan Vehip Bey'in tayin edilmesinden memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Hatta oğlu Abdullah, “*dost ve iyi bir insan*” olan Münir Bey'in görevden alınmasının İttihatçı olmamasından kaynaklandığını ve Türk politikasında bir değişiklik anlamına gelip gelmediğini sorgulamaktaydı.⁴⁸ Münir Bey, Hicaz'da bir süre için Vali Vekilliği yapmıştı.⁴⁹ Münir Bey'den sonra bu göreve 5 Haziran 1913 tarihinde Bitlis Valisi Ahmet Nedim Bey tayin olmuştu.⁵⁰

Osmanlı yöneticilerinin gerekliliği konusunda ittifak ettikleri Mekke ve Cidde demiryolu hatlarına Şerif Hüseyin ve Urban karşı çıktılar. Bu durum Vehip Bey'in valiliği döneminde de devam etti. Vehip Bey'in tayini Emir'de tedirginliğe neden olmuş, hatta bir söylentiye göre emirlikten alınacağını bile duymuştur. Vehip Bey daha Hicaz'a gelip göreve başlamadan Şerif Hüseyin, oğlu Abdullah'ı İstanbul'a göndererek durumu anlamak istemiştir.⁵¹ İlginç olan Abdullah'ın gerek mebus seçildiğinde, gerekse Vehip Bey'le ilgili endişeleri aktarmak üzere İstanbul'a giderken İngiliz Lord Kitchner'le görüşmesidir.⁵² Abdullah, bu görüşmelerde bir Arap isyanında İngiltere'nin tepkisini ölçmeye çalışmış, Lord Kitchner ise temkinli cevap vermeyi tercih etmişti.⁵³ İngilizler bu görüşmede; dost bir devlete karşı silah veremeyeceklerini, Hicaz Araplarının İngiltere'den bir teşvik beklememeleri gerektiğini, İngiltere'nin tek beklentisinin Hint hacılarının emniyetinin sağlanması olduğunu söylemişlerdir.⁵⁴ Osmanlı yöneticileri, Şerif Hüseyin'le oğlu Abdullah'ın İngilizlerle bazı görüşmeler yaptıklarını çok önceden biliyorlardı. Zaten, Mekke

---

⁴⁷ Stoddard, **a.g.e.** , s. 132

⁴⁸ Kral Abdullah'ın Hatıraları, s. 48

⁴⁹ **BOA**, DH.MTV. , Dosya No:50, Gömlek No:5, 06/Ca/1329 (Hicri)

⁵⁰ **BOA**, İ.MMS. , Dosya No:166, Gömlek No:1331/C-15, 29/C/1331 (Hicri)

⁵¹ Kral Abdullah'ın Hatıraları, s. 48, A. İzzet Paşa, Vehip Bey'in Mekke'ye varır varmaz ya Şerif Hüseyin'in kendisini, ya da kafasını İstanbul'a göndermek hayal ve vaatleriyle Hicaz'a gittiğini, Cidde'den Mekke'ye gidinceye kadar aleyhte faaliyetlerde bulunduğunu anlatmakta, daha sonra da Şerif'i tehdit ettiğini belirtmektedir. Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.** , s. 229

⁵² Kral Abdullah'ın Hatıraları, s. 46, 48, Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II, s. 197

⁵³ Mansfield, **a.g.e.** , s. 45, Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-1918)**, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1982, s. 75-76, Bayur, **a.g.e.**, s. 197

⁵⁴ Kürkçüoğlu, **a.g.e.** , s. 76

emirliğine tayininden itibaren kendisine bir güvenleri yoktu.⁵⁵ Bu dönemde Fransız Konsolosu Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki sert politikasını, Şerif Hüseyin'in Mısır'daki İngiliz temsilcisiyle görüşmesine bağlamakta ve yerine de Ali Haydar'ın düşünüldüğünü yazmaktaydı.⁵⁶ Abdullah daha yoldayken Sadrazam tarafından Şerif Hüseyin'e siyasi statüde bir değişiklik olmadığını bildirilmiş, Abdullah ise Sadrazamı İstanbul'da ziyaret etmiş, endişelerini aktarmış ve “... *Babanız Mekke emiri için çıkarılan rivayetlerin aslı yoktur*” cevabını almıştır.⁵⁷ Abdullah, Sadrazam'dan sonra Dahiliye Nazırı Talat Paşa'yı ziyaret etmiş, “Vilayetler Kanunu”nun Hicaz'da uygulanmamasını istemiş ve demiryolunun Medine'den Mekke'ye uzatılmasına karşı olduklarını belirtmiştir. Demiryolunun uzatılmasına karşı çıkma nedeni olarak, hacılara rehberlik eden ve geçimlerini develerle yaptıkları nakliyatla sağlayan kimselerin zarar göreceğini ileri sürmüştür. Abdullah Harbiye Nazırı Enver Paşa ile görüşmesinde “...*Vehib Bey gibi biri orada iken siz nasıl bir sükunet beklersiniz? Vehib Bey, bütün gücüyle mukaddes ülkemizdeki ananevi haklarımızı elimizden almaya uğraşiyor*” sözleriyle Vehip Bey hakkındaki düşünceleri açıkça ifade etmiştir.⁵⁸ Vehip Bey gibi “*demir pençeli*” olarak tanınan ve İttihat ve Terakki'nin temsilcisi konumunda olan bir komutanın önce Hicaz Fırkası Komutanlığı'na tayin edilmesi, sonra da kendisine Hicaz Valiliği'nin de verilmesi Şerif Hüseyin'i iyice rahatsız etmiş görünmektedir. Enver Paşa bu görüşmede Abdullah'a; Vehip Bey'in yetkilerini neden genişlettiğini anlayamadığını, kendisine geniş yetkiler verilmediğini belirtmiş ve zaten kendisinin Vehip Bey'in sadece askeri komutan olmasını teklif ettiğini, Hicaz valisi olması fikrinin kendisine ait olmadığını söylemiştir. Abdullah, ertesi gün de Sadrazam tarafından davet edilmiş ve Talat Paşa'nın da olduğu ortamda bir görüşme daha yapılmıştır. Talat Paşa Abdullah'a; demiryolunun uzatılması konusunda kararlı olduklarını, Şerif Hüseyin'in de bu işe razı olmasını, demiryolu bittikten sonra gelirinin üçte birinin Şerif ailesine bırakılacağını, hatta demiryolu yapımı sırasında

---

⁵⁵ Stoddard, **a.g.e.** , s. 131

⁵⁶ Kayalı, **a.g.e.** , s. 205

⁵⁷ Kral Abdullah'ın Hatıraları, s. 49

⁵⁸ Kral Abdullah'ın Hatıraları, s. 57- 59

çıkacak olayların da emrine verilecek kuvvetlerle Şerif Hüseyin tarafından bastırılacağını söylemiştir.⁵⁹

Vehip Bey, Hicaz'da bayındırlık faaliyetlerine girişmiş, yollar yaptırmış, okullar açmıştır. Ayrıca Kabe'yi tamir ettirerek bölge halkının sevgisini kazanmıştır.⁶⁰ Vehip Bey ağabeyi Esat Paşa'ya 14 Haziran 1914 tarihinde yazdığı mektupta sıcağın şikayet ederek şöyle diyordu: "*Canım Ağabeyim, teftiş için Taif'ten Mekke'ye geldim. Bu akşam da Cidde'ye gidiyorum. Aman ağabey, ne sıcaktır bu? Taif'te gölgede derece 35 iken, Mekke'de 46, Cidde'de 43. Çok meşgulüm. Tümeni toplu olarak Taif'te tutuyorum. Taif'le Mekke arasındaki yolun yapılmasına iki buçuk aydan beri çalışmaktayım. Güç kısmı bitti demektir. Saygı ile ellerinizi öperim.*"⁶¹

Vehip Bey'e Babıali tarafından Şerif Hüseyin'le ilgili bazı emirler verilmişti. Buna göre; Şerif Hüseyin'in geleceğe ait planları Babıali tarafından bilindiğinden yapılması gereken, kendisini Emirlik makamından almak ve yerine Şerif Ali Haydar'ı geçirmektir. Vehip Bey'in görevi, Hicaz'da ilk muhalif hareketini bahane edip Şerif Hüseyin'le Valilik arasında ihtilaf çıkarmaktı.⁶² Vehip Bey de kendisine verilen emri yerine getirmeye çalışmış, Şerif Hüseyin ve oğullarını sıkı bir takibe almış, Osmanlı Devleti aleyhine herhangi bir hareketine izin vermemiştir.⁶³ Vehip Bey'in Hicaz'a gelmesiyle Şerif Hüseyin'le aralarında büyük bir çekişme başlamıştır. Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki devrinde Hicaz'da büyük bir ikilik, hatta üçlük olduğunu belirterek, "*Vehip Paşa gibi zorba ruhlu, şımarık bir komiteciden askeri vali, bunun karşısında da Şerif Hüseyin vardı. Fakat o tarihlerde Mekke'nin iki eski ailesinden birine -Avn ailesine- mensup olan Şerif Hüseyin'in karşısına Babıali üçüncü bir unsur ve korkuluk olarak Zevi Zeyd ailesine mensup Şerif Haydar Beyi de koymuştu*" demektedir.⁶⁴ Vehip Bey ilk zamanlardan itibaren, Şerif Hüseyin'in Hicaz'daki nüfuzunu yok etmeye çalıştı. Hicaz'daki memurların "kanun" dışında kimsenin emirlerine uymamalarını sağlamaya amaçladı. Devlet otoritesinin Hicaz'ın her

⁵⁹ Kral Abdullah'ın Hatıraları, s. 59

⁶⁰ Ilgar, **a.g.m.**, s. 18, Görgülü, **a.g.e.**, s. 322

⁶¹ Ilgar, **a.g.m.**, s. 18, Arar, **a.g.m.(2)**, s. 41

⁶² Arar, **a.g.m.(2)**, s. 41, Güngör, **a.g.e.**, s. 70, Güngör, **a.g.m.**, s. 3065, Şükrü Erkal, "Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz Cephesi (Hicaz Ayaklanması) 1914-1918", **Askeri Tarih Bülteni**, Ankara, sayı: 5, Mart 1978, s. 18

⁶³ Ilgar, **a.g.m.**, s. 18, Görgülü, **a.g.e.**, s. 322

⁶⁴ Muhittin Birgen, **İttihat ve Terakki'de On Sene**, Yayına hazırlayan: Zeki Arıkan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, C. I, s. 274

yerinde etkili olması için uğraştı.⁶⁵ Vehip Bey, Hicaz'daki düzensizliklerin üzerine gitmiş, ilk icraat olarak Şerif Hüseyin'in emrindeki Bedevi muhafızlarda bulunan ve önceden Hükümet tarafından verilen silahları toplamıştı. Şerif Hüseyin bunun üzerine Vehip Bey'i İstanbul'a şikayete başlamıştır. Şerif Hüseyin, Vali Vehip Bey'in siyah köleleri askere aldığını, yasadışı köle sahipliğine karşı çıktığını ve Hicaz'ın dışarıyla haberleşmesini engellediğini ileri sürüyordu.⁶⁶ Nitekim Şerif Hüseyin, Vehip Bey göreve başladıktan kısa bir süre sonra 23 Şubat 1914 tarihinde Vehip Bey'in değiştirilmesini istemiştir.⁶⁷ Vehip Bey Şerif Hüseyin'le görüşürken bir şey çok dikkatini çekmiştir. Şerif Hüseyin Osmanlı Padişahı Mehmet Reşat'tan bahsederken ısrarla "Sultan Hazretleri" demekte, Halifelik yönünü hiç dikkate almamaktadır. Vehip Bey bunun sebebinin Şerif Hüseyin'e sorduğunda şu şekilde bir cevapla karşılaşır: "*Çünkü, benim nazarımda kendileri hakk-ı Hilafete haiz değildirlər. Bu sıfat, hanedanlarına gasp suretiyle intikal etmiştir!*"⁶⁸

Vehip Bey, İttihatçılar tarafından çıkarılan yeni vilayet kanunlarını uygulamak ve demiryolunu Mekke'ye kadar uzatma konularında kesin karardıydı.⁶⁹ Kandemir; Vehip Bey'e Hicaz'da yaşanan isyan ve karışıklıkların önüne geçmek için yerel ücretli asker kullanılması için izin verildiğini belirtir. Vehip Bey, Hicaz'da bu konuda ne yapabileceğini incelemiş ve bunun için Güney Afrika'dan Mekke'ye göç etmiş olan Takrunileri bulmuştur. Şerif Hüseyin, Vehip Bey'in paralı asker toplamasını kendisine karşı yapılan bir çalışma olarak değerlendirmiş ve Takrunileri kışkırtmaya başlamıştır. Şerif bir taraftan da Hükümete başvurmuş ve Vehip Bey'in paralı asker kullanma isteğinin Hicaz'da ciddi huzursuzluklara neden olduğunu belirtmiştir. Vehip Bey, Hüseyin'in verdiği bilgilerin doğru olmadığını yazmışsa da Hükümet, Takrunilerden paralı asker alma işleminin durdurulmasını istemiştir.⁷⁰

Vehip Bey, göreve başladıktan sonra çok sayıda memuru işten çıkarmış ve zaman zaman yaptığı konuşmalarda yakında Hicaz'da yeni düzenlemeler

---

⁶⁵ Yatak, **a.g.m.**, s. 71

⁶⁶ Kayalı, **a.g.e.**, s. 206

⁶⁷ Feridun Kandemir, **Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler Medine Müdafaası**, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1974, s. 419

⁶⁸ Arar, **a.g.m.(2)**, s. 41, Örik, **a.g.m.**, s. 1137-1141

⁶⁹ Özyüksel, **a.g.e.**, s. 207

⁷⁰ Kandemir, **a.g.e.**, s. 419

yapılabileceğini söylemişti.⁷¹ Şerif Hüseyin, Vali Vehip Bey'in uygulamalarından rahatsız olmuş ve aleyhte propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Özellikle Hicaz Demiryolu'nun Medine'den sonra Mekke'ye kadar uzatılmak istenmesi Şerif Hüseyin'i rahatsız etmiş ve Mekke-Medine arasındaki Urbanı ayaklandırmıştır (14 Mart 1914).⁷² İsyancılar, demiryoluna karşı çıkmakta ve hacıların eskiden olduğu gibi develerle taşınmasını istemekteydiler. Bedeviler, geçimlerini bu yolla sağladıklarını ileri sürüyorlardı.⁷³ Ayrıca, Osmanlı Devleti Urbana hac yolunun güvenliğinin sağlanması ve su kaynaklarının korunması karşılığında önemli miktarda ödemeler yapıyordu. Bu ödemeler, Urbanın hac kabilelerini yağmalamalarını önlemek amacıyla yönelikti.⁷⁴

Vehip Bey'in aynı dönemde Hicaz'da mali yönden çok sıkıntılı günler geçirdiği anlaşılmaktadır. Vehip Bey, 23 Mart 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne vilayetin mali durumunun endişe verecek derecede kötü olduğunu, Emaret'in, Urban şeyhlerinin maaş ve ödeneklerinin verilemediğini bir şifre ile bildirmiş ve Dahiliye Nezareti de "bin müşkilatla" on beş bin lira göndermiştir. Bu paranın "*Emaret ve Urban meşayihî*" için istenmesi elbette isyanları sona erdirmeye yönelikti.⁷⁵

Şerif Hüseyin, "*bütün faydalı şeyleri bu vali aldı*" diyerek Urbanı Vehip Bey'e ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmıştır. Osmanlı Devleti bazı askeri tedbirler almışsa da isyancılar Medine-Yenbu demiryolunu tahrip etmişlerdir.⁷⁶ Urbanın Medine'ye taarruz ihtimaline karşı alınacak tedbirler, 30 Mart 1914 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Medine Muhafızlığı'na bir telgrafla bildirilmiş,⁷⁷ yine ertesi gün, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Medine Muhafızlığı'na çekilen telgrafla demiryolu hattını tahribe teşebbüs eden Urbanın tahsisatının ödendiği belirtilmiştir.⁷⁸ Ancak yazışmalardan Urbanın isyanının bir türlü bastırılmadığı ve tahsisat konusunda İstanbul'la görüş ayrılığı olduğu

⁷¹ Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Eren Yayınları, 1994, s. 221

⁷² Yatak, **a.g.m.**, s. 71

⁷³ Özyüksel, **a.g.e.**, s. 186, Yatak, **a.g.m.**, s. 71, Kandemir, **a.g.e.**, s. 420

⁷⁴ Özyüksel, **a.g.e.**, s. 186

⁷⁵ **BOA**, DH. KMS. , Dosya No: 18, Gömlek No: 21, 26/R/1332(Hicri)

⁷⁶ Yatak, **a.g.m.**, s. 71

⁷⁷ **BOA**, DH. ŞFR. , Dosya No: 39, Gömlek No: 121, 03/Ca/1332 (Hicri)

⁷⁸ **BOA**, DH. ŞFR. , Dosya No: 39, Gömlek No: 131, 04/Ca/1332 (Hicri)

anlaşılmaktadır.⁷⁹ Bu isyanda Urbanı Rabiğ şeyhi desteklemiş, erzak ve cephane yardımında bulunmuştur. 28 Nisan 1914 tarihinde Osmanlı Devleti Şerif Hüseyin’i bu konuda uyarmıştır.⁸⁰ Bir gün sonra da Hicaz valiliğinin Şeyhe emirname gönderdiği ve tutumunu değiştirmese “te’rib edileceği” bildirilmiştir.⁸¹ 5 Mayıs 1914 tarihinde Urbanın geçmiş döneme ait alacaklarının ödeneceği bildirilmişti.⁸² Bu sırada Medine civarında toplanan Urban isyancılarının takibi için yapılan hareket Rabiğ taraflarına kadar genişlemişti.⁸³ Ancak isyan devam ettiğinden 14 Mayıs 1914’de Urbanın hemen dağılması istenmiştir.⁸⁴ Sonuçta, Urbanın istekleri olan 1.500 lira kendilerine verilmiş, böylece Şerif Hüseyin istediğini elde etmiş, devlet otoritesini zaafa uğratmayı başarmıştır. Asıl önemli olan ise, bu tür gelişmelerden sonra 27 Mayıs 1914 tarihinde yapılan bir açıklamayla demiryolunun Mekke’ye kadar uzatılmasından vazgeçilmesidir.⁸⁵

Vehip Bey Hicaz’da bir taraftan Şerif Hüseyin’le, diğer taraftan da isyancı Urbanla uğraşmaktaydı. Bölgede karşılaştıkları kendisini güvenlik konusunda endişeye sevk ettiğinden Dahiliye Nezareti’nden 24 Kanunusani 1330(6 Şubat 1914) tarihli bir yazı ile Mekke ile Cidde arasındaki yolun selametini temin ve aynı zamanda vilayet postasının güvenle nakli için bir zırhlı otomobil satın alınması için izin istemiş, otomobilin parasının posta nakliye şirketi tarafından masraflara karşılık ödeneceğini belirtmiştir.⁸⁶ Vehip Bey’in bu mücadeleleri sırasında Babıali, Medine çevresindeki bu isyandan sonra burada bir hecin süvarisi birliği kurmaya karar vermiştir.⁸⁷ Hecin süvari birliğinin kurulmasındaki amaç, Hükümete ve ona bağlı halka karşı zaman zaman yapılan saldırıların önüne geçmektir.⁸⁸

Bu sırada Şerif Hüseyin’in de Vehip Bey’le mücadeleye giriştiği, özellikle kendisini şikayet ederek ve yanlış bilgilerle Hükümet çevresinde yıpratmaya çalıştığı

⁷⁹ BOA, DH. ŞFR., Dosya No: 39, Gömlek No: 182, 11/Ca/1332(Hicri)

⁸⁰ BOA, DH. ŞFR. , Dosya No: 40, Gömlek No: 101, 2/ C/ 1332(Hicri)

⁸¹ BOA, DH. ŞFR. Dosya No: 40 Gömlek No:115, 3/ C/ 1332(Hicri)

⁸² BOA, DH. ŞFR. , Dosya No: 40, Gömlek No: 145, 9 C/ 1332(Hicri)

⁸³ BOA, DH. ŞFR. Dosya No: 40 Gömlek No:144, 9/ C/ 1332(Hicri)

⁸⁴ BOA, DH. ŞFR. Dosya No: 41 Gömlek No:1, 18/ C/ 1332(Hicri)

⁸⁵ Yatak, a.g.m. , s. 71, Gülsoy, a.g.e. , s. 219

⁸⁶ BOA, DH.İD. , Dosya No: 194, Vesika No: 15, 5/R/1332

⁸⁷ Yatak, a.g.m. , s. 71

⁸⁸ BOA, MV. , Dosya No: 237, Gömlek No: 53, 01/Z/ 1332(Hicri), 21 Ekim 1914(Miladi), Nitekim oluşturulan hecinli tabur teşkilatı için bir nizamname hazırlanmış ve bir sureti de Medine Muhafızlığı’na gönderilmiştir(13 Aralık 1914).

anlaşılmaktadır. 5 Mayıs 1914'te Viyana Sefiri Hilmi Paşa gönderdiği telgrafta, İngiliz gazetelerinin Şerif Hüseyin'in isyan ettiğini ve Vali'yi de esir aldığını yazdığını bildiriyordu. Hatta Londra gazetelerinin bu haberi, ajanslar tarafından da doğrulanmıştı. Ancak bu isyan, devlete karşı olmayıp valinin şiddetli idaresine karşı çıkmıştı. Hilmi Paşa sadece bu bilgiyi vermekle kalmıyor, daha da ileri giderek “*şiddet-i azim ve cür'etine vakıf olduğu*” Vehib Bey'in Hicaz'a tayininden çok endişe ettiğini ve bu endişesini de Viyana'dan geçtiği esnada Cavid Bey'e ifade ettiğini, çünkü buradaki bir isyanın Babıali'yi bütün Arap Yarımadası'nda zor duruma düşüreceğini, Emir aleyhinde ne kadar şiddetli politika izlenirse, Emir'in tepkisinin de o kadar şiddetli olacağını ileri sürüyordu. Hilmi Paşa'ya göre; Emir bu durumda kabileler vasıtasıyla Hicaz demiryolunu tahrip ettirmek, İbni Suud ve İbni Reşid'le işbirliği yapmak, diğer Arap emir ve kabile reislerinden yardım istemek gibi yollara başvuracaktı. Al-i Resul'den olan Emir'in isyanı sadece burayla sınırlı kalmayacak, başka yerleri de etkileyecekti. Hilmi Paşa, Yavuz Sultan Selim'den itibaren yürürlükte olan düzenin değiştirilmesi için gereken ıslahatın yapılması zamanının henüz gelmediğini de belirtiyordu.⁸⁹ Dahiliye Nezareti ise 6 Mayıs 1914 tarihli şifrede Vehip Bey'den, “... *Güya Emir-i Mekke'nin kıyam ve oradaki askeri kumandanı esir ettiğine dair Londra'dan gelen haberlerin ajanslar tarafından te'yid edilmekte olduğu Viyana Sefareti'nden bildiriliyor. Orada böyle bir hal olmadığı malum ise de keyfiyet daha esaslı bir surette tezkib edilmek üzere hal ve vaziyetin iş'arı...*” şeklinde bilgi istemiştir.⁹⁰ 24 Mayıs 1914 tarihinde ise Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyan ettiği haberinin doğru olmadığı bildirilmiştir.⁹¹

Vehip Bey, 17 Haziran 1914'te Hicaz'ın durumunu anlamak ve ihtiyaçlarını belirlemek için Dahiliye Nezareti'nden bir seyahat izni istemiştir. Buna göre Cidde'nin kuzeyindeki sahil bölgesini görecek, oradan Medine'ye geçecek, doğu yoluyla da tekrar geri dönecektir.⁹² Ancak, Dahiliye Nazırı İzmir'de bulunmasına rağmen cevap verme ihtiyacı duymuş ve 20 Haziran 1914 tarihinde, Vehip Bey'in böyle bir teftişine izin vermemiş ve merkezden ayrılmasının doğru olmayacağını

⁸⁹ BOA, HR. SYS. , Dosya No: 107, Gömlek No: 38, 05/ 5/ 1914

⁹⁰ BOA, DH. ŞFR. , Dosya No: 40, Gömlek No: 149, 10/ C/ 1332

⁹¹ BOA, HR.SYS. , Dosya No: 107, Gömlek No: 39, 24/5/1914

⁹² BOA, DH.ŞFR. , Dosya No:42, Gömlek No:52, 21/B/1332

bildirmiştir.⁹³ Bu bölgenin Şerif Hüseyin'in otoritesinin en fazla olduğu yerler olmasından dolayı, Dahiliye Nezareti'nin Şerifi kışkırtmamak için böyle bir geziye izin vermediği anlaşılmaktadır.⁹⁴ Vehip Bey, Şerif Hüseyin'in hareketlerini devamlı takip etmiş ve Babıali'yi durumdan haberdar etmiştir. 23 Haziran 1914 tarihli telgrafta Şerif Hüseyin'in idare için bir komisyon oluşturduğunu, geçici kanunlar hazırladığını bildirmiştir. Vehip Bey'e göre Hükümete karşı düşmanlığı belli olduğuna göre Emarettten alınması gereklidir.⁹⁵ Bir gün sonra gönderdiği bir telgrafta ise Şerif Hüseyin'in bazı gelirlerin doğrudan tahsilatını yapmak istediğini ve bu isteği oğlu Abdullah aracılığıyla ilettiğini bildirmiştir.⁹⁶

Şerif Hüseyin Hicaz'da huzursuzluk çıkarmaya devam etmiş, 1914 Temmuzunda Mekke yakınlarındaki Hade Urbanını ayaklandırmıştır.⁹⁷ Osmanlı kuvvetleri isyana müdahale etmiş ve 9 şehit, 12 yaralı verilmiştir. Vehip Bey'in uzlaşmacı tavırlarıyla isyan Şerif Hüseyin tarafından durdurulmuştur.⁹⁸ "Hade Olayı" küçük çapta bir isyan olmasına rağmen, Hicaz'da yaşanan ilk çatışma olması yönüyle Hicaz ayaklanmasının ilk belirtisi olarak değerlendirilmiştir.⁹⁹ Hicaz'da yaşanan her isyan ve sonunda verilen taviz, Hükümetin otoritesini biraz daha sarsmıştır.¹⁰⁰ Vehip Bey sürekli olarak bu tür olaylarla uğraşmaktaydı. Nitekim Cebeli Kera'da yol yapımında çalışanlara, Taif civarında tatbikat yapan taburlara ve Mekke'den Cidde'ye giden bir kabileye Şerif Hüseyin'in adamları tarafından saldırıda bulunulmuş, Vehip Bey de durumu Babıali'ye bildirmiştir.¹⁰¹

Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletlerine savaş açması üzerine İngiltere, Mekke Şerifi Hüseyin'e, İbn-i Suud'a ve İdris'e Osmanlı Devleti'ne bağlılıktan vazgeçip

⁹³ BOA, DH.ŞFR., Dosya No:42, Gömlek No:79 26/B/1332, BOA, DH.KMS., Dosya No:24/-1, Gömlek No:8, 26/B/1332

⁹⁴ Kayalı, **a.g.e.**, s. 208

⁹⁵ Hülya Toker, "Birinci Dünya Savaşı'nda Mekke Şerifi Hüseyin'in İsyanı", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 198 (ATASE, BDH, Klasör:1137, Dos:544, Fih:1-5)

⁹⁶ Toker, **a.g.m.**, s. 198

⁹⁷ Yatak, **a.g.m.**, s. 71, Mehmed Emin, **Harbi Umumide Osmanlı Cebheleri Vekayii**, İstanbul, Erkanı Harbiye Mektebi Matbaası, 1334, s. 54

⁹⁸ Yatak, **a.g.m.**, s. 72, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı 1914-1918**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1978, s. 154 (Bundan sonra **Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz** şeklinde kısaltılacaktır.)

⁹⁹ **Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz**, s. 154

¹⁰⁰ Mehmed Emin, **a.g.e.**, s. 54

¹⁰¹ Güngör, **a.g.e.**, s. 70, Güngör, **a.g.m.**, s. 3065

kendileriyle işbirliği yapma teklifinde bulunmuştu. Arap Yarımadası'nda İngiliz yanlısı Arap liderlerin en nüfuzlusu Şerif Hüseyin'di. Özellikle peygamber soyundan gelmesi burada önemli bir konum kazanmasında etkili olmaktadır.¹⁰² Vehip Bey, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine savaş ilan ettiğini Şerif Hüseyin'e haber verdiğinde aldığı cevap Şerif'in niyetini net bir şekilde ortaya koymaktadır: *"Hakipay-ı Şahanelerine arz ediniz: Bu harpten mağlup olarak çıkacaklar. Payitaht-ı seniyeleri ile birlikte nice vilayat-ı şahanelerini de kaybedeceklerdir. Fakat, biz asırlardan beri hanedanlarının lütuf ve nimetleriyle perverde olduğumuz için şahs-ı hümayunlarına Mekke'de her zaman bir melce bulunacaktır."*¹⁰³

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi gündeme geldiğinde cihat ve asker konusunda Şerif Hüseyin'den yardım istemiş ve bu konuda yazışmalar yapılmıştır.¹⁰⁴ Şerif Hüseyin Sadarete çektiği telgrafta cihada fiilen katılmaya hazır olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁵ Padişahın cihat ilan etmesi ve İtilaf devletlerine karşı savaş açması, Şerif Hüseyin'i zor duruma düşürmüştür. Daha savaş başlamadan bağımsızlık konusunda kararlı olan Şerif Hüseyin'in önünde iki seçenek vardı: Birincisi, cihat çağrısını kabul edip Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak bağımsızlığı ertelemek, ikincisi de İtilaf devletlerinin yanında savaş girip Arapların bağımsızlık savaşını başlatmak.¹⁰⁶ Şerif Hüseyin yaşanan bu gelişmeler üzerine ilk aşamada Osmanlı Devleti'ni oyalamayı tercih etmiştir. Bu sürede de etrafına yandaş toplamak için uğraşmıştır.¹⁰⁷ İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin İttifak devletlerinin yanında yer almasından ciddi şekilde rahatsız olmuştu. İngilizlerin rahatsızlıkları; Osmanlı Halifesinin "cihad-ı mukaddes" ilan etmesiyle Müslümanların yaşadığı sömürgelerinde tepkiler ortaya çıkması endişesi ve Almanların Osmanlılarla beraber doğuya yayılacakları düşüncesinden kaynaklanıyordu.¹⁰⁸ 26 Zilhicce 1332(15 Kasım 1914) tarihinde Tanin gazetesinde yayınlanan "cihad" çağrısı, İngiltere için çok ciddi gelişmelere zemin hazırlayabilirdi.¹⁰⁹ İngiliz Harp Dairesi de İngiltere'nin Araplarla

¹⁰² Hülagu, **a.g.m.** , s. 279-280

¹⁰³ Arar, **a.g.m.(2)**, s. 41, Örik, **a.g.e.** , s. 1137-1141

¹⁰⁴ Toker, **a.g.m.** , s. 195, Kandemir, **a.g.e.** , s. 15

¹⁰⁵ Kandemir, **a.g.e.** , s. 15

¹⁰⁶ Mansfield, **a.g.e.** , s. 50-51

¹⁰⁷ Toker, **a.g.m.** , s. 196, Yatak, **a.g.m.** , s. 74

¹⁰⁸ Toker, **a.g.m.** , s. 196

¹⁰⁹ Kürkçüoğlu, **a.g.e.** , s. 74

ilgili politikasını; Süveyş Kanalı'nın geçiş hatlarını açık bulundurmak ve Müslümanların Osmanlı Devleti'nin cihat ilanına destek vermelerini önlemek şeklinde açıklamaktaydı.¹¹⁰

Vehip Bey "cihad-ı mukaddes" ilanını Hicaz'a gelen hacılara duyurmayı ve böylece İngiliz sömürgesi altındaki Müslümanlara da ulaşılması görevini de üstlenmişti. Nitekim cihat ilanından kısa bir süre sonra Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifrede "... muhtelif lisanlarla tab'edilen beyannameleri umum hüccaca Harem-i Şerif dahilinde" dağıttığını, limanda bir hatip görevlendirerek cihat ilanını duyurmaya çalıştığını, hatta vapurlarına binmek üzere giden hacıların ceplerine beyannameler koydurduğunu bildırıyordu. Vehip Bey, aldığı bilgilere göre beyannamelerin hacılar üzerinde çok etkili olduğunu da ilave ediyordu.¹¹¹ Yine Vehip Bey, 27 Kasım 1914 tarihinde gönderdiği şifrede de Sudan'a görevliler seçerek beyanname gönderdiğini, İngilizler aleyhine bir harekete girişmek için de yerlilerin ileri gelenlerine heyet gönderdiğini bildırıyordu.¹¹²

Vehip Bey, Şerif Hüseyin'in tepkilerini büyük bir hakaret olarak algılamış ve Şerif Hüseyin'e karşı aradığı fırsatı bulduğunu düşünmüştür. İstanbul'a hitaben Şerif Hüseyin'i hemen tutuklayıp başka bir yere göndermek veya Hicaz savaş sırasında tali bir cephe olduğuna göre, Arabistan'dan savaş sonunda işgal etmek üzere hemen çekilmeyi teklif etmiştir.¹¹³ Vehip Bey, Osmanlı ordusu ciddi bir yenilgiyle karşılaştığında, Arabistan'daki aşiretlerin isyan edeceğinden endişe ediyordu. Dolayısıyla şimdiden gereken tedbirlerin alınmasının gerekli olduğunu düşünüyordu.¹¹⁴ Vehip Bey Mekke Emiri'nin görevden alınması konusunda çok ısrar etmiş, ancak; Emir'in azli için en az iki fırka gerekli olduğunu ileri sürdüğünden ve Hükümet Araplarla uzlaşma siyaseti izlediğinden olumlu bir cevap verilmemiştir.¹¹⁵

Osmanlı Devleti'nin savaşa girerek Halife'nin cihad-ı ekber ilan etmesi İngilizlere, Şerif Hüseyin kozunu oynamanın zamanı geldiğini düşündürmüştür. Şerif

¹¹⁰ Toker, **a.g.m.** , s. 196

¹¹¹ **ATASE**, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 6

¹¹² **ATASE**, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 12

¹¹³ Arar, **a.g.m.(2)**, s. 41-42, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. III, s. 31, Stoddard, **a.g.e.** , s. 132

¹¹⁴ Stoddard, **a.g.e.** , s. 132

¹¹⁵ Cemal Paşa, **a.g.e.** , s. 277

Hüseyin'in Arap kralı olma emelinin farkında olan İngiliz dışişleri görevlileri, Osmanlı Devleti'ne karşı Hicaz'da çıkacak bir isyanın İngiltere ve müttefiklerine zafer yolunu açacağını, Arap halkının da böyle bir isyana katılacağını rapor etmişlerdir. Hicaz'da çıkacak bir isyan ve kurulacak bir Arap devleti sayesinde; mukaddes beldeler Osmanlı egemenliğinden çıkacak, Osmanlı halifesine bağlı Hintli ve Mısırlı Müslüman unsurlardan İngilizlere gelebilecek saldırılar önlenecek ve Osmanlı padişahı da muhtemelen "Halife" ünvanını kaybedecekti. Nitekim Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah daha savaş başlamadan Kahire'de İngilizlerle 1914 Şubatında İngilizlerle müzakerelerde bulunmuştur. İngilizler Şerif Hüseyin'le cihad-ı ekbere destek vermemesi ve hatta karşı çıkması için görüşmüştür. Şerif Hüseyin ise kuzeyde Adana-Mersin hattından güneyde Hint Okyanusu'na, doğuda İran Körfezine kadar olan bölgede bir Arap krallığının garanti edilmesini istemiştir. Ama İngilizlerden bir garanti almadan Osmanlı Devleti aleyhine açıktan bir harekete de girişmemiştir.¹¹⁶

Vehip Bey'in Şerif Hüseyin'e karşı takip ettiği politika, Osmanlı Devleti'nin savaşa girme ihtimalinden dolayı değişikliğe uğramıştır. Bir süre sonra da İtilaf devletlerine karşı Almanya'nın yanında savaşa giren ve Cihad-ı Mukaddes ilan eden Osmanlı Devleti, Arapları karşısına almak istemediğinden Vehip Bey'in iki teklifine de olumlu bir cevap vermemiştir.¹¹⁷ Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914 tarihinde genel seferberlik ilan etti. Ancak, Vehip Bey'in komutanlığını yaptığı 22. Tümen dahil olmak üzere, Hicaz'daki birlikler seferberliğe dahil edilmedi. Osmanlı Devleti böyle bir ortamda Şerif Hüseyin'le uğraşmak yerine idare etmeye karar verdi. Artık amaç Şerif Hüseyin'in problem çıkarmasına engel olmaktı.¹¹⁸ Seferberlik ilanı sırasında Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah İstanbul'da bulunmaktaydı. Abdullah aynı gün Enver Paşa ile görüşmüş ve kendisinden Rumeli ve Mısır'da kullanılmak üzere gönüllülerden oluşacak bir Arap birliği kurması istenmiştir.¹¹⁹ Seferberlik ilanı Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e de haber verildi. Hüseyin cevabında Hicaz'dan emin

¹¹⁶ Hülagu, **a.g.m.**, s. 282-283

¹¹⁷ Arar, **a.g.m.(2)**, s. 42-43

¹¹⁸ Yatak, **a.g.m.**, s. 72, Kandemir, **a.g.e.**, s. 426, Muzaffer, **Büyük Harpte Mısır Seferi Çerçevesi İçerisinde Birinci Kanal Seferi**, 92 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı, İstanbul, Askeri Matbaa, 1934, s. 6

¹¹⁹ Kral Abdullah'ın Hatıraları, s. 61

olunması gerektiğini bildirdi. Ancak bir taraftan da Vehip Bey'den rahatsızlığını dile getiriyor, kısa bir süre önce yaşanan Hade Urbanı olaylarında Türk askerlerini suçluyordu. Diğer taraftan da Hicaz'a ilave bir kuvvet ihtiyacı olmadığını, gerekirse 22. Tümen'in de başka yerlere kaydırılabileceğini, bir saldırı durumunda Hicaz'ı kendisinin savunabileceğini ileri sürüyordu. Eğer Kızıldeniz yolu kapanacak olursa karadan yardım için alınacak tedbirleri de Vehip Bey aracılığıyla bildirecekti.¹²⁰ İtilaf devletleri ve İttifak devletleri arasında savaşın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi ihtimali üzerine Şerif Hüseyin, Padişah Mehmet Reşat'a bir mektup yazmış ve düşüncelerini iletmiştir. Özellikle İttihatçıların belirgin bir şekilde Alman yanlısı bir politika izlemeleri Şerif Hüseyin'in görüşlerini doğrudan Padişaha iletmesinde etkili olmuş olmalıdır. Hüseyin'e göre “... *Bu harbe Almanların yanında katılmak çok tehlikelidir. Osmanlı silah fabrikaları gerekli cephaneyi imal edecek vüs'atte değildir. Sonra İmparatorluğun güney kanadı Basra, Yemen ve Hicaz, düşman donanmasının taarruzuna açık durumdadır. Hükümet burada yaşayanlara güvenmemelidir. Bu sebepler yüzünden Almanlar safında harbe girmeye engel olunmasını niyaz ederim.*” Yine Vehip Bey de Şerif Hüseyin'le bizzat görüşerek Şerif Hüseyin'in Birinci Dünya Savaşı ile ilgili düşüncelerini öğrenmek istemiştir. Hüseyin cevabında “*Bu kadar önemli bir meselede şifahi olarak bir şey söylemek istemem... Yalnız siz namuslu ve dürüst bir askersiniz, size düşüncemi gayr-ı resmi olarak ifade edeyim...*” şeklinde başladığı konuşmasında Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini manasız bulduğunu, Mısır'da İngilizlerle, öte yanda da Ruslarla uğraşmak zorunda kalacağını, Sırbistan ve Romanya da İtilaf devletleri safında yer aldığından Almanya ile irtibat kalmayacağını söylemiştir. Şerif Hüseyin bu düşüncelerini Enver Paşa ve Sadrazama da iletmiştir.¹²¹ Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında yer alması İtilaf devletlerini harekete geçirmiş ve Kızıldeniz yoluyla Hicaz'a erzak getiren gemilere el koymaya başlamışlardır. Babıali bu endişesini bildirdiğinde Vehip Bey ve Şerif Hüseyin, gerekli tedbirlerin alındığı şeklinde cevap vermişlerdir.¹²² Başlangıçta Şerif Hüseyin'e sıcak bakmayan İttihatçılar, savaşa girme ihtimali karşısında Arabistan'da statükonun korunmasından

¹²⁰ Yatak, **a.g.m.**, s. 72

¹²¹ Kral Abdullah'ın Hatıraları, s. 62-63

¹²² Yatak, **a.g.m.**, s. 72

yana bir politika izlemeye başlamışlardır. Buna göre; Mekke ve Medine elde tutulacak, kuvvetlerin bir kısmı da Kanal Seferinde kullanılacaktı.¹²³

Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki politikasının Şerif Hüseyin'le iyi geçinme olduğu anlaşılmaktadır. Aslında Babıali'nin Şerif'in emellerinden habersiz olması düşünülemez. Şerif Hüseyin'in her fırsatta Vehip Bey'i şikayet etmesi, Vehip Bey'in de İstanbul'u bu konuda bilgilendirdiği düşünülecek olursa Osmanlı devlet adamlarının Hicaz politikasının artık durumu kurtarmaya yönelik olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim aşağıdaki olay da bunu doğrular niteliktedir.

Başkomutan Vekili Enver Paşa, Şerif Hüseyin ile doğrudan görüşerek Hicaz'dan 1.500 kişilik bir kuvveti cepheye göndermesini istemiş, Şerif Hüseyin de bu teklifi kabul ederek ödenek ve silah talebinde bulunmuştur. Vehip Bey, bu gelişmeyi duyunca Enver Paşa'ya bir şifre göndererek Hüseyin'e güvenilmemesi gerektiğini, hatta Hüseyin'in azledilerek yerine başka bir Emir görevlendirilmesini istemiş, bütün sorumluluğu da üzerine aldığı belirtmiştir.¹²⁴ Hicaz'da bir problem çıkarmak istemeyen Enver Paşa 6 Ağustos 1914 tarihinde, Vehip Bey'e "*Şu sırada Mekke Emiri Şerifin hüsnü idare edilmesi münasip olacağı*" şeklinde bir şifre göndermiştir.¹²⁵ Yine şifrenin devamında "*... Binaenaleyh, bazı meselelerde müşarüniylehle görüşerek, tevhidi efkâr ve ef'al etmekliğimiz selameti vatan için lazımdır. Bu suretle hareket olunduğu takdirde, beynelislam kan dökülmesine lüzum kalmaz ve bu suretle emaret memuriyetine de hüsnü muamele etmeye mecburiyet vardır. Dirayeti müsellemeniz, şu nazik zamanda zevatı mezkureden hüsnü istifadeyi temin edeceğine ümitvarım. Şerifin talep ettiği 1500 tüfek Medine tarikıyla fırkaya gönderilecektir.*" denilmiştir.¹²⁶ Talat Paşa'nın da Vehip Bey'e cevabı aynı olmuştur. "*Neticeye kadar idare etmekliğiniz icap eder... Gerek siz ve gerek bütün kumandanlar emiri pek ziyade hüsn-i idare etmekliğiniz icap eder*" demiştir.¹²⁷ Babıali'nin bu tavrına rağmen Şerif Hüseyin'in Vehip Bey'le uğraşmaktan vazgeçmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Vehip Bey'i isyanın önünde bir engel olarak görmekte ve bir an önce başka bir yere

¹²³ Stoddard, **a.g.e.** , s. 132

¹²⁴ Güngör, **a.g.e.** , s. 78

¹²⁵ BOA, DH.ŞFR. , Dosya No:43, Gömlek No:175, 13/N/1332, Güngör, **a.g.e.** , s. 70, 77, Güngör, **a.g.m.** , s. 3065, Erkal, **a.g.m.** , s. 18

¹²⁶ Güngör, **a.g.e.** , s. 77-78

¹²⁷ Toker, **a.g.m.** , s. 198

alınmasını istemektedir. Nitekim Vali'yi şikayete bundan sonra da devam etmiştir.¹²⁸ Osmanlı Devleti bir taraftan Şerif Hüseyin'i dikkatle izlerken, diğer taraftan da Hicaz'da denge oluşturmaya çalışmıştır. Özellikle İngilizlerle açık işbirliği içinde olan İbnüssuud'u kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Nitekim 3 Ağustos 1914 tarihli telgrafta İbnüssuud'un amcazadesiyle maiyetinin masrafları için istenen meblağın gönderildiği belirtilmişti.¹²⁹ Şerif Hüseyin kurulmakta olan hecinsüvar birliğinin de kendi emrine verilmesini istemekteydi. Hatta Başkomutan Vekili Enver Paşa da bir sakıncası yoksa verilebileceğini belirtmiş, ancak bunun neden olacağı problemler nedeniyle uygun görülmemiştir. Şerif Hüseyin her fırsattan yararlanarak Vehip Bey aleyhinde faaliyette bulunmaktaydı. İki Türk fırkasının Vahit adlı bir köyde yaptıkları talim sırasında bir çatışma çıkmış, üç asker ve köylülerden dört kadın yaralanmış ve iki deve yükü cephane kaybolmuştu. Şerif Hüseyin olayın nedeni olarak Vehip Bey'i göstererek, İstanbul'a şikayet etmiştir.¹³⁰

Osmanlı Devleti 14 Kasım 1914 tarihinde İtilaf devletlerine savaş açmış ve böylece Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Savaş ilanı ile birlikte Hicaz ve Asir tümenleri de seferber edilmiş, ancak Şerif Hüseyin'in isteğiyle 22. Tümen seferberliğe dahil edilmemiştir.¹³¹ Hatta seferberliğin ilanı ile askeriye için Kolordu Komutanlarının ihtiyaca göre, her haneden bir çift eldiven veya bir pamuklu veya bir çift yün çorap alabileceği emredilmiş, ancak Medine, Hicaz, Asir bundan muaf tutulmuştu.¹³² Osmanlı Devleti savaşa girdiğinde 22. Tümen 3.935 askerden oluşmakta, Hicaz'daki bütün kuvvetlerin toplamı da 24.000'i bulmaktaydı. Bu kuvvetler Mekke, Medine, Taif, Cidde gibi ikmal ve iâşe merkezlerinde bulunmaktaydı. Hicaz'ın güvenliği bu kuvvetlerle sağlanmaktaydı. Ancak, dağınık bir halde bulunmaları ciddi bir problemdi. Osmanlı Devleti savaşın başında Hicaz'da herhangi bir isyan beklemiyordu. Osmanlı Devleti için Hicaz'da yapılacak tek şey, beslenme sıkıntısının yaşanmamasıydı. Yemen ve Asir'in aksine Hicaz susuzluk

---

¹²⁸ Yatak, **a.g.m.**, s. 72

¹²⁹ **BOA**, DH. ŞFR., Dosya No: 43 Gömlek No: 147, 10/N/1332

¹³⁰ Yatak, **a.g.m.**, s. 72-73

¹³¹ Yatak, **a.g.m.**, s. 73, **Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz**, s. 140

¹³² **BOA**, DH. ŞFR., Dosya No: 44, Gömlek No: 202, 15/L/1332, **BOA**; DH. ŞFR.; Dosya No: 44, Gömlek No: 203, 15/L/1332

nedeniyle dışarıya her zaman muhtaçtı.¹³³ İki İngiliz harp gemisi 3 Ekim 1914 tarihinde Akabe'ye gelmiş,¹³⁴ 2 Kasım 1914 tarihinde Akabe limanını bombardıman ederek Hükümet Konağı ve telgrafhaneyi tahrip etmişlerdir.¹³⁵ İngilizler, bombardımandan sonra Akabe'ye asker çıkarmış, ancak tutunamayarak geri çekilmişlerdi.¹³⁶ Osmanlı Devleti'nin bir taraftan Akabe'de İngilizlerle uğraştığı sırada, Hicaz halkı ve Urban, Osmanlı otoritesine karşı tepkilerini zamanla artırmışlar, Mekke-Medine ve kıyı şeridi arasındaki yolları kesmişlerdi. Bu durum Hicaz'da açlık tehlikesine neden olmuş, Hükümet Şerif Hüseyin'e uzlaşma teklif etmiştir. Bunun üzerine Şerif Hüseyin, Hükümet Konağı'na Vehip Bey'i görmeye gitmiştir. Hükümet Konağı çevresinde halkın da toplandığı bir ortamda görüşme yapılmış, Şerif Hüseyin Vehip Bey'e; *"Hicaz halkının Sultan Selim'in verdiği haklarına bağlılıklarının ne boyutta olduğunu görüyorsunuz. Vilayet kanunlarının bu bölgeye uygulanması ve mevcut imtiyazların kaldırılması için devletten emirler gelirken, ben bunların tartışılmamasını istemiştim. Sonra bana bildirilmeden Babialî tarafından yayınlanan bu bildiri ile karşılaştık"* demiştir. Bu sırada dışarıdaki kalabalık Hicaz'ın imtiyazlarını elinden almaya ve demiryollarını uzatmaya yönelik her türlü girişimi taşkın bir şekilde protesto ediyordu. Şerif Hüseyin, bu atmosferde İstanbul'a telgraf çekerek ısrarla mevcut durumun devam etmesini istedi ve kalabalığın *"kan, daima kan"* sloganları arasında binayı terk etti.¹³⁷ Babialî, bu ortamda Hicaz'ın zahire problemine çözüm getirmeye çalışıyordu. Hicaz'ın yaşadığı buğday ve un sıkıntısının çözümü için ihtiyacın Suriye'den karşılanacağı ve demiryolu ile *"meccanen"* taşınacağı belirtilmekteydi.¹³⁸ Daha sonra da Hicaz'ın aç bırakılmaması Suriye Valiliği'nden istenmiştir.¹³⁹ Bu yazışmalarda dikkat çeken bir husus; İstanbul'un konuyu sürekli olarak takip etmesi ve bilgi istemesidir. Örneğin; 14 Aralık 1914 tarihinde *"Hicaz için ne kadar zahire mübayaa ve tedarik olundu? Bunların Medine-i Münevvere'ye sevkine başlanıldı mı? Şimdiye kadar ne miktar gönderildi? ..."*

¹³³ Yatak, **a.g.m.**, s. 73, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. III, s. 30-31

¹³⁴ **BOA**, DH. EUM. 7.Şb., Dosya No: 1, Gömlek No: 44, 02/Za/1332(Hicri)

¹³⁵ **BOA**, DH. EUM. 7.Şb., Dosya No: 2, Gömlek No: 7, 12/Z/1332(Hicri), Muzaffer, **a.g.e.**, s. 8

¹³⁶ **BOA**, DH. EUM. 7. Şb. , Dosya No: 2, Gömlek No: 11, 14/Z/1332(Hicri)

¹³⁷ Özyüksel, **a.g.e.**, s. 207

¹³⁸ **BOA**, DH. ŞFR., Dosya No: 47, Gömlek No: 201, 08/M/1333

¹³⁹ **BOA**, DH. ŞFR., Dosya No: 47, Gömlek No: 238, 11/M/1333(Hicri), **BOA**, DH. ŞFR., Dosya No: 47, Gömlek No: 299, 15/M/1333(Hicri)

şeklinde Suriye Valiliği'nden bilgi istenmekte,¹⁴⁰ bir gün sonra ise, Hicaz zahiresinin gecikmeye tahammülü olmadığı, Hicaz erzakının mutlaka temin edilmesi istenmektedir.¹⁴¹

Şerif Hüseyin ve Vehip Bey, 10 Kasım 1914 tarihinde Hicaz'ın savunması ve IV. Ordu'ya yardım amacıyla bazı kararlar alarak Sadaret'e bildirdiler. “*Mekke-i Mükerreme Emiri ve Hicaz Vali ve Kumandanlığı'ndan müştereken*” gönderilen şifreye göre:

1. Hicaz sahilleri gözetlenecek ve güvenlik altına alınacak,
2. Sahillerin önemli noktalarına seri bir şekilde yetişmek üzere merkezi bir konumda olan bir yere, ordugah ve karargah kurulacak,
3. Hecinsüvar kuvveti top ve mitralyözle desteklenerek IV. Ordu'nun uygun göreceği şekilde hazırlanacak,

4. Asir ve Yemen'e de maddi yardım imkanı sağlanacak. Hatta, bütün Hicaz için Hilafet merkezini düşündürmeyecek tedbirler alınacak ve IV. Ordu ile de birlikte hareket edilecekti. Ayrıca Merkez-i Hilafet'in emirleri de yerine getirilecekti.¹⁴² Enver Paşa, Vehip Bey ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin tarafından beraberce hazırlanıp gönderilen tedbirleri incelemiş ve her ikisine hitaben bir şifre göndermiştir. Enver Paşa cevabında, “*gerek hatt-ı mübarek-i Hicaz'ın muhafazası*” için alınması düşünülen tedbirler ve gerekse IV. Ordu'yla beraber hareket edilmesi ve yardımcı olunması konusunda alınan kararlardan memnuniyetini ifade ediyordu. Enver Paşa Şerif Hüseyin'den “*cihad-ı mukaddes*“ için yardım istiyor, cihatla ilgili beyannamelerin önce hacılara, sonra hacıların geldiği yerlere ulaştırılmasını, bunun için de çeşitli yerlerin halkına gereken propagandanın yapılması gerektiğini bildiriyordu.¹⁴³

Vehip Bey, Şerif Hüseyin'in bütün hareketlerini yakından izlemekte ve IV. Ordu'nun yapacağı Kanal seferi sırasında isyan etmemesi için tedbir almaya çalışmaktaydı. Vehip Bey Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne 20 Kasım 1914 tarihinde gönderdiği şifrede; İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin savaşa

¹⁴⁰ BOA, DH. ŞFR., Dosya No: 47, Gömlek No: 463, 25/M/1333(Hicri)

¹⁴¹ BOA, DH. ŞFR., Dosya No: 48, Gömlek No: 20, 26/M/1333(Hicri)

¹⁴² ATASE, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 5, Yatak, a.g.m. , s. 73-74

¹⁴³ ATASE, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 9

girmesiyle ortaya çıkan durumdan yararlanmaya çalışacaklarını ve bunun için de Emir'i aleyhte kullanmak isteyeceklerini bildiriyordu. Vehip Bey bunun için Emir'in düşüncelerini öğrenmeye çalışmış ve isyana eğilimli olduğuna kanaat getirmişti. Vehip Bey buna karşı bir tedbir olması için Emir'den IV. Ordu ile beraber hareket edecek "mücahidin" grubunun başında bulunmak ve Şam'dan gelen erzağın sevkini yapmak üzere oğullarından birisinin "Medine'ye i'zamını" istemişti. Emir ise bundan iki yıl önce böyle bir konunun gündeme geldiğinde "bir güna suiistifhama mahal kalmamak için Sadaret'ten veya Başkumandanlık Vekaleti'nden" izin alınması gerektiğinin söylendiğini, bunun için aynı yolun izlenmesini istemiştir. Vehip Bey ise "mahdum beylerden birinin şimdilik ve muvakkaten Medine'de bulunması bizim için faydeli olacağı mülahazasıyla..." bu konuda kendisine yetki verilmesini istiyordu. Vehip Bey verilecek cevabın hem kendisine, hem de Emaret makamına yazılmasını istemişti.¹⁴⁴ Bu sırada Kanal seferine iştirak için "mücahidin" toplanmaktaydı.¹⁴⁵ İngilizlere ait iki harp gemisi Aralık ayı başlarında Cidde'ye gelmiş, gece buradan ayrılmıştı. Vehip Bey 6 Aralık 1914 tarihinde gönderdiği şifrede, iki harp gemisinin Hindistan'a gitmek üzere limandan ayrıldıklarını haber vermektedir.¹⁴⁶ Vehip Bey, 14 Aralık 1914 tarihinde Mekke'den gönderdiği şifrede; Sudan'a görevli olarak sevk ettiği Yüzbaşı'nın yaralı olarak İngilizlerin eline geçtiğini, ancak yine de yapılan faaliyetlerin bir sonucu olarak Sudan ve Hindistan'da isyan belirtilerinin görüldüğünü, hatta yer yer çatışmaların başladığını bildiriyordu. İngilizler de V. Mehmet Reşat'ın cihat ilanı karşısında Hindistan ve Sudan'da resmi bir beyanname yayınlama lüzumunu hissetmişlerdi. İngilizler bu beyannamede, "Harameyn ile Bilad-ı Mukaddese ve Cidde'nin her türlü taarruzdan masun kalacağını" ilan etmişlerdi.¹⁴⁷ Vehip Bey, 23 Aralık 1914 tarihinde de Sudan'dan gelen erzak yüklü bir vapurda bulunanlardan aldığı bilgilerden; Sudan'daki isyanın gittikçe şiddetlendiğini, hatta İngilizlerin buradaki harekattan vazgeçeceklerini öğrendiğini, ancak doğruluk derecesinin belli olmadığını bildiriyordu.¹⁴⁸

¹⁴⁴ ATASE, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 10

¹⁴⁵ ATASE, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 16-2

¹⁴⁶ ATASE, BDH, Klasör: 159, Dosya: 705, Fihrist: 31, 31-2, 31-3

¹⁴⁷ ATASE, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 18

¹⁴⁸ ATASE, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 31, Vehip Bey'in ayrılmasından sonra Hicaz Kumandanlığı'na vekalet eden Ahmet Bey, 11 Nisan 1915 tarihinde gönderdiği şifrede

Vehip Bey, 30 Aralık 1914 tarihinde gönderdiği şifrede Şerif Hüseyin'in takip edeceği politika ile ilgili ilginç bir tespitte bulunuyordu. "İngilizlerin muvaffakiyet-i mutlakaasına intizaren Emir'in ihtiyat ile memzuc(karışık) bir politika takip edeceği anlaşılıyor... Binaenaleyh her neye mal olursa olsun Emir'i idareye mecburiyet-i kat'iyeye gördüğüm anda icabını icraya karar verdim. Askere ihtiyacım yoktur. Tevfik-i Hüda refkimizeyiz".¹⁴⁹

İstanbul bir süre sonra Vehip Bey'i Kanal seferine görevlendirmiş ve yerine Galip Bey tayin edilmiştir. Enver Paşa Miralay Galip Bey'e çektiği telgrafta; "Hicaz Vali ve Kumandanı Vehib Bey, Mısır seferine iştirak etmek üzere Dördüncü Ordu'ya iltihak etmiştir. Hicaz'ın ehemmiyetine ve Emir-i Mekke'yi lüzumu vechile idare edeceğiniz kanaatime binaen Hicaz Vali ve Kumandanlığını zatıalimize tevcih ettirmek istiyorum. Kabul eder misiniz?" sözleriyle politika değişikliğini net bir şekilde ortaya koymuştur.¹⁵⁰ Bir süre sonra da Miralpa Galip Paşa, 5 Nisan 1915 tarihinde Vehip Bey'in yerine Hicaz valisi ve komutanı olarak tayin edilmiştir.¹⁵¹ Vehip Bey'in yerine tayin edilen Galip Paşa, İstanbul'da önce Talat Paşa ile görüşmüştür. Dönemin Dahiliye Nazırı olan Talat Paşa Galip Bey'e Hicaz'la ilgili bilgileri Vehip Bey'den almasını söylemiş; Enver Paşa ise, Şerif Hüseyin ve oğullarının tavırlarının şüpheli olduğunu, ancak böyle nazık bir ortamda Hicaz'ın bir yıl kadar emniyet altında bulundurulmasının gerektiğini, bunun için de Şerif Hüseyin'in iyi idare edilmesinin şart olduğunu belirtmiştir. Galip Bey hatıralarında; "Vehip Bey'den işin içyüzünü tamamı ile öğrenmiştim. Fakat ne yapmalı ki, vali ve kumandanlığı bir kere kabul etmiş bulunuyordum. Sözümünden dönmemeye karar verdim..." demektedir. Vehip Bey, Hicaz fırkasından aldığı iki alay piyade ve birkaç batarya topla Cemal Paşa komutasında Kanal seferine katılmak için yola çıkmış ve böylece Hicaz'da çok az Osmanlı kuvveti kalmıştır. Vehip Bey'in Hicaz'dan ayrılması Şerif Hüseyin'in cesaretini iyice artırmış, Araplar

---

Sudan'daki isyanı incelediğini ve isyanın etrafa yayıldığı, Hartum vali ve komutanının kaçtıkları, ancak İngilizlerin Hartum'un doğusundaki Seyid Ali'yi parayla elde ederek isyanın önüne geçmeye çalıştıkları bilgilerini aldığını bildirmiştir. **ATASE**, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 85, 100

¹⁴⁹ **ATASE**, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 20

¹⁵⁰ Arar, **a.g.m.(2)**, s. 43, Güngör, **a.g.e.**, s. 71, Güngör, **a.g.m.**, s. 3066

¹⁵¹ **BOA**, İ.MMS., Dosya No: 195, Gömlek No: 1333/Ca-04, 20/Ca/1333(Hicri), Galip Paşa, 28 Mart'ta Mekke'ye doğru yola çıktığını, şu anda Halep'te olduğunu ve burada üç gün kalacağını bildirmiştir. **ATASE**, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 109-6

arasında da otoritesi iyice fazlalaşmıştır.¹⁵² “Oysa, o bölge için ne kadar lüzumluymuştu. Şurası gerçek ki, Vehip Paşa, Hicaz Valiliği’nde bırakılabilseydi, ne Şerif Hüseyin İngilizlerle irtibat sağlayabilir, ne de Lawrens o topraklara kolay kolay girebilecekti.”¹⁵³ Osmanlı Devleti, Şerif Hüseyin’in İngilizlerin tarafına yönelmemesi için değişik yollara başvurmuş, bunlardan birisi de Vehip Bey’i Hicaz’dan almak olmuştur. Hatta emelleri bilinmesine rağmen Şerif Hüseyin’i 3 Nisan 1915 tarihinde “*muharebe altun imtiyaz madalyası*” ile taltif etmiş, ama isyanını önleyememiştir.¹⁵⁴

2.3. VEHİP BEY KANAL SEFERİNDE

Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesiyle beraber açılması planlanan cephelerden birisi de Kanal cephesi olmuştur. Enver Paşa’nın ifadesiyle “... Süveyş Kanalı üzerine taarruzi bir hareket tertibi suretiyle İngilizleri Mısır’da meşgul etmek ve bu sayede garp cephesine sevk etmekte oldukları birçok Hint fırkasını Mısır’da alıkoymaya mecbur etmekle beraber Çanakkale’ye bir çıkartma kuvveti sevklerine mani olmak...” için bu cephe açılmalıydı.¹⁵⁵ Enver Paşa bunun için Cemal Paşa’yı yanına çağırılmış ve IV. Ordu Komutanı olarak tayin edilmesini ve harekate komuta etmesini istemiştir.¹⁵⁶ Cemal Paşa bu teklifi “... ordu kumandanlığının kanunen haiz oldukları serbestiye tamamen sahip olmak, Bahriye Nezareti eskisi gibi uhdemde bulunarak, Suriye’de bulunduğum sırada vekaleti kendisi deruhte etmek ve nezaret işlerinin tensik ve ıslahına müteallik meselelerde benim rey ve muvafakatım alınmadıkça hiçbir şey yapılmamak ...” şartlarıyla kabul etmişti.¹⁵⁷ Cemal Paşa, 6 Aralık 1914 tarihinde Şam’a ulaşmış ve kendisine büyük bir karşılama töreni yapılmıştır. Burada hükümet, belediye, eşraf, ulema, şeyhler, konsoloslar, şairler ve binlerce halk tarafından istasyonda karşılanmıştır.¹⁵⁸ Cemal Paşa Şam’da “Damuskus Oteli”nde karargahını oluşturmuş ve 8. Kolordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa’dan Kanal Seferinin uygulama planlarını, o zamana kadar yapılmış ve daha sonra yapılması düşünülen işlere ait

¹⁵² Güngör, a.g.e. , s. 70-71, Güngör, a.g.m. , s. 3066-3067

¹⁵³ Ilgar, a.g.m. , s. 18

¹⁵⁴ BOA, DÜİT, Dosya No: 66, Gömlek No: 7, 29/Ca/1334(21 Mart 1332)

¹⁵⁵ Cemal Paşa, **Hatırat**, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, İstanbul, Arma Yayınları, 1996, s.146

¹⁵⁶ Cemal Paşa, a.g.e. , s.146, Ali Fuat Erden, **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları**, İstanbul, 1944, Yayınevi yok, s. 12(Erden, **Suriye Hatıraları** şeklinde kısaltılacaktır.)

¹⁵⁷ Cemal Paşa, a.g.e. , s.146

¹⁵⁸ Ali Fuat Erden, **Paris’ten Tih Sahrasına**, Ankara, Ulus Basımevi, 1939, s. 34(Erden, **Paris’ten Tih Sahrasına** şeklinde kısaltılacaktır.)

planlarını teslim almıştır. 8. Kolordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa sefer planını şu şekilde yapmıştı:

1. Kolordunun mevcut üç fırkasından 25.fırka ile diğer iki fırkadan karışık olarak alınacak er ve subaylardan oluşacak bir alayın Kanal Seferine tahsis edilmesi,

2. İstanbul'dan özellikle Mısır seferi için gönderilecek 8. ve 10.fırkaları, Ordu Kumandanının uygun göreceği şekilde, kısmen Kanal Seferine, kısmen de geri kısımların savunmasına ayırmak,

3. Kanal Seferine çok fazla kuvvet ayırmamak.¹⁵⁹

Cemal Paşa, IV. Ordu Kumandanlığını üstlendiği sırada Binbaşı Mümtaz Bey emrindeki Arap gönüllü kuvveti El Ariş'i ele geçirerek oraya yerleşmiş, Teşkilatı Mahsusa'ya bağlı gönüllülerden bir müfrezeye de İzmir'li Eşref Bey komutasında Sina Çölünün merkezinde bulunan Kal'a'tül Nahl'ı elde ederek buraya yerleşmişti. Erkanı Harbiye Kaymakamı Ali Fuat Bey(Cebesoy) kumandasındaki 25. Fırka sürekli talimlerle sefere hazırlanmaktaydı. Ayrıca, Kanal Harekatının şartları dikkate alınarak bir de Çöl Menzil Müfettişliği oluşturularak başına Erkanı Harbiye Kaymakamı Behçet Bey tayin edilmişti. Çöl Menzil Müfettişliğinin görevleri; çöl dahilinde Birüssebi'den Kanal üzerindeki İsmailiye'ye kadar uzatılacak hat üzerinde yerleşerek 25-30 kilometre mesafelerde menzil noktaları oluşturularak, her menzil noktasında su tedarik etmek ve gönderilecek erzakı Birüssebi'de hazır tutarak verilen emirlere göre ihtiyaç duyulan noktalara ulaştırmak ve her menzil noktasında hastane kurmaktı.¹⁶⁰

8. Kolordunun planına göre, çöl şartlarından dolayı subay ve erler için nizami iaşe maddelerinin nakli ve Kanal önüne kadar götürülmesi mümkün olmadığından "Çöl Tayını" adı verilen ayrı bir iaşe listesi hazırlanmalıydı. Bu listeye göre, çölde asker ve subaylara verilen iaşenin ağırlığı bir kiloyu geçmeyecek, sadece peksimet, hurma ve zeytin bulunacaktı. Bütün asker ve subaylar günde sadece bir matara su tüketeceklerdi. Bu çerçevede hesaplar yapılmış ve Kanal harekatına katılacak ordunun su ve iaşesini taşımak için 11.000 deveye ihtiyaç olduğu belirlenmişti. Bütün bu şartlar hazır olduktan sonra harekete geçilecek, oluşturulan ordu Kanal

---

¹⁵⁹ Cemal Paşa, **a.g.e.** , s.156

¹⁶⁰ Cemal Paşa, **a.g.e.** , s.156-157

önüne geldikten sonra dört gün içinde Kanal geçilecek ve İngiliz kuvvetleri oradan çıkarılacak ve Kanala yerleşilecekti. Başarısızlık durumunda ordunun hemen geri dönmesi gerekliydi. Çünkü en yakın tatlı su elli kilometre mesafede bulunuyordu. Ordu vaktinde buraya ulaşamadığı takdirde susuz kalacak ve “*meşhur Beni İsrail felaketinden daha müthiş bir felaket içinde mahv ve perişan olacaktı*”.¹⁶¹

8. Kolordunun teklifine göre Seferi Kuvvet iki kademeye ayrılacak ve şu şekilde oluşacaktı:

“1. Kademe: 25. Nizamiye Fırkası 23.ve 27. Fırkalardan devşirme suretiyle teşkil olunmuş bir alay, 5 seri ateşli sahra bataryası, 2 seri ateşli cebel, bir santimetrelik seri ateşli sahra bataryası, 1 süvari alayı, 4 hecinsüvar bölüğü, miktarları 1500’e varan gönüllü Arap atlıları, bir anda üç taburu nakledecek kabiliyette köprücü pantonları, 6 istihkam bölüğü, telli telgraf müfrezeleri ve seyyar hastanelerle, sıhhiye bölükleri vesaire hepsi 12.642 nefer, 968 beygir, 328 manda.

2. Kademe: Topçusu, süvari bölüğü vesair yardımcı birlikleriyle 10. Nizamiye Fırkası.”¹⁶²

Cemal Paşa Şam’a ulaştıktan sonra Başkomutanlık Vekaleti’nden bir telgraf almış ve Hicaz Fırkası da bu telgrafla IV. Ordu Kumandanlığının emrine verilmiştir. Bu esnada Hicaz Fırkası’nın Kumandanı Miralay Vehip Bey’dir. Başkomutanlık Vekaleti, Cemal Paşa’ya Hicaz Fırkası ile ilgili karar verme yetkisi de tanımış, isterse yerinde bırakabileceğini, ya da Kanal Seferine iştirak etmek üzere Suriye’ye çağırabileceğini belirtmiştir. Cemal Paşa bu telgraftan sonra Vehip Bey’e Nizamiye ve gönüllü birliklerle birlikte Maan’a gelmesini emretmiştir.¹⁶³

Cemal Paşa, Vehip Bey’in getireceği kuvvetleri Seferi Kuvvetin ikinci kademesine ilave olarak düşünmüştü.¹⁶⁴ Bu sırada Medine mıntıkası IV. Ordu’ya

¹⁶¹ Cemal Paşa, **a.g.e.** , s.158

¹⁶² **ATASE**, BDH, Klasör: 162, Dosya: 714, Fihrist: 9, 9-1, Erden, **Paris’ten Tih Sahrasına** s. 37, Cemal Paşa, **a.g.e.** , s.159, Erden, **Suriye Hatıraları**, s. 10, Muzaffër, **a.g.e.** , s. 9, **ATASE** arşivinde mevcutlar ayrıntılı olarak verilmiştir. Buna göre; birinci kademede zabıt sayısı; muharip: 271, gayrimuharip: 174, küçük zabıt; muharip: 96, gayrimuharip: 542, efrad sayısı; muharip: 1854, gayrimuharip: 5454’tür. İkinci kademede ise zabıt sayısı; muharip: 700, gayrimuharip: 140, küçük zabıt; muharip: 104, gayrimuharip: 1005, efrad sayısı; muharip: 288, gayrimuharip: 30.910’dur.¹⁶² **ATASE**, BDH, Klasör: 162, Dosya: 714, Fihrist: 9-1

¹⁶³ Erden, **Paris’ten Tih Sahrasına** s. 53, Cemal Paşa, **a.g.e.** , s.159, Kandemir, **a.g.e.** , s. 425

¹⁶⁴ Cemal Paşa, **a.g.e.** , s.159, Ziya Şakir Soko, **1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?** , İstanbul, Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Kitap Deposu, 1944, s. 200

bağlı hale getirilmişti. Vehip Bey de Hicaz Kumandanlığı'nın Hicaz sahillerinin hangi mıntıklarını korumakla görevli olduğunu soruyordu.¹⁶⁵ Zeki Paşa 16 Kasım 1914 tarihinde Hicaz'da Medine Muhafızlığı'na bağlı olan sahil bölgesinin "*tarassud ve müdafaası*" görevini Urban'ın üstlendiğini, bunların görevlerini kontrol etmek üzere de küçük nizamiye müfrezelerinin kumandanlarının görevlendirildiğini bildiriyordu. Bu dönemde Medine'de seyyar jandarma, yerli akıncı tabur, sabit jandarma, muhafız taburu bulunmaktaydı. Medine'ye IV. Ordu'dan fazla bir kuvvet sevk etmenin mümkün olmadığını belirten Zeki Paşa, yerli halkın oluşturduğu akıncı taburunun verilmeyen iki maaşlarının ödenmesini istiyordu.¹⁶⁶

Kanal Seferi'nde su ve iâşe ihtiyaçlarının nakliyesi için gerekli develerin bir kısmı da Hicaz'dan getirilecekti.¹⁶⁷ Cemal Paşa 15 Ocak 1915'te Başkomutanlık'a yazdığı yazıda seferi kuvvete iştirak edecek olan "*Hicaz kuvve-i seferiyesinin peyderpey noksanını ikmal edeceğini ve sayısının 4.000'i baliğ olacağını*" bildirmekteydi.¹⁶⁸ Cemal Paşa, Emir'in de sefere katılmasını arzu etmekteydi. Hatta Vehip Bey'in de Şerif Hüseyin'in emrinde harekatta bulunmasını istiyordu.¹⁶⁹ Şerif Hüseyin'e Hicaz kuvvetinin başına geçmesi de teklif edilmiş, Şerif Hicaz'da son zamanlarda meydana gelen olaylar nedeniyle buradan ayrılmasının uygun olmayacağını, ama yerine oğlu Ali'yi göndereceğini belirtmiştir. Nitekim oğlu Ali bir mücahit birliğiyle Medine'ye hareket etmiştir(10 Aralık 1914).¹⁷⁰

Vehip Bey IV. Ordu emrinde Kanal seferine katılma emrini 18 Kasım 1914 tarihinde almıştı. 21 Kasım 1914'de Başkomutanlık Vekaleti'ne "*Mısır'a ilerleyecek ordu ile tevhid-i hareket etmek üzere 15 Kanunuevvel'de Medine-i Münevvere'ye*" hareket edeceğini bildiriyordu. Vehip Bey 22. Hicaz Fırkası'nın IV. Ordu'ya katılmasından sonra Hicaz'ın emniyetini sağlamak ve dışarıya karşı savunmak üzere bir alay piyade, geri kalan kuvvetlerden oluşacak bir batarya ve Emirzade Ali Bey'in emrindeki Hecın Süvari Birliği'nin kaldığını ve bunların "*Hicaz Kuvve-i Mürettebi*"

¹⁶⁵ ATASE, BDH, Klasör: 159, Dosya: 705, Fihrist: 32

¹⁶⁶ ATASE, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 7

¹⁶⁷ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.160

¹⁶⁸ ATASE, BDH, Klasör: 162, Dosya: 714, Fihrist: 9

¹⁶⁹ Kandemir, **a.g.e.**, s. 15

¹⁷⁰ Yatak, **a.g.m.**, s. 75, Feridun Kandemir, "*Şerif Hüseyin ve Hicaz isyanı*", **Tarih Konuşuyor**, C. VII, Sayı: 41, 1967, s.3200-3201

adıyla görev yapacağını bildırıyordu.¹⁷¹ Vehip Bey, 27 Kasım 1914 tarihinde Medine'den gönderdiği şifrede son gelişmelerle ilgili olarak; Hicaz'da durumun sakin olduğunu, Cidde'yi terk eden İngiliz kruvazöründen sonra başka bir düşman gemisinin gelmediğini, iltica eden Alman ve Avusturya gemilerinin mürettebatını Halep ve Şam'a göndermek üzere harekete geçtiğini bildırıyordu. Vehip Bey gönderdiği şifrede; Mısır'daki Hint askeri arasında kolera bulunduğunu, Süveys'te de İngiliz ve Hintlilerin oluşturduğu kuvvetlerin sayısının 40.000 askere ulaştığını, Aden'de de 15 İngiliz vapurunun asker nakli için hazır beklediğini belirtiyordu. Kanal hareketinin planlandığı bu dönemde en büyük endişelerden birisi, İngilizlerin Cidde'ye taarruz etmesiydi. Vehip Bey, Hint Hükümeti'nin İtilaf devletlerinin Cidde'ye saldırmayacaklarını ilan ettiğini bildırıyor, ancak erzak ihracını yasaklamalarından dolayı Hicaz halkının erzak sıkıntısı yaşayacağını, ileride de açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını yazıyordu.¹⁷² Hicaz'da İngiliz ablukası sırasında ortaya çıkan erzak sıkıntısı İngilizleri de harekete geçirmiştir. Şerif Hüseyin 25 Ocak 1915 tarihli şifrede; bir İngiliz gemisinin 11 Ocak'ta Yenbu limanına demirlediğini ve komutanının Emaret Memurluğu'na giderek ahalinin erzak ihtiyacını bildığını ve yardımcı olmak istediğini, ancak komutana Hilafet-i İslamiye ile harp eden bir devletin yardımına ihtiyaç duyulmadığı cevabının verildiğini bildirmekteydi. Şerif Hüseyin sahilde zayıf durumda bulunan Urban'ın takviyesi için de izin istemekteydi.¹⁷³ Şerif Hüseyin ısrarla Vehip Bey'den şikayete devam etmekte ve yüz tane de mavzer tüfeği istemekteydi. Ancak, martini tüfekleri verilmesine rağmen Şerif Ali bir türlü sefere katılmıyordu.¹⁷⁴ Hicaz'da Şerif Hüseyin'in isyan planlarını farkedenden Vehip Bey, *"ya Şerif Hüseyin'in tutuklanması ya da savaştan sonra dönülmek üzere Arabistan'ın derhal boşaltılması"* teklifinde bulunmuştu.¹⁷⁵ Aslında Başkomutanlık, Vehip Bey'in ve kuvvetlerinin Hicaz'da kalmasından yanaydı. Fakat Cemal Paşa, Vehip Bey'in sefere katılması için kesin emir vermişti.¹⁷⁶

¹⁷¹ ATASE, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 11

¹⁷² ATASE, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 12

¹⁷³ ATASE, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 53-4

¹⁷⁴ Yatak, **a.g.m.**, s. 75

¹⁷⁵ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz**, s. 147

¹⁷⁶ Yatak, **a.g.m.**, s. 75, Süleymaniyeli Mehmed Emin, **a.g.e.**, s.19

Cemal Paşa “Hatırat”ında “İngilizlerin resmi raporları, 1. Kanal Seferi esnasındaki kuvvetimizi 40.000 nefer raddesinde gösteriyorsa da, 10. Fırka dahi dahil olmak üzere bu kuvvet, katiben 25.000’i aşmıyordu.” şeklindeki ifadesiyle sefer kuvvetinin yetersizliğinden şikayet etmektedir.¹⁷⁷ 8. Kolordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa tarafından hazırlanan Kanal harekatı planları yeni göreve başlayan Cemal Paşa tarafından da çok az değişikliklerle kabul edilmiştir. Bu arada Mersinli Cemal Paşa bundan sonra su ve iâşe konusunu çözmek için uğraşmış, ancak seferin yapılabilmesi için gerekli olan develerden sadece 2.000 kadarını temin edebilmiştir. IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa bu problemi Necid taraflarından deve getirerek çözebilmiştir.¹⁷⁸ Kanal Harekatı’nın gündeme gelmesiyle birlikte İngilizler sürekli olarak Hindistan’dan Süveyş’e asker taşıyorlardı. Vehip Bey 14 Aralık 1915 tarihli şifresinde, son onbeş gün içinde Hindistan’dan Süveyş’e 30 vapur asker nakledildiğini bildiriyordu. Vehip Bey hacıları almak üzere Cidde’ye uğrayan bir İngiliz vapurunda Hint askerlerinin çoluk çocuktan oluştuğunu öğrenmiş ve bu durumu “İngilizlerin menabiinin kalmadığı” şeklinde yorumlamıştır. Bu sırada İngilizlerin Port-Sait’te sekiz, Süveyş’te de altı savaş gemisi bulunmaktaydı.¹⁷⁹ Çölde Aralık ve Ocak ayları ılık ve yağmurlu olduğundan harekat için bu mevsim tercih edilmişti.¹⁸⁰ Cemal Paşa’nın önünde en önemli engel, Sina Çölü’nün aşılmasıydı: “Sina Çölünde yapmak istediğimiz müşkül harekat-ı askeriye nin yegane dayanağı su meselesidir. Bu çölü yağmur mevsiminin dışında, değil umumi kuvveti yirmi beş bini ancak olan bu Seferi Kuvvetle geçmek hatta 1.000 neferlik müfrezeyi bile sevk etmek imkanı yoktu. Çölün yağmur mevsimi ise Kanunuevvel ve Kanunusani aylarından ibaret olduğundan, ya harekati bu iki ay zarfında icra veyahut ertesi senenin aynı ayına kadar geciktirmek zaruri idi.” Başkumandanlık Vekaleti Kanal seferinin o yıl içinde mutlaka yapılmasını emretmekteydi. Cemal Paşa bu istek doğrultusunda hareket etmiş ve Seferi kuvvetin 1. kademesini Aralık ayının son on gününde Birüssebi’ taraflarında toplamaya başlamıştır. Cebelilübnan’ın Zahle kasabasında toplanan 10. Fırkayı denetledikten

¹⁷⁷ Cemal Paşa, **a.g.e.** , s.160, Behçet ise toplam kuvvetin 20.000 süngüden oluştuğunu belirtir. Behçet, **Büyük Harpte Mısır Seferi**, 76 numaralı Askeri Mecmuaya lahika, İstanbul, Askeri Matbaa, 1930, s. 28

¹⁷⁸ Cemal Paşa, **a.g.e.** , s.160-161, 4 Şubat 1915 tarihine kadar toplanan deve miktarı 10.514 olmuştur. Süleymaniyeli Mehmed Emin, **a.g.e.** , s. 19

¹⁷⁹ **ATASE**, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 18

¹⁸⁰ Behçet, **a.g.e.** , s. 7

sonra, Ocak başlarında ordu karargahını Kudüs'e nakletmiştir. Bir yandan da Mekke Emiri Şerif Hüseyin'den sefer için kuvvet istemiştir. *"O sırada Şerif Emir Hüseyin Paşa ile muhabere başlamış ve emirin oğullarından birisi yardımcı bir kuvvet ile Hicaz Fırkası Kumandanına katmasını ve hatta bizzat kendisinin kumandayı üzerine alarak orduya iltihak etmesini rica etmişim."*¹⁸¹ Vehip Bey'in Kanal seferine katılmak üzere IV. Ordu emrine verilmesinde Şerif Hüseyin'le girdiği çatışmanın etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Vehip Bey, emrin mahiyetini tam anlamamış ve açıklama istemiş, IV. Ordu Komutanlığı'na başvurmuş ve ne suretle hareket edeceğini sormuştur.¹⁸² Mekke Emiri Şerif Hüseyin de Hicaz'ın savunmasının kendisi tarafından yapılacağından Hicaz Fırkasının Mısır seferine katılmasına engel bir durum olmadığını, hatta kendisinin de bu sefere katılabileceğini bildirmiştir.¹⁸³

Kanal Seferine katılacak Sefer Kuvvetinde 1.500'ü bedevi olmak üzere toplam 25.000 asker bulunuyordu. Bu kuvvetin içinde, 10. ve 25. Piyade Tümenleri ile Hicaz Vali ve Komutanı Vehip Bey'in kuvvetleri bulunuyordu.¹⁸⁴ Şerif Hüseyin, Cemal Paşa'nın isteğine bir telgrafla "gayet nazikane" cevap vermiş ve oğullarından Şerif Ali Bey'i Hicaz Valisi Vehip Bey'in refakatıyla hareket ettireceğini ifade etmiştir. Gerçekten de Şerif Ali, Vehip Bey'in kuvvetiyle beraber Mekke'den hareket etmiştir.¹⁸⁵ Nitekim Vehip Bey gönderdiği şifrede; IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'dan aldığı emre göre Maan'a hareket etmesinin istendiğini, yerine bölge hakkında bilgili ve tecrübeli olan Jandarma Komutanı Hurşit Bey'i vekil bırakarak 28 Aralık'ta yola çıkacağını, yanında Emir'in büyük oğlunun da bulunduğunu, bildirmekteydi.¹⁸⁶ Vehip Bey, Şerif Ali ve emrindeki kuvvetlerle Mekke'den Medine'ye gelmiş ve Medine muhafızlığı emrindeki iki muhafız taburundan birisi de bu kuvvetlere dahil edilmiştir. Bu sırada Harbiye Nezareti'ne vekalet eden Talat Bey, Hicaz'ın öneminden dolayı oradaki kuvvetlerin ayrılmasına kesin karar verilinceye kadar Hicaz Fırkası'nın Medine'den ayrılmaması kararını bildirmiştir. Ancak, IV.

---

¹⁸¹ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.161

¹⁸² Arar, **a.g.e.(2)**, s. 43, Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, s. 53

¹⁸³ Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, s. 53

¹⁸⁴ Stoddard, **a.g.e.**, s. 102, Üzen, **a.g.t.**, s. 158

¹⁸⁵ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.161, Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, s. 54, Kandemir, **a.g.e.**, s. 16

¹⁸⁶ **ATASE**, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 38-2

Ordu Komutanlığı Mısır seferi için mümkün olduğu kadar fazla kuvvet toplamak istediğinden Vehip Bey'in de Maan'a gelmesini emretmiştir.¹⁸⁷

Vehip Bey'in Hicaz Fırkası ile Kanal seferine katılması konusunda görüş ayrılıkları olduğu anlaşılmaktadır. Vehip Bey, Cemal Paşa'ya Başkomutanlık Vekaleti'nden aldığı telgrafa göre; Mısır'a düzenlenecek harekatta IV. Ordu ile beraber hareket edilmesinin emredildiğini ve verilecek göreve hazır olduğunu bildiren bir telgraf göndermiş, Cemal Paşa da Başkomutanlık Vekaleti'ne gönderdiği 2 Ocak 1915 tarihli şifre ile Hicaz kuvvetine ihtiyaç duyduğunu bildirmiştir. Cemal Paşa; Başkomutanlık Vekaleti'nin 5 Teşrinisani 1330 (18 Kasım 1914) tarihli emrinin 2. Maddesinin son fıkrasında "*Hicaz Fırkası, Mısır'a karşı yapılacak hareket hususunda müşarünileyh ile müttehiden hareket edecektir*" denildiğini, dolayısıyla Hicaz kuvvetini bu emre göre davet ettiğini belirtmiştir. Vehip Bey'in kuvvetlerinin sefere katılmasından sonra Hicaz'ın savunulması için bir alay, bir batarya kaldığını, zaten Şerif Hüseyin'in de orada olduğunu bildirmekteydi. Cemal Paşa'ya göre Maan'da toplanacak olan "*Türk askerlerinden mürekkeb ve iyi bir kumandan idaresindeki Hicaz Fırkası kanlı taarruz için kıymetli bir yardımcı olacaktır.*" Hicaz Fırkası'nın Medine'den Maan'a nakline 31 Kanunuevvelde(13 Ocak1915) başlanması ve Şerif Hüseyin'in oğlunun idaresindeki mücahidlerin de hareket etmesi kararlaştırılmıştır. Cemal Paşa son olarak; Enver Paşa'nın verdiği emre göre yapılan bu uygulamanın değiştirilmesinin mümkün olmayacağını bildirmekteydi.¹⁸⁸ Cemal Paşa'nın bu cevabına rağmen Babıali'nin Vehip Bey'e Hicaz'daki kuvvetleri ayrıntılı olarak sorduğunu ve 6 Ocak 1915 tarihli bu şifreye Vehip Bey'in 8 Ocak 1915 günü cevap verdiğini görüyoruz. Vehip Bey cevabında; Cidde'de 129. Alay'ın 3. Taburu ve 22. Cebel Taburu'nun 1. Bataryası'nın, Mekke'de 129. Alay'ın 1. Taburu'nun, Taif'te de 130. Alay'ın 2. Taburu'nun bulunduğunu, Cidde ve Mekke'de birer batarya kadar ağır topçu olduğunu ve kuvvetlerin toplamının da 64 subay, 1.499 asker ve 56 hayvan olduğunu bildiriyordu. Vehip Bey'e göre; sahilden bir taarruza karşı da

¹⁸⁷ Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, s. 54, Mehmed Emin, **a.g.e.**, s. 19, Kandemir, **a.g.e.**, s. 16-17

¹⁸⁸ **ATASE**, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 41-1, 41-2

Cidde'nin korunması için çeşitli tedbirler alınmış, herhangi bir ihraç hareketine karşılık Urban aşiretlerinin de desteği sağlanmıştı.¹⁸⁹

Şerif Hüseyin ile Vehip Bey'i karşı karşıya getiren bir olay da Vehip Bey kuvvetlerinin Medine'ye gelişi sırasında yaşanmıştır. Söylentilere göre; Şerif Ali'nin adamlarından birisi Vehip Bey'in yanındakilerden birisinin çantasından düşürdüğü bazı belgeler bulmuştur. Bu belgelerde Şerif ve ailesinin görevden alınması ve Hicaz'ın ayrıcalıklı konumunun sona erdirilmesi için Vehip Bey'le İstanbul arasında yapılan planların yer aldığı iddia edilmiştir.¹⁹⁰ Şerif Ali Bey ise Medine'nin savunulması için kendisine Medine'de kalmasına izin verilmesini istemiştir. Aslında bu isteği şüpheli görülmeyle birlikte gösterdiği sebebe inanılmış ve Medine'de kalmasına izin verilmiştir.¹⁹¹ Şerif Ali Bey'in ileri sürdüğü nedenler; Hicaz'ın savunulmasının babası tarafından Hükümete karşı taahhüt edilmesinden dolayı Akabe Körfezi'ne kadar bütün Hicaz sahillerini savunmak için Medine'ye geldiği, Arapların soğuk iklimde işe yaramayacağından burada kalmasının doğru olacağı şeklindeydi.¹⁹² Cemal Paşa ise Şerif Ali'nin bu isteğini şöyle değerlendirmektedir: *"Fakat Medine'ye gelir gelmez, babasından aldığı emir mucibince buradan ileriye, Vehip Bey'e refakat edemeyeceğini söyleyerek Medine'de kalmış ve muhafız Basri Bey'in işine karışmaya başlamıştı."*¹⁹³ Şerif Hüseyin bir taraftan da Kanal seferine katılacak kuvvet için ödenek istemekteydi. Bu amaçla Şerif Hüseyin'e 60.000 lira verildiği halde,¹⁹⁴ hazırlıklar hiçbir zaman bitmedi.¹⁹⁵ Vehip Bey, 10 Aralık 1914 tarihinde Cemal Paşa'ya çektiği telgrafta; *"Şerif bir dakikada ne söylerse öteki dakikada daima tersini söyler. İngiliz taraftarıdır. Ondan mücahit elde etmekten vazgeçmek ve "Sarf ettiğin gayretler için müteşekkirim" demek, asla yapmadığı bir şey için ona devamlı para vermekten daha iyi olur"* demekteydi. Eşref Kuşçubaşı, hükümetin Şerif Hüseyin'e karşı gerekli

¹⁸⁹ ATASE, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 50-1

¹⁹⁰ Kayalı, a.g.e. , s. 214

¹⁹¹ Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, s. 54

¹⁹² Kandemir, a.g.e. , s. 17

¹⁹³ Cemal Paşa, a.g.e. , s.161

¹⁹⁴ Stoddard, a.g.e. , s. 102, **Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz**, s. 147

¹⁹⁵ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. III, s. 31, Behçet, a.g.e. , s. 28, Mehmed Emin, a.g.e. , s. 19

tedbirleri almamasındaki sorumluluğu Cemal Paşa'ya yüklemekte ve Cemal Paşa'nın Mekke Emiri'nin "*sadakat vaatlerine safça*" kandığını ifade etmektedir.¹⁹⁶

İngiltere Osmanlı Devleti'nin Alman yanlısı bir siyaset izlemesi sonrasında 1914 yılı sonbaharında Şerif Hüseyin faktörünü devreye sokmuştur. Lord Kitchener'in, 24 Eylül ve 31 Ekim 1914 tarihli telgraflarından artık İngilizlerin bir Arap isyanından yana oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim bu süreç Mc Mahon ve Şerif Hüseyin arasında bir anlaşma ile sonuçlanmıştır.¹⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Arabistan'da dört küçük tümeni vardı. Bu tümenlerdeki asker sayısı 24.000 kadardı. Bunların 6.000 kadarı Vehip Bey'in komutası altındaki kuvvetlerdi.¹⁹⁸ Hicaz Sefer Kuvveti, Hicaz Fırkası'nın iki alay piyade, iki cebel bataryası, iki makineli tüfek bölüğü ve bir sıhhiye müfrezesinden oluşacaktı. 2.500 civarında olan bu kuvvetlere Medine'den bir muhafız taburu ve 12. Kolordu'dan bir muhabere müfrezesi ve ikmal erleri katılacaktı. Böylece bu kuvvetin 4.700 askerden oluşması planlanmıştı.¹⁹⁹ Vehip Bey Kanal Seferi'ne bu kuvvetleri götürecekti. Hicaz sefer kuvveti, Kanal Seferi için bekletilen iki tümeni takviye edecek ve Akabe tarafını koruyacaktı.²⁰⁰ Hicaz kuvvetinin görevleri; Süveyş'le Tuzlugöl arasından kanalı aşmak ve kanalı Şapdenizi'ne karşı kapamak, ordunun sol tarafını korumak, Mısır halkını ayaklandırmak, Süveyş'e gelen demiryolu ve telgraf hatlarını tahrip etmek, Süveyş alındığı sırada İsmailiye alınmamış olunursa Kahire'ye doğru gösteriş ve İsmailiye'ye taarruz yapmaktır.²⁰¹

Vehip Bey'in kuvvetlerinin Kanal Seferi'ne katılmak için Hicaz'dan ayrılmasıyla bölgede sadece zayıf bir alay ve bir batarya kalmıştır.²⁰² Hicaz Kumandan Vekili Ahmet Bey'in Başkomutanlık Vekaleti'ne gönderdiği şifreye göre Vehip Bey, 28 Aralık sabahı Mekke'den "*Darülharbe müteveccihen hareket*" etmiştir.²⁰³ Vehip Bey emrindeki kuvvetlerle önce Medine'ye gelmiş ve bu kuvvetler

---

¹⁹⁶ Stoddard, **a.g.e.** , s. 132-133

¹⁹⁷ Kürkçüoğlu, **a.g.e.** , s. 78-79

¹⁹⁸ Stoddard, **a.g.e.** , s. 102-103

¹⁹⁹ Behçet, **a.g.e.** , s. 8

²⁰⁰ Stoddard, **a.g.e.** , s. 103

²⁰¹ Muzaffer, **a.g.e.** , s. 19

²⁰² **ATASE**, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 41-1, 41-2, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. III, s. 31

²⁰³ **ATASE**, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist:43-1

Medine'den ayrılarak Maan'a doğru yola çıkmışlardır. Sefer kuvvetinin Hicaz Fırkası'nın 28. Alayı'nın 1. Taburu 18 subay, 206 asker ve iki vagon eşya ile 11 Ocak 1915'de, Hicaz Sefer kuvveti karargahı da 12 Ocak 1915 günü öğleden sonra Medine'den Maan'a hareket etmiştir.²⁰⁴ Hicaz sefer kuvveti, 22 Ocak 1915 tarihinde Maan-Akabe-Nahl yolunu izleyerek tabur tabur harekete başlamış ve ilk grup 31 Ocak'ta Nahl'e gelmiştir.²⁰⁵ Son grup ise 3 Şubat tarihinde Nahl'e ulaşmıştır. Taburlar kuyulardaki suyun ancak bir tabura yetecek kadar olmasından dolayı yirmi dört saat arayla hareket etmişlerdir.²⁰⁶ Cemal Paşa bu yolculuğu, "*Mekke'den Medine'ye yürüyerek, oradan Maan'a şimendiferle gelmiş olan Vehib Bey kumandasındaki Hicaz Seferi Kuvveti de Kal'atülnahl'a muvasalat etmişti*" şeklinde anlatmaktadır.²⁰⁷

Kanal Harekatı yapılan planlar doğrultusunda 30 Ocak 1915 tarihinde başlamış, önce Seferi Kuvvetin 1. kademesi harekete geçmiş, daha sonra Ordu karargahı da kanala doğru yola çıkmıştır. Osmanlı ordusu "*Al bayrak Kahire üzerinde yükselsin!*" nidalarıyla çok ciddi yokluklarla boğuşarak harekete geçmiştir: "*Başkumandanından en son neferine kadar, yalnız 650 gram peksimet ve bir miktar hurma ile zeytinden başka birşey yemeyen, mümkün olduğu kadar az su içmek için nefsinin cebreden bu ordu emin olunuz ki büyük bir ümitle ilerliyordu*". Ordunun ilerleyişi sırasında herkes büyük bir ümitle doludur. Kanal geçilecek, karşı sahile yerleşilecek ve bu sırada da Mısırlı vatanseverler isyan ederek İngilizleri arkadan vuracaklardır. Cemal Paşa, "*İngilizlerin Kanaldaki müdafaa vasıtalarının mükemmeliyeti itibariyle bu seferin zaferle nihayet bulacağına ben ihtimal vermemekle beraber, bütün Seferi Kuvvete bir muvaffakiyet imanı verebilmek için, her gece, yol boyunca, tesadüf ettiğim birliklere pek yakın olan zaferden, bu zaferin ulviyetinden bahsediyordum*" diyerek seferin başarısı konusunda daha başta ümitsiz olduğunu ifade etmektedir. 2-3 Şubat 1915 gecesini İsmailiye üzerine merkez kolu ile baskın hücumu yapılmasına karar verilmiş ve sağ cenah kuvvetinin de Süveys'e bir nümayiş baskını yapılması planlanmıştır. Cemal Paşa'nın ümidi, İngilizleri gafil avlamak ve ilk hamlede İsmailiye'nin güneyindeki Kanal kısımlarını ele geçirmektir. Ondan sonra da 10. Fırka kanalın karşısına geçecek

²⁰⁴ ATASE, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 43-2, 48

²⁰⁵ Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, s. 126, Muzaffer, **a.g.e.**, s. 14

²⁰⁶ Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, s. 126

²⁰⁷ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.162

ve 12.000 kişilik bir kuvvetle oraya yerleşecek, mümkün olduğu takdirde de İsmailiye elde edilecekti. İsmailiye alındıktan sonraki dört beş gün içinde de 8. Fırkanın yürüyüşü hızlandırılarak kuvvetler 20.000 ve daha fazlasına çıkarılacaktı. O sırada Mısırlı vatanseverler de İsmailiye'nin Osmanlıların eline geçmesinden cesaret alarak isyan ederlerse Mısır kurtarılacaktı. Cemal Paşa, hareketin amacının İngilizlere Kanal'da rahat olmayacaklarını anlatmak ve İngilizleri Mısır'a büyük bir kuvvet bağlamak zorunda bırakmak olarak ifade etmektedir. Kendisi Mısır'ın geri alınacağına inanmamakta, ama bunu gerek karargaha, gerekse birliklere açıklamak yerine onları motive etmeye çalışmaktadır.²⁰⁸

2 Şubat 1915 tarihinde Osmanlı kuvvetleri, Kanal'ın yaklaşık on bir kilometre doğusunda mevzilenmişlerdi. Hedef, İngilizlerin İsmailiye yakınlarında şaşırtmak ve 5.000-6.000 kadar askerin Kanalı geçerek batıda “müstahkem bir köprübaşı” tutmasını sağlamaktı. Gerideki kuvvetler ilerlemeye devam ederken bu köprübaşının en azından birkaç gün süreyle elde tutulması gerekiyordu.²⁰⁹ Osmanlı kuvvetleri İsmailiye yakınlarına kadar İngilizlere fark edilmeden gelmeyi başarmış, fakat 600 kişilik bir grup geç kalmıştı. Bu grup 3 Şubat 1915 günü İngilizlerin gözleri önünde kanalı geçebilmişti. İngilizler bu kuvvetleri yakalamış ve diğer kuvvetlerin kanalı geçmeleri için ihtiyaç duyacakları tombazları tahrip etmişlerdir.²¹⁰ Sonunda hücum başlamış, ancak hücum kolu biraz geciktiğinden etraf aydınlanmış ve hareket İngilizlerin gözü önünde cereyan etmeye başlamıştır. Nitekim İngilizler anında karşılık vermiş, karşı sahile geçen 600 Osmanlı askeri esir düşmüştür. Bu sırada İngiliz zırhlıları, kruvazörleri ve zırhlı trenleriyle Osmanlı'nın zayıf topçusu arasında şiddetli bir muharebe başlamış, öğleden sonra bir İngiliz yardımcı kruvazörü tahrip edilmiş,¹⁰ Fırka da muharebe alanına yetişmiştir.²¹¹ Cemal Paşa kuvvet yönünden üstün bir durumda bulunan İngilizlerle savaşmak yerine 4 Şubat 1915 günü geri çekilme emrini vermiştir. İngilizler geri çekilen Osmanlı kuvvetleri takip

---

²⁰⁸ Cemal Paşa, **a.g.e.** , s.162-164

²⁰⁹ Stoddard, **a.g.e.** , s. 103

²¹⁰ Stoddard, **a.g.e.** , s. 103, Erden, **Suriye Hatıraları**, s. 39-44

²¹¹ Cemal Paşa, **a.g.e.** , s.165

etmemişlerdir.²¹² Cemal Paşa ”Artık vaziyet tamamiyle taayyün etmiş ve Seferi Kuvvetin nümeyiş maksadında tamamen başarı kazandığına ve fakat Kanal’ı geçmek ve İsmailiye’yi zabt etmek imkanı katiyen mevcut olmadığına kanaat hasıl etmişim.” diyerek sonucu kabullendiğini ifade etmektedir. Cemal Paşa durumu Mersinli Cemal Paşa, Erkanı Harbiye reisi Von Kress’le görüşerek geri çekilmeyi teklif etmiştir. Seferi kuvvet alınan kararın ardından geri çekilmeye başlamış, 15 Kanunusani 1915’de Birüssebi’deki ordugahtan ayrılan kuvvetler, bir ay sonra 15 Şubat 1915’de tekrar Birüssebi’ye dönmüşlerdir.²¹³

Vehip Bey’in Hicaz Vali ve Komutanlığı’ndan alınarak IV. Ordu emrine verilmesi ve Birinci Kanal Seferi’ne alınması Şerif Hüseyin’in isyan etmesinde etkili oldu mu? Gerçekten Vehip Bey, Hicaz’da Şerif Hüseyin’in sürekli şikayet ettiği bir valiydi. Şerif Hüseyin, bir taraftan da Vehip Bey’den çekinmekteydi. Ali Fuat Erden, Hicaz fırkasının IV. Ordu emrine verildiği sıradaki durumun şöyle değerlendirildiğini açıklamaktadır: “Mekke Emirinin Hükümet ile münasebetinin iyi olmadığı bilinmektedir. Fakat Emir, isyan ve İngilizlerle ittifak edecekse, Hicaz Fırkası bunu menedemez ve isyan vukuunda fırka her tarafta muvasalesi kesilerek mahsur kalır ve ne karadan ne denizden kendisine yardım etmek ve erzak göndermek mümkün olmayacağından felakete uğrar. Hicaz Fırkasını Mısır seferine iştirak ettirmek her suretle lüzumlu ve faydalıdır ve muhtemel bir isyan halinde fırkayı, felaketten korumak mülahazası da Mısır seferi münasebetiyle onu Hicazdan kurtarmak için ciddi bir sebep teşkil eder. Öte yünden Mekke Emirinin Mısır seferine iştirak arzusunun samimi olması ve Emire karşı gösterilecek güvenin geçmişteki anlaşmazlığı ve soğukluğu gidermeğe yaraması da muhtemeldir.”²¹⁴ Yine Erden, Hicaz Tümeninin Mekke’den çıkması ve Şerif Ali’nin Medine’de kalmasının Mekke Emiri Şerif Hüseyin tarafından daha önceden yapılan bir planın parçası olarak görmektedir. Emir böylece hem Mekke, hem de Medine’de durumunu

²¹² Stoddard, **a.g.e.** , s. 103, Erden, **Suriye Hatıraları**, s. 45, İsmet Üzen, Birinci Dünya Savaşı’nda Kanal Seferleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 237-238

²¹³ Cemal Paşa, **a.g.e.** , s.165-167, Eşref Kuşçubaşı Osmanlı komutanlarından hiçbirinin hareketin başarıya ulaşacağı veya İsmailiye alınca Mısır halkının İngilizlere karşı isyan edecekleri beklentisinde olmadıklarını belirtmiştir. Stoddard, **a.g.e.** , s. 104, Cemal Paşa Kanal seferini bir keşif seferi olarak değerlendirmekte ve bu yönüyle başarılı kabul etmektedir. Özellikle bu seferin, İngilizlerin Çanakkale taarruzunu ertelemelerine yol açtığını, Mısır’da en az 250.000 kişilik bir kuvvet bulundurmak zorunda kaldıklarını, bu yönüyle de hareketin başarılı sayılması gerektiğini söylemektedir. Cemal Paşa, **a.g.e.** , s.168

²¹⁴ Erden, **Paris’ten Tih Sahrasına**, s. 53

güçlendirmiştir.²¹⁵ Nitekim Şerif Hüseyin'in isyanı öncesinde Kanal Harekatı'na iştirak bahanesiyle Medine'de beşyüz kadar "Bedevi gönüllü" bulunmaktaydı. Bunlar, Medine'nin kuzeydoğusunda bulunmakta ve başlarında Şerif Hüseyin'in oğlu Şerif Ali yer almaktaydı. Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Faysal da bu kuvvetleri karşılamak ve beraberce Kanal'a gitmek bahanesiyle Şam'dan Medine'ye gelmiş ve bu kuvvetlere beş yüz mavzer tüfeği verilmesi için Cemal Paşa'dan muhafızlığa yazılan bir emir de getirmişti.²¹⁶ Behçet, "*Mekke-i mükerrermeden kuvvet alınması Emirinin ekmeğine yağ sürdü. Teşebbüsünü teshil ve tesri eyledi.*" sözleriyle Hicaz kuvvetinin alınmasının hatalı olduğunu ileri sürmektedir.²¹⁷ Vehip Bey'in Kanal Seferi'ne iştirak etmek üzere Hicaz'dan ayrılmasıyla "*Mekke Emiri bundan sonra daha da şımaracak ve hatta o, Albay Vehib'in yerine atanarak Medine'ye gelmiş bulunan yeni vali ve komutan Galip Paşa'yı adeta Mekke'ye sokmak istemeyecek ya da ona gözdağı vermek gibi garip bir davranışa girecektir.*"²¹⁸ Aynı yorum Süleymaniyeli Mehmed Emin tarafından da yapılmıştır. Mehmed Emin, Hicaz'ın seferberlik ilanından muaf tutulması ve sonra da kuvvetinin büyük bir kısmının Kanal Seferine gönderilmesinin ciddi bir otorite kaybına neden olduğunu, geriye kalan kuvvetlerle bu kadar geniş bir bölgenin ve sahillerinin savunulmasının imkansız olduğunu belirtmektedir.²¹⁹ Larşer, "*Şerif Türk kıtaatının 1914-15 kışında 3 tabura(2 Mekke, 1 Medine) inmesinden istifade etmemiş idi, bilakis Kudüs'de az çok bir rehine olarak tutulan oğlu Faysal vasıtasıyla Cemal Paşa ile bir sürü muhaberata girişmiş idi...*" ifadelerini kullandıktan sonra Hüseyin'in oğlu Faysal'ın da kurtulmasından sonra 2 Haziran 1915 tarihinde açıkça isyana karar verdiğini belirtmektedir.²²⁰ Cemal Paşa "Hatırat"ında Şerif Hüseyin'in isyan etmesinde hatası olduğu iddiasına şöyle cevap vermektedir: "...*Vehip Bey kumandası ile Mekke'den getirtmiş olduğum kuvvet ta Süveyş yakınına kadar ilerlemişti. Umumiyetle dönmeye karar verdiğim zaman bu müfrezeyi de Maan'a kadar geri çektim. Vehip Bey o sırada 2. Ordu Kumandanlığı ile İstanbul'a gelmiş olduğundan müfrezesini Kaymakam*

²¹⁵ Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, s. 59

²¹⁶ Naci Kaşif Kıcıman, **Medine Müdafaası yahut Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?**, İstanbul, Sebül Yayinevi, 1971, s. , Kandemir de aynı düşüncededir. Bkz. Feridun Kandemir, **Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler Medine Müdafaası**, İstanbul, Yağmur Yayinevi, 1974, s. 428

²¹⁷ Behçet, **a.g.e.**, s. 34

²¹⁸ **Birinci Dünya Harbi'nde Hicaz**, s. 147

²¹⁹ Mehmed Emin, **a.g.e.**, s. 54

²²⁰ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. III, s. 35

Necib Bey kumandasıyla yine Mekke'ye geri göndermiştim. Bunu söylemekten maksadım, Şerif Hüseyin'in ihtilalini oradaki kuvveti lüzumsuz yere almış olduğuma hamlettiklerini işittiğim bazı boş kafalılara cevap vermekten ibarettir."²²¹

Burada dikkat çeken bir başka konu da Hicaz sefer kuvvetinin sefer kuvvetlerine yetişememesinden dolayı hiçbir savaşa katılamamasıdır.²²² Sefere katılamayan Hicaz kuvvetinden 3 subay, 115 asker ve 2 hayvan, 5 vagon eşya 7 Mart 1915 tarihinde Maan'dan Medine'ye geri gönderilmiştir. Yine Hicaz kuvvetinden üç piyade taburu ile 129. Makineli Tüfek Bölüğü ve bir top bataryası Maan'da bırakılmış, geri kalan bir müfreze ve fırka karargahı Medine'ye gönderilmiştir.²²³ Yine Vehip Bey'in Medine'den getirdiği iki cebel topu da Medine'ye geri gönderilmiştir.²²⁴ Cemal Paşa, 5 Mart 1915 tarihinde Başkomutanlık Vekaleti'ne gönderdiği şifrede; Maan'da bulunan Hicaz sefer kuvvetini ziyaret ettiğini ve *"bu kuvveti şayan-ı hayret yürüyüş ve pek zahmetten sonra pek güzel ve taze"* bulduğunu bildirmiştir.²²⁵

Vehip Bey, Müstakil Hicaz Fırkası Komutanı iken 10 Şubat 1915 tarihli irade ile 9. Kolordu Komutanlığı'na tayin olmuştur.²²⁶ 9. Kolordu Komutanlığı'na tayin olduktan sonra da, miralay olan rütbesi mirlivalığa yükseltilmiştir(11 Şubat 1915).²²⁷

Sonuç olarak Vehip Bey Müstakil Hicaz Fırkası komutanı göreviyle geldiği Hicaz'da valilik görevini de üstlenmiş ve bir yıldan biraz fazla süren görevi boyunca Şerif Hüseyin'le yoğun bir mücadeleye girişmiştir. Şerif Hüseyin kendisini Hükümete devamlı şikayet etmiş, O da Emir'in güvenilmezliğini sürekli olarak gündemde tutmuştur. Sonunda Birinci Kanal Seferi için görevlendirilen Vehip Bey, Hicaz'dan Maan'a kadar gelmiş, ancak sefere yetişememiştir.

---

²²¹ Cemal Paşa, **a.g.e.** , s.173

²²² Behçet, **a.g.e.** , s. 28, Muzaffer, **a.g.e.** , s. 31

²²³ **ATASE**, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 75

²²⁴ **ATASE**, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 81

²²⁵ **ATASE**, BDH, Klasör: 164, Dosya: 719, Fihrist: 75-2

²²⁶ **BOA**, İ. HB, Dosya No: 165, Gömlek No: 1333/Ra-042, 25 Ra 1333(Hicri), Arar ve Ilgar ise Vehip Paşa'nın yeni bir hazırlığa girişmeden V. Ordu'ya bağlı, Ezine'deki XV. Kolordu Komutanlığı'na tayin olduğunu yazmaktadır. Arar, **a.g.m.(2)**, s. 42, Ilgar, "I. Dünya Savaşı'nın Ünlü Komutanlarından Vehib Paşa", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl: 8, C. I, Sayı: 5, İstanbul, 1972, s. 19

²²⁷ **BOA**, İ.HB, Dosya No: Gömlek No:1333/Ra-059, 26 Ra 1333, Arar, Vehip Paşa'nın Çanakkale Savaşı'ndan sonra İkinci Ordu Komutanlığı'na tayini ile birlikte "mirliva" rütbesine yükseldiğini belirtmekteyse de bu bilgi yanlıştır. Arar, **a.g.m.(2)**, s. 42

2.4. VEHİP PAŞA'NIN II. ORDU KOMUTANLIĞI

2.4.1. Vehip Paşa'nın II. Ordu Komutanlığı'na Tayini

Mirliva Vehip Paşa, III. Ordu Kumandanlığı'na 14 Şubat 1915 tarihinde tayin olmuştur.²²⁸ Ancak üç gün sonra Vehip Paşa'nın II. Ordu Komutanlığı'na, II. Ordu Kumandanı Mirliva Mahmud Kamil Paşa'nın da Üçüncü Ordu kumandanlıklarına tayinleri gerçekleşmiştir(17 Şubat 1915).²²⁹ Vehip Paşa, II. Meşrutiyetin ilanından sonra kısa bir süre görev yaptığı II. Ordu'ya bu sefer komutan olarak dönüyordu. Vehip Paşa, 20 Şubat'ta Medine'ye gelmiş, daha sonra İstanbul'a doğru yola çıkmış ve 26 Şubat 1915 tarihinde Haydarpaşa'ya ulaşmıştır. II. Ordu Karargahına gelerek göreve başlaması ise ertesi gün yani 27 Şubat 1915 tarihinde gerçekleşmiştir.²³⁰ Liman Von Sanders'in V. Ordu Komutanlığı'na tayini üzerine I. Ordu Komutanlığı'na bir süre Vehip Paşa vekalet etmiş, daha sonra bu göreve Goltz(Golç) Paşa tayin edilmiştir.²³¹ O dönemde II. Ordu'nun karargahı İstanbul'da bulunmaktaydı. Vehip Paşa, İstanbul'da ancak beş ay kadar kalabilmiş ve yeni görevi Çanakkale Cephesi olmuştur.

2.4.2. Temmuz Ayına Kadar Çanakkale Cephesi Muharebeleri

18 Mart yenilgisinden sonra İngiliz ve Fransızların her şeyi göze alarak harekate devam edecekleri tahmin ediliyordu. Birleşik Filo ile bir buçuk ayda İstanbul'u alacaklarını düşünen İtilaf devletleri bundan sonra karadan İstanbul'u ele geçirmeyi deneyeceklerdi. Türk Genelkurmayı bu şartlarda yeni bir taarruza karşı Boğaz savunmasını güçlendirmeye çalıştı.²³² Bu çerçevede 3. , 15. Kolordular, 5. Tümen ve Bağımsız Süvari Tugayı'ndan meydana gelen V. Ordu kurularak komutanlığına Liman Von Sanders atandı.²³³

Müttefikler, kara muharebesini 25 Nisan 1915 tarihinde Saros, Arıburnu ve Seddülbahir bölgelerinden çıkarma yaparak başlattılar. Bundan sonra Temmuz ayına

²²⁸ BOA, İ. HB, Dosya No:165, Gömlek No: 1333/Ra-053, Tarih: 29/Ra/1333 (Hicri) **Bkz: Ek:12**

²²⁹ BOA, İ. HB, Dosya No:166, Gömlek No: 1333/R-006, Tarih: 02/R /1333 (Hicri) **Bkz: Ek:13**

²³⁰ Nilüfer Hatemi, **Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, C. I, s. 306

²³¹ Hatemi, **a.g.e.** , s. 311

²³² **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Cephesi Harekatı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1997, C. V, s. 51. (Bundan sonra **BDHTH Çanakkale Cephesi** şeklinde kısaltılacaktır.)

²³³ **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s. 52

kadar Çanakkale Cephesi'nde şu muharebeler gerçekleşti: Birinci Kirte Muharebesi(28 Nisan 1915), İkinci Kirte Muharebesi(6-8 Mayıs 1915), 9-24 Mayıs Muharebeleri, Üçüncü Kirte Muharebesi(4-6 Haziran), Birinci Kerevizdere Muharebesi(21-22 Haziran 1915) ve Zığındere Muharebesi(28 Haziran-3 Temmuz 1915).²³⁴

2.4.3. Vehip Paşa'nın Çanakkale Cephesinde Güney Grubu Komutanlığı'na Getirilmesi

Vehip Paşa Seddülbahir'de yaşanan kanlı Zığındere Muharebeleri sonrasında birliklerini geri hatta çekmek isteyen Weber Paşa'nın yerine tayin edilmiştir.²³⁵ XIV. Kolordu Kumandanlığı'na Mirliva Trommer ve XV. Kumandanlığı'na Mirliva Weber Paşalar 4 Nisan 1915 tarihinde tayin edilmişlerdi.²³⁶

Vehip Paşa'nın Çanakkale cephesindeki görevi, "Cenub(Güney) Grubu Komutanlığı idi. Vehip Paşa, 9 Temmuz 1915 tarihinde Weber Paşa'nın yerine göreve başladı.²³⁷ Güney Grubu yaptığı savaşlarda çok fazla kayıplar vermişti. Savaşın başlangıcından Vehip Paşa'nın komutası altında yapılan ilk savaş olan İkinci Kerevizdere Muharebesi'ne kadar toplam kayıp sayısı 99.855 askerdi. Subay kaybı da çok fazla olmuş, sadece 7. Tümeğe bağlı taburlarda 75-77'ye ulaşmıştır.²³⁸ Weber Paşa'nın görevden alınmasına neden olan gelişmelerden birisi, Zığındere Muharebesi'nde başlangıçta karşılaşılan mağlubiyettir.²³⁹ O zamana kadar temkinli bir hareket tarzı sergileyen Weber Paşa, Zığındere batısındaki bütün siperlerin İngilizlerin işgaline uğraması üzerine paniğe kapılmış ve geri çekilme emri vermek

²³⁴ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Ankara, TTK Yayınları, 1993, s.78-79(Bundan sonra Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu** olarak kısaltılacaktır.)

²³⁵ Sermet Atacanlı, **Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları**, MB Yayınevi, İstanbul, 2007, 3. Baskı, s. 99

²³⁶ BOA, İ. HB, Dosya No:167, Gömlek No: 1333. Ca/36, Tarih: 19/Ca/1333 (Hicri), Alman Mirliva Weber Paşa 9 Mayıs 1915'de mirlivalıktan ferikliğe terfi etmiş (BOA, İ. HB, Dosya No:168, Gömlek No: 1333/C-076, Tarih: 24/C /1333 (Hicri)), Ferik Weber Paşa'ya 2 Eylül 1915'de muharebe gümüş imtiyaz ve altın liyakat madalyası verilmiştir (BOA, İ. TAL, Dosya No:503, Gömlek No: 1333/L-037, Tarih: 21/ L/ 1333 (Hicri))

²³⁷ Görgülü, **a.g.e.**, s.78-79

²³⁸ Mehmed Nihad, **Harb-i Umumi'de Seddülbahir Cenub Gurubu Muharebatı**, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1336, s. 59

²³⁹ Mehmed Nihad, **a.g.e.**, s. 54, Fahri Belen, **Çanakkale Savaşı**, İstanbul, Harp Akademisi Matbaası, 1935, s. 83(Bundan sonra Belen, **Çanakkale Savaşı** olarak kısaltılacaktır.)

istemiştir.²⁴⁰ Bu olayın ayrıntılarını o sırada Güney Grubu'nun 1. Şube Müdürü olan Binbaşı Nihad, şöyle anlatmaktadır: Güney Grubu Komutanlığı görevini yapan Weber Paşa, artık başka çare kalmadığını söyleyerek, kendisinden kuvvetlerin Alçıtepe önündeki son savunma hattına çekilme emrinin yazılmasını istemiştir. Nihat Bey, bu durumu Liman Von Sanders'in kurmay başkanı olan Kazım Bey(İnanç)'e haber vermiştir. Kazım Bey, Nihad Bey'den kesinlikle direnmesini istemiş, Liman Von Sanders durumdan haberdar olunca Weber Paşa'ya çok kızmış ve 7 Temmuz'da Weber istifa etmiştir.²⁴¹ İngiliz karargahı ise 17 Temmuz tarihli günlük emrinde Weber Paşa'nın "liyakatsızlık" nedeniyle görevden alındığını ve yerine Vehip Paşa'nın getirildiğini belirtmiştir.²⁴² Esat Paşa hatıralarında Weber Paşa'nın istifasını ve yerine kardeşi Vehip Paşa'nın getirilmesini şöyle açıklamaktadır: "... akşama doğru Ordu karargahına gittim. Liman Fon Sanders (Liman Von Sanders) Paşa, Veber Paşa'nın askerlerini düşman bombardımanından kurtarmak için Kayalitepe'ye çekmek düşüncesinde olduğunu söyledi. Erlerimizin savaş eğitiminin yeteri derecede bulunmaması yönünden bu geri çekilmenin yapılmamasını söyledim. Düşüncemi doğru bularak gerekli öğütlerde bulunmak üzere Kurmaybaşkanı Kazım Bey'i Veber Paşa'nın yanına gönderdi."²⁴³ Esat Paşa, ertesi akşam yine ordu karargahına gitmiş ve orada Weber Paşa'nın yanından dönen Kazım Bey(İnanç)'le karşılaşmıştır. Kazım Bey, Weber Paşa'nın kurmay başkanı Yüzbaşı Tovney(Thauvenay)'in de aynı düşünceye sahip olduğunu söylemiştir. Esat Paşa bunun üzerine Sanders Paşa'nın yanına gitmiştir. Sanders Paşa, Weber Paşa'ya bulunduğu bölgede direnmesi hakkında kesin emirler verildiğini ve bundan sonra görevine devam etmesinin doğru olmayacağını, yerine "cesur ve güçlü" bir komutan tayin edilmesi için Başkomutanlığa başvuracağını belirtmiştir. Esat Paşa Weber Paşa'yı eleştirmekten de geri durmaz: "*Alman eğitim uzmanlarının istihkam uzmanı olarak bulunan Veber(Weber) Paşa, Güney grubuna gönderildiği tarihten bugüne kadar ne askerimizi barındıracak barınaklar meydana getirmiş,*

²⁴⁰ Belen, **Çanakkale Savaşı**, s. 83

²⁴¹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt 3 ncü Kitap Çanakkale Cephesi Harekatı**, Ankara, Gnkur Basımevi, 1980, s. 209-210(Bundan sonra **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**)

²⁴² Charles F. Roux, **Çanakkale'de Ne Oldu?** Yayına Hazırlayan: Burhan Sayılır, Ankara, Phoenix, 2007, s. 164

²⁴³ Esat Paşa, **Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları**, Yayına Hazırlayan: İhsan Ilgar, İstanbul, Baha Matbaası, 1975, s.90

ne de güvenilir bir tahkimat yaptırmıştı. Onun bu ilgisizliği büyük kayıplar vermemize neden oldu."²⁴⁴

Kuzey ve güney gruplarında sürekli yaşanan muharebelerden dolayı sık sık grupların takviyesi gerekmekte, yeni gelen harbe girmemiş, taze kuvvetler buralara gönderilmekteydi.²⁴⁵ Weber Paşa'nın görevden alınmasında Kerevizdere Muharebesi'nde büyük kayıplara uğrayan Güney Grubu tümenlerinin değiştirilmek istenmesi de diğer etkili bir nedendir. Bu amaçla, Temmuz başında 5. ve 14. Kolordu'dan oluşan II. Ordu'nun Çanakkale'ye gönderilmesi kararlaştırılmış ve Vehip Paşa da Güney Grubu komutanı olarak tayin edilmiştir. Bundan sonra Seddülbahir bölgesinin savunmasının başında Vehip Paşa bulunmuştur.²⁴⁶ Vehip Paşa, 1 Temmuz 1915 günü öğleden sonra Kurmay Başkanı Albay Nihat Bey, Yarbey Cevat Bey ve yaverleriyle Kuzey Grubu Karargahı'na gelerek incelemelerde bulunmuştur. Buradaki görüşmelerinde Liman Von Sanders'in emrinde olmamak ve doğrudan Başkomutanlık'a bağlı olmak şartıyla Güney Grubu Komutanlığı görevini kabul edebileceğini açıklamıştır.²⁴⁷ Vehip Paşa 8 Temmuz'da tekrar Gelibolu Yarımadası'na gelmiş ve Kuzey Grubu Karargahı'na giderek Liman Von Sanders'le görüşmüştür.²⁴⁸

Başkomutanlık 6 Temmuz 1915 tarihinde V. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazıyla Vehip Paşa'nın atanması kararını tebliğ etmiştir: "*Güney Grubu Komutanlığı'na, 2. Ordu Komutanı Vehip Paşa atanmıştır. Kendisi, sizin emriniz altında bulunacak ve Grup Komutanı olarak bir ordu komutanı yetki ve ödeneklerini haiz olacaktır. Hemen görev yerine hareket etmesi kendisine bildirilmiştir...*"²⁴⁹ Vehip Paşa bu görevinde Liman Von Sanders komutasında görev yapmıştır.²⁵⁰ Esat Paşa anılarında Vehip Paşa'nın Liman Von Sanders'in komutası altında olmadığını, doğrudan

²⁴⁴ Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 90-91

²⁴⁵ Hayri, **Harb-i Umumide Çanakkale Muharebat-ı Berriyesi Anafartalar Grubu Muharebatı**, İstanbul, Erkam Harbiye Mektebi Matbaası, 1336, s. 4

²⁴⁶ Demaz, **Çanakkale Seferi**, Nakleden: Bahaeddin, İstanbul, Askeri Matbaa, 1930, s. 86, Liman Von Sanders: **Türkiye'de Beş Yıl**, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, 3. Baskı, s. 104, Belen, **a.g.e.**, s. 86, **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 171

²⁴⁷ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 225, Atacanlı, **a.g.e.**, s. 101

²⁴⁸ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 226

²⁴⁹ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 211, Aynı emirde Weber Paşa'nın II. Ordu Komutanlığı Vekaleti'ne atanması uygun görülümüşse de Sanders bunu uygun bulmamış ve yaptığı teklifle Almanya'ya geri gönderilmiştir. **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 211

²⁵⁰ Ilgar, **a.g.m.**, s. 19, Demaz, **a.g.e.**, s. 86

Başkomutanlık'a bağlı olarak görev yaptığını belirtmektedir.²⁵¹ Ancak yukarıdaki emirden anlaşılacağı gibi Vehip Paşa "Grup Komutanı" olarak bir "ordu komutanı" yetkisini kullanacak olsa da yine de Sanders'e bağlı olarak görev yapmıştır. Nitekim Çanakkale cephesinden gönderilen bütün harp raporlarında "*Cenub Grubu*" olarak yer almış, günlük gelişmeler Sanders tarafından Başkomutanlık Vekaleti'ne bildirilmiştir. Burada dikkat çeken bir konu da Sanders'in Başkomutanlık Vekaleti'ne gönderdiği raporlarda cephenin durumunu belirtirken; "*Şimal Grubu cephesi*", "*Anafartalar Grubu cephesi*", "*Saros Grubu cephesi*" ifadesini kullanmasına karşılık Güney Grubu için "*Cenub Grubu II. Ordu cephesi*" ifadesini kullanmayı tercih etmesidir.²⁵² Liman Von Sanders ise anılarında bu konuda herhangi bir bilgi vermemektedir.

Vehip Paşa'nın 9 Temmuz 1915 tarihinde komutasını üstlendiği Güney Grubu, Çanakkale Savaşı'nda İkinci Kerevizdere (12-13 Temmuz 1915), 6-13 Ağustos 1915 Muharebeleri ve Eylül 1915'de başlayan mevzi muharebelerini yaptı. Vehip Paşa'nın yerine 9 Ekim 1915 tarihinde Cevat Paşa(Çobanlı) tayin oldu.²⁵³ Vehip Paşa'nın Güney Grubu komutanlığı yaptığı sırada Şehzadeler Abdülhalim Efendi, Abdürrahim Efendi ve Osman Fuad Efendi Çanakkale Cephesi'ni ziyaret etmiştir.²⁵⁴

Vehip Paşa, 9 Temmuz tarihinde Salimbey Çiftliği'ndeki Güney Grubu Karargahı'na gelerek görevine başladı.²⁵⁵ Vehip Paşa görevi devraldıktan sonra ilk emrinde; Güney Grubu Komutanlığı görevine başladığını, şimdiye kadar gösterilen cesaret ve metinlikten cesaret alarak kesin başarının elde edileceğine inandığını belirtmiştir.²⁵⁶ Weber Paşa da 9 Temmuz'da yayınladığı veda mesajında "...*Kanımcı pek büyük ve yüceltmeye layık askeri değeri haiz olan Türk Ordusu'yla Seddülbahir önlerinde yaptığım muharebelerin, askerlik hayatımın en kutsal ve en değerli anılarını teşkil*

²⁵¹ Esat Paşa, **a.g.e.** , s. 268-269

²⁵² **ATASE**, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 20-4, **ATASE**, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 23, 23-1, **ATASE**, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 24, 24-1, Bu örnekler çoğaltılabilir. Liman Von Sanders, II. Ordu'nun cepheden ayrılmasından sonra harp raporlarında sadece "Cenub Grubu" ifadesini kullanmıştır. Bkz: **ATASE**, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 64-1, 71, 74

²⁵³ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s.78-82, Mehmed Nihad, **a.g.e.** , s. 54, Belen, **a.g.e.** , s. 83

²⁵⁴ **Harb Mecmuası**, Kanunusani 1331(Rebiülevvel 1334), Yıl: 1, sayı: 4, s. 50

²⁵⁵ Demaz, **a.g.e.** , s. 86, **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 226

²⁵⁶ Atacanlı, **a.g.e.** , s. 102, **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 226

*edeceğini de ayrıca bildiririm” demekteydi.*²⁵⁷ Vehip Paşa Weber Paşa'nın yerine göreve başladığında Güney Grubu'nda muharip ve muharip olmayan insan sayısı 45.000 civarındaydı. Silah sayısı da buna yakındı.²⁵⁸ Vehip Paşa'nın Güney Grubu Komutanlığı görevini üstlendiği sırada, Birinci ve İkinci Kirte Muharebeleri ile Zığındere ve Birinci Kerevizdere Muharebeleri geride kalmıştı. Vehip Paşa, Seddülbahir Muharebeleri'nin en şiddetli olduğu dönemin sonlarında göreve başlamıştı.²⁵⁹ İtilaf kuvvetleri, Haziran ayından itibaren Zığındere ve Kerevizdere bölgelerinde sınırlı taarruz hareketlerine girişerek Türk Komutanlığının dikkatini güney bölgesine yoğunlaştırmaya çalıştılar. Amaçları Ağustos ayında planladıkları Anafartalar çıkartmasının başarısını daha baştan garantiye almaktı. Gerçekten de bu planlarında başarılı oldular. Türk kuvvetlerinin çoğu güneye kaydırıldı.²⁶⁰

İngilizler, 28 Haziran 1915'den 5 Temmuz 1915'e kadar devam eden Zığındere Muharebeleri'nde istedikleri hedeflere ulaşamadılar. Hem İngilizler, hem de Fransızlar bu muharebelerde çok yorgun ve bitkin düştüler. Bu nedenle de kazandıkları başarıyı devam ettiremedikleri gibi yeniden yapmayı düşündükleri taarruzu da 12 Temmuz'a kadar ertelediler. Bu durum Türk kuvvetlerinin Güney Grubu'na yeni kuvvetlerle takviye yapmak ve mevzilerini güçlendirmek imkanını sağlamıştır.²⁶¹

Güney Grup Komutanlığı, 9 Temmuz 1915 tarihinde İngilizlere başvurarak iki tarafın şehitlerinin gömülmesi için beş saatlik bir ateşkes istemiş, fakat bu teklif kabul edilmemiştir.²⁶² Hamilton hatıralarında cepheye yeni atanan Türk Komutanı(Vehip Paşa) 10 Temmuz 1915 tarihinde ölülerin gömülmesi için yaptığı ateşkes önerisini reddettiğini belirterek “... *Oysa savaş alanlarında binlerce Türk ölüsü birbirini üstüne yığılmış yatıyor. Değil bir bölge, Gelibolu Yarımadası'nın havası kokan cesetler yüzünden, çok iğrenç bir durumda idi. İnsanlık ve sağlık bakımından anlaşılmaz bir durum. Bir söylentiye göre, Türkler ölülerini, dikenli tellerden daha iyi engel oluşturdukları*

---

²⁵⁷ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 226

²⁵⁸ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 228

²⁵⁹ Atacanlı, **a.g.e.** , s. 102

²⁶⁰ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s.78

²⁶¹ **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s. 170

²⁶² Mehmed Nihad, **a.g.e.** , s. 54, **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s. 171

için gömmüyorlarmış...” ifadelerini kullanmaktadır.²⁶³ Hamilton’un bu sözlerine karşılık Abdülkadir Noyan, şehitlerin defni için ateşkes teklif eden mektubu Yüzbaşı Yusuf Bey’le kendisinin götürdüğünü, cevap için akşama kadar beklediğini, ancak olumsuz cevap verildiğini anlatmaktadır.²⁶⁴ Noyan gördüğü manzarayı şöyle aktarmaktadır: “İlk siperlerin manzarası çok elemli idi. Önde, yatan şehitlerimiz ve düşman maktulleri o derece sık idi ki, Cuma Namazında bir camide cemaatin secdeye yatmış manzarasını andırıyordu. Yalnız, bu yatış gayri muntazamdı ve ebedi bir sükuna dalmış şehit ve maktullerin mahşeri halinde görülüyordu. Bu ölülerin ağız ve burnuna sinekler yumurtlamış ve buralarda büyüyüp, beslenen sürfeler(kurtlar) tombul ve beyaz şekil almış olduğu halde siperlere karınca gibi yürüyor, iğrenç bir manzara hasıl ediyordu. Günlerce açıkta kalmış cesetler kokmuş, etrafa çok fena bir koku yayılmıştı...”²⁶⁵

2.5. VEHİP PAŞA’NIN GÜNEY GRUBU KOMUTANLIĞI DÖNEMİNDEKİ MUHAREBELER

2.5.1. İkinci Kerevizdere Muharebesi(12-13 Temmuz 1915)

2.5.1.1. Muharebe Başlangıcında Türk ve İtilaf Kuvvetlerinin Durumu

Türk tarafının “İkinci Kerevizdere Muharebesi” adını verdiği ve iki gün süren bu muharebeye İngilizler “Alçıtepe Harekatı” veya “Kanlıtepe Harekatı”, Fransızlar ise “Beşinci Kerevizdere Harekatı” adını vermişlerdir.²⁶⁶ Vehip Paşa, göreve başladıktan sonra üç gün süreyle cepheyi dolaşarak durumu öğrenmeye çalışmıştır. İnceleme sonrasında askerlerine hitaben yayınladığı emirde; düşmanın kabiliyetsiz, fakat sayıca üstün olduğunu, ancak bugünkü azim, inanç, cesaret gayret ve bilinçle birleşince zaferden zafere koşulacağını ifade etmiştir.²⁶⁷ Vehip Paşa’nın Güney Grubu komutanı olmasından sonra 10 Temmuz 1915 tarihinde 5. ve 14. Kolorduların da Çanakkale’ye gelmeleri üzerine yeni bir teşkilat oluşturulmuştur. Buna göre: Sağ cenahta 1. , 8. ve 10. Tümenlerden oluşan 14. Kolordu; sol cenahta 4. , 13. ve 14.

²⁶³ İan Hamilton, **Gelibolu Hatıraları**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2006, s. 226-227

²⁶⁴ Cemalettin Yıldız, **Seddülbahir Kahramanları**, İzmir, Çağlayan Matbaası, 2003, s. 110-111

²⁶⁵ Yıldız, **a.g.e.** , s. 110

²⁶⁶ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 232, **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s. 170

²⁶⁷ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 229

Tümenlerden oluşan 5. Kolordu yer alacaktı.²⁶⁸ Yine bu grup bünyesinde yer alan 6. , 7. , 11. ve 12. Tümenlerle 3. ve 4. Tümenlerin dörder taburları kademeli olarak geriye gönderilecekti. Ancak, tümenlerin geri gönderilmesi tamamlanmadan yeni bir taarruz başlamıştır.²⁶⁹

Vehip Paşa'nın yeni komutayı üstlendiği sırada V. Ordu'nun durumu şöyleydi:

Saros Grubu: 12. Tümen ve müstakil süvari livasından oluşmaktaydı. Despot limanı kuzeyinde ve Saros sahilinde, Despot ve Ece limanları arasında bir süvari alayı ile Azman arasında dört taburluk müfreze bulunmaktaydı.

Şimal Grubu: 5. , 9. , 16. ve 19. tümenlerden meydana gelmekte, 5. ve 9. Tümenler ihtiyat olarak görev yapmaktaydı.

Asya Grubu: 2 ve 3. Tümenlerden meydana gelmekte, Kumkale ve Beşiğe sahillerinde bulunmaktaydı.²⁷⁰

Cenub Grubu(2. Ordu): Sağdan itibaren 1. , 4. , 7. ve 11. Tümenlerden oluşmaktaydı. Mevzide 6. Tümen ihtiyat olarak görev yapmaktaydı.²⁷¹

Hamilton, Zığındere Muharebelerinde elde ettikleri başarıyı devam ettirmek üzere, Fransız topçu kuvvetlerinin de yardımıyla 12 Temmuz'da Seddülbahir bölgesinde yeni bir taarruz yapmaya karar vermişti. Amacı, İngilizlerin sağ ve sol kanatlarını aynı hizaya getirmektir.²⁷² İtilaf kuvvetleri yaz sıcaqları ile beraber bir taraftan sinekle mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Öyle bir durum ortaya çıkmıştı ki, “...Bir avuç sinek yutmadan bir şey yiyebilmek mümkün değildi...”. Sıcaklar dizanterinin de yayılmasına neden olmuştu. Sadece Anzaklar arasında bir haftada 1.200 asker bu hastalıktan ölmekteydi. İtilaf askerleri soluk benizle ve sıska vücutla gezmekteydiler. Hatta Hamilton bile bu hastalıktan yatağa düşmüştü.²⁷³

İtilaf kuvvetleri bir türlü kesin sonuç alamadıklarından ciddi bir şekilde moral kaybetmişler ve hedeflerini belirlemede tereddüde düşmüşlerdi. Artık büyük

²⁶⁸ Mehmed Nihad, **a.g.e.** , s. 54, Belen, **a.g.e.** , s. 83

²⁶⁹ Mehmed Nihad, **a.g.e.** , s. 54, Belen, **a.g.e.** , s. 86-87, Esat Paşa, **a.g.e.** , s.143, **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 230

²⁷⁰ Belen, **a.g.e.** , s. 87

²⁷¹ Demaz, **a.g.e.** , s. 86, Belen, **a.g.e.** , s. 87

²⁷² Belen, **a.g.e.** , s. 87, **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 232

²⁷³ Frank Knight, **Çanakkale Savaşı**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1971, s. 40

hedefler yerine, hattın birkaç kilometre ilerletilmesini ve Türk kuvvetlerini meşgul edecek şekilde bir gösteri yapılmasını yeterli buluyorlardı.²⁷⁴ İngiliz ilerleyişine Fransız topçusu da destek verecek ve taarruza katılarak Kerevizdere batısındaki Türk mevzilerini ele geçirecekti. Taarruz, Fransızların Ragnon adını verdikleri mevziden Kanlıtepe'ye kadar devam edecekti.²⁷⁵ İngilizler bu taarruz ile Kerevizdere'nin yüksek kısımlarındaki Türk siperlerini ele geçirmek, böylece vadinin alt kısımlarındaki savunmayı saf dışı etmek ve derenin sol tarafında ilerlemeyi amaçlamışlardı.²⁷⁶ Bu taarruza 52. İngiliz Tümeni ile 1. ve 2. Fransız Tümenlerinden dörder tabur katılacak,²⁷⁷ 29. Tümen de gösteriş yapacaktı.²⁷⁸ İngiliz komuta kademesi muharebe için çok iyi bir hazırlık yapmış, hangi saatte hangi topların kaç mermi atacakları bile belirlenmişti.²⁷⁹

2.5.1.2. Muharebenin Başlaması ve Gelişimi

İtilaf kuvvetleri iyi bir topçu hazırlığından sonra 12 Temmuz'da sabahleyin taarruza başladılar.²⁸⁰ Bu muharebenin komutanı 2. Ordu ve Güney Grubu Komutanı olan Vehip Paşa idi. Güney Grubu'nun kurmay başkanlığını Albay Nihat Bey(Anılmış) yapmış, bu grubun kurmaylığını ise Yüzbaşı Salih Bey(Omurtak) üstlenmiştir. Güney Grubuna bağlı olan 14. Kolordu'nun(sağ kanat) komutanlığını 10 Temmuz'dan itibaren Trommer Paşa yapmıştır. Yine aynı Gruba bağlı olan 5. Kolordu Komutanlığı'na 13 Temmuz'da Fevzi Paşa(Çakmak) getirilmiştir. Bu sırada Vehip Paşa'nın emri altında görev yapan bazı subaylar şunlardır: 1. Tümen Komutanı Yarbay Cafer Tayyar (Eğilmez), 13. Tümen Kurmay Başkanı Önyüzbaşı Naci (Tınaz), 14. Tümen Komutanı Yarbay Kazım Karabekir, 14. Tümen Kurmay Başkanı Yüzbaşı Saffet (Arıkan) ve 4. Tümen Komutanı Yarbay Cemil (Conk)

---

²⁷⁴ Knight, **a.g.e.** , s. 40

²⁷⁵ Belen, **a.g.e.** , s. 87

²⁷⁶ Roux, **a.g.e.** , s. 154

²⁷⁷ Belen, **a.g.e.** , s. 87, **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s. 173

²⁷⁸ Belen, **a.g.e.** , s. 87, **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 235

²⁷⁹ Hamilton, **a.g.e.** , s. 227

²⁸⁰ Mehmed Nihad, **a.g.e.** , s. 54, Demaz, **a.g.e.** , s. 87, Belen, **a.g.e.** , s. 87, Hamilton, **a.g.e.** , s. 229

Beyler.²⁸¹ Bu muharebelerin Alman komutanları 5. Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Albrecht ve 13. Tümen Komutanı Albay Hovik.²⁸²

İngiliz kuvvetleri bir tümen ile Türk cephesinin merkezine, Fransız kuvvetleri sekiz taburla sol kanada saldırarak Kerevizdere Muharebesi'ni başlattılar. Türk tümenlerinden 1. , 7. ve 11. Tümenler cephede bulunuyordu. 6. Tümen ise ihtiyat kuvveti olarak geride beklemekteydi.²⁸³ İngilizlerin ilk taarruzunu 52. Tümenin 155. Tugayı başlattı. 152. Tugay öğleden sonra taarruza katılacak ve 156. Tugay ihtiyat görevi yapacaktı. 155. Tugay'ın taarruzu dört dalga halinde gerçekleşti ve başlangıçta bazı siperler işgal edildi. Fakat kayıplar da çok fazla olmuştu.²⁸⁴

İlk taarruzla birlikte Fransız kuvvetlerinin komutanlarından General Masnou başından yaralanmış ve limanda demirli olan Bretagne adlı hastane gemisine sevk edilmiş, Kurmay Başkanı Binbaşı Romieux ölmüş ve bir yüzbaşı da çenesinden yaralanmıştır. Böylece tümen komutanları devre dışı kalmışsa da birliklere durum haber verilmemiş ve Fransızlar yine de planlarını uygulamışlardır.²⁸⁵ Saat 16.30 civarında 157. Alay da taarruza katılmış ve deniz tümeni de yanaştırılmıştır. Bu sırada Fransızlar da taarruzda küçük başarılar elde etmişlerdir.²⁸⁶ Hamilton 12 Temmuz gününü şöyle anlatmaktadır: "... *Cephede savaş devam ediyor, biz kazanıyoruz, Türkler karşı saldırıya geçiyor, geri çekiliyor, tekrar ilerliyoruz, ardından düşman bastırıyor ve geriliyoruz...*"²⁸⁷

Türk taarruzu üzerine 13 Temmuz sabahı 157. Alayın iki taburu geri çekilmiş, bu durum karşısında kolordunun ihtiyat kuvvetleri de kullanılarak taarruz devam ettirilmiştir. Akşama kadar da kademeli olarak 52. Tümen'in ihtiyatları ve Bahriye Tümeni'nin bir kısmı kullanılmıştır. Fakat İngilizler taarruzdan büyük bir başarı elde edememişlerdi.²⁸⁸ İngilizlerin başarısızlığında sevk ve idarede yapılan

---

²⁸¹ Görgülü, **a.g.e.** , s.78

²⁸² İsmet Görgülü, **Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 132-133

²⁸³ Görgülü, **a.g.e.** , s.78

²⁸⁴ Belen, **a.g.e.** , s. 87

²⁸⁵ Roux, **a.g.e.** , s. 155

²⁸⁶ Belen, **a.g.e.** , s. 87

²⁸⁷ Hamilton, **a.g.e.** , s. 229

²⁸⁸ Roux, **a.g.e.** , s. 156, Belen, **a.g.e.** , s. 87-89

hatalar etkili olmuştur.²⁸⁹ Fransız kuvvetleri ise Kerevizdere batısındaki hedefleri işgal ederek 500 esir almışlardı. İngilizler gece olduğunda durumlarından emin değillerdi. Birlikleri birbirine karışmış, hedeflerini tamamen elde edememişler ve askerleri iyice yorulmuştu. Özellikle bir Türk taarruzunun başlamasından endişe ediyorlardı.²⁹⁰

Vehip Paşa komutasındaki Türk Ordusu'nun Güney Grubu ise, sağdan itibaren 1., 11., 7. ve 4. Tümenler şeklinde mevzilenmişti. 12 Temmuz sabahı Müttefikler önce 11. Tümen'e bir gösteriş ile taarruzu başlattılar. Bir taraftan da 4. ve 7. Tümen'in soluna yapılan şiddetli topçu ateşi sonucunda birinci hat siperlerini, irtibat hendeklerini ve telefon hatlarını tahrip ettiler. 7. Tümen taarruzu püskürtmeyi başarmış, 4. Tümen'in ise mevzilerinin büyük bir kısmı işgale uğramıştı.²⁹¹ İki tümen arasından ilerlemek isteyen Müttefik kuvvetleri, ihtiyat kuvvetlerinin devreye girmesiyle durduruldu. Ancak öğleden sonra 7. Tümen'in solundaki siperler, akşama doğru da 4. Tümen'in elinde kalan son mevziler işgale uğradı. Türk askeri birkaç yüz metre gerideki siperlere çekilerek karşı koymaya çalıştı.²⁹² Vehip Paşa, 12 Temmuz tarihli muharebeler hakkında V. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği raporda; muharebede yaşanan gelişmeleri anlattıktan sonra İngiliz ve Fransızların çok fazla kayıp verdiklerini, topçularının da 60.000 kadar mermi harcadıklarını belirtiyordu.²⁹³ Vehip Paşa, muharebeleri yakından takip etmiş ve daha önce verilen emir gereğince geri gönderilecek olan 5. Tümenin 15. Alayı ve 9. Tümenin 25. Alayının hareketini erteletmişti.²⁹⁴

Osmanlı Erkanı Harbiye Vekaleti ertesi gün, 12 Temmuz tarihindeki muharebelerdeki durumu şu şekilde açıklamıştır.²⁹⁵

"...Seddülbahir aynı gün öğleden evvel her iki cenâhdan bir kısım donanmasının muâvenetiyle kesif bir topçu ateşini müteâkib sağ ve sol cenâhlarımıza taarruza başlamış ve sağ cenâhımıza karşı üç defa tekrar etdikleri taarruz telefât-ı külliye ile tard edilmiştir. Sol

²⁸⁹ Roux, a.g.e. , s. 156

²⁹⁰ Belen, a.g.e. , s. 89

²⁹¹ **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s.173-174, Belen, a.g.e. , s. 89

²⁹² **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s.175, Belen, a.g.e. , s. 89

²⁹³ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 246

²⁹⁴ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 243

²⁹⁵ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2005, s. 176-177(**BOA**, HR. MA, 1135/7)

cenâhda ise muharebe geceye kadar mevzî siper müsâdemesi şeklinde neticesiz devam etmiştir. Bu cenâhda düşmandan iki aded makineli tüfek iğtinâm etdik. Dünkü muharebede düşman hemen altmış binden fazla topçu cephânesi sarf edip azîm zâyîâta dûçâr olduğu halde arzu etdiği muvaffakiyeti elde edememiştir.

30 Haziran [1]331 / [13 Temmuz 1915]

Karargâh-ı Umumî

İstihbârât Şubesi Müdürü

Erkân-ı Harb Binbaşı

Seyfi”

General Hamilton 12 Temmuz tarihli muharebelerle ilgili olarak telsizle aldığı ; “... Derinliğine 170-360 metre ilerledik. Bu gece yeni mevzilerimizde tutunabilirsek, bu yalnız arazi kazanma olmayacak, ileri hatlarımızı da oldukça kuvvetlendirecektir...” haberine çok sevinmiştir.²⁹⁶

Vehip Paşa, 12 Temmuz muharebesinin sonuçlarından memnun kalmamış ve 13 Temmuz’da 4. ve 6. Tümenlere gönderdiği emirde askerlere karşı “*gerekirse şiddet kullanarak*” ikinci hatta kesin olarak savunma yapılmasını emretmiştir.²⁹⁷ Vehip Paşa’nın bu emri gerçekten çok ağırdı. Vehip Paşa kayıpları kabullenememiş ve tepkisini bu şekilde ifade etmişti.

13 Temmuz günü İngiliz ve Fransızlar güneşin ilk ışıklarıyla taarruzu başlatmış ve 7.30’a kadar devam eden topçu ateşiyile Türk mevzilerine ciddi kayıplar verdirmişlerdir.²⁹⁸ Bu sırada 150 kadar Türk askeri hareketin başlamasından 15 dakika sonra teslim olmuş, bu durum Müttefikler tarafından Türk askerinin yorulduğuna bir işaret olarak algılanmıştır.²⁹⁹ Bu yoğun topçu ateşinden sonra İngiliz piyadeleri 7. Tümen cephesine taarruza geçtiler. Ancak Türk piyade ve topçusunun şiddetli ateşleri karşısında önce durakladılar, daha sonra geri çekilmek zorunda kaldılar.³⁰⁰ 7. Tümen cephesinde bu gelişmeler yaşanırken 4. ve 6. Tümenler Vehip Paşa’nın emri doğrultusunda İngiliz ve Fransızların eline geçen mevzilere karşı harekete geçtiler. Ancak bu taarruzlar güçlü topçu desteği alan Müttefik kuvvetleri

²⁹⁶ Hamilton, a.g.e. , s. 229-230

²⁹⁷ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 247

²⁹⁸ **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s.175

²⁹⁹ Roux, a.g.e. , s. 157

³⁰⁰ **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s. 176

karşısında başarılı olamamış, İngiliz ve Fransızların elindeki mevziler geri alınamamıştır.³⁰¹

Vehip Paşa 5. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği emirde, "... Yapılan karşı taarruzların sonuçlanmamasına en büyük neden olarak, kıtaların yığın halinde ileri sürülmesini ve ilk hattın lüzumsuz kuvvetlerle doldurulmasını görüyorum. Cephe gayet dardır. Bu alanda düşmanın da bizden fazla kuvvet kullanması olanaksızdır. Bundan ötürü, birbirinden 15-20 adım uzaklıkta ve birbiri gerisinde birçok siperler yapılarak erlerin seyrek bulunmasının temini ve düşman hücumunu her zaman durdurabilecek düzen alınmasıyla beraber, kıtaların kuvvet kazanmalarından sonra baskın biçiminde düşman siperlerine atlamak ve bu suretle düşmanı ezmek ve yok etmek fırsatlarının daima gözetilmesini önemle rica ederim" diyordu.³⁰²

İngiliz ve Fransız birlikleri 16.30 civarında 4. Tümen ve 7. Tümen'in sol tarafına karşı yeni bir taarruz başlattılar. 4. Tümen ihtiyatlarının da desteğiyle bu taarruzu püskürtmeyi başardı. 4. Tümen bu başarıdan sonra bir gece taarruzu yapmak istemiş, fakat başarılı olamamıştır.³⁰³ Hamilton, 13 Temmuz günü muharebe devam ederken gönderdiği mesajda, birliklerin çatışma halinde olduğunu, fakat durum tam olarak netleşmediğinden sonucun çok şaşkıncı olabileceğini bildirmiştir.³⁰⁴ Mehmed Nihad, ihtiyat kuvvetlerinin bir kısmının takviye için cepheye sürüldüğünü gören diğer ihtiyatların da emir verilmediği halde harekete geçtiğini, "...derhal süngü takarak sırtlardan aşağı inmiş olduklarından bu hareket manen ve maddeten çok büyük tesir yaptı, muharebeyi bitirdi. " şeklinde anlatmaktadır.³⁰⁵ Ogländer de Türk komutanının ancak elindeki son ihtiyatları cepheye sürerek İngiliz ilerleyişini durdurabildiğini belirtir.³⁰⁶

7. Tümen'in sol tarafına taarruz eden İngiliz ve Fransızlar da çok güçlü bir direnişle karşılaştılar ve ilerleme sağlayamadılar.³⁰⁷ Kerevizdere'de yani Güney Grubu'nun bu en şiddetli savaşında Müttefiklerin başarısız olmalarında; 4. ve 6.

³⁰¹ Mehmed Emin, a.g.e. , s. 71, **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s.177

³⁰² **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 249

³⁰³ Sanders, a.g.e. , s. 105, **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s. 177

³⁰⁴ Hamilton, a.g.e. , s. 230

³⁰⁵ Mehmed Nihad, a.g.e. , s. 55

³⁰⁶ C. F. Aspinall Ogländer, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (V)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ağustos, Sayı: 18, s. 43

³⁰⁷ **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s. 177

Tümenlerin olağanüstü gayretleri çok etkili olmuştur.³⁰⁸ Hamilton ise başarısızlığı cephane yetersizliğine bağlamakta, Türkler karşı saldırıya geçtiklerinde çok iyi bir hedef oluşturdukları halde yeterince bombardıman yapılamadığını ifade etmektedir.³⁰⁹

Osmanlı Erkanı Harbiye Vekaleti, Kerevizdere'deki muharebelerin sonucunu basına şu bilgilerle duyurmuştur:³¹⁰

“... Cenûb'da Seddülbahir'de:

30 Haziran sabahından itibaren bütün cephede hafif topçu ateşi devam etdi. Öğleden sonra saat dörtde düşmanın şiddetli topçu ateşlerini müteâkib sol cenâhımıza mükerreren vâki' olan hücumları mukabil süngü hücumlarımızla def' edilmiş ve düşmana küllî telefât verdirilmiştir. Bundan başka 29 Haziran'da bu cenâhdaki siperlerimizden bir kısmına yaklaşmış olan düşman dahi bu taarruzlarımız neticesinde yerlerinden çıkarılarak geriye esas yerlerine sürülmüştür. Bu sıra firara muvaffak olamayan düşman efrâdından on dört İngiliz esir alınmıştır. Anadolu sahil bataryalarımız 29-30 Haziran Seddülbahir muharebâtına muvaffakiyetle iştirâk etdiler. Kerevizderesi civarına sokularak sol cenâhımıza ateş eden düşman torpedo muhriblerinden ikisi bu bataryalarımızın isabetli ateşleri üzerine Boğaz'dan firar ettiler...

1 Temmuz [1]331 / [14 Temmuz 1915]

Karargâh-ı Umumî

İstihbârât şubesi Müdürü

Erkân-ı Harb Binbaşı Seyfi”

Selahaddin Adil Paşa, 2 Temmuz 331(15 Temmuz 1915) tarihinde eşine yazdığı mektupta İkinci Kerevizdere Muharebesi'nden şöyle bahsetmektedir: “... Fırkam bütün Ordu'nun en şanlı, en güzide bir cüzü(parçası) olduğunu isbat etti ki; iki ay gazetelerin mütemadiyen metanetinden bahsettiği sol cenahı, bütün Fransız ve bir kısım İngiliz kuvvetlerine karşı tutmakla düşmanı yıldırtdı. Amma ben de, fedakar zabitlerim de, kahraman efradım da bitti. Her biri kanını pahalıya satarak düşmana üç dört misli zayıat verdirdi...”³¹¹

³⁰⁸ Mehmed Nihad, **a.g.e.**, s. 55

³⁰⁹ Hamilton, **a.g.e.**, s. 231

³¹⁰ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2005, s. 202(**BOA**, HR. MA, 1135/24)

³¹¹ Selahaddin Adil Paşa, **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2007, s. 161

12-13 Temmuz Muharebeleri, Seddülbahir Cephesi'ndeki büyük muharebelerin sonuncusu olmuştur. Bu muharebelerin sonunda, İngiliz ve Fransızlar küçük bazı topraklar kazanmışlar ve kısmi mevzi üstünlüğü de elde etmişlerdir. Ancak Türk kuvvetlerinin savunmasını sarsmada başarılı olamamışlardır.³¹² İkinci Kerevizdere Muharebesi, birkaç metrelik ileri geri hareketler şeklinde meydana geldi. Ancak Türk kaybı çok fazla oldu ve 9.700 kişiye ulaştı.³¹³ Zığındere Muharebeleri sonrasında kazanılan 2. Kerevizdere Muharebesi; gerek Seddülbahir, gerekse Çanakkale'nin diğer bölgelerindeki komutanlar arasında büyük bir rahatlamaya neden oldu. İngiliz ve Fransızların ise taarruz için ümitsizliğe düştüğü anlaşılıyordu. *“Enerjik bir kişiliğe sahip olan 2 nci Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın Güney Grubu Komutanlığına gelmesi...”* ve beraberinde getirdiği Trommer ve Fevzi Paşa'lar, ayrıca 5. ve 14. Kolordu'nun taze ve dinlenmiş tümenlerinin bölgeye gelmek üzere olması Türk askerinin maneviyatını iyice yükseltmiştir.³¹⁴ 8. , 10. , 13. ve 14. Tümenler bu muharebeye iştirak etmediler. 21 Temmuz tarihinden itibaren 1. Tümen hariç, yıpranmış ve yorulmuş tümenler değiştirildi.³¹⁵ Temmuz ayı ortalarından itibaren II. Ordu tümenleri bölgeye geldi. Bunun üzerine 6. ve 7. Tümenler Saros Grubu'na, 11. Tümen Asya Grubu'na gönderildi.³¹⁶

Bu muharebelerde İngilizlerin kaybı 3700, Fransızların ise 800 oldu. İngilizlere göre; bu taarruzlarda başarılı olunmuş, en önemli siperler alınmış, Türklerin Seddülbahir Bölgesi'ne yoğunlaşmaları sağlanmıştır.³¹⁷

İki günlük muharebenin sonunda İngilizler Kemal Bey Tepesi'nin (83 rakımlı tepe) bulunduğu sırtlarda Kerevizdere'ye egemen bir konuma sahip oldular. Fakat Türk birliklerinin direnişini kıramadılar ve asıl hedeflerine ulaşamadılar. Türk tarafı daha sonra bu savunma hatlarını daha da güçlendirmiş, İngiliz ve Fransızların

---

³¹² Atacanlı, **a.g.e.** , s. 103

³¹³ Görgülü, **a.g.e.** , s. 79, Belen, **a.g.e.** , s. 89, BDHTH Çanakkale Cephesi V. Ciltte kayıp sayıları 113'ü subay olmak ve 9.462 er olarak verilmektedir. **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 251, Süleymaniyeli Mehmet Emin'e göre Türk kaybı 9.575, İngiliz ve Fransızların kaybı ise 3.740 asker olmuştur. Süleymaniyeli Mehmed Emin, **a.g.e.** , s. 71

³¹⁴ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 251

³¹⁵ Görgülü, **a.g.e.** , s.79

³¹⁶ Mehmed Emin, **a.g.e.** , s. 71, Görgülü, **a.g.e.** , s.79, Belen, **a.g.e.** , s.89-90

³¹⁷ Belen, **a.g.e.** , s.89, **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s. 177

Seddülbahir Bölgesi'ni boşaltıncaya kadar elinde tutmuştur.³¹⁸ Roux ise bu muharebeler için şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “12 Temmuz taarruzu güzel hazırlandığı için başarıyla sonuçlandıysa da, ertesi gün, mutlak başarı için hazırlıkların gerektiği şekilde yapılmamasından dolayı yarım mağlubiyetle sonuçlandı. Çok az arazi ele geçirilmesine karşın kayıplarımız daha da arttı. Hep aynı şey! Uzun sürede ve iyi bir şekilde hazırlanan taarruz, parlak bir zaferle sonuçlanıyor. Bu zafer, bize ilk anda düşmanın yorulmuş olduğunu zannettiriyor, bunun üzerine gerekli hazırlıklar ilk seferki kadar yapılmadan taarruz yapılıyordu...”³¹⁹

Temmuz ortalarına kadar devam eden muharebelerde İngilizler çok az bir yer kazanmakta, Türk tarafı da yaptığı taarruzlarla buraları yeniden geri almaktaydı. İngilizler bütün bu muharebeler sonunda sol tarafta üç, sağ tarafta da beş kilometrelik bir yer kazanabilmişti.³²⁰ İngiliz ve Fransız taarruzlarının uzun müddet devam etmemesi ve araya günlerce devam eden boşluk girmesi Türk kuvvetleri için büyük bir avantaj oluşturmuştur. Eğer taarruzlar uzun süreli devam etseydi eldeki topçu cephanesiyle bu hücumlara dayanmak çok zordu.³²¹

Bu muharebelerde tahkimat yöntemleri ve araçlarının yetersiz olduğu ortaya çıkmış, derinliğine tahkimat yapmanın gereği daha yeni anlaşılmıştır. Hatta Vehip Paşa Yanya Müstahkem Komutanlığı sırasındaki tecrübesine de dayanarak bir günlük emrinde; “Bir kürek toprak bir damla kan kazandırır” demiştir. Belen bu durumu şöyle açıklamaktadır: “...ilk hatların sukutundan sonra efrat istinat hendeklerinde veya açıkta kalıyorlardı. Bundan başka mevziler pek kuvvetli işgal ediliyor ve derinliğine tertiplenmeğe az ehemmiyet veriliyordu. Düşmanın taarruz hazırlığı anlaşılınca yakın ihtiyatlar da birinci hatta sürülüyordu, bunun neticesinde, düşmanın tahrip ateşi siperleri bir maktele çeviriyor ve hücumla kalkan düşman piyadeleri karşılarında ancak ölüleri buluyorlardı.” Belen, yapılan hataların kısmen tecrübesizlikten, kısmen de ordu komutanının her şeyi göze alarak toprak kaybetmek istememesinden ileri geldiğini belirtmektedir. “Bir alay komutanının fazla zayıyat vermemek için mevzide bir, ihtiyatta iki

³¹⁸ Selahaddin Adil Paşa, a.g.e. , s. 95, **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s.177

³¹⁹ Roux, a.g.e. , s. 160

³²⁰ Mühlman, **Çanakkale Muharebesi 1915**, Çev. Mehmet Cemal, Kastamonu, Vilayet Matbaası, 1933, s. 124-125

³²¹ Sanders, a.g.e. , s. 105

tabur bulundurması hemen Ordu Komutanı'nın müdahalesine neden olmaktadır."³²² Güney Grubu'nun bu savaşlarında hem sahra, hem de cebel topları kullanılmıştır. İlk zamanlarda birkaç ağır batarya topu kullanılmışsa da cephanesinin tükenmesinden dolayı geri gönderilmiştir. Türk toplarının sayısı kara muharebeleri boyunca genellikle Müttefik kuvvetlerinden fazla olmuştur. En büyük sıkıntı ise cephane yetersizliğinden kaynaklanıyordu. Nitekim en çok top mermisinin kullanıldığı 28 Haziran 1915 tarihinde ancak 4.000 mermi atılabilmiş ve top başına 33 mermi kullanılabilmmişti.³²³ Vehip Paşa göreve geldikten sonra da aynı sıkıntı devam etmiştir. Hatta Vehip Paşa, günde 4 mermiden fazla harcayan batarya komutanını hesaba çekmekteydi.³²⁴ Cephane yönünden büyük problemler yaşayan Güney Grubu'nun en büyük dayanağı piyade ve onun süngüsü idi.³²⁵

Sonuç olarak İkinci Kerevizdere Muharebesi, Türk tarafı için önemli bir moral kaynağı olmuş, özellikle Güney Grubu bölgesinde yeni yapılabilecek saldırılara karşı çeşitli tedbirler almayı kolaylaştırmıştır. İngiliz ve Fransızlar ise bundan sonra tam olarak hazırlanmadan yapılacak taarruzlardan vazgeçmişler ve daha tedbirli hareket etme ihtiyacı duymuşlardır.³²⁶

Nüktedan bir yapıya sahip olan Vehip Paşa muharebeler devam ederken, Kuzey Grubu Komutanı olan ağabeyi Esat Paşa'ya şöyle yazmıştır: "*Düşmanın pek şiddetli top ve tüfek ateşi altında içilmeye mahsus purolar var. Her çektikçe dumanın düşman tarafına savrulması şart ve lazımdır.*"³²⁷

2.5.2. 6-13 Ağustos Muharebeleri

2.5.2.1. İngilizlerin Yeni Taarruz Planları

Lord Kitchner, 12-13 Temmuz Muharebeleri öncesinde Hamilton'a gönderdiği mesajda İngiliz Hükümetinin parça parça taarruz yapılmasını istemediğini, büyük bir taarruz için de destek kuvvetlerinin cepheye getirilmesinin beklenmesi gerektiğini bildirmişti.³²⁸ Hamilton da en büyük problemin cephane

³²² Belen, **a.g.e.** , s. 91-92

³²³ Mehmed Nihad, **a.g.e.** , s. 58

³²⁴ Selahaddin Adil Paşa, **a.g.e.** , s. 108

³²⁵ Mehmed Nihad, **a.g.e.** , s. 58

³²⁶ **BDHTH Çanakkale Cephesi**, s.177

³²⁷ Arar, **a.g.m.(2)**, s. 42, Ilgar, **a.g.m.** , s. 19

³²⁸ Hamilton, **a.g.e.** , s. 228

yetersizliği olduğunu belirterek ihtiyaç duyulan cephane listesini İngiliz Hükümetine göndermiş ve 15 Ağustos tarihinden önce ikmalin tamamlanmasını istemişti.³²⁹

İngiliz komutan Hamilton, Ağustos ayında düşünülen taarruzu büyük bir gizlilik içinde yürütmekteydi. Hatta genel karargahın birçoğunun Suvla Körfezi'nden karaya çıkarma yapılacağından haberi yoktu. Hamilton gizlilik konusunda o kadar hassas davranmaktaydı ki, taarruz planlarını cephe komutanlarından bile saklamaktaydı. Hamilton'un bu gizlilik politikası İtilaf kuvvetlerinin başarısızlığının önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Örneğin, karaya çıkarma yapan 11. Tümen'in subayları son ana kadar çıkarma yapacakları yerin haritasını bile görmemişlerdi.³³⁰

İngilizlerin Temmuz ayının ortalarından itibaren büyük bir çıkarma yapılacağına dair haberler Türk karargahına ulaşmaya başlamıştı. 16 Temmuz'da alınan bir rapora göre Müttefik kuvvetlerinden 50.000-60.000 civarında bir kuvvet Limni Adası'nda toplanmıştı. Hatta bazı istihbarat bilgilerine göre bu sayı çok daha fazlaydı.³³¹ Limni'deki savaş ve nakliye gemilerinin sayısı 140'a kadar ulaşmıştı.³³² İngilizlerin çok ağır geçen muharebelere rağmen hedefe ulaşamamış olmaları yeni bir taarruza girişme ihtimallerini artırıyordu. Hatta İngiliz bakan Churchill, o sıralarda çok ses getiren bir konuşma yaparak İngiliz çıkarma kuvvetlerinin nihai hedefe ulaşmasına az kaldığını açıklamıştı.³³³

İngilizlerin bu hazırlıkları haber alınmasına rağmen çıkarmanın nereye yapılacağı tahmin edilemiyordu. Liman Von Sanders, "...Güney Grubu Cephesi'nin her iki kanadı denize dayanıyordu, batıda deniz, doğuda Çanakkale Boğazı. Orada iki tarafın cephesi ancak kalabalıklaştırılmak suretiyle takviye edilir; fakat genişletilemezdi. Arıburnu Cephesi'nde ise her iki kanat açıktı. Oradaki İngiliz güney kanadı birçok defa arazi kazanmak için teşebbüste bulunmuştu. Bütün bu teşebbüsler sonucunda elde edilen kazanç, Türk cephesinin sol kanadının biraz geriye doğru kırılmasından ibaret kalmıştı. İngilizlerin kuzey kanadında, bir taburdan biraz kuvvetli küçük bir müfreze, kanattan uzakça bir yere

³²⁹ Hamilton, **a.g.e.**, s. 231

³³⁰ C. F. Aspinall Oglander, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (IV)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Temmuz, Sayı: 17, s. 59

³³¹ Sanders, **a.g.e.**, s.105, Demaz, **a.g.e.**, s. 89, Belen, **a.g.e.**, s. 93, C. F. Aspinall Oglander, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (V)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ağustos, Sayı: 18, s. 43

³³² Sanders, **a.g.e.**, s.105

³³³ Sanders, **a.g.e.**, s.105, Aspinall Oglander, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (V)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ağustos, Sayı: 18, s. 42

kuzeye doğru ileri sürülmüştü...” sözlerinden sonra Anadolu yakasında yeni bir taarruzun ihtimal dahilinde görüldüğünü, ancak V. Ordu olarak en çok endişe ettikleri mıntıkanın Arıburnu ile Güney Grubu arasındaki boş ve açık bölge olduğunu, çünkü buraya yapılacak bir çıkarmanın Güney Grubu’nu arkadan tehdit edeceğini ifade etmektedir.³³⁴ Bundan dolayı, Güney Grubu’nda gerek yapılan değişiklikler, gerekse takviyelerden dolayı serbest kalan birliklerden oluşan 9. Tümen Albay Kannengiesser komutasında Kayaltepe’nin batı yamaçlarına yerleştirilmiştir.³³⁵ Anafarta sahiline de Binbaşı Wilmer komutasında üç tabur, bir süvari bölüğü ve dört batarya yerleştirilmişti.³³⁶ Anafartalar Müfrezesi, hazırlıklarını büyük bir gizlilikle yapmakta, İngiliz keşif uçaklarına karşı da tedbir almaktaydı. Bu uçaklardan gizlenmek için ellerinden gelen her şeyi yapmaya çalışıyorlardı. Siper kazma ve hazırlama gibi işler gece yapılmakta, topların yerleri sürekli değiştirilmekteydi.³³⁷

Bu dönemde yaşanan bir gelişme de 16 Temmuz 1915 tarihinde bir grup yazar ve şairin cepheyi gezmek üzere Gelibolu’ya gelmeleridir. Bu heyette Mehmet Emin, Enis Behiç, Celal Sahir, Ahmet Ağaoğlu, Hakkı Baha, İbrahim Alaattin, Ali Canip, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi ve ressam İbrahim Bey yer almıştır.³³⁸ Muhittin Birgen de aynı dönemde Vehip Paşa’yı karargahında ziyaret etmiş ve izlenimlerini anlatmıştır.³³⁹

Yeni çıkarma haberlerinin arttığı bir sırada, Liman Von Sanders, Alman Başkomutanlığı’ndan bir telgraf almış ve Alman Genel Karargahı’na çağrılmıştı. Sanders’e göre karargaha çağrılmasındaki amaç, kendisini görevden almaktı. Daha sonra yapılan yazışmalar sonucunda bu çağrıdan vazgeçilmiş ve Sanders görevine devam etmiştir.³⁴⁰

---

³³⁴ Sanders, **a.g.e.** , s.105-106

³³⁵ Sanders, **a.g.e.** , s.106, Aspinall Ogländer, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (V)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ağustos, Sayı: 18, s. 42

³³⁶ Belen, **a.g.e.** , s. 94, Sanders, **a.g.e.** , s.106

³³⁷ C. F. Aspinall Ogländer, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (V)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ağustos, Sayı: 18, s. 45-46

³³⁸ Yücel Özkaya, ”Çanakkale Savaşı ve Basın”, **Belgelerle Türk Tarihi (Dün/Bugün/Yarın)**, İstanbul, Sayı: 25, Mart 1987, s. 40

³³⁹ Birgen, **a.g.e.** , C. I, s. 218-219

³⁴⁰ Sanders, **a.g.e.** , s.107-109

Temmuz ortalarında İtilaf kuvvetlerinin yeni taarruzları beklendiğinden Çanakkale Cephesi'nin takviyesi için çalışmalar devam etmekteydi. 21 Temmuz 1915 tarihinde V. Ordu Komutanlığı'na 2.000 seri ateşli cebel mermisi, 5.000 sahra şarapneli, Edirne'den karayoluyla 680, İzmir'den de Bandırma üzerinden karayoluyla 1.524 seri sahra mermisi gönderildiği bildiriliyordu.³⁴¹ Vehip Paşa'nın İkinci Kerevizdere Muharebesi sonrasında en önemli problemlerinin başında cephe sıkıntısı gelmekteydi. Ancak bu problem bir türlü çözümlenememiş, hatta mermilerin tutumlu bir şekilde kullanılması istenmişti. Enver Paşa, 28 Temmuz 1915 tarihinde Çanakkale'ye gelerek durumu bizzat yerinde görmüştü. Bu zamana kadar her yeni takviye kuvvet gönderildiğinde hemen taarruza kalkılmasını isteyen Enver Paşa, 15/16 Temmuz 1915 tarihli emrinde V. Ordu'ya yeni gelen kuvvetlerin arazi ve çevreyi öğrenmeden taarruza katılmamalarını istemişti.³⁴²

Enver Paşa'nın bu emri vermesinde Vehip Paşa'nın etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Vehip Paşa, her takviye kuvvet geldiğinde taarruza girişilmesi alışkanlığına karşı çıkmış ve bu durum Liman Von Sanders'le aralarında bir anlaşmazlığa da neden olmuştur.³⁴³ Vehip Paşa'ya göre; Sanders, İtilaf devletleri ordularına taarruz edilerek denize atılmasını istemiş, Vehip Paşa ise yeterli topçu kuvveti bulunmadığından bu teklifi uygun bulmamıştır. Bunun yerine İngiliz taarruzunun devam etmesinin daha mantıklı olduğunu, çünkü her girişimlerinin başarısız olacağını iddia etmiştir. Sanders, bu anlaşmazlıktan dolayı Vehip Paşa'yı şikayet etmiştir. Enver Paşa bizzat cepheye gelerek durumu görmüş, Vehip Paşa da gerekçelerini anlatma imkanı bulmuştur. Hatta tezini kanıtlamak için İngilizlere karşı topçu ateşi açtırmış, İngilizler buna çok şiddetli bir şekilde karşılık vermişlerdir. Enver Paşa, Vehip Paşa'nın haklı olduğuna karar vermiş, en doğru planın savunma olacağını Sanders'e söylemiştir. Bundan sonra taarruz hareketleri yerine savunma tercih edilmiştir.³⁴⁴

---

³⁴¹ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 11

³⁴² **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 263

³⁴³ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 363-364, Bu eserdeki ilgili sayfalardaki bilgilerin Vehip Paşa'nın anılarından aktarıldığı ifade edilmiştir. Ancak bu nüshaların nerede olduğu belirtilmemiştir. Eğer böyle bir "anı" sözkonusu ise pek çok konuyu açığa kavuşturacağı muhakkaktır.

³⁴⁴ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 363-364

29 Temmuz 1915 itibariyle Vehip Paşa'nın başında bulunduğu Güney Grubu'nun üç mıntikasının ve ihtiyatlarının piyade cephanesi durumu şu şekildeydi:

Birinci Mıntika: 1. Tümen: 1.431 sandık, 3. Tümen: 1.707 sandık, 8. Tümen: 1.565 sandık, Toplam: 4.703 sandık.

İkinci Mıntika: 13. Tümen: 2.362 sandık, 14. Tümen: 1.057 sandık, 4. Tümen: 584 sandık, Toplam: 4.003 sandık.

İhtiyat Cephesi: Ali Bey Çiftliği'nde: 1.066 sandık, Serafım Çiftliği'nde: 1.399 sandık, Piyade cephane kollarında. 2.365 sandık.

Güney Grubu Toplam: 13.006 sandık.³⁴⁵

Vehip Paşa komutasındaki Güney Grubu'nun 6 Ağustos 1915 tarihinde durumu şu şekildeydi:

Karargah, Salimbey Çiftliği'nde bulunmakta ve cephe, iki kolordu ile tutulmaktaydı. Cephenin sağ kanadında bulunan 14. Kolordu, iki tümenini de(1. ve 10. Tümenler) birinci hatta bulundurmaktaydı. Sol tarafta bulunan 5. Kolordu ise cephesini 13. ve 14. Tümenle tutmuş durumdaydı.³⁴⁶ Vehip Paşa, 5 Ağustos günü Fevzi Bey'le beraber siperleri dolaşmış ve hazırlıkları yerinde görmüştür.³⁴⁷ *“Güney Grubu'nun savunması, yeni grup komutanı (2 nci Ordu Komutanı) Mirliya Vehip Paşa'nın metodlu çalışmaları ve yorgunluk bilmeyen enerjisi sayesinde, tam güvenlik altına alınmış, ... bu tedbirler sonunda Güney Grubu, Ağustos 1915 başından beri, güvenilir bir duruma girmiş; beklenen taarruza karşı, güvenceyle savunacak düzeye ulaşmıştır.”*³⁴⁸

Vehip Paşa, Temmuz ortasından Ağustos ayı başlarına kadar devam eden sakin ortamı çok iyi değerlendirmişti. Bir taraftan cephane eksiklerini gidermeye çalışmış, diğer taraftan da kuvvetlerini takviye için uğraşmıştır.³⁴⁹ Geri hizmetleri organize etmek amacıyla Komutanlığına Albay Sadık Sabri'yi getirdiği “Geri Hizmetler Komutanlığı” kurmuştu. Bu komutanlığın görevi; yiyecek, cephane kolları ve posta işlerinin düzenli çalışması, yiyecek, cephane ve tahkimatta kullanılacak araç gereçlerin, hasta ve yaralıların güvenli bir şekilde istenilen yere ulaştırılmasıydı.³⁵⁰

³⁴⁵ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 36-1

³⁴⁶ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 277-278

³⁴⁷ Hatemi, a.g.e. , s. 333

³⁴⁸ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 278

³⁴⁹ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 24, 24-1

³⁵⁰ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 279

Vehip Paşa askerlerinin yiyecek problemini çözmek için de uğraşmış, 30 Temmuz 1915 günü Levazım Dairesi'nden V. Ordu'da yeterli yiyecek mevcudu olduğunu, ancak Güney Grubu'nun erzaksız bırakılması nedeniyle bir soruşturma yapılmasını istemiştir. Vehip Paşa, 3 Ağustos tarihinde erzak sıkıntısının dayanılamayacak noktaya geldiğini, "... *Erzak vesaire adıyla verilebilen, kuru baklayla zeytin tanesi ve seyrek olarak kuru fasulyeden ibarettir. Ekmek, yarısı un ve diğer yarısı toz haline dönüşmüş peksimet kırıntılarında olmak üzere verilebiliyor. Ambarlar bomboştur. Birçok birlikler, demirbaş erzakını da yemiştir...*" sözleriyle durumun nezaketini ortaya koymuştur." Vehip Paşa, bu konuda aynı gün(3 Ağustos 1915) Başkomutanlık Vekaleti'ne başvurarak yardım istemiş, hatta askere verilen ekmekten bir numuneyi de göndermiştir: "*Askere verilmekte olan ekmeğin bir örneğini aynen gönderiyorum. Yemek adıyla verilen maddelere gelince: Çok bayat denecek kadar kurumuş ve kısmen de kurtlanmış olan kuru baklayla hesaba dayanarak ortalama er başına düşen yirmi, yirmi beş gram oranında sığır etinden oluşmaktadır...*"³⁵¹

Ağustos ayı başında, İtilaf kuvvetlerinden Anzak Kolordusu üç tümene ulaşmıştı. Seddülbahir'de 8. Kolordu (dört tümen), Fransız kuvvetleri iki tümen olmak üzere altı tümen bulunuyordu. Ayrıca, beş İngiliz tümeni adalarda toplanmaktaydı. Bu tümenler on ay kadar süren bir eğitimden geçmişlerdi.³⁵² 2 Ağustos sabahı birkaç gün sonra başlayacak taarruz için İtilaf kuvvetlerinin yığınak ve toplanmalarını tamamlanmış durumdaydı.³⁵³ Seddülbahir bölgesinde 29. , 42. , 52. Tümenler ve Deniz Tümeni'nden oluşan 8. İngiliz Kolordusu, 1. , ve 2. Tümenlerden oluşan Fransız Kolordusu olmak üzere toplam altı tümen bulunmaktaydı. Yaklaşık 18.000 mevcuda sahip olan bu birlikler yeni kuvvetlerle takviye edilmediğinden zayıf ve yorgun durumdaydılar.³⁵⁴

İtilaf kuvvetlerinin taarruz planı Hamilton tarafından şöyle belirlenmişti: Yeni gelen beş tümen kısmen Anzak cephesi kuzeyinde kullanılacak, kısmen de Suvla limanına çıkarılarak Maydos yönünde ilerleyerek Türk kuvvetlerinin kuzeyini

³⁵¹ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 280-281

³⁵² Belen, **a.g.e.** , s. 94

³⁵³ C. F. Aspinall Ogländer, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (IV)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Temmuz, Sayı: 17, s. ?

³⁵⁴ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 291- 292

kuşatacağı.³⁵⁵ Hamilton çok zaman kaybedildiğini düşündüğünden beş tümeni beklemeden harekate başlamak istemekte ve elindeki kuvvetleri yeterli görmekteydi. Harekat 6/7 Ağustos gecesi başlayacaktı. Hamilton'un planına göre Seddülbahir'de bulunan altı yorgun tümen sadece gösteriş yaparak Güney Grubu kuvvetlerini tespit edeceklerdi. Anzak Kolordusu da Türk kuvvetlerinin dikkatine güneye yoğunlaştırmak için Kanlısirt'a bir taarruz yapacaktı.³⁵⁶ Hamilton asıl taarruzu 37.000 mevcutlu Avustralya, Yeni Zelanda ve İngiliz birlikleriyle Arıburnu cephesine yapmayı planlanmıştı.³⁵⁷ Hamilton'a göre sayıları 100.000'i bulan Türk kuvvetleri, siper çarpışmalarında çok başarılı olmalarına rağmen, moral yönüyle çökmüş ve çok ağır kayıplar vermişlerdi. Cephane stokları da bitmek üzereydi. Müttefik kuvvetleri aynı anda ve birbirleriyle bağlantılı bir şekilde kuzey ve güney bölgelerinden taarruza geçeceklerdi.³⁵⁸

2.5.2.2. Muharebenin Başlaması ve Gelişimi

6 Ağustos akşamı Müttefiklerin yeni ve büyük çaplı harekatı başladı.³⁵⁹ İngilizler Güney Grubu'ndaki birliklerin tespiti amacıyla bu grubun merkezine taarruz ederek muharebeyi başlattılar. İtilaf kuvvetleri, Arıburnu ve Anafartalar bölgesine yapmayı planladıkları büyük çaptaki taarruz öncesinde, güney cephesinden kuvvet sevkini önlemek istiyorlardı. Müttefik kuvvetlerinin hedefi cephenin merkezi olan Kirte istikametydi.³⁶⁰ İngilizler taarruzu Kanlıdere ile Zığındere arasından 42. Tümen ve bunun solundan da 29. Tümen'in bazı kuvvetleri ile yapmayı planlamışlardı. Bu bölgede Türk kuvvetlerinden 10. ve 13. Tümenler bulunuyordu.³⁶¹

5 Ağustos 1915 tarihinde Vehip Paşa, II. Ordu'nun cephe gerisinde bulunan 4. ve 8. Tümenleriyle Faik Paşa komutasında 2. Kolorduyu oluşturmuştu. Kolordunun karargahı Serafim Çiftliği'nin bir kilometre kadar güneyinde ve 182 rakımlı tepenin batısında bulunmaktaydı.³⁶² Bu sırada Vehip Paşa'nın başında

³⁵⁵ Belen, **a.g.e.** , s. 94, C. F. Aspinall Oglander, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (IV)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Temmuz, Sayı: 17, s. ?

³⁵⁶ Belen, **a.g.e.** , s. 96-97

³⁵⁷ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 293

³⁵⁸ Hamilton, **a.g.e.** , s. 243-244

³⁵⁹ Sanders, **a.g.e.** , s. 110, Demaz, **a.g.e.** , s. 91

³⁶⁰ Belen, **a.g.e.** , s. 105, Görgülü, **a.g.e.** ,s. 80, Esat Paşa, **a.g.e.** , s. 158

³⁶¹ Belen, **a.g.e.** , s. 105

³⁶² **ATASE**, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 20-1

bulunduğu Güney Grubu'nda dördü ateş hattında, biri ihtiyat olmak üzere beş tümen bulunmakta ve kuvvetlerinin toplamı da 40.000'i bulmaktaydı. Altıncı bir tümen de Serafim Çiftliği'inde ihtiyat olarak beklemekteydi.³⁶³ Bu muharebelerde Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa'nın emrinde 2. Kolordu(Komutanı Tuğgeneral Çolak Faik Paşa), 5. Kolordu(Komutanı Tuğgeneral Fevzi Paşa(Çakmak), 14. Kolordu(Komutanı Tuğgeneral Trommer Paşa, Alman) bulunmaktaydı. Güney Grubu'nun kurmay başkanlığını Albay Nihat Bey(Anılmış) üstlenmişti.³⁶⁴ Güney Grubu'nun Alman komutanları da 5. Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Albrecht ve 13. Tümen Komutanı Albay Hovik'ti.³⁶⁵

Topçu ateşinin şiddetini artırmak için 6 Ağustos akşamı Kirte Sığındere arasından Kirte yönünde Güney Grubunun 10. Tümen mevzilerine 88. Tugay ve 7 Ağustos sabahı da Kirte deresi taraflarından 42. Tümenin 125. ve 127. Tugayları taarruz edecekti. Her iki taarruz hem topçu kuvvetleri, hem de denizaltılara karşı özel donanımına sahip bir filo tarafından korunacaktı.³⁶⁶ İtilaf kuvvetlerinin her iki taraftan yapacakları taarruz, kullanılabilen bütün top ve obüs bataryalarıyla desteklenecek, harekate makineli tüfekler de destek verecekti. Hamilton bu hareketin başarısından o kadar emindi ki, savaş sonrasında yapılacaklar bile planlanmıştı.³⁶⁷

Müttefiklerin hareketi, planlandığı gibi bir saatlik topçu ateşinden sonra 6 Ağustos akşamı 88. Tugay'ın taarruzu ile başladı. İngiliz topçularına Türk topçularının karşılık vermesiyle 88. Tugay ağır kayıplara uğradı. 88. Tugay, Türk birinci hattının bir kısmını elde ettiyse de, soldaki küçük bir kısım hariç eski mevzilerine geri çekilmek zorunda kaldı. Bu Alay, 3.000 kişilik kuvvetinden 2.000'ini kaybetmişti.³⁶⁸ 8. Kolordu komutanı olarak atanan ve o sırada henüz komutayı üstlenmeyen General Davies, Türk topçu ateşinin tahribatını görünce hayrete düşmüş ve "*İngiliz bombardımanının tamamen yetersiz olduğunu gördüğüm zaman*

³⁶³ C. F. Aspinall Oglender, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VI)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Eylül, Sayı: 19, s. 50

³⁶⁴ Görgülü, **a.g.e.**, s. 80

³⁶⁵ İsmet Görgülü, **Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 133

³⁶⁶ Belen, **a.g.e.**, s. 160

³⁶⁷ C. F. Aspinall Oglender, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VI)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Eylül, Sayı: 19, s. 49

³⁶⁸ Belen, **a.g.e.**, s. 105, C. F. Aspinall Oglender, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VI)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Eylül, Sayı: 19, s. 51

dehşet içerisinde kaldım” demiştir. İngilizler Türk kuvvetlerinin durumunu tam olarak hesap edememişler ve taarruzun daha başında bir İngiliz tugayı darmadağın olmuştur.³⁶⁹ Güney Grubu cephesine karşı başlatılan topçu ateşinin şiddetinden dolayı her tarafı duman kaplamış, siperler üzerinde bulut şeklinde bir görünüme neden olmuştur.³⁷⁰ Gece yarısına doğru bu kez yine aynı bölgeden 86. Tugay harekete geçmiş, fakat siperler ölü ile dolu olduğundan ilerlemesine devam edememiştir. Daha sonra Türk taarruzu başlamışsa da gece elde edilen mevziler ertesi sabah yine İngilizlerin eline geçmiştir.³⁷¹ Hamilton, Güney Grubu üzerine yapılan taarruzun başarısız olduğunu 7 Ağustos sabahı 6.35’de öğrenmiş, fakat 42. Tümen’in 7 Ağustos günü yapacağı taarruzla bu bölgenin sıkıştırılmaya devam edeceğini, böylece kuzeydeki hareketin rahatlıkla yapılacağını hesaplamıştı. Tümen, özellikle Güney Grubu ihtiyatlarını devre dışı bırakmayı amaçlamıştı.³⁷² Bir gün sonra Osmanlı Genelkurmayının açıklamasında; Seddülbahir’de aynı gün öğleden sonra saat ikide düşmanın sağ yönde Zığındere güneyindeki siperlere karşı topçu ve piyade ateşinden sonra taarruza geçtiği, ancak bu taarruzun püskürtüldüğü ve ikinci taarruz da da başarılı olamadığı belirtilmekteydi. Bu açıklamaya göre; altmış İngiliz askeri esir alınmış, taarruza katılan düşman alaylarından ikisinin mevcutları otuza kadar inmiştir.³⁷³

7 Ağustos 1915 günü saat 9.00 da 42. Tümen tarafından yapılan taarruz da başarılı olamamış ve Türk kuvvetleri İngilizleri geri püskürtmeyi başarmışlardır. Bu taarruzda Müttefikler sadece Kirte yolunun batısında küçük bir Türk siperinde tutunmayı başarmışlardır. Bu muharebede 42. Tümen 1.400 asker kaybetmiş, bütün Kolordu’nun kaybı da 3.500 olmuştur. İngilizler bu kadar ağır kayıplar vereceklerini

---

³⁶⁹ C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VI)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Eylül, Sayı: 19, s. 51

³⁷⁰ Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 251

³⁷¹ Belen, **a.g.e.**, s. 105, Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 160, C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VI)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Eylül, Sayı: 19, s. 52

³⁷² C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VII)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ekim, Sayı: 20, s. 54

³⁷³ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2005, s. 213 (**BOA**, HR. MA, 1138/39)

hiç hesaplamamışlardı.³⁷⁴ Osmanlı Karargahı Umumisi elde edilen başarıyı şöyle duyurmuştur. “... 25 Temmuz'da yine bu siperlerimize ve bilhassa kesif kuvvetler ile merkez ve sol cenâhımıza karşı üç-dört defa şiddetli ve sürekli icrâ eyledikleri taarruzlarında da pek mühim zâyiâta ma'rûz kalarak ve hiçbir netice elde edemeyerek kâmilen eski mevzilerine tard olundular. Kahraman kıta'âtımız düşmanın birbirini takib eden hücumlarını kırmakla kalmayıp mukabil taarruzlarıyla düşmanın bir kısım siperlerine girmişler ve bu siperleri düşman aleyhine çevirip birleşmişlerdir. Burada düşmandan alınan üserâ miktarı yüz ona bâliğ oldu...”³⁷⁵

6-7 Ağustos Muharebeleri ve 13 Ağustos günü dahil olmak üzere Türk kuvvetleri Güney Grubu'nda 7.510 kayıp vermişlerdi.³⁷⁶

Akşam karanlığı bastırıldığı sırada İngiliz birlikleri ancak kendi hatlarına geri dönebilmeyi başarabilmişlerdi. Özellikle 125. Tugay'ın kendi hatlarına kadar dönebilmesi büyük bir başarı olarak değerlendirilmişti. Etraflarındaki bütün siperler ölü ve yaralılarla doluydu.³⁷⁷ Hamilton, bu saldırıdan sonra Seddülbahir bölgesinde, garnizonu tehlikeye düşürecek taarruzlar yapmamaya, ancak kuzeydeki taarruz başarılı olursa ve Türkler çok fazla kuvvet çekerlerse o zaman taarruza geçmeyi kararlaştırmıştır.³⁷⁸

8 Ağustos tarihinden itibaren İngilizlerin 8. Kolordu Komutanlığı görevini de General Davies tayin üstlenmiş ve güney için bir hareketsizlik dönemi başlamıştır.³⁷⁹

Bundan sonra Ağustos ayı sonuna kadar Güney Grubu bölgesindeki İngiliz ve Fransız kuvvetleri ciddi bir harekate girişememişlerdir. Türk kuvvetleri ise bu bölgede devamlı savunmada kalmayı tercih etmişler ve bu şekilde yeni bir taarruzu önleyici bir konumda bulunmuşlardır. Sadece Kasım ayında 52. Tümen bir harekate

³⁷⁴ Belen, **a.g.e.** , s. 105-106, Esat Paşa, **a.g.e.** , s. 161, C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VII)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ekim, Sayı: 20, s. 54-55

³⁷⁵ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2005, s. 217, (BOA, HR. MA, 1138/38)

³⁷⁶ C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VII)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ekim, Sayı: 20, s. 55

³⁷⁷ C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VII)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ekim, Sayı: 20, s. 54

³⁷⁸ Belen, **a.g.e.** , s. 106, Esat Paşa, **a.g.e.** , s. 161, C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VII)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ekim, Sayı: 20, s. 56

³⁷⁹ Belen, **a.g.e.** , s. 106, C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VII)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ekim, Sayı: 20, s. 56

girişmiş, bunun dışında iki taraf kuvvetleri cephelerinde aynı konumda kalmışlardır.³⁸⁰ İtilaf kuvvetlerinin bu dönemdeki taarruzları, “*tespit taarruzu*” özelliği taşıyordu.³⁸¹ Ancak, İtilaf kuvvetlerinin Güney Grubu bölgesinden asıl taarruz bölgesi olan Arıburnu’na kuvvet sevkini önlemek için düzenledikleri bu taarruzlar başarılı olamadı. Sanders ve Vehip Paşa da Seddülbahir bölgesindeki taarruzların ikinci derecede olduğunu anlamışlar ve buna göre bir yol izlemişlerdi.³⁸² Bu cephede İngiliz ve Fransızların saldırıları giderek zayıflamıştır. Bunun nedeni; Müttefiklerin asıl stratejik hedefleri olan Alçıtepe’ye ulaşma ümitlerinin zayıflaması ve Türk tarafının da cepheyi güçlendirmek için yaptığı çalışmalardır.³⁸³

Aynı dönemde İngilizler Kuzey Grubu’na karşı da 6 Ağustos’tan itibaren taarruza geçtiler. 6 Ağustos akşama doğru topçu ateşi ile başlayan hareket ile 1. Alay Kanlısırt’taki Türk siperlerini geçmiş, 7 Ağustos günü Türk kuvvetlerinin yaptığı taarruz da ihtiyatların yardımıyla durdurulmuştur. 8 Ağustos tarihinde İngilizler artık tehlikeyi atlama durumdaydılar.³⁸⁴ Anzak Kolordusu da taarruza geçerek Türk ileri mevzilerini elde etmeyi, Kocaçimen ve Conkbayırı’nı ele geçirmeyi planlamıştı. 6 Ağustos akşamı karanlık basar basmaz taarruz başlamış, Müttefik kuvvetleri Conkbayırı istikametine doğru ilerlemeyi başarmıştır.³⁸⁵ İngilizlerin Conkbayırı yönünde ilerledikleri sırada 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal(Atatürk) Bey, 7 Ağustos sabahı kendi cephesine şiddetli taarruzlar olmasına rağmen buranın önemini fark ederek bir buçuk taburluk bir kuvveti Conkbayırı’na göndermiştir. Esat Paşa da 9. Tümeni buraya göndererek bölgeyi takviye etmiştir.³⁸⁶ 7 Ağustos günü Kocaçimen Dağı’na takviye gönderen komutanlardan birisi de Vehip Paşa idi. Hatta buraya ilk gelen takviye kuvvetler, Güney Grubu’nun sağ kanadında ihtiyat kuvveti olarak

---

³⁸⁰ F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VII)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ekim, Sayı: 20, s. 56

³⁸¹ Görgülü, **a.g.e.**, s. 80

³⁸² **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 322

³⁸³ Atacanlı, **a.g.e.**, s. 103

³⁸⁴ Belen, **a.g.e.**, s. 106, Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 161-162

³⁸⁵ Belen, **a.g.e.**, s. 107, Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 163-164, C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VIII)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Kasım, Sayı: 22, s. 43

³⁸⁶ Belen, **a.g.e.**, s. 108-109, Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 165

bulunan Cemil Bey(Conk) komutasındaki 4. Tümen'di.³⁸⁷ Bu emir V. Ordu Komutanı adına Kurmay Başkanı Kazım Bey(İnanç) tarafından Güney Grubu'na gönderilmiştir.³⁸⁸ Emirde, “Görüldüğü üzere 4 ncü Tümenin dolgun mevcutlu iki alayıyla Çırlayık Deresine gönderilmesinin emredilmesini rica ederim” denilmiştir.³⁸⁹ Cemil Conk, kendisine Faik Paşa'nın “...15. ve 16. Alaylarla “sekübbar(ağırlıksız, olduğu gibi ve hemen hareket edilecek halde)” olarak, şimal grubu ihtiyatını teşkil etmek üzere hemen Kocadere cenubundaki Çeşmedere'ye hareket etmeliğim ve 12. Alayı şimdilik yerinde bırakmalığım...” emrinin verildiğini belirtmektedir. Cemil Conk'un komutasında Güney Grubu'ndan Kocadere'ye gelen 4. Tümen'e ait alaylar dağıtılarak diğer komutanların emrine verilmiştir. Cemil Conk ise aynı gün yaralanan 9. Tümen Komutanı Kannengiesser'in yerine tayin edilmiştir. Bu bilgilere göre; Conkbayırı'nın Cemil Conk komutasındaki 4. Tümen'le takviye edildiği bilgisi doğru değildir. Cemil Conk bunu şöyle açıklar: “Gerek Türk, gerek ecnebi kalemlerden çıkan bütün Çanakkale muharebesine ait eserlerde, benim Conkbayırı'na gelmem, bu muntakanın 4. tümenle takviye edildiği şeklinde yazılmıştır. Halbuki, bu yanlıştır. Conkbayırı'na muharebenin bu çok şiddetli ve buhranlı anında 4. tümen değil, yalnız komutanı gelmiştir.”³⁹⁰ Oglander, 7 Ağustos günü Güney Grubu'ndan gönderilen takviye kuvvetin Vehip Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen Liman Von Sanders'in isteğiyle gönderildiğini belirtmektedir. Hatta Oglander, Vehip Paşa'nın Sanders'in kararını şiddetle protesto ettiğini yazmaktadır.³⁹¹ Oglander, Vehip Paşa'nın gönderdiği takviye kuvvetlerin Esat Paşa için önemli bir yardım olmadığını da belirtir.³⁹²

İngilizler, 8 Ağustos sabahı Kocaçimen ve Conkbayırı mevzilerine büyük bir taarruz yapmaya karar verdiler. Conkbayırı yönüne ilerleyen kuvvetler 8 Ağustos

³⁸⁷ Sanders, a.g.e. , s. 111, Esat Paşa, a.g.e. , s. 171-172, Demaz, a.g.e. , s. 92, Mühlman, a.g.e. , s. 132, Cemil Conk, **Canlı Tarihler Hatıralar**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1947? , s. 163

³⁸⁸ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 323, Özlem Elif (Polat) Taş, “Kazım (İnanç) Paşa, Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri(1880-1938)”, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 69

³⁸⁹ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 323, Fevzi Çakmak 4. Tümen'in gönderilmesini 7 Ağustos tarihli notlarında “4. Fırka şimal grubuna keşif” şeklinde yazmıştır. Hatemi, a.g.e, C. I, s. 333

³⁹⁰ Conk, a.g.e. , s. 162-165

³⁹¹ C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VII)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ekim, Sayı: 19, s. 56

³⁹² Oglander, C. F. Aspinall, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XI)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Şubat, Sayı: 24, s. 39

sabahı burayı işgal ettiler.³⁹³ Esat Paşa, Conkbayırı'nın sıkıştırıldığı sıralarda Kuzey Grubu'nun elinde ihtiyat kuvveti kalmadığından kendi karargahına iyice yaklaşmış olan düşmana karşı Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa'dan iki piyade alayı ve bir bataryadan oluşacak takviye kuvvet istemiştir. Vehip Paşa da Güney Cephesi şiddetli bir şekilde bombardıman altında olmasına rağmen bunun bir gösteriş hareketi olduğunu anladığından 8. Tümen'in 23. ve 24. alaylarını komutanlarıyla beraber Kocadere yönüne göndermiştir.³⁹⁴ Burada dikkat çeken bir nokta, Vehip Paşa'nın yardım gönderme konusunda Liman Von Sanders'ten izin alma ihtiyacı duymamasıdır. Esat Paşa'ya göre bunun nedeni, Vehip Paşa'nın V. Ordu Komutanı Sanders yerine doğrudan Başkomutanlık'a bağlı olmasıdır.³⁹⁵ Oglander, burada da takviye isteğinin Sanders'ten geldiğini ve kendisine 8. Tümene bağlı iki alayın süratle kuzeye doğru ilerledikleri şeklinde bilgi verildiğini belirtmektedir.³⁹⁶ Esat Paşa, Vehip Paşa tarafından gönderilen 8. Tümen komutanı Ali Rıza Bey'i, Conkbayırı'na doğru ilerleyen düşmana saldırmak üzere bu bölgeye göndermiştir. Esat Paşa anılarında aslında Conkbayırı'nın kendisine bağlı olmadığını, Anafartalar Grubu bölgesinde bulunduğunu, ancak bu sorumluluğu üzerine alarak takviye kuvvetleri buraya gönderdiğini anlatmaktadır. Çünkü burası düşman eline geçecek olursa Kuzey Grubu çevrilmiş olacak, Çanakkale Boğazı'nın kilit noktalarından biri İngilizlerin eline geçecekti.³⁹⁷ 8. Tümen'in bir alayının da Kirte'den Conkbayırı'na takviyeye gelmesiyle Türk savunma kuvvetleri güçlenmeye başlamıştır.³⁹⁸

³⁹³ Belen, **Çanakkale Savaşı**, s. 120-121, Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 190, Oglander, C. F. Aspinall, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XII)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Mart, Sayı: 25, s. 44, Ruşen Eşref, **Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 2001, s. 41

³⁹⁴ Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 268-269, **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 323

³⁹⁵ Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 269

³⁹⁶ Oglander, C. F. Aspinall, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XI)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Şubat, Sayı: 24, s. 40, Liman Von Sanders'in 7 Ağustos'ta 2. Kolordu Komutanı Faik Paşa'yı Saros Grup Komutanlığına istemek için Vehip Paşa'ya gönderdiği emirde "Tensip buyurulduğu takdirde Saros Grup Komutanlığı'nı deruhte etmek üzere mümaileyhin hemen sureti mümküniyle Gelibolu'ya hareketinin emir buyurulması rica olunur." ifadesini kullanmasıdır. **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 324

³⁹⁷ Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 270, Esat Paşa, Conkbayırı'nın Anafartalar Grubu'na verilmesinin yanlış bir karar olduğunu ifade etmektedir, Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 270

³⁹⁸ C. F. Aspinall Oglander, "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XI)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Mart, Sayı: 25, s. 45

V. Ordu Komutanı Sanders Paşa, bu dönemde yolda gelmekte olanlar dahil olmak üzere grupların piyade cephanesini şu şekilde bildirmiştir: “*Şimal Grubu: 6.690, Cenub Grubu: 6.688, Asya Grubu: 5.300, Anafartalar Grubu: 7.790, Menzil mevcutları: 4082, Toplam: 30.000.*”³⁹⁹

6 ve 7 Ağustos günleri gerçekleşen muharebelerden sonra Seddülbahir bölgesindeki çarpışmalar; topçu bombardımanları, küçük gece baskınları, bomba atışları ve lağım patlamaları şeklinde 13 Ağustos’a kadar devam etti. 12 Ağustos günü Müttefiklerin elinde bulunan küçük bir bağdaki siperlerin geri alınmasıyla cephe, 6 Ağustos öncesindeki duruma getirildi.⁴⁰⁰

6-13 Ağustos Muharebeleri’nde Güney Grubu’nun verdiği kayıplar, 41 subay ve 2.717 er şehit, 64 subay ve 4.116 er yaralı ve 572 er kayıp olarak gerçekleşmiştir. Toplam kayıp 7.510 olmuş, fakat İngiliz ve Fransızlara da çok büyük kayıplar verdirilmiş, taarruzları da durdurulmuştur. Güney Grubu artık Çanakkale Muharebeleri’nin en hayati muharebesinin gerçekleştiği Kuzey Grubu’na yardım gönderme imkanına kavuşmuştur.⁴⁰¹

2.5.3 Arıburnu Bölgesi’ndeki Muharebeler ve Vehip Paşa

Bu gelişmeler sırasında 8 Ağustos akşamı Sanders, Albay Fevzi Bey’i Anafartalar Grubu komutanlığından almış ve yerine Albay Mustafa Kemal’i atamıştır.⁴⁰² Liman Von Sanders, Mustafa Kemal’e hem grup komutanı olarak atandığını bildirmiş, hem de ertesi gün yapılacak taarruz için harekete geçmesini istemiştir.⁴⁰³ Fevzi Bey’in görevden alınmasında tümen komutanlarının birliklerin dinlenmesi ve keşif yapılması için zaman istemeleri, bu isteğin Sanders’in onayı alınmadan kabul edilmesi etkili olmuştur.⁴⁰⁴

³⁹⁹ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 11-18

⁴⁰⁰ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 324

⁴⁰¹ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 325

⁴⁰² Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 273, Ogländer, C. F. Aspinall: “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XI)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Mart, Sayı: 25, s. 51, Ruşen Eşref, **a.g.e.**, s. 42, Fahrettin Altay, Conkbayırı’na kuvvetli bir komutan atanması için Esat Paşa’ya teklif yaptığını ve Mustafa Kemal’in ismini verdiğini, Esat Paşa’nın önerisiyle bu teklifi V. Ordu Kurmay Başkanı Kazım Bey(İnanç)’e ilettiğini anlatmaktadır. Altay, **a.g.e.**, s. 109-110

⁴⁰³ Ruşen Eşref, **a.g.e.**, s. 42

⁴⁰⁴ C. F. Aspinall Ogländer, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XI)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Mart, Sayı: 25, s. 51

9 Ağustos 1915 günü İngilizlerin Conkbayırı'ndan Kireçtepe'ye doğru taarruzları ile Birinci Anafartalar Muharebesi başladı. İngilizlerin planı, General Baldwin komutasındaki beş tabur ile Conkbayırı'ndan Besimtepe yönüne, General Conston'un birlikleri ile de Conkbayırı'nın güneyine doğru taarruza geçmekti. Aynı zamanda General Cox'un komutasındaki bir Hint Alayı da buna destek verecekti.⁴⁰⁵ Önce karadan ve gemilerden atılan top ateşiyle Conkbayırı ve Besimtepe bombardımana tutulmuş ve Türk kuvvetleri bu ateşlerle çok fazla kayıp vermişlerdir. İtilaf kuvvetlerinin hücumu kalkmasıyla şiddetli bir süngü muharebesi başlamış, İngilizler de çok fazla kayba uğramışlardır.⁴⁰⁶ Esat Paşa, 9 Ağustos günü yine kardeşi Vehip Paşa'dan yardım istemiştir. Vehip Paşa da Conkbayırı'nın önemini kavradığından kendi bölgesindeki şiddetli ateşe rağmen 28. ve 41. Piyade Alayları ile Topçu Taburunun iki bataryasını Kocadere'ye göndermiş, ilave olarak 12 santimlik obüslerin 250 mermisini ve 500 de bomba göndermiştir.⁴⁰⁷ Vehip Paşa tarafından gönderilen bu takviye kuvvetleri, Liman Von Sanders'in isteğiyle Esat Paşa'nın komutasından alınarak Anafartalar Grubu Komutanı Albay Mustafa Kemal'in emrine verilmiştir.⁴⁰⁸

10 Ağustos günü öğleden önce Kocaçimen Dağı zirvesine ve Conkbayırı'na en yakın durumda bulunan İngiliz kuvvetlerine karşı Mustafa Kemal'in komutasında yapılan hücum başarılı olmuş ve düşman piyadesi geriye sürülmüştür. Böylece, bu bölgenin Türk kontrolünde kalması sağlanmıştır.⁴⁰⁹ Mustafa Kemal, bizzat yaptığı keşiften sonra altı taburluk bir kuvvetle Conkbayırı'na taarruz etmeye ve İngilizleri tamamen buradan atmaya karar vermişti. Mükemmel bir şekilde hazırlanan Türk taarruzu başarılı olmuş ve Conkbayırı ele geçirilmiştir.⁴¹⁰ Knight, Mustafa Kemal'in İngilizleri püskürtmesini şöyle anlatır: “... *Mustafa Kemal bütün gece yürümekten ve*

⁴⁰⁵ Belen, **a.g.e.** , s. 122, C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XI)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Mart, Sayı: 25, s. 49, Hayri, **a.g.e.** , s. 50-51

⁴⁰⁶ Belen, **a.g.e.** , s. 122

⁴⁰⁷ Esat Paşa, **a.g.e.** , s. 276, **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 367

⁴⁰⁸ Esat Paşa, **a.g.e.** , s. 277

⁴⁰⁹ Sanders, a.g.e. s. 113, Belen, **a.g.e.** , s. 128, Esat Paşa, **a.g.e.** , s. 279, C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XIII)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Nisan, Sayı: 26, s. 58

⁴¹⁰ C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XIII)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Nisan, Sayı: 26, s. 58, Ruşen Eşref, **a.g.e.** , s. 51-52, Mühlman, **a.g.e.** , s. 135

tepelere tırmanmaktan yorgun düşen İngiliz kitalarına karşı korkunç bir mukabil taarruza geçmişti. Tepelerden aşağı doğru hücum eden Türkler önlerine kattıkları yorgun İngilizleri süpürüyorlardı. Direnme diye bir şey kalmamış gibiydi. İngiliz hatları yarılmış ve kaçan askerleri tarayan makineli tüfekler de bozgunu tamamlamıştı. Arkalarındaki çalılıklar ateş olarak yanmağa başlamış ve yaralılar da yanarak ölmüşlerdir.”⁴¹¹ Hamilton da 10 Ağustos tarihli notlarında Mustafa Kemal için, “... Conkbayırı’nda Türkler çok iyi bir komutana sahipler, bunu eklemeliyim...” cümlesini kullanmaktadır.⁴¹² 9 Ağustos 1915 günü hem Suvla, hem de Anzak’ta İngilizlerin hezimete uğramaları, “... Mustafa Kemal Paşa’nın görüş ve gayretleri, birliklerini sevk ve idare etmedeki yüksek yeteneği sonucu idi.”⁴¹³

Bir gün sonra(11 Ağustos 1915) İngiliz General Stopford, 53. İngiliz Tümeni’nin yenilgisi üzerine gönderdiği mesajda, askerlerinin artık savaşma ruhunu kaybettiğini, ağır bombardıman veya tüfek ateşi karşısında ilerlemediklerini, en küçük bir düşman taarruzunda uzun süre geri çekildiklerini ve sağda solda gizlendiklerini yazmıştır. Hamilton bu mesaj karşısında komutanları suçlamayı tercih eder: “Bu mektup benim için son tanık demektir. Hiçbir şey bu derece kötü olamazdı! Hiç kimse yeni ordu askerlerinden şikayet etmemeliydi, şikayet edilmesi gerekenler komutanların kendileriydi...”⁴¹⁴ Hamilton, komutanlarından şikayet etmekteyse de örneğin Stopford ilk defa bu kadar büyük sorumluluk alan, yıllar önce emekli olmuş bir askerdi.⁴¹⁵ Hamilton’un 17 Ağustos tarihli notları daha da ilginçtir: “Türkler en güçlü savaşlarını veriyorlar. Bununla birlikte kayıpları bizden çok. Türklerin maneviyatlarının yükseldiği de açıktır. Çok iyi komuta edilen ve yiğitçe dövüşen Türk ordusuna karşı savaşıyoruz. Bir kumarbaz ağzıyla doğruyu söylemek gerekirse, elimize çok iyi bir şans geçmişti ama Osmanlı Bankasını soyamadık.”⁴¹⁶ Hamilton’un öngördüğü gibi 9- 10 Ağustos Muharebeleri İngilizler için sonun başlangıcı olmuş, dünya tarihine de Mustafa Kemal Paşa gibi bir lideri armağan etmiştir.

---

⁴¹¹ Knight, a.g.e. , s. 48

⁴¹² Hamilton, a.g.e. , s. 261

⁴¹³ C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XIII)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Nisan, Sayı: 26, s. 60

⁴¹⁴ Hamilton, a.g.e. , s. 261-262

⁴¹⁵ Sabit, “Çanakkale Harbinde İngiliz Sevk ve İdaresi”, **Askeri Mecmua**, İstanbul, Askeri Matbaa, 1932, Sayı: 86, s. 348

⁴¹⁶ Hamilton, a.g.e. , s. 269

İkinci Anafarta Muharebesi de 21-22 Ağustos 1915 tarihinde gerçekleşti.⁴¹⁷ Bu muharebe için Mısır'dan bir süvari tümeni ve Vehip Paşa'nın komutanlığını yaptığı Seddülbahir'den 29. Tümen'in getirilmesi yerinde bir davranış olarak tarihe geçmiştir.⁴¹⁸ Bu muharebede İtilaf kuvvetleri, Anafartalar bölgesine çıkarılan bütün kuvvetlerin katılımıyla hem Anafartalar Ovası ve hem de ovanın her iki yanında büyük ve toplu bir taarruz yapmayı planlamışlardı. Bu taarruz çok şiddetli olmuş, her iki taraf çok fazla kayıp vermişlerdir. Fakat Türk tarafı ihtiyatların muharebeye girmesi, hatta süvarilerin bile ateş hattına sürülmesiyle düşmanı püskürtmeyi başarmıştır.⁴¹⁹

Bu dönemde İtilaf kuvvetleri Gelibolu Yarımadası'nda üç cephede toplanmıştı. Türk kuvvetleri ise; Güney Cephesi'nde Vehip Paşa komutasında ilk hatlarda dört ya da beş tümen şeklinde bulunuyor, Esat Paşa komutasındaki Arıburnu Cephesi'nin sol kanadı, Anafartalar çıkarmasından sonra yeni kuşatma tehlikesine karşı Kabatepe yönüne doğru uzatılmış bir konumda yer alıyordu. Mustafa Kemal komutasında yeni kurulan Anafartalar Grubu, Kireçtepe'nin kuzeyinden güneye doğru uzanarak Kocaçimen Dağı'nı içine alan ve Araburnu Cephesi'nin sağ kanadıyla birleşen araziye altı tümenle savunuyordu.⁴²⁰

23 Ağustos sonrasında İngilizlerin artık Gelibolu'da yapacak bir şeyleri kalmadığının göstergesi olarak büyük bir sessizlik başlamıştır. İngilizler sadece 27 Ağustos günü Kayacıkağılı bölgesinde 7. Tümen'e karşı bir saldırıda bulunarak bazı siperleri ele geçirmiştir.⁴²¹ Hamilton Lord Kitchener'den takviye olarak 50.000 kişilik kuvvet istemişse de bu isteğin karşılanamayacağı bildirilmiştir.⁴²²

6-23 Ağustos 1915 tarihleri arasında İngiliz kuvvetleri hastalıktan ölenler dahil olmak üzere toplam 40.000 kayıp vermişler, asker sayısı da 85.000'e

---

⁴¹⁷ Belen, **a.g.e.** , s. 133

⁴¹⁸ Belen, **a.g.e.** , s. 139

⁴¹⁹ Sanders, **a.g.e.** , s. 117

⁴²⁰ Sanders, **a.g.e.** , s. 118-119

⁴²¹ Esat Paşa, **a.g.e.** , s. 289

⁴²² Hamilton, **a.g.e.** , s. 275, Oglander, C. F. Aspinall: "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XVI)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Temmuz, Sayı: 29, s. 49

düşmüştür. Bunların içinde savaşılabilecek durumda olanların sayısı da 68.000'dir. Fransız kuvvetleri de 15.000'e düşmüştür.⁴²³

2.5.4. Vehip Paşa'nın Arıburnu-Conkbayırı Bölgesi'ne Takviye Kuvvet Göndermesi ve Bu Konuda İleri Sürülen Görüşler

Vehip Paşa, Seddülbahir'de muharebelerin devam ettiği sırada 6 Ağustos tarihinden başlayarak Çanakkale bölgesinin en hayati muharebelerinin yapıldığı Kuzey Grubu bölgesine yardımcı kuvvetler göndermiştir. İtilaf devletlerinin Seddülbahir bölgesindeki taarruzlarının "tespit" amaçlı olduğu ortaya çıkınca Vehip Paşa, Arıburnu-Conkbayırı bölgesine 6 Ağustos'ta komutanlığını Yarbay Cemil Bey(Conk)'in yaptığı 4. Tümen ve 7-8 Ağustos'ta Albay Ali Rıza Bey(Sedes) komutasındaki 8. Tümen'i yardıma göndermiştir.⁴²⁴ Vehip Paşa, daha sonra da 9 Ağustos 1915 tarihinde 5. ve 14. Kolorduların ihtiyat kuvvetleri olan 28. ve 41. Alayları Conkbayırı bölgesine gönderilmiştir. Bu kuvvetlerin gönderilmesi, Conkbayırı'nın düşmanın eline geçmesine mani olmuş ve Mustafa Kemal Bey(Atatürk)'in 10 Ağustos Conkbayırı taarruzuna yardımcı olmuştur.⁴²⁵ 10 Ağustos günü öğleden önce Kocaçimen Dağı zirvesine ve Conkbayırı'na en yakın durumda bulunan İngiliz kuvvetlerine karşı Mustafa Kemal'in komutasında yapılan hücum başarılı olmuştu. Bu hücumu yapan kuvvetlerin büyük kısmı Güney Grubu'ndan takviye olarak gönderilen birliklerdi.⁴²⁶

Güney Grubu'ndan Conkbayırı'na takviye olarak gelen 28. Piyade Alayı'nın sancağına 28 Eylül 1915 tarihli irade-i seniye ile "*Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ve İtilâf Devletleri arasında Gelibolu'da vukû'a gelen muharebede Piyade Yirmi Sekizinci Alay'ın üç yüz otuz üç senesi Ramazan-ı Şerîfi'nin yirmi yedinci günü düşman tarafından isgal edilen Şimâl Grubu'nun sağ cenâhındaki Conkbayırı'na yetisip sâyân-ı takdir bir cesaretle taarruz ederek mezkûr mevzii istirdâd suretiyle ihrâz eylediği muzafferiyetin hatırasıdır*" ifadesinin yer aldığı bir kurdela konulması ve bu alaya Altın ve Gümüş İmtiyaz madalyası

⁴²³ Hamilton, a.g.e. , s. 276-277

⁴²⁴ Görgülü, a.g.e. , s. 80

⁴²⁵ Esat Paşa, a.g.e. , s. 276, Görgülü, a.g.e. , s.81, **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 326

⁴²⁶ Sanders, a.g.e. , s. 113

verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴²⁷ Ayrıca, 28. Piyade Alayı'nın sancağına "mavi kurdela" konulması ve "Altın ve Gümüş Muharebe Madalyası" verilmesi için bir tören düzenlenmiş ve bu törene Başkumandan Vekili Enver Paşa da katılmıştır.⁴²⁸

Esat Paşa'nın anılarını yayınlayan İhsan Ilgar, Liman Von Sanders'in Çanakkale'de yaptığı en önemli işin cepheyi kuzey ve güney olarak ikiye böldüğü zaman, komutan olarak iki kardeş olan Esat Paşa ile Vehip Paşa'yı tayin etmek olduğunu belirtir. Kardeş olmalarına rağmen birbirine zıt karakterlere sahip olan bu iki komutan Çanakkale Savaşı'nda önemli bir rol oynamışlardır. Esat Paşa "haluk, tedbirli, bilgili ve tecrübeli", Vehip Paşa ise "zeki, çok çalışkan ve asabi mizaçlı" idi. Ilgar'a göre; Vehip Paşa ağabeyine saygı duyan bir yapıya sahipti. Nitekim ağabeyi Esat Paşa muharebelerde zor durumda kaldığında Başkomutanlığın onayını almadan hemen yardım göndermiştir. "Cephede yan yana olan birliklerin kendilerinin nasıl bir durumda kalacağı bilinmeden kuvvet vermekte kışkanç oldukları bir gerçektir. Esat Paşa ve kardeşi Vehip Paşa 1912 Balkan Savaşı'nda da Yanya'nın Yunanlılara karşı savunmasında aynı beraber çalışmanın başarısını göstermişlerdir."⁴²⁹

İki kardeş komutanın Sanders'in onayını almadan yaptıkları yardımlaşma faaliyetleri, en sıkışık durumlarda zaman kaybına meydan vermeden takviye kuvvetlerin yerine ulaşmasını sağlamıştır. Bu tür istekler yine de V. Ordu Komutanlığı'na bildiriliyor ve ordunun genel işleyişine ters düşmeden yardımlaşma gerçekleşiyordu.⁴³⁰ Liman Von Sanders de anılarında aynı düşünceleri paylaşır ve iki kardeşin aralarındaki yardımlaşmalarından memnuniyetini dile getirir: "...Vehip Paşa, Arıburnu Cephesi Komutanı Esat Paşa'nın kardeşiydi. Bu iki zatın, o zaman cephenin iki komutanı olarak gayet samimi bir yardımlaşma içinde olmaları, ordunun genel durumu için bir kazançtı. Türk generalleri arasında sık sık görülen birbiri aleyhine hareket etme durumu bu şekilde ortadan kaldırılmış oldu. Çalışkan bir şahsiyet olan Vehip Paşa, bu görevde her açıdan ileriye gören dayanıklı bir komutan olarak kendini ispat etti. Bu övgü ve takdir

⁴²⁷ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2005, s. 68-69(**BOA**, İ. TAL, 1333. Za/5)

⁴²⁸ **Harb Mecmuası**, Şubat 1331(Rebiülahir 1334), Yıl: 1, Sayı: 5, s. 66

⁴²⁹ Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 114-115

⁴³⁰ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 367

sözlerini Arıburnu'ndaki büyük kardeş, cengaver ve cesur Esat Paşa-Balkan Savaşı'nda Yanya'yı savunan kişi olarak tanınır- için de söylemek yerinde olur."⁴³¹

Fahrettin Altay, Hayat Mecmuası'nda 1968 yılında yayınlanan anılarında; İngiliz saldırıları karşısında elde bir taburdan başka ihtiyat kalmadığını, Esat Paşa'nın da kardeşi Vehip Paşa'dan canı sıkıldıkça kuvvet istediğini, ancak arazinin engebeli olması yüzünden birliklerin yaya olarak sevkinin çok zaman aldığını belirtmektedir.⁴³² Cemil Conk ise anılarında durumu şöyle aktarır: "...4 ncü Tümen'in Conkbayırı'na yetişmesi ile tehlikenin önlenmiş olduğu kanısı yanlıştır. Çünkü, bu durumda düşmanın oraya yaptığı ilk taarruzun, yeni gelen bir tümen ile dahi püskürtülemediği, geriye atılmadığı yani düşmanın bir dereceye kadar kahramanlık üstünlüğü kabul edilmiş olur... Tekrar ediyorum Conkbayırı ilk gün kendi yağdı ile kavrulmuş, oranın kahramanca müdafaasını yalnız(yalnız) 9 ncü Tümen'in iki alayının yiğit ve fedakar subay ve erleri yapmış, bunda 4 ncü Tümen'in hiçbir tesiri olmamış, yalnız komutanın talihi orada bulunmuştur..."⁴³³

Şevki Yazman Vehip Paşa'nın ağabeyi Esat Paşa'ya yardım göndermesini farklı bir şekilde yorumlamaktadır. Yazman, pek çok kitapta ve Liman Paşa'nın hatıralarında Vehip Paşa'nın yardım göndermesinin bir "cemile" ve "kendiliğinden" yapılmış olarak gösterildiğini belirttikten sonra şöyle devam eder: "...Bu böyle olsa bile hemen haber verelim ki, bu "cemile" ve "hediye" çok hasisçe idi. Vehib şimale yalnız iki tane zayıf, harpten bitkin olarak çıkmış piyade alayı göndermişti. Hakikatte 4. Fırkanın yegane kuvvetli alayı 12. Alayla bütün topçusu Seddülbahir'de bırakılmıştı."⁴³⁴

Vehip Paşa'nın komutanı olduğu Güney Grubu'nun kurmay başkanlığını yapan Albay Nihat Bey(Anılmış) ise 9 Ağustos tarihinde grubun harp ceridesine kendi eliyle kaydettiği notlarda; düşmanın Seddülbahir'de yaptığı taarruzların amacının Güney Grubu'nun Kuzey Grubu'na yardım gönderilmesinin engellemesinin amaçlandığını anlaşıldığını, Kuzey Grubu'nun zor duruma düşmesi üzerine o bölgeye en üst seviyede yardım yapılmasının kararlaştırıldığını, bu nedenle bir emir almadan özel ihtiyatları olan birer alayın Kuzey Grubu emrine hemen gönderilmesinin gerçekleştirildiğini anlatmaktadır. Nihat Bey'e göre, bu iki alayın

⁴³¹ Sanders, a.g.e. , s. 104-105

⁴³² Esat Paşa, a.g.e. , s. 176

⁴³³ Esat Paşa, a.g.e. , s. 201, Conk, a.g.e. , s. 165

⁴³⁴ Şevki Yazman, **Türk Çanakkale**, Ankara, Ulus Basımevi, 1938, s.162

gönderilmesiyle Conkbayırı, Şahinsırtı ve Kocaçimen doruk noktasının Türk tarafının elinde kalması sağlanmıştır.⁴³⁵

Vehip Paşa'nın Arıburnu'ndaki muharebeler sırasında gerek Kuzey Grubu'na, gerekse Anafarta Grubu'na yardım amacıyla kuvvet göndermesi kuzeyde yapılan muharebeler açısından elbette faydalı olmuştur. Burada takdir edilmesi gereken bir durum da Vehip Paşa'nın İngiliz saldırılarının şaşkınlıca amaçlı olduğunu kavrayarak asıl savaşın Kuzey Grubu Cephesi'nde olduğunu fark etmesidir. İki kardeşin Yanya'dan sonra Çanakkale'de komutan olarak görev almaları gerçekten ilginç bir durumdur. Esat Paşa anılarında cephelerinden çok emin olduklarından zaman zaman karargahlarından ayrılarak belirlenen yerlerde birbirlerini ziyaret ettiklerini söylemekte ve 9 Eylül 1915 günü kardeşi Vehip Paşa'ya karargahında yaptığı ziyareti anlatmaktadır.⁴³⁶

2.6. EYLÜL EKİM AYI MEVZİ MUHAREBELERİ

Ağustos ayı sonlarına doğru artık muharebeler eski hızını kaybetmişti. Ancak Liman Von Sanders yine de her türlü taarruza karşı tedbir almaya çalışmaktaydı. Sanders. 24 Ağustos 1915 tarihinde Başkomutanlık Vekaleti'ne Vehip Paşa'nın komutasındaki Güney Grubu'nun elindeki 15'lik obüsler için gönderilen kurşun sarkıçlı tanelerin kara muharebesi için elverişli olmadığını, kolay paralandığını ve kendi birliklerimize zarar verdiğini, dolayısıyla bu mermilerin Müstahkem Mevki Komutanlığı'na teslim edileceğini bildirmekteydi.⁴³⁷

Sanders, 28 Ağustos tarihinde de Güney Grubu'nun cephe durumunu şu şekilde bildirmekteydi: 6584 sandık piyade, 14.148 sandık seri sahra, 430 seri cebel, 3.482 adi cebel, 1.008 mantelli, 432 adet 10'luk adi obüs, 488 adet 8/8'lik uzun top, 224 adet 10.5 luk 45 çap top, 138 adet 5/10'lık 80 çap top, 350 obüs, 822 15'lik adi, 79 tane 12'lik havan, 44 tane 15'lik havan, 578 tane 571'lik havan mermisi.⁴³⁸

Eylül ayına gelindiğinde o zamana kadar yaşanan muharebelerden sonra İngiliz ve Fransızlar büyük kayıplar vermişler ve çok kötü bir duruma

⁴³⁵ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 326

⁴³⁶ Atacanlı, **a.g.e.**, s. 104

⁴³⁷ **ATASE**, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 11-33

⁴³⁸ **ATASE**, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 11-34

düşmüşlerdi.⁴³⁹ Türk tarafı da iyice bitkin bir duruma düştüğünden sakin bir ortam meydana gelmiş, her gün ancak birkaç top sesi duyulmaya başlamıştır.⁴⁴⁰ İngilizlerin ateşleri de artık çok etkili olmamaya başlamıştı. Güney Grubu cephesinde 13 Eylül 1915 günü “*düşman 5.000 civarında mermi atmış ise de pek ehemmiyetsiz kalmıştır.*”⁴⁴¹

Yoğun geçen muharebelerden sonra pek çok hasta ve yaralı bulunmaktaydı. Güney Grubu’nda bulunan hasta ve yaralılar açıkta ve toprak üstünde yatmak zorunda kalmaktaydılar. Ancak sonbaharın gelmesiyle birlikte başlayacak olan yağmurlardan korunmak mümkün değildi. Sanders, bu nedenle bazı köylerin boşaltılmasını ve Güney Grubu’nun hasta ve yaralılarının barınması için buralara yerleştirilmesini teklif etmekteydi.⁴⁴²

İngilizlerin kuşatma manevraları büyük ümitlerle başlamasına rağmen bir türlü amacına ulaşamamıştı. Bu durum mevzi muharebelerinin yeniden başlamasına neden oldu. Ağustos öncesindeki mevzi muharebeleri bazen iki tarafın baskın ve taarruzları şeklinde geçmişti. Ancak bu sefer böyle olmadı. Her iki taraf çok ağır kayıplar vererek yorgun düştüğünden bu dönemdeki mevzi muharebelerinde önemli bir taarruz gerçekleşmedi.⁴⁴³ Özellikle iki tarafın da ihtiyat kuvvetlerinin azalması, cephanenin tükenme noktasına noktasına gelmesi taarruzların bitme aşamasına gelmesinde etkili olmuştu. Gerek Sanders, gerekse Hamilton ilave kuvvetler olmadan savaşın biteceğine ihtimal vermiyorlardı. Artık Türk tarafının İngilizleri denize dökcek kadar güçlü olmadıkları, İngilizlerin de daha ileri gidebilecek durumda olmadıkları anlaşılmıştı.⁴⁴⁴ Bu dönemde iki tarafta birbirinden çekinmekte, bu durum küçük ölçüde siper muharebelerine neden olmaktaydı.⁴⁴⁵ Eylül ayı Vehip Paşa’nın komutanlığını yaptığı Güney Grubu cephesinde de küçük çatışmalar şeklinde devam ediyordu. 22 Eylül 1915 günü sol cenahta İtilaf kuvvetlerinden bir birlik ilerlemeye çalışmışsa da Türk kuvvetleri tarafından durdurulmuş ve bir subayla dokuz asker

⁴³⁹ Demaz, **a.g.e.** , s. 107, C. F. Aspinall Oglender, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XVI)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Temmuz, Sayı: 29, s. 49

⁴⁴⁰ Demaz, **a.g.e.** , s. 108

⁴⁴¹ **ATASE**, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 5, 5-1

⁴⁴² **ATASE**, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 75

⁴⁴³ Fahri Belen, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1963, s. 239(Bundan sonra Belen, **1915 yılı** olarak kısaltılacaktır.)

⁴⁴⁴ Mühlman, **a.g.e.** , s. 111

⁴⁴⁵ Mühlman, **a.g.e.** , s. 147

öldürülmüştü. Yine Türk topçusunun ateşi ile bir düşman bataryası susturulmuş, aynı gün düşman siperlerine de ateş açılarak patlamalar meydana getirilmişti.⁴⁴⁶

Ege Denizi'nde kış şiddetli olmasa da rüzgar ve yağmurların çok şiddetli olması Fransız kuvvetleri içinde bulunan Senegalli askerlerin tahammüllerini iyice azaltmıştır. Bu durum Senegallilerin değiştirilmesini gündeme getirmişti. Senegallilerin buradan alınarak Süveyş Kanalı'nın korunması için Mısır'a gönderilmesi düşünülmüştü.⁴⁴⁷

Bazı noktalarda iki taraf arasında on, yirmi metre mesafe olması kanlı el bombası muharebelerine neden olmakta, her iki taraf tüneller açarak dinamitle siperleri havaya uçurmaya çalışmaktaydı. Bu girişim ilk defa Türk tarafınca yapılmasına rağmen İtilaf kuvvetleri bu konuda daha başarılı oldular ve Çanakkale'de pek çok lağım muharebesi yaşandı.⁴⁴⁸ Örneğin, 13 Eylül'de Güney Grubu cephesinde öğleden sonra sağ cenahta düşman lağıma karşı lağım ateşiyle cevap verilmiştir.⁴⁴⁹ Sanders, 22 Eylül günkü raporunda "*Cenub Grubu II. Ordu Cephesinde*" öğleden sonra sağ cenahın ilerisinde patlatılan bir lağımla düşmanın bir kısım siperleri ve tel kafeslerinin tahrip edildiğini bildirmekteydi.⁴⁵⁰ İtilaf kuvvetleri bir taraftan da denizden ve karadan Türk mevzilerini bombalamaktaydı. Türk tarafı ise cephane azlığından dolayı saldırılara yeterince karşılık veremiyordu. İtilaf kuvvetlerinin havan toplarına ve çok fazla makineli tüfeğe sahip olması kayıpların da daha fazla olmasına neden oluyordu. Türk ordusu ikmal yönüyle çok ciddi sıkıntılar yaşamaktaydı. İtilaf devletleri denizaltılarının Marmara'ya girmesi deniz nakliyatını da tehlikeye düşürmekteydi. Trakya'nın kaynakları Çanakkale'deki kuvvetlerin ihtiyacı için yeterli değildi. İstanbul halkının iaşesinin karşılanmasında da ciddi problemler yaşanmaktaydı.⁴⁵¹

24 Eylül 1915 günü Vehip Paşa'nın komutasındaki Güney Grubu'nun sol cenahına birçok bombalar atılmış, bunların bir kısmı siperlere isabet etmiş, bazıları

---

⁴⁴⁶ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 20-2, 20-3

⁴⁴⁷ Demaz, **a.g.e.**, s. 108

⁴⁴⁸ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 20-4, Belen, **1915 yılı**, s. 239

⁴⁴⁹ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 5, 5-1

⁴⁵⁰ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 20-4

⁴⁵¹ Belen, **1915 yılı**, s. 239

da kendi siperlerinde patlamıştı.⁴⁵² 24/25 Eylül gecesi de Kerevizdere’de keşfe çıkan dört Fransız askeri öldürülmüş ve biri de esir edilmişti.⁴⁵³ Artık çatışmalar hızını iyice kaybetmiş, ara sıra topçu ateşleri görülmeye başlamıştı.⁴⁵⁴

İtilaf devletleri Ağustos ayı sonlarında, Rusların yalnız başlarına barış yapmalarından korkmaya başlamışlardı. Bulgaristan’ın İttifak devletleri tarafında savaşa girmek istemesi, İtalyanların karşılaştığı başarısızlık bir ümitsizlik ortamı oluşturmuştu. İngiliz devlet adamları Çanakkale Boğazı’nın mutlaka alınmasını istemekteydiler. 11 Eylül tarihinde Fransız ve İngiliz Savunma Bakanları yaptıkları görüşmede Çanakkale’ye dört Fransız ve iki İngiliz Tümeni göndermeye karar verdiler. Almanlar, Çanakkale kaybedildiği takdirde savaşın kendi aleyhlerine sonuçlanacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle, Sırbistan üzerine yürüyerek Balkan yolunu açmayı kararlaştırdılar. Bulgaristan’la yapılacak bir ittifakla Alman, Avusturya ve Bulgar kuvvetleri Sırbistan’a saldıracaktı.⁴⁵⁵

İttifak devletlerinin Sırbistan’a karşı saldırıya geçmeleri üzerine, Yunanistan ve Sırbistan müttefiklerinden 150.000 kişilik kuvvet istediler. 25 Eylül’de Fransızlar Çanakkale’den bir tümeni Selanik’e göndermeye karar verdiler. İngilizler de Sırbistan’a yardım amacıyla iki tümeni Çanakkale’den çekmeyi planladılar.⁴⁵⁶

Bu gelişmeler Çanakkale Savaşları’nın sonunun geldiğinin en önemli göstergesi oldu. Bu yönden 25 Eylül 1915 tarihi sonun başlangıcıdır denebilir.⁴⁵⁷ Ancak burada ilginç olan Sanders’in bu sırada bile İtilaf devletlerinin yeni bir taarruz yapacağını düşünmesidir. Liman Von Sanders 27 Eylül 1915’de Başkomutanlık Vekaleti’ne İtilaf devletlerinin yeni bir cephe açmaları halinde ya Kuzey ve Güney Grubu arasından veya Asya’ya taarruz edeceklerini bildirmekteydi.⁴⁵⁸

Bu sırada Güney Grubu cephesinde küçük de olsa çatışmalar yaşanmaktaydı. 27-28 Eylül gecesi cephenin tamamına topçusuyla ateş eden ve bomba atan İtilaf

⁴⁵² ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 23, 23-1

⁴⁵³ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 24, 24-1

⁴⁵⁴ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 4

⁴⁵⁵ Belen, **a.g.e.**, s. 140-141

⁴⁵⁶ C. F. Aspinall Oglander, “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XVI)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Temmuz, Sayı: 29, s. 52, Belen, **a.g.e.**, s. 141

⁴⁵⁷ Oglander, C. F. Aspinall: “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XVI)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Temmuz, Sayı: 29, s. 52

⁴⁵⁸ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 25

kuvvetleri az da olsa kayıplara neden olmuştu.⁴⁵⁹ Eylül ayı sonuna gelindiğinde artık düşmanın sahte ihraç hareketlerine girişmesi beklenmekteydi.⁴⁶⁰ Vehip Paşa tedbir olarak sahte siperler hazırlatmış, düşman kuvvetleri de 3 Ekim’de bu siperlere birçok mermi atmıştı.⁴⁶¹ 5 Ekim tarihinde Lord Kitchener, Hamilton’dan hasta ve yaralı askerlerin yerleri doldurulmadıkça taarruza geçilmemesini istemişti.⁴⁶² Nitekim son başarısızlıklar üzerine 17 Ekim 1915 tarihinde Hamilton görevden alınarak yerine önce Monro, daha sonra da Birwood tayin edildi. Artık İngilizlerin gündeminde Çanakkale’nin tahliyesi vardı.⁴⁶³

2.7. II. ORDU’NUN GÜNEY CEPHESİ’NDEN ÇEKİLMESİ

Çanakkale Muharebeleri’ndeki başarılarından dolayı, II. Ordu Kumandanı Mirliya Vehip Paşa ile Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Nihat Bey’e 2 Ekim 1915 tarihinde “*muharebe altın liyakat madalyası*” verilmiştir.⁴⁶⁴

Eylül ayının ikinci yarısından itibaren Ekim ayı ortalarına kadar II. Ordu birlikleri Güney Grubu’ndan yavaş yavaş çekilerek Trakya’ya nakledildi.⁴⁶⁵

II. Ordu’nun tahliyesinin gündeme gelmesiyle Liman Von Sanders’in bir panik yaşadığı da anlaşılmaktadır. Sanders, Başkomutanlık Vekaleti’ne “*gayet müstacel*” kaydıyla gönderdiği şifrede “*Mübadele için geriye çekileceklerin hemen yerlerine geçecek kıtaata seriaten ihtiyacım vardır. Yeni gelecek olan bilcümle kıtaatin bilhassa topçu zabitanın daha mübadeleden evvel her şeyi öğrenmiş ve tanımış olması lazımdır...*” demektedir ve dün akşam Vehip Paşa ile “*mübadele ve nakliyat*” hakkında görüştüğünü belirtmekteydi. Sanders, geri çekilecek birliklerin de yapacakları yürüyüşte Uzunköprü yolu üzerinde kalmamasının doğru olacağını bildiriyordu.⁴⁶⁶ 6 Ekim 1915 tarihinde verilen emre göre, II. Ordu karargahıyla birlikte üç kolordu Gelibolu Yarımadası’ndan alınacak ve Trakya’ya gönderilecekti. Bu kolordulardan birisi Keşan’a, diğerleri Uzunköprü’ye ve sonuncusu da Saros Körfezi’ndeki

⁴⁵⁹ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 27, 27-1

⁴⁶⁰ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 28-2

⁴⁶¹ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 36, 36-1

⁴⁶² Hamilton, **a.g.e.**, s. 303

⁴⁶³ Oglander, C. F. Aspinall: “Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XVII)”, Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Ağustos, Sayı: 30, s. 59, Belen, **a.g.e.**, s. 141, **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 472

⁴⁶⁴ BOA, İ. TAL, Dosya No: 504, Gömlek No: 1333/ZA-035, Tarih: 21/Za/1333 (Hicri)

⁴⁶⁵ Sanders, **a.g.e.**, s. 122, Belen, **a.g.e.**, s. 146

⁴⁶⁶ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 112

Kadıköy-Yeniköy bölgesinde toplanacaktı.⁴⁶⁷ Liman Von Sanders, birçok birliğin iadesiyle meydana gelecek olan II. Ordu'nun geri çekilmesinin hassas bir şekilde ve düşmanın durumunun da dikkate alınarak yapılmasını istemekteydi.⁴⁶⁸ Nitekim, geri çekilme de kademeli olarak gerçekleştirilmiştir.⁴⁶⁹

Enver Paşa 10 Ekim 1915'te Vehip Paşa'ya, "*V. Ordu'dan harice çıkarılacak ordunun II. Ordu namını haiz olacağını*" ve bu orduya da Vehip Paşa'nın kumanda edeceğini, bu ordunun karargahının da Vehip Paşa'nın karargahı olacağını bildiriyordu. Enver Paşa ayrıca "*II. Ordu kumandanı esasen Karargah-ı Umumi'ye merbuttur*" ifadesini kullanmaktaydı.⁴⁷⁰ Bunlardan birinci grupta 1. Kolordu karargahı ile 2. ve 3. Tümenler yer alıyordu. 3. Tümen 8 Ekim'de, 2. Tümen de 11 Ekim'de Uzunköprü'ye doğru yola çıktılar. İkinci grubu 2. Kolordu karargahı ile 4. ve 13. Tümen oluşturuyordu. 4. Tümen 16 Ekim'de, 13. Tümen de 21 Ekim tarihinde Keşan'a hareket ettiler. Üçüncü grubu ise 5. Kolordu karargahı ile 5. ve 10. Tümen meydana getirmekteydi.⁴⁷¹ II. Ordu karargahı da 13 Ekim 1915 tarihinde Keşan'a hareket etmiştir.⁴⁷² Bu tarihlerde bile İtilaf kuvvetleri Güney Grubu'na yönelik taarruzlarda bulunmaktaydı. 16 Ekim akşamı bir düşman savaş gemisi sağ cenaha 150 kadar mermi atmıştı.⁴⁷³ Bu sırada II. Ordu'nun Avrupa cephelerine gönderilmesi gündemdeydi. Liman Von Sanders, II. Ordu Komutanlığı'na Vehip Paşa'nın devam etmesi halinde yeni durumu görüşmek üzere İstanbul'a hemen hareket etmesinin doğru olacağı düşüncesindeydi. Vehip Paşa'nın yerine de Güney Grubu Komutanlığı'na altı aydan beri herhangi bir saldırıya uğramayan Müstahkem Mevki'nin Komutanı Cevat Paşa'yı teklif etmekteydi.⁴⁷⁴ Başkomutanlık Vekaleti de

⁴⁶⁷ **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 471, ATASE, BDH, Klasör: 127, Dosya: 594, Fihrist: 1-1

⁴⁶⁸ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 53-2

⁴⁶⁹ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 114

⁴⁷⁰ ATASE, BDH, Klasör: 127, Dosya: 594, Fihrist: 1-1, ATASE, BDH, Klasör: 2658, Dosya: 96, Fihrist: 1-1

⁴⁷¹ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 53-2, **Türk Harbi Çanakkale Cephesi**, s. 471-472

⁴⁷² ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 52, Hatemi, **a.g.e.**, s. 350, Liman Von Sanders, II. Ordu'nun cepheden ayrılmasından sonra harp raporlarında sadece "Cenub Grubu" ifadesini kullanmıştır. Bkz: ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 64-1, 71, 74

⁴⁷³ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 66, 66-1

⁴⁷⁴ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 112, 112-1, Sanders Başkomutanlık Vekaleti'ne yazdığı şifrede; Vehip Paşa'nın yerine "metin bir ele ihtiyaç olduğunu", bunun son bir arzusu olduğunu belirtmekteydi.

“Vehip Paşa’yı yalnız olarak mezunen İstanbul’a gönderiniz” cevabını vermiş, yeni bir komutan görevlendirilene kadar Güney Grubu Komutanlığı’na Cevat Paşa’nın vekalet edeceğini bildirmiştir.⁴⁷⁵ Vehip Paşa 6 Ekim 1915 tarihinde Gelibolu Yarımadası’ndan ayrılarak İstanbul’a gitmiştir. Fevzi Çakmak, Vehip Paşa’nın İstanbul’a gitmesini Bulgaristan’ın İttifak devletleri yanında savaşa girmesinden sonra beraber hareket etme adına yapılacak çalışmalarla ilgili olduğunu belirtir.⁴⁷⁶ II. Ordu kuvvetlerinin Trakya’ya nakli üzerine Cevat Paşa(Çobanlı) Güney Grubu komutanlığına tayin edildi.⁴⁷⁷

Bu tümenlerin yerine Saros’tan alınan I. Ordu tümenleri getirildi.⁴⁷⁸ Yeni gelen tümenlerin askerlerinin çoğunluğunu Arabistan’lı erler meydana getirmekteydi. Bu askerlerin aldıkları eğitim ve cesaretleri Çanakkale Muharebeleri için uygun değildi. Hatta savunmada bir dereceye kadar tutunabilmeleri için İtfaiye Alayı’nın düzgün ve cesaretli dört taburu da bunların arasına karıştırılmıştı. Ancak yine de taarruza elverişli bir durumda değillerdi. Sanders’e göre, II. Ordu birliklerinin Çanakkale’den alınmaları doğru bir davranış değildi. İtilaf kuvvetlerinin baskısının şiddetle devam ettiği bir zamanda birliklerin düzenli olarak değiştirilmeleri gerekiyordu. Hem henüz kesin bir sonuç alınmamış, hem de Türk kuvvetlerinin yavaş yavaş uygun yerlerde taarruza geçmelerinin zamanı gelmişti. II. Ordu kuvvetleri ise böyle bir dönemde hareketsiz bir şekilde Trakya’da beklemekteydi.⁴⁷⁹ Sanders’in bu görüşüne karşılık, Ekim ve Kasım aylarında ordu mevcudunda artış olduğu anlaşılmaktadır. Eylül ayında 5.282 subay ve 255.728 er varken bu sayı Ekim ve Kasım aylarında 5.500 subay ve 310.000 er olmuştur.⁴⁸⁰

Vehip Paşa Başkomutanlık Vekaleti’nden tahliye için gerekli olan eşya arabası, hayvan ihtiyaçlarını talep etmekte, bir taraftan da yeni asker takviyeleri istemektedir. Nitekim 14 Ekim’de 1. Kolordu için ihtiyaç duyulan “9.000 ikmal

⁴⁷⁵ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 114

⁴⁷⁶ Hatemi, a.g.e. , s. 349, Sanders’in yeni gelişmeleri değerlendirmek üzere Vehip Paşa’nın hemen İstanbul’a hareket etmesini istemesi bununla ilgili olmalıdır. ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 112

⁴⁷⁷ ATASE, BDH, Klasör: 2658, Dosya: 96, Fihrist: 1-1, ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 114, 114-1, ATASE, BDH, Klasör: 127, Dosya: 594, Fihrist: 1-1, Cevat Paşa bu görevi 14. Kolordu Komutanlığı ile birlikte yürütecekti.

⁴⁷⁸ ATASE, BDH, Klasör: 183, Dosya: 784, Fihrist: 67

⁴⁷⁹ Sanders, a.g.e. , s. 122-123

⁴⁸⁰ Türk Harbi Çanakkale Cephesi, s. 472

efradının Uzunköprü'ye gönderilmesi" isteğinde bulunuyordu.⁴⁸¹ 24 Ekim 1915'te de iaşe ihtiyaçlarını bildirmiş,⁴⁸² ayrıca hiç el bombası olmayan 13. Tümen için de bomba talep etmişti.⁴⁸³ Vehip Paşa II. Ordu tümenlerinin iki makineli tüfek bölüğüne sahip oldukları halde sadece bir bölüğünün gönderilip diğerinin Sanders tarafından alıkonulmasından da şikayet etmekteydi. Ayrıca V. Ordu'dan yeni yarımada gelen birliklerden topçu hayvanı gönderilmesini istemekteydi. Bu arada V. Ordu'dan 5.500 adet tüfek istemişti.⁴⁸⁴ Vehip Paşa 25 Ekim 1915 tarihinde "*II. Ordu'ya verilen tayyarenin acilen Keşan'a gönderilmesini*" istemiştir.⁴⁸⁵ Bütün bu hazırlıkların II. Ordu'nun Avrupa cephelerine gönderilmesi amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

II. Ordu'nun Keşan ve Uzunköprü çevresinde toplanmasının İtilaf kuvvetleri tarafından yakından izlendiği görülmektedir. 25 Ekim 1915 günü öğleden sonra "*bir düşman tayyaresi Keşan üzerine gelerek iki bomba atmış, menzil kollarından iki nefer şehit, iki zabıt, on iki nefer mecruh, ahaliden bir şehit, beş mecruh*" verilmiştir.⁴⁸⁶

II. Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın Kurmay Başkanlığı'nı Nihat Bey'den sonra İsmet Bey(İnönü) yapmıştır. Nitekim Harb Mecmuası'nda "*Çanakkale Muharebatının şanlı safahatını idare eden Beşinci Ordu Kumandanı Liman Fon Sanders Paşa...*" ile birlikte çekilmiş bir fotoğrafta Vehip ve Esat Paşaların yanında "*II. Ordu erkani harbiyesi İsmet Bey*" yer almaktadır.⁴⁸⁷

Vehip Paşa, 17 Şubat 1915 tarihinde II. Ordu Komutanlığı görevine tayin olmuştu. Bu görevi yaklaşık bir yıl devam etmiş, bu görevi sırasında Çanakkale cephesinde Temmuz ve Ağustos aylarında yapılan muharebelere katılmıştı. 28 Şubat 1916 tarihli irade-i seniye ile III. Ordu Komutanlığı'na Mahmut Kamil Paşa'nın yerine II. Ordu Komutanı Vehip Paşa tayin olmuş, Vehip Paşa'nın yerine de A. İzzet Paşa getirilmiştir.⁴⁸⁸

Vehip Paşa III. Ordu Komutanlığı'na tayini üzerine 26 Şubat 1916'da II. Ordu'ya hitaben bir veda yazısı yazmıştır. "*Yeni bir vazife deruhte ettim, yarın*

⁴⁸¹ ATASE, BDH, Klasör: 127, Dosya: 594, Fihrist: 10

⁴⁸² ATASE, BDH, Klasör: 127, Dosya: 594, Fihrist: 16-1

⁴⁸³ ATASE, BDH, Klasör: 127, Dosya: 594, Fihrist: 17-1

⁴⁸⁴ ATASE, BDH, Klasör: 127, Dosya: 594, Fihrist: 25

⁴⁸⁵ ATASE, BDH, Klasör: 127, Dosya: 594, Fihrist: 27

⁴⁸⁶ ATASE, BDH, Klasör: 127, Dosya: 594, Fihrist: 28

⁴⁸⁷ Harb Mecmuası, Teşrinievvel 1332(Muharrem 1335), Yıl: 1, sayı: 13, s. 195

⁴⁸⁸ BOA, İ. HB, Dosya No:181, Gömlek No: 1334/R-067, Tarih: 24/R /1334 (Hicri)

gidiyorum. II. Ordu'yu meydana getiren umum erkan, umera, zabitan ve efradına arz- ı veda ederim..." şeklindeki ifadelerle bir yıl boyunca beraber olduğu ordu mensuplarına veda etmiştir.⁴⁸⁹ Vehip Paşa, 6 Ekim 1915 tarihinde Güney Grubu Komutanlığı'nı Cevat Paşa'ya devrederek İstanbul'a geldi.⁴⁹⁰ II. Ordu'nun Avrupa cephesine gönderilmesi söz konusuydu. "*Vehip Paşa, Seddülbahir'den gelmiş muzaffer bir komutan olarak, bütün hevesiyle ordusunu Alman cephesi için hazırlamaya çalışıyordu.*"⁴⁹¹

Vehip Paşa II. Ordu Komutanı olarak, Çanakkale Cephesi'nde 1915 yılının Temmuz ayından Ekim ayına kadar "*Cenub Grubu II.Ordu Cebhesi*"komutanı olarak görev yapmış, bu süre içinde iki büyük muharebe yaşamıştır. Bu iki muharebede başarılı olmuş, İngilizlerin hücumlarını püskürtmeyi başarmıştır. Ağustos ayında Anafartalar'da yaşanan muharebelere de Kuzey Grubu'na takviye kuvvetler göndererek yardımcı olmaya çalışmıştır. Vehip Paşa'nın Çanakkale Cephesi'nde en önemli katkılarından birisi de Liman Von Sanders'in her yeri kuvvet geldikçe İngilizlere karşı taarruz edilmesi şeklindeki taktiğini Enver Paşa'nın da desteğini alarak değiştirmesi olmuştur. Eylül ayına gelindiğinde II. Ordu Avrupa cephelerine gönderilmek üzere Çanakkale Cephesi'nden çekilmiş, böylece Vehip Paşa'nın Vehip Paşa, buradaki görevi de sona ermiştir.

---

⁴⁸⁹ **ATASE**, BDH, Klasör: 2730, Dosya: 25, Fihrist: 18, Vehip Paşa, veda yazısını Ayastefanos'tan yazmıştır.

⁴⁹⁰ **ATASE**, BDH, Klasör: 183, Dosya: 783, Fihrist: 114

⁴⁹¹ İnönü, **a.g.e.** , C. I, s. 107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VEHİP PAŞA KAFKAS CEPHESİ'NDE(1916-1918)

3.1. RUSLARIN ERZURUM'U İŞGALLERİ VE MAHMUT KAMİL PAŞA'NIN III. ORDU KOMUTANLIĞI'NDAN ALINMASI

Ruslar 1916 yılı başlarında Kafkas Cephesi'nde yeniden taaruza geçtiler. Bunda başlıca neden, İngilizlerin 20 Aralık 1915 tarihinde Anafartalar ve Arıburnu'nu tahliye etmeleri oldu. General Yüdeniç daha 1915 Kasım ayında müttefik kuvvetlerin Gelibolu'yu tahliye edeceklerini ve serbest kalan Türk kuvvetlerinin Kafkas ve Irak cephelerine kaydırılacağını haber almıştı.¹ Türk ordusu sürekli olarak yeni birliklerle takviye edilmiş ve 1915 yılı Mart ayından Kasım ayına kadar en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Şubat ayında Türk ordusu, çoğu zayıf ve eğitimsiz askerlerden oluşan kırk piyade tümeni ve 500.000 askere ulaşmıştı. Bu sayı Kasım ayında Çanakkale'de uğranılan ciddi kayıplara rağmen 800.000 olmuştu.²

1915 yılının Mart ve Kasım aylarında Türk tümenlerinin dağılımı şu şekildeydi:³

Tablo 2. 1915 yılı Mart ve Kasım aylarında tümenlerin dağılımı

Cephe	Mart 1915	Kasım 1915
Boğazlar Bölgesi:	17	28
Kafkas:	11	12
Irak:	3	5
Suriye:	5	3
Arabistan:	4	4

Rus komutanlığı yeni kuvvetler gelmeden III. Ordu'ya taarruz edilmesini kararlaştırmıştı. Türk takviye kuvvetlerinin ancak Mart ortasında gelebileceğini

¹ Fahri Belen, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1965, C. 3, s. 2,(Bundan sonra Belen, **1916 yılı** olarak kısaltılacaktır Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1970, s. 288

² W. E. D. Allen- Paul Muratoff, **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi**, Ankara, Gnkur Basımevi, 1966, s. 269

³ Allen- Muratoff, **a.g.e.** , s. 269

hesaplayan Rus Kafkas Ordusu Komutanı, Aralık ayında taarruza geçerek Türk kuvvetlerini beklemedikleri bir anda ve Rusların yortu günlerinde yenmek istiyordu.⁴

1916 yılı Ocak ayında III. Ordu; 9. , 10., 11. , Kolordular, 36. Piyade, 2. Nizamiye, 3. İhtiyat Süvari Tümenlerinden ve Van Güney, Çoruh “Milo”, Karadeniz Sahil Müfrezesi ve Erzurum Müstahkem Mevkii’nden meydana geliyordu.⁵ Rus Kafkas Ordusu; Sahil Müfrezesi, 2. Türkistan Kolordusu, 1. Kafkas Kolordusu, 4. Kolordu, Azerbaycan-Van Kolordusu ile ihtiyat kuvvetlerinden oluşmaktaydı.⁶

Erzurum savunmasının temeli Erzurum Kalesi’ne dayanıyordu. Ancak burası eski, seksen yıl kadar önce yapılan taş ve toprak tabyalardan oluşmaktaydı. Kalenin güçlendirilmesi için elde malzeme de bulunmuyordu. Artık Avrupa’dan malzeme getirilmesi de mümkün değildi. Kaleyi güçlendirmek için bazı çalışmalar yapıldıysa da bunlar da yeterli olmadı.⁷ Kalenin takviyesi için az miktarda telden başka bir şey bulunamamış, çevrede ağaç olmadığı için yeteri kadar kazma ve kürek bile elde edilememişti.⁸ Erzurum Kalesi bu yönleriyle kale özelliklerini çoktan kaybetmiş durumdaydı.⁹ Kale top yönünden çok yetersiz bir durumdaydı. 200 kadar top bulunmasına rağmen modern toplar yoktu. Topların çoğu 1871 yapımı Krupp sahra topuydu. Büyük çaplı top sayısı çok az olup en büyüklerinin çapı 15 santimetreydi.¹⁰ III. Ordu’nun en büyük problemlerinin başında “iaşe” sıkıntısı gelmekteydi. Birlikler yiyecek bulamamakta ve sadece peksimetle beslenmeye çalışmaktaydılar.¹¹

---

⁴ Belen, 1916 yılı, s. 2

⁵ Belen, 1916 yılı, s. 3, **Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 1-2(Bundan sonra **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II olarak kısaltılacaktır.)

⁶ Belen, 1916 yılı, s. 3-4, Rusların Kafkas Cephesi’ndeki insan mevcudu Türk kaynaklarında 1.000.000 ile 1.500.000 arasında gösterilmiştir. Belen bu sayının en az 220.000, en fazla da 600.000 civarında olduğunu belirtmektedir. Belen, 1916 yılı, s. 5, Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı’nda, Rusların muharip kuvvetlerinin sayısı 197.100 olarak verilmiştir, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 8

⁷ Guze, Büyük Harpte “Kafkas Cephesi’ndeki Muharebeler” II, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, (Çev: Yarbay Hakkı, Yay. Haz: Ömür Barış), İstanbul, Ekim 2001, sayı: 57, s. 50

⁸ Fahri Belen, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1964, s. 124(Bundan sonra Belen, 1914 yılı olarak kısaltılacaktır), s. 98

⁹ Mehmed Emin, **Harbi Umumide Osmanlı Cebheleri Vekayii**, İstanbul, Erkanı Harbiye Mektebi Matbaası, 1334, s. 10

¹⁰ Guze, **a.g.m.**(II), s. 50

¹¹ Aziz Samih, **Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları**, Ankara, Erkanı Harbiye Matbaası, 1934, s. 19

Mesafenin uzaklığından dolayı, nakliye araçları yetersiz kalmaktaydı.¹² 1915 yılı sonlarında Rus ordusunun mevcudu 700.000 kişiye ulaştı. Türk ordusu az bir kuvvetle 300 kilometrelik bir cepheyi savunmak zorundaydı.¹³ Yudenitç, Erzurum çevresindeki Türk kuvvetinin 80.000 asker ve 180 top olduğu şeklinde bilgi almıştı.¹⁴

Ruslar, Türk ordusunun takviye kuvvet almasına fırsat bırakmadan 11 Ocak 1916 tarihinde cephenin ortasından Köprüköy-Erzurum yönünde harekete geçtiler.¹⁵ Erzurum'u savunacak olan III. Ordu'nun muharip kuvveti sadece 29.000 askerden oluşurken Rusların mevcudu 90.000 civarındaydı.¹⁶ Rusların elinde 99 top bulunmaktaydı. Türk ordusu top sayısı bakımından daha üstün durumdaysa da cephe yönüyle ciddi bir sıkıntı içindeydi.¹⁷ Mahmut Kamil Paşa, Erzurum Muharebesi öncesinde Ordunun takviyeye ihtiyacı olduğu hakkında İstanbul'a defalarca yazılar yazmış ve olumlu cevap alamayınca bizzat Başkomutanlık'tan yardım istemek üzere İstanbul'a gitmişti. III. Ordu Komutanı, çok soğuk ve yüksek bir coğrafyada yiyecek, giyecek ve cephe yönlerinden çok eksik olan askerin durumunu yerinde görmek üzere Talat Paşa'yı cepheye davet etmişti.¹⁸ M. Kamil Paşa, 29 Ocak 1916'da Erzurum'a döndü. Mahmut Kamil Paşa, Enver Paşa ile yaptığı görüşmede yardım teklifine karşılık şu cevabı almıştı: "*Sıvasa kadar çekilebilirsiniz. Şark cephemiz tali bir cephe dir. Asıl netice Alman cephesinde alınacaktır.*"¹⁹ Enver Paşa'nın tavrı, Sarıkamış yenilgisinden sonra Kafkasya sınırında önemli bir gelişme olmadığı ve olmayacağı şeklindeydi. Ayrıca, Kafkasya ve Türkistan

¹² Aziz Samih, **a.g.e.**, s. 32, Aziz Samih seferberlik halindeki ordunun iâşesi konusunda şu ifadeyi kullanır: "... seferber ordu doymak bilmez deve benziyor.", Aziz Samih, **a.g.e.**, s. 32

¹³ Belen, **1916 yılı**, s. 12, Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Ankara, TTK Yayınları, 1993, s. 102(Bundan sonra Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu** olarak kısaltılacaktır.)

¹⁴ Allen- Muratoff, **a.g.e.**, s. 307, Gerçekten de o sırada III. Ordu'nun elinde 180 top, 77 makineli tüfek ve 74.057 piyade tüfeği vardı. **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 4

¹⁵ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 102

¹⁶ Aziz Samih, **a.g.e.**, s. 84-85, Süleymaniyeli Mehmed Emin, **a.g.e.**, s. 9, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, bu kuvvetin sayısını 59.000 olarak vermektedir, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 8

¹⁷ Mehmed Emin, **a.g.e.**, s. 9

¹⁸ Belen, **1916 yılı**, s. 23, Allen-Muratoff, Mahmut Kamil Paşa'nın bu dönemde "tatilini geçirmek üzere" İstanbul'da olduğunu belirtir. Allen- Muratoff, **a.g.e.**, s. 305, bir başka görüşe göre Mahmut Kamil Paşa'nın İstanbul'a gitme nedeni, "... Enver Paşa'nın isteği ile ilkbaharda yapılması kararlaştırılmış olan taarruz hazırlıkları..." hakkında görüşmek istemesidir. **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 6, Bu sırada III. Ordu Kurmay Başkanı Guze de tifüs tedavisi için Almanya'da bulunuyordu. Kurat, **a.g.e.**, s. 289

¹⁹ Aziz Samih, **a.g.e.**, s. 82, Çakmak, **a.g.e.**, s. 121

seferlerini ertelemiş gözüküyordu.²⁰ Ruslar, 15/16 Ocak gecesi KöprükÖy istikametine taarruz ettiler. Bu taarruzu yapan Sibirya Kazak Süvari Tugayı KöprükÖy'e kadar yaklaşmasına rağmen sisten yolunu şaşırarak geri dönmek zorunda kaldı. Ancak artık cephe yarıldığından III. Ordu Komutan Vekili Abdülkerim Paşa, 16 Ocak'ta Sakaltutan-Hasankale-Tortum hattına geri çekilme emrini verdi.²¹ Türk kuvvetleri Hasankale'de de tutunamayarak Erzurum Müstahkem Mevkii'ne kadar geri çekildiler. Rus kuvvetleri de 19 Ocak'ta Hasankale, 20 Ocak'ta Korucuk Köyü'ne kadar ilerlediler.²² KöprükÖy Muharebesi, Ruslar için tam bir zafer oldu. Erzurum'u çeviren tahkimat yarıldığından Erzurum Müstahkem Mevkii'ne doğrudan taarruz veya kuşatma yapma imkanı ortaya çıktı. III. Ordu çok fazla kayıp vermiş, özellikle 11. Kolordu kuvvetlerinin üçte ikisini kaybetmişti.²³ Ruslar için artık hedef Erzurum'un alınmasıydı.²⁴ Başkomutanlık, III. Ordu'nun zorunlu olmadıkça geri çekilerek düşmanın işini kolaylaştırmamasını, geri çekildikçe ordunun eriyeceğini, asıl kuvvetlerin şu an itibariyle Erzurum'a çekilmesini gerektirecek bir durum olmadığını bildiriyordu.²⁵ Abdülkerim Paşa ise Başkomutanlık'a gönderdiği cevapta; III. Ordu'nun kendisinden on kat fazla bir düşmanla savaştığını, tarihin en büyük cesaret ve fedakarlığını gösterdiğini, *"her bir kara taşın yanında kahraman evlatlarından birini "şehit bekçi" bırakarak"* geri çekildiğini belirtmekteydi.²⁶

KöprükÖy Muharebesi'nden sonra Ruslar, 11-15 Şubat 1916'da Erzurum'u kuşattılar.²⁷ Uzun ve kanlı savaşlardan sonra Erzurum, 16 Şubat 1916'da Rusların işgaline uğradı. Güneyde de Muş bir gün sonra Rusların eline geçti. Türk ordusu

²⁰ Allen- Muratoff, **a.g.e.** , s. 268

²¹ Belen, **1916 yılı**, s. 11, Allen- Muratoff, **a.g.e.** , s. 315, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 32, Abdülkerim Paşa, geri çekilmeyi bildiren emrin altına şöyle yazmıştı: *"Acı bir onur verici anı. Çünkü bütün ordu namusunun gerektirdiği yiğitliği, tarihlere altın harflerle yazılacak derecede gösterdi. En sonunda bu kararı verdi."* **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 32

²² Belen, **1916 yılı**, s. 12, Allen- Muratoff, **a.g.e.** , s. 315

²³ Allen- Muratoff, **a.g.e.** , s. 316

²⁴ Rusların ilerleyişi, yine halkın göç etmesine neden olmuştur. Aziz Samih yolda gördüğü manzarayı; *"...Bir sene evvelki dehşet ve sefalet ve felaket manzaraları yine tazelandı. Herkes hayatından bıkmış, kendisini sürüklemeyen aciz, çocuklarını gelip geçenlere uzatıyor. Al bunu kurtar... diyorlar..."* Aziz Samih, **a.g.e.** , s. 73

²⁵ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 41

²⁶ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 42

²⁷ **ATASE**, BDH, Klasör: 145, Dosya No: 660, Fihrist No: 8, 18, Allen- Muratoff, **a.g.e.** , s. 324

Erzincan yönüne doğru geri çekilmek zorunda kaldı.²⁸ M. Kamil Paşa Erzurum'un kaybı öncesinde ağır topların tahrip edilmesi, mantelli topların geriye götürülmesi, şehirdeki eşya, erzak ve mühimmatın imha edilmesi ya da yakılması emrini vermişti.²⁹ Ruslar, 24 Şubat 1916'da Aşkale'yi de işgal ettikten sonra daha fazla ilerlemediler.³⁰ Erzurum Muharebesi Türk ordusu için büyük asker ve cephane kayıplarının verildiği bir muharebe oldu. Ruslar, III. Ordu'nun 46 subay ve 2.500 askerini esir aldılar. Türk ordusunun toplam kaybı 13.000 oldu. Ayrıca, kale toplarını geri çekmek mümkün olmadığından 151 kale topu, 55 sahra ve dağ topu Rusların eline geçti.³¹ Rusların kaybı ise ölü, yaralı ve soğuktan donma olarak 9.000 civarındaydı.³² Ruslar, daha fazla ilerleyişe devam etmeyerek Aşkale'de durdular. Rus kuvvetlerinin durumu çok kötü olan Türk kuvvetleri üzerine yürümek yerine ilerleyişi durdurmasında ulaştırma, ikmal ve geri hizmetleri yeniden düzenlemek istemeleri etkili oldu.³³ Başkomutanlık, Erzurum'un kaybedilmesinden sonra III. Ordu'dan bulunduğu hatta "sebat etmesi"ni istiyordu.³⁴ Mahmut Kamil Paşa, Erzurum'un Rusların eline geçmesi üzerine "*komutanlıkta kendisini yeterli görmediğini*" söyleyerek 23 Şubat 1916'da görevden affını istedi.³⁵ Başkomutanlık Vekaleti, Mahmut Kamil Paşa'nın bu isteği üzerine önce kendisine izin vererek bu göreve Abdülkerim Paşa'nın vekalet edeceğini bildirdi(27 Şubat 1916). Daha sonra da bu göreve Vehip Paşa atandı.³⁶ Mahmut Kamil Paşa'nın III. Ordu Komutanlığı bir yıl kadar devam etmiş ve bu dönem yorgun, zayıf, hırpalanmış ordunun yeni takviyelerle Doğu Anadolu'nun savunulması için yaptığı savaşlarla geçmiştir.³⁷

²⁸ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 102

²⁹ **ATASE**, BDH, Klasör: 145, Dosya No: 660, Fihrist No: 17-6

³⁰ **ATASE**, BDH, Klasör: 145, Dosya No: 660, Fihrist No: 18-25

³¹ Belen, **1916 yılı**, s. 22-23, Allen-Muratoff, Türklerin verdiği kaybın 10.000'den az olmadığını, 5.000 kadar askerin Ruslara esir düştüğünü ve 327 topun kaybedildiğini belirtmektedir. Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 336, Çakmak ise Türk kuvvetlerinin kaybının 9.000, Rusların ise 20.450 olduğunu belirtmektedir. Fevzi Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri**, Ankara, Gnkur Matbaası, 1936, s. 136

³² Allen- Muratoff, **a.g.e.**, s. 336

³³ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 141

³⁴ Belen, **1916 yılı**, s. 24

³⁵ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 113, Görgülü burada 23 Şubat 1915 tarihini vermektedir. Doğrusu 23 Şubat 1916 olacaktır.

³⁶ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 137, Bu eserde Mahmut Kamil Paşa ile Enver Paşa arasındaki görüş ayrılıkları açıklanmıştır. Bkz: s. 137-138

³⁷ Aziz Samih, **a.g.e.**, s. 39

3.2. VEHIP PAŞA'NIN III. ORDU KOMUTANLIĞINA TAYİNİ VE BU SIRADA YAŞANAN GELİŞMELER

3.2.1. Vehip Paşa'nın III. Ordu Komutanlığı'na Tayini

Vehip Paşa, Kanal Seferi sonrasında V. Ordu'ya bağlı, Ezine'deki XV. Kolordu Komutanlığı'na tayin oldu.³⁸ Ancak daha görevine başlamadan 14 Şubat 1915'de III. Ordu Kumandanlığı'na tayin edildi.³⁹ Üç gün sonra da yani 17 Şubat 1915 tarihinde Mirliya Vehip Paşa'nın II. Ordu Komutanlığı'na tayini gerçekleşti.⁴⁰ Enver Paşa, Erzurum'un Rusların eline düşmesinden sonra ordunun bulunduğu hatta direnmesini istiyordu. Savaş alanlarında savunması ve atılganlığı ile tanınan Vehip Paşa bu iş için biçilmiş kaftandı.⁴¹ *“Muharebelerde sebat ve aktif hareketleriyle meşhur olan bu zat, Başkomutanlığın sebat etmek isteğine de uygundu...”*⁴² Gelibolu Yarımadası'nda Grup Komutanı olan Vehip Paşa, *“azim ve metanetiyle mütemayizdi.”*⁴³ *“Çok enerjik ve genç”*⁴⁴, *“çok faal biri olan”*⁴⁵ Vehip Paşa Enver Paşa'nın istediği özelliklere sahip bir komutandı. Cemal Paşa, Vehip Paşa, İsmail Hakkı Bey(Paşa), Halil Bey(Paşa-Kut) ve elbette en başta Enver Paşa İttihatçıların en gözde komutanlarıydı.⁴⁶ İsmail Hakkı Paşa'nın vefatından sonra III. Ordu Komutanlığı'na tayin olan Mahmut Kamil Paşa, Enver Paşa'nın sürekli olarak kendisini yönlendirmeye çalışması ve geri çekilme konusunda verdiği *“bulunulan hatta sebat etme”* emrinden rahatsız olmuştu. Zaten daha önce de yardım taleplerine sıcak bakmayan Enver Paşa ile sürekli bir çekişme yaşamıştı. Enver Paşa da Mahmut

³⁸ Arar, **a.g.m.(2)**, s. 42, Ilgar, **a.g.m.**, s. 19

³⁹ BOA, İ. HB, Dosya No:165, Gömlek No: 1333/Ra-053, Tarih: 29/Ra/1333 (Hicri)

⁴⁰ BOA, İ. HB, Dosya No:166, Gömlek No: 1333/R-006, Tarih: 02/R /1333 (Hicri), aynı gün II. Ordu Kumandanı Mirliya Mahmud Kamil Paşa'nın da Üçüncü Ordu kumandanlığına tayini gerçekleşmiştir.

⁴¹ Ilgar, **a.g.m.**, s. 19-20

⁴² Belen, **1916 yılı**, s. 24

⁴³ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, Tercüme: Mehmed Nihad, İstanbul, Erkanı Harbiyeyi Umumiye Onuncu Şubesi, 1927, C. II, s. 298

⁴⁴ Kurat, **a.g.e.**, s. 294

⁴⁵ Joseph Pomiankowski, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü**, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1990, s. 170, Nogales ise Vehip Paşa için *“Tiger and grande seigneur”* ifadesini kullanmıştır. Rafael de Nogales, **Osmanlı Ordusunda Dört Yıl**, Çeviren: Vedii İlmen, İstanbul, Yaba yayınları, 2008, s. 10

⁴⁶ Aydemir, **Tek Adam**, C. I, s. 313, Aydemir bu isimleri saydıktan sonra *“...ordunun yıldızlarından olduğu halde Mustafa Kemal arka plana itilen, yadırganan bir nevi asi evlattı”* ifadesini kullanır. Aydemir, **Tek Adam**, C. I, s. 313

Kamil Paşa'yı sevk ve idarede kabiliyetsiz olmakla suçlamaktaydı. Bütün bunlar Vehip Paşa'nın II. Ordu Komutanlığı'ndan sonra yeni görev yerinin III. Ordu Komutanlığı olmasında etkili olmuştur. Üstelik Vehip Paşa, İttihatçıların güvendiği, Çanakkale'de "Güney Grubu" komutanlığı ile kamuoyunun yakından tanıdığı bir isimdi. Daha önce da Hicaz Vali ve Komutanlığı'nı üstlenerek Şerif Hüseyin'e karşı İttihat ve Terakki'nin politikalarını uygulamaya çalışan Vehip Paşa, bu kez de Erzurum ve çevresini işgalden kurtarma rolünü üstleniyordu.

28 Şubat 1916 tarihli irade-i seniye ile III. Ordu Komutanlığı'na Mahmut Kamil Paşa'nın yerine II. Ordu Komutanı Vehip Paşa tayin olmuş, Vehip Paşa'nın yerine de A. İzzet Paşa getirilmiştir.⁴⁷ Vehip Paşa'nın 1916 yılı şubat ayında başlayan III. Ordu Komutanlığı, 9 Haziran 1918 tarihine kadar devam etmiştir. 9 Haziran 1918'de Şark Orduları Grubu'nun oluşturulmasıyla bu grubun komutanlığına getirilmiş ve bu görevi 6 Temmuz 1334(6 Temmuz 1918) tarihli irade-i seniye ile "Karargah-ı Umumi" emrine alınmaya kadar sürmüştür.⁴⁸ Vehip Paşa yeni göreviyle ilgili emri alınca hemen İstanbul'dan trenle hareket etmiş ve yolculuğu sırasında Abdülkerim Paşa'ya Başkomutanlık Vekaleti aracılığıyla gerekli gördüğü noktaları bildirmiştir.⁴⁹ Vehip Paşa iradeyi seniyenin çıktığı gün, Kafkas Cephesi'nde gerek ileride planlanan taarruzlar, gerekse şu an için yapılması gerekenleri sıralayarak; Kelkit-Harpüt hattının mutlaka elde tutulmasını, bu hattın emniyeti için Bayburt-Cibice-Kığı ve Çapakçur gedik ve boğazlarının kaybedilmemesini, Trabzon yolunun kullanılabilmesinin ancak Bayburt Boğazı ve Erzincan istikametinin kontrolüyle mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca düşmanın Muş ve Bitlis üzerinden Dicle Vadisi'ne inilmesine engel olunmasını istemiştir.⁵⁰ Vehip Paşa'nın tayininden hemen sonra yola çıktığı anlaşılmaktadır.

⁴⁷ BOA, İ. HB, Dosya No:181, Gömlek No: 1334/R-067, Tarih: 24/R /1334 (Hicri) (Hicri) **Bkz: Ek: 14**

⁴⁸ İsmet Görgülü, **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, İstanbul, Harp Akademileri Yayını, 1983, s. 318, BOA, İ. DUİT. , Dosya No: 157, Gömlek No: 259, Tarih: 27/N/1336(Hicri)

⁴⁹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s.137-138

⁵⁰ **ATASE**, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 10, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 138, Aziz Samih, **a.g.e.** , s. 101-102, Aziz Samih daha yoldayken Vehip Paşa'nın bu şekilde emirler vermesini doğru bulmaz. Yine Vehip Paşa'nın bazı davranışlarıyla subayların kalbini kırdığını belirtir. Aziz Samih, **a.g.e.** , s. 105-106, Vehip Paşa için buna benzer eleştiriler Ziya Şakir tarafından da yapılmıştır. Ziya Şakir de Vehip Paşa'nın sert idaresinin askeri

Vehip Paşa, 29 Şubat'ta "Yarın akşam Sivas'tayım. Perşembe günü Erzincan'a varmaya çalışacağım..." şeklinde yazmaktaydı.⁵¹ Vehip Paşa yolculuğu esnasında emirler vererek ordunun yapması gerekenleri de belirtmekteydi. 2/3 Mart gecesi verdiği emirde; 3. Tümen'in cebel bataryasıyla Harput'a gönderilmesini, Erzincan'a da seri ateşli obüs bataryasının sevk edilmesini istiyordu.⁵² Vehip Paşa 4 Mart 1916'da Suşehri'ne varmış,⁵³ 6 Mart'ta da Erzincan'a geldiğini, buradan da karargaha gideceğini bildirmiştir.⁵⁴ Vehip Paşa henüz ayağının tozuyla Enver Paşa'ya "... ricat eden kıtaatımızın tanzimi müteakib hemen taarruz ettirileceği..." haberini vermektedir.⁵⁵

3.2.2. III. Ordu'nun Takviyesi

Rus kuvvetleri Erzurum'u aldıktan sonra İspir, Aşkale doğusu ve Çat hattına kadar ilerlediler.⁵⁶ Vehip Paşa 6 Mart 1916'da Erzincan'a gelerek fiilen III. Ordu Komutanlığı görevine başladı.⁵⁷ Başkomutanlık Vekaleti, III. Ordu'ya yardım için çok geç kalmıştı. İngilizlerin Gelibolu'yu tahliyelerinden sonra II. Ordu Ulukışla'ya kadar kaydırılabileceği halde, bu yapılmamış, Ekim ayından itibaren bu ordu Trakya'da hareketsiz kalmıştı. Hatta 1916 Şubat ayına gelindiğinde üç ordu düşman kuvvetlerinin bulunmadığı Trakya'da toplanmıştı. Bu ordular; İstanbul'da Esat Paşa komutasındaki I. Ordu, Çorlu'da Vehip Paşa komutasındaki II. Ordu ve ve Liman Von Sanders komutasındaki V. Ordu idi.⁵⁸

III. Ordu'nun İkinci Azap ve Erzurum Muharebesi'nde ağır bir mağlubiyete uğradığı sırada Başkomutanlık Vekaleti, Trakya'da bulunan 10. Tümen'i 26 Ocak

---

rencide etiğini, subaylara çok ağır cezalar verdiğini yazmaktadır. Ziya Şakir Soko, **1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?**, İstanbul, Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Kitap Deposu, 1944, s. 235-236

⁵¹ ATASE, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 15

⁵² ATASE, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 26

⁵³ ATASE, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 33

⁵⁴ ATASE, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 39-6

⁵⁵ ATASE, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 39-6, Vehip Paşa bu şifrede "Mehmet Vehip" adını kullanmıştır.

⁵⁶ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 142, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 393

⁵⁷ ATASE, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 39-6, **Birinci Dünya Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 149, Çakmak, **a.g.e.**, s. 161, Aziz Samih, **a.g.e.**, s. 105, Vehip Paşa Divanı Harb'e verdiği yazılı ifadede 14 Şubat 1331(27 Şubat)'ta İstanbul'dan ayrıldığını ve 20 Şubat(5 Mart)'ta Erzincan'a ulaştığını ifade etmektedir. **İkdam**, 30 Mart 1335(30 Mart 1919), sayı: 7901, s. 1, Çakmak günlüklerinde 9 Mart 1916 tarihini vermektedir. Hatemi, **a.g.e.**, s. 374

⁵⁸ Sanders, **a.g.e.**, s. 155

tarihinde İstanbul'dan yola çıkardı. Bu tümen İstanbul'dan trenle yola çıkarılarak Ulukışla üzerinden Kafkas Cephesi'ne takviye olarak gönderildi. Bu tümen Kafkas Cephesi'ne ancak bir buçuk ayda varabildi.⁵⁹ Bu sırada 5. Kolordu'nun(13. ve 14. Tümenler) Suriye'ye nakline karar verilmişti. 16 Şubat 1916'da Erzurum'un kaybı üzerine bu kolordunun da Kafkas Cephesi'ne gönderilmesi kararlaştırıldı. Ancak 14. Tümen'in nakil işlemi başlamış olduğundan sadece 13. Tümen'in gönderilmesine karar verildi. Böylece 13. Tümen ve 10. Tümen olmak üzere iki tümen oluştu. 5. Kolordu, III. Ordu emrine verilmiş oldu. Fakat durum çok kötü olmasına rağmen yapılan takviye sadece iki tümen ibaret kaldı.⁶⁰ 10. Tümen'in naklindeki gecikme, 13. Tümen de de yaşandı. 14. Tümen'in Suriye'ye naklinden dolayı 13. Tümen'in taşınmasına ancak 24 Şubat 1916 tarihinde başlanabildi.⁶¹ Başkomutanlık Vekaleti, Doğu Cephesi'ne Erzurum'un düşmesinden sonra önem vermeye başlamıştı. Halbuki, İngilizlerin Gelibolu'yu tahliyesinden sonra bu cepheye takviye yapılabilir, durumun daha da kötüye gitmesi önlenebilirdi.

3.2.3. Vehip Paşa'nın Göreve Başlaması

Vehip Paşa'nın Mart ayı başında göreve başladığında III. Ordu'nun kurmay subaylığı görevini Guze yapmaktaydı. Guze Vehip Paşa ile ilgili düşüncelerini şu şekilde aktarmaktadır: *"Vehip Paşa, iki eski seleflerinden daha yaşlı, çok kudretli, azimkar bir zat idi. Sevk ve idaredeki müşterek mesaimiz çok iyi cereyan etmişti. Bana karşı biraz itimsizlik gösterirdi. Lakin "Alman"lara hasım değildi. Fakat umumiyet olarak ecnebilere hasım idi... Hasılı bu zatın tabiatında biraz müstebitlik vardı."*⁶²

Vehip Paşa göreve başlar başlamaz, Başkomutanlık Vekaleti'ne cepheyi gezdiğini, askerinin durumunu çok iyi bulduğunu, yoldaki takviye tümenler gelir gelmez taarruza geçeceğini yazmış, Enver Paşa da kendisine gelir gelmez taarruz

⁵⁹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 142, Belen, 1916 yılı, s. 29

⁶⁰ **ATASE**, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 61, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 142, Belen, 1916 yılı, s. 29

⁶¹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 143, Belen, 1916 yılı, s. 29, Allen-Muratoff'a göre; Enver Paşa, Toroslar ve Halep'e kadar giderek oralarda yaptığı teftişlerle bölge şartlarını yerinde görmesine rağmen demiryollarının şartlarını dikkate almadı ve böyle bir gecikme yaşandı. Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 347

⁶² Guze, **Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler**, Çev: Hakkı, "79 numaralı Askeri Mecmuanın tarih kısmı 1-Kanunusani-1931 Beşinci yıl sayı 20'den ayrı basım", s. 84, Guze burada bir örnek olarak Vehip Paşa'nın Türkçe haberleşme yapılamadığından Sivas'la ordu karargahı arasında kurulmuş olan "çabuk telgraf" makinasının işlemesine engel olmasını göstermektedir. Guze, **a.g.e.**, s. 84

düşündüğü için teşekkür etmiştir.⁶³ Vehip Paşa, Erzincan'a geldikten iki gün sonra Tercan'a gideceğini ve geceyi burada geçireceğini bildiriyordu.⁶⁴ Tercan'dan Cebice hattını görmek için buraya gitmiş, 12/13 Mart gecesini de Petriç'te geçirmişti.⁶⁵ Vehip Paşa aslında III. Ordu'nun durumunu görünce endişelenmiş ve bu durum daha çok çalışmasında etkili olmuştur. Kısa zamanda telefon ve telgraf şebekesi ıslah edilmiş, "24 saatlik bir cebri yürüyüşle telgraf hattına varmak..." mümkün olmuştur. Ordu karargahı Erzincan yakınında bir köye taşınmıştır. Vehip Paşa, Guze ve önde gelen birkaç subay devamlı olarak en önemli yerlere gitmişler ve sürekli olarak hareket halinde olmuşlardır.⁶⁶ Vehip Paşa'nın göreve başladığı sırada Erzurum'un düşmesinden sonra "muhacir" kabileleri Anadolu içlerine doğru perişan bir halde yollara dökülmüşlerdi. Vehip Paşa kendisine bu durumun aktarılması üzerine komutanlık bölgesine bir telgraf göndererek muhacirlerden "bir lokma ekmeği, bir kaşık çorbayı esirgeyenlerin" vatan haini sayılacağını bildirmiştir.⁶⁷

3.2.4. 1916 Mart Ayı Başında Türk ve Rus Kuvvetlerinin Durumu

1 Mart 1916 tarihi itibarıyla III. Ordu'nun durumu şöyledir:

Van Gölü Cenup Müfrezesi: "İhtiyat 2. Piyade Alayı, Siirt ve Muş Seyyar Jandarma Taburları ile Elazığ Jandarma Bölüğü, talimgah taburu, mürettep hudut taburu, atlı jandarma bölüğü, 4. Süvari Topçu Taburu'ndan 4. Batarya, 18. Topçu Alayı'ndan bir dağ top takımı, 3. Topçu Alayı'ndan bir dağ bataryası, 13. Topçu Alayı'ndan(Erzurum Müstahkem Mevkii'ne ait) 6 toplu mantelli bir batarya, bir adi ateşli Kurup sahra top takımı, bir miktar gönüllü olmak üzere toplam 2.000 muharip ile 18 toptan oluşan Van Gölü Cenup Müfrezesi. Bu müfreze Bitlis'in 10 km. kadar kuzeyinde, Rahova(Rahva) boğazındadır."

Çapakçur Müfrezesi: 2.000 civarında milis ve gönüllü kuvvetlerden oluşmakta ise de ancak 830 kadarı silahlandırılmış, diğerlerinin silahlandırılmasına

⁶³ Aziz Samih, **a.g.e.**, s. 107, Aziz Samih Vehip Paşa'nın Enver Paşa'ya yaranmak için böyle davrandığını yazar. Aziz Samih, **a.g.e.**, s. 107

⁶⁴ **ATASE**, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 57

⁶⁵ **ATASE**, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 87

⁶⁶ Guze, **a.g.e.**, s. 84, **ATASE**, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 57, **ATASE**, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 87

⁶⁷ Halit Eken, **Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları Kapancızade Hamit Bey**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2008, s. 486

çalışılmaktaydı. Bu müfrezeeye jandarma takviyesi yapılmakta, dört tane de dağ topu gelmekteydi.

Oğnut Müfrezesi: 106. Piyade Alayı, 1. Tabur ve Bacirge Hudut Taburu ile bir dağ top takımından meydana gelmekteydi. Toklular'da bulunan müfrezenin muharip gücü ancak 160 kadardı.

Fırat Cenub (Hacı Hamdi Bey) Müfrezesi: 106. Piyade Alayı bir tabur, 107. Piyade Alayı iki tabur, üç jandarma taburu, bir dağ bataryası, iki makineli tüfek ve 11. Süvari Tugayı'ndan meydana geliyordu. 1.938 muharibi olan müfrezenin bir kısmı Işıklı Tepe-Çat hattında artçı olarak Tuzla Tepesi'nde bulunmakta, diğerleri ise Fırat Güneyinde bulunmaktaydı.

9. Kolordu: 17. ve 18. Piyade Tümeni ile 8. Piyade Alayı 1. Tabur, 12 makineli tüfek ve 13 toptan oluşmaktaydı. Muharip sayısı 3.664 olup Fırat nehri hattında bulunmaktaydı. 9. Kolordu'nun karargahı ise Sansa'da idi.

10. Kolordu: 31. ve 32. Piyade Tümenleriyle talimgah atış taburu, 17 makineli tüfek, 12 toptan oluşan bir kuvvete sahipti. 2.834 muharip gücü bulunan 10. Kolordu Petekçi-Soğanlıdağ hattında yer almakta, karargahı da Karakaya'da bulunmaktaydı.

11. Kolordu: 18. ve 29. Piyade Tümenleriyle 108. Piyade Alayı, Erzurum Jandarma, Kötek Hudut ve Bağdat Taburlarından meydana gelmekteydi. 16 makineli tüfek, 33 toptan ve 4.000 muharipten oluşan bir kuvveti vardı. Bu Kolordu Elmalılar-Petekçi hattında bulunmaktaydı.⁶⁸ 11. Kolordu'nun komutanlığını Abdülkerim Paşa üstlenmişti.⁶⁹

Çoruh Müfrezesi: 1. , 2. Milo(Artvin), 3. Hudut Alayları, Gümüşhane ve Trabzon Jandarma Taburlarından oluşmaktaydı. 3 makineli tüfek ve 8 dağ topu ile 3969 muharip kuvvete sahipti. Bu müfreze; 2600 rakımlı tepe-Kop dağı-Bahıtlı dağ-Çavuşkıran dağ-Tombul tepe-Ziyarettepe-Çoruh nehri kuzeyi hattındaydı.

Lazistan Müfrezesi: Teşkilatı Mahsusa Alayı, 3. Piyade Alayı 3. Tabur, Hudut, Giresun, Trabzon Jandarma Taburlarından ve müstakil Ziya Bey (Teşkilatı

⁶⁸ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekati**, C. II, s. 143-144

⁶⁹ Belen, 1916 yılı, s. 30

Mahsusa) Taburu'ndan meydana gelmekteydi. 10 makineli tüfek, 6 dağ ve bir mantelli bataryadan oluşmaktaydı.

Bunlardan başka; artçı kuvvetler bulunmakta ve bu kuvvetlerin komutanlığını "Umum Artçılar Komutanı" Yarıbay Şevket Bey yapmaktaydı. Bir de 2. Nizamiye Süvari Tümeni yer almaktaydı.⁷⁰ III. Ordu'nun bu sırada karargahı Kargın'da bulunuyordu. III. Ordu, Bitlis'ten Kiği'nin doğusuna kadar olan bölgeyi çok zayıf tutmuş durumdaydı. Rusların Muş ve Bitlis üzerinden Diyarbakır'a yapacakları bir saldırıyı durdurmak çok zordu.⁷¹ Kargın'da haberleşme ağı yeterli olmadığından ordu karargahı 16 Mart 1916'da Erzincan'ın 25 kilometre kadar doğusunda bulunan Petriç'e(Peteriç-Bayırbag) nakledilmiştir. Burada üç telgraf hattı vardı.⁷²

Aynı dönemde Rus Kafkas Ordusu'nun durumu da şöyleydi: III. Ordu karşısında Rusların 115 piyade taburu, 10 alay ve 71 top bulunmaktaydı. Van Gölü Cenup Müfrezesi karşısında üç alay piyade, iki alay süvari ve bir batarya vardı. Muş-Varto-Hınıs-Bingöl Dağları'nın kuzeybatısında beş tabur piyade, beş alay süvari, 10 top bulunmakta, 9., 10. ve 11. Kolorduların karşısında Çat-Aşkale arasında iki alay piyade, iki alay süvari, 10 top bulunmaktaydı. Rusların; 70 kadar piyade ve 46 kadar topu Erzurum ve çevresinde, iki tabur piyade, bir alay süvari, 10 topu Çoruh Müfrezesi karşısında, üç piyade taburu da Lazistan Müfrezesi karşısında yer almaktaydı.⁷³ Rusların kuvveti bu dönemde 170.000 civarındaydı.⁷⁴

3.2.5. II. Ordu'nun Diyarbakır'da Toplanması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Van Gölü Cenup Müfrezesi Komutanlığı'na Tayini

Başkomutanlık Mart ayında "Kafkas" Cephesini bir ordu ile takviye etmeye karar vermiş ve II. Ordu'yu A. İzzet Paşa komutasında olmak üzere güney bölümde görevlendirmiştir.⁷⁵ Enver Paşa'nın planı III. Ordu'nun Trabzon güneyinden harekete

⁷⁰ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 144-145

⁷¹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 145, Ş. Süreyya Aydemir'in TTK Kazım Orbay arşivinden aktardığı bilgiye göre, 18 Mart 1916 tarihinde III. Ordu'nun emrinde 96.330 asker bulunmakta, ordunun muharip gücü de 25.000'di. Aydemir, **Enver Paşa**, C. III, s. 152

⁷² **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 151

⁷³ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 146

⁷⁴ Guze, **a.g.e.** , s. 82

⁷⁵ Guze, **a.g.e.** , s. 86, İnönü, **a.g.e.** , C. I, s. 107

geçerek Rusların dikkatini buraya toplaması, cephesindeki Rus kuvvetlerini tespit etmesi, daha sonra II. Ordu'nun da Hasankale yönüne büyük bir taarruza geçmesiydi. Böylece Rusların sol tarafı hırpalanacak, merkez ve sağ tarafı da kuşatılarak imha edilecekti.⁷⁶ Toplanma çok hızlı olacak ve hareket Nisan ayında başlayacaktı. Ancak demiryollarının çok yetersiz olması ve mesafenin uzaklığından dolayı birliklerin toplanması için yapılan plan gerçekleşmedi.⁷⁷ Vehip Paşa'nın III. Ordu Komutanlığı'na tayin olduğu sırada başka bir Türk kuvveti de Harput ile Diyarbakır bölgesinden, Bitlis üzerine ilerleyen Rus kuvvetlerine doğru gönderilecekti. Bu kuvvetlerin başına da Çanakkale'de adını duyuran M. Kemal Paşa tayin edildi.⁷⁸ Vehip Paşa, 13-14 Mart 1916'da Van Gölü Cenub Müfrezesi'nin Rusların taarruzuna karşı bölgeyi koruyabilecek durumda olduğunu, özellikle Bitlis Boğazı'nın "*kamilen elde bulundurulmasını*" istemişti.⁷⁹ 16. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilen M. Kemal Paşa'nın askeri gücünden yararlanmak için kendisiyle beraber karargahı da tayin edildi. 16. Kolordu başlangıçta III. Ordu'nun emrindeydi. A. İzzet Paşa'nın II. Ordu Komutanı olarak Diyarbakır'a gelmesiyle Van Gölü ile Murat Nehri arasındaki bölge 16. Kolordu olarak II. Ordu'ya bağlandı.⁸⁰

III. Ordu'nun güney bölgesinde Ruslar Erzurum'dan sonra Muş'u ele geçirmişlerdi. 1 Mart tarihinde M. Kemal Paşa'nın Kafkas cephesi için gönderilen ilk takviye kuvvetleri Diyarbakır'a geldiler. Fakat Bitlis savunması için geç kalındı. Bitlis 2-3 Mart 1916 gecesi Rusların eline geçti.⁸¹

Ahmet İzzet Paşa'nın II. Ordu Komutanı tayin edilmesinden sonra Enver Paşa, 19 Mart 1916'da "*Memleketi düşmandan tahliye için 2nci Ordu'nun Diyarbakır ve daha şarktan Erzurum civarındaki Rusların yan ve gerilerine taarruz etmek üzere sevkini tasarlıyorum. Bu maksatla 3ncü Ordu'nun güney kanat birlikleri de 2 nci Ordu emrine verilecektir.*" şeklinde emretmiş ve II. Ordu'nun yığınak yapacağı yer ve III. Ordu ile emir ve komuta meselesi için ne düşündüğünü sormuştur. II. Ordu Komutanı A. İzzet Paşa, 22 Mart 1916'da verdiği cevapta; ulaşım imkanları açısından yığınak için en

⁷⁶ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 269, Mehmed Emin, **a.g.e.**, s. 11

⁷⁷ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 269

⁷⁸ Kurat, **a.g.e.**, s. 294

⁷⁹ **ATASE**, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 94

⁸⁰ Belen, **1916 yılı**, s. 34

⁸¹ Allen- Muratoff, **a.g.e.**, s. 341

uygun yerin Diyarbakır-Harpur olacağını, yığının en erken 1916 Haziran ayında tamamlanabileceğini, II. ve III. Orduların mutlaka tek komuta altında toplanması gerektiğini bildirmiştir. Enver Paşa, II. Ordu'nun Diyarbakır'da yığınak yapmasını uygun görmüş, ileride ortaya çıkacak duruma göre yığınak yerinin değiştirilebileceğini, mümkün olduğu kadar daha ileri noktada yığınak yapılmasını tavsiye etmiştir. Komuta konusunda da A. İzzet Paşa'nın II. Ordu'yu bizzat sevk ve idaresiyle beraber bağımsız kalmak kaydıyla III. Ordu'yu da idare etmesinin uygun olacağını bildirmiştir.⁸² Enver Paşa komuta konusunda bulduğu çözüm yoluyla hem eskiden beri arkadaşı olan Vehip Paşa'yı küstürmek istememiş, hem de ordunun o dönemdeki en kıdemli subayı ve eski Genelkurmay Başkanı A. İzzet Paşa'yı da kırmamaya çalışmıştır.⁸³ Ancak uygulama böyle olmamış ve iki komutan arasında değişik problemler yaşanmıştır.⁸⁴ Enver Paşa'nın bulduğu çözüme rağmen A. İzzet Paşa ile Vehip Paşa arasında daha ilk günden görüş ayrılıkları çıkmış ve iki ordu birlikte hareket noktasında büyük problemler yaşamıştır. Vehip Paşa ile A. İzzet Paşa arasındaki görüş ayrılıkları, Enver Paşa ile A. İzzet Paşa arasında da yaşanmaktaydı. A. İzzet Paşa, Erzurum'u geri almak için yapılacak bir taarruzda Bingöl Dağları'ndan erzak ve cephane sevkini çok zor olacağını, II. Ordu toplanıncaya kadar III. Ordu'nun mevzilerini korumasını, eğer III. Ordu bu şekilde kalırsa taarruzun yapılabileceğini, ancak yine de takviye tümenlere ihtiyaç olduğunu düşünmekteydi.⁸⁵

3.3. ÇORUH - KALEDERE – KOP - MAMAHATUN MUHAREBELERİ

3.3.1. III. Ordu Bölgesinde Mart Ayındaki Hareketler

Rusların 1. Kafkas Kolordusu, Fırat nehri güneyindeki Türk artçı kuvvetlerini atmak ve böylece yeni mevkiler elde etmek için bir kuşatma hareketine girişti.

⁸² Belen, 1916 yılı, s. 41, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 148-149

⁸³ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 149

⁸⁴ Belen, 1916 yılı, s. 41, A. İzzet Paşa'nın Vehip Paşa'ya karşı yaklaşımları anılarının her yerinde kendini göstermektedir. Örneğin, Dersim'e gönderilen kuvvetler konusunu anlatırken Vehip Paşa için "Bu son zamanlarda karargahın şımarık çocuğu haline gelen bu zat..." ifadesini kullanmaktadır. A. İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 254, Aziz Samih, Vehip Paşa'nın A. İzzet Paşa'nın emrinde çalışmak istemediğini söylediğini aktarır. Aziz Samih, **a.g.e.**, s. 109, İnönü de iki komutan arasında ahengin bir türlü kurulamadığını, bunun da iki ordunun beraber hareketine engel olduğunu söylemektedir. İnönü, **a.g.e.**, C. I, s. 108

⁸⁵ A. İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 253

Rusların üç alaydan oluşan 5. Süvari Tümeni ve iki alaydan oluşan 39. Tümeni Çat'ta toplanarak Tuzla Vadisi'nden Mamahatun(Tercan) yönüne doğru harekete geçti(12 Mart 1916).⁸⁶ Tuzla Vadisi'nde ihtiyatlardan oluşan süvari tugayı ve iki jandarma taburundan oluşan Hacı Hamdi Bey Müfrezesi vardı. Bu Müfreze Ruslar karşısında direnemeyerek batıya doğru çekilmek zorunda kaldı. Böylece Mamahatun yönü tamamen açık kaldı.⁸⁷ Vehip Paşa, Yavi(Çat)-Aşkale hattının batı ve güneyinde ordunun büyük bir kısmının değil, sadece birinci hat birliklerinin bulunduğunu ve ordunun çoğunluğunun bu bölgede toplanmasını uygun görmediğini, asıl mevzi olarak Cebice hattını kabul ettiğini bildiriyordu.⁸⁸ Ruslar, üç alay piyade ve iki alay süvariden oluşan kuvvetleriyle ilerleyerek 15 Mart 1916'da Mamahatun'u işgal ettiler. Üç tümen olan, ancak bir tümen kadar bile mevcudu olmayan artçı kuvvetler baskına uğrayarak çekilmek zorunda kaldılar. Ruslar, 16 Mart tarihinde Fırat nehrinin batısına ulaştılar.⁸⁹ Bu muharebeler sırasında 11. Kolordu Komutanı Abdülkerim Paşa'nın attan düşerek omuz kemiğinin zedelenmesi üzerine yerine Bahattin Bey, komutan tayin edildi.⁹⁰ Ruslar bu ilerleyişle az bir kuvvetle Fırat'ın doğusunu ele geçirdiler. Türk ordusu ise asıl muharebeyi Fırat'ın batısında yapmak düşüncesindeydi.⁹¹

Rus ilerleyişi ile beraber Dersim(Tunceli) bölgesinde isyan çıktı. Bu nedenle takviye olarak Sivas'a kadar gelen 13. Tümen Elazığ'a doğru sevk edildiği gibi, ayrıca kuzeyden de kuvvetler gönderildi.⁹² Vehip Paşa 13. Tümen'den sadece Sivas-

⁸⁶ Belen, **1916 yılı**, s. 31, Çakmak, **a.g.e.**, s. 160-161, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 152

⁸⁷ **ATASE**, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 2, Belen, **1916 yılı**, s. 31, Çakmak, **a.g.e.**, s. 161, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 152

⁸⁸ **ATASE**, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 2-4

⁸⁹ **ATASE**, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 2-4, Belen, **1916 yılı**, s. 31, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 154, Çakmak, **a.g.e.**, s. 186, Mamahatun taarruzu ile ilgili bir eleştiri için Bkz: Eken, **a.g.e.**, s. 490-491

⁹⁰ **ATASE**, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 9, Vehip Paşa, Abdülkerim Paşa'nın "Kargın yolundan seriaten gelirken hayvanının kapaklanarak yere düştüğünü ve köprücük kemiğinin kırıldığını" belirtiyordu. Diğer kaynaklar Abdülkerim Paşa'nın yerine Galatalı Şevket'in tayin edildiğini yazmaktadır. Çakmak, **a.g.e.**, s. 161, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 154, Guze, **a.g.e.**, s. 85

⁹¹ Belen, **1916 yılı**, s. 31

⁹² **ATASE**, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 37-2, Belen, **1916 yılı**, s. 31, Çakmak, **a.g.e.**, s. 165, Guze, **a.g.e.**, s. 87, Bu durum II. Ordu'nun toplanma bölgesinde eksik kalmasına neden olmuş ve takviyede gecikme yaşanmıştır. A. İzzet Paşa, **a.g.e.**, s. 251

Erzincan arasında yürüyüşte olan bir taburu Elazığ yönüne göndermemişti.⁹³ Vehip Paşa, “*celp ve para*” ile Dersim’in önde gelenlerini ikna etmişse de vilayetin doğu bölümünde ayaklanma devam etmişti.⁹⁴ Bazı isyancılar Elazığ civarına kadar ilerlediklerinden 13. Tümen’den sonra 14 Nisan 1916’da 33. Tümen Komutanı Galatalı Şevket Dersim üzerine gönderildi. İki tümen beraberce Nazımiye çevresinde isyancılara hücum ederek 6 Mayıs 1916 tarihinde isyanı bastırdılar.⁹⁵

3.3.2. Karadeniz Sahilindeki Hareketler ve Trabzon’un İşgali

Ruslar, Boğazları kendilerine kapayan Osmanlı Devleti’ni bir an önce devre dışı bırakmak istemekte, Erzurum’u almalarına rağmen Türklerin maneviyatının çok sarsılmadığını düşünmekteydiler. Bundan dolayı bir an önce Anadolu’da daha geniş bir alanı ele geçirmek ve Trabzon’u alarak Türk ümitlerini tamamen söndürmek istiyorlardı.⁹⁶ Rus kuvvetleri Erzurum’dan sonra Erzincan yönüne doğru ilerlerken bir taraftan da Karadeniz sahilinde ilerlemeye çalıştılar. Ruslar 8 Mart 1916 tarihinde Rize’yi işgal ettiler.⁹⁷ Vehip Paşa, 9 Mart 1916’da Trabzon sahilindeki Rus gemilerine karşı mümkünse iki üç denizaltının gönderilmesini istemekteydi.⁹⁸ Vehip Paşa, 27 Mart’ta denizaltı gönderilmesi isteğini tekrarlamış ve bir küçük, bir de büyük denizaltıya mutlaka ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.⁹⁹ Lazistan Müfrezesi Rus kuvvetleri tarafından çok sıkıştırılmaktaydı. Çevreden buraya yardım gönderme imkanı da yoktu. Vehip Paşa bu nedenle Enver Paşa’dan Trabzon’a süratle bir seri ateşli cebel bataryasının gönderilmesi isteğinde bulunuyordu.¹⁰⁰ Vehip Paşa bir gün sonra Yavuz’la Trabzon’a çıkarılan makineli tüfeklerin Lazistan Müfrezesi’ne

⁹³ ATASE, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 37-2

⁹⁴ Çakmak, **a.g.e.** , s. 165, Aziz Samih, **a.g.e.** , s. 107, Aziz Samih burada şunu ifade etmektedir: Vehip Paşa önceden Erzincan’da bulunduğundan bu çevreyi çok iyi tanıyordu. Dersim beylerini hediyelerle kendi yanına çekmeye çalışıyordu. “Sırası ile gelen beylere iltifat ediyor, ziyafet veriyor ve avuçlarını altın ile doldurarak gönderiyordu.” Aziz Samih, **a.g.e.** , s. 107

⁹⁵ Çakmak, **a.g.e.** , s. 165-166

⁹⁶ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 270

⁹⁷ Allen- Muratoff, **a.g.e.** , s. 344, Belen, **1916 yılı**, s. 31, Kurat, **a.g.e.** , s. 293

⁹⁸ ATASE, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 44

⁹⁹ ATASE, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 71

¹⁰⁰ ATASE, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 45

gönderildiğini bildirmekteydi.¹⁰¹ Yavuz gemisi bir süre sonra da 15'lik obüsler için mermi getirmiş ve bunlar da Erzincan'a sevk edilmişti.¹⁰²

Ruslar, 26 Mart 1916'da Of kasabasını aldılar. Türk Sahil Müfrezesi Of'u geri almak için taarruza giriştiyse de başarılı olamayarak Sürmene'ye çekildi. 30 Mart'ta Alman denizaltısı Rusların Portugal gemisini batırdı. Birkaç gün sonra bir gemi daha batırıldı. Ruslar bu gelişmeler üzerine deniz kuvvetlerine yeni takviye yapma ihtiyacı duydular.¹⁰³ III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Lazistan ve çevresi komutanı Avni Paşa'ya Lazistan Müfrezesi'nin bizzat başına bulunarak, şehri mümkün olduğu kadar uzaktan savunmasını ve Rusları Of doğusundan ileri geçirmemesini, milis ve gönüllülerden yararlanmasını, hatta tek er bile kalsa komutan olarak müfrezenin başında bulunmasını emretti. Bu sırada Trabzon Valisi şehri boşaltmaya çalışmakta, bunun için üç haftalık süreye ihtiyaç olduğunu bildirmekte, erzak ve cephanenin Gümüşhane ve Bayburt'a gönderilmesinin de Rus tehlikesi nedeniyle güvenli olmadığını belirtmekteydi.¹⁰⁴ Ruslar bir taraftan da Karadeniz Müfrezesi'ni yeni güçlerle takviye etmeye çalıştılar. Rus Başkomutanlığı 1. ve 2. Plaston Tugayları ile bir topçu taburu ve bir istihkam bölüğünü kırk nakliye gemisiyle Rize'ye nakletti. Bu takviyeler içinde 12 uçak bulunmaktaydı.¹⁰⁵

Rusların Çoruh Müfrezesi karşısındaki hareketleri Vehip Paşa'yı endişeye sevk etmiş ve bir durum değerlendirmesi yapma ihtiyacı duymuştur. Vehip Paşa'ya göre, Nisan ayı başında Rusların ilk hedefi Bayburt'u ele geçirip boğazları geçerek büyük bir taarruza elverişli bir araziye çıkmaktır. Buna karşılık III. Ordu, Rusları durduracak güçte değildir. Rusların Bayburt'u aldıktan sonra Erzincan ovası ve Kemah'a kadar ilerlemeleri durumunda III. Ordu tehlikeli bir konuma düşecek, hatta II. Ordu için de problemler ortaya çıkacaktır. Yeni taarruz için Bayburt mutlaka elde tutulmalı, hatta "*Plevne Müdafası*" gibi bir hat oluşturulmalıdır. Vehip Paşa, Bayburt'un savunulması için II. Ordu'ya takviye olarak gönderilen ilk iki piyade tümeninin III. Ordu emrine verilmesini ve Erzincan'a gönderilmesini istemiştir.

¹⁰¹ ATASE, BDH, Klasör: 146, Dosya No: 661, Fihrist No: 56, ATASE, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 6

¹⁰² ATASE, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 63-1

¹⁰³ Belen, 1916 yılı, s. 31

¹⁰⁴ Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı, C. II, s. 192

¹⁰⁵ Belen, 1916 yılı, s. 32

Başkomutanlık ise bu görüşü doğru bulmamış, III. Ordu'nun gerekirse geri çekilmesini istemiş, II. Ordu'nun hareketini daha önemli olarak görmüştür. Enver Paşa, doğuda kullanılacak bütün kuvvetlerin II. Ordu emrinde toplanmasını, güneyden düşmanın yan ve gerilerine taarruz etmesini, aynı anda III. Ordu'nun da cepheden taarruz etmesiyle Rusların atılmasını planlamaktadır. II. Ordu Komutanı A. İzzet Paşa da iki tümenin III. Ordu emrine verilebileceğini belirtmiştir.¹⁰⁶

Vehip Paşa, Trabzon'u savunma görevini 28. Piyade Alay Komutanı Hunker Bey'e vermişti. Eğer Hunker Bey gelene kadar Trabzon düşerse, müfreze Trabzon güneyindeki geçitleri kapatacak, eğer mümkün olursa şehri geri alacaktı.¹⁰⁷ Plaston tugayları gelmeden taarruza geçen Türk kuvvetleri 2. Plaston Tugayı tarafından durduruldu. Bu sırada Türk Sahil Müfrezesi; 10 piyade taburu, 4 makineli tüfek, yarısı adi ateşli olan 21 top ve 4.879 tüfeğe sahipti. Rus kuvvetleri ise 34 piyade taburu, 3 süvari bölüğü, 48 topa sahip bir kolordu görünümündeydi.¹⁰⁸ Alay komutanı Hunker Bey, 16 Mart'ta Trabzon'a varmış ve 28. Alay savunma görevini üstlenmişti. Avni Paşa da sevk ve idaredeki yetersizliğinden dolayı görevden alınmış, yerine Hamdi Bey tayin edilmişti.¹⁰⁹ Ruslar, 26 Mart 1916'da Of'u aldılar. Of'u geri almak amacıyla planlanan taarruzdan kuvvetlerin dağınık ve yetersiz olmasından ve hareketin başarılı olamayacağı düşüncesinden dolayı vazgeçilmiştir.¹¹⁰

Ruslar, Lazistan cephesinde takviye yaptıktan sonra harekete geçti. Rus hazırlıklarını haber alan Fevzi Paşa, Trabzon civarında sürekli olarak iki denizaltının bulunmasını istiyordu.¹¹¹ Rus Komutan Liyahof 14 Nisan 1916'da denizden destek alarak taarruzu başlattı. Rus kuvvetleri 17 Nisan günü Trabzon'a kadar yaklaştılar. Aynı gün Türk kuvvetleri ise önce Polathane'ye sonra da Hamsiköy'e çekildiler. Türk kuvvetlerinin tahliye ettiği Trabzon, Rumların bir heyet göndererek şehre davet etmeleri üzerine 18 Nisan 1916 tarihinde Rus işgaline uğradı.¹¹² Ruslar Trabzon'u almakla, sağ kanattaki birliklerine deniz yolunu kullanarak erzak

¹⁰⁶ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 160-162

¹⁰⁷ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 193-194

¹⁰⁸ Belen, **1916 yılı**, s. 32

¹⁰⁹ **ATASE**, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 54-1, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 194

¹¹⁰ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 195

¹¹¹ **ATASE**, BDH, Klasör: 2856, Dosya: 214, Fihrist: 5

¹¹² Allen- Muratoff, **a.g.e.**, s. 355, Belen, **1916 yılı**, s. 33, Kurat, **a.g.e.**, s. 293, Guze, **a.g.e.**, s. 85

ulaştırma imkanını elde ettiler.¹¹³ Rum kilisesinde yapılan ve Rus Komutan Yudeniç'in de katıldığı bir ayinle Hıristiyan halkın Türk egemenliğinden kurtarılmasına dua edildi.¹¹⁴ Trabzon'un işgaliyle stratejik açıdan çok önemli olan bir liman Rusları eline geçti. Ruslar, şehir ve çevresinde tamamen askeri bir yönetim kurarak başına Alman asıllı General Şvartz'ı getirdiler.¹¹⁵ Lياهوf, Trabzon'u aldıktan sonra Gümüşhane yolunun kontrol altına alınmasını istedi. 19 Nisan günü Ruslar, Cevizlik'te Türk kuvvetleriyle çatışmaya girdiler. Bir taraftan da deniz üssü yapmayı planladıkları Polathane Limanı'nı işgal ettiler.¹¹⁶

3.3.3. Vehip Paşa'nın III. Ordu'yu Yeniden Düzenlemesi

Vehip Paşa, 19 Nisan 1916 tarihinde Van Gölü'nden Karadeniz'e kadar uzanan III. Ordu cephesini üç mıntıkaaya ayırdı.¹¹⁷

1. Mıntıka: Van Gölü-Çapakçur-Oğnut arasından meydana gelmekte ve 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verilmekteydi. Bu mıntıka 28 Nisan'da 13.741 er, 9.970 tüfek, 7 makineli tüfek ve 19 topa sahipti. Karargahı Diyarbakır'daydı.

2. Mıntıka: Karasu Nehri'ne kadar olan bölgeden oluşmakta ve 10. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın emrine verilmekteydi. 28 Nisan tarihi itibariyle bu mıntıkada 23.444 er, 19.046 tüfek, 59 makineli tüfek, 52 topa sahipti. Karargahı Kargın'daydı.

3. Mıntıka: Karasu'dan Karadeniz'e kadar olan bölgeydi ve burası da 5. Kolordu Komutanı Fevzi Paşa'nın emrine verilmekteydi. 28 Nisan tarihi itibariyle bu mıntıka; 29.601 er, 16.119 tüfek, 25 makineli tüfek, 37 topa sahip durumdaydı.¹¹⁸

28 Nisan 1916'da 500 kilometrelik III. Ordu cephesinde; 66.786 asker, 45.135 tüfek, 91 makineli tüfek, 108 top bulunmaktaydı. Mayıs sonunda asker sayısı 74.000 kişiye ulaşmıştı. Yine 13.000 kişi talimgahta, 15.000 kişi de menzilde bulunmaktaydı.¹¹⁹ 3. mıntıka çok geniş olduğundan ayrıca üçe ayrılmış; Kop cephesi

¹¹³ Pomiankowski, **a.g.e.**, s. 170

¹¹⁴ Belen, **1916 yılı**, s. 33

¹¹⁵ Kurat, **a.g.e.**, s. 293

¹¹⁶ Allen- Muratoff, **a.g.e.**, s. 355, Hatemi, **a.g.e.**, s. 384

¹¹⁷ **ATASE**, BDH, Klasör: 2856, Dosya: 214, Fihrist: 12-7, 12-10

¹¹⁸ **ATASE**, BDH, Klasör: 2856, Dosya: 214, Fihrist:12-10, 12-11, Belen, **1916 yılı**, s. 33, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 162-165

¹¹⁹ Belen, **1916 yılı**, s. 33

10. Kolordu Komutanı, Çoruh cephesi 10. Tümen Komutanı, Lazistan cephesi 11. Kolordu Komutanı emrine verilmiştir.¹²⁰

3.3.4. Çoruh Muharebesi

Liyahof komutasındaki Rus kuvvetleri Karadeniz sahilinde ilerleyerek Trabzon üzerine yürürken, 2. Türkistan Kolordusu da Bayburt yönüne doğru harekete geçti. 16 Mart 1916'da başlayan taarruzda Rusların amacı; hem Bayburt bölgesindeki Türk kuvvetlerini tespit etmek, hem de Bayburt'u ele geçirmektir.¹²¹ 2. Türkistan Kolordusu İspir-Ovacık Bölgesi'nde bulunmakta ve 4. ve 5. Tümenlerle 3. Kuban Plaston Tugayı ve dört süvari alayından meydana gelmekteydi. Bu kolorduda ihtiyatlar dışında 33 piyade taburu, 28 süvari bölüğü ve 33 top bulunmaktaydı.¹²² Bu sırada Rusların 1. Kafkas Kolordusu Mamahatun'u almış, Karadeniz sahilindeki Liyahof Müfrezesi batıya doğru ilerlemiş ve Çoruh Havzası Cephesi merkez ve kuzeye göre ileri bir durumda kalmıştı.¹²³ 2. Türkistan Kolordusu'nun karşısında Binbaşı Halit Bey emrinde Çoruh Müfrezesi bulunmakta ve 1. ve 2. Teşkilatı Mahsusa alayları ile dört hudut ve bir depo taburundan oluşmaktaydı. 11 tabura sahip olan Çoruh Müfrezesi'nde 5 makineli tüfek ve 5.611 tüfek vardı.¹²⁴ Ruslar 19 Mart sabahı Bayburt'un 25 kilometre yakınına kadar geldiler. Rusların Bayburt üzerinden ilerlemesi, Trabzon bağlantısının kesilmesi ve Cebice'deki III. Ordu asıl kuvvetlerinin gerisine düşmesi yönüyle büyük bir tehlike oluşturuyordu.¹²⁵ 2. Kolordu'nun III. Ordu emrine verilmesinden sonra İstanbul'dan 4 Mart 1916'da ayrılan Fevzi Paşa 16 Mart'ta cepheye ulaştı ve Vehip Paşa tarafından Çoruh ve Lazistan Cephesi Komutanlığı'na tayin edildi. Fevzi Paşa 20 Mart'ta Bayburt'a ulaştığında Rus kuvvetleri Bayburt üzerine ilerlemekteydiler. Bayburt'a yaklaşmakta olan 10. Tümen de Fevzi Paşa'nın emrine verilerek cephenin güçlendirilmesine

---

¹²⁰ Çakmak, a.g.e. , s. 165

¹²¹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 166, Belen, **1916 yılı**, s. 34

¹²² Belen, **1916 yılı**, s. 34, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 165

¹²³ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 165

¹²⁴ Belen, **1916 yılı**, s. 34

¹²⁵ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 166

çalışıldı.¹²⁶ Vehip Paşa da 27-28 Mart 1916'da Fırat'ın güneyindeki mevzileri teftiş etmiş, iki gün süren teftiştten sonra karargaha dönmüştü.¹²⁷

Çoruh Havzası'ndaki Rus taarruzları iki aydan fazla devam etmiştir. Ruslar, Mart ayı sonuna kadar Çoruh Nehri'nin iki yanında faaliyette bulundular. Nisan ayında Kaledere cephesini ele geçirmeye, Mayıs ayında da Kop Dağı civarında ilerlemeye çalıştılar. 2. Türkistan Kolordusu'nun Mart ayı ortasında ileri kuvvetleri ile İspir-Norgah yönüne doğru harekete geçti. 3. Kuban Plaston Tugayı da Çoruh nehri kuzeyinden, 16. Alay da güneyden Türk ordusunun 3. Alayına karşı taarruza geçtiler. Rus kuvvetleri 20 Mart tarihine kadar 12 kilometre kadar ilerlemeyi başardılar. Rusların bu başarıları üzerine Bayburt'taki 10. Tümen'in 30. Alayı Çoruh boyunca harekete geçirildi. Bu kuvvet Rusları durdurmayı başardığı gibi karşı taarruza da geçti. Türk kuvvetleri 28 Mart'ta eski mevzilerine kadar ulaştılar. Ruslar Çoruh nehri boyunca geri çekilirken bu sefer de Masat Deresi güneyinden iki Rus alayı harekete geçti. Geniş bir cephede birer tabur şeklinde bulunan Rus kuvvetlerinin bu taarruzları da durduruldu. Böylece, Erzurum'un düşmesinden bu yana yaklaşık iki aydır geri çekilen Türk kuvvetleri ilk defa üstün Rus kuvvetlerini Çoruh cephesinde durdurmayı başardılar. Bu başarıda özellikle 10. Tümen'in üç taburu büyük bir paya sahiptir. Çünkü bu üç tabur, geri çekilen üç zayıf taburla beraber kendisinden iki kat güçlü Ruslara karşı taarruza geçmiş ve başarılı olmuştur.¹²⁸

Vehip Paşa'nın III. Ordu Komutanlığı'nı üstlenmesinden sonra Enver Paşa'nın Kafkas cephesini gezmesi gündeme gelmiş ve bu konuda çeşitli yazışmalar yapılmıştır. Vehip Paşa, Enver Paşa'nın Harput'tan Eğin üzerinden Erzincan'a gelmek istemesi üzerine bu yolun otomobil ulaşımına elverişli olmadığını, eğer bu yol tercih edilecekse atlı olarak yola çıkılarak otomobillerin Sivas üzerinden gönderilmesinin uygun olacağını bildiriyordu.¹²⁹ Vehip Paşa, 28 Mart 1916 tarihinde

¹²⁶ Belen, **1916 yılı**, s. 34, Çakmak, a.g.e. , s. 186, Fevzi Paşa'nın Bayburt'a 22 Mart'ta ulaştığı bilgisi de vardır. **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 166

¹²⁷ **ATASE**, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 50-1, 50-2

¹²⁸ **ATASE**, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 8-1, **ATASE**, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 54, **ATASE**, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 65, Belen, **1916 yılı**, s. 35

¹²⁹ **ATASE**, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 61-1

III. Ordu cephesinin bir günde gezilmesinin mümkün olmadığını, deniz cephesi de görülecekse en az iki güne ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.¹³⁰

3.3.5. Kaledere Muharebesi

Çoruh cephesinin en önemli noktası Çoruh ve Masat vadileri arasında yer alan Kaledere Tepesi idi. Çoruh Muharebesi'nden sonra 2. Türkistan Kolordusu Çoruh Cephesi'nde 31 Mart 1916 tarihinde yeniden taarruza geçti. Bu taarruz Kaledere Tepesi ve bu tepenin güney ve kuzeyinde yoğunlaşmıştı. Rus taarruzları önceki taarruz gibi planlanmıştı. 3. Plaston Tugayı Çoruh Nehri kuzeyinden, 16. Alay'da nehrin güneyinden harekete geçti. Rusların 15. Alayı Kaledere ve kuzeyine, 13. Alay da Ziyarettepe-Masat hattına hücum etti. Rusların Kaledere bölgesindeki 8 kilometrelik sahada 10 taburları varken, Türk taburları sadece üç taneydi.¹³¹

Rus saldırısının devam ettiği sırada Vehip Paşa da 3 Nisan 1916 günü Çoruh Müfrezesi'ni teftiş etmek için Bayburt'a hareket etmiş, bu teftişin dört gün sürmesi planlanmıştı.¹³² Türk taburları Rus kuvvetleri karşısında tutunamayarak 3 Nisan 1916'da Kaledere-Hozahpur-Danzut hattına çekildiler. 7 Nisan'da Ruslar 14. Türkistan Alayını da cepheye getirerek taburlarının sayısını on dörde çıkardılar. Rusların Kaledere Tepesi'ne üç defa saldırmasıyla burada çok şiddetli muharebeler yaşandı. Burada 30. Alayın bir taburu ve hudut taburundan ibaret olan Türk kuvvetleri kahramanca savaştılar. Kaledere'ye yapılan Rus taarruzları 13 Nisan'a kadar devam etmesine rağmen Ruslar başarılı olmadılar. Kaledere Muharebeleri'nde Rusların beş alayına karşılık Türk kuvvetleri, mevzilerini kahramanca savunmuş ve Ruslara büyük kayıplar verdirerek hücumları püskürtmeyi başarmıştır. Çanakkale'de tecrübe kazanan birliklerle önceden bölgede yer alan birlikler "*fedakarlık ve kahramanlıkta*" yarış yaptılar. Rus taarruzları Masat Deresi ve Kop yönünde de devam etti. 17. Alayla Kop yönüne 6-8 Nisanda yaptıkları taarruzda da başarı sağlayamadılar. Ruslar, Çoruh ve Kaledere Muharebeleri sonunda ancak Çoruh Nehrinin iki yanında 15 kilometre genişlikte ve 12 kilometre boyunda bir

¹³⁰ ATASE, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 61-1

¹³¹ Çakmak, a.g.e. , s. 186-189, Belen, 1916 yılı, s. 36

¹³² ATASE, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 93

mevzi elde ettiler. Bir aylık muharebeler sonunda Rusların kazancı ancak bu kadar oldu.¹³³

3.3.6. Kopdağı Muharebesi

2. Türkistan Kolordusu Mart ve Nisan aylarında Çoruh cephesinde yaptığı taarruzlarda hedeflerine ulaşamadı. Trabzon'u alan Rusların sahil kuvvetleri de ilerleme imkanı bulamadı. Rusların bundan sonraki hedefi Kopdağı oldu. III. Ordu Kopdağı çevresini iki hudut taburu ile takviye edilmiş 1. Teşkilat Alayı ve 30. Tümen tarafından tutmaktaydı. Bu tümenin mevcudu da 1.500 kişiydi. Ruslar bu bölgeye 5. Türkistan Kolordusu'nun 17. ve 18. Alayları ile 39. Tümeni, bir Drojin ve Plaston Tugayı'nı yönlendirdiler. Bu kuvvetler 27 taburdan meydana gelmekteydi. Rusların Türkistan Tugayı Akdağ, beş Drojin taburuyla takviye edilmiş 39. Tümeni Bahtlı Dağ, 4. Plaston Tugayı da Karasu kuzeyinden hücumla geçtiler. Rusların ağırlık merkezi 17 taburdan oluşan 39. Tümen bölgesiydi. 15 Nisan sabahından itibaren taarruza geçen Ruslar, Türk ileri mevzilerinin geri çekilmesiyle Kop'a yaklaşmaya başladılar. Rus taarruzu devam etti ve 17 Nisan 1916'da Kopdağı(2600 rakımlı tepe) Rusların eline geçti. Kuzeyden Akdağ ve güneyden Dumanoğlu yönünde yapılan taarruzlar ise Rusların başarısızlığıyla sonuçlandı. Çoruh nehrinde yapılan tespit taarruzunda da Ruslar geri püskürtüldü.¹³⁴ Kop taarruzunun başlaması üzerine iki alaydan oluşan 33. Tümen Kop yönüne gönderildi. Bu tümenin 20 Nisan'daki taarruzu ile 2600 rakımlı tepenin bir kısmı geri alındı. Vehip Paşa bu sırada son muharebe raporlarından çok memnun olduğunu belirterek 33. Fırka komutanı ve diğer subaylara teşekkür ediyor, düşmanı tamamen ezileceğine inancının tam olduğunu bildiriyordu.¹³⁵ Bu sırada Kop'ta toplanan birlikler 30. Tümen Komutanı Bahattin Bey'in emrine verildi. III. Ordu Komutanı Vehip Paşa bölgeye takviye olarak dört tabur daha gönderdi.¹³⁶ Vehip Paşa 22 Nisan 1916'da; Kop Muharebesi'nde düşmanın mukabil taarruzla püskürtüldüğünü, bir subay ve altmış askerin esir alındığını bildiriyor, yakındaki muharebelerde daha parlak

¹³³ Belen, 1916 yılı, s. 36, Çakmak, a.g.e. , s. 188-192

¹³⁴ Belen, 1916 yılı, s. 37, Çakmak, a.g.e. , s. 192-193

¹³⁵ ATASE, Klasör: 2856, Dosya No: 214, Fihrist No: 13-10, 14-25

¹³⁶ Belen, 1916 yılı, s. 37, Çakmak, a.g.e. , s. 194

sonuçlar alınacağını belirtiyordu.¹³⁷ 30 Nisan 1916 itibariye Ruslar, Bahtlıdağ-Kopdağı ve kısmen 2.600 rakımlı tepe hattında kaldılar.¹³⁸ Muharebenin devam ettiği sırada cepheleri gezen Enver Paşa, 1 Mayıs 1916'da Erzincan'a ulaşmış ve Vehip Paşa'yı ziyaret etmiştir. Daha sonra Vehip Paşa ile birlikte Bayburt'a kadar üç gün devam eden bir gezi düzenlenmiştir.¹³⁹

Türk karşı taarruzu 6 Mayıs tarihinden itibaren başladı. 6/7 Mayıs gecesi yapılan taarruzla Bahtlıdağ'da bulunan Drojin taburlarının büyük kısmı imha ve esir edildi. Türk kuvvetleri 8 Mayıs'ta Kopdağı'na taarruza geçerek başarılı oldular. 2.600 rakımlı tepedeki kuvvetler de ilerlemeye başladılar. Bu bölgedeki Drojin taburu da esir edildi. Türk kuvvetleri Rusların karşı saldırılarını püskürtmeyi de başardılar. 6 Mayıs tarihinde başlayan taarruzlarda Ruslardan 650 asker esir alındı ve 6 makineli tüfek ele geçirildi. 9 Mayıs 1916'da Kop taarruzu devam etmiş, 2.600 rakımlı tepede tutunmaya çalışan Ruslar tamamen atılmış, 9 subay, 385 er esir alınmış, 5 mitralyöz ele geçirilmiştir. Türk kuvvetleri bundan sonra Rusları takip ederek Aktaş'a doğru ilerlediler. 14 Mayıs'ta Ruslar Bahtlıdağ'ı aldılarsa da burası da tekrar ele geçirildi.¹⁴⁰ Sonuç olarak Kopdağı Muharebesi, Türk ordusunun zaferi ile sonuçlandı. Bu dönemde cepheye gelen Enver Paşa durumdan memnun olduğu gibi ordunun maneviyatı da tekrar yükseldi. Rusların değişik tarihlerde Çoruh ve Kop bölgelerinde yaptıkları taarruzlar, III. Ordu'nun kuvvetlerinin önemli bir kısmını buralara sevk etmesine neden olmuş, Trabzon'un düşmesi üzerine önce 10. Tümen'in 28. Alayı, daha sonra 34. ve 18. Tümenler bu cepheye gönderilmiş, Selahattin Adil Bey de bu bölgedeki kuvvetlerin komutanlığına getirilmiştir.¹⁴¹ Fevzi Çakmak bu muharebelerde başarılı olunmasını; arazinin ve yolların durumunun merkezi savunmayı kolaylaştırmasına ve komutanların "müşterek hareket etmesi" sayesinde

¹³⁷ ATASE, Klasör: 2856, Dosya No: 214, Fihrist No: 19-3

¹³⁸ Belen, 1916 yılı, s. 38

¹³⁹ Pomiankowski, a.g.e. , s. 185, Bu gezide bulunan Avusturyalı General Pomiankowski III. Ordu bölgesinde çok hareketli bir hayatın hüküm sürdüğünü, erzak, cephan taşıyan araçları gördüğünü, diğer taraftan da Ruslardan kaçan halkın meydana getirdiği "çok hüznü verici" uzun konvoylarla karşılaştığını anlatmaktadır. Pomiankowski, a.g.e. , s. 185, Enver Paşa buradan Diyarbakır'a geçmiş, II. Ordu'nun yığınak ve hareketi hakkında görüşmeler yapmıştır. Pomiankowski, a.g.e. , s. 188, Enver Paşa'nın III. Ordu cephesine üç gün ayırması, Vehip Paşa'nın bir ay kadar önce belirttiği bu cephenin bir günde gezilmesinin mümkün olmadığı düşüncesinin dikkate alındığını göstermektedir. ATASE, BDH, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 61-1

¹⁴⁰ Belen, 1916 yılı, s. 38, Çakmak, a.g.e. , s. 196

¹⁴¹ Belen, 1916 yılı, s. 38, Guze, a.g.e. , s. 85

yardımlaşmanın hızlı bir şekilde yapılmasına bağlamaktadır. Rus kuvvetleri arasında bulunan Drojin birlikleri eğitimleri yetersiz olduğundan kaçmayı tercih etmişler ve hatta teslim olmuşlardı. Trabzon'un işgali sırasında 3.500 kadar zayıat veren Ruslar; Çoruh, Kaledere ve Kopdağı Muharebeleri'nde 10.000 asker kaybetmişler ve 1.000 civarında esir vermişlerdi. Türk tarafının kaybı ise; gerek kuvvetlerinin az olması, gerekse muharebe hatlarının yoğun olmaması ve tercih edilen savunma yöntemi nedeniyle ancak Rusların yarısı kadar olmuştur. Rus kuvvetleri sayıca çok üstün oldukları halde parça parça hareket ettiklerinden bu muharebelerde başarılı olamadılar.¹⁴² Çoruh-Kaledere-Kopdağı Muharebelerinde düşman kuvvetleri her yerde durdurulmuştu. Fakat Ruslar, henüz bütün kuvvetlerini kullanarak taarruz etmemişlerdi. Diğer taraftan da III. Ordu birlikleri geniş bir cepheye dağılmıştı. III. Ordu Erzurum'dan çekildikten sonra Erzincan yönünde Fırat nehri batısında toplanmıştı. Ancak ortaya çıkan gelişmeler bunun yanlışlığını ortaya koymuş, Bayburt'un mutlaka elde tutulması ve burada önemli bir kuvvetin bulundurulmasının gerekli olduğu anlaşılmıştır.¹⁴³

3.3.7. Mamahatun Taarruzu (30 Mayıs-7 Haziran 1916)

Rusların Kopdağı'nda mağlup olması, yorulan 39. Tümen'in dinlenmesi ve yeniden düzenlenmesi için Ilıca'ya çekmesi, Türk kuvvetlerinin taarruza geçmesi için bir fırsat oluşturmuştu.¹⁴⁴ II. Ordu ile beraber yapacağı hareket için bu ordu birliklerinin toplanması uzun zaman alacağından III. Ordu'nun; Rus cephesinin değişik yerlerine hücum ederek güçsüzlüğünü gizlemesi, Rusların hazırlıklarına fırsat verilmemesi ve "mümkün olduğu kadar cür'etkarane" hareket etmesi uygun görülmüştü. Bu sırada III. Ordu çok üstün bir düşman kuvveti karşısında bulunmasına karşılık askerlerin maneviyatı çok yüksekti.¹⁴⁵

Vehip Paşa, 2. Mıntıka Komutanı'na 23 Mayıs tarihinde verdiği emirde; Mamahatun çevresindeki düşman kuvvetlerine taarruz ederek doğuda Mamahatun ve Tuzla Deresi'ne hakim olan sırtların ele geçirilmesini isteyerek hareketin tarihini de Komutan'a bıraktı. Bu taarruz 9. Kolordu tarafından yapılacak, Dersim'den gelen ve

¹⁴² Çakmak, a.g.e. , s. 198-202

¹⁴³ Belen, 1916 yılı, s. 39

¹⁴⁴ Çakmak, a.g.e. , s. 206

¹⁴⁵ Guze, a.g.e. , s. 87

yedi taburdan oluşan 13. Tümen de taarruza katılacaktı. Elmalı Vadisi'ndeki 36. Tümen de bu harekatta yer alacaktı.¹⁴⁶ Vehip Paşa bu dönemde bir taraftan da nakliye araçları ihtiyaçlarını halletmeye çalışıyordu. 24 Mayıs 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti İdare-yi Umumiye Nezareti'nden Ankara Vilayeti'ne gönderilen yazıda bu durum dikkat çekmektedir.¹⁴⁷ Nitekim 27 Mayıs 1916'da ihtiyaçlar için Maliye Nezareti tarafından bir miktar para gönderildiği bildirilmiştir.¹⁴⁸

Taarruz 30 Mayıs 1916 tarihinde başladı. Melikan'da bulunan 36. Tümen ile bir süvari tugayı, önlerinde bulunan ve beş taburdan oluşan Konyef Müfrezesi'nin geniş cephede dağılmasından yararlanarak önündeki iki tabura baskın hareketına girişti. Türk kuvvetlerinin Avlu-Başköy-Erzani hattına ilerlemesiyle Ruslar kuzeydoğu yönüne doğru geri çekildiler. Bu sırada 13. Tümen de harekete geçerek Tuzla Vadisi üzerine yürüdü. Bu kuvvetlerin solunda 17. Tümen hareket etmekte, bu iki tümen arasında da süvari gönüllüleri ve bir nizamiye alayı ilerlemekteydi. 17. Tümen'in kuzeyinde 29. Tümen ve daha kuzeyde 2. Süvari Tümeni de harekate katılmaktaydı. Ruslar gece depoları yaktıktan sonra Mamahatun'u boşalttılar.¹⁴⁹ Rus kuvvetleri beklemedikleri bu taarruz hareketi karşısında perişan bir halde geri çekildiler. 30/31 Mayıs'ta Türk kuvvetleri Mamahatun'u geri aldılar.¹⁵⁰ Rusların geri çekilirken yakamadıkları ve yanlarında götüremedikleri çok sayıda piyade mermisi, az miktarda topçu mühimmatı ve beş yüz ton buğday ele geçirildi.¹⁵¹ Her ne kadar Mamahatun geri alınmışsa da büyük bir fırsat kaçırıldı. Eğer 13. Tümen Mamahatun Yolu'nu kesecek şekilde hareket ettirilse ve 9. Kolordu kuşatma hareketiyle ilerlese, süvari birlikleri de belirlenen yönde ilerleseydi, Rusların Mamahatun grubu tamamen imha edilebilirdi.¹⁵²

31 Mayıs'ta Mamahatun güneyindeki tümenler Konyef Müfrezesi ve Kazak Alayı'nı geri püskürterek Dumanlıdağ'a doğru ilerlemeye başladılar. Kop cephesinden Karasu yönüne gönderilen süvari ve piyade bölükleri de Kurt

¹⁴⁶ Çakmak, **a.g.e.**, s. 206, Belen, **1916 yılı**, s. 43

¹⁴⁷ **BOA**, DH. ŞFR, Dosya No: 64, Gömlek No: 121, Tarih: 21/B/1334

¹⁴⁸ **BOA**, DH. ŞFR, Dosya No:64, Gömlek No:134, Tarih: 24/B/1334

¹⁴⁹ Belen, **1916 yılı**, s. 44, Çakmak, **a.g.e.**, s. 206

¹⁵⁰ Çakmak, **a.g.e.**, s. 206, Belen, **1916 yılı**, s. 44, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 271

¹⁵¹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 236

¹⁵² Belen, **1916 yılı**, s. 44

Mahmut'ta 2. Süvari Tümeni ile bağlantı kurdular. 1 Haziran 1916'da 39. Tümen seri bir ilerleme ile Mamahatun-Erzurum şosesinden perişan bir şekilde geri çekilen 15. Avcı Alayı'nın kuzeyini 156. Alay'la kapattı. Güney kısma da 154. ve 155. Alayları sevk edildi. Aynı gün Kop cephesinden Fırat'ın güneyine geçirilen 96. Alay 2650 rakımlı tepeyi ele geçirmiştir. 9. Kolordu'nun 36. Tümeni ise Rus taarruzlarını püskürtmeye uğraşmış; Elmalı Vadisi'ndeki Kazaklar ve Başköy-Erzani hattını almaya çalışan iki Rus taburu geri çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁵³

Vehip Paşa, 2 Haziran günü Rusların yaptıkları takviyeden dolayı, 9. Kolordu'nun özellikle sol tarafta ilerleyememesi üzerine Kop cephesinin taarruzunu emretmiş ve Kop'ta bulunan kuvvetlerin Karasu'nun güneyine geçirilerek Mayram Dağı'nda bulunan düşmana karşı taarruza geçmesini istemiştir. Konyef Müfrezesi'ni kovan ve Tuzla Vadisi'ne yayılan süvarilerle gönüllü kuvvetler, Erzurum'u tehdit edecek bir seviyeye kadar ulaşmışlardı. Ruslar, Türk kuvvetlerinin bu kadar ilerlemesi üzerine cepheye yeni kuvvetler sevk ettiler. Özellikle Mayram Dağı çevresinde şiddetli mücadeleler yaşanmaya başladı.¹⁵⁴ 3 Haziran günü 39. Tümen, Mayram Dağı'nı Ruslardan aldı ve Rus kuvvetleri doğuya çekilmek zorunda kaldılar. Kop'tan gelen 30. Tümen ve 60. Alay kuvvetleri Aktaş çevresindeki Aytabya'yı(Aytepe) ele geçirerek geri çekilen Rusları takibe başladılar. Rusların 4. Plaston ve Don Piyade Tugayları, Drojin Tugayı ve 156. Alay yirmi tabur kuvvetinde oldukları halde birçok kayıp ve esir vererek geri çekilmekteydi. Güneyde 154. ve 155. Alaylar da karşılarında bulunan 17. ve 29. Rus Tümenlerine karşı taarruza geçtiler. 4 Haziran 1916 günü Kop yönündeki taarruz daha da ilerlemiş, Ruslardan 150 esir, 2 top, 2 mitralyöz ele geçirilerek perişan bir şekilde geri çekilmeye çalışan Plaston ve Drojinler takip edilmiştir. Bu sırada Aşkale'yi bile kaybedeceklerinden korkan Ruslar, ambarlarını yaktıklarından uzaktan yangınlar görülmekteydi. 5 Haziran günü Kop'tan gelen kuvvetler Pirmakapanı sırtlarını ele geçirerek 25 esir daha almışlar ve 17. Tümene taarruz eden Rus 155. ve 153. Alaylar geri püskürtülmüştür.¹⁵⁵ 7 Haziran günü itibariyle Türk ordusu Rus taarruzlarını

¹⁵³ Çakmak, a.g.e. , s. 207, Belen, 1916 yılı, s. 45, *Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı*, C. II, s. 239-240

¹⁵⁴ Belen, 1916 yılı, s. 45, Çakmak, a.g.e. , s. 207

¹⁵⁵ Çakmak, a.g.e. , s. 207-209

püskürterek Tuzla vadisi ve Mamahatun'un doğusundaki hakim sırtları ele geçirdiler. Rus Kolordu Komutanı da kuvvetlerine savunma emri verdi. Mamahatun Muharebesi bu şekilde Türk kuvvetlerinin zaferiyle sonuçlandı.¹⁵⁶

Ruslar Mamahatun Muharebesi'nde binlerce kayıp vermişler, yorgunluğun da etkisiyle tamamen yıpranmışlardı. Böylece Mamahatun Taarruzu 2. ve 3. muntikaların işbirliği sonucunda kazanılmıştır.¹⁵⁷

3.3.8. Trabzon Çevresi'ndeki Muharebeler

III. Ordu'nun Mamahatun Muharebesi'ni yaptığı sırada Trabzon çevresinde de muharebeler devam etti. 31 Mayıs 1916 günü Trabzon Cephesi'nde Haşka Yaylası'ndaki Rus kuvvetleri püskürtüldü. Bayburt kuzeyinde Ökneler'den Kavlatan'a yürüyen Rus kuvvetleri Milislerin karşı taarruzları ile perişan bir durumda geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu sırada Rusların iki bölüğü 2122 rakımlı tepeyi alarak çekilen kuvvetleri himaye ettiler. 1 Haziran günü bu tepedeki Rus kuvvetleri de geri püskürtüldü.¹⁵⁸ 3 Haziran 1916 günü 127. Tümen Cevizlik güneyinden Hortokop cephesini almak amacıyla harekete geçmiş, ancak topçu ve makineli ateş baskınına uğrayarak geri çekilmiştir. İlerleme ancak gece yapılabilmıştır. Bu sırada Ruslar, Zigana Geçidi doğusundan itibaren yeni mevzileri işgal etmekteydi. 4 Haziran günü Rusların faaliyetleri artmış, top, makineli tüfek ve bomba ile baskınlara girişmişlerdi. 5 Haziran'da 5. Rus Kolordusu Hortokop karşısındaki mevzileri ele geçirdiler. Rusların amacı bir an önce hazırlıklarını tamamlayarak III. Ordu'nun gerilerine sarkmaktı. Özellikle Mamahatun taarruzuna cevap vermek isteyen Ruslar harekete geçmeyi planlamışlardı. Ruslar 7-8 Haziran günleri Hortokop ve Haşka Yaylası üzerindeki baskınlarını iyice artırdılar. 9-10 Haziran günleri iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar devam etti. 5. Rus Kolordusu Hortokop ve Haşka Yaylası'nda mağlubiyete uğramış, özellikle Haşka bölgesinde yerli halkın Türk kuvvetlerine verdiği destek bu başarıda etkili olmuştu. Hortokop'taki piyade alayları ve istihkam kitaları ile 11. Kolordu'nun topçu kuvveti araziden de yararlanarak Zigana Geçidi'ni tamamen kapatmışlardı. Bu sırada bu

---

¹⁵⁶ Belen, **1916 yılı**, s. 46

¹⁵⁷ Çakmak, **a.g.e.** , s. 209

¹⁵⁸ Çakmak, **a.g.e.** , s. 206

bölgede yaklaşık 32.000 kişilik Rus kuvvetine karşılık 11.000 kadar Türk kuvveti bulunmaktaydı.¹⁵⁹

Vehip Paşa 14 Haziran 1916 tarihli emrinde; Rusların çoğunlukla III. Ordu'nun üçüncü mıntıkası karşısında bulduklarını, Avrupa cephesinde Avusturya'ya karşı büyük bir taarruz hareketına giriştiklerine göre, Trabzon'a çıkardıkları kuvvetlerin önemli bir bölümünü tekrar bu cepheye gönderdiklerini, dolayısıyla Lazistan Cephesi'nde zayıfladıklarını bildirmiştir. Ayrıca birlikler içinde çıkan isyanlar da Rus kuvvetlerinin ciddi bir moral bozukluğu yaşadıklarını göstermektedir.¹⁶⁰ Vehip Paşa, Temmuz ortasında başlaması planlanan büyük taarruz hareketi öncesinde II. Ordu'nun işini kolaylaştırmak için öncelikle Rusları Lazistan cephesinden atmayı hedefliyordu. Taarruz için Trabzon cephesi seçilmiş ve Başkomutanlıktan onay da alınmıştı.¹⁶¹ Aslında bu dönemde Vehip Paşa'nın izlediği bu aktif hareket yerinde olmakla beraber elindeki kuvvetler yeterli değildi. Tuzla Vadisi'nden Karadeniz'e kadar yayılan 300 kilometrelik cephede III. Ordu'nun 50.000 kişilik muharip kuvvetine karşılık Rusların kuvvetleri 150.000'i bulmaktaydı.¹⁶²

Vehip Paşa, Rusların taarruza hazırlandıkları sırada Fevzi Çakmak'la birlikte Gümüşhane'de verilen karar üzerine birlikleri Bayburt'un kuzeyinde toplamaya başlamıştı. Türk kuvvetlerinin toplanması 21 Haziran'da tamamlanmış ve 22 Haziran'da Of yönüne doğru taarruza geçilmişti. Taarruz yaklaşık 60 kilometrelik cephede İpsil-Piştokli-Kazıklı hanları arasında yapılmış, düşman siperleri alınarak 1.000 kadar Rus askeri esir alınmıştır.¹⁶³ Bu sırada Türk kuvvetleri; sahilden Zigana Geçidi'ne kadar jandarma taburları, Giresun-Trabzon alayları, Teşkilatı Mahsusa birlikleri, 18. Tümen ve Hortokop'ta 28. Alay, üç taburdan oluşan 29. Alay, yine üç taburdan oluşan 8. Alay, iki istihkam taburu ve 34. Tümen'den meydana gelmekteydi. Kuvvetlerin toplamı 12.000 kadardı. Rus Kuvvetleri; sahilden Haşka Yaylası'na kadar 32.000 askerden oluşan 127. Tümen, Mescit Yaylası'ndan

¹⁵⁹ Çakmak, a.g.e. , s.208-211

¹⁶⁰ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 249

¹⁶¹ Belen, 1916 yılı, s. 47, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 249

¹⁶² Belen, 1916 yılı, s. 47, Guze, a.g.e. , s. 86

¹⁶³ Çakmak, a.g.e. , s. 211

Trabzon'a giden dağ yolu üzerinde 34. Tümen karşısında Rusların 5. Hudut Alayı ve bunun doğusunda Santa'da 10.000 kişiden meydana gelen Plaston Tugayı'ndan oluşmakta ve toplam mevcudu 42.000'i bulmaktaydı. Türk tarafının gönüllü kuvvetleri de dikkate alındığında Ruslar üç kata varan bir güce sahiplerdi. Rusların 5. Kolordusu sarp dağlar arasında saplanıp kalmış, daha doğuda Karadere'de 2. Plaston Tugayı 19. Türkistan Alayı, bunun doğusunda Drojin Tugayı, Haldizen tarafında 15. ve 17. Plaston taburları, gönüllü taburları bulunmaktaydı. Bu bölgede de Türk kuvvetleri; 33. , 9. , ve 13. Tabur ile 29. Alay ve Milo hudut taburundan oluşmaktaydı. Burada bulunan Türk kuvvetlerinin 13.000 kadar olan mevcuduna karşılık Rusların kuvveti 23.000 askerdi.¹⁶⁴

23 Haziran günü Mador ve Polot alınmış, Türk birlikleri Rusları takip ederek kuzeye doğru ilerlemiştir. Rusların kaybı 1000 kadar olmuş, beş yüz Rus askeri esir alınmıştır. Aynı gün Sahil mıntıkasında da taarruza geçilerek Hızır Nebi-Kuru Tepe arasındaki mevziler ele geçirilmiş, Rusların Hortokop yönüne yaptıkları taarruzlar püskürtülmüştür.¹⁶⁵ Takip hareketi 24 Haziran günü de devam etmiş, Lياهوf Grubu'nun sol tarafı büyük bir mağlubiyete uğramış, Rusların Sahil Müfrezesi'ne karşı yaptığı taarruzlar da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 25-26 Haziran 1916'da sis devam etmesine rağmen Türk kuvvetleri ilerlemeye devam etti. Bundan sonraki günlerde de Türk ordusunun üstünlüğü devam etmiş, 29 Haziran 1916'da Harmankokulu-Kaban Taşı hattında otuz altı saat devam eden muharebeler sonunda 2. Plaston Tugayı yenilerek geri çekilmek zorunda kalmış, gün boyunca Rusların cephenin diğer yerlerinde yaptığı taarruzlar püskürtülmüştür.¹⁶⁶ 25 Haziran tarihi itibariyle "...5. Rus Kolordusu sarıh bir mağlubiyete düşer olmuştur."¹⁶⁷ Türk kuvvetleri 60 kilometrelik cephede 10-15 kilometre kadar ilerleme sağlamış, çok sarp arazide devam eden muharebede askerin çok yorulmuş olmasından dolayı III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, 28 Haziran'dan önce taarruz edilmeyeceğini, birliklerin

¹⁶⁴ Çakmak, a.g.e. , s. 215, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 251, Belen, **1916 yılı**, s. 48

¹⁶⁵ Çakmak, a.g.e. , s. 212, Belen, **1916 yılı**, s. 49, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 255-256

¹⁶⁶ Çakmak, a.g.e. , s. 212-214, Belen, **1916 yılı**, s. 50, Hatemi, a.g.e. , s. 406-407

¹⁶⁷ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 272

dinlendirileceğini bildirmiştir.¹⁶⁸ Bu geniş cephenin her tarafında Ruslar zayıf duruma düşmüşler, cepheleri de yarılmıştı. Drojinler de büyük bir paniğe kapılmışlardı. O sırada Şaphane’de bulunan 9. Tümen başarılı bir taarruzla Trabzon’a girme fırsatını elde etmişti. Ancak Rus kuvvetleri bu tehlikeyi sezmişler, 1. Kars Alayı’nı hızlı bir şekilde buraya sevk ettikleri gibi buraya bir müstahkem mevki inşa etmeye başlamışlardı.¹⁶⁹

Başkomutanlık Vekaleti de yapılacak taarruzu olumlu karşılamakta, 18. Piyade Tümeni ve Sahil Grubu’nun da taarruza katılmasını onaylamaktaydı.¹⁷⁰ 30 Haziran günü Sultan Murat Hanı kuzeyine yaklaşan Plaston ve Drojinler 4. Alayın topçu himayesi altında yaptığı süngü hücumu ile geri sürülmüş, takip deniz görününceye kadar devam etmişti. Türk kuvvetlerinin Of sahiline iki saatlik bir mesafeye yaklaşması Rusları da paniğe düşürmüştü. Türk kuvvetleri Rusların iki üç misli kuvvetine rağmen, Trabzon’u elde etmek gibi fırsat yakaladı. Kısa bir süre içinde Of alınarak karayolu bağlantısı ele geçirilebilir, deniz yolu da kontrol altına alınabilirdi. Ruslar henüz Trabzon’u tahkim etmediklerinden yapılacak bir taarruz ve mahalli halkın da desteğiyle büyük bir panik yaşayabilirlerdi.¹⁷¹ Vehip Paşa, Trabzon üzerine yapılacak genel taarruzu sahra ve obüs bataryalarının yetiştirilmesindeki güçlük nedeniyle 3 Temmuz gününe bıraktı. Daha sonra da Lazistan Cephesi’nde bu taarruz yapılırken geniş bir cephede zayıf bir durumda bulunan ikinci mıntıkanın bir Rus taarruzuna uğradığı takdirde bu taarruzu durduramayacağını, bu nedenle ikinci mıntıkanın II. Ordu’nun desteğine ihtiyaç duyduğunu belirterek yardım istedi. A. İzzet Paşa ise Çapakçur(Bingöl)’da bulunan 7. Piyade Tümeni’nin karşısında 12 taburluk Rus kuvveti bulunmasından, cepheye gelmekte olan 11. Piyade Tümeni’nin de koleradan dolayı Malatya’da kalmasından dolayı yardım gönderemeyeceğini bildirdi.¹⁷²

III. Ordu yaklaşık üç aydan bu yana Rus taarruzlarını püskürtmüş ve iki karşı taarruz hareketine girişmişti. Ancak, kendisinden çok güçlü birliklere karşı kazanılan

¹⁶⁸ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 257

¹⁶⁹ Çakmak, a.g.e. , s. 214, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 259

¹⁷⁰ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 259

¹⁷¹ Çakmak, a.g.e. , s. 214-216

¹⁷² **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 259

bu zaferlerden sonra yapılan taarruz, Vehip Paşa ve dolayısıyla III. Ordu için büyük bir felaket oldu. Özellikle Rus kuvvetlerinin sayısının az tahmin edilmesi ve büyük miktarda ihtiyat kuvvetleri olduğunun tahmin edilememesi taarruz için cesaretin artmasında etkili oldu.¹⁷³ Vehip Paşa'nın Trabzon üzerine düşündüğü hareket, II. ve III. Orduların beraberce yapacakları genel taarruz öncesinde cephenin kuzeyini düzeltmek isteğine dayanıyordu. Böylece III. Ordu cephesi daralacak, eldeki kuvvetlerle güvenli bir savunma imkanı olacak, Ruslara ikmal imkanı veren Trabzon ele geçirilecekti. Trabzon'un alınmasıyla liman üzerinden III. Ordu'nun ikmalinde büyük bir kolaylık sağlanacaktı. III. Ordu'nun Trabzon üzerine yapacağı bir harekatta Rusların Kop-Bayburt üzerine bir taarruza geçme ihtimalinin dikkate alınması gerekliydi. İkinci mıntıka kuvvetlerinin kuzeyde yapılacak bir taarruza destek vermeleri mümkün değildi. II. Ordu'dan yardım alma imkanı da olmadığından bu mıntıka çok ciddi sıkıntılar yaşayabilirdi. Bir diğer önemli problem de III. Ordu'nun elinde ihtiyat kuvvetlerinin olmamasıydı. Ruslar ise Mamahatun'dan çekildikten sonra kuvvetlerinin ikmalini kısa zamanda tamamlamışlardı.¹⁷⁴

Vehip Paşa'nın Trabzon üzerine taarruz planlandığı bir sırada Ruslar büyük bir karşı taarruz başlattılar.

3.3.9. Rusların Mamahatun-Kop Taarruzu

Türk kuvvetlerinin Bayburt'un kuzeyinden Of ve Trabzon yönüne yaptığı başarılı hareket, Rusları iyice yordu. Vehip Paşa bundan yararlanarak Trabzon üzerine harekate karar verdi. Çakmak'a göre; az olan kuvvetlerle geniş cephelerin elde tutulması için, savunma yerine kısa taarruzların yapılması daha uygun bir savaş taktiğidir. Fakat bu sırada Fevzi Paşa kuvvetlerine sığınan Alman askerler Rusların yeni bir taarruza geçeceğini söylemiş ve durum Vehip Paşa'ya bildirilmiştir. Vehip Paşa bunun bir aldatmaca olduğunu söyleyince Fevzi Paşa bizzat karargaha giderek 1 Temmuz 1916'da Ordu Komutanı'na durumu anlatmıştır. O sırada Vehip Paşa, Trabzon taarruzu için hazırlıklarını tamamlamış ve taarruzun ertesi gün başlaması

---

¹⁷³ Belen, 1916 yılı, s. 51, Ali Fuat Cebesoy, **Büyük Harpte Osmanlı İmparatorluğunun 1916-1917 yılındaki vaziyeti: Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu**, İstanbul, Genelkurmay X. Şube, 1938, s. 16(Bundan sonra Cebesoy, **Birüssebi** olarak kısaltılacaktır.)

¹⁷⁴ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 260

için emir vermiştir. Fevzi Paşa kararın geri alınmasını istemişse de Vehip Paşa kararından vazgeçmemiştir.¹⁷⁵ “... Vehip Paşa, bütün dikkatini Trabzon üzerinde toplamıştı. Onu muvaffakiyetle devam eden taarruzdan vazgeçirmek kolay değildi. Onun durulacak zamanı kestirememesi, Yanya ve Seddülbahir müdafini büyük bir mağlubiyete uğrattı.”¹⁷⁶ Vehip Paşa'nın planları, II. Ordu güneyde yığınağını tamamlamaya uğraşırken III. Ordu'nun tek başına mağlup olmaması esasına dayanıyordu. Bu nedenle sürekli olarak Enver Paşa'dan takviye isteğinde bulunmakta ve ancak böyle bir takviye yapılırsa III. Ordu'nun genel taarruza katılabileceğini belirtmekteydi. Enver Paşa, II. Ordu bölgesine gitmekte olan 4. Kolordu'nun III. Ordu'ya takviye olarak gönderilebileceğini bildirmişse de Vehip Paşa bunun da yeterli olmayacağı cevabını vermiştir. Tümenlerin nakli uzun zaman almakta, bunda da demiryollarının yetersizliği etkili olmaktaydı. Bir tümenin nakli on gün ile iki hafta arasında değişen bir sürede gerçekleşmekteydi. Demiryolu yerine İzmit'ten itibaren karayolu kullanılabilseydi nakil işlemleri çok daha kısa zamanda gerçekleşebilirdi. II. Ordu Komutanı A. İzzet Paşa ise III. Ordu'nun kendini Ruslara ezdirmemesi, gerekirse Fırat dirseği ve Bayburt batısına çekilmesi görüşündeydi.¹⁷⁷ Ruslar, II. Ordu yığınağını tamamlamadan, ezilmiş ve bitkin bir durumda olduğunu düşündükleri III. Ordu'yu tamamen yok etmek için taarruza başladılar. 2 Temmuz 1916 günü Rus kuvvetleri şafakla beraber taarruza geçtiler. Ani baskın ve şiddetli bombardımanlarla Kaledere Tepesi ve Ziyaret Tepe'yi ele geçirdiler. Bu gelişmeler üzerine Trabzon taarruzu ertelendi. Türk kuvvetleri, karşı taarruzlarla siperleri geri alamadığından Çoruh Cephesi ikinci hatta çekilmeye karar verdi.¹⁷⁸ Cephenin en önemli noktasının düşmesi üzerine Trabzon'a taarruz emri geri alınarak 9. Tümen'in Bayburt'a yetiştirilmesi emredildi.¹⁷⁹ Bayburt'un elde tutulması III. Ordu açısından çok önemliydi. Bayburt kaybedilmeseydi; dağlarla birbirinden ayrılan 1. ve 5. Rus Kolorduları birleşemeyecek, Ruslar Trabzon üzerinden ikmal desteği sağlayamayacak ve III.

¹⁷⁵ Çakmak, a.g.e. , s. 219-220

¹⁷⁶ Belen, 1916 yılı, s. 55

¹⁷⁷ Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı, C. II, s. 262, Belen, 1916 yılı, s. 52

¹⁷⁸ Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı, C. II, s. 274, Çakmak, a.g.e. , s. 220, Belen, 1916 yılı, s. 57, Hatemi, a.g.e. , s.407

¹⁷⁹ Çakmak, a.g.e. , s. 220, Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı, C. II, s. 274, Belen, 1916 yılı, s. 57

Ordu ileride II. Ordu ile birlikte yapacağı harekatta büyük bir avantaj elde edecekti. Vehip Paşa, Bayburt cephesini elde tutmak için büyük gayretler göstermiş, fakat Trabzon yönündeki taarruz kararı ile Bayburt'u tehlikeye atmıştı.¹⁸⁰

Bu sırada Rus Komutan Grandük Nikola, Yüdeniç'e; 5. Kolordu'nun taarruzunu kolaylaştırmak için Türkistan Kolordusu ile Bayburt'a taarruza karar verilmesi, Türkistan Kolordusu'nun üç alayla takviye edilmesi ve 1. Kolordu'nun da Türkistan Kolordusu'na yardımla görevlendirilmesinden muharebenin bütün cepheye yayılmasının planlandığını anladığını, kendi kuvvetini taarruz için yeterli görmeyen 5. Kolordu Komutanına da Türklerin hareketlerini yakından izleyerek bir zaaf belirtisi gördüğünde taarruza geçmesi emrinin verilmesi gerektiğini bildirmişti. Yüdeniç ise 2. Türkistan Kolordusu ve 5. Kolordu'ya, karşı taarruza geçmelerini ve Of yönünde ilerleyen Türk kuvvetlerinin arkalarını keserek esir etmelerini emretmiştir.¹⁸¹ Ruslar, 160 taburla 35.000-40.000 askerden oluşan III. Ordu'ya karşı büyük bir taarruza kalkıyordu. Vehip Paşa ise Enver Paşa'ya Bayburt'u bir "Plevne" yapacağını yazmıştı. Bayburt'un "Plevne" olabilmesi için çok iyi bir şekilde hazırlık yapılması gerekliydi. 9. ve 13. Tümen Trabzon taarruzundan sonra bu bölgeye alınarak ihtiyat olarak bulundurulabilirdi.¹⁸² Savunma için yapılan tahkimatta yetersizdi. Sadece Çoruh-Masat-Kop cephelerine siper kazılmış, tahkim edilmişti. Geri taraflar tamamen açık kalmıştı.¹⁸³ III. Ordu'nun en önemli eksigi elinde ihtiyat kalmamasıydı. Vehip Paşa ihtiyatları Trabzon taarruzunda kullanmıştı. Yüdeniç'in elinde ise 32 taburdan oluşan iki tümen vardı.¹⁸⁴

Ruslar, 3 Temmuz'da Çoruh kuzeyinde 3. Plaston Tugayı ile taarruz ederek 30. Alayın iki taburunu Kan siperlerine kadar çekilmeye zorladı. Mişankas güneyinde 2350 rakımlı tepeye hücum eden 13. ve 14. Türkistan alayları ise geri püskürtüldü. 4 Temmuz günü Plastonlar ve 16. Türkistan Alayı 30. Alay tarafından geri püskürtüldü. 9. Tümen de aynı gün cepheye ulaştı. Ancak, bu tümen çok yorgun olduğundan askerlerinin yarısı yollarda kalmıştı.¹⁸⁵ Fevzi Paşa, 5 Temmuz günü

¹⁸⁰ Belen, **1916 yılı**, s. 52

¹⁸¹ Çakmak, **a.g.e.**, s. 220-221, Belen, **1916 yılı**, s. 56

¹⁸² Guze, **a.g.e.**, s. 96, Belen, **1916 yılı**, s. 52, Çakmak, **a.g.e.**, s. 221

¹⁸³ Çakmak, **a.g.e.**, s. 221

¹⁸⁴ Belen, **1916 yılı**, s. 53

¹⁸⁵ Çakmak, **a.g.e.**, s. 221, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 277

karargahını Karakoyunlu'dan Bayburt'a taşımış, Akdağ'da 17. ve 18. Türkistan alaylarının saldırıları da püskürtülmüştür. Ancak Ruslar, ertesi gün Akdağ'ı ele geçirdiler. Rusların Çoruh Cephesi'nde 2 Temmuz'da başlayan ve 7 Temmuz'a kadar devam eden 28 taburla yaptıkları taarruzlar başarıyla püskürtülmüştü. Ancak, Kop yönünden başlayacak bir taarruz çok büyük sıkıntıları beraberinde getirecekti. Bu nedenle Vehip Paşa, II. Ordu'nun da taarruza geçmesi ve böylece Rus ihtiyatlarının da yerlerinden ayrılması düşüncesiyle A. İzzet Paşa'dan destek istedi. A. İzzet Paşa verdiği cevapta henüz kuvvetlerin toplanması tamamlanmadığından bir aydan önce harekete geçemeyeceğini bildirdi.¹⁸⁶ Ruslar, 7-8 Temmuz'da bütün cephede baskın düzenine geçerek 8 Temmuz 1916'da baskın hareketine başladılar. Fırat güneyinde başarılı olarak 9. Kolordu bölgesindeki siperleri ele geçirdiler. Rusların baskısı gittikçe arttığından Kop cephesi, Kenan Tepe-Kop-Bahtlı hattına çekilmek zorunda kaldı. 8 ve 9 Temmuz günleri Masat ve Kızıloğlan'da çarpışmalar şiddetle devam etmiş, 9 Temmuz günü Ruslar Kenan Tepe'yi almış ve Kop cephesi daha geriye çekilmiştir. Ruslar iki gün içinde 1500 kayıp vermişler ve ikinci mıntıkada 10 Temmuz günü dinlenmek amacıyla taarruzlarını durdurmuşlardı.¹⁸⁷ 10 Temmuz günü 9. Kolordu Rusları hırpalamaya çalışmış, fakat üç gün sonunda çok kayıp verdiği için geri çekilmeyi tercih etmişti. Vehip Paşa tehlikenin farkına vardığından üçüncü mıntıkadan takviye edilmiş bir tümenin Fırat kuzeyindeki Engice Dağı'na sevkini emretmişti. Bunun üzerine Kop cephesindeki 31. Tümen 25. Alay'la takviye edilerek hareket ettirilmiş, bu durum Kop cephesinin zayıflamasına zemin hazırlamıştır.¹⁸⁸

III. Ordu'nun mevzileri parçalanmış, ihtiyatları kalmamış, kuvveti iyice ermişti. 13. Tümen Bayburt'a doğru yola çıkmışsa da muharebeye yetişemedi. Aslında yapılması gereken kuvvetlerin yeni bir mevziye çekilmesiydi. Vehip Paşa ise Bayburt'u kaybetmek istemediğinden geri çekilmeyi düşünmedi. 28. Tümen'in Mamahatun batısına çekilmesi üzerine onu takip eden bir Ermeni taburuyla takviyeli 154. Rus Alayı Mamahatun'u işgal etti.¹⁸⁹ 12 Temmuz gününe gelindiğinde Çoruh

¹⁸⁶ Belen, 1916 yılı, s. 58-60, Çakmak, a.g.e. , s. 222-223

¹⁸⁷ Çakmak, a.g.e. , s. 223-224, Hatemi, a.g.e. , s. 410

¹⁸⁸ Belen, 1916 yılı, s. 60, Çakmak, a.g.e. , s. 224-225

¹⁸⁹ Belen, 1916 yılı, s. 61, Larşer, Büyük Harbde Türk Harbi, C. II, s. 272, Hatemi, a.g.e. , s. 411

cephesinin bütün taarruzları başarıyla püskürtmesine rağmen zaten çok zayıflayan Kop cephesini yerinde tutma imkanı kalmadı. Kop cephesinin başındaki Bahattin Bey, geri çekilme emri verince Çoruh cephesi de geri çekilmek zorunda kaldı. 13 Temmuz günü Ruslar, Kop cephesine taarruza devam etmiş ve Maden’de bulunan kuvvetler geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Sibiry Kazak Tugayı Maden’i alarak Bayburt üzerine yürümeğe başlamıştı. Bu sırada Bayburt’taki Kolordu karargahının bu durumdan haberi olmamıştı. Bir baskınla üçüncü mıntıkada emir ve komutanın bozulma ihtimali ortaya çıkmış, ancak bir telefoncunun haber vermesiyle bu tehlike ortadan kaldırılmıştır.¹⁹⁰ Rusların 17. Türkistan Alayı, 16 Temmuz 1916’da Bayburt’a girdi.¹⁹¹ Grandük Nikola Bayburt işgalini sevinçle Çar’a bildirmişti. Nikola yine de Türk kuvvetlerinin yeniden toparlanmasından endişe ettiğiinden Yüdeniç’e “... Her neye mal olursa olsun...Türklerin inhizamı katiye uğratılmasını rica ederim...” diyordu. Ancak böyle bir durum için yeni bir kolordu takviyesine ihtiyacı vardı.¹⁹² Grandük Nikola, Türklerin Bayburt’u bırakıp Trabzon üzerine bir taarruza geçmelerinden endişe etmekteydi. Bu sırada Türk kuvvetlerinde firar nedeniyle mevcutlar azalmakta, iaşede ciddi sıkıntılar yaşanmakta, birliklere yakın yerlerdeki erzak bile alınmamaktaydı. Vehip Paşa 16 Temmuz’da Başkomutanlık Vekaleti’ne sunduğu raporda; III. Ordu’nun Kop çevresinin kaybedilmemesi için olağanüstü fedakarlıklar yaptığını, çok kayıplar verdiğini, sonunda üstün Rus kuvvetleri karşısında geri çekilerek önemli arazi bölümlerini kaybettiğini, ancak III. Ordu’nun yenilmediğini, geri çekilmenin bir plan dahilinde ve ordunun tamamen ezilmesine fırsat vermeden yapıldığını belirtmiştir. Yine bu rapora göre, Rus taarruzu devam ettiği takdirde geri çekilme devam edecektir. İkinci mıntikanın savaş gücü yeterli olmadığından, ciddi bir Rus taarruzu karşısında durumunu koruması çok zor görünmektedir. II. Ordu genel taarruza hazır oluncaya kadar III. Ordu’nun tamamen ezilmeden II. Ordu ile yan yana taarruza katılması çok önem taşıdığından önemli arazi bölümlerin terk edilmesi zorunlu olmaktadır. Elde ihtiyat askeri de olmadığından durumun düzeltilmesi mümkün görünmemektedir. Bunun için zaman

---

¹⁹⁰ Çakmak, a.g.e. , s. 224-227

¹⁹¹ Belen, 1916 yılı, s. 63, Çakmak, a.g.e. , s. 230, Guze, a.g.e. , s. 89

¹⁹² Çakmak, a.g.e. , s. 230, Belen, 1916 yılı, s. 63, Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı, C. II, s. 320

kazanmak ve az arazi kaybetmek esasına göre hareket edilmesi uygun olacaktır.¹⁹³ Vehip Paşa ayrıca, Bayburt'un işgali üzerine Başkomutanlık'tan II. Ordu'nun güneyden kuzeye doğru hareket ederek Rusların sol yönünü etkisiz hale getirmesini istemişti. Vehip Paşa'ya göre, II. Ordu'nun uygun bir yerden ve zamanında harekete geçmesi III. Ordu'ya nefes aldıracaktır. Bunun için II. Ordu'nun şu an itibariyle toplanabilen kuvvetleriyle harekete geçmesi ve üstün Rus kuvvetleriyle karşılaşmıncaya kadar taarruza devam etmesi gerekmektedir. II. Ordu, III. Ordu'nun ikinci mıntikasının karşısındaki Rus kuvvetlerine karşı taarruz edecek olursa Ruslar geriye çekilecek, II. Ordu da bundan sonra genel taarruza başlayabilecektir. II. Ordu zaman kaybetmeden harekete geçmeli, aksi takdirde Ruslar daha güçleneceğinden II. Ordu'nun genel taarruzu bir hayale dönüşecektir.¹⁹⁴ Enver Paşa, 20 Temmuz 1916'da verdiği cevapta 49. Tümen'i takviye için gönderdiğini belirtmişse de 49. Tümen ancak 14 Ağustos'ta Kayseri'ye varmış ve 13 Eylül 1916'da Suşehri'ne ulaşabilmiştir. Fakat bu tümen cephede hiçbir faaliyet göstermeden 23 Mayıs 1917'de İstanbul'a geri gönderilmiştir.¹⁹⁵ Bayburt'un alınmasından sonra Rusların 2. Türkistan Kolordusu karargahını Bayburt'a taşıdı.¹⁹⁶

5. Rus Kolordusu'nun çevresi ve gerileri sürekli olarak Türk saldırılarına uğradığından Rus merkezinin de ileriye taşınması gerekmektedir. Ordunun iâşe ve ikmalî için Erzurum yolu yeterli olmadığından 2. Türkistan Kolordusu'nun beslenmesi için Trabzon-Erzincan yolunu kontrol altında tutulması zorunluydu. Bundan dolayı Rus ordusu şiddetle taarruza devam etti. Kolordu'nun ise elinde ihtiyat kuvvetleri kalmamıştı.¹⁹⁷ III. Ordu Bayburt'tan çekilmeden Ordu Komutanı Vehip Paşa, Karasu batısı-Salhan dağı-Hindi-Kalbulas-Ostok-Zülfe dağı hattına çekilme konusunda mıntika komutanlarını serbest bırakmıştı. Bayburt'un kaybindan sonra üçüncü mıntika birlikleri bu hatta tutunmaya çalıştılar. 16 Temmuz günü Rus kuvvetlerinden 17. Türkistan Alayı Trabzon şosesinden, Sibiryâ Kazak Tugayı da Kelkit yolundan ilerlediler. Geri çekilen kuvvetlerin yeni mevzileri Bayburt'un on

¹⁹³ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s.320-322

¹⁹⁴ Çakmak, **a.g.e.** , s. 250, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s.321-322

¹⁹⁵ Çakmak, **a.g.e.** , s. 261-262

¹⁹⁶ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 326

¹⁹⁷ Çakmak, **a.g.e.** , s. 231

beş kilometre batısında idi. Birlikleri iyice karışmış, ağır kayıplar veren ve ihtiyat kuvvetleri de tükenmiş olan bir ordunun geniş ölçüde geri çekilmesi gerekiyordu. Gerçi Trabzon yolunu elde tutmak ve güneyde de Rusların Erzincan'a girmelerine engel olmak için ileride kalmak gerekiyordu. Ancak öncelikle Orduyu kurtarmak ve Rusların ağırlık merkezini oluşturan Kelkit yönünde kuvvet toplamak şarttı. Bu sırada karışık birliklerden mıntıka ve cephe teşkilatı kurmanın sakıncaları da ortaya çıkmıştı. Her yeri savunmaya çalışan komutanlar yeni ihtiyatlar da toplayamadılar. 30 kilometre genişliğindeki Bayburt Ovası'nın zayıf kuvvetlerle savunulması mümkün değildi. Fevzi Paşa 17 Temmuz günü karargahını Polor'a nakletmişti. Böylece bu geniş cepheyi doğrudan komutanlarla bağlantı kurarak idare etmeyi planlamıştı.¹⁹⁸ Bu dönemde ordu ihtiyatı Erzincan'daki Talimgah Taburu ile "Küçük Zabit Mektebi"nden oluşturulacak 400 mevcutlu bir taburdu.¹⁹⁹ 18 Temmuz günü, 17. Türkistan Alayı Trabzon şosesini takip ederek Balahor'a, 16. Türkistan alayı da Bayburt Ovası'ndan Çoruh(Çorak-Rüştü) Cephesine karşı hareket etti. Sibirya Kazak Tugayı da Bayburt Ovası'nda 16. Türkistan Alayı'na eşlik ediyordu. 29. ve 30. Alayların başında Çoruh cephesi komutanı olarak Selahattin Adil Bey bulunuyordu. Bayburt Ovası'nın kuzeyinde 29. Alay, güneyinde ise Rüştü civarında 30. Alay vardı. 30. Alayın cephesi çok geniştir. 18. Türkistan Alayı Bayburt Ovası'na gelerek muharebeye katıldı. Rüştü Köyü bir çavuş komutasında, tek makineli tüfekli erler tarafından kahramanca savunulmasına rağmen kuzeydeki 29. Alay'ın çekilmesi nedeniyle Çorak arasındaki mevzi yarılarak Kazak Süvari Tugayı ilerlemeye başladı. Bu durum karşısında Selahattin Adil Bey, Harşit güneyine çekilmek üzere geri çekilme emrini verdi. Bunun üzerine Fevzi Paşa duruma müdahale ederek Zigana Geçidi'nin savunulmasını emretti. 19 Temmuz günü durum daha da kritik bir hale geldi. 29. Alay'ın kuzeye çekilmesinden sonra 30. Alay'la arasında sekiz kilometrelik bir boşluk meydana gelmişti. Hart cephesi karşılaştığı baskıdan dolayı karargahı ile geri çekilmekteydi. Rüştü mevzilerinin yarılmasından sonra Ruslar Köse'ye vardılar. Burada seyyar hastane ve birkaç kolu ele geçirdiler. Yarılan bölgenin kapatılması için 11. Süvari Alayı ve iki piyade taburu bu bölgeye

¹⁹⁸ Belen, 1916 yılı, s. 63-64, Çakmak, a.g.e. , s. 230-231

¹⁹⁹ Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekati, C. II, s.326-327

gönderildi. Üçüncü Mıntıka Komutanı Fevzi Paşa, Lazistan cephesinden çekilen 34. Tümen'in Kelkit yönüne gönderilmesini, Zigana grubunun da Gümüşhane'ye çekilmesini emretti. Süvari alayı ve taburların yetişmesinden sonra Rus Süvari Tugayı çekilmek zorunda kaldı. Böylece açılan gedik kapatıldı. Fakat bu olayın duyulması gerilerde ciddi şekilde paniklere neden olduğundan göçler başladı.²⁰⁰ Rus süvarisi açık gediklerden yararlanmakta, gediğin biri kapatılırken yenisi açılmaktaydı. Eğer çekilmeye vaktinde karar verilip Kelkit-Gümüşhane hattı tutulsaydı yeni savunma mevzileri oluşturulabilir, ihtiyatlar bulundurulabilirdi.²⁰¹ Ancak bu tedbirlerin alınması için geç kalınmıştı.

III. Ordu 19 Temmuz'da 36.000 asker ve 131 topluk bir kuvvete sahipti. Firarlar artmakta, özellikle III. Ordu'nun tahliye ettiği yerlerin askerleri dağılmaktaydı.²⁰² Kelkit yönünde iki Rus tümeni ilerlemekte, fakat zayıf birlikler geniş bir cephede kahramanca savunma yapmaktaydılar. Rus kuvvetleri 20 Temmuz'da Pulur'da durdurulduğu gibi Köse batısına yapılan taarruzlar da püskürtüldü. Karadeniz sahilinde ise Rus muhripleri Türk Sahil Müfrezesi'nin yan ve gerilerini bombardıman ediyordu. Rusların cepheden de taarruzu üzerine Müfreze Vakfıkebir'e çekilmek zorunda kaldı. Vehip Paşa, 21 Temmuz 1916'da üçüncü mıntıka emrindeki Kop Cephesi'nin de ikinci mıntıka emrine girmesini emretti. Kop Cephesi 10. Kolordu adıyla Yusuf İzzet Paşa'nın komutasına verildi. Aslında bu karar da doğru değildi. Çünkü düşmanın yarma yaptığı yol üzerindeki Kelkit'te karargahı olan Fevzi Paşa'nın bu cepheye daha yakından komuta etmesi mümkündü. 21 Temmuz'da Ruslar Kelkit'e doğru ilerlediler. Bu sırada Pir Ahmet, Rusların eline geçmişti. Bu aşamada Ruslar kuvvetlerinin büyük bir bölümünü Erzincan istikametine kaydırdılar. Nitekim Karasu batısında bulunan 1. Kafkas Kolordusu'na da Erzincan üzerine yürüme emri verildi. Bu kuvvetlerin karşısında Karasu batısında ikinci mıntıka birlikleri yer almaktaydı. Bu birlikler 20 Temmuz'da Erzincan'a doğru geri çekilmeye başladılar. Ancak, bu kuvvetlerin Erzincan'a yetişebilmeleri için üç

---

²⁰⁰ Belen, **1916 yılı**, s. 65, Çakmak, **a.g.e.**, s. 231-233, Guze, **a.g.e.**, s. 90, Fevzi Paşa, bu haberin çok abartılı bir şekilde 300-400 kilometrelik alana kadar ulaştığını, Amasya'dan bile telgraf çekilip hicret edilip edilmeyeceğinin sorulduğunu belirtmektedir. Çakmak, **a.g.e.**, s. 233

²⁰¹ Belen, **1916 yılı**, s. 65

²⁰² Belen, **1916 yılı**, s. 70

günlük bir zamana ihtiyaçları vardı. Kelkit'teki Rus baskısı devam ederken Erzincan Ovası çevresindeki dağlar da önem kazandığından 10. Kolordu adını alan Kop Cephesi, sol kanadını güneye doğru alarak Erzincan yönünü kapamaya çalışıyordu.²⁰³

Vehip Paşa Bayburt'u 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki "Plevne" gibi bir savunma hattı yapmak istiyordu. Gazi Osman Paşa bu savaşta Rus ordularını Plevne üzerine toplamış, üç meydan muharebesi kazanmış ve sonunda Ruslara esir düşmüştü. Vehip Paşa ise, Bayburt'taki savunma ile dört ay kadar Rus ordusunun buraya bağlanmasını sağlamış, hatta Türk kuvvetlerini taarruza da geçirmiştir. Sonunda büyük bir Rus taarruzu karşısında tehlike ortaya çıkınca Rus kuvvetlerine kayıplar verdirerek düzenli olarak geri çekilmiş ve Rus kuvvetlerini de önünde tespit etmiştir. II. Ordu Komutanı A. İzzet Paşa da III. Ordu'dan mümkün olduğu kadarıyla Rusların oyalanmasını ve tam zamanında geri çekilmesini istemekteydi. Bu yönleriyle değerlendirildiğinde Mart ayından Temmuz ayına kadar Ruslar o bölgede tutulmuş ve II. Ordu'nun karşı taarruzu için zaman kazanılmıştır. Hatta bazı hatalar yapılmasa II. Ordu taarruza kalktığında Bayburt kaybedilmemiş olabilirdi.²⁰⁴

Rusların III. Ordu'ya karşı taarruza başladığı sırada II. Ordu da Ruslara karşı taarruza geçebilirdi. Vehip Paşa böyle bir istekte bulunduğu halde olumlu bir cevap alamamış ve III. Ordu Ruslar karşısında yalnız kalmıştır. A. İzzet Paşa bütün kuvvetler toplanmadan yapılacak bir taarruzun bir fayda sağlamayacağını öne sürmüş ve bu teklife sıcak bakmamıştır.²⁰⁵ Guze'nin eserini yayına hazırlayan Kaymakam Hakkı da Vehip Paşa'yı eleştirerek; iki ordunun birlikte harekete geçmesi için anlaşıldığını, hatta II. Ordu erkanı harbiyesi İsmet Bey'in III. Ordu karargahına gelerek günlerce görüşme yapıldığını, sonuç olarak II. Ordu toplanmasını tamamlayıncaya kadar III. Ordu'nun kendisini ezdirmemesi, düşman kuvvetlerini oyalaması, fakat kesin sonuçlu muharebelere girmemesi gerektiğine karar verildiğini belirtir. Fakat Vehip Paşa elindeki kuvvetleri "*israf etme*" pahasına "*Trabzon ve*

²⁰³ Belen, 1916 yılı, s. 66, Çakmak, a.g.e. , s. 234, Hatemi, a.g.e. , s. 413

²⁰⁴ Çakmak, a.g.e. , s. 255

²⁰⁵ Guze, a.g.e. , s. 92, Cebesoy da II. Ordu'nun takviyesindeki gecikmeler ve bu kuvvetlerin çok dağlık bir arazide hareket etmek zorunda kalmalarının böyle bir yenilgiye neden olduğu düşüncesindedir. Cebesoy, **Birüssebi**, s. 16

Erzurum Fatihî” olma sevdasına düşmüş ve bu felaketi hazırlamıştır.²⁰⁶ Bu noktada önemli bir eksiklik detakviye birliklerin Kafkas Cephesi’ne ulaşmasının çok zaman almasıdır. Nakil işlemlerinin altı ay sürmesi, II. ve III. Ordu’nun birlikte yapacakları taarruzu geciktirmiş, Rusların Bayburt, Gümüşhane ve Erzincan’ı işgallerinde etkili olmuştur.

3.3.10. Rusların Erzincan’a Taarruzları

21 Temmuz’da Ruslar ilerlemeye devam ederek Köse batısında bulunan kuvvetlere baskın yaptılar. Bunun üzerine buradaki kuvvetler dağlara çekildiler. Artık elde kalan son ihtiyat kuvveti Kelkit’i savunmaya çalışıyordu. Aynı gün Trabzon dağlarındaki birliklerin Harşit güneyine çekilmesi üzerine 127. Rus Tümeni Ardasa(Torul)’yı, 1. Plaston Tugayı da Gümüşhane’yi işgal etti.²⁰⁷ Gümüşhane’yi alan 1. Plaston Tugayı burada ağırlıklar ve cephanenin bulunduğu yerleri yağmaladı.²⁰⁸ Rus kuvvetlerinin Pulur ve Tercan üzerinden Erzincan’a doğru ilerlemeleri üzerine ikinci mıntıka kuvvetleri hızla geri çekildiler. Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi sırasında Ruslarla temas kesilmişti. 22 Temmuz günü Rusların 4. Türkistan ve 4. Avcı Tümenleri Kelkit doğusunda Türk mevzilerine taarruz ettikten sonra akşama doğru Kelkit’i işgal ettiler. 127. Rus Tümeni de Ardasa güneyindeki 34. Tümeni geriye sürdü. Böylece Trabzon-Bayburt şosesi Rus kontrolü altına girdi. Aynı günün akşamı Fevzi Paşa, karargahını da Şiran’a nakletti. 23 Temmuz’da 5. Türkistan Tümeni Badula-Ziyaret Tepesi kuzeyindeki mevzileri savunan 10. Kolordu’yu Erzincan’ı çevreleyen Sipikör Dağına çekilmeye zorladı. Bu kolordu kuvvetli bir mevziye yerleşti. Ancak asıl ağırlığını Erzincan yönüne vererek batı tarafını açık bıraktı.²⁰⁹

Rusların ilerleyişinin devam etmesi üzerine III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Erzincan’da taşınamayan bütün evrakın, taşınamayan cephane ve eşyaların, askeri fabrika ve tesislerin tahrip edilmesini emretti. Bu çalışmalar 24 Temmuz akşama doğru bitirilmiş olacaktı.²¹⁰ Vehip Paşa, 23 Temmuz 1916 tarihinde karargahını da

²⁰⁶ Guze, **a.g.e.** , s. 96-97

²⁰⁷ Belen, **1916 yılı**, s. 67, Çakmak, **a.g.e.** , s. 234-235

²⁰⁸ Allen-Muratoff, **a.g.e.** , s. 377

²⁰⁹ Belen, **1916 yılı**, s. 67, Çakmak, **a.g.e.** , s. 235-236, Hatemi, **a.g.e.** , s. 414-415

²¹⁰ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 356

Refahiye'ye taşıdı. 24 Temmuz günü karargah Suşehri'ne nakledildi.²¹¹ 24 Temmuz günü, 5. Türkistan Tümeni, Sipikör Dağı hattındaki 10. Kolordu'ya karşı taarruza başladı. 10. Kolordu mevzilerini başarılı bir şekilde savunduğu sırada 1. Rus Kolordusu 9. Kolordu'yu takip ederek Erzincan'a yaklaştırmaya başladı. Sibirya Kazak Tugayı da 10. Kolordu'nun açık kalan batı tarafındaki beş kilometrelik alandan ilerlemekteydi. 25 Temmuz günü 9. Tümen'in kuzeyden Çimen Dağı'na ve güneyden 2. Süvari Tümeni'nin Sibirya Kazak Tugayı'nın yanlarına yaptıkları taarruzlarla bu birlikleri kuzeye atmayı başardılar. Bu sırada 13. Türkistan Alayı 10. Kolordu'nun yanını kuşatmaya başladı. 1. Rus Kolordusu da 9. Kolordu birliklerini takip ederek Erzincan'a yaklaşmaktaydı.²¹² İkinci mıntika komutanı Yusuf İzzet Paşa bu durum karşısında birliklere Erzincan'ın güneybatısında yaklaşık on kilometre uzaklıkta bulunan Kemah Boğazı ve kuzeybatısındaki İspaha Çayırı hattına çekilme emrini verdi. Bu emir başarıyla yerine getirilerek Rusların kuşatma hareketlerinden kurtulan birlikler Erzincan'ın batısında bulunan dağlara çekildiler. Erzincan'a kuzeyden ilerleyen 13. Türkistan Alayı ve doğudan gelen 154. Alay akşama doğru Erzincan'a girdiler(25 Temmuz 1916). Bundan sonra 153. Alay Kemah Boğazı'na, 4. Plaston Tugayı da batıya doğru ilerledi.²¹³ Ruslar Kemah Boğazı'ndaki kuvvetlerini otuz topla takviye etmelerine rağmen ilerleyemediler. Ancak Dersimli isyancıların Türk kuvvetlerinin yan ve gerilerine saldırmaları üzerine Türk birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı.²¹⁴

Vehip Paşa, Erzincan'ın kaybindan sonra bulunulan hatta savunmaya kararlı olmakla birlikte bunun Rusların yapacağı taarruzun şiddet ve sürekliliğine bağlı olacağını, ayrıca Rusların artık III. Ordu'yu takip etmek yerine II. Ordu'nun taarruzuna karşı koymak için kuvvetlerinin önemli bir bölümünü güneye çekeceğini düşünmekteydi.²¹⁵ 28 Temmuz'da Rusların 153. Alayı Fırat nehrinin doğusuna geçerek Dersimli isyancılarla birlikte 36. Tümen'e taarruz etti. 29 Temmuz'da 9.

²¹¹ Belen, 1916 yılı, s. 68, Çakmak, a.g.e. , s. 236-237, Hatemi, a.g.e. , s. 415

²¹² Belen, 1916 yılı, s. 68, Çakmak, a.g.e. , s. 237, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. 2, s. 357

²¹³ Allen-Muratoff, a.g.e. , s. 380, Belen, 1916 yılı, s. 68, Çakmak, a.g.e. , s. 237, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s.358

²¹⁴ Belen, 1916 yılı, s. 68, Çakmak, a.g.e. , s. 238

²¹⁵ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 359

Kolordu Rus taarruzlarını püskürtmeyi başardı. 10. Kolordu Çimendağı'nda Rus kuvvetlerini püskürttüğü gibi Kömür yönüne doğru geri çekilmeye zorladı.²¹⁶ Erzincan'ı ele geçiren Rus kuvvetlerinden 4. Kuban Plaston Tugayı ve 155. Alay, Refahiye yolu üzerine gönderildi. Bu sırada 1. Kolordu da iki yol üzerinde iki grup olarak hareket etmekteydi. 156. Rus Alayı ihtiyat olarak bırakılmıştı. Sonradan gelen 1. ve 2. Kafkas ve Don Tugayları Dersim yönüne doğru koruma tedbiri almakla görevlendirildi. Bu şekilde 1. Kafkas Kolordusu geniş bir cepheye yayılmış durumdaydı. Bu son taarruzlar sırasında Ruslar da ağır kayıplar verdiler. Örneğin 39. Rus Tümeni'nin bölüklerinde taarruz başında 300 süngü vardı. Alaylarda da 600 ikmal eri bulunuyordu. Muharebeden sonra piyade bölükleri 70-80 kişiye indi.²¹⁷ Rus kuvvetleri sahil kısmında da ilerlemeye devam ettiler. 2 Ağustos 1916'da Çavuşludere'ye kadar ilerlediler. Rus baskısının artması üzerine Türk kuvvetleri Görele'ye kadar çekildi. Rus muhripleri de Tirebolu ve Giresun'u bombardıman ettiler.²¹⁸ Ruslarla muharebeler bundan sonra da 9 Ağustos 1916 tarihine kadar devam etti. Arazinin dağlık olmasının da etkisiyle Türk direnişi başarılı oldu. Ruslar çok küçük başarılar sağlayabildiler. Türk kuvvetleri zaman zaman karşı taarruzlar yaparak bazı mevzilerden Rusları atmayı başardılar. III. Ordu 6 Ağustos 1916'ya kadar yapılan muharebeler sonunda Kemah-Kelkit batısı-Nezir Dağı-Tepealan-Gedik Dağı-Görele hattına yerleşerek bu hatta kaldı.²¹⁹

III. Orduya taarruz eden Ruslar, çok büyük kayıplar verdiler. Bir ay süren muharebelerde 20.000 kişi kaybettiler. Kalan birlikler de çok yoruldu. Türk ordusunun kayıpları ise 25.000 kadardı. Dağılan askerlerin toplanmasıyla III. Ordu 40.000 kişiye ulaştı.²²⁰ Ruslar bu ilerleyişle Bayburt, Gümüşhane, Kelkit ve Erzincan'ı alarak hem Erzurum'u geri almak için yapılacak bir Türk taarruzunu devre dışı bıraktılar, hem de Anadolu içlerine yürümek için büyük bir fırsat elde ettiler.²²¹

---

²¹⁶ Çakmak, a.g.e. , s. 238

²¹⁷ Belen, 1916 yılı, s. 68-69

²¹⁸ Çakmak, a.g.e. , s. 239

²¹⁹ Belen, 1916 yılı, s. 69

²²⁰ Belen, 1916 yılı, s. 79

²²¹ Kurat, a.g.e. , s. 296, Allen-Muratoff, a.g.e. , s. 381

Erzincan'ın kaybindan sonra Vehip Paşa mıntika teşkilatını devam ettirdi. Daha önce cephelere bölünen ve bu yerlerin isimlerini alan cepheler Rusların eline geçtikten sonra bir anlamı kalmadı. Vehip Paşa bu nedenle yeni bir düzenleme yaparak cephelere "kısım" adı verildi ve İkinci Mıntika üç, Üçüncü Mıntika ise dört kısma ayrıldı. Kısımlara sağdan itibaren numara verilerek cephe yediye bölündü:

2. Mıntika: Birinci Kısım: 28. ve 36. Tümenler. İkinci Kısım: 17. , 29. , 31. Tümenler ve Süvari Tugayı. Üçüncü Kısım: 13. , 32. Tümenler, 30. Tümen'in iki alayı ve iki süvari alayı.

3. Mıntika: Dördüncü Kısım: 10. Tümen ve diğer birlikler(18 tabur ve 11 top). Beşinci Kısım: İkişer alaydan oluşan 9. ve 33. Tümenler ve diğer birlikler, Altıncı Kısım: 34. Tümen, 13. Tümen'in bir kısmı ve diğer birlikler; 21 tabur ve 21 top). Yedinci Kısım: Sahil Müfrezesi 18. Tümen ve diğer birlikler.²²²

III. Ordu Vehip Paşa'nın komutanlığa gelmesinden sonra kısa zamanda taarruzlara başlamış, ancak sonuç hüsrana olmuştur: "*Vehip Paşa'nın kudretli eli altında 3. Ordu süratle yine bir dereceye kadar düzene girdi. Fakat bu birlikleri o da belirli bir zaman içinde tesirli bir taarruza hazır hale getiremezdi. Türk birliklerinde manevi ve ruhi çöküntü çok uzun süre devam eder ve bu moral bozukluğunun giderilmesi için hayli zamana ihtiyaç vardı.*"²²³ Belen'e göre; II. Ordu yığınağını tamamlayana kadar III. Ordu'nun kendisinden çok üstün Rus kuvvetleri karşısında kesin sonuçlu muharebelere girmemesi gerekiyordu. Çünkü kendisinden beş kat üstün bir kuvvete karşı bu kadar geniş bir cepheyi savunmak çok zordu. II. Ordu'nun yığınağı Temmuz başında tamamlanarak harekete geçirilseydi III. Ordu bulunduğu yerlerde Rus kuvvetleri tespit edebilir ve II. Ordu'nun hareketini kolaylaştırabilirdi. Ancak II. Ordu'nun gecikmesi, Rusların bu konuda ayrıntılı bilgiler almaları, III. Ordu'nun mağlubiyetine ve II. Ordu'nun büyük kuvvetlerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Doğu cephesinin takviyesi bir ay erken başlayabilir, karayollarından da yararlanılarak bir aylık zaman kazanılabilir, Temmuz başında iki ordu birlikte taarruza geçebilirdi. "... 2 nci Ordu geç kaldığına göre, 3 ncü Orduyu yalnız başına ezdirmemek yüksek sevk ve idarenin maharetine bağlıydı." Başkomutanlık, III. Ordu'nun

²²² Belen, 1916 yılı, s. 69-70, Çakmak, a.g.e. , s. 241, Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı, C. II, s. 381

²²³ Sanders, a.g.e. , s. 161

görevini yerine getirdiğini düşünmekteydi. Nitekim Enver Paşa, 27 Temmuz 1916'da III. Ordu Komutanı Vehip Paşa ile Mıntika Komutanları Fevzi ve Yusuf İzzet Paşalara görevlerini yapmalarından dolayı teşekkürlerini göndermiştir.²²⁴

III. Ordu'nun Trabzon'u almayı hedeflerken Torul, Gümüşhane, Bayburt, Kelkit ve sonunda Erzincan'ı kaybetmesinde II. Ordu'nun yığınağını tamamlayamamasından başka, daha önce de söz ettiğimiz Vehip Paşa ile A. İzzet Paşa arasındaki problemlerin de etkisi olmuştur.²²⁵ II. Ordu ile III. Ordu'nun birlikte hareketini sağlamak için 22 Mart 1916'da A. İzzet Paşa'ya III. Ordu'yu da genel olarak sevk ve idare etme yetkisi verilmesine rağmen Vehip Paşa bu durumu kabullenemeyerek, A. İzzet Paşa'nın emrine girmek istemedi. Enver Paşa; hem ordunun en kıdemli generali ve eski Genelkurmay Başkanı olan A. İzzet Paşa'yı ve II. Meşrutiyet'in ilanında kader birliği ettiği eski arkadaşı Vehip Paşa'yı kırmak istemediğinden II. Ordu Komutanı'ndan *"fazla müdahalede bulunmamasını"* istemişti.²²⁶ Guze *"Vehip Paşa, İzzet Paşa'ya karşı kin besliyordu. Kendisi İzzet Paşanın emrine verildiği vakit memuriyetinden çekilmek istemişti..."* bilgisini verdikten sonra Enver Paşa'nın kendisinin serbest hareket etme yetkisi olduğunu bildirmesi üzerine bundan vazgeçtiğini, A. İzzet Paşa'nın ise bir karışıklığa meydan vermemek için Vehip Paşa'ya karışmadığını belirtmektedir.²²⁷ Ayrıca Vehip Paşa ile A. İzzet Paşa arasında yapılması planlanan büyük bir taarruz konusunda da görüş ayrılıkları vardı. Vehip Paşa bir an önce Trabzon'u almak istiyor, A. İzzet Paşa ise III. Ordu'nun tek başına kendini ezdirecek taarruzlardan kaçınmasını istiyordu. Vehip Paşa II. Ordu emrindeki bazı kuvvetlerin de kendi emrine verilmesini istemekte, A. İzzet Paşa ise hem yığınağını tamamlayamadığından, hem de asıl taarruz II. Ordu bölgesinden yapılacağından buna karşı çıkmaktaydı.²²⁸ III. Ordu, üstün Rus kuvvetleri karşısında Erzincan'ı bile kaybederken komuta kademesinde bu problemler yaşanmaktaydı. Doğu cephesi tek bir komuta kademesinde toplansaydı, bu bölgede mağlubiyetler yaşanmaz, Rusların ilerleyişi durdurulabilirdi. Hem III. Ordu, hem de II. Ordu

²²⁴ Belen, **1916 yılı**, s. 70, II. Ordu'nun Doğuya nakli için Bkz: Belen, **1916 yılı**, s. 73-74

²²⁵ Guze, **a.g.e.**, s. 92, Belen, **1916 yılı**, s. 74

²²⁶ Belen, **1916 yılı**, s. 74

²²⁷ Guze, **a.g.e.**, s. 92

²²⁸ Belen, **1916 yılı**, s. 75

cephesinde yaşananlar sonunda Doğu cephesinin tek elden yönetilmesi zorunlu hale gelecek ve bir süre sonra iki ordu “*Kafkas Ordular Grubu*” adıyla tek komuta kademesinde toplanacaktır.²²⁹

III. Ordu cephesinde bu yaşananları sadece komuta kademesindeki ayrılıklara bağlamak da doğru değildir. Çünkü Enver Paşa’nın, II. Ordu’nun uzun ve çok zor bir yolculuktan sonra III. Ordu ile birlikte harekete geçmesi planı da çok mantıklı bir plan değildi. Zaten Elazığ, Diyarbakır ve Van Gölü bölgesinde toplanan II. Ordu’nun iâşesi de çok zordu.²³⁰ III. Ordu, II. Ordu’nun yığınağını tamamlanması beklerken az da olsa taze kuvvetlerle takviye edilebilirdi. Ancak Başkomutanlık bunu yapmadığı gibi, Rus kuvvetlerinin mevcudu hakkında da doğru bilgiler elde edilememiştir.²³¹ Sanders, III. Ordu’nun yetersiz kuvvetlerle Ruslara karşı taarruzunu, hem de II. Ordu’nun Van Gölü-Muş-Kiğı hattından başlattığı hareketi hatalı bir hareket olarak değerlendirmektedir.²³² Çakmak ise III. Ordu’nun takviyesinin Ulukışla yerine İzmit-Bolu-İskilip-Amasya-Tokat-Şebinkarahisar üzerinden yapılması gerektiğini, eğer bu yol kullanılsaydı takviye kuvvetlerin Haziran ayında ulaşabileceğini ileri sürmektedir.²³³ Enver Paşa’nın II. Ordu’nun toplanmasını tamamladıktan sonra III. Ordu ile birlikte Ruslara karşı birlikte taarruz etmeleri planı ülkenin ulaşım ve ikmal problemleri nedeniyle gerçekleşmemiştir. II. Ordu’nun on tümeninin toplanması gerçekleşmeden, Rusların III. Ordu’ya karşı büyük bir taarruza geçecekleri, sonra da ellerinde bulunan ihtiyat kuvvetleriyle II. Ordu’ya karşı harekete geçeceklerini düşünmemiştir. Aslında daha Haziran ayı sonunda böyle bir ihtimal dikkate alınmalıydı. A. İzzet Paşa, Ağustos ayında on tümenle yapmayı düşündüğü taarruzu Haziran sonunda yedi tümenle yapsaydı, III. Ordu’nun on üç tümeninden de yararlanabilecekti.²³⁴ Erzincan’ın kaybı ile sonuçlanan harekatta yaklaşık bir aylık

---

²²⁹ Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 134

²³⁰ Pomiankowski, **a.g.e.**, s. 170

²³¹ Sanders, **a.g.e.**, s. 160

²³² Akdes Nimet Kurat, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman generallerinin raporları**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Ens., 1966, s. 19

²³³ Çakmak, **a.g.e.**, s. 277

²³⁴ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 397-398, Allen-Muratoff, “Vehip Paşa’nın Sahil Mıntıkası’ndaki Ruslara karşı yaptığı taarruz da “*çocukça*” bir teşebbüstü” ifadesini kullanır. Allen-Muratoff M. Kemal Paşa için, “... *Mustafa Kemal’de, en makus talihe bile kudretli şahsiyetinden bir şeyler*

süre içinde Rus kuvvetleri, 200.000 kişilik mevcudundan yaklaşık 40.000'ini kaybetmiştir. Bu sayı Larşer ve Maslofski tarafından 15.000 olarak gösterilmiştir. Çakmak, Larşer ve Maslofski'nin bu görüşlerine şu şekilde karşı çıkmaktadır. "... Marttan Temmuz'a kadar daha evvelce devam eden dört aylık muharebede dahi laakal (15.000) zayıat kabul olunursa (Bayburt-Erzincan) muharebesinde beş ayda en az (30.000) zayıat kabulü lazımdır. (Trabzon)u almak için (3500) zayıat verdikleri daha evvel yazılmıştı. Ondan sonra da yine bu kadar zayıat hesap olunursa(7000) eder. Buna yalnız 3. muntıkada alınan (3000) esir de ilave edildikde Rusların (40000) nefer zayı ettikleri gayet açık meydana çıkar." Aynı dönemde III. Ordu'nun kayıpları ise 9.700 şehit, 15.000 yaralı olmak üzere 24.700 olmuştur.²³⁵ Ruslar son taarruzda 29.000 Türk askerini esir almışlar, daha önceki dönemde de aldıkları 16.000 esiri Rusya içlerine nakletmişlerdi.²³⁶ Türk kuvvetlerinin esir sayısı 17.000 kadardı. Şehit ve yaralı sayısı da 17.000 civarındaydı.²³⁷

3.3.11. Rusların II. Orduya Taarruzları

Rus Ordusunun III. Ordu'ya karşı yaptığı taarruzun başarı sağlaması üzerine Ordu Komutanı Yüdeniç, 4. Kolordu'ya Elazığ yönünde taarruz etme emrini verdi. Bu Kolordu'nun amacı II. Ordu'yu imha etmektir. Türk kuvvetleri 150 kilometrelik bir cephede dağlar ve akarsularla birbirinden ayrılmış bir durumda bulunuyordu. Bu durumdan yararlanmak isteyen 4. Rus Kolordusu Komutanı önce Muş güneyindeki dağlarda bulunan 8. Tümen'i gerilere atıp Kulp Boğazı'nı kontrol etmeyi ve sonra da Çapakçur(Bingöl) üzerinden Elazığ yönünde taarruz etmeyi planladı. Rusların 4. Kolordusu'nun büyük bir kısmı Muş'ta toplandıktan sonra 12 Temmuz 1916'da taarruza geçti. 25 kilometrelik bir cepheyi savunan 8. Tümen'in hiç ihtiyatı kalmamıştı. 16. Kolordu Komutanı M. Kemal Paşa, 8. Tümen cephesinde

---

koymaya muvaffak olabilen genç ve üstün vasıfları haiz bir kumandan bulmuşlardı" ifadesini kullanır. Allen-Muratoff, **a.g.e.** , s. 398

²³⁵ Çakmak, **a.g.e.** , s. 256

²³⁶ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 273

²³⁷ Kurat, **a.g.e.** , s. 295, Allen-Muratoff, **a.g.e.** , s. 381, Çakmak bu sayıları kabul etmez. Çakmak'a göre, 17.000 esir verdiği belirtilmişse de bu doğru değildir. Zaten en fazla 50.000 muharip güce sahip olan III. Ordu'nun o sırada yaşanan kolera ve diğer salgın hastalıklardan dolayı tamamen yok olması gerekirdi. Halbuki bu tarihe kadar üç Rus kolordusunu devamlı olarak cephesinde tutmayı başarmıştı. Çakmak, **a.g.e.** , s. 256-257

muharebeyi bizzat idare etmekteydi. 23. Alay cephesinin yarılması üzerine askerlere geri çekilme emri verdi. 8. Tümen Kulp Boğazı'na doğru çekildi.²³⁸

Rusların 4. Kolordusu 30 Temmuz'da Çapakçur cephesinde taarruza geçtiler. Aynı gün Oğnut'u aldılar. Bu sırada II. Ordu bölgesinde iki önemli gelişme yaşanmaktaydı. Birincisi 16. Kolordu'nun 2 Ağustos'tan itibaren Bitlis, Muş yönünde taarruza geçmesi, diğeri de II. Ordu'nun büyük bir bölümünün Çapakçur bölgesinde toplanmasıydı.²³⁹ 16. Kolordu, 4. Rus Kolordusu'nun büyük bir bölümünün Çapakçur cephesinde olduğunun anlaşılması üzerine harekete geçti. Rus kuvvetleri 5 Ağustos'ta ağır kayıplar vererek Muş'u terk ettiler ve Varto yönüne çekildiler. Muş'un düştüğünü haber alan 2. Rus Tümeni komutanı Nazarbekof geri çekilme hattının kesilmesinden endişe ederek 8 Ağustos'ta Bitlis'i tahliye etti. Nazarbekof buradaki kuvvetlerini Van Gölü kuzeyine kadar çekti.²⁴⁰ Ruslar, 18 Ağustos 1916'da II. Ordu'nun merkez, sol ve Kiğı taraflarına taarruza başladılar.²⁴¹ 19 Ağustos 1916'da Oğnut Muharebeleri ile başlayan Rus taarruzları 20 Ağustos günü yavaş yavaş yoğunlaşmaya başladı.²⁴² 25 Ağustos'ta karşı taarruza geçen Faik Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri büyük bir başarı kazandılar. A. İzzet Paşa 3. ve 16. Kolordulara taarruz emri verdi. Fakat ertesi gün Rus kuvvetleri 16. Kolorduya taarruz ettiler. 16. Kolordu önce Rus saldırısını durdurmaya başardı. Sonra da taarruza katıldı. Fakat Rusların beş altı alayla 16. Kolorduya taarruza devam etmeleri bu kolordunun taarruz hazırlıklarını bozdu. 16. Kolordu 28 Ağustos'ta harekete geçerek ilerlemeye başladı. Ancak güçlü Rus savunması karşısında ilerleyemediği gibi 30-31 Ağustos gecesi beş kilometre kadar geriye çekilmek zorunda kaldı. 30 Ağustos günü 2. Kolordu Komutanı Faik Paşa Karakoçan'da bir mermi ile şehit oldu. Yerine İsmet Bey(İnönü) Komutan Vekili olarak tayin edildi.²⁴³

²³⁸ Belen, **1916 yılı**, s. 76-77, Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 384

²³⁹ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 388, Belen, **1916 yılı**, s. 78-79, Allen-Muratoff eserinde A. İzzet Paşa'nın Erzincan'ın kaybının etkisiyle kuvvetlerinin büyük bir bölümünü "Vehip Paşa'nın mağlup olmuş ordusunun" yakınına çekmeye karar verdiğini, bu kararın "Osmanlı İmparatorluğu'nun son büyük taarruzunda yapılmış olan en büyük hata" olduğunu belirtmektedir. Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 387

²⁴⁰ Belen, **1916 yılı**, s. 80-81, Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 391-392

²⁴¹ Çakmak, **a.g.e.**, s. 241, Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 395

²⁴² **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 2 nci Ordu Harekatı**, C. II, Kısım: 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1978, s. 184-185

²⁴³ Belen, **1916 yılı**, s. 93-95

Rusların II. Ordu üzerine taarruzları 10 Eylül 1916 tarihine kadar devam etti. Temmuz ayında başlayan ve 10 Eylül tarihine kadar devam eden muharebelerde Ruslar II. Ordu'yu imha ederek Elazığ'a kadar ilerlemek, II. Ordu ise Erzurum'u almak istiyordu. Ancak iki tarafta amaçlarına ulaşamadılar. II. Ordu bu muharebelerde çok büyük kayıplar vermiş, harekete katılan 100.000 askerden 30.000 kayıp(ölü ve yaralı) verilmiştir. 3.000 asker de Ruslara esir düşmüştü. Burada dikkat çeken bir konu da II. Ordu ile III. Ordu'nun Temmuz-Ağustos muharebelerinde beraber hareket edememeleridir. Bunda III. Ordu'nun Ruslar karşısında iyice hırpalanmış olması ve önemli kayıplar vermesi etkisi olmuştur.²⁴⁴

3.3.12. Vehip Paşa'nın Ruslara Karşı Son Taarruzu: Çimendağı Muharebesi

Ruslarla II. Ordu'nun muharebelere giriştiği sırada III. Ordu cephesinde de muharebeler devam etti. Ağustos ayı başında Ruslar III. Ordu cephesinde IX. ve X. Kolordu'ya taarruz ettiler. 5 Ağustos 1916'da Üçüncü Mıntıka karargahı Şiran'dan Zihar'a çekildi. İkinci Mıntıka da daha geri çekilmek zorunda kaldı. 6 Ağustos günü de muharebeler devam etti. Ruslar, II. Ordu'nun Muş ve Bitlis'teki taarruzlarından dolayı III. Ordu cephesinde kesin bir sonuca ulaşmak istiyorlardı. III. Ordu kuvvetlerinin de artmasından dolayı bu cepheden kuvvet çekmeye cesaret edemiyorlardı. Bundan sonra III. Ordu kuvvetleri, Rus kuvvetlerini tespit etmek için kısa taarruzlar yapmaya başladı. Bu taarruzlar, 14 Ağustos'a kadar devam etti. Ruslar, 14 Ağustos tarihinden itibaren III. Ordu karşısında tahkimat yapmaya başlayarak savunmaya geçtiler ve cepheden kuvvet çekmeye çalıştılar. Ancak bu sırada III. Ordu'nun baskınları devam ediyordu. 26 Ağustos'tan itibaren 9. Tümen, Ruslara karşı Çimendağı'nda taarruza geçmek için Şiran güneyinde toplanmaya başladı.²⁴⁵

Vehip Paşa, Rusların II. Ordu'ya karşı taarruzlarını bir gün sonra yani 19 Ağustos'ta öğrenebildi. III. Ordu karşısındaki Rusların tespiti ve II. Ordu'ya karşı III. Ordu bölgesinden daha fazla kuvvet kaydırmalarını önlemek için taarruza geçmeye

²⁴⁴ Kurat, **a.g.e.** , s. 297-298, Allen-Muratoff, **a.g.e.** , s. 397, Allen-Muratoff verilen kayıplar sonunda II. Ordu'nun dört kolordusunun gerçekte üç tümene düştüğünü ve ilerisi için bir kıymet olmaktan çıktığını belirtir. Allen-Muratoff, **a.g.e.** , s. 397

²⁴⁵ Çakmak, **a.g.e.** , s. 239-241

karar verdi. Harekat 30 Ağustos 1916'da başlayacak ve bir baskın şeklinde olacaktı. Hazırlıkların tamamlanamamasından dolayı harekat 31 Ağustos gününe ertelendi. II. Ordu Ruslarla Oğnut Muharebelerini yaparken III. Ordu da Ruslara karşı Çimendağı taarruzuna hazırlanmaktaydı. Çimendağı Erzincan-Refahiye yolu kuzeyinde bulunmaktaydı. On günlük hazırlıktan sonra taarruz 31 Ağustos 1916'da başladı.²⁴⁶ İkinci Mıntıkanın sağ kanadında X. Kolordu'nun Rusları tespit amacıyla Karadağ'a hücum ettiği sırada 9. Tümen de Çimendağı'nın batı sırtlarına doğru taarruza geçti. Kurugöl'ün batısında Ruslardan 39 esir ve üç top almayı başardı. Ayrıca kuzeydeki yüksek tepeyi de ele geçirdi. 10. Tümen de Yeniköy mezrasından harekete geçerek Taşlitepe'yi aldı. Bu şekilde Rus cephesi üç taraftan yarıldı. Ruslar cepheden geri çektikleri ihtiyatları tekrar cepheye sevk etmek zorunda kaldılar. 30. Tümen Karadağ'da taarruzları geri püskürttü. Bu sırada X. Kolordu Komutanı Bahattin Bey şehit oldu. Rusların akşama doğru yaptıkları taarruz üzerine 9. Tümen tepeyi terk etmek zorunda kaldı. Her iki taraf çok fazla kayıp verdi.²⁴⁷ Türk kuvvetleri tam savaşı kazanmak üzereyken Rusların yeni taarruzu bu başarıyı engelledi. Fakat Çimendağ Taarruzu ile yine de asıl amaç elde edilmiş, Ruslar II. Ordu bölgesindeki kuvvetlerini yeniden III. Ordu cephesine getirmek zorunda kalmışlardı.²⁴⁸

Çimendağ taarruzunun başarılı olamamasında; Rusların hazırlıklı olmaları, karanlıkta düşmanın geri çekilme yönleri belirlenemediğinden ne taraftan taarruz edileceğinin kestirilememesi, erlerin yağma yapmak için dağılmaları ve subayların sayıca az olmasından dolayı birliklerde sevk ve idarenin tam olarak sağlanmamış olmasıdır. Zaten maneviyatını kaybetmiş olan askerler yorgunluk ve uykusuzluktan dolayı çok iyi durumda değillerdi. Her ne kadar hazırlıklar on gün sürmüştü de yine de yeterli olamamıştı. Topçu desteğinin tam sağlanamaması ve Albay Bahattin Bey'in şehit olduğu haberinin gizlenmesine rağmen yayılması da başarısızlıkta etkili olmuştur. Bu taarruzda III. Ordu 2.000 kadar kayıp vermiştir. Başkomutan Vekili Enver Paşa ise Çimendağı'ndaki başarısızlığı geniş bir cephede tahkim edilmiş düşman kuvvetlerine karşı güçlü ihtiyat kuvvetleri bulunmadan, esaslı bir hazırlık ve

²⁴⁶ Belen, 1916 yılı, s. 98, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 386

²⁴⁷ Çakmak, a.g.e. , s. 243, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 388, Hatemi, a.g.e. , s. 425, Belen, 1916 yılı, s. 99

²⁴⁸ Guze, a.g.e. , s. 91

keşif yapılmadan zayıf birlikler tarafından taarruz yapılmasına bağlamaktadır. Vehip Paşa, taarruzun amacının Rusların II. Ordu bölgesine kuvvet göndermelerini engellemek ve III. Ordu'nun şu anki durumuyla taarruz yapabilecek güçte olduğunu göstermek olduğunu ve bu iki amacın da gerçekleştiğini belirtmiştir.²⁴⁹

III. Ordu bölgesinde Erzincan'ın kaybindan sonra firarlar kontrol altına alınamadı. III. Ordu'nun en önemli problemlerinin başında “*firar*” konusu gelmekteydi. Nitekim III. Ordu Eylül başında bile Ağustos ayı başına göre daha kötü bir durumdaydı.²⁵⁰ Ağustos ayı ortasında 13.000 firari yakalanarak tekrar birliklerine gönderilmişti. Hatta Sivas Valisi kısa bir sürede 30.000 firari toplayabileceğini bildirmişti.²⁵¹ III. Ordu geri çekilme ve paniklerden dolayı büyük kayıplara uğradı. Şiran kuzeyinde, Telme'de, Kürtün ve Görele Deresi'nde Türk kuvvetleri Ruslara karşı başarılı oldular. III. Ordu keşif taarruzlarını 2 Eylül 1916'ya kadar devam ettirdi. 9. Tümen de aynı gün cepheden çekildi.²⁵²

Vehip Paşa büyük ümitlerle geldiği III. Ordu Cephesi'nde başlangıçta başarılı olduysa da Rusların ani taarruzları karşısında Bayburt, Gümüşhane, Kelkit, Mamahatun ve Erzincan'ı kaybederek geri çekilmek zorunda kaldı. Şimdi III. Ordu'nun yeniden toparlanması ve kaybedilen yerleri geri alması gerekiyordu.

3.4. 1916 YILI EYLÜL AYINDAN 1917 YILI SONUNA KADAR DOĞU CEPHESİ

3.4.1. III. Ordu'nun Yeni Teşkilatı

Enver Paşa, III. Ordu'ya 4 Eylül 1916 tarihli tebliğinde birliklerin ikmal mümkün olmadığından her kolordudan birer tümenin kaldırılması hakkında görüş sordu. Enver Paşa kolorduların ikişer tümenli, tümenlerin üçer alaylı ve alayların üçer taburlu olmasını teklif ediyordu.²⁵³ Gerçekten de III. Ordu'nun tümenleri birer alay durumunda bile değillerdi. İkmal erleri ancak muharebelerdeki kayıplar, hastalık ve firar nedeniyle yaşanan boşlukları doldurabiliyordu. İnsan ve ikmal kaynakları da

²⁴⁹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 389-390

²⁵⁰ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 381

²⁵¹ Sanders, **a.g.e.**, s. 160

²⁵² Çakmak, **a.g.e.**, s. 243-244, Belen, **1916 yılı**, s. 99

²⁵³ Çakmak, **a.g.e.**, s. 244, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 391

iyice tükenme aşamasına gelmişti.²⁵⁴ Vehip Paşa, iki tümenli kolorduları sevk, idare ve manevra bakımında uygun bulmakla beraber III. Ordu'nun bulunduğu bölgenin coğrafi özelliklerine ters düştüğünü, kaldırılacak bir tümenle takviye edilecek diğer tümenlerin güçlenmesinin mümkün olmadığını, ayrıca bunun işleri daha da artıracığını belirtmişti.²⁵⁵ Vehip Paşa daha sonra Enver Paşa'nın bu tebliği üzerine Yusuf İzzet Paşa'nın önerisiyle kolorduyu tümen, tümeni alay, alayı tabur, taburu bölük yapmayı teklif etti. Bunu görüşmek üzere kolordu komutanlarını ordu karargahının bulunduğu Suşehri'nde topladı. 23 Eylül 1916'da "Kafkas Kolordusu" adı verilen yeni teşkilat tamamlandı.²⁵⁶ Yeni kurulan teşkilata göre kolordular tümen, tümenler alay, alaylar tabur ve taburlar bölük haline getirildi.²⁵⁷

1. Kafkas Kolordusu: 9. Kolordu 9. Kafkas Tümeni ve 10. Kolordu 10. Kafkas Tümeni olarak adını aldı. Tümenler birer alay şekline getirildi. Sadece 36. Tümen devam ettirildi. Böylece, 9. ve 10. Kafkas Tümenleri ve 36. Tümen 1. Kafkas Kolordusu oluşturuldu. 1.Kafkas Kolordusu bu düzenlemeden sonra 1.127 subay, 27.197 er, 14.736 tüfek, 65 makineli tüfek ve 65 topa sahipti.

2. Kafkas Kolordusu: 5. ve 11. Kolordular, 5. ve 11. Kafkas Tümeni haline dönüştürüldü. Sahil Müfrezesi, Teşkilatı Mahsusa Alayı, Trabzon Jandarma Alayı, Hopa Hudut Taburu, Ziya Bey Müfrezesi, 37. Tümen adıyla birleştirildi. 2. Nizamiye Tümeni, Kafkas Süvari Tugayı adını aldı. Bu kolordulardan 1. Kolordu'nun komutanlığını Yusuf İzzet Paşa, 2. Kolordu'nun komutanlığını ise Fevzi Paşa yapmaktaydı.²⁵⁸

Fevzi Çakmak yapılan bu yeni teşkilatın yanlış olduğunu belirterek sayıları zaten 2.000- 2.500 gibi az olan 6. Tümen ve Sahil Müfrezesi(37. Tümen) gibi "derme çatma" birliklerin tümen durumunu koruyup, 4.000-5.000 gibi kuvvetli bir kadroya sahip olan ve Çanakkale'de tecrübe kazanmış 9. , 10. ve 13. Tümenlerin alay seviyesine indirilmesine karşı çıkmaktadır. Çakmak'a göre; Ruslar kısa bir zaman içinde bu düzenlemeyi haber almışlar ve Türk kuvvetlerinin üçte bire indiğini

²⁵⁴ Belen, 1916 yılı, s. 100, Kurat, a.g.e. , s. 299

²⁵⁵ Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı, C. II, s. 391

²⁵⁶ Çakmak, a.g.e. , s. 244-245, Guze, a.g.e. , s. 98

²⁵⁷ Mehmed Emin, a.g.e. , s. 12, Sanders, a.g.e. , s. 160

²⁵⁸ Belen,1916 yılı, s. 101, Çakmak, a.g.e. , s. 245, Guze, a.g.e. , s. 98-99, Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı, C. II, s. 392, Hatemi, a.g.e. , s. 429

öğrenerek moral kazanmışlardı. Halbuki Sarıkamış felaketi sonrasında teşkilata dokunulmadığından taburları dikkate almakta ve Türk kuvvetlerini üç kat zannetmekteydiler. Yine “iki sülüsü lağvetmek” III. Ordu’nun zararına olmuş, 5. Kolordu da yeterli muharip güce sahip olduğu halde takviye edilmiştir.²⁵⁹ Fevzi Paşa’nın bu eleştirisinde haklılık payı olmakta birlikte, son kayıplardan sonra III. Ordu’nun mutlaka yeni bir teşkilata ihtiyacı vardı. Vehip Paşa da Enver Paşa’nın isteği ve Yusuf İzzet Paşa’nın teklifi doğrultusunda bu şekilde bir çözüm bulmuştu.

Vehip Paşa bu düzenlemeden sonra 18 Ekim 1916’da 3. Mıntıkada daha önce dörde ayrılan cepheyi üçe ayırmış, 5. Kafkas Tümeni cephesi dördüncü kısım, 11. Kafkas Tümeni cephesi beşinci kısım, 7. Kafkas Tümeni cephesi altıncı kısım adını almıştır.²⁶⁰ Mirliya Vehip Paşa, bir süre sonra 12 Aralık 1916’da Mahmut Kamil Paşa ve VI. Ordu Komutanı Halil Paşa(Kut) ile birlikte “birinci rütbeden Mecidi nişanı” ile taltif edildi.²⁶¹

1916 Ekim ayında Ruslar karşılarında bulunan Türk kuvvetlerini 110.000 tüfek, 924 makineli tüfek, 346 top, 344.000 asker olarak değerlendiriyorlardı. Gerçekte ise Türk kuvvetleri Rusların tahmininin ancak üçte biriydi. III. Ordu’nun mevcudu 1916 kışı sonunda ancak 36.000’di.²⁶²

Vehip Paşa, 20 Ekim 1916’da Başkomutanlık Vekaleti’ne üç gün sonra Fevzi Paşa’yı vekil bırakarak İstanbul’a hareket etmek niyetinde olduğunu bildirmişti. Enver Paşa ise verdiği cevapta, “Şimdiki halde ordudan müfarakat buyurmamanızı rica ederim. Zamanını ayrıca bildireceğim” cevabını vermişti.²⁶³ Vehip Paşa, 18 Aralık 1916’dan itibaren A. İzzet Paşa’nın yokluğu sırasında II. Ordu’ya da vekalet etmiş, M. Kemal Paşa da kendisinden bir süreliğine emir almıştır.²⁶⁴

Aynı dönemde Rus ordusunun durumu şu şekildeydi: III. Ordu ile savaşlarında büyük kayıplar veren Rus ordusu, insan kaynağının bolluğundan yararlanarak kadrolarını takviye etmekteydi. Ancak, silah ve malzeme eksikliğinden dolayı yeni birlikler oluşturulamadı. Rusların yaptıkları düzenlemeyle orduları,

²⁵⁹ Çakmak, a.g.e. , s. 253-254

²⁶⁰ ATASE, Klasör: 36, Dosya No: 162, Fihrist: 5-2, 5-3, 5-4, 5-5

²⁶¹ BOA, DUİT. , Dosya No: 153, Gömlek No: 11, Tarih: 16/S/1335(Hicri)

²⁶² Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 275, Allen-Muratoff, a.g.e. , s. 406

²⁶³ ATASE, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist No: 20, 20-1

²⁶⁴ Şükrü Tezer, **Atatürk’ün Hatıra Defteri**, Ankara, TTK Basımevi, 1972, s. 89-90

İran'daki iki kolordu hariç beş piyade kolordusundan meydana gelmekteydi. Rus ordusu 1916 kışına girerken; 246 tabur, 236 süvari bölüğü ve 546 topa sahipti.²⁶⁵ Rusların karargahı ve ihtiyat kuvvetleri o sırada Erzurum'da bulunmakta, 5. Kolordu Trabzon çevresinde, 2. Türkistan Kolordusu Kelkit çevresinde, 1. Kolordu Erzincan-Kiğı arasında ve 4. Kolordu Kiğı-Van arasında bulunmaktaydı.²⁶⁶ Beş Rus kolordusunun karşısında II. ve III. Orduların da toplam beş kolorduları vardı. Fakat Rus kuvvetleri birlik sayısı bakımından Türk ordularına üstün olduğu gibi taburlarının asker sayısı da fazlaydı. Rusların 1.000 mevcutlu taburlarına karşılık Türk taburları 400-500 askerden meydana gelmekteydi. Topçu ve süvari kuvveti olarak da Ruslar çok üstün bir durumdaydılar. III. Ordu, Erzurum kadar kışı sert olmayan Kelkit ve Fırat havzalarında bulunmasına karşılık mevzileri ortalama 2.000 metre yükseklikte bulunmaktaydı. Bu sırada II. Ordu en yakın istasyon olan Mardin'e 300-400 kilometre, III. Ordu ise Ulukışla'ya 800-1.000 kilometre uzaklıktaydı. Ruslar Şahtahtı'ndan Doğubeyazıt'a, Ağrı ve Ernis'e kadar geniş dekovil hatları yaptılar. Sarıkamış-Erzurum ve Aşkale arasında da demiryolu hattı yaparak ilerideki Rus birliklerine yakınlaştırdılar. Yolları da iyileştirerek motorlu araçlardan yararlandılar.²⁶⁷ Rusların hedefi hatları Mamahatun, Bayburt ve Erzincan'a kadar uzatmaktı.²⁶⁸ Osmanlı ordularının ulaşım problemleri yanında ellerindeki otomobil imkanları da çok azdı. Vehip Paşa 31 Ekim 1916'da sekizi Kayseri'de, onu Sivas'ta olmak üzere III. Ordu'nun elinde toplam on sekiz otomobil olduğunu, hatta Sivas'ta bulunan on otomobilden dokuzunun kullanılamayacak durumda olduğunu bildirmekteydi.²⁶⁹

3.4.2. III. Ordu Bölgesinde Asayiş Problemleri

Vehip Paşa komutasındaki III. Ordu bir taraftan Ruslarla savaşırken diğer taraftan bölgedeki asayiş problemleriyle uğraştı. Doğudaki Ermenilerden sonra Karadeniz sahillerinde, Samsun ve Ordu arasındaki bölgede Rum eşkıyası etkili olmaya başladı. Ruslar savaş gemileriyle bu bölgeye Rum ve Ermeni çetelerini

²⁶⁵ Belen, 1916 yılı, s. 102

²⁶⁶ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 275

²⁶⁷ Belen, 1916 yılı, s. 102-103, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 275, Çakmak, a.g.e. , s. 352

²⁶⁸ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 275

²⁶⁹ ATASE, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist No: 40

çıkarak iç güvenlik problemi oluşturmaya çalışıyorlardı. Bu isyancılara karşı tedbirler almak zorunluluk haline geldi.²⁷⁰

Vehip Paşa 9 Nisan 1916'da Canik mutasarrıflığı dahilinde Rum eşkıyanın saldırılarının arttığını, ancak buraya kuvvet sevk etmesi mümkün olmadığından, takviyenin Dersaadet'ten yapılmasını istemekteydi.²⁷¹ 28 Ekim 1916'da Rum ve Ermenilerden oluşan 150 kadar eşkıya, Fatsa ve Ordu köylerine saldırdılar. Bölgedeki jandarma ve muhafızların karşı koymaları üzerine 7-8 ölü ve 20 kadar yaralı vererek sahilten kaçtılar.²⁷² Vehip Paşa 31 Ekim 1916'da Başkomutanlık Vekaleti'ne; eşkıyanın sadece Rum ve Ermenilerden oluşmadığını, içinde Müslüman halktan kişilerin de bulunduğunu bildirmekteydi. Eşkıyanın planı Fatsa'yı basarak yağma etmek, sonra da kayıklara binerek firar etmektir.²⁷³ Canik sahilinde denizden kayıklarla gelen eşkıyanın bu tür saldırılarına ve silah kaçakçılığına engel olmak, sahili tam olarak kontrol altına almak için iki motorbot alınması düşünülmüştü. Ancak Canik sahilinden bu motorbotlar temin edilemediğinden İstanbul'dan alınarak Samsun'a gönderilmesi istenmişti.²⁷⁴ Canik sancağındaki eşkıya baskınları bununla kalmamış, 2 Kasım 1916'da Terme'ye giren eşkıya kasabayı yaktıktan sonra kaçmıştı.²⁷⁵ Vehip Paşa; bu tür hareketlerin Ruslar tarafından planlandığını, amaçlarının da sahildeki savunma gücünü yoklamak ve buna benzer bir "ihrac hareketi" yapmak olduğunu düşünüyordu.²⁷⁶ Vehip Paşa 24 Teşrinievvel 1332(6 Kasım 1916)'de Terme Vak'ası hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre; Rum ve Ermenilerden oluşan 100 kişilik eşkıya grubu Rus savaş gemileri tarafından sahile çıkarılmış, bu gruba 200 kişiden oluşan Ermeni çeteleri katılmıştı. Eşkıya, kasabayı tamamen yağmalamış, resmi daireleri, mektepleri, hatta hastaneyi yakmışlar, iki saat süren bu faaliyetlerden sonra önemli eşyaları gemilere yükleyerek kaçmışlardır. Aileler, saldırı başlangıcında kasaba dışına çıkarıldığından halkın can

²⁷⁰ Belen, 1916 yılı, s. 99, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 398

²⁷¹ **ATASE**, Klasör: 147, Dosya No: 664, Fihrist No: 137-1

²⁷² **ATASE**, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist No: 34

²⁷³ **ATASE**, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist No: 34-2

²⁷⁴ **ATASE**, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist No: 42

²⁷⁵ **ATASE**, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist No: 45-11

²⁷⁶ **ATASE**, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist No: 45-17, 45-18

kaybı olmamıştır.²⁷⁷ Vehip Paşa, bu tür olayların önüne geçmek için 4 Kasım 1916 tarihinde Canik Mutasarıflığı bölgesine bir süvari livası, iki makineli tüfek bölüğü ve bir seri ateşli cebel bataryası göndermiştir.²⁷⁸ Vehip Paşa, Canik bölgesinde bulunan Rum çeteleri hakkında da ayrıntılı bilgiler vermekte ve bu çetelerin bir kısmının tamamen siyasi emeller peşinde olduklarını, Rusya'dan aldıkları talimatlara göre de sayılarını artırma gayreti içinde olduklarını bildirmekteydi.²⁷⁹ Bu sırada özellikle Samsun Metropolitleri bölgedeki Rumları kışkırtmaktaydı. Sivas Valisi bunun üzerine Metropolitin başka bir yere nakledilmesini istemiş, Dahiliye Nazırı Talat Paşa da Vehip Paşa'nın bu konudaki görüş ve düşüncelerini sormuştu(19-26 Ocak 1917).²⁸⁰

Rusların Dersim'e yaklaşmaları üzerine bölgede isyanlar çıktı. Bunun üzerine en çok kuvvete ihtiyaç duyulan bir zamanda 13. Tümen ve 9. Tümen'in bir kısmı bölgeye gönderildi. Erzincan'ın kaybindan sonra Kemah Boğazı'nda Türk kuvvetlerine hücum ederek Rus ileri hareketına yardımcı oldular. II. Ordu'ya ait 3. Süvari Tümeni de bu bölgede uğraşmak zorunda kaldı. Ancak Rusların halka karşı uygun olmayan hareketleri üzerine bölge halkı Rusların yanında yer almaktan vazgeçti. Dersim'e gönderilen müfreze güvenliği sağladıktan sonra Ruslara karşı bölge halkının da desteğiyle harekate girişti.²⁸¹

3.4.3. 1916 Kış Harekatı

1916 yılı Ocak ayından itibaren devam eden Türk-Rus savaşı Eylül ayında bir durgunluk devresine girdi. Her iki taraf kuvvetlerini azaltmaya ve kış tedbirleri almaya başladılar. Ruslar ikmal işleriyle uğraştıklarından, Türk ordusu da bitkin bir durumda olduğundan, yüksek, dağlık ve kışı sert geçen bu cephede taarruzlarını durdurmak zorunda kaldılar.²⁸² 1916/1917 kışı erken gelmiş ve çok soğuk geçmişti. Ekim ayında Türk ve Rus kuvvetleri kış durumuna geçirilmiş, her yerde askeri hareket yavaşlamıştı.²⁸³ İlk kar henüz 10 Eylül'de düşmüş ve bir süre sonra kar

²⁷⁷ ATASE, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist No: 45-28

²⁷⁸ BOA, DH. ŞFR. , Dosya No: 70, Gömlek No: 45, Tarih: 24/M/1335

²⁷⁹ ATASE, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist No: 45-32

²⁸⁰ BOA, DH. ŞFR. , Dosya No: 71, Gömlek No: 138, Tarih: 7/Ra/1335(Hicri), BOA, DH. ŞFR. , Dosya No: 71, Gömlek No: 188, Tarih: 14/Ra/1335(Hicri)

²⁸¹ Belen, **1916 yılı**, s. 100

²⁸² Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 274

²⁸³ Allen-Muratoff, **a.g.e.** , s. 406, Kurat, **a.g.e.** , s. 299

fırtınasına dönüşmüştü. Bazı yerlerde kar kalınlığı daha kışa girmeden bir metreyi bulmuştu.²⁸⁴

1916 yılı Eylül ayı başında Vehip Paşa kuvvetlerinin bulunduğu hattı şu şekilde belirtiyordu:

2. Mıntıka: Fırat güneyinde Çayraç Deresi batı sırtları-Çalgı Bayırı-Elmalı-Çarıklar doğusu-Kışlık Mezrası-Yeniköy'ün 1 kilometre batısı-Sekürlü doğusu-Mirsunuk Köyü.

3. Mıntıka: Sunun Köyü- Rahl Yaylası güneyindeki Yeniköy Mezrası batısı-2150 rakımlı tepe- Karatepe- Bogol- Karakabanlar- Çakmak- Karadağ batısı- Kadir-Karadeniz'e kadar.²⁸⁵

Rus kuvvetleri de aynı dönemde Türk kuvvetlerinin karşısında üç alaydan oluşan 39. Tümen, bir Ermeni taburu, altı alaydan oluşan 2. Türkistan Tugayı, iki süvari alayından meydana gelen 3. Plaston Tugayı ve 1. Plaston Tugayı bulunmaktaydı.²⁸⁶

Enver Paşa, II. ve III. Orduların uğradıkları mağlubiyetten sonra Kafkas Cephesi'ni teftiş etmek istemişti. Vehip Paşa 1 Ekim 1916 tarihli şifrede Enver Paşa'ya bu teftişte Samsun ile Erzincan arasındaki dört cepheyi göstermek istediğini, Suşehri'nden itibaren 2. Kafkas Kolordusu cephesine kadar yapılacak bir seyahatin ancak on günde mümkün olabileceğini bildirmekteydi. Vehip Paşa her ne kadar Enver Paşa'ya göstermek istediği yerleri yazmışsa da Enver Paşa için öncelikle faydalı olacak yerlerin dikkate alınacağını da belirtmekteydi.²⁸⁷

Rus kuvvetlerinde 1916 yılı sonlarında önemli bir değişiklik olmadı. Ruslar ışıldaklarla önlerini aydınlatarak baskınlara karşı tedbir almakta, Türk siperlerini gece aydınlatarak topçu ateşine tutmaktaydılar. Bazen de top ateşi ile Türk tarafını aldatarak başka tepelere piyade baskınları gerçekleştiriyorlardı. Ruslar, küçük kuvvetlerle Türk siperlerine yaklaşmadıklarından bu baskınları bölük ve taburla yapıyorlardı. Türk kuvvetleri bu baskınlarda beyaz gömlek giyerek karlı zemin

---

²⁸⁴ Hatemi, **a.g.e.** , s. 427

²⁸⁵ **ATASE**, Klasör: 36, Dosya No: 162, Fihrist: 4

²⁸⁶ **ATASE**, Klasör: 36, Dosya No: 162, Fihrist: 4

²⁸⁷ **ATASE**, Klasör: 36, Dosya No: 162, Fihrist: 11, 11-4

üzerinde kolayca gizlenmekteydi.²⁸⁸ Ekim ayından itibaren iki taraf arasında keşif hareketleri yapılmakta ve küçük çatışmalar yaşanmakta, çeşitli yerler karşılıklı olarak işgal edilmekteydi. Ancak bunlar küçük çaplı hareketlerdi. Bu dönemde Ruslar genellikle baskın şeklinde taarruzlar yapmaktaydı.²⁸⁹ 37. Tümen(Sahil Müfrezesi) Harşit suyunu geçerek Ruslara karşı devamlı baskınlar yapıyordu. Bu sırada esir alınan bir Rus subayı Rusların kış taarruzuna hazırlandığı bilgisini vermişse de bu emir daha sonra geri alınmıştır. Yine Türk tarafına sığınan bir Rus subayı da Ruslar arasında itaatsizlik nedeniyle askerlerin kaçtığını söylemişti.²⁹⁰

Rus ordusu geri çekilmesine rağmen 1916-1917 kışında açlık, hastalık ve donma nedeniyle 100.000 civarında kayıp verdi. Türk ordusunun kaybı ise 35.000 olmuştu. Ruslar, kışın şiddetinden dolayı motorlu araçları kullanamadılar. Yüksek dağlarda hayvanlardan da yararlanamadılar. İkmalde yaşadıkları sıkıntılardan dolayı askerlere 180 gram un, hayvanlara 500 gram arpa verebiliyorlardı. Rus ordusunda bulaşıcı hastalıklar ve tifüs yayılmaya başladı.²⁹¹ Türk ordusu da Rus ordusunun çektiği sıkıntıları yaşamaktaydı. Bir taraftan ulaştırmada problemler yaşanıyor, diğer taraftan cephe gerisindeki kaynakların tükenmesi nedeniyle düzenli ikmal yapılamıyordu. Kışın konaklamak için yapılan yürüyüşlerde bile çok kayıp verildi. Yine de cephe gerisinde kış mevsimini çok şiddetli yaşamayan yerlerin bulunması, ileride bulunan kuvvetleri ikmal etmek için insanla yiyecek taşınması yönteminin uygulanması Türk ordusunun kayıplarının daha az olmasına neden olmuştur. III. Ordu'nun iâşe ambarı Sivas vilayeti idi. Sivas'tan Suşehri'ne ikmal maddeleri kağnı ile taşınmakta, kağnıların üst kısmı yakıt olarak kullanılarak tekerlekleri iade edilmekte, kolayca yapılan üst kısımları yenilenecek tekrar kullanılmaktaydı. Kağnıları çeken hayvanlardan da et ihtiyacı karşılanmaktaydı. Sahil bölgesinde nakliye için takalardan yararlanılmaktaydı. Cephe gerisinin tarım ürünleri yönüyle zengin olmasından dolayı III. Ordu, II. Ordu kadar sıkıntı yaşamadı.²⁹²

---

²⁸⁸ Çakmak, a.g.e. , s. 257

²⁸⁹ ATASE, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist: 3, 5

²⁹⁰ Çakmak, a.g.e. , s. 257-258

²⁹¹ Guze, a.g.e. , s. 97, Belen, 1916 yılı, s. 103, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 274, Çakmak, a.g.e. , s. 279

²⁹² Çakmak, a.g.e. , s.350-351, Belen, 1916 yılı, s. 103-105

Vehip Paşa, 14 Ekim 1916'da Başkomutanlık Vekaleti'ne III. Ordu'nun mevcudunu 143.545 insan, 47.886 hayvan olarak bildirmekteydi. Aynı tarihte Kara Yakup Gazi, Giresun, Alucra ambarlarında 46 ton ekmeklik, 18 ton yemlik hububat; Suşehri, Karahisar, Koyulhisar, Giresun menzil ambarlarında 261 ton ekmeklik, 49,5 ton yemlik hububat, erzak depolarında 6.316 ton ekmeklik, 3.430 ton yemlik hububat vardı. Askere "tam istihkak", top koşanlara ve mitralyöz hayvanlarına tam, diğer hayvanlara "yarım istihkak" verilmekteydi.²⁹³ Ancak Guze şöyle bir eleştiri yapmaktadır: "... Türkler memleketlerini iyi tanımıyorlardı; itimada şayan bir istatistik elde edilmesi gayrı kabil idi. Tedariki mümkün erzak hakkındaki açıklık ancak erzak tedarikine başlandığı vakit belli olacaktı... Türkiye'nin idarei harp için asıl müşkülât, mesafelerin çok uzunluğundan ve irtibat yollarının fenalığından ileri geliyordu."²⁹⁴

Vehip Paşa 15 Ekim tarihli ve 214 numaralı şifrede; III. Ordu'nun silah ve cephane durumunu bildirmekte; birliklerde 1 adet 15'lik obüs, 4 adet 10.5'luk obüs, 48 adet tophane sahra, 65 adet tophane cebel, 2 adet cebel, 12 adet 20'lik cebel, 8 adet kudretli cebel topuyla 42.844 küçük toplu tüfek, 777 büyük çaplı tüfek, 133 adet Osmanlı 27 adet Rus makineli tüfek bulunduğunu yazmaktaydı.²⁹⁵

III. Ordu için önemli bir problem de firar olaylarının artması oldu. Cephe gerilerinde birçok firari asker bulunuyordu. Ordunun iaşesinde yaşanan sıkıntılar, gıda azlığı, kış mevsiminin sert geçmesi ve kış muharebeleri firarların artmasında etkili oluyordu.²⁹⁶ Vehip Paşa Başkomutanlık Vekaleti'ne gönderdiği 15 Ekim 1916 tarihli şifrede firar olaylarından şikayet etmekteydi. Ayrıca bazı askerler Rus ordusuna sığınmaktaydı. Rus ordusunda görev yapan Alman askerler de kaçarak Türk tarafına geçmekteydiler.²⁹⁷ Firari askerlerin sayısı 40.000'i bulmuştu.²⁹⁸ Bu

²⁹³ ATASE, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist: 9

²⁹⁴ Guze, **a.g.e.**, s. 85

²⁹⁵ ATASE, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist: 6, 6-1, Bu raporda gerek ordu arasında, gerekse menzildeki kuvvetlerin silah ve cephane durumları ayrıntılı olarak yer almıştır.

²⁹⁶ Belen, **1916 yılı**, s. 100

²⁹⁷ ATASE, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist: 3

²⁹⁸ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 272, Allen-Muratoff bu sayının en az 50.000 olduğunu belirtmektedir. Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 406, Vehip Paşa ordusundaki bu sayıya karşılık Türk ordusunda firarlar 300.000'e kadar çıkmıştır. Kurat, **Alman Generallerinin Raporları**, s. 21, İnönü, **a.g.e.**, C. I, s. 127, Cebesoy firarların çok fazla olmasını; savaşın başından bu yana kimseye izin verilmemesi, askerin temel ihtiyaçlarının bile karşılanamaması, çok az yiyecek verilmesi ve çoğu zaman aç kalmaları, Çanakkale dışındaki cephelerde birliklerin değiştirilmemesi ve sürekli olarak muharebe hattında kalmaları, kadroların azalmasından dolayı

durum ordu mevcudunun sürekli azalmasına neden olmaktadır. Nitekim ordunun mevcudu Ekim ayında 30.000'in altına düşmüştü. Şiddetli kır fırtınaları firarları azaltmış, ancak bu sefer de tifüs ve soğuktan kayıplar verildiğinden asker sayısında artış olmamıştır.²⁹⁹

Vehip Paşa ordunun malzeme ihtiyacını karşılamak için de uğraşmaktaydı. 30 Ekim 1916'da Başkomutanlık Vekaleti'ne “*ordu kıtaatı ve hastaneleri için çamaşırlık ve yataklık bez vesair ihtiyacının emval-i metruke komisyonlarından temin edilemediğinden ve bu komisyonlarda bez kalmamış olduğundan*”, dışarıdan satın alınması gerektiğini bildirmekte ve bunun için de 50.000 liranın gönderilmesini istemekteydi.³⁰⁰

3.4.4. 1917 Kış Harekatı

1917 yılı kış mevsimi çok şiddetli geçtiğinden iki taraf orduları açlık ve soğuk hava ile uğraştılar. Bundan dolayı birbirlerine keşif hareketleri ve küçük baskınlardan başka bir harekette bulunmadılar.³⁰¹ Rus orduları karşısında bulunan II. ve III. Ordular firarlar, hastalık, açlık ve sefalet nedeniyle yeni bir taarruza karşı koyacak bir durumda değildi. Ancak Rus kuvvetleri de kış mevsimi nedeniyle çok ciddi problemlerle karşı karşıyaydı.³⁰² 1917 yılı başlarında Türk-Rus cephesinde keşif hareketleri dışında başka bir hareket yaşanmamış, savaş hemen hemen durmuştu. Rus ve Türk gazetelerinde bu durum, “*Kafkas cephesinde fazla bir şey yoktur*” şeklinde ifade edilmiştir.³⁰³

1915 yılında Avni Paşa'nın Lazistan ve çevresi komutanı olduğu sırada Almanların isteğiyle bir Gürcü lejyonu oluşturulmuştu.³⁰⁴ Gürcülerle yapılan anlaşmaya göre Gence, Gümrü, Kars ve Ardahan Gürcistan sınırları içine

---

yeni teşkilat kuruldukça zayıf kadroların asker ve subaylarının oralara gönderilmesine bağlamaktadır. Cebesoy, **Birüssebi**, s. 18

²⁹⁹ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 406

³⁰⁰ **ATASE**, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist No: 37

³⁰¹ Fahri Belen, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966, s. 200(Bundan sonra Belen, **1917 yılı** olarak kısaltılacaktır), **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 413

³⁰² Cebesoy, **Birüssebi**, s. 19

³⁰³ Kurat, **a.g.e.**, s. 300

³⁰⁴ Belen, **1917 yılı**, s. 199, Çakmak, **a.g.e.**, s. 258, Guze, bu görevin şahsi nedenlerden dolayı oluşturulduğunu söylemektedir. Guze, **a.g.e.**, s. 84, Pomiankowski, **a.g.e.**, s. 200

alınmayacak ve Türk kuvvetleri tarafından işgal edilecekti. Ancak bu lejyonlar bir işe yaramaması ve firar eden askerlerin toplandığı bir sığınağı olduğundan kaldırıldı.³⁰⁵

Ocak ayında iki taraf keşif baskınlarına devam ettiler. Rusların 123. Tümeni III. Ordu'nun 37. Tümeninin baskınları karşısında Harşit ormanlarını yaktı. Bölgeyi çok iyi bilen yerli halk, Ruslara sürekli olarak kayıplar verdiriyordu. 20 Ocak günü 37. Tümen'e Kara Ahmetli'de yenilen ve Karadağ'da kayıplar veren Ruslar Tirebolu'yu uçaklarla bombaladılar.³⁰⁶ Şubat ayında da iki tarafın baskınları devam etmiş, Türk savaş uçakları Erzincan hangarlarını bombalayınca, Ruslar da Refahiye'yi bombalamışlardır.³⁰⁷ Bu arada Osmanlı maliyesi de sıkıntılar yaşamaktaydı. Maliye Nezareti, III. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği şifrede "*evrak-ı nakdiye*" yetişmediğinden Harbiye Nezareti'ne de düzenli ödeme yapılamadığını belirtmekte, nakliye için lazım olan paranın doğrudan Harbiye Nezareti'nden istenmesi belirtilmekteydi.³⁰⁸

3.4.5. Kafkas Ordular Grubu'nun Kurulması ve Vehip Paşa'nın İstifası

III. Ordu'nun mevcudu kış sonunda ancak 36.000'di. Artık bir iskelet haline gelen II. ve III. Ordu tek bir kumanda altında toplanarak 8 Mart 1917 tarihinde Kafkas Ordular Grubu kuruldu.³⁰⁹ Kafkas Ordular Grubu'nun komutanlığına A. İzzet Paşa getirildi. A. İzzet Paşa'nın yerine de 13 Mart 1917'de M. Kemal Paşa II. Ordu Komutanlığı'na tayin oldu. Vehip Paşa, A. İzzet Paşa'nın emrinde görev yapmak istemediğinden hastalığını bahane ederek görevinden ayrıldı. Vehip Paşa'nın yerine bu görevi vekaleten Fevzi Paşa(Çakmak) üstlendi. Bu durum dört ay kadar devam ettikten sonra Vehip Paşa 18 Temmuz 1917 tarihinde yeniden görevine geri

³⁰⁵ Çakmak, **a.g.e.** , s. 258, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 414, Sanders ise Gürcü lejyonunun Almanlar tarafından kurulmasından dolayı Vehip Paşa'nın güvenmemesi ve çeşitli anlaşmazlıklara yol açması nedeniyle kaldırdığını yazmaktadır. Sanders, **a.g.e.** , s. 161

³⁰⁶ Çakmak, **a.g.e.** , s. 258, Belen, **1917 yılı**, s. 201, Rusların uçak saldırıları sırasında bir uçakları Giresun'da düşmüş, bu uçağın motoru İstanbul'a gönderilmiş, gövdesi ve diğer parçaları Giresun'da alıkonulmuştu. **ATASE**, Klasör: 149, Dosya No: 670, Fihrist No: 15

³⁰⁷ Çakmak, **a.g.e.** , s. 259

³⁰⁸ **BOA**, DH. ŞFR. , Dosya No: 71, Gömlek No: 97, Tarih: 2/Ra/1335(Hicri)

³⁰⁹ Çakmak, **a.g.e.** , s. 259, Mehmed Emin, **a.g.e.** , s. 12, Mehmet Emin 3 Mart 1333 tarihini vermektedir. Mehmed Emin, **a.g.e.** , s. 12

döndü.³¹⁰ Vehip Paşa'nın istifa ettiği dönemde 5 Temmuz 1917 tarihinde VII. Ordu Komutanlığı'na tayin edildiği görülmektedir.³¹¹ Ancak Vehip Paşa, bu göreve hiç başlamamıştır. ATASE Atatürk Arşivi'nde ulaştığımız 7 Temmuz 1917 tarihli belgede Kafkas Ordular Grubu Komutanı A. İzzet Paşa M. Kemal Paşa'ya; Vehip Paşa'nın III. Ordu komutanlığı görevinde kaldığını bildirmektedir.³¹² Bu dönemde Ruslarla savaş devam etmemesine rağmen yeni bir taarruz başlayabileceği endişesi devam etmekteydi. Nitekim Kayseri Mutasarrıflığı Harbiye Nezareti'nden "*kunduracı, kalaycı, terzi, halıçı...*" gibi ekonomik yönden önemli meslek mensuplarının askerliklerinin ertelenmesini istemiş, fakat bu teklif Kayseri'nin II. ve III. Ordu bölgesinde olmasından dolayı kabul görmemiştir(1 Mayıs 1917).³¹³

3.4.6. Rusya'da İhtilal ve III. Ordu Cephesine Yansımaları

Kış Rus ordusunu ciddi sıkıntılara düşürürken diğer, taraftan ortaya çıkan ihtilal Yüdeniç kuvvetlerinin sıkıntılarını iyice artırdı. 9 Mart 1917'de başlayan isyan sonunda 16 Mart'ta Rus çarı istifa etti. Grandük Nikola da Kırım'a çekilmeyi tercih etmişti. Yeni yönetim(Kerenski Hükümeti) müttefiklerine savaşa devam etme kararında olduğunu bildirdi.³¹⁴ 9 Mart 1917'de Rusya'da ihtilalin başlamasıyla Rus kuvvetlerinde disiplinsizlik artmaya başladı. Bu sırada Rus ordusundan kaçan askerler Türk ordusuna sığındılar.³¹⁵ 1917 İhtilali, Doğu cephesindeki Türk ordularını büyük bir felaketten kurtardı. II. ve III. Ordu kış sonunda Ruslar tarafından yapılacak bir taarruzla karşı koyacak durumda değillerdi. İhtilal sonucunda Rus Kafkas Ordusu taarruz gücünü tamamen kaybetti.³¹⁶ Bu dönemde Rus ordusunun içinde bulunduğu sıkıntılara rağmen ne III. Ordu, ne de II. Ordu'nun büyük bir askeri hareket yapacak durumu yoktu. Her iki ordu gerek insan mevcudu, gerekse cephan

³¹⁰ Çakmak, a.g.e. , s. 259, Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, s. 123, Fahri Belen, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966, s. 198, Hatemi, a.g.e. , s. 466, Vehip Paşa, 3 Nisan 1917'de Suşehri'nden ayrılarak İstanbul'a hareket etmiştir. Hatemi, a.g.e. , s. 471, Vehip Paşa 18 Temmuz 1917'de yeniden Suşehri'ne gelerek görevine başlamıştır. Hatemi, a.g.e. , s. 498, Vehip Paşa'nın bu dönemde "hastalığı" nedeniyle Almanya'ya gideceği belirtilmiştir. **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 415

³¹¹ **Askerlik Safahat Belgesi**

³¹² ATASE, Atatürk Arşivi, Kutu No: 35, Gömlek No: 52, Belge No: 52-1. Bu belgeye göre Fevzi Paşa II. Ordu, M. Kemal Paşa da VII. Ordu komutanlığına tayin edilmiştir.

³¹³ BOA, DH. UMVM. , Dosya No: 118, Gömlek No: 8, Tarih: 9/B/1335(Hicri)

³¹⁴ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 277, Belen, **1917 Yılı**, s. 201

³¹⁵ Çakmak, a.g.e. , s. 259

³¹⁶ Allen-Muratoff, a.g.e. , s. 408-409

ve iaae bakımından yeterli bir durumda değildi.³¹⁷ Vehip Paaa'nın olmadığı dönemde Fevzi Paaa'nın vekaleti sırasında Ruslarla k¼¼k aaatışmalar şeklinde m¼¼daleler devam etti. 25 Mart 1917 tarihinde, 49. T¼¼men ilk defa cepheye s¼¼r¼¼ld¼¼. Rusların 19. T¼¼rkistan Alayı'ndan 30 asker esir d¼¼řt¼¼. Artık Rus askerleri kolayca teslim olmaya başladılar. Ruslar yine de m¼¼cadeleden vazgeçmeyerek 30 Mart'ta muhrip ve savaş uaaaklarıyla Giresun'u bombaladılar.³¹⁸

Rus İhtilali İtilaf devletlerini zayıf bir duruma d¼¼ř¼¼rm¼¼řse de Amerika Birleşik Devletleri'nin 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmesi g¼¼c dengesini yine İtilaf devletleri tarafına aaevirdi. 1917 kış mevsiminde Ruslar, 100.000 kadar kayıp verdiler. Buna rağmen mevcutları 190.000 civarındaydı.³¹⁹ Rus ordusu bu dönemde 470 topa sahipti.³²⁰ Yine kuvvetlerini takviye ederek 250.000 asker ve 470 topa ulaştılar. Ancak bu kadar kuvvete rağmen kendilerini yeterli g¼¼rmediklerinden ve fazla bir kuvveti besleyemediklerinden herhangi bir taarruza girişemediler.³²¹ Kerenski H¼¼k¼¼meti işbaşına gelince önce Grand¼¼k Nikola'nın yerine Kafkas Ordusu Komutanlığı'na Yudenii'i tayin etti. Fakat Yudenii de Bolşevik olmadığından g¼¼revinden alınarak yerine Pirjevalski tayin edildi.³²² Nisan ayına gelindiğinde iki taraf arasındaki baskınlar eski şiddetini kaybetti. Hatta 8 Nisan'da Rus askerleri beyaz bayrak aaarak "Yakında sulh olacak" şeklinde bağırdılar.³²³ Bu olaylar, ordudaki disiplinsizliğin g¼¼stergesiydi. Rusya'da iktidara gelen Kerenski H¼¼k¼¼meti, orduda r¼¼tbe ve işaretlerin, subayların apoletlerinin kaldırılmasını istemekteydi. Önce geri hizmetteki birlikler arasında disiplinsizlik baş g¼¼stermiř ve firarlar başlamıştı.³²⁴ T¼¼rk ve Rus siperleri arasında değişik diyaloglar yaşanmakta, Rus askerlerinin beyaz bayrak aaamasına benzer şekilde T¼¼rk askerleri de siperlerin ¼¼st¼¼ne

---

³¹⁷ Sanders, **a.g.e.**, s. 192

³¹⁸ aaakmak, **a.g.e.**, s. 259

³¹⁹ aaakmak, **a.g.e.**, s. 260, Guze, **a.g.e.**, s. 97, Larşer, **B¼¼y¼¼k Harbde T¼¼rk Harbi**, C. II, s. 275, **Kafkas Cephesi 3nc¼¼ Ordu Harekatı**, C. II, s. 413

³²⁰ Larşer, **B¼¼y¼¼k Harbde T¼¼rk Harbi**, C. II, s. 275

³²¹ aaakmak, **a.g.e.**, s. 260, Guze, **a.g.e.**, s. 97

³²² aaakmak, **a.g.e.**, s. 260, Belen **1917 Yılı**, s. 200-201, Larşer, **B¼¼y¼¼k Harbde T¼¼rk Harbi**, C. II, s. 277

³²³ aaakmak, **a.g.e.**, s. 260, Belen, **1917 Yılı**, s. 200-201

³²⁴ Larşer, **B¼¼y¼¼k Harbde T¼¼rk Harbi**, C. II, s. 277, Kurat, Ruslara esir d¼¼řen T¼¼rk askerlerinin ifadesine dayanarak T¼¼rk ordusunda maneviyatın tamamen kırıldığını, savaşın herkesi bıktırdığını, soğuk ve aalık y¼¼z¼¼nden askerin kaaaarak aa gerilere gittiğini belirtmektedir. Kurat, **a.g.e.**, s. 301

Rusça “*mir(barış)*” yazılı plakalar koymaktaydılar.³²⁵ 1917 yılı Mayıs ayında Dersim bölgesi halkı, Ruslar aleyhine harekate giriştiler. Bu harekatta başarı sağlayarak Ruslara ciddi kayıplar verdirdiler. Dersim bölgesinin tamamen Türk tarafına geçmesiyle bu bölge Ruslara karşı kapatılmış oldu.³²⁶

III. Ordu bu dönemde iâşe problemini çözmeye çalışmaktaydı. Vehip Paşa 10 Şubat 1917’de Akdağ, Boğazlıyan, Mecitözü ve Osmancık kazalarının aşarını almak için başvurmuştu.³²⁷ Yine bu konuda 15 Ekim 1917’de Dahiliye Nezareti’nden gönderilen şifrede ordunun mübayaası için mutasarrıflıklara gerekli emrin tebliğ edildiğine yer verilmişti.³²⁸

Rusya’da ihtilalin başlamasıyla birlikte asker arasında disiplin iyice bozuldu. Askerler komutanlarına tepki göstermeye, onları dinlememeye ve açıklıktan şikayet etmeye başladılar. Hatta subaylarını öldürmeye kalkmaları üzerine bazı subaylar Türk tarafına sığınmaya başladılar. Erzincan batısında Kırınhan civarında “*Yakında sulh olacak ve Türklerle düşmanlığımız yoktur, tarafeyn ateş etmesinler*” diye bağırarak Rus askerleri Türk tarafıyla konuşmak istediler.³²⁹

22 Teşrinievvel 1333 (22 Ekim 1917) tarihinde Vehip Paşa, mirlivalıktan feriklik rütbesine terfi ettirildi.³³⁰

İhtilal sonrasında Rus ordusunda büyük bir gevşeme yaşandı. Kafkasya’da Bolşevik ve Menşevikler barış yapılmasını istemekte, bir taraftan da askerler kendilerini aç bırakan komutanlarına karşı tepki göstermekteydiler. 1917 yılı kışında 100.000 askerin ölmesi Kafkas ordusunda da olumsuz etkiler meydana getirmişti. Bir süre sonra Rus ordusunda rütbeler, subay apoletleri kaldırılmış, askeri komiteler kurulmuş, askerler arasında disiplinsizlik artmaya başlamıştı. Askeri komiteler karargahlara emir vermekte, istemedikleri generallerin değiştirilmesini

³²⁵ Kurat, **a.g.e.** , s. 301

³²⁶ Çakmak, **a.g.e.** , s. 260-261, Belen, **1917 Yılı**, s. 203

³²⁷ **BOA**, DH. ŞFR. , Dosya No: 71, Gömlek No: 239, Tarih: 17/Ra/1335(Hicri)

³²⁸ **BOA**, DH. ŞFR. , Dosya No: 80, Gömlek No: 211, Tarih: 29/Z/1335(Hicri)

³²⁹ Çakmak, **a.g.e.** , s. 261

³³⁰ **BOA**, DÜİT, Dosya No: 7, Gömlek No: 76, Tarih: 5/M/1336(Hicri) Bkz. **Ek: 21**), **Askerlik Safahat Belgesi**, Aynı iradeyi seniye ile Cemal Paşa birinci ferikliğe, Mahmut Kamil Paşa da ferikliğe terfi etti. Bu sırada Sadrazam Talat Paşa, 2 Ekim 1917’de III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, VII. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa’ya “*arz-ı teşekkür ve bil-mukâbele beyan-ı tebrikât eylerim efendim*” şeklinde teşekkür göndermiştir. **BOA**, DH. ŞFR. , Dosya No: 80, Gömlek No: 16-1, Tarih: 15/Z/1335(Hicri)

istemekteydiler.³³¹ Bolşevikler, 7 Kasım 1917’de Rusya’da iktidarı tamamen ele geçirerek Sovyet Hükümeti’ni kurdular. Sovyet Hükümeti “*ilhaksız tazminatsız barış*” sloganından hareketle Osmanlı topraklarının paylaşılması için Rusya ile İngiltere, Fransa arasında yapılan gizli anlaşmaları açıkladığı gibi İttifak devletleriyle savaşa son vermek için de girişimlere başladı.³³² 7 Kasım 1917’de Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmeleri durumun daha da kötüleşmesiyle sonuçlandı. Önce cephe gerisindeki kuvvetler, daha sonra da cephedeki birlikler firar etmeye başladılar. Askerler trenlere zorla binerek cepheyi terk ederek Rusya’ya dönmeye çalıştılar. Aralık ayı itibariyle 6. Kolordu, 1. ve 4. Kolordular cepheyi terk ettiğinden geriye sadece 2. ve 5. Kolordular kaldılar. Rus subayları da erlerle birlikte geri çekilmekteydi. Aralık ayında 200.000 askerin firarından sonra Rus kuvvetlerinin sayısı 40.000 kişi kalmış, pek çok malzeme ve 100.000 hayvan terk edilmişti.³³³ Çanakkale’de verilen kayıplara rağmen Türk ordusunun mevcudu 1915 Kasım ayında 800.000 kadardı. Bu mevcut 1 Mart 1917’de 400.000’e indi ve bir daha da daha yüksek bir sayıya ulaşması mümkün olmadı. Allen-Muratoff, 1915 Kasım ayı ile 1917 Mart ayı arasında geçen dönemdeki kayıpların 300.000’inin Ruslara karşı yapılan muharebelerde verildiğini ileri sürmektedir. Bu rakama salgın hastalık, firariler ve esirler dahildir.³³⁴

3.4.7. Erzincan Mütarekesi

7 Kasım 1917’de Lenin taraftarları Kerenski’ye karşı başarılı olarak Rusya’ya egemen oldular.³³⁵ Sovyet Hükümeti, 26 Kasım 1917’de Alman Orduları Doğu Cephesi Komutanlığı’na başvurarak ateşkes teklifinde bulundu. Bunun üzerine 2 Aralık’ta başlayan görüşmeler sonunda 4 Aralık 1917’de ateşkes yapıldı. 15 Aralık 1917’de de Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Brest-Litovsk’da bir ateşkes yapıldı. Türk tarafı adına Zeki Paşa’nın imzaladığı bu ateşkes, Sovyet Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ilk resmi antlaşma

³³¹ Belen, **1917 Yılı**, s. 2040-205

³³² Halil Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, İstanbul, İdil Yayıncılık, 2010, s. 88-89

³³³ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 278, Belen, **1917 Yılı**, 205

³³⁴ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 409

³³⁵ Çakmak, **a.g.e.**, s. 266

oldu.³³⁶ Vehip Paşa, karşısındaki Rus kuvvetlerini ateşkese razı etmek için değişik yollara başvurmayı tercih etmişti. Vehip Paşa, öncelikle cephenin değişik yerlerine ateşkeden bahseden mektuplar göndermişti. Bu mektuplar bazı yerlerde ilgiyle karşılanmış, bazı yerlerde ise mektuplara ateşle karşılık verilmişti. Görüşülen yerlerdeki Rus askerleri komutanları aleyhinde tepki göstermekte ve onları ateşkese zorlayacaklarını belirtmekteydiler.³³⁷ Vehip Paşa bir taraftan da “Mükaleme Heyeti” oluşturarak Rus birliklerine göndermiş ve Avrupa cephelerinde yaşananları ve Rusların kendi ülkelerinde ortaya çıkan gelişmeleri anlatmaya çalışmıştır.³³⁸ Bu çalışmalar başarılı olmuş, 25 kadar Rus askeri Türk tarafına gelerek kendi komutanlarına güvenleri kalmadığından bizzat bilgi almak istemişlerdir. Bu sırada sadece 17. Fırka'nın sol cenahı ile 37. Fırka cephesinde çatışmalar yaşanmaktaydı.³³⁹

Enver Paşa Vehip Paşa'ya yapılacak mütarekenin esaslarını bildirmişti: Rus kuvvetleri Rus sınırı gerisine çekilecek, Türk ordusu bu kuvvetleri takip etmeyecek, bölgede idare ve asayiş için Türk hükümet memurları ve yeterli sayıda jandarma müfrezeleri kademeli olarak Rusların tahliye ettiği yerlere girecekti.³⁴⁰ Vehip Paşa, ateşkes şartlarını içeren mektubu 7 Aralık 1917'de Rus Orduları komutanına göndermişti.³⁴¹ Vehip Paşa ateşkesle ilgili gelişmelerden Enver Paşa'yı sürekli haberdar ediyor, bir taraftan da Türk heyetine “*bütün teferruatıyla lazım gelen talimatı*” veriyordu.³⁴² Başkomutanlık Vekaleti 16 Aralık 1917'de Kafkas Ordular Grubu'nu kaldırarak bu görevlerin III. Ordu Komutanlığı tarafından yapılacağını bildirmiştir. Bunun üzerine II. Ordu karargahı Halep'e gitmiş, Türk-Rus mütareke görüşmeleri de III. Ordu Komutanlığı tarafından yürütülmüştür.³⁴³

Brest-Litovsk'da yapılan anlaşmaya göre; Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaşın bitmesi ve Kafkas cephesindeki ateşkes hükümlerinin belirlenmesi için ayrı

---

³³⁶ Kurat, a.g.e. , s. 331-332, Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1999, s. 77

³³⁷ **ATASE**, BDH, Klasör: 524, Dosya: 2044, Fihrist: 1-1, **ATASE**, BDH, Klasör: 524, Dosya: 2044, Fihrist: 1-2

³³⁸ **ATASE**, BDH, Klasör: 524, Dosya: 2044, Fihrist: 5

³³⁹ **ATASE**, BDH, Klasör: 524, Dosya: 2044, Fihrist: 5-1

³⁴⁰ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 423-424

³⁴¹ **ATASE**, BDH, Klasör: 524, Dosya: 2044, Fihrist: 1-4, Vehip Paşa bu sırada “Kafkas Orduları Grubu Kumandan Vekili” görevini de üstlenmişti.

³⁴² **ATASE**, BDH, Klasör: 524, Dosya: 2044, Fihrist: 4

³⁴³ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 425

bir anlaşma yapılması gerekiyordu. Bunun için Rusların işgali altında bulunan Erzincan'da Türk ve Rus temsilciler bir araya geldiler. Türk tarafının temsilcileri; III. Ordu Kurmay başkanı Miralay Ömer Lütfi Bey başkanlığında, Binbaşı Hüsrev Bey ve Yüzbaşı Yakup Bey'den oluşmaktaydı.³⁴⁴

Vehip Paşa Enver Paşa'ya "*Bir dakika tehiri caiz değildir*" notuyla gönderdiği raporda; Rus temsilcilerinin bağımsız olarak Kafkasya Hükümeti adına hareket ettiklerini, yapılacak ateşkesin İran cephesi için de geçerli olmasını istediklerini, Karadeniz'deki filo Kafkas Hükümeti'ne bağlı olmadığından bu konuda yetkileri olmadığını söylediklerini bildirmiştir.³⁴⁵ Enver Paşa ise Osmanlı Hükümeti'nin Kafkasya Hükümeti'ni tanıyıp tanımadığı konusunda zaman olmadığını, kendisinin bir asker olması yönüyle aldığı talimata göre hareket ettiğini belirtmiştir. Türk heyetine sonradan Rus Heyetini sadece "*Rus Kafkas Orduları Kumandanı*" olarak tanımları, bundan başka bağımsız bir "*Kafkas hükümeti*" veya başka bir adla görüşmemeleri emredilmiştir. Bu görüşmede Rus temsilcileri Petzenger, Arşak Cemalyan, Vederenski olup başlarında Maver-i Kafkas Kurmay Başkanı General Major Vişinski bulunmuştur.³⁴⁶ Müzakerelere başlanmasıyla birlikte 15 Aralık'tan itibaren Refahiye-Erzincan arasında bulunan çeteler ve birlikler de Erzincan yönüne doğru çekileceklerdi.³⁴⁷ Vehip Paşa 15 Aralık 1917'de görüşmelerin başlamasıyla birlikte bütün ordu cephesinde ateşkes uyulduğunu bildirmekteydi.³⁴⁸ Enver Paşa, mütareke görüşmelerinin yapıldığı sırada bir taraftan da ateşkes sonrası için tedbirler almaya çalışmaktaydı. Çünkü ateşkesle birlikte orduların ilerleyişi duracak, hareket etme imkanları kalmayacaktı. Bunun için Vehip Paşa'ya gönderdiği şifrede; II. Ordu'nun Diyarbakır istikametine yürüyeceğini, III. Ordu'dan da kuvvetli topçu ve

³⁴⁴ Kurat, **a.g.e.**, s. 332, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 425-426, Enis Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları**, Ankara, TTK yayınevi, 2002, s. 163

³⁴⁵ **ATASE**, BDH, Klasör: 152, Dosya No: 681, Fihrist No: 1, 1-2, **ATASE**, BDH, Klasör: 524, Dosya: 2044, Fihrist: 6-3, 6-4, N. Fahri Taş, **Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk**, Ankara, y.y., 1996, s. 26-27

³⁴⁶ Taş, **a.g.e.**, s. 27-29

³⁴⁷ **ATASE**, BDH, Klasör: 152, Dosya No: 681, Fihrist No: 2

³⁴⁸ **ATASE**, BDH, Klasör: 152, Dosya No: 681, Fihrist No: 2-1

cephane kollarının takviye için 21. Fırka ile birlikte Sivas'a doğru hareket etmesi emrini veriyordu.³⁴⁹

Görüşmeler sonunda 18 Aralık 1917'de Ruslarla Osmanlı Devleti arasında Erzincan Mütarekesi yapıldı.³⁵⁰ Vehip Paşa Başkomutanlık Vekaleti'ne, mütareke hükümlerinin Ruslar tarafından her yere ulaştırıldığını bildirmektedir.³⁵¹ Buna göre ateşkes, 18 Aralık 1917'den itibaren geçerli olacak, iki taraf arasında düşmanca hareketler duracak, iki taraf arasında ateşkes için sınırlar belirlenecek, herhangi bir askeri yer değiştirme yapılmayacak, askeri birlikler buldukları yerlerde kalacak, takviye almayacak, taarruz hazırlığı yapılmayacak, keşif hareketlerinde bulunulmayacak, anlaşmazlık durumunda iki tarafın temsilcileri bir araya gelerek problemi halledeceklerdi.³⁵² Aslında Erzincan'daki antlaşma sadece iki ordunun da aşmayacağı çizgiyi belirlemekte, asıl konular olan petrol, hammadde kaynakları, Elviye-yi Selase (Üç vilayet: Kars, Ardahan, Batum) ve Kafkasya ile ilgili problemlere çözüm getirmemekteydi. Diğer taraftan İstanbul'un bundan sonra işgal altında bulunan Doğu Anadolu topraklarının kurtarılmasını ilk hedef olarak belirlemesi, Almanya ile görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.³⁵³

Bu mütarekeye göre II. ve III. Ordu ile Rus ordusu arasında sınırlar belirlendi.

1. Donanmalar sahile 6 milden daha fazla yaklaşmayacak.

2. Osmanlı hattı: Munzur-Katırtepe-Mercan dağları-Finolar-Mustafa bey Konağı-Zağki-Erik dağı-Göllerçili-Sağnis-Oğnut-Şerafettin dağları-Burhan gediği-Soluk köprüsü güneyi-Murat çayı-Kertakom-Azakpor-Mişağşin-5. Tümen siperleri-Erik dere ağzına kadar Van gölü güney sahili-Kavalşahab dağı-Arıkom-Şikan doğusunda 2.400 rakımlı Tepe-Buradan Çölemerik(Hakkari) yönü.

³⁴⁹ ATASE, BDH, Klasör: 152, Dosya No: 681, Fihrist No: 3, 3-1, 3-2, Enver Paşa daha sonra Zeki Paşa'dan gelen telgraf doğrultusunda bu emrin geri alındığını bildirmiştir. ATASE, BDH, Klasör: 152, Dosya No: 681, Fihrist No: 3-3

³⁵⁰ ATASE, BDH, Klasör: 524, Dosya: 2044, Fihrist: 8, Kurat, **a.g.e.**, s. 332, Belen, **1917 Yılı**, s. 205, Mehmed Emin, **a.g.e.**, s. 12, Kılıç, **a.g.e.**, s. 100-101

³⁵¹ ATASE, BDH, Klasör: 152, Dosya No: 681, Fihrist No: 6-14

³⁵² ATASE, BDH, Klasör: 152, Dosya No: 681, Fihrist No: 6-1, 6-2, 6-3, Kurat, **a.g.e.**, s. 333-334, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 426-427, Taş, **a.g.e.**, s. 30-33,

³⁵³ Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1979, s. 13-14

3. Rusların hattı: Kıran dağı-Akbaba-Silbos dağı-Akdağ-Köşmer dağı-Şeytan dağları-Çoris dağı-Bağçe-İzrak(Kertakom doğusu)-Muhacir köy-Belican sağ tarafı-Van gölüne kadar Rus siperleri-Akdamar adası-Bentanis deresi-2.800 rakımlı tepe-Sarı dağ.³⁵⁴

Erzincan Mütarekesi aslında Sovyet Hükümeti ile değil, merkezin tanımadığı “*Mavera-i Kafkas Konfederasyonu*” ile yapılmıştır. Sovyet liderler bu sırada Kafkas cephesindeki kuvvetlerin yerinde tutulmasını, Rus askerlerin cepheyi bırakıp gitmemelerini, “Ermeni” halkın kendisini idare edecek duruma gelinceye kadar Rus kuvvetlerinin kalmasını istemekteydiler.³⁵⁵ Ruslarla yapılan ateşkesin fazla bir anlamı yoktu. Çünkü dağılmakta olan Rus ordusu için ateşkes bile bir fırsat oluşturdu. Rus ordusu büyük bir çözüme yaşamasına rağmen bunu haber alamayan Türk ordusu harekete geçmedi. Rus ordusunun cephedeki çözülmesi Kasım ayında başlamasına rağmen Türk ordusu aktif hareketlerde bulunmadı. “... *Rus Ordusunun kendi kendini tahrip etmekte olması karşısında onun tam inhilalini beklemek, sulh isteyen Rus erlerini muharebeye zorlamamak ihtiyatlı bir hareket olmuştur. Ancak, 1 nci ve 4 ncü Rus Kolorduları tamamiyle dağılıp yerlerini Ermeni birlikleri almağa başladığı zaman Erzurum istikametinde taarruza geçmek, müttefiklerimizin de kabul ettiği mütarekeyi yaparken Rusların, buldukları hatlarda kalmasını değil, daha müsait şartlar ileri sürmek lazımdı.*” 18 Aralık’ta yapılan Erzincan Mütarekesi, Rusların geri çekilme sürecini hızlandırdı. Ateşkes sonrasında Rus kuvvetleri büyük gruplar halinde Güney Kafkasya’ya doğru dönmekte, Rus Kafkas Komutanlığı da geri çekilen bu kuvvetlerin iaşeleri, geriye nakilleri ve bu bölgede konaklamaları için tedbirler almaktaydı. Ateşkes sonrasında istifa eden General Perjevalski’nin yerine bir “Başkomutan” değil, “*Güney Kafkasya askerlik işleri komiserlik işleri komiserlik müşaviri*” olarak General Liyetinski tayin edildi. Bu durum Rus ordusunun artık bir güç olmaktan çıktığını gösteriyordu.³⁵⁶

Mart İhtilali sonrasında Kafkasya halkının önemli bir kısmı Çarlık Rusyasına bağlı kaldı. Fakat bölgenin Rus olmayan halkı “muhtar idare” kurma eğilimine

³⁵⁴ ATASE, BDH, Klasör: 152, Dosya No: 681, Fihrist No: 6-5, 6-6, 6-7, 6-8, Belen, 1917 Yılı, s. 205, *Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı*, C. II, s. 427-428, Çakmak, a.g.e. , s. 266-267

³⁵⁵ Kurat, a.g.e. , s. 333, Bal, a.g.e. , s. 89-90

³⁵⁶ Belen, 1917 Yılı, s. 206-207, Larşer, *Büyük Harbde Türk Harbi*, C. II, s. 278

girdiler. Bolşevikler bu eğilime sıcak bakarak bölge halkına yönetime katılma yetkisi tanıdılar. 1917 yılı Aralık ayında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’da mahalli kongreler kurularak mahalli yönetimi üstlenmek üzere “*Milli Komiserlikler*” oluşturulması kararlaştırıldı. Bu komiserliklerin ortak işlerini düzenlemek için de “*Güney Kafkasya Komiserliği*” kurularak başına Gürcü kökenli Gegeçkori tayin edildi. Ayrıca Kafkasyalı erlerden milli kuvvetler oluşturulmasına başlandı. Gürcüler 10.000 kişilik kuvvet topladılar. Ermeniler, Rus silah ve malzemelerinden yararlanarak üç tümen kurdular. Azeriler Ruslardan yeterince yardım görmediklerinden ancak bir süvari birliği ile zayıf birkaç milis kuvveti oluşturabildiler. İtilaf Devletleri, Rusya’nın çökmesiyle birlikte ortaya çıkan boşluğu Ermeni ve Gürcü kuvvetleriyle doldurarak Türk ordusunun ilerleyişini durdurmak ve Bakü petrolü başta olmak üzere bölgenin ekonomik kaynaklarını ele geçirmek istediler. Gürcü ve Ermenileri destekleyerek, onları Erzincan’da yapılan ateşkesi tanımamaya teşvik ettiler. Azeriler Türklerin bölgeye gelmesini istemekte, Gürcüler tarafsız kalmayı tercih etmekteydiler. Hatta Gürcüler Türklerin ilerlemesi halinde Batum’un kendilerinde kalması için Almanya ile müzakereye giriştiler. Rusların terk ettikleri bölgeleri Ermeniler tutmaya başladılar. Ermeniler, Doğu Anadolu ve Kilikya’nın kendilerine verilmesini istiyorlardı.³⁵⁷

3.5. III. ORDU’NUN İLERİ HAREKATI

3.5.1. 1918 Yılı Başında Kafkas Cephesi’nin Durumu ve Ermenilerin Yaptığı Katliamlar

Ruslarla yapılan Erzincan Mütarekesi’nden sonra cephede aylar önce başlayan hareketsizlik kesin bir duruma gelmiş, iki taraf kuvvetleri arasındaki düşmanlık sona ermişti. Hatta yüzlerce Rus askeri, Türk tarafına çay içmeye bile gelmekte ve dostça ilişkiler kurmak istemekteydiler.³⁵⁸ Diğer taraftan Kafkas Cephesi’nde bulunan Rus kuvvetleri dağılmış, Anadolu topraklarını terk ederek Kafkasya ve Rusya içlerine doğru akmaktaydı. Türk ordusu Rus ordusunun bu durumundan haberdar değildi. Zaten iki taraf arasında Erzincan Mütarekesi

³⁵⁷ Allen-Muratoff, a.g.e. , s. 427, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 279, Belen, **1917 Yılı**, s. 207

³⁵⁸ Kazım Karabekir, **Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu**, İstanbul, Coşkun Matbaası, 1939, s. 7

yapıldığından silahlı bir çatışma yoktu.³⁵⁹ Rus askerleri gruplar halinde silahlarını, makineli tüfeklerini, hatta toplarını bırakarak iç kısımlara doğru çekilmekte, onların boşalttığı yerlere hakim olan Ermeniler de yerli Müslüman halkı öldürmeye başlamaktaydı.³⁶⁰ Türk ordusu ise hareket kabiliyetini kaybetmiş, kış hareketına göre donatımı yapılmadığından bulunduğu yerde bile iaşesi zorlukla sağlanıyordu. Bu durum Türk ordusunun ileri bir hareketi ancak bahar ayları için planlamasına neden olmuştu.³⁶¹ Sovyet makamları, Rus işgali altında bulunan bölgelerde Ermeni Milis kuvveti oluşturmaya başladı. Bu kuvvetler, sözde Ermeni halkı Kürtlerin saldırılarından korumak amacına yönelikti. Asıl amaçları ise kısa zamanda Ermenileri silahlandırmak ve Rus subaylarının önderliğinde bir Ermeni ordusu kurmaktı. Bu sırada Ermeni Sovyetleri de oluşturulacaktı. Lenin bu faaliyetlere çok önem vermekteydi. Sovyetler, bölgenin Türklere bırakılmaması için ellerinden gelen her şeyi yapmak niyetindeydiler.³⁶²

III. Ordu karargahı Rus kuvvetleri hakkında kesin bilgilere sahip değildi. Rus mütareke heyetinden, Rusların elinden kurtularak geri dönen esirlerden ve çeşitli istihbarat faaliyetlerinden bilgi alınmaya çalışılmış, fakat net bilgiler elde edilememişti.³⁶³ 1918 yılı başlarında Rus kuvvetlerinin geri çekildikleri, çok az Rus subay ve erlerinin kaldığı, asıl itibariyle boşaltılan yerlerde Ermeni kuvvetlerinin bulunduğu dair haberler alınmaktaydı. Ermeniler Rusların boşalttığı yerlerde katliamlara başlamışlar, bunu haber alan Vehip Paşa, Rus Ordusu Komutanı Odişelitze'ye başvurarak olayların önünü almasını istemişti. Fakat, Odişelitze'nin gerek Güney Kafkasya Hükümeti, gerekse Ermeniler üzerinde bir yaptırım gücü söz konusu değildi.³⁶⁴ III. Ordu Komutanlığı'nın raporuna göre Ermenilerin hedefi; Van,

---

³⁵⁹ Fahri Belen, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1967, s. 149(Bundan sonra Belen, **1918 Yılı** olarak kısaltılacaktır.) **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 437, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 283

³⁶⁰ Pomiankowski, **a.g.e.**, s. 293-294, Mehmed Emin, **a.g.e.**, s. 13

³⁶¹ Belen, **1918 Yılı**, s. 149, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 283, Larşer açıklık, malzeme eksikliği ve muharip kuvvetin azlığına rağmen Rusların geri çekilmesinden dolayı III. Ordu'nun moralinin gayet yüksek olduğu düşüncesindedir. Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 283

³⁶² Kurat, **a.g.e.**, s. 339

³⁶³ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 437

³⁶⁴ Belen, **1918 Yılı**, s. 149, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 437-438

Bitlis, Muş, Erzurum’u da içine alacak şekilde Güney Kafkasya’da özerk bir Ermeni yönetimi kurmaktı. Daha önce Trabzon’u isteyen Gürcüler bu emellerinden vazgeçerek Batı Kafkasya bölgesini almakla yetinmişlerdi. Gürcü ve Ermenilerin ittifak yaptıkları zannedilmekteydi.³⁶⁵ Ermeniler 1915’de yapılan tehcir ve ileri sürdükleri katliamların intikamını almak bahanesiyle Rus işgal bölgesindeki Müslüman halka karşı büyük bir katliama giriştiler. O sırada ortaya çıkan kargaşa ortamı, Rus kuvvetlerinin geri çekilmesi, Ermeni ve Hıristiyan köylerine Kürtler tarafından yapılan baskınları ileri sürerek imha hareketlerine başladılar.³⁶⁶ Ermenilerin halka zulmetmeye ve katliamlar yapmaya başladıkları haberinin alınması üzerine III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, yaşanan olayları protesto etmek için Rus ve Gürcü makamlarına mektup yazarak duruma müdahale etmesini istedi. Vehip Paşa’nın bu konudaki ilk yazısı 22 Ocak 1918 tarihliydi ve Ermenilerin halka yaptıkları zulmün hemen durdurulmasını istiyordu.³⁶⁷ Vehip Paşa, 29 Ocak 1918 tarihinde de Rus Kafkas Orduları Başkomutanı General Prejevalski’ye yazdığı mektupta; Rus ordularının işgali altında olan beldelerde Ermeniler tarafından “tebaa-i İslamiye”ye karşı “zulüm” yapıldığını, haber alınan bazı olayları aktarma ihtiyacı duyduğunu belirtmekte ve örnekler vermektedir. Ermeniler Erzincan’ın Anasıl(Zazalar) köyünden Kara Mehmet’in oğlu ve dört arkadaşını parçalamışlar, Demirciler civarında Kürt Mehmet Ağa’ya saldırmışlar, bir kadını zorla götürmüşler, Belediye Katibi Mehmet Efendi’yi esir aldıkları gibi annesi, eşi ve dört yaşındaki çocuğunu parçalamışlar, Mezrea Köyü’nde Hüseyin oğlu Dursun’u ve Paçenç’li Mahmut oğlu İsmail’i öldürmüşler, Kaleraş Köyü’nü basarak on yedi kişiyi ellerini bağlayıp kurşuna dizmişlerdi.³⁶⁸ Vehip Paşa’nın mektubuna göre olaylar sadece Erzincan’la sınırlı kalmamıştır. Rus askerine ait elbiseleri giyen Ermeniler, 7 Ocak 1918 tarihinde Karadeniz sahilinde Ful kasabasında elliye yakın kadın ve erkeği Trabzon yönüne götürmüşler, Kızılağaç Köyü’nde iki kişinin cesedi elleri ve kolları bağlı bir şekilde bulunmuş, Rumların da desteğiyle Ful kasabasında rastgele açılan

³⁶⁵ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 438, Karabekir, **Erzincan ve Erzurum’un Kurtuluşu**, s. 73-74

³⁶⁶ Kurat, **a.g.e.** , s. 461

³⁶⁷ Kurat, **a.g.e.** , s. 465

³⁶⁸ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Aralık 1982, Yıl: 31, Sayı: 82, Belge no: 1851, s. 271-272

ateş sonucu dört kişi öldürülmüştür. Yine Rus askeri elbisesi giyen Ermeni ve Rumlar Nefs-i Şarlı, Akkilise ve İnesil’de halkı katletmişler, mal ve eşyalarını yağmalamışlar, elli kişilik bir Ermeni çetesi Ardasa(Torul)’yı basarak kasabayı yağmalamışlar, çarşığı da yakmışlardır.³⁶⁹ Vehip Paşa’ya hitaben Rus Komutan Odişelitze tarafından 6 Şubat 1918 tarihinde gönderilen telgrafta; 15/16 Ocak 1918’de “*güya Müslümanların Erzincan’da bir ihtilal çıkaracağı*” dedikoduları üzerine evlerde arama yapılmak istenmiş, aramaya karşı çıkan Müslüman halk ile askerler arasında çatışma çıkmıştı. Odişelitze, her iki taraftan ölen ve yaralanan olduğunu bildiriyor ve yaşanan olaylardan dolayı özür diliyordu.³⁷⁰ Vehip Paşa ile Odişelitze arasında bundan sonra da Ermeni zulmü konusunda çeşitli yazışmalar yapılmış, olaylarda asıl sorumluların Ermeniler olduğu bildirilmiş, ileri hareket sırasında da Ermeni vahşeti konusunda Başkomutanlık Vekaleti bilgilendirilmiştir.³⁷¹ Kazım Karabekir de Refahiye’de Kolordu Komutanı olarak bulunduğu sırada, işgal altında bulunan yerlerin kaçan halkından Ermeni zulmüne dair pek çok olay dinlemiştir. 650 Türk Ermeniler tarafından yol inşaatı bahanesiyle götürülmüş ve bunlardan bir daha haber alınamamıştır. Cami ve evler yakılmakta, kadın ve çocuklar vahşice zulümlere uğramaktadır.³⁷²

3.5.2. 1918 Yılı Başında İki Taraf Ordularının Durumları

1918 yılı başında II. Ordu, Bitlis-Muş-Boğlan-Oğnut-Kığı-Pülümür güneyi hattında bulunmaktaydı. Fakat II. Ordu karargahı Halep’e nakledilmişti. Şubat ayında ileri hareket başladığında II. Ordu’ya bağlı olarak sadece Ali İhsan Paşa(Sabis) komutasındaki 4. Kolordu bu bölgede bulunmaktaydı. Harekat başlayınca 4. Kolordu da III. Ordu emrine verildi.³⁷³ Vehip Paşa komutasındaki III. Ordu ise, Kemah-Şiran-Alucra-Tirebolu hattının doğusunda bulunmaktaydı.³⁷⁴

³⁶⁹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Aralık 1982, Yıl: 31, Sayı: 82, Belge no: 1851, s. 272

³⁷⁰ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Aralık 1982, Yıl: 31, Sayı: 82, Belge no: 1857, Arşiv No: 4/3671, Dolap No:163, Klasör No: 2907, Dosya No: 440, Fihrist No: 12-14, s. 314, ayrıca **ATASE**, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 1-13

³⁷¹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Aralık 1982, Yıl: 31, Sayı: 82, Belge no: 1858, 1860, 1862,1863, s. 315-346

³⁷² Karabekir, **Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu**, s. 77-78

³⁷³ Belen, **1918 Yılı**, s. 150, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 440-441, Pomiankowski, **a.g.e.**, s. 293

³⁷⁴ Belen, **1918 Yılı**, s. 150, Pomiankowski, **a.g.e.**, s. 293, Mehmed Emin, **a.g.e.**, s. 13

Karargahı Suşehri'nde bulunan III. Ordu'nun kuruluşu şu şekildeydi:

1. Kafkas Kolordusu: Albay Kazım Karabekir komutasında bulunmakta ve 9. , 10. ve 36. Tümenlerden meydana gelmekteydi.³⁷⁵ 1. Kafkas Kolordusu, Erzincan'ın batısındaki dağlarda Refahiye ve Kemah doğusundaki geçitleri kapsamaktaydı. 36. Tümen Kemah, 9. Tümen Refahiye doğusundaydı. Kolordu karargahı Refahiye'de bulunmakta, 10. Tümen de ihtiyat olarak burada tutulmaktaydı.³⁷⁶

Kazım Karabekir 28 Ocak 1918'de Refahiye'ye ulaşarak görevine başlamıştı.³⁷⁷ Karabekir, birliklerini teftiş ettiği sırada subay ve komutanların Şubat ayı olmasına rağmen kaputlarını giymediklerini ve soğuktan üşüdüklerini görmüş, bu durumun nedenini sorunca *“Ordu kumandanı Vehib Paşa teftişlerde kaputlarımızı çıkarmaklığımızı emretmişlerdi... Titriyoruz. Hastalananlarımız da oluyor. Fakat belki siz de ordu kumandanı gibi istersiniz diye kaputlarımızı çıkardık...”* cevabını almıştır.³⁷⁸ Vehip Paşa'nın Kazım Karabekir'i önceki tecrübelerinden dolayı özellikle tercih ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1. Kafkas Kolordusu Komutanlığı için kendisinden uygun bir komutan bulamadığını anlatmış, Manastır'daki günlerini hatırlatarak orada Rum ve Bulgar çetelerle yaptığı mücadelede kazandığı tecrübeyi burada Ermeni çetelere karşı kullanacağını, çok iyi tahkim edilmiş olan *“Erzurum'u da Çanakkale ve Kutelamare'de kazandığı tecrübelerle kurtarabileceğini söylemiş,...Manastır'da seni tanıdığım gibi Çanakkale'de Kerevizdere'de de daha iyi gördüm. Haydi bakalım. İşte meydan!”* demiştir.³⁷⁹

2. Kafkas Kolordusu: Yakup Şevki Paşa komutasında, 5. , 11. ve 37. Tümenlerden oluşmaktaydı. Bu Kolordu, 5. ve 11. Tümenle Şiran doğusu-Canboğultepe-Nezir dağı-Sakmantepe hattında, 37. Tümenle sahil bölgesinde, Tirebolu'ya kadar Harşit deresi batısında bulunmaktaydı. 2. Kafkas Kolordusu'nun karargahı Alucra'da bulunmaktaydı. Ancak ihtiyat kuvvetleri yoktu.

4. Kolordu: 5. ve 12. Tümenlerle Van Gölü Güney Müfrezesi ve milislerden meydana gelmekteydi. 4. Kolordu bir müfreze ile Van Gölü güneyinde, 5. Tümen

³⁷⁵ Belen, **1918 Yılı**, s. 150-151, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 441, Kazım Karabekir bu göreve tayini 31 Kanunuevvel 1333(31 Aralık 1917) tarihinde Vehip Paşa tarafından bildirilmiştir. Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 9

³⁷⁶ Belen, **1918 Yılı**, s. 151, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 441

³⁷⁷ Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 63

³⁷⁸ Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 78

³⁷⁹ Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 81-82

Bitlis'te ve bir müfreze ile Muş'ta, 12. Tümen Çapakçur(Bingöl)'da bulunmaktaydı. Ayrıca Dersim(Tunceli)'in kuzey geçitlerinde birer tabur ve topçu ile takviyeli aşiret kuvvetlerinden meydana gelen Doğu ve Batı Dersim müfrezeleri bulunmaktaydı.³⁸⁰

III. Ordu birlikleri bir yıldan beri dinlenmiş, moral ve malzeme yönüyle savaşın başından bu yana en iyi duruma ulaşmışlardı. Fakat her tümede ancak ortalama 5.000 süngüye sahip muharip kalmıştı. Vehip Paşa'nın kuvvetleri ihtiyatlarla beraber 45.000-50.000 asker ve 160 topa sahipti.³⁸¹ III. Ordu'nun asıl ilerleme hattını(Erzincan-Erzurum) oluşturan 1. Kafkas Kolordusu'nun muharip kuvveti 498 subay, 11.390 muharip piyade, 98 makineli tüfek, 46 toptu. 1. ve 2. Kafkas Kolordularının 1918 yılında cephede kullandıkları tüfek sayısı 20.026, makineli tüfek 186, top 151'dir. 4. Kolordu'nun taburları da 150-300 askere sahipti. Kuş uçuşu 650 kilometre olan bu geniş cephede muharip kuvvetlerin mevcudu ancak 30.000'di.³⁸² Ulaştırma araçlarının olmaması, bölgede Nisan sonuna kadar kış mevsiminin devam etmesi nedeniyle ağır topçu birliklerinin, hatta sahra topçu taburlarının hareketi çok zordu. Hayvan yokluğundan dolayı dağ toplarının bir kısmı geride bırakılacaktı. Eldeki hayvanlar beslenme yetersizliğinden dolayı çok zayıftılar.³⁸³

Türk ordusu karşısında çok az Rus kuvveti kalmış, Rusların boşalttığı yerler Ermenilerin kontrolüne girmişti. Ermeni kuvvetleri bir avcı tümeni, üç piyade tugayı, üç süvari alayı olmak üzere 36 tabur, 15.000 süngüden oluşmakta, geri hizmetlerle beraber 50.000 kişiyi bulmaktaydı.³⁸⁴ Ermeni kuvvetleri içinde Erzincan, Erzurum, Van ve Eleşkirt Ermenilerinden "Gönüllü" birlikler meydana getirildi. Ermeni Milli Ordusu 16.000 piyade, 1.000 süvari ve 4.000 kadar milis kuvvetinden meydana geliyordu.³⁸⁵ Ermeni kuvvetlerinden üç alaylı bir grup merkez Erzincan olmak üzere Fırat havzasında, üç alaylı bir grup Murat havzasında, iki alaydan oluşan bir grup da Van çevresinde bulunmaktaydı. Erzurum ve Kars'ta müstahkem mevki birlikleri,

³⁸⁰ Belen, **1918 Yılı**, s. 150-151, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 441

³⁸¹ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 428-429

³⁸² **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 441-442, Fahri Belen ise 1. Kafkas Kolordusu'nun mevcudunu 1178 subay ve memur, 25.000 insan, 94 makineli tüfek ve 53 top olarak vermektedir. Belen, **1918 Yılı**, s. 151

³⁸³ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 437-438

³⁸⁴ Belen, **1918 Yılı**, s. 151, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 442

³⁸⁵ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 427, Kurat, **a.g.e.**, s. 463

Erivan'da bir piyade, Tiflis'te bir piyade ve süvari alayı vardı. Bu sırada Ermeniler, üç piyade alayı daha toplamaya çalışmaktaydılar.³⁸⁶ Rus ordusunda tam bir “anarşi” yaşanmaktaydı. Subayların asker üzerinde bir otoritesi kalmamış, askerin de subaylarına karşı güveni tamamen kaybolmuştu. Rus kuvvetleri ellerindeki araziye tahliye etmeye başlamışlar, Rus birliklerinin yerini de Ermeni ve Gürcüler almaktaydı.³⁸⁷ III. Ordu Komutanlığı'nın 9 Şubat 1918 tarihli hareket emrine göre; Erzincan çevresinde 100 kadar süvari olmak üzere en fazla 3.000, Fem'de 300, Tercan'da 200, Bayburt'ta 800 kadar Ermeni, Cevizlik'te 300 kadar Gürcü, Trabzon'da 400 kadar Ermeni bulunmaktaydı. Erzurum'da ise geriye gönderilmeyen 2.000 kadar er ve 12 küçük top bulunmaktaydı.³⁸⁸

3.5.3. III. Ordu'nun 1877 Sınırına Kadar İleri Harekatı

3.5.3.1. İleri Harekata Karar Verilmesi ve Hazırlıklar

Ruslar işgal ettikleri Osmanlı topraklarını terk ederek geri çekilirken, cephe gerisinde yer alan Kafkas topraklarında da önemli gelişmeler yaşanıyordu. Petersburg'ta ortaya çıkan Bolşevik İhtilali'nden yararlanmak isteyen Kafkas halkı, Rus boyunduruğundan kurtulmaya çalışıyordu. Bu sırada Rus askerinin geri çekilmesiyle yaşanan otorite boşluğundan dolayı yağmacı ve başıbozuk askerlere karşı tedbir alınması gerekiyordu. Kafkasya'da yer alan üç topluluk 1917 yılı sonunda Rusya'dan bağımsızlık talebinde bulundular. Bu topluluklardan Gürcüler, savaşın başlamasından itibaren Almanya'ya yaklaşarak bu sayede bağımsız olmayı amaçladılar. Ermeniler, İtilaf devletlerinin müttefiki olarak hareket ederek İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımlarıyla Kafkasya ve Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeni topluluklarını birleştirerek bağımsız bir devlet kurmaya çalışmaktaydılar. Türklere en yakın olan ve aynı dili konuşan Tatarlar(Azeriler) ise, Rus boyunduruğundan kurtulmanın tek çaresinin Türklerle işbirliği yapmak olduğunu düşünmekteydiler.³⁸⁹

III. Ordu'nun ileri harekatı için karar verilmesinde; Azerbaycan ileri gelenlerinden Naki Keykurun ile daha önce Ruslara esir düşen ve geri dönüşte de

³⁸⁶ Belen, 1918 Yılı, s. 151, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 442

³⁸⁷ ATASE, BDH, Klasör: 152, Dosya No: 681, Fihrist No: 8-8, 8-9

³⁸⁸ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 442-443

³⁸⁹ Pomiankowski, a.g.e. , s. 294-295

Azerbaycan'da kalan Süvari Teğmeni Hüsametdin Bey'in çok önemli bir rolü olmuştur. Azerbaycan'da duruma çare arayan Milli Komite ileri gelenleri Gence'de bir toplantı yapmış ve Baku'nun işgalden kurtarılması için mutlaka Türk ordusuna ihtiyaç olduğunu, bunun için bir heyet göndererek Osmanlı Devleti'nden yardım istenmesini kararlaştırmıştı.³⁹⁰ Heyete Naki Bey'le beraber “*çoktan beri Türkiye'ye gitmek isteyen*” Hüsametdin Bey seçilmiş ve 1918 yılının Ocak ayında yola çıkmışlardı.³⁹¹ Naki ve Hüsametdin Beyler önce Batum'a gelerek Rus askerlerinin çekilmesinden sonra Türk çetelerinin Rum köylerini basmaya başlamaları üzerine yaşanan olayları yerinde görme bahanesiyle “*Cemiyet-i Hayriye*” adına görevli olarak Trabzon'a doğru yola çıkmışlardır. Trabzon'a geldiklerinde Rumlar tarafından karşılanarak Metropolithane'ye götürülmüşler ve Metropolit Hrisantos ile görüşmüşlerdir. Hrisantos bu özel görüşmede kendilerine; Vehip Paşa ile mektuplaştığını, Vehip Paşa'nın kendisine yazdığı mektupta Rusların terk edecekleri silah, cephane ve erzağın korunmasını rica ettiğini belirtmiştir.³⁹² Naki ve Hüsametdin Beyler Giresun üzerinden Suşehri'ne giderek Vehip Paşa ile görüşmüşlerdir. Naki Bey'i Vehip Paşa'nın “*duruşu, bakışı, çevikliği, azameti ve edası*” çok etkilemiş, ancak konuşma ilerledikçe şaşırmıştır. Vehip Paşa kendisine, “*Ben bir buçuk yıldır Kafkas cephesi kumandanıyım. Kafkasyalıları tetkik ettim, öğrendim. Siz Kafkasyalılar da biz Arnavutlar gibi temizliği seviyorsunuz. Bu pis Türk neferlerini, hem de bu kılıkta Kafkasya'ya sokamam.*” demiştir.³⁹³ Hüsametdin Bey'in önce Vehip Paşa'ya takdim ettiği, daha sonra da Naki Bey tarafından Enver Paşa'ya götürülen raporda şu bilgiler yer almaktaydı:

1. Cephede düzenli bir Rus kuvveti kalmamıştır.
2. Azerbaycan'dan geçerek Rusya'ya gitmek isteyen Rus askerlerinin trenleri yerli halk tarafından durdurularak silahları alınmaktadır.
3. Azerbaycanlılar milis teşkilatı kurmakta, silahlanma işini Rus askerlerinin silahlarını alarak çözmektedirler.

³⁹⁰ Naki Keykurun, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları**, İstanbul, Ekspres Matbaası, 1964, s. 54, Hüsametdin Tugaç, **Bir Neslin Dramı**, Ankara, Mars Matbaası, 1966, s. 156-157

³⁹¹ Keykurun, **a.g.e.**, s. 56-57, Hüsametdin Bey Vehip Paşa'nın Harp Okulu komutanlığı sırasında yaverliğini de yapmıştır. Keykurun, **a.g.e.**, s. 61, Tugaç, **a.g.e.**, s. 163

³⁹² Keykurun, **a.g.e.**, s. 58-61, Tugaç, **a.g.e.**, s. 158-163

³⁹³ Keykurun, **a.g.e.**, s. 64

4. Ermeni ve Bolşeviklerin planı Baku'dan başlayarak bütün Azerbaycan'a taarruz etmektir.

5. Ermeni Taşnak Komitesi, Rus ordusunun terk ettiği bölgelerde *“bir tek İslam bırakmamak”* için toplu katliam planı yapmışlardır. Taşnak Mavzerist Tugayı bu bölgelerde cinayetler işlemektedir.

6. Rus ordusu tahliye ettiği yerlerde pek çok yiyecek, giyecek, savaş araç gereçleri bırakmıştır.

7. Ordu bir an önce harekete geçmelidir. Harekat ne kadar geç başlarsa Ermenilerin giriştiği toplu katliamlar da o kadar fazla olacak, Ruslardan kalan cephane ve erzak da imha edilecektir. Vehip Paşa bu raporun takdimi üzerine Hüsamettin Bey'e; *“... Bu raporunla orduya büyük hizmet etmiş oluyorsun. Ruslar hakkında bu kadar açık ve kesin bilgi ilk defa elimize geçiyor. Biz Mayıs ortalarından sonra ancak ileri bir hareketi düşünmekte idik. Şimdi tekerlek dönmez. Noksanlarımızı tamamlamak lazımdır”* cevabını vermişti. Vehip Paşa'nın noksanların tamamlanması şeklindeki cevabı karşısında Hüsamettin Bey; ileriye atılacak her adımda bol bol yiyecek, giyecek, nakil araçları, cephane ve ordu için gerekli olan her şeye ulaşılacağını, Rusların terk ettiği ulaştırma araçları, atlar ve mekkarelerin başı boş kaldığını anlatmış ve sonunda, *“... İleri hareket gecikirse her şey imha edilebilir, insanlar da birlikte.”* sözüyle, ikna etmeye çalışmıştır. Vehip Paşa, Enver Paşa ile uzun telgraf görüşmelerinden sonra Hüsamettin Bey'i çağırarak *“Tatlı bir Yanya şivesiyle ve kelimelere bastırarak askerce...”* yapılacak hareketin bu rapora göre düzenleneceğini açıklamış, Hüsamettin Bey'i de bölgeyi iyi tanımasından dolayı alıkoymuştur.³⁹⁴ Vehip Paşa Naki Bey'e de Enver Paşa'nın acilen kendisini beklediğini söylemiş ve İstanbul'a doğru yola çıkarmıştır.³⁹⁵ Vehip Paşa, Hüsamettin Bey ve Naki Keykurun'dan aldığı bu bilgileri Başkomutanlık Vekaleti'ne göndermiştir. Vehip Paşa, *“Sahilden Trabzon'a ve buradan da Ardasa'ya gitmiş olan bir zabıt ahval-i dahiliye hakkındaki...”* görüşlerini; Ermeniler ve Gürcülerin birlikte harekete karar verdikleri, Rusların askerlerini tahliye ederken bir de bunlarla uğraşamayacakları şeklinde özetlemiş ve kendi düşüncesini de Ermeni ve Gürcü birliklerinin işgal altındaki

³⁹⁴ Tugaç, a.g.e. , s. 169-171

³⁹⁵ Keykurun, a.g.e. , s. 64, Tugaç, a.g.e. , s. 171

yerleri iade ettirinceye kadar Türk ordusunu bir hayli uğraştıracakları şeklinde belirtmiştir.³⁹⁶ Enver Paşa da Rus kıtalarının geriye çekileceği düşüncesine iştirak ettiğini II. ve III. Ordu'ya bildirmiştir.³⁹⁷ Nitekim Ocak ayı başından itibaren II. Ordu cephesi ve III. Ordu cephesinde de Kelkit batısından itibaren birçok Rus alayının geri çekildiği bildirilmiştir.³⁹⁸ Naki Bey İstanbul'da Talat Paşa, Enver Paşa ve Halil Bey(Menteşe) ile görüşerek durumu anlatmış, Hüsametdin Bey'in hazırladığı raporu takdim etmiş ve yardım istemiştir.³⁹⁹ Hatta Kafkasya'ya gidecek ordunun başına Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın geçmesini teklif etmiş, İstanbul'da Padişah Vahdettin'le de görüşmüştür.⁴⁰⁰

III. Ordu Komutanlığı 23 Ocak 1918 tarihinde emrindeki kolordulara, işgal altında bulunan yerleri geri alınması için her an ileri hareketin başlayabileceğini, kolordulara bir hareket emri verildiğinde üçüncü gün bütün birlikleriyle harekete geçmeleri gerekeceğinden hazırlıkların buna göre yapılmasını bildirmiştir.⁴⁰¹ Bu plana göre, II. ve III. Ordu birlikte hareket edecek, hareket ise 5 Şubat 1918'de başlayacaktı.⁴⁰² Vehip Paşa 29 Ocak 1918 tarihinde kolordulara gönderdiği emirde *"Ruslarla mütareke ahkâmının hattı fasıl kısmı, çekilmeleri nedeniyle bozulmuştur"* demiş, yine de ateşkesin diğer hükümlerine uyularak karşılaşılabilecek Rus askerlerine düşman şeklinde davranılmamasını istemiştir. Aynı emirde yapılacak harekate ne kadar askerin katılacağını, ne kadar iaşe taşınabileceğini ve ihtiyat olarak ne kadar kuvvet ayrılabilceğini sormuştur.⁴⁰³

Vehip Paşa, Rusların geri çekilme hareketlerini ve bunun sonucunda ortaya çıkan durumu yakından izlemekte ve Başkomutanlık Vekaleti'ni bilgilendirmekteydi. Alınan istihbarat bilgilerine göre; Rusların 1.Kafkas Kolordusu'nun 4. Türkistan Fırkası karargahı 12 Ocak'ta Erzurum'a hareket etmiş, Erzincan'da geriye sadece 150 Rus askeri kalmıştır. Ancak Erzincan'da asker kıyafetli, genç ve ihtiyar 1.000

³⁹⁶ ATASE, BDH, Klasör: 152, Dosya No: 681, Fihrist No: 8-8, 8-9

³⁹⁷ ATASE, BDH, Klasör: 152, Dosya No: 681, Fihrist No: 8-16

³⁹⁸ ATASE, BDH, Klasör: 152, Dosya No: 681, Fihrist No: 9

³⁹⁹ Keykurun, a.g.e. , s. 67

⁴⁰⁰ Keykurun, a.g.e. , s. 71-72

⁴⁰¹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 440, Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 74

⁴⁰² ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 8, 8-9, 8-11

⁴⁰³ Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 74

kadar Ermeni gönüllüsü görülmüştür. Muntazam bir teşkilata sahip olan Ermenilerin başında “*Taşnak rüesasından Murat*” bulunmaktadır. Erzincan’da Ermeniler İslam ahaliye tecavüz etmekte, gizlice katliamlara girişmektedirler. Ermeniler bu dönemde Erzincan’da yoğun bir propaganda faaliyetine girişmişler, kendilerini çok güçlü göstermeye çalışmışlardır. Yakında Amerika’dan 20.000 gönüllünün geleceğini, Ermeni Hükümeti adına da “*külliyetli miktarda nakit paranın*” gönderildiğini iddia ederek propaganda yapmışlardır.⁴⁰⁴ Ermeniler bir taraftan da bu bölgenin kendilerine verildiği propagandasını yapmaktaydılar.⁴⁰⁵ Vehip Paşa bir süre sonra Rusların Erzurum’daki birliklerini de Kafkasya içlerine nakletmeye başladıklarını bildirmiştir.⁴⁰⁶ Vehip Paşa aynı dönemde ileri hareketin başlamasıyla birlikte karşılaşılabilecek Ermeni ve Gürcü kuvvetlerinin durumunu Başkomutanlık Vekleti’ne rapor etmekteydi. Bu raporlar sadece 1914 veya 1877 sınırını kapsamamakta, daha ileri bölgeler hakkında da bilgiler verilmekteydi. Nitekim Vehip Paşa 37. Kafkas Fırkası cephesine iltica eden Rus gambotu Rolf’un askerlerinden aldığı bilgileri aktarmakta ve Tiflis civarında iki Ermeni fırkasının bulunduğunu, ancak Ermenilerin henüz kolordu teşkilatına sahip olmadıklarını, topçu kuvvetlerinin de kurulmaya çalışıldığını, teşkilatın Rus teşkilatı örnek alınarak yapıldığını bildirmekteydi. Yine Rolf mürettebatından alınan bilgilere göre; Gürcülerin Tiflis’te iki piyade alayı, bir süvari bölüğü, bir cebel topçu livasına sahip olduklarını, gerek Gürcü, gerekse Ermenilerin Rus askerlerini birliklerine kabul etmediklerini, Tiflis’teki Ermeni ve Gürcü kıtalarının Kafkas Ordusu Başkomutanlığı’na bağlı olduğunu belirtmekteydi. Vehip Paşa şifresinin sonunda cepheden çekilen Rusların yerine Ermeni ve Gürcü birliklerinin yerleşeceğini ilave etmekteydi.⁴⁰⁷ Vehip Paşa’ya göre kaybedilen yerlerin geri alınması için yapılacak harekatta “*Gürcü ve Ermenilerle döğüşmek*” zorunda kalınacağından, Ermeniler ve Gürcüler teşkilatlarını tamamlamadan bir an önce hareket kararı verilmeliydi.⁴⁰⁸ Hüsametdin Bey’den aldığı bilgilerle Enver Paşa ile görüşen Vehip Paşa, ileri harekate karar vermiş ve Başkomutanlık Vekaleti’nin de

⁴⁰⁴ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 1-12

⁴⁰⁵ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 4-3

⁴⁰⁶ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 1-13

⁴⁰⁷ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 4, 4-1

⁴⁰⁸ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 6-1, 15-1

onayını almıştı. Enver Paşa III. Ordu'yu hareket konusunda serbest bırakmakta, fakat ilerlemeyle beraber duraklamaların olmaması, iaşe sıkıntısı yaşanmaması, ileri hedeflerin buna göre belirlenmesi, orduya daha önceden verilen 120 yük otosundan başka yeni araç verilemeyeceğini bildirmekteydi. Ayrıca 15. Piyade Tümeni'nin III. Ordu'ya ne zaman gönderileceğinin belli olmadığını, 3.000 kişilik ikmal kuvvetinin vapurla Giresun'a gönderildiğini, bu kuvvetin 12 Şubat'ta Giresun'da olabileceğini, hareketin bu tarihe kadar ertelenmesini istemiştir.⁴⁰⁹ Giresun'a çıkacak, karargahı olmayan ve genellikle ikmal erlerinden oluşan 123. Piyade Alayı 2. Kafkas Kolordusu'na bağlı 37. Kafkas Tümeni'nin emrine verildi.⁴¹⁰

Vehip Paşa'nın ileri harekate karar verdiği sırada Rusların çekilmesi devam etmekteydi. Bölge halkı da yaşanan gelişmeleri bildirmeyi bir görev saymaktaydı. Nitekim Kelkit'ten "*ahali-yi İslamiye*" adına gönderilen bir kişi; 5. Türkistan Fırkası'nın bütün alaylarının Bayburt veya Trabzon'a çekildiğini, bölgede çoğunluğunu Gürcülerin oluşturduğu bir Türkistan alayının kaldığını, giden alayların yerlerini Gürcüler ve Ermenilerin aldığını, Ermenilerin de Erzincan'a gittiklerini söylemiştir. Yine aynı kişi Ermenilerin Erzincan'da Müslüman halka zulme başladıklarını, bundan dolayı da Tatar(Azeri) subayların buna karşı çıkarak Ermenilerle mücadeleye giriştiklerini belirtmekteydi.⁴¹¹ İleri hareket öncesinde 24 Ocak 1918'de Heyet-i Teftişiyeye Müdüriyeti Umumisi'nden Hamit Bey'in Vehip Paşa'nın yanına tayin edildiği bildirilmiş,⁴¹² Dahiliye Nezareti'nden 2 Şubat 1918'de gönderilen şifrede, "... *istirdadda yapılacak muamelatın esasatını şimdiden tayine lüzum olduğu...*" belirtilmişti.⁴¹³ Dahiliye Nezareti'ne vekalet eden Cemal Paşa da III. Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya 4 Şubat 1918 tarihinde "*Arazi-i meşgulenin muamele-i teslimi tarafeyn kumandanları arasında icra edilmek zaruretine binaen idare-i mülkiyenin tesisine kadar ordu kumandanına müzaheret etmek üzere Meclis-i Vükelaca bu memuriyete Hamid Bey'in tayini Nezaretçe kararlaştırılmıştır. Teferruata aid bazı müzakerat ve muamelatın*

⁴⁰⁹ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 10-1, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 443, Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 87

⁴¹⁰ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 11-1, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 443, Giresun'a ileri hareketle ilgili takviye için, ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 16-2, 16-4, 16-15

⁴¹¹ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 4-2

⁴¹² BOA, DH. ŞFR. , Dosya No: 83, Gömlek No: 153, Tarih: 14/R/1336(Hicri)

⁴¹³ BOA, DH. ŞFR. , Dosya No:84 , Gömlek No:1 , Tarih: 20/R/1334

hitamında müşarünileyh hareket edecek ve zat-ı alilerine malumat eyleyecektir efendim” şeklinde bilgi vermiştir.⁴¹⁴ 14 Şubat 1918’de ise Hamit Bey’in mülkiye müfettişi ile beraber hareket etmek üzere olduğu, kendisinin Samsun veya Ulukışla yolunu mu tercih etmesinin uygun olacağı sorulmuştur.⁴¹⁵ 18 Şubat tarihinde Hamit Bey’in Erzincan Mutasarrıfı Eşref Bey’le birlikte Ulukışla üzerinden yola çıktığı bildirilmiştir.⁴¹⁶

Vehip Paşa, 24 Ocak 1918’de Başkomutanlık Vekaleti’ne gönderdiği şifrede; Erzincan’daki Rus ordugahıyla altı gündür haberleşemediğini, bundan dolayı Rus karargahının geriye gittiği düşüncesinde olduğunu bildiriyordu. Rusların geri çekilmesinden sonra Erzincan’da kalan Ermenilerin Sivaslı Murat önderliğinde katliamlara giriştiğini bildiren Vehip Paşa, geniş bir harekate seri bir şekilde başlanmasını ve bütün kuvvetlerin ileri gitmesini teklif ediyordu.⁴¹⁷ Vehip Paşa 1 Şubat 1918’de Başkomutanlık Vekaleti’ne gönderdiği şifrede; ileri hareket öncesinde şimdiye kadar alınan bilgilere göre; Erzincan’da Rus askerlerinin kalmadığını, Bayburt’taki Rusların da geri çekildiğini, burada Arşak adında birinin komutasında bir Ermeni taburu bulunduğunu, Gümüşhane ve Ardası’da da Rusların kalmadığını, Trabzon’da toplanan Rusların da nakledilmeye çalışıldığını bildirmekteydi. Erzurum’la ilgili ise bilgi alınamamıştı.⁴¹⁸

Kelkit’teki Rus Kolordu Komutanı’nın buradan ayrılması ve bölgede Rus askeri kalmaması üzerine 5 Şubat 1918 tarihinde Kelkit geri alındı. Böylece Kelkit kurtarılan ilk yer oldu.⁴¹⁹ III. Ordu ileri hareket öncesinde ciddi bir iaşe sıkıntısı çekmekteydi. Rusların Köse’de ellerinde bulunan erzağı satmak istediği haber alınınca 1.500 altına bütün erzak satın alındı.⁴²⁰ Vehip Paşa 8 Şubat 1918’de, Rusların Erzincan ve Kelkit’ten hiçbir tarafla haberleşme imkanlarının olmadığını, hatların tamamen bozuk olduğunu, Kemah ve Çardaklı Boğazı’ndan başlayacak hareketi haber almalarının mümkün olmadığını, sadece 37. Kafkas Fırkası’nın

⁴¹⁴ BOA, DH. KMS. , Dosya No: 46/1, Gömlek No: 47, Tarih: 5/M/1336(Hicri)

⁴¹⁵ BOA, DH. ŞFR. , Dosya No: 84, Gömlek No: 58, Tarih: 3/Ca/1336(Hicri)

⁴¹⁶ BOA, DH. ŞFR. , Dosya No: 86, Gömlek No: 106, Tarih: 7/Ca/1336(Hicri)

⁴¹⁷ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 8, 8-1

⁴¹⁸ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 15, 15-1

⁴¹⁹ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 23, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 443-444

⁴²⁰ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 444

sahilden yapacağı hareketi haber alabileceklerini bildiriyordu.⁴²¹ III. Ordu hareket emrini 9 Şubat 1918 günü yayınladı. Ancak iaşe ve ulaştırma araçlarının yetersizliğinden dolayı hareketin iki kademe olarak yapılması kararlaştırıldı. Harekatın ilk aşamasında 1. ve 2. Kafkas Kolorduları Tercan-Bayburt-Of hattını izleyecekler, 4. Kolordu da Malazgirt-Hınıs hattını tutacaktı.⁴²² Vehip Paşa yayınladığı emirde Ruslarla imzalanan Erzincan Mütarekesi'nin yürürlükte olması nedeniyle ileri hareket esnasında Mütareke hükümlerine uyulacağını, Rus birlikleriyle her türlü çatışmanın yasak olduğunu, sadece Mütareke'nin "*hatt-ı fasıl(ara hat)*" maddesinin geçersiz olduğunu bildirmiştir.⁴²³

3.5.3.2. Erzincan'ın Geri Alınması

İleri hareket 12 Şubat 1918 tarihinde başladı. 1. Kafkas Kolordusu Erzincan, 2. Kafkas Kolordusu Bayburt yönünde harekete geçti. 2. Kolordu'nun Tirebolu'da bulunan 37. Tümen'inin de 123. Alay'ın katılımından sonra Trabzon yönüne ilerlemesi planlanmıştı. 2. Kafkas Kolordusu'nun karşısında sadece çeteler bulunuyordu. Bu kolordu 36. Tümeniyle Kemah-Erzincan, 9. Tümeniyle Refahiye-Erzincan yolunu takip edecek, Dersim müfrezeleri de Erzincan ve Sansa Boğazı yönüne ilerleyecekti. 10. Tümen ise Refahiye'de ihtiyat olarak kalacaktı.⁴²⁴ 4. Kolordu da Van Gölü Müfrezesi'ni takviye ederek Malazgirt-Hınıs hattına ilerleyecekti.⁴²⁵ Bu sırada Erzincan'da Ermenilerin 1 piyade alayı, bir süvari bölüğü, 2 batarya ve Ermeni gönüllüleri bulunmakta, başlarında da Fransız asıllı bir komutan olan Albay Morel görev yapmaktaydı.⁴²⁶ Türk kuvvetleri çok zayıf bir savunmayla karşılaşarak Erzincan Ovası'na girdiler. Ermeni kuvvetleri savunmayı Erzincan'ın batısında hazırlamışlardı. 13 Şubat 1918 günü yapılan taarruz başarılı oldu ve

⁴²¹ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 16-21

⁴²² **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 444, Belen, **1918 Yılı**, s. 150-151

⁴²³ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Aralık 1982, Yıl: 31, Sayı: 82, Belge no: 1856, s. 307-310

⁴²⁴ Belen, **1918 Yılı**, s. 151-152, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 444, Mehmed Emin, **a.g.e.**, s. 13

⁴²⁵ Mehmed Emin, **a.g.e.**, s. 13

⁴²⁶ Belen, **1918 Yılı**, s. 152, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 445, Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 116, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Aralık 1982, Yıl: 31, Sayı: 82, Belge no: 1865, Arşiv No: 4/3671, Dolap No:163, Göz No: 1, Klasör No: 2908, Dosya No: 444, Fihrist No: 16-2, s. 354-356

Erzincan bir buçuk yıl süren işgalden sonra Türk kuvvetleri tarafından kurtarıldı.⁴²⁷ Muharebede iki şehit, 8 yaralı verildi, fakat “*hasta ve mevzii donuk*” olarak 547 kişi hastaneye gönderildi.⁴²⁸ Ermenilerin kaybı da 100 kadar olmuştu.⁴²⁹ Türk ordusu Erzincan’da bol miktarda yiyecek, 4.016 tüfek, 3 top, 25 bomba topu, 1 makineli tüfek, 321 sandık cephaneye, çok sayıda malzeme ve dolu ambarlar ele geçirdi.⁴³⁰ Vehip Paşa Erzincan’da ele geçirilen iaşe ile ilgili olarak; “*Erzincan’da etlik ve yemeklik konservelerden kolordunun takriben bir aylık iaşesine vefa edecek mevadd-ı iaşe ile kolordunun dört aylık sabununu, iki aylık kadar çayı bulundu... Erzincan Ovası’nın pekiyi bir surette zer’ edildiği anlaşılmaktadır*” demektedir.⁴³¹ Ermeni çetelerinin büyük bir kısmı Mamahatun yönüne kaçmayı tercih etmişlerdi.⁴³²

Yarbay Halit Bey komutasındaki Doğu ve Batı Dersim Müfrezeleri Sansa Boğazı’nı tutarak Ermenilerin geri çekilme yolunu kestiler. Geri çekilen Ermenilerden 6 top, 2 makineli tüfek, 6 otomobil ve 50 araba alındı. Ermeniler perişan bir şekilde Mamahatun yönüne çekildiler.⁴³³ Kazım Karabekir, Sansa Boğazı hareketi için iki müfrezeyi tek komutanlıkta toplamış ve başına Batı Dersim Müfrezesi Komutanı Halit Bey’i tayin etmişti. Bunun üzerine “*kıdem*” olarak daha üstün olan Doğu Dersim Müfrezesi komutanı Lütfi Bey kuvvetlerini bırakarak Erzincan’a gelmişti. Bu durum Sansa hanlarında kuşatılan Ermeni askerlerin kaçmalarına neden olmuştur.⁴³⁴ Ermeni kuvvetleri Erzincan’ın kaybindan sonra geri çekilmekte, Ermeni halkta kabileler şeklinde Erzurum yönüne doğru yürümektedir. Kış mevsiminde yapılan bu yolculuk bir taraftan yolların karlı oluşu, diğer taraftan da hızla ilerleyen Türk süvarisinin baskısı nedeniyle çok zorlu geçmekteydi.⁴³⁵ Ermeni kuvvetleri takviye kuvvetlerle yeni bir savunma hattı oluşturmak yerine

⁴²⁷ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 32-5, Allen-Muratoff, a.g.e. , s. 429, Belen, 1918 Yılı, s. 152, Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı, C. II, s. 446, Karabekir, Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu, s. 95

⁴²⁸ Belen, 1918 Yılı, s. 152, Karabekir, Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu, s. 102

⁴²⁹ Karabekir, Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu, s. 106

⁴³⁰ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 41, Belen, 1918 Yılı, s. 152, Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı, C. II, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 446, Karabekir, Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu, , s. 103-104

⁴³¹ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 41

⁴³² ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 37

⁴³³ Belen, 1918 Yılı, s. 152-153, Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı, C. II, s. 447-448

⁴³⁴ Karabekir, Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu, , s. 108

⁴³⁵ Allen-Muratoff, a.g.e. , s. 429, Karabekir, Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu, s. 119-120

Erzurum'a ulaşarak şehrin tahkimatı sayesinde savunma yapmayı tercih etmişlerdi. Nitekim bu kuvvetler 24 Şubat 1918'de Erzurum'a varmışlar, Mamahatun ve Bayburt yönlerini tutmak için sadece iki tabur geride bırakılmıştı.⁴³⁶

12 Şubat'ta 123. Alayın Giresun'a çıkarılması tamamlanınca 37. Tümen, Trabzon'a doğru ilerlemeye başladı.⁴³⁷ 37. Kafkas Tümeni, 15 Şubat 1918'de Vakfikebir'i, 11. Kafkas Tümeni de Gümüşhane ve Ardasu(Torul)'yu geri aldı.⁴³⁸

Türk kuvvetleri Erzurum yönüne ilerlemeye devam ederek 22 Şubat 1918'de Ermeniler tarafından tamamen yakılan Mamahatun'u,⁴³⁹ 25 Şubat'ta Aşkale'yi geri aldılar.⁴⁴⁰ Ermeniler çekilirken hem Mamahatun'u, hem de yol güzergahındaki erzakı yakmışlar, Erzurum yönünde ilerleyen 1. Kafkas Kolordusu bir miktar konserve, çay, üç buçuk ton erzak, tahkimat malzemesi ve çok sayıda cephane ele geçirebilmişti.⁴⁴¹ Türk ordusu ilerlemeye devam ederken bir taraftan da Ermenilerin Müslüman halka yaptıkları katliamlarla karşı karşıya geliyordu. 17 Şubat 1918'de Dahiliye Nezareti'nden Vehip Paşa'ya gönderilen şifrede; Rusların tahliye ettikleri mıntikalarda Ermeni askerinin ve özellikle Ermeni çetelerinin Müslüman halka karşı katliamlara başladıkları, "*bu fecai ve mezalimin delail vesaikinin inkar kabul etmez bir şekilde mecmu'...*" olarak elde edilecek fotoğraflarla birlikte gönderilmesi istenmiş ve bunların bir kitap şeklinde yayınlanacağı bildirilmiştir.⁴⁴²

III. Ordu ilerlemeye devam ederken, Enver Paşa da Kafkasya üzerine yapılacak sefer için hazırlık yapmakta, III. Ordu'dan da gönüllü olarak gitmek isteyen subayların Trabzon'da toplanmasını istemekteydi.⁴⁴³ III. Ordu kuvvetleri Erzurum'a doğru ilerlemekte, fakat bu sırada üç tehlike ile uğraşmaktaydılar. Birincisi açlık tehlikesiydi. Açlığa karşı ordunun iaşesinin mutlaka çözülmesi gerekiyordu. İkincisi Ermeni kuvvetleriydi. Buldukları yerlerde büyük katliamlar

⁴³⁶ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 42-1, Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 121

⁴³⁷ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 16-27, 37, Belen, **1918 Yılı**, s. 153

⁴³⁸ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 47, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 448

⁴³⁹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Aralık 1982, Yıl: 31, Sayı: 82, Belge no: 1864, s. 348-350

⁴⁴⁰ Belen, **1918 Yılı**, s. 153, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 452

⁴⁴¹ Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 138

⁴⁴² **BOA**, DH. ŞFR. , Dosya No: 84, Gömlek No: 73, Tarih: 6/Ca/1336(Hicri)

⁴⁴³ Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 142, Karabekir Vehip Paşa'ya Ermeniler için "düşman" tabiri yerine "eşkıya" denilmesini teklif etmiş ve bundan sonra yazışmalarda "eşkıya" ifadesi kullanılmıştır. Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 112

yaptıklarından hızlı bir şekilde hareket etmek gerekiyordu. Üçüncüsü ise kış mevsiminin ağır şartlarıydı. III. Ordu kuvvetleri artık kış şartlarına alışmaya başlamıştı.⁴⁴⁴

Vehip Paşa, Trabzon'un savaş yapılmadan bir an önce geri alınmasını istiyordu. Bu sırada istihbarat bilgilerine göre Trabzon ve çevresinde bulunan Rusların 5. Türkistan Avcı Tümeni'nin deniz yoluyla geri dönüşü henüz tamamlanmamıştı. Vehip Paşa Trabzon'daki Rus komutanına 37. Tümen Komutanı tarafından bir mektup yazılmasını, Rus kuvvetleri şehri terk eder etmez güvenliğin sağlanması için Türk kuvvetlerinin hemen şehre girmesi gerektiğinden Rus kuvvetlerinin Değirmendere tarafına çekilmesi, Türk kuvvetlerinin de Soğuksu bölgesine yerleşeceğinin bildirilmesini istemişti. Bu sırada Trabzon'da 2.500 Rus, 1.200 Gürcü, 300 Ermeni askeri bulunmakta ve iki vapur hava şartlarından dolayı hareket edememekteydi. Ermeni, Gürcü ve Ruslardan oluşan bir tabur Soğuksu'yu işgal etmişti. 37. Tümen Komutanı, Vehip Paşa'nın Rus Komutanına yazılmasını istediği mektubu göndermiş, Trabzon'daki silah ve cephanenin bedeli ödenmek üzere Türk tarafına bırakılmasını istemişti. Ruslar cevaplarında Trabzon'u terk etmek niyetinde olduklarını, ancak silah ve cephaneyi bırakmak istemediklerini bildirdiler.⁴⁴⁵ Başkomutanlık Vekaleti, Trabzon yönündeki hareketin geçici bir süre için de olsa durdurulmasını uygun bulmuyordu. Vehip Paşa ise olaysız bir şekilde Trabzon'u ele geçirmek için beklemeyi daha doğru görüyordu. Ruslarla müzakereler 37. Tümen Komutanı Mustafa Remzi Bey tarafından yürütülüyordu. Ruslar üç günde şehri boşaltamayacaklarını bildiriyor, şehirde Rus askeri varken Türk askerinin şehre girmesine de karşı çıkıyorlardı. Sonunda 23 Şubat 1918'de Trabzon Bolşevik Komitesi şehrin teslimini kabul etmiş, 37. Tümen 24 Şubat 1918 günü şehre olaysız bir şekilde girmiştir. Trabzon'da bulunan Ermeni ve Gürcü kuvvetleri daha önceden şehirden ayrılmışlardı. Trabzon'da kalan 8.000 Rus askeri de önce Değirmendere'de toplanmışlar, Vehip Paşa'nın ifadesiyle *"yapılan hareket Ruslara karşı olmadığından"*

---

⁴⁴⁴ Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 130-132

⁴⁴⁵ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 450

en kısa zamanda denizyoluyla memleketlerine dönmelerine izin verilmiştir.⁴⁴⁶ Vehip Paşa Enver Paşa'ya Trabzon'un geri alınmasını, 24 Şubat günü “*gayet müstaceldir ve zata mahsustur*” notlarıyla “*Trabzon'un şimdi bilahadise işgal edilmiş olduğu maruzdur*” şeklinde haber vermekteydi.⁴⁴⁷ Trabzon kurtulmasına karşılık şehirde çok fazla tahribat vardı. Binalardan geriye kalanlar genellikle Rumlara ait okul, kilise ve evlerdi.⁴⁴⁸ Türk kuvvetleri Trabzon'dan sonra Of'a doğru ilerleyerek burayı da geri aldılar.⁴⁴⁹ 2. Kafkas Kolordusu 20 Şubat 1918'de Bayburt'u kurtardı. Ardından da İspir'e doğru kuvvet gönderildi.⁴⁵⁰ III. Ordu bu ilerleyişiyle 26 Şubat 1918 tarihinde Yeniköy-Aşkale-Of hattına ulaşmış oldu. Aynı gün Yeniköy bir keşif kolu tarafından Ermeni çetelerinden kurtarılmıştır.⁴⁵¹ 2 Mart 1918 tarihinde Başkomutanlık Vekaleti'ne gönderilen yazıda; sahilden gönderilen birliklerin Rize'yi geri aldıkları ve Rusların tamamen Batum istikametinde nakledildiği belirtilmiştir. Yine bu yazıda III. Ordu Komutanlığı Ermeni katliamına yer vermekte, Tazegül ahalisinden otuz kadar kadın, çocuk ve erkeğin katledildiği, yirmi beş erkeğin “bir semti meçhule” götürüldüğünü belirtmekteydi.⁴⁵²

3.5.3.3. Erzurum Muharebesi

Vehip Paşa, işgal altında olan yerlerin kurtarılmasında hareketin merkezini Erzurum'un oluşturduğunu ve buranın kurtarılmasından sonra Van üzerine esaslı bir taarruzun daha kolay bir şekilde yapılacağını düşünmekteydi. Erzurum alınarak emniyet sağlandıktan sonra 4. Kolordu da harekete geçecekti.⁴⁵³ Ruslar Erzurum'u ele geçirdikten sonra batıya karşı da tahkim etmişler, yüzlerce topu kullanacak asker olmadığından 40 Rus subayı ve 400 Rus askeri, bir miktar da Ermeni ile takviye

⁴⁴⁶ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 54, 54-2, 54-4, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekati**, C. II, s. 452-453, Trabzon'daki Rus kuvvetlerini almak için 11 Rus vapuru Trabzon'a gelmiştir. ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 57

⁴⁴⁷ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 54-2

⁴⁴⁸ Ahmet Refik, **Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtıl**, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 1998, s. 22 (Bundan sonra **Kafkas Yollarında** olarak kısaltılacaktır.)

⁴⁴⁹ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 57, Belen, **1918 Yılı**, s. 153, Çakmak, **a.g.e.**, s. 268

⁴⁵⁰ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 57, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Aralık 1982, Yıl: 31, Sayı: 82, Belge no: 1863, s. 341-344, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekati**, C. II, s. 451

⁴⁵¹ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 57, Belen, **1918 Yılı**, s. 153

⁴⁵² **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Aralık 1982, Yıl: 31, Sayı: 82, Belge no: 1867, s. 362-366

⁴⁵³ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya No: 682, Fihrist No: 31-7, 31-8, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekati**, C. II, s. 450

ederek 16 topu kullanılabilir duruma getirmişlerdi. Topçu komutanı Rus Twerdo idi. Ruslar, Ermenilerin katliamlarından dolayı rahatsız olduklarından muharebeye çok istekli görünmüyorlardı. 17 Şubat 1918'de Erzurum'a gelen Ermeni Generali Antranik komutayı üstlendi. Kurmay başkanlık görevini de Rus Albay Zinkiyeviç yerine getirmektedir. Erzurum'daki Ermeni kuvvetleri; Erzincan, Erzurum Ermeni Alayları, 1. Avcı Alayı'ndan 1 tabur, 9 süvari taburu, 3 süvari bölüğü ve 2 dağ bataryasından meydana gelmekteydi. Ermeni birlikleri; 3.100 süngü, 400 kılıç, 8 dağ topu ve Rusların kullandığı 16 topa sahiplerdi.⁴⁵⁴ Bu sırada Erzurum'daki Ermeni kuvvetlerinin sayısı 7.000 olarak tahmin edilmekteydi.⁴⁵⁵

Başkomutanlık Vekaleti, ordunun ileri hareketinin bir an önce gerçekleştirilerek sınıra kadar ulaşılmasını, kısmen eski Kafkasya illerinin geri alınmasını, ordunun büyük kısmı ile Erzurum yönüne yapılacak taarruzda bu konunun dikkate alınmasını istemekteydi. Vehip Paşa ise; ulaştırma araçlarının yetersiz olması, kış şartlarının olumsuz etkisi nedeniyle hareketin geciktiğini ve daha önceden istenen yük otolarının Trabzon'a ulaşmasından dört gün sonra ordunun ilerlemeye başlayabileceğini bildirmekteydi.⁴⁵⁶ Vehip Paşa, 1. ve 2. Kolordular toplandıktan sonra taarruz etmeyi planlamıştı. Buna göre; 1. Kolordu Yeniköy ve güneyinde, 2. Kolordu ise Aşkale ve civarında toplanacaktı. Bu sırada 1. Kolordu'nun 10. Tümeni de 2. Kolordu emrine verildi. 3 Mart 1918'de Erzurum'un 20 kilometre kadar batısında yer alan Ilıca'da Ermenilerle ilk muharebeler başladı. 1. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, müstahkem mevkiin ilerisindeki Ermeni kuvvetine taarruz etme niyetindeydi. Henüz bu Kolordu'nun 9. Tümeni Yeniköy'e, 2. Kolordu'nun da 5. Tümeni Aşkale'ye gelmişti. Vehip Paşa hazırlıklar tamamlanmadan yapılacak bu taarruza karşı çıktı. Çünkü geride kalan 11. Tümen ve 36. Tümen'in gelmesi beklenmekteydi. Karabekir ise bu tümenlerin gelmesi bir haftayı bulacağından eldeki işinin yetmeyeceği endişesindeydi.⁴⁵⁷ Vehip Paşa Kazım Karabekir'i telefonla arayarak *"-Kazım bey, aldın başını gidiyorsun;*

⁴⁵⁴ Belen, 1918 Yılı, s. 153, Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 223-225

⁴⁵⁵ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 454, Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 150

⁴⁵⁶ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 455

⁴⁵⁷ Belen, 1918 Yılı, s. 153, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 460

muvaaffakiyetlerinden memnun olmuyor değilim. Fakat sağ ve sol yanlarındaki kolorduları hizanıza alamıyorum. Ben cephe hattını çiziyorum, sen 60 kilometre ileri fırlıyorsun...” demiştir.⁴⁵⁸ Erzurum üzerine taarruzun başladığı sırada Enver Paşa, Vehip Paşa’ya 3 Mart 1918’de “*akd-i sulhun pek yakın olduğunu*”,⁴⁵⁹ 6 Mart 1918’de ise “*Rusların Kars ve Ardahan civarını terk etmeyi kabul ettiklerini*” bildirmekteydi.⁴⁶⁰ III. Ordu Komutanlığı Erzurum’a karşı 10 Mart 1918’de iki alayla bir keşif taarruzu yapılmasını kararlaştırdı.⁴⁶¹ 1. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, 9. Tümeni tamamen kullanarak dört piyade alayı, 2 avcı taburu, 2 istihkam ve 4 süvari bölüğü ile harekete geçti. Kuvvetlerin toplamı 5.000 tüfek, 45 makineli tüfek ve 26 toptu.⁴⁶²

Vehip Paşa, Erzurum’daki Ermeni liderlerine hitaben yazılan bir beyannamenin gönderilmesini istemişti. Bu beyanname Kazım Karabekir tarafından Ermeni bir çocukla Ermenilere ulaştırıldı. Beyannamede; Rusya ile barış yapıldığı ve Rusların işgal ettikleri yerleri terk ettikleri, Ermenilerin de şimdiye kadar çeşitli mezalim yaptıkları ama şimdi Türk Ordusunun bütün gücüyle Erzurum’a yürüdüğü, Ermenilerin hemen şehri terk ederek Kafkasya’ya çekilmeleri gerektiği bildirilmiştir.⁴⁶³ Bu bir keşif taarruzu olduğu için 5. ve 9. Tümenlerden birer alayla harekete geçilmesi istendiği halde, 1. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir elinde bulunan 9. Tümen ve Halit Bey Müfrezesi ile taarruza geçtiğinden Aşkale’de bulunan 5. Tümen’in büyük bir kısmı kullanılmadı. Taarruz hareketi başlangıçta zorluklarla karşılaştı. 9. Tümen tel örgüler önünde durakladı. Vehip Paşa ise 1. Kolordu’nun “*keşif*” yerine kesin sonuçlu bir taarruza girişmesinden memnun değildi.⁴⁶⁴ Karabekir, Vehip Paşa’nın taarruz planlarını yanlış bulmakta ve bunu kendisinin “*ilkbahar havası*” yaşayan Suşehri’nde olmasından dolayı Erzurum’un ortamını tam olarak değerlendirememesine bağlamaktaydı. Nitekim Vehip Paşa, Kazım Karabekir’e çok kızmış ve telefonda “*Bu ne iştir Karabekir? Emniyet hattını Sansa garbı diye gösterdim; sen Karasuya sürdün; ben orayı gösterdim, sen Yeniköye*

⁴⁵⁸ Karabekir, **Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu**, s. 148

⁴⁵⁹ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya: 684, Fihrist: 14

⁴⁶⁰ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya: 684, Fihrist: 14-1

⁴⁶¹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 461, Belen, **1918 Yılı**, s. 154

⁴⁶² Belen, **1918 Yılı**, s. 154

⁴⁶³ Karabekir, **Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu**, s. 176, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 462-463

⁴⁶⁴ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 461- 465, Belen, **1918 Yılı**, s. 154

atladın. Şimdi de Erzuruma gidiyorsun. Eline erzak verdikçe koşturup duruyorsun...” sözlerini söylemiştir.⁴⁶⁵

12 Mart 1918 günü saat 2.30’da 9. Tümen, istihkam bölükleriyle tel örgülerden gedikler açarak düşman mevzilerine girdi. General Antranik bir savaş meclisi toplayarak şehri boşaltmaya karar verdi. Sabah saat 5.00 sıralarında ağırlıklar, 7.00’de de birlikler Erzurum’u terk ettiler. Sadece Harput ve İstanbul kapılarında artçılar bıraktılar. Türk kuvvetleri bu artçıları atarak şehre girdiler.⁴⁶⁶ Ermeniler Erzurum Muharebesi sırasında 500 kayıp vermişler, birçok yaralıyı da dekovil hattıyla kaçırmışlardı. 1. Kafkas Kolordusu’ndan ise bu muharebede 2 subay ve 12 asker şehit olmuş, bir subay ve 100 kadar er yaralanmıştır.⁴⁶⁷ Ermeniler geri çekilme sırasında en büyük katliamı Erzurum’da yapmışlar, 29 mahallede kadın, çocuk ve erkek olarak toplam 1.078 kişiyi öldürmüşler, halktan pek çok kişiyi de Karskapısı’nda bir mahzene toplayarak şehit etmişlerdir.⁴⁶⁸ Dahiliye Nezareti de Erzurum’un alınmasından hemen sonra Vehip Paşa’ya 16 Mart 1918’de gönderdiği şifrede; Rusların tahliye ettikleri köy ve kasabalarda Ermeni asker ve çetelerin Müslüman halka yaptıkları “mezalim ve şenayiye” ait düzenlenen rapor ve elde edilen fotoğrafların gönderilmesini istemiştir.⁴⁶⁹ Erzurum’un alınmasıyla 400 top, çok sayıda cephane, silah, araç gereç ve yiyecek ele geçirildi.⁴⁷⁰ Erzurum’un alınmasından sonra şehirde merkezi ve yerel yönetim yeniden kurulmaya çalışılarak daha önce memur, jandarma ve polislik yapanlar görev başına çağrıldı. Kısa zamanda Belediye de faaliyete geçirildi.⁴⁷¹ Nitekim, 14 Mayıs 1918 tarihinde Dahiliye Nezareti’nden Erzurum Vilayeti’ne gönderilen emirde “istihlas edilen” vilayetlerin jandarma birlikleri ihtiyacının III. Ordu tarafından karşılanacağı, ihtiyaç duyulan

⁴⁶⁵ Karabekir, **Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu**, s. 156-157

⁴⁶⁶ Belen, **1918 Yılı**, s. 154, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 466, Karabekir, **Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu**, s. 204, 210, 228

⁴⁶⁷ Karabekir, **Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu**, s. 212-213, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 467, Allen-Muratoff “Ermeniler, 600 ölü ve yaralı verdiler” ifadesini kullanır. Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 431

⁴⁶⁸ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 467

⁴⁶⁹ **BOA**, DH. ŞFR. , Dosya No: 85, Gömlek No: 127, Tarih: 3/C/1336(Hicri)

⁴⁷⁰ Karabekir, **Erzurum ve Erzincan’ın Kurtuluşu**, s. 213-214, Belen, **1918 Yılı**, s. 154, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 467, Larşer, 170 top ve çok sayıda malzemenin ele geçirildiğini söyler. Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 283

⁴⁷¹ Kazım Karabekir, **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? Sarıkamış, Kars ve Ötesi**, İstanbul, Emre Yayınları, 2000, 5. Baskı, s. 11 (Bundan sonra Karabekir, **Kars ve Ötesi** olarak kısaltılacaktır.)

jandarma kıtaları için III. Ordu'dan talepte bulunulması istenmiştir.⁴⁷² Diğer taraftan da geri alınan vilayetlerde mülki idare yeniden kuruluyor, valiler tayin ediliyordu. Vehip Paşa'ya 27 Mart'ta Sırrı Bey'in Tercan Kaymakamlığı'na tayin edildiği,⁴⁷³ 11 Nisan 1918'de de Dahiliye Nezareti'nden gönderilen şifrede Trabzon Valisi'nin yolda olduğu, Erzurum Valisi'ne de tebligat yapıldığı bildiriliyordu.⁴⁷⁴

Vehip Paşa ele geçirilen Erzincan ve Erzurum vilayetlerinin durumunu 21 Mart 1918'de Başkomutanlık Vekaleti'ne ayrıntılı olarak bildirmiştir. Buna göre; bu şehirlerin en seçkin resmi kurum ve özel şahıslara ait olan binaları Ermeniler tarafından yakılmış, Rusların kullandığı ev ve kurumlar da birer harabeye dönmüştür. “... iki şehir yeniden ihya ve imara muhtaç...” bir duruma gelmiş, Erzincan'ın bütün kışlaları, Erzurum'un süvari kışlası, hükümet ve kolordu daireleri yakılmıştır. Halkın durumu ise çok kötüdür. Eli silah tutanlar Sarıkamış taraflarına yol yapma bahanesi ile götürülerek yok edilmiştir. Rus ordusunun geri çekilmesiyle kasabalarda yaşayan halk, Ermeniler tarafından ortadan kaldırılmış, kuyulara atılmış, evlere doldurulup yakılmış, kız ve kadınlar her türlü kötülükten sonra saçlarından asılmıştır. Bu mezalimden sonra Erzincan halkı 1.500, Erzurum ise 30.000 kişiden fazla kalmamıştır. Yol üzerindeki köylerin bazıları Ermeniler tarafından tamamen yok edilmiştir. Vehip Paşa sözlerinin sonunda tarihin şimdiye kadar böyle bir zulmü kaydetmediğini belirtir.⁴⁷⁵ Vehip Paşa, Erzurum'un alınmasından sonra 19 Mart'ta Erzurum'a geldi. Kazım Karabekir'le birlikte şehri ve ambarları gezdi. Kazım Karabekir, Vehip Paşa'ya askerinin yeterince dinlendiğini, artık Sarıkamış ve Kars yönüne bir ilerleyişin başlayabileceğini söylemiştir. Vehip Paşa ise “*İcabeden emirleri, zamanında, elbette ben veririm.*” cevabını vermiş ve daha sonra da 1. ve 2. Kafkas Kolordusu ile 4. ve 6. Kolordulara hitaben bir emir göndererek emir-komuta düzenine uyulmasını, tamamen itaat içinde hareket edilmesini, yapılacak askeri hareket hakkında kendisine teklifte bulunulmamasını, kendisine verilen emirler

⁴⁷² BOA, DH. ŞFR. , Dosya No: 87, Gömlek No: 132, Tarih: 3/Ş/1336(Hicri)

⁴⁷³ BOA, DH. ŞFR. , Dosya No: 85, Gömlek No: 245, Tarih: 14C/1336(Hicri)

⁴⁷⁴ BOA, DH. ŞFR. , Dosya No: 86, Gömlek No: 106, Tarih: 29/C/1336(Hicri)

⁴⁷⁵ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Aralık 1982, Yıl: 31, Sayı: 82, Belge no: 1869, s. 373-379, Ahmet Refik işgal öncesinde 20.000 olan Erzincan nüfusunun 1918'de 3.000, 4.000 olduğunu belirtir. Ahmet Refik, **Kafkas Yollarında**, s. 54, Erzurum'u da “...büyük bir harabe, akla durgunluk verecek bir yangın yeri.” olarak tasvir eder. Ahmet Refik, **Kafkas Yollarında**, s. 69

dışına çıkılmamasını, her zaman resmiyetin korunmasını bildirmiştir. Kazım Karabekir bu emirden çok kırılmış ve eserinde bu konuya genişçe yer vermiştir. Vehip Paşa'nın şiddetinden herkesin korktuğunu, bu nedenle kendisine karşı sevgi duygusunun kalmadığını, kanunlara aykırı olarak şiddete başvurduğunu, hatta bir hafta önce bir doktor binbaşuya Erzurum'dan Erzincan'a kadar yaya olarak gitme cezası verdiğini anlatır.⁴⁷⁶ Kazım Karabekir, bu emirden sonra "iki aylık istirahat" istemiş, neden olarak "kast-ı asabiyetten ve uykusuzluktan pek muzdarib" olduğunu, dört senedir izin kullanmadığını ve Avrupa cephelerini ziyaret edemediğini belirtmiştir.⁴⁷⁷ Vehip Paşa Karabekir'in hava değişimi isteğini dikkate almadığı gibi gönlünü alacak bir emir de göndermemişti. Bunun üzerine Kazım Karabekir, Enver Paşa'nın daha önce kendisine teklif ettiği Kafkasya seferinde bulunmak istediğini bildirmiş, ancak Vehip Paşa bu göreve Nuri Paşa'nın tayin edildiğini söyleyerek bunu onaylamamıştır.⁴⁷⁸ Vehip Paşa yukarıda söz ettiğimiz gibi emirlerine uygun hareket etmeyen 4. Kolordu Komutanı Ali İhsan Paşa(Sabis) ve 1. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'i uyarmıştır. Vehip Paşa daha sonra Karabekir'in gönlünü alarak görevine devam etmesini rica etmiştir.⁴⁷⁹

Birlikler Erzurum'da iki gün dinlendikten sonra Hasankale yönüne doğru harekete geçtiler.⁴⁸⁰ Hınıs'ta Ermenilerin 2. Avcı Alayı bulunmaktaydı. Ermeniler Erzurum'u kaybettikten sonra Köprüköy yönünde geri çekilerek burada Antranik kuvvetleriyle birleştiler. Buna rağmen Erzurum'dan gönderilen milisler 22 Mart 1918'de Hınıs'ı kurtardılar.⁴⁸¹ Kolordu Hasankale ile Horasan arasında toplanarak kuvvetlerini 1914 sınırına doğru gönderdi.⁴⁸² 16 Mart'ta Horasan alınmış, burada 100 lokomotif, yüz yük vagonu sağlam olarak ele geçirilmişti.⁴⁸³ 2. Kolordu'nun 5.

⁴⁷⁶ Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 17-20, Kazım Karabekir'e göre bu ağır emrin nedeni, Vehip Paşa'nın emirleri dışına çıkarak Erzurum'u alması ve "Erzurum'un işgali şerefini" Vehip Paşa'ya bırakmamasıdır. Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 22

⁴⁷⁷ Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 24

⁴⁷⁸ Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 29-31, Karabekir Vehip Paşa'nın kendisi hakkında yazdığı sicili de öğrenmişti: "Pek cüretli ve pek basiretlidir. Fakat müstakil kaldıkça istiklaliyeti artar." Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 29-31

⁴⁷⁹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 469, Belen, **1918 Yılı**, s. 154, Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 188-189, 199, 221

⁴⁸⁰ Belen, **1918 Yılı**, s. 154, Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 218

⁴⁸¹ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 431, Belen, **1918 Yılı**, s. 154-155, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 24

⁴⁸² Belen, **1918 Yılı**, s. 155, Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 218

⁴⁸³ Karabekir, **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, s. 220

Tümeni ise Oltu yönüne doğru ilerlemekteydi. Bir süre sonra Oltu da kurtarıldı. Bu sırada III. Ordu'nun yanlarda ilerleyen birliklerinden 12. Tümen Muş'u, 1. Tümen Kop'u geri aldı. 5. Tümen'in ileri birlikleri Adilcevaz-Malazgirt hattına doğru ilerlemekteydi. 25 Mart 1918'de 1. Kafkas Kolordusu 1914 sınırını geçmeyi başardı.⁴⁸⁴

Vehip Paşa, III. Ordu'nun Erzurum'u almasından iki gün sonra 14 Mart 1918'de bundan sonraki ileri hareketle ilgili düşüncelerini ayrıntılı olarak Enver Paşa'ya bildirmiştir. Vehip Paşa'ya göre Erzurum ve Hasankale'nin kurtarılmasından sonra sıra eski hududa kadar olan bölgenin Ermeni çetelerden temizlenmesine gelecek, Brest-Litovsk'a göre bize bırakılacak Kars, Ardahan ve Batum'un da mutlaka kurtarılması gerekecektir. Bunun için mutlaka gerekli hazırlıklar yapılmalı, ordu bağımsız bir şekilde hareket etmelidir.⁴⁸⁵ İleri hareket sırasındaki düşman kuvvetlerinden Hıristiyan Gürcüler Batum ve havalisinde toplanmakta, Ermeni kuvvetleri de kısmen Kars, kısmen de Malazgirt, Karakilise, Van ve Ardahan'da bulunmaktadırlar. Vehip Paşa dağınık haldeki Ermeni kuvvetlerinin Kars'ta toplanabileceklerine de ihtimal vermemekte, Gürcü ve Ermenilerin kuvvetlerini 40.000 kadar tahmin etmekteydi. Vehip Paşa'ya göre, Ermeni ve Gürcülere aynı zamanda taarruz edebilmek için Van Gölü'nün kuzey ve güneyi Ermenilerden kurtarıldıktan sonra Kars'a karşı taarruz edilmelidir.⁴⁸⁶ Kars'a taarruz edildiği sırada Kars-Batum arasından Müslüman Türklerin yaşadığı Acara mıntıkasına girilmeli ve buradaki Müslümanların yardımıyla Batum ele geçirilmelidir. Daha sonra da Kars alınarak buradan ileri hareket devam etmelidir. 4. Kolordu ise başlangıçta Van Gölü güneyinden ilerlemeli ve Van ile hudut arasındaki araziye Ermenilerden kurtarmalıdır. 1. Kafkas Kolordusu'nun bir kolu Malazgirt üzerinden doğuya doğru harekete geçmelidir. 1. Kafkas Kolordusu asıl büyük kuvvetiyle Hasankale-Oltu istikametinde, 2. Kafkas Kolordusu da bir fırkasıyla Erzurum-Tortum-Oltu yönünde harekete geçmelidir. 15. Fırka geldikten sonra 37. Kafkas Fırkası ile birlikte 6. Kolordu'yu oluşturacak birlikler de sahil ile hudut arasında ilerlemeye

⁴⁸⁴ Belen, **1918 Yılı**, s. 155, Çakmak, **a.g.e.**, s. 268, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 283, Mehmed Emin, **a.g.e.**, s. 13

⁴⁸⁵ **ATASE**, BDH, Klasör: 153, Dosya: 684, Fihrist: 33

⁴⁸⁶ **ATASE**, BDH, Klasör: 153, Dosya: 684, Fihrist: 33, 33-1

başlamalıdır.⁴⁸⁷ Vehip Paşa bu planın başarıya ulaşması için en az 30.000 asker takviyesine ihtiyaç olduğunu, ordunun iaşesinin de mutlaka karşılanması gerektiğini bildiriyordu. Özellikle iaşe problemi mutlaka halledilmeliydi. Çünkü Erzurum’da bir kolorduyu ancak onbeş gün besleyecek erzak ve hayvanlar için yemlik elde edilebilmişti. Menzil hattındaki nakil vasıtaları henüz Kelkit’i geçememiş ve Trabzon-Bayburt arasında teslimat bile başlanamıyordu. Eğer ileri hareket bu şartlarda devam ederse ordu iaşe yönünden çok büyük zorluklarla karşılaşacaktı. Hatta Trabzon-Erzurum menzil hattı faaliyete geçmezse, ordunun bir kısmının geriye alınması zorunluluğu ortaya çıkacaktı.⁴⁸⁸ Vehip Paşa ileri hareketle birlikte karşılaşılabilecek diğer önemli problemin cephane olduğunu belirtmekte, bunun için bir an önce sevkiyatın başlamasını istemektedir. Yine Vehip Paşa’ya göre III. Ordunun 150.000 takım kışlık elbise ve kaput, 200.000 kat çamaşır ve kışa dayanıklı 150.000 potine ihtiyacı vardı.⁴⁸⁹ Vehip Paşa raporunun sonunda *”Arazi-i müstevliyede bu ihtiyaçların hiçbirinin temini mümkün değildir. Ahali aç çıplak, vesait-i nakliye kamilen mahvolmuş durumdadır...”* demektedir ve ihtiyaç duyulan iaşe ve cephanenin bir an önce karşılanmasını istemektedir.⁴⁹⁰

Vehip Paşa Başkomutanlık Vekaleti’ne 16 Mart 1918’de gönderdiği şifrede; 1. Kafkas Kolordusu’nun Köprüköy’ü ele geçirdiğini, süvarisinin de Aras nehri tarafından doğuya doğru çekilen eşkıyayı takip ettiğini, 2. Kafkas Kolordusu’nun ileri kademesinin de Tortum’u kurtardığını bildirmektedir.⁴⁹¹ 2. Kafkas Kolordusu’nun bir alayı da 25 Mart 1918’de Oltu’yu geri almayı başarmıştı.⁴⁹² Vehip Paşa Enver Paşa’nın emriyle 4. Kolordu birliklerini Van üzerine harekete geçirmiş, ancak arazinin karla kaplı olması, yolların tamamen kapalı durumda bulunması ve iaşe gücü çökmesi nedeniyle bu harekattan vazgeçilmiştir. Vehip Paşa bu bölgedeki hareketin ancak Nisan ayı başlarında yapılabileceğini bildirmektedir.⁴⁹³

⁴⁸⁷ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya: 684, Fihrist: 33-1, 33-2

⁴⁸⁸ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya: 684, Fihrist: 33-3, 33-4

⁴⁸⁹ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya: 684, Fihrist: 33-4

⁴⁹⁰ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya: 684, Fihrist: 33-5

⁴⁹¹ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya: 684, Fihrist: 36-1

⁴⁹² ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya: 684, Fihrist: 46

⁴⁹³ ATASE, BDH, Klasör: 153, Dosya: 684, Fihrist: 40, 40-1

3.5.3.4. III. Ordu'nun Yeni Teşkilatı

25 Mart 1918 tarihinde III. Ordu'nun daha sistemli bir şekilde yürütülmesi için yeni bir teşkilat yapıldı. 1. Kafkas Kolordusu'nun 9. ve 36. Tümenleri ile 5. Kafkas Tümeni bir grup olarak 2. Kafkas Kolordusu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın emrine verildi. 11. Kafkas Tümeni ihtiyat kuvveti olarak ayrıldı. 2. Kolordu'nun 10. Tümeni Erzurum-Tortum üzerinden Artvin yönünde yürütülerek Hopa'ya kadar gelmiş olan 37. Tümen'le birlikte 6. Kolordu'yu oluşturdu. Bu kolordunun karargahı Romanya cephesinden gelinceye kadar komutanlığa Albay Kazım Bey(Kazım Özalp) vekalet edecekti. Kolordular idari olarak Ordu Komutanlığı'na bağlı olacak, Grup Komutanı Yakup Şevki Paşa hem kendi kolordusunun, hem de 1. Kolordu'nun hareket yönüyle komutanlığını yapacaktı.⁴⁹⁴ Bu teşkilat yapıldığında 11.Tümen'le Bayburt'ta bulunan Yakup Şevki Paşa, Erzurum'a gelerek yeni yapılacak hareketin hazırlıklarına başladı.⁴⁹⁵ III. Ordu'nun yeni bir teşkilat kurarak ileri harekate hazırlandığı sırada alınan istihbarata göre; Ermenilerin Hınıs'ta bulunan alayı Sarıkamış'a çekilmiş, Karakurt'ta 2.000 piyade ve 350 süvari, Sarıkamış'ta 3.500 piyade ve 500 süvari kuvveti, Gürcülerin ise Batum civarında da 5.000 askerleri bulunmaktaydı. Van, Kars ve Ardahan'daki Ermeni kuvvetlerinin sayısı ise bilinmiyordu.⁴⁹⁶

3.5.3.5. Üç Sancak'ın Kurtarılması

3.5.3.5.1. Brest-Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918)

İttifak devletleri ile Rusya arasında bütün cepheleri kapsayan ateşkes antlaşması, 28 Aralık 1917'de Brest-Litovsk'ta imzalandı. Buna göre sınır, orduların ateşkes yapıldığı tarihte buldukları mevziden geçecek şekilde belirlendi.⁴⁹⁷ Osmanlı delegesi Ahmet Nesimi Bey, İstanbul'dan aldığı direktifler doğrultusunda Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti'ne verilmesini savunmuş, uzun süren

⁴⁹⁴ Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 33-34, Belen, **1918 Yılı**, s. 155, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 473, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 284

⁴⁹⁵ Belen, **1918 Yılı**, s. 155, 11. Tümen ihtiyat kuvveti olarak Erzurum'da bırakıldı. Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 284

⁴⁹⁶ Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 27, Belen, **1918 Yılı**, s. 155, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 474

⁴⁹⁷ Pomiankowski, **a.g.e.**, s. 293, Emin Ali Türkgeldi ateşkes tarihini 17 Aralık olarak vermektedir. Emin Ali Türkgeldi, "Brest-Litovsk Konferansı Hatıraları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (Dün/Bugün/Yarın)**, İstanbul, Mart 1986, Sayı: 13, s. 46

görüşmeler sonunda büyük bir başarıya imza atılmıştı.⁴⁹⁸ 27 Şubat 1918’de başlayan barış görüşmeleri 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması’nın imzalanmasıyla sonuçlandı.⁴⁹⁹

Brest-Litovsk Antlaşması’nın üç sancakla ilgili hükümleri özet olarak şu maddelerden meydana geliyordu: Rusya Doğu Anadolu’nun boşaltılması ve bu bölgede güvenliğin sağlanması için bütün tedbirleri alacaktır. Ardahan, Kars ve Batum mıntıkları boşaltıldıktan sonra bu eyaletlerde oluşturulacak idari, mali ve milletlerarası hukuk işlerine Rusya karışmayacak, bu mıntıklar ahalisine komşu devletler ve bilhassa Türkiye ile mutabık kalındıktan sonra yeni idare şekline muvafakat edilecektir (Müşterek muahede metni Madde IV).

I- Müşterek muahede metninin 4. Maddesi ve ikinci bendinde bahis mevzuu olan sahanın tahliye edilmesi ve geri verilmesi hususunun tespit ve tanzimiyle ilgili olarak aşağıdaki kararlar alınmıştır:

1) Rusya, adı geçen yerlerdeki bütün kuvvetlerini savaş öncesi sınırlara çekecek, asker ve sivil görevliler de buna dahil olacaktır. Bu taahhüt 6-8 hafta içinde yerine getirilecektir.

2) Rus ve Türk komutanları, tahliye ve Rus askerlerin sınırların gerisine çekilme şeklini ve ordunun emniyetini sağlayacak tedbirleri belirleyeceklerdir.

3) Tahliyeden sonra bu bölgelerin Türk kuvvetleri tarafından teslim alınmasına kadar geçen sürede emniyetten Rusya sorumlu olacaktır. İntikam olayları, yağma, cinayet gibi durumlara yer vermemek için gerekli tedbirler Rusya tarafından alınacaktır. Bu yerlerde Ruslar tarafından yapılan nakliye yolları, demiryolları, vagon, lokomotifler, köprüler halkın iaşesinin kolaylaşması için korunacak, bu kapsama askeri kurumlar da dahil olacaktır.

4) Rusya, sınır boyunun korunması için her bir 150 kilometre için bir tümen ayıracak, geri kalan kuvvetlerini terhis ederek iç kesimlere sevk edecektir.

---

⁴⁹⁸ Ayrıntılı bir çalışma için Bkz: Tülay Duran, “1. Dünya Savaşı Sonunda Türk Diplomasinin İlk Başarısı Brest-Litovsk Hazırlıkları 2, 3”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Haziran 1973, sayı: 69, s. 22-26. , Tülay Duran, “1. Dünya Savaşı Sonunda Türk Diplomasinin İlk Başarısı Brest-Litovsk Hazırlıkları. 2, 3”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Temmuz 1973, sayı: 70 s. 31-34. Tülay Duran, “1. Dünya Savaşı Sonunda Türk Diplomasinin İlk Başarısı Brest-Litovsk Hazırlıkları”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Nisan-Mayıs 1973, sayı: 67-68 s. 43-49.

⁴⁹⁹ Taş, **a.g.e.** , s. 44

5) Rusya, gerek Rusya’da, gerekse işgal edilen Türk topraklarında, Rus ve Ermeni çetecileri terhis edecek ve bu gibi çetelere son verecektir.

Antlaşmaya göre, üç ay içinde iki karma komisyon oluşturulacaktı. Bu komisyonlardan birincisi, Osmanlı Devleti ile Rusya’yı birbirinden ayıran sınırı belirleyecekti. Sınırların başlangıç noktası her üç hududun, Türk, Rus ve İran sınırlarının meydana geldiği yerden başlayarak Kars, Ardahan, Batum sancakları hududuna kadardı. Komisyon, savaş öncesindeki sınır çizgisini dikkate alarak hareket edecekti. İkinci komisyonun görevi ise IV. Maddenin 2. bendine uygun olarak Ruslar tarafından tahliye edilecek üç sancakla Rusya arasındaki sınırı belirleyecekti. Bu sınırın belirlenmesinde 1877-1878 Savaşı öncesindeki sınır geçerli olacaktı.⁵⁰⁰ Bu maddelerle Rusya; Kars, Ardahan ve Batum’u boşaltarak uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde hareket etmeyi ve buralara kesinlikle müdahale etmemeyi kabul ediyordu. “*Elviye-yi selase*“ halkına kendi kaderini tayin etme, komşu devletlerle özellikle Osmanlı Devleti ile belirleme hakkını tanıyordu.⁵⁰¹

Transkafkas Meclisi Osmanlı temsilcileriyle barış görüşmelerinin Trabzon’da yapılmasını istiyorlardı. Fakat bu sırada 3 Mart 1918’de Brest-Litovsk Antlaşması yapıldı. 8 Mart 1918’de Trabzon’a gelen Transkafkas temsilcileri Türk temsilcilerinin geç gelmesi nedeniyle 14 Mart’a kadar beklediler.⁵⁰² Maverayı Kafkas Hükümeti ile Osmanlı temsilcileri arasında Trabzon Konferansı toplandı. 14 Mart’ta başlayan bu konferansta Türk heyetinin başında Hüseyin Rauf Bey(Orbay) bulunmaktaydı.⁵⁰³ Bu görüşmelerde Kafkas Heyeti Brest-Litovsk şartlarını tanımamakta ısrar ediyordu. Rauf Bey’in bir ultimatoma vererek Kafkas Hükümeti’nin Brest-Litovsk’u tanınması ve Ruslardan ayrı olduğunu kesin olarak ifade etmesini istemesiyle konferans bir anlaşma olmadan dağıldı. Tiflis’te bir araya gelen Kafkas Hükümeti’ni oluşturan Azeri, Gürcü ve Ermeniler görüş ayrılığına düştüler. Bundan sonra Ermeni ve Gürcüler Almanlarla yakınlaşma politikası

⁵⁰⁰ Taş, **a.g.e.** , s. 44-46, Yerasimos, **a.g.e.** , s. 43-49

⁵⁰¹ Pomiankowiski, **a.g.e.** , s. 297

⁵⁰² Allen-Muratoff, **a.g.e.** , s. 431, Allen-Muratoff, Türk delegelerinin kasten geciktiğini belirtmektedir. Allen-Muratoff, **a.g.e.** , s. 431

⁵⁰³ Kurat, **a.g.e.** , s. 467-468, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 283, Yerasimos, **a.g.e.** , s. 21, Bal, **a.g.e.** , s. 149

izlemeye başladılar.⁵⁰⁴ Trabzon Konferansı'ndan bir sonuç alınamaması, Vehip Paşa'nın III. Ordu'yu yeniden harekete geçirmesine neden oldu. 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk'un yapılmasından sonra Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikası Sovyet Rusya ile Maveraya-yı Kafkas arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanmak ve III. Ordu'yu da bu konuda zorlayıcı bir güç olarak kullanmaya dayanıyordu.⁵⁰⁵ Trabzon'daki görüşmelerde önce Vehip Paşa'nın Brest-Litovsk'a göre Türk tarafına verilecek yerlerin tahliyesini isteyen telgrafi Transkafkas temsilcilerine iletildi. Delegeler Brest-Litovsk'u tanımadıklarını ve onun şartlarını görüşmeyeceklerini belirttiler. Görüşmeler bu şekilde devam etti. Transkafkas delegeleri 22 Mart'ta Tiflis'e giderek birtakım bölgesel imtiyazlar tanıyan yeni tekliflerle geldiler. Fakat Türk tarafı bundan da memnun olmadı.⁵⁰⁶ 6 Nisan 1918'de bölgenin tahliyesini isteyen bir ultiatom Transkafkas temsilcilerine verildi.⁵⁰⁷

3.5.3.5.2. Sarıkamış ve Kars'ın Alınması

Babıali, Brest-Litovsk'un bu hükümlerinden Kars, Ardahan ve Batum'u elde etme hakkının olduğu sonucunu çıkardı. Enver Paşa, 10 Mart 1918'de ordu ve donanmaya verdiği emirde; 1878'de elden çıkan üç sancağın geri alınması hakkında bilgi vermiş ve III. Ordu'ya bunun için emir verdiğini bildirmiştir.⁵⁰⁸ III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, 28 Mart 1918'de Brest-Litovsk'a göre hükümet şekli ve idaresi bölge halkı tarafından kararlaştırılacak olan Kars, Ardahan ve Batum sancaklarına doğru yapılacak bir hareket için emir verdi. Aynı emirde 4. Kolordu'nun Erciş ve Malazgirt'i aldıktan sonra Bargiri, Karakilise ve Kağızman yönünde ilerlemesi, 37. Tümen'in de bir müfreze ile Artvin'i alması emrediliyordu.⁵⁰⁹ Vehip Paşa bu emirde 1. Kafkas Kolordusu'nun da dağınk birliklerini toplayarak, 9. Tümen'in büyük kısmı, topçu ve süvari birlikleriyle

⁵⁰⁴ Kurat, **a.g.e.** , s. 468-469, Trabzon Konferansı'ndaki görüşmelerin ayrıntısı için Şahin, **a.g.e.** , s. 274-445

⁵⁰⁵ Yerasimos, **a.g.e.** , s. 21, Bal, **a.g.e.** , s. 156

⁵⁰⁶ Allen-Muratoff, **a.g.e.** , s. 431-432

⁵⁰⁷ Mustafa Çolak, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, Ankara, TTK Yayınları, 2006, s. 235, Allen-Muratoff, **a.g.e.** , s. 432

⁵⁰⁸ Pomiankowski, **a.g.e.** , s. 297-298

⁵⁰⁹ Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 35, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 474, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 283

Sarıkamış'ı ambarları yakılmadan almasını istemişti.⁵¹⁰ Vehip Paşa, Erzurum'un alınmasından sonra ileri hareketin devam ettiği 27 Mart 1918 tarihinde “*Arazi-i müstevliyenin istirdadında gayret ve hidemat-ı fevkaladesine binaen kılınclı birinci rütbeden Osmani nişanıyla taltif*” edilmiştir. Aynı listede Yakup Şevki Paşa da “*ikinci rütbeden Osmani*” nişanıyla taltif edilmişti.⁵¹¹

1. Kafkas Kolordusu Komutanı Kazım Karabekir, 29 Mart 1918'de Kars'taki Ermeni ve Rum toplumuna bir beyanname göndererek Müslüman halka karşı yapılan zulme son verilmesini ve Rumların da Ermenilerin yanında yer almamalarını tavsiye etti. Karabekir, Sarıkamış'a yapılacak taarruzu 9. Tümen ve 5. Tümen'den alınacak bir alayla yapmak, 36. Tümen'in bir alayını da güneyde kullanmak düşüncesindeydi.⁵¹² Bu sırada Sarıkamış'ta 1. Ermeni Tümeni ile 1. Tugay, 13 piyade taburu, 30 top ve 4 süvari bölüğü bulunmaktaydı. Bu kuvvetlerin başında Rus ordusu komutanlarından General Areşef görev yapmaktaydı.⁵¹³ 30 Mart 1918'de III. Ordu karargahı Erzurum'a geldi. III. Ordu Brest-Litovsk Antlaşması'na göre Kars, Ardahan ve Batum'u geri alacaktı. Yakup Şevki Paşa Grubu'nun da Sarıkamış ve Ardahan'ı geri alması planlanmıştı.⁵¹⁴ Vehip Paşa'nın planına göre Yakup Şevki Paşa Grubu bir veya iki piyade alayı ve iki bataryadan oluşan bir müfreze ile Sarıkamış'a keşif taarruzu yapacak, eğer şartlar elverişli olursa Sarıkamış'ı ele geçirecekti.⁵¹⁵ Bu sırada Grup Komutanı Yakup Şevki Paşa ile Kazım Karabekir arasında görüş ayrılığı ortaya çıktı. Yakup Şevki Paşa, 1. Kolordu'nun aynı yerde toplanarak kuvvetli topçu desteği altında 9. Kafkas Tümeni ve bir süvari alayının hızla Sarıkamış'a taarruz ederek buranın alınması ve ambarların ele geçirilmesini istiyordu. Buna karşılık Karabekir ise Sarıkamış'a Karakurt'tan da kuşatıcı bir taarruz yapılmasından yanaydı. Yakup Şevki Paşa, dar bir cepheden taarruz edilmesini, aksi takdirde yardımlaşmanın zor olacağını ileri sürüyordu.⁵¹⁶

⁵¹⁰ Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 36

⁵¹¹ **BOA**, DÜİT. , Dosya No: 161, Gömlek No: 9, Tarih: 12/C/1336(Hicri)

⁵¹² Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 39-42, Belen, **1918 Yılı**, s. 156

⁵¹³ Belen, **1918 Yılı**, s. 156, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 474

⁵¹⁴ Çakmak, **a.g.e.** , s. 268

⁵¹⁵ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 476

⁵¹⁶ Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 45, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 476

Ermeni kuvvetleri Sarıkamış'ın doğusundaki Soğanlı Dağları'nı tutmuşlardı. Cephenin güneyinde Aras nehri, kuzeyinde ise Sarıkamış kuzeyindeki dağlar vardı. Bundan dolayı kuzeyden kuşatma daha uygun görünüyordu. 5. Tümen'den 9. Alay kuşatma için Bardiz'de toplanacak, Mürettep Süvari Alayı ile Milislerle beraber 9. Alay düşmanın kuzey tarafı ile gerisine taarruz edecekti. 9. Tümen'in büyük bir bölümünün Handere yönünde, bu tümenin bir alayının Mecingirt tarafında taarruza geçmesi planlandı. 35. Tümen'in bir alayı da Karakurt üzerine yürüyecekti. Taarruz 3 Nisan 1918 tarihinde başladı. 9. Tümen üç hat şeklinde tahkim edilen Handere'de akşama kadar ancak birinci hattı aşabildi. 4 Nisan'da da buradaki taarruz devam etti.⁵¹⁷ Ermeniler taarruzun başlamasıyla birlikte Karakurt'taki köprüyü tahrip ederek ve ambarları yakarak şehri terk ettiler. 5 Nisan günü saat 8.15'te Türk kuvvetleri Sarıkamış'a girdiler.⁵¹⁸ 3-5 Nisan 1918 tarihleri arasında Türk kuvvetlerinin kaybı 1 subay, 21 asker şehit, 5 subay ve 56 asker yaralı, Ermenilerin ölümleri de 200 kadar olmuştur.⁵¹⁹ Sarıkamış kısa süren bir kuşatmadan sonra alınmıştı. Ancak, Ermeni kuvvetleri imha edilemediğinden Kars Müstahkem Mevkii'nde yeniden Türk kuvvetlerinin karşısına çıktılar. Ermeni kuvvetlerinin imha edilememesinde, sadece iki alayla Sarıkamış'a taarruz edilmesi etkili olmuştur. Bunun yerine Oltu'daki 5. Tümen ve geride tutulan 36. Tümenin tamamı kullanılabilir ve en az üç tümenle taarruz yapılabilirdi. 11. Tümen'in Erzurum'da bırakılma nedeni ise anlaşılammıştı.⁵²⁰ Ermeniler Sarıkamış'ı terk ederken cephanelerinin bir kısmını yaktılar. Buna rağmen 3.040 atım sahra, 1.200 atım obüs mermisi ile istihkam ve muharebe malzemesi ve 150 ton yiyecek ele geçirildi.⁵²¹ Vehip Paşa, 3 Nisan

⁵¹⁷ Belen, **1918 Yılı**, s. 156, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 62-63

⁵¹⁸ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 432, Belen, **1918 Yılı**, s. 156, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. 2, s. 481, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 70-72, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 284, Burada yaşanan ilginç bir durum da, Ruslara Sarıkamış'ta esir olan 9. Kolordu'nun bir tümene dönüştürüldükten sonra 9. Tümen adıyla Sarıkamış'ı geri almasıdır. Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 73, Belen, **1918 Yılı**, s. 157, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. 2, s. 481

⁵¹⁹ Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s.79

⁵²⁰ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 482, Belen, **1918 Yılı**, s. 157, Bazı kaynaklar Ermenilerin cephanelikleri yaktığı, ellerindeki erzağı da trenle taşıdıkları, bundan dolayı çok az konserve dışında bir şey ele geçirilemediğini belirtmektedir. **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 482, Karabekir ise bu bilginin aksine 3 ton sucuk, 5 ton fiç içinde balık, 20 ton lahana salamurası, 12 ton kuru sebze, 4 ton soğan...ele geçirildiğini anlatmaktadır. Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 84

⁵²¹ **ATASE**, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 37, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 83, Belen, **1918 Yılı**, s. 157, Vehip Paşa, Sarıkamış'ta ele geçirilen cephaneler arasında Osmanlı toplarının

1918’de Ardahan’da bulunan Ermeni ve Rumların İslamlar tarafından çıkarıldığını ve şehrin İslamların elinde kaldığını, Müslümanların eline biraz erzakla otuz kırk kadar top geçtiğini bildirmekteydi.⁵²² Bu sırada Yakup Şevki Paşa’ya bağlı birlikler 3 Nisan 1918’de Ardahan’a girdiler.⁵²³ Ardahan’da 34 havan topu, 2.000 atımlık topçu cephanesi, bir milyon kadar Rus piyade mermisi ele geçirildi.⁵²⁴ Ardahan’ın geri alınmasından sonra şehirde kalan 1.500 kadar Ermeni’nin ihtiyaçları karşılanmış, daha önce buradan ayrılan Rumların geri dönmelerine de izin verilmişti.⁵²⁵

Van Gölü Cenub Müfrezesi çok kuvvetli Ermeni kuvvetlerine rağmen süngü hücumuyla Ernis(Ünseli) Köyü’nü kurtarmış, Ermeniler de doğuya doğru kaçmışlardır. Üç saat süren bir çatışmadan sonra Erciş de ele geçirilmiştir.⁵²⁶ 4. Kolordu kendisine destek veren bazı aşiretlerle birlikte Van üzerine yürümüş,⁵²⁷ 7 Nisan 1918’de 5. Tümen Van’a girmiştir. Vehip Paşa Van’ın kurtarılmasını, “4. Kolordu cephesinde Van Cenub Müfrezesi dün öğleden sonra saat 1’de Van şehrini şiddetli bir müsademe neticesinde istirdat eylemiştir” şeklinde bildirmiştir.⁵²⁸ Van’ın alınması üzerine Ermeniler Saray, Başkale-Hoşab yönlerine doğru çekilmişler ve Ermenilerden geriye yüz kadar hayvansız araba, iki makineli tüfek ve bir miktar erzak kalmıştır.⁵²⁹ Geri çekilen Ermeniler, Hoşab Kasabası ve çevresini tamamen yakmışlardı.⁵³⁰ Kısa bir süre sonra Başkale de kurtarılmıştı. Ancak şiddetli yağmurlar, yolları çok kötüleştirdiğinden hareket zorlukla ilerlemekteydi.⁵³¹ 4. Kolordu cephesinde 16 Nisan 1918’de Bayezid geri alınmıştır. Vehip Paşa, Ermenilerin bu çevredeki köyleri de yaktıklarını ve 5.000 kadar Müslümanı katlettiklerini, geri çekilen Ermenilerin Rumiye(Urmiye) civarında toplandığını

---

olduğunu, ancak Şınaydır topu dışındakilerin kullanılmayacak halde olduğunu belirtmektedir.

ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 14, 14-1

⁵²² ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 14, 14-1

⁵²³ Yel, a.g.e. , s. 46, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 482

⁵²⁴ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 482

⁵²⁵ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Aralık 1982, Yıl: 31, Sayı: 82, Belge no: 1874, s. 401-406

⁵²⁶ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 17-4, 17-6

⁵²⁷ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 19, 19-1

⁵²⁸ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 25, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 90, Belen, **1918 Yılı**, s. 157

⁵²⁹ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 25

⁵³⁰ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 52

⁵³¹ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 53-8, 53-9

bildirmekteydi.⁵³² Bayezid’de 15 lokomotif, tamamen tahrip edilmiş 4 yolcu ve 50 yük vagonu, top mermileri ele geçirilmişti.⁵³³ 18 Nisan 1918’de de 4. Kolordu bölgesinde bir keşif kolu “*kamilen harap halde*” olan Karakilise(Ağrı)’yi geri aldı.⁵³⁴

Sarıkamış ve Ardahan’ın alınmasıyla iki ay içinde Sarıkamış-Ardahan hattına kadar gelinmişti. Bu gelişmeler üzerine Güney Kafkas Hükümeti Brest-Litovsk Antlaşması şartlarına uyacağını ve üç sancağı Türk tarafına vereceğini bildirdi. Bunun için teslim şartlarının görüşülmesi, bu sırada da ileri hareketlerin durdurulması istendi. Vehip Paşa da bunun üzerine ilerlemeyi durdurdu. 11 Nisan’da Vehip Paşa Güney Kafkas Hükümeti temsilcileri ile görüşünce amaçlarının zaman kazanmak olduğu anlaşıldı. Yeni emre göre ileri hareketin devam etmesi kararlaştırıldı.⁵³⁵ Vehip Paşa, Kars civarından gelen İslam köylülerinden pek çok Ermeni’nin şehirde toplandığını, birçok top ve makineli tüfeğe sahip olduklarını ve kuzeyde de kuvvetli Ermeni çetelerinin bulunduğunu öğrenmişti.⁵³⁶ 15 Nisan’da Vehip Paşa, hazırlıkların bir an önce tamamlanmasını ve harekete geçilmesini istedi. Nisanın ilk yarısında Ermenilerin Kars batısında 17 taburları, Kars ve Gümrü’de garnizon kuvvetleri, Erivan’da 9 taburları ve ihtiyat olarak Gümrü’de 4 taburları vardı.⁵³⁷ Vehip Paşa, Ermenilerin bu çevredeki sayısını 60.000 olarak bildirmişti.⁵³⁸ Kar ve çamurda hareket eden 1. Kafkas Kolordusu iyice yorulmuş ve dinlenmek ve ikmal işlerini düzenlemek için on beş güne ihtiyacı ortaya çıkmıştı.⁵³⁹ Ermeni kuvvetleri Sarıkamış’tan sonra Novoselim(Selim)’e doğru çekilmişlerdi. 1. Kafkas Kolordusu 19 Nisan 1918’de buraya taarruz ederek Ermenileri Kars’a doğru geri çekilmeye mecbur etti.⁵⁴⁰

2. Kolordu’nun 5. Tümeni’nin 5. Alayı Sarıkamış Muharebesi’ne katılmıştı. Ayrıca bu tümenin Ardahan’ı alan müfrezesi ve 11. Tümen de geriden cepheye doğru yavaştırdı. Böylece 1.ve 2. Kolordulardan meydana gelen Yakup Şevki Paşa Grubu

⁵³² ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 52

⁵³³ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 58, 58-1, 58-2

⁵³⁴ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 54

⁵³⁵ Belen, **1918 Yılı**, s. 157, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 117

⁵³⁶ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 22, 22-1

⁵³⁷ Belen, **1918 Yılı**, s. 157-158

⁵³⁸ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 14, 14-1

⁵³⁹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 483

⁵⁴⁰ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 433, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 128-129

Kars karşısında toplandı. 4. Kolordu'nun da Doğubeyazıt'ı geri alan kuvvetleri de Ağrı Dağı batısındaki geçitleri tutmuştu.⁵⁴¹ Kars Müstahkem Mevkii, çok eski bir kale olmasına karşılık Ruslar tarafından yeni tabyalar ve tabyaların arasına birkaç hat siper yapılarak güçlendirilmişti. Ayrıca tabyaların etrafı ve siperlerin önü tel örgülerle çevrilmişti.⁵⁴² Kars'ta sabit ve seyyar, çeşitli cins ve çapta 220 top, sabit ve seyyar 66 makineli tüfek vardı.⁵⁴³ Bu sırada Ermeni kuvvetleri 20.000 olarak tahmin ediliyordu. Ancak ağır topçusu bulunmadığı gibi cephanesi de yetersiz olan Türk kuvvetlerinin Kars'ı alması çok zor gözüküyordu.⁵⁴⁴ Kars kuzeyindeki Melik Köyü'nde de 5.000 kadar Ermeni bulunmaktaydı. Vehip Paşa 17 Nisan 1918'de Kars'taki Rumlar ve Malakan Ruslarının "bitaraf" olduklarını, Asurilerle Yezidiler ve Ermenilerin birleştiklerini bildirmekteydi.⁵⁴⁵

Yakup Şevki Paşa, tam bir hazırlık yapmadan Kars'ın kuşatılmasına karşı çıkmakta, öncelikle cephane ikmalinin tamamlanmasını istemektedir. "*Şimdiye kadar Ermenileri kovalayarak, her görüldüğü yerden geri atarak bugünkü duruma geldik. Ermenileri mahvedemedik, davalarından vazgeçirtemedik ve miktarlarını azaltamadık. Şayet 3 ncü Ordu, Kars'a karşı şimdiye kadar uygulanan metodu uygulamaya devam ederse neticeye kısa zamanda ulaşamayız* " diyordu.⁵⁴⁶ Karabekir'in düşüncesi Kars'ın iki kolordu ile hem kuzey, hem de güneyden kuşatılarak kısa süre içinde alınmasıydı. Yakup Şevki Paşa'nın düşüncesi ise, iki kolordunun da Kars çayının güney ve kuzeyinden ilerleyerek şehre cepheden taarruz edilmesi şeklindeydi. Bu sırada kuzeyden bir alayla mürettep süvari alayları ve milis kuvvetleri Kars'ı doğudan kuşatacaklar ve Ermenilerin Gümrü'ye giden bağlantılarına engel olacaklardı.⁵⁴⁷ Yakup Şevki Paşa birliklerin fazla dağıtılmasının sakıncaları olacağını, Ermenilerin bu kuvvetleri kuşatabileceğini düşünüyordu. Sonunda Kazım Karabekir'in teklifi de dikkate alınmasına karşılık asıl Yakup Şevki Paşa'nın teklifi kabul edildi.⁵⁴⁸ Kazım

⁵⁴¹ Belen, 1918 Yılı, s. 158

⁵⁴² **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 491, Belen, 1918 Yılı, s. 158, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 113

⁵⁴³ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 491

⁵⁴⁴ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 52, 52-1, Belen, 1918 Yılı, s. 158

⁵⁴⁵ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 52-1

⁵⁴⁶ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 490

⁵⁴⁷ Yel, a.g.e. , s. 49, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 123-124, Belen, 1918 Yılı, s. 158, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 494

⁵⁴⁸ Yel, a.g.e. , s. 49

Karabekir yaşanan sıkıntıları Vehip Paşa'nın Yakup Şevki Paşa'yı "Grup Komutanı" olarak tayin etmesine bağlamakta; "... Biz yan yana iki Kolordu komutanı iken asıl cepheyi bırakıp giden Vehip Paşa, Şevki Paşa'yı Grup kumandanı yaparak işi hergün başka bir güçlük ve karışıklığa sokmuş oluyordu." demektedir.⁵⁴⁹ Vehip Paşa'nın da onayı alınan plana göre; 1. Kolordu'nun 2. Tümeni Sarıkamış-Kars yolu ve güneyinden ilerleyecek, 5. Tümen Bardız-Emirhan-Samahat yakınından Kars'ı kuşatacak, iki alay da Ardahan-Kars ve Ardahan-Oltu yollarını takip ederek Kars'ı kuzeyden kuşatacaktı. Kuşatma daralmaya başlayınca bütün milisler ve süvari birlikleri taarruza geçecekti.⁵⁵⁰ 11. Tümen'den bir alay ile iki avcı taburu da Kars yolu üzerinde ihtiyat kuvveti olarak kalacaklardı.⁵⁵¹

Türk kuvvetleri bu düzende Kars'a doğru ilerlemeye başladı. Bir taraftan da cephanesizlikleri giderilmeye çalışılıyordu. Vehip Paşa bir an önce Kars'a taarruz edilmesini istiyordu. Ermeniler de Türk kuvvetlerinin ilerleyişi karşısında Kars'ı terk etmeye başlamışlardı.⁵⁵² 23 Nisan'da Ermeniler kuşatmaya engel olmak için heyet gönderdiler. Kazım Karabekir, "*Rus kaymakamı Gyarbayı ve Ermeni mülazım-ı sanisi Bagdasarof*" tarafından getirilen mektubu açtırmış ve Kafkas Hükümeti'nin Vehip Paşa'ya barış görüşmesi için teklifte bulunduğunu, bunun için de hareketin durdurulması gerektiğini belirten yazıyla karşılaşmıştı. Ancak kendilerine Ordu Komutanı'ndan emir almadıkça ilerleyişin devam edeceği bildirildi.⁵⁵³ Bu durum Ermeni birliklerinde tam bir karışıklığa neden oldu.⁵⁵⁴ Ordu Komutanlığı ise ateşkes için Kars'taki silah, cephane, malzeme, yiyecek ne varsa teslim edilmesini, Ermeni birliklerinin 1877 sınırına çekilmesini, bunun için de 48 saatlik süre içinde Kars'ın boşaltılmasını istedi. Ayrıca Ermeni komutanlığı Kars'ta tahribat yapmayacak, her türlü malzemeyi teslim edecek, halkın can, mal ve namusuna dokunmayacaktı. Arzu edenler Kars'ı terk edebilecek, şehirde kalanlar ise Osmanlı kanunlarından

⁵⁴⁹ Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 171

⁵⁵⁰ Yel, **a.g.e.**, s. 50, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 495

⁵⁵¹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 495, Belen, **1918 Yılı**, s. 159

⁵⁵² **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 495, Belen, **1918 Yılı**, s. 159, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 150-151

⁵⁵³ Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 147-148, Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 434-435, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 498

⁵⁵⁴ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 435

yararlanacaktı.⁵⁵⁵ 24 Nisan günü Albay Morel iki defa Albay Kazım Karabekir'e haber göndererek ateşkes görüşmesi yapmak istediğini bildirdi.⁵⁵⁶ 24 Nisan günü Kars Müstahkem Mevkii'ne sabahtan itibaren taarruz eden Türk birlikleri, Ermenilerin savunma gücünü tamamen kırmış ve Ermeni kuvvetleri tabyalara doğru çekilmişlerdi. İşte bundan sonra ateşkes görüşmeleri başladı.⁵⁵⁷ Ermeni Heyeti ile müzakereler için Kazım Karabekir görevlendirildi. Ermenilerin başında ise Albay Morel bulunmaktaydı.⁵⁵⁸ Ermeniler teklif edilen şartlara uymadıkları gibi şehri kuşatan Türk kuvvetlerine karşı taarruza geçmişlerdi. 25 Nisan 1918'de Ermeniler geriden gelen Ardahan Müfrezesi'nin sol tarafına da taarruz etmişlerse de bu taarruz püskürtülmüştü. Ermeniler öğleden sonra bütün toplarıyla Kars'a ateş etmeye başladılar. Şehirde yangınlar görülmesinden dolayı Türk birlikleri taarruza devam ederek Kars'ın güney, güneydoğu, doğu ve batı tabyalarını aldılar. Daha kuvvetli birliklerin ileri sürülmesiyle Kars, Türk ordusu tarafından geri alındı.⁵⁵⁹ Kars'ın teslim alındığı sırada Trabzon'da olan Vehip Paşa, Erzincan'dan sonra Erzurum ve Kars müstahkem mevkilerini alan Kazım Karabekir'i 26 Nisan 1918'de bir telgraf çekerek tebrik etti.⁵⁶⁰ Kars'ta 589 top, 2.525 piyade tüfeği, birçok cephaneye, demiryolu araç gereçleri, uçak, otomobil, bir telsiz telgraf istasyonu, telgraf ve telefon malzemeleri, ayrıca 2.000 ton yiyecek ve 1042 baş büyük baş hayvan ele geçirildi.⁵⁶¹ Vehip Paşa, Kars'ın ele geçirilmesinden sonra Başkomutanlık Vekaleti'nden şehrin korunması için üç tabur piyade, bir ağır topçu alayı, bir istihkam taburu, bir telsiz telgraf bölüğü ile bir projektör müfrezesi istemiştir.⁵⁶² 1918 yılı Mayıs ayında Türk kuvvetlerinin Arpaçay'a kadar ilerlemesiyle III. Ordu

---

⁵⁵⁵ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 500-501, Belen, **1918 Yılı**, s. 159, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 176-179

⁵⁵⁶ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 435

⁵⁵⁷ **ATASE**, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 63, 63-1

⁵⁵⁸ Yel, **a.g.e.**, s. 50, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 183

⁵⁵⁹ **ATASE**, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist:65-2, Belen, **1918 Yılı**, s. 159-160, Karabekir'e göre yangın kaçan Ermenilerin kendi mallarını yakmasından kaynaklanmıştır. Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 183

⁵⁶⁰ Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 215

⁵⁶¹ Belen, **1918 Yılı**, s. 160, Çakmak, **a.g.e.**, s. 269, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 502, Vehip Paşa, ele geçirilen top sayısını 860 olarak bildirmişti. **ATASE**, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 65-2

⁵⁶² **ATASE**, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 65

1877 sınırına ulaşmış oldu.⁵⁶³ Kars'ın ele geçirilmesi ve Türk kuvvetlerinin Arpaçay'a kadar ilerlemesiyle "elviye-yi selase" kurtarılmış oluyordu. Brest-Litovsk Antlaşması'na göre bu vilayetlerde halkoylaması yapıldı. Bölge halkı büyük bir çoğunlukla Türk yönetimi altında yaşamayı tercih ettiler.⁵⁶⁴

3.5.3.5.3. Gümrü Muharebesi

Türk kuvvetlerinin 1877 sınırlarına ulaştığı sırada Başkomutan Vekili Enver Paşa da Batum'a gelmişti. Maver-i Kafkas Hükümeti Türk isteklerini kabul etmiş, ancak henüz antlaşma yapılmamıştı. Türk ve Ermeni tarafları arasında çarpışmalar durdurulmuştu. Vehip Paşa ise Batum'da başlayacak barış görüşmelerinin kısa zamanda kesileceğini düşünmekteydi. Bu nedenle, hareketin Tiflis yönüne yapılacağını, hazırlıkların bu çerçevede yapılmasını emretti. Yakup Şevki Paşa da hazırlığın on beş gün içinde tamamlanacağını, hedefin de Ermeni kuvvetlerinin tamamen bitirilmesi olduğunu, yapılacak hareketle Kafkas Hükümeti'nin de barış isteyeceğini bildirmişti.⁵⁶⁵ İleri hareket devam ederken 10 Mayıs 1918 tarihinde bu sırada komutan olarak savaşan subaylar Harp Madalyası ile mükafatlandırılmıştır. Bu subaylar içinde Vehip Paşa, ağabeyi Esat Paşa, kayınbiraderi Nihat Paşa (Anılmış), Mustafa Kemal Paşa, Yakup Şevki Paşa bulunmaktaydı.⁵⁶⁶

Enver Paşa Vehip Paşa'ya, 7 Mayıs 1918'de Culfa-Gümrü demiryolundan "malzeme-i metrukenin Tiflis'e kaçırılmaması için hattın Gümrü havalisinin tarafınızdan hemen işgal edilmesini pek mühim görüyorum" demektedir. Kafkas Kolorduları Grup Komutanlığı, 15 Mayıs'ta Gümrü yönüne doğru taarruza karar verdi. 11. Tümen Gümrü üzerine, 1. Kafkas Kolordusu bu tümenin güneyinden ve 5. Kafkas Tümeni de kuzeyinden ilerlemeye başladılar. Bu sırada Ermeni kuvvetlerinin mevcudu, 6.000 piyade ve 20 top olarak tahmin edilmekteydi.⁵⁶⁷ Bu arada, Rumiye gölünün batısı ile

⁵⁶³ Çakmak, a.g.e. , s. 269, Belen, **1918 Yılı**, s. 160, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 284

⁵⁶⁴ Halil Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2004, Sayı: 5, s. 45, oy kullanan 87.048 kişiden 85.129 kişi evet, 441 kişi hayır oyu vermiş, 1693 kişi de çekimser kalmıştı. Kurat, a.g.e. , s. 492, Pomiankowski kabul oyunu 85.000 red oyunu ise 1924 olarak vermektedir. Pomiankowski, a.g.e. , s. 331

⁵⁶⁵ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 507

⁵⁶⁶ **BOA**, İ. TAL. , Dosya No: 67, Gömlek No: 4, Tarih: 10/Mayıs/1918

⁵⁶⁷ Belen, **1918 Yılı**, s. 161, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 509, Mehmed Emin, a.g.e. , s. 13, Allen-Muratoff, a.g.e. , s. 439

Nahçıvan'ın güneyine yerleşen Ermeniler, İngiliz ve Amerikalılardan da yardım görüyorlardı.⁵⁶⁸ Türk taarruzunun başlamasıyla birlikte Ermeniler geri çekilmeye başladılar. Ancak Gümrü kalesini şiddetli bir şekilde savunarak 11. Tümeni durdurdular. Güneyden ilerleyen 9. Tümen, kuzeyden 5. Tümen'in destek vermesi üzerine 15 Mayıs günü akşama doğru 11. Tümen, Gümrü'ye girmeyi başardı.⁵⁶⁹ Muharebe sırasında Vehip Paşa Batum'daki görüşmeleri yarıda bırakarak Kars'a gelmiş ve bir gün sonra yeniden görüşmelere katılmaya başlamıştı. Vehip Paşa, Halil Bey(Menteşe)'e "*Aman Halil Bey, bu Ermeni murahasları nerede, sulh işini bitirelim, herifler müthiş dayanıyorlar, elimde 12.000 kişi var, arkamda kat'iyen ihtiyat yok. Mehmed bir yüzgeri yaparsa soluğu Erzurum'da alırsız*" dediğini nakleder. Halil Bey Vehip Paşa'yı sakinleştirmiş, ertesi gün muharebenin kazanıldığı haber alınmıştır.⁵⁷⁰ 11. Tümen kaleye cepheden taarruz ettiğinden kaybı da çok oldu. 82 şehit ve 198 yaralı verildi. Ermenilerden de 200 esir, 20 top, pek çok silah, cephe ve yiyecek ele geçirildi.⁵⁷¹ Ermenilerden ise bu muharebede 600 ölü vardı.⁵⁷² Aynı günün akşamı 5. Tümen tarafından Gümrü-Tiflis demiryolu, 1. Kolordu tarafından da Gümrü-Culfa demiryolu kesildi.⁵⁷³ 16 Mayıs sabahı gelen Ermeni heyeti şehri teslim razı olduklarını bildirdi. Böylece 16 Mayıs 1918'de Gümrü ele geçirilmiş oldu.⁵⁷⁴

16 Mayıs 1918 tarihinde verilen emre göre ertesi gün Erivan yönüne taarruzun başlaması planlandı. Vehip Paşa, 36. Tümen'in Erivan yönünde ilerlemekle beraber kuzeye karşı Tiflis yönünü kapadıktan sonra geriye kalan kuvvetlerin Karakilis'i almasını emretti. Bu sırada Ermeni kuvvetlerinin büyük bir bölümünün burada toplandığı tahmin ediliyordu. Vehip Paşa 15. Tümen'in Batum'dan Ahıska'ya, 4. Kolordu'dan kuvvetli bir müfrezenin de Iğdır'a ilerlemesini emretti.⁵⁷⁵ Iğdır, 20 Mayıs günü Türk kuvvetlerinin eline geçti. 20 Mayıs'ta başlayan

⁵⁶⁸ Ali Arslan, "I. Dünya Savaşı Sonunda Nahçıvan'da Yapılan Milli Mücadele ve Bugünkü Nahçıvan'ın Statüsünün Oluşumu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIV, Sayı: 41, Ankara 1998, s. 522

⁵⁶⁹ Çakmak, **a.g.e.**, s. 269, Belen, **1918 Yılı**, s. 161

⁵⁷⁰ Mentese, **a.g.e.**, s. 229

⁵⁷¹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 511, Belen, **1918, Yılı**, s. 161, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 248

⁵⁷² Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 248

⁵⁷³ Belen, **1918 Yılı**, s. 161

⁵⁷⁴ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 511, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 247

⁵⁷⁵ Belen, **1918 Yılı**, s. 161-162, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 511

taarruzla Ermeni kuvvetleri Karakilis yönüne doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Ermenilerin ateşkes teklifinde bulunarak tarafsız bölge kurulmasını istemeleri üzerine Türk kuvvetlerine daha doğruya ilerlememeleri emri verildi.⁵⁷⁶

Türk kuvvetlerinin bu harekatı sırasında Batum'da görüşmeler devam ediyordu. Vehip Paşa, Dahiliye Nezareti Müsteşarı Abdülhalık Bey'le (Renda) birlikte Batum'dan Ardahan-Kars yolu ile 24 Mayıs 1918'de Gümrü'ye geldi. Amacı Ermeni Generali Nazarbekof ile problemleri yüz yüze görüşerek halletmekti. Nazarbekof'un özel bir trenle Gümrü'ye geleceği bildirildiği halde gelmeyince Vehip Paşa Grup Komutanı'ndan Ermenilere bir mektup göndermesini istedi.⁵⁷⁷ Yakup Şevki Paşa 26 Mayıs'ta Ermenilerin başında bulunan Nazarbekof'a bir mektup göndererek yapılacak ihanetlere çok sert tepkiler verileceği bildirildi. Nazarbekof ise cevabında iyi Türkçe bilen olmadığından mektubun İngilizce veya Fransızca yazılmasını istedi.⁵⁷⁸ Osmanlı Hükümeti bir taraftan da Ermenilerin faaliyetlerini yakından takip etmekteydi. 22 Mayıs 1918 tarihinde Taşnaksutyun Ermeni İhtilal Komitesi arasında önemli görülen on tane Ermenice mektubun ulaşip ulaşmadığı Dahiliye Nezareti tarafından Vehip Paşa'ya "müstaceldir" şeklinde sorulmuştur.⁵⁷⁹ Bu yazışmalar yapılırken Ermenilerin cephede karşı hareketlere devam etmesi üzerine derhal Türk kuvvetleri harekete geçti. Türk kuvvetleri 28 Mayıs 1918 sabahı başlayan taarruzla Karakilis'e girdiler. Burada Ermeni kuvvetlerinin 4.000 kadar olduğu anlaşıldı. Bundan sonra Türk kuvvetlerinden 5. Tüme Karakilis'in kuzeydoğu, 11. Tüme de güneydoğu sırtlarında durmaları emredildi.⁵⁸⁰ Karakilis'in alınmasından sonra burada bir Alman subayı ile 50 Alman askeri yakalanmış, sorgulamada bunların esirlerden oluştuğu ve Karakilis ile yakınlarındaki istasyonların korunması için Tiflis'teki Alman komisyonu ve bu komisyonun

⁵⁷⁶ Allen-Muratoff, a.g.e. , s. 440-442, Belen, **1918 Yılı**, s. 162, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. 2, s. 285

⁵⁷⁷ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 517, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 258-260

⁵⁷⁸ Belen, **1918 Yılı**, s. 162, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 517-518,

⁵⁷⁹ **BOA**, DH. ŞFR. , Dosya No: 87, Gömlek No: 247, Tarih: 22/Mayıs/1334(Rumi)

⁵⁸⁰ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 519, Belen, **1918 Yılı**, s. 162, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 273-274

başındaki Von Kress tarafından gönderildikleri anlaşıldı.⁵⁸¹ Bu durum Ermenilerin de Alman himayesine girdikleri şeklinde bir yorum yapılmasına neden olmuştur.

Bundan sonra Türk kuvvetlerinden 5. Tümen Karakilis'in kuzeydoğu, 11. Tümen de güneydoğu sırtlarında durmaları emredildi.⁵⁸² 28 Mayıs 1918'de 15. Tümen'in ilk kademesi Batum'a çıkarılarak 30 Mayıs'ta da Kars'a doğru harekete geçirildi. Bu tümenin diğer birlikleri de Kars'a gelip Yakup Şevki Paşa Grubu'nun emrine gireceklerdi. Aynı dönemde Gence'de İslam Ordusu adında bir kuvvet oluşturulmaktaydı. 5. Tümen de bu ordunun emrine girecekti. 4. Kolordu da İran içlerine Urmiye'ye doğru harekete geçecekti.⁵⁸³ Bu sırada 28 Mayıs 1918'de Gence merkezli Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. Ermenilerin bölge halkına yönelik yaptıkları katliamlara engel olmak için 5. Tümen'in bu bölgeye gönderilmesi kararlaştırıldı.⁵⁸⁴

1916 yılında Kafkas cephesinin komutanlığını üstlenen Vehip Paşa, Erzincan'ın batısına kadar geri çekilmesine rağmen Bolşevik İhtilali sonrasında başlayan Rus çözümlüyle büyük bir fırsat elde etti. Bundan yararlanan III. Ordu ileri harekate girişerek önce 1914, daha sonra da 1877 sınırına kadar ilerledi. Vehip Paşa, böylece işgal altındaki araziye kurtaran büyük bir kahramana dönüştü. Ancak bu kahramanlık, bundan sonraki bölümde göreceğimiz gibi Batum'un alınması ve Almanlarla ortaya çıkan rekabetin etkisiyle Vehip Paşa için kötü günlerin başlangıcına da zemin hazırladı.

---

⁵⁸¹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 519, Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 289, Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 437, Pomiankowski, **a.g.e.**, s. 300, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 287, Selma Yel ise Alman askerlerin şehrin girişine bir bez asarak "... burası Alman İmparatoru adına işgal edilmiştir." şeklinde yazdıklarını ve Türk kuvvetlerinin şehre girişini engellemeye çalıştıklarını yazmaktadır. Yel, **a.g.e.**, s. 55

⁵⁸² **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 520, Belen, **1918 Yılı**, s. 162

⁵⁸³ Belen, **1918 Yılı**, s. 163, Çakmak, **a.g.e.**, s. 269

⁵⁸⁴ Nizamettin Onk, **Kafkas Seferimiz ve Milli Meyhane**, İstanbul, Su Yayınları, 1977, s. 9, Belen, **1918 Yılı**, s. 174, İsmail Berkuk, **Büyük Harpte(1334) Şimali Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz ve 15nci Fırka'nın Harekatı ve Muharebeler**, İstanbul, Askeri Matbaa, 1934, s. 5, Mehmed Emin, **a.g.e.**, s. 15

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VEHİP PAŞA'NIN GENELKURMAY EMRİNE ALINMASI, TUTUKLANMASI, YARGILANMASI, YURTDIŞINA ÇIKIŞI VE YURTDIŞINDAKİ FAALİYETLERİ

4.1. KAFKASLARDA OSMANLI - ALMAN ANLAŞMAZLIĞI VE VEHİP PAŞA'NIN GENELKURMAY EMRİNE ALINMASI

4.1.1. Batum'un Alınması, Batum Görüşmeleri ve Osmanlı- Alman Rekabeti

Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı topraklarına katılan Batum'da Osmanlı egemenliği 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar devam etti. Batum, Ayastefanos Antlaşması'yla savaş tazminatı karşılığı olarak Rusya'ya bırakılan yerler arasında yer aldı. Berlin Antlaşması ile de Rusya, Batum'u "ticarete mahsus serbest bir liman" yapmayı kabul etmişti. Ruslar bu sözlerinde durmamışlar ve bir süre sonra burayı askeri bir deniz üssüne dönüştürmüşlerdi.¹ Vehip Paşa sahil bölgesinde Batum'un alınması için yapılacak hareketin tarihini 4 Nisan 1918 olarak belirlemişti. Vehip Paşa, Batum'un alınabilmesi için denizden takviyenin şart olduğunu, daha önce gönderileceği belirtilen Hamidiye Kruvazörü ve torpido filosunun mutlaka gönderilmesini istemekteydi. Vehip Paşa çeşitli kaynaklardan, Hıristiyan Gürcülerin Alman himayesinde oldukları düşüncesinde olduklarını, özellikle son zamanlarda bu görüşte birleştiklerini öğrenmişti. Vehip Paşa'ya göre; Yavuz gemisi Batum önlerine gönderilmeli, sahilden Batum istihkamlarının bombardımanına iştirak etmeliydi. Böylece Gürcüler, Yavuz'un Alman gemisi olduğunu bildiklerinden Alman himayesinin etkili olmadığını da anlayacaklardı.²

Vehip Paşa, sahil bölgesindeki kuvvetleri takviye etmeye çalışmaktaydı. Samsun ve Zile'deki depo alaylarıyla Tokat'taki Küçük Zabit Mektebi'nin Samsun

¹ Ali Arslan, "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Batum'un Statüsü", **Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri**, Ayrı Basım, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi, 1995, s. 153, Bundan sonra Arslan, Batum'un Statüsü olarak kısaltılacaktır.

² ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 9, 9-1

yoluyla Trabzon'a gönderilmesini istemişti. Her üçünün toplamı 4.000 insan ve 100 hayvandan oluşmaktaydı. Vehip Paşa bunların hızlı bir şekilde nakli için Samsun'da gerekli vasıtaların bulunmasını da emretmişti.³ Vehip Paşa, 5 Nisan 1918'de Tiflis'ten birkaç gün önce geldiklerini söyleyen kişilerden Batum'da bulunan Gürcü kuvvetlerinin 10.000 civarında olduğunu öğrenmişti.⁴ Bu sırada "Acar" mıntıkasında Acaralarla Gürcüler arasında çatışmalar devam etmekteydi.⁵ Gürcüler, 2.000 kadar kuvvetle Acaralara karşı top ve tüfeklerle hücumla geçmişlerdi.⁶ 8 Nisan 1918'de 37. Kafkas Fırkası, "Batum mevki-i müstahkemiyle temas etmiş ve kale toprakları dövülmeye başlanmıştır". Aynı gün 37. Kafkas Fırkası, Batum önlerine kadar gelmeyi başarmıştı.⁷ Vehip Paşa 37. Kafkas Fırkası ile 15. Fırka'nın muharip kuvvetinin 7.000 kadar olduğunu, Gürcü kuvvetlerinin ise Müstahkem Mevki hariç olmak üzere 12.000 olduğunu, kuvvetlerin her gün zayıf olduğunu bildirmekte, Tiflis'teki Gürcü kuvvetleri ve çevredeki Ermenilerin destek vermeleri ihtimaline karşı, 15. Fırka'nın seri bir şekilde gönderilmesini istemekteydi.⁸ 11 Nisan'da da Türk kuvvetleri şehrin elektrik ve suyunu kesmiş, hücumla devam ederek üç tabyayı ele geçirmişlerdi.⁹ Şiddetli bir hücumdan sonra 14 Nisan sabaha karşı Mahmudiye Tabyası'na girilmiş, daha sonra da Batum'un güneyindeki tabyalar ele geçirilmiş, bu sırada limanda bulunan gemiler de "fırar etmişlerdir".¹⁰ 14 Nisan 1918 tarihinde 10. Kafkas Tümeninin de yardımıyla Batum alındı. 14 Nisan günü, şehri almak için sevk edilen birlik, Batum'dan gelen bir heyet tarafından karşılanmış ve şehre girilmiştir. Gece şehrin elektriği yeniden verilmiş ve şehirde güvenlik sağlanmıştır. Batum'dan Tiflis'e hareket etmek üzere olan Gürcü askeri dolu bir tren durdurulmuş ve askerler tutuklanmıştı. Şehirde bir General ile bir hayli Gürcü askeri esir alınmıştı. Bütün bunlardan sonra Vehip Paşa'nın ifadesiyle, "Herkes kemal-i emniyet ve memnuniyetle işi

³ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 15

⁴ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 18-1

⁵ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 19, 19-1

⁶ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 20-1

⁷ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 26-1, 27

⁸ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 27

⁹ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 34, 34-1

¹⁰ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 40-4, 43, 44, 44-1

gücü başındadır".¹¹ Türk ordusunun Batum'a girmesi, özellikle Müslüman halkın büyük sevinç gösterilerine neden olmuş, halk caddeleri doldurmuş, önde gelen kişileri görmek için sokaklara dökülmüştü.¹² Batum'a giren Türk kuvvetleri şehirde; kale kumandanları, fırka kumandanı, kale topçu ve istihkam kumandanları, birçok üst rütbeli subayların aralarında bulunduğu yüzlerce subay ve 2.500 askerini esir etmişti. Ayrıca çeşitli çapta 250 top, iki lokomotif ve vagon, bir miktar erzak, otomobil ve muhabere vasıtaları ele geçmişti.¹³ Vehip Paşa Batum'da ele geçirilen subayların rütbe ve sayılarını 6 General, 17 Miralay, 21 kaymakam olmak üzere toplamda 519 olarak bildirmekteydi. Bu subayların 120'si Ukrayna ve Rus kökenliydi.¹⁴

37. Tümen Çürüksu'ya kadar ilerledi.¹⁵ Gürcülerin, yarısı Bolşeviklerden oluşan 12.000 kişilik kuvveti bir varlık gösteremedi. Gürcülerin isteği bir an önce barış yapılmasıydı.¹⁶ Osmanlı Hükümeti, Batum'un alınmasından sonra Elviye-yi Selase'de idari yapının yeniden düzenlenmesi için Dahiliye Nezareti Müsteşarı Abdülhalik Bey(Renda)'i görevlendirmiş, Batum'un idaresine de Heyet-i Teftişiyeye Müdür-ü Umumisi Hamit Bey'i tayin etmiştir.¹⁷ Vehip Paşa 15 Nisan 1918'de Batum'un elde tutulabilmesi için bir Müstahkem Mevki Kıtaatı'na ihtiyaç olduğunu, bu nedenle subay ve askerleriyle birlikte dolgun mevcutlu bir ağır topçu taburunun ilk vasıta ile gönderilmesini, tabur komutanı olarak; Binbaşı Küçük Hakkı, Yüzbaşı Harputlu Sabri Efendiler veya Debreli Ziya Efendi'nin tayin edilmesini istemektedir.¹⁸ Enver Paşa da Vehip Paşa'ya aynı gün verdiği cevapta Batum'da uzun müddet *"kıtaat bırakılacağı"* ve Ardahan'da da yeterli derecede kuvvet bulundurulmasının çok önemli olduğunu bildirmekteydi.¹⁹

---

¹¹ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 46, Fahri Belen, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1967, s. 157, Fevzi Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri**, Ankara, Gnkur Matbaası, 1936, s. 268

¹² Ahmet Refik, **Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtal**, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 1998, s. 30

¹³ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 49

¹⁴ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 52-2

¹⁵ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 57, 58-2

¹⁶ Belen, **1918 Yılı**, s. 157

¹⁷ Arslan, **Batum'un Statüsü**, s. 154-155, Batum'un mülki idaresi için bundan sonra yapılan çalışmalar ilgili makalede ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

¹⁸ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 45

¹⁹ ATASE, BDH, Klasör: 154, Dosya: 685, Fihrist: 48

23 Nisan 1918 tarihinde Batum'da Türk tarafı ile Kafkas Hükümeti arasında barış görüşmeleri başlamıştı. Osmanlı Heyetinin başında Adliye Nazırı ve Şura-yı Devlet üyesi Halil Bey(Menteşe) bulunmaktaydı. Vehip Paşa da delege olarak heyette yer almaktaydı.²⁰ Türk heyetinin Trabzon Konferansı'ndaki talepleri Kafkas Hükümeti tarafından 11 Mayıs 1918'de yerine getirildi. Bu tarihte "Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti" bağımsızlığını ilan etti.²¹ Batum Görüşmelerinde bir ilerleme kaydedilemeyince Kafkas Hükümeti'ne 24 saat içinde cevap verilmesi kaydıyla bir ultiatom verildi. Kafkas Hükümeti temsilcileri 27 Mayıs 1918'de Batum'u terk ettiler.²² Türk Heyeti başkanı Halil Bey görüşmelerin uzamasını Alman temsilcisi Lossow'un davranışlarına bağlıyor, "*Eğer Türklere karşı Kafkasyalıların sırtını sürekli sıvazlayan Lossov olmasaydı, Kafkasya'da barış çoktan imzalanmış olurdu*" diyordu.²³ Türk tarafının istekleri; Güney Kafkasya'dan İtilaf devletleri temsilcilerinin çıkarılması, Güney Kafkasya'nın İtilaf devletlerine kapatılması, Güney Kafkasya'da yaşayan Müslümanlara haklarının verilmesi, demiryolları ve limanların serbestçe kullanılması, petrol ve diğer kaynakların mübadelesine imkan tanınması, Elviye-yi Selase ile Gümrü-Culfa demiryolunun Osmanlı Devleti'ne verilmesi, Kafkas Cumhuriyeti askerlerinin terhis edilmesi ve Kafkasya'dan geçecek Türk askerlerine yardım edilmesiydi.²⁴

Bu sırada savaşın başından bu yana müttefik olduğumuz Almanlarla Kafkasya konusunda görüş ayrılıkları iyice ortaya çıktı. Almanya, Osmanlı Devleti'nin Ermenistan içine girmesine ve Azerbaycan üzerinde güç sahibi olmasını istemiyordu. Gürcistan'ı himayeleri altına alan Almanlar; Kafkasya demir yollarını kontrol etmek, hammadde kaynaklarını işletmek arzusundaydılar.²⁵ Kafkasya coğrafyası ekonomik ve jeopolitik yönleriyle büyük bir önem taşımaktaydı. Özellikle

²⁰ BOA, HR. SYS., Dosya No: 2398, Gömlek No: 3, Tarih: (11Mayıs/1918), **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 522, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 284, **Menteşe, a.g.e.**, s. 229, Halil **Menteşe**, Vehip Paşa'nın Enver Paşa'nın istekleri doğrultusunda dağın Gümrü'ye bakan yamacını istediğini, Ermeniler vermeyince endişeye kapılarak Halil Bey'e "Deli Oğlandan(Enver Paşa) beni kurtarabilir misin?" dediğini anlatır. **Menteşe, a.g.e.**, s. 230

²¹ Kurat, **a.g.e.**, s. 473

²² **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 522

²³ Çolak, **a.g.e.**, s. 253

²⁴ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 284-285, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 522, Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 435-436, Şahin, **a.g.e.**, s. 528-529

²⁵ Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 285, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. 2, s. 522, Berkuk, **a.g.e.**, s. 4, Yerasimos, **a.g.e.**, s. 26, Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 436-437

Almanya'nın ihtiyaç duyduğu petrol, magnezyum, bakır, kömür, tahıl ürünleri, tütün, pamuk ve çay ile hayvani ürünler bu bölgede bol miktarda bulunmaktaydı. Özellikle petrol yönünden zengin olan bölgedeki petrol ürünlerinin %75'i Volga nehrinden kuzeye, geri kalan kısmı ise Batum ve Mohaçkale'ye boru hatları ve demiryoluyla ulaştırılıyordu. Almanya'nın Kafkas petrolünün sadece yarısını kullanmakla mevcut petrol gücünü üçe katlayacağı hesaplanıyordu.²⁶ Almanlar Gürcülerle Poti'de bir anlaşma yapmışlar ve Gürcüler bu anlaşmayla Tiflis-Batum demiryolu Almanların himaye ve kontrolüne bırakmışlardı. Hatta Ermeniler de Tiflis-Culfa hattının kontrolünü Almanlara bırakmak istiyorlardı.²⁷

26 Mayıs 1918'de Gürcüler, 28 Mayıs 1918'de de Ermeniler ve Azeriler bağımsızlıklarını ilan ettiler.²⁸ Almanlar, Kafkaslar'da bağımsız bir Azerbaycan Devleti'ne karşı çıkmaktaydı. Almanların Kafkasya temsilcisi olarak Tiflis'te bulunan Von Kress sadece Gürcülerin bağımsızlıklarının tanınacağını bildirmişti. Almanların amacı, kendi himayeleri altında büyük bir Ukrayna ve onunla sınır komşusu olan bir Gürcistan'ın kurulmasıydı. Nitekim Almanlar, Türk kuvvetlerinin Kafkasya'da ilerlemesine engel olmak için bazı müfreze ve ajanlarını Rostof'a kadar göndermişlerdi.²⁹ Bu rekabetin en açık örneklerinden birisi, Vehip Paşa'nın Sohumkale'ye asker çıkarması üzerine Almanların bu durumu protesto etmeleridir. Alman protestosu üzerine 10 Temmuz 1918'de Enver Paşa, Hariciye Nezareti'ne yazdığı yazıda Vehip Paşa'nın Sohumkale'ye emirlerine aykırı olarak asker çıkardığını, kendisinin bu kuvvetlerin derhal geri çekilmesine taraftar olduğunu belirtmiştir.³⁰ Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinde Almanlar etkili oldular. Bizzat Von Kress, Tiflis şehir meclisinin penceresinden Hükümetin idaresinin Almanlara verildiğini ilan etti. Bundan sonra Transkafkas demiryolu Gürcü ve Almanlar tarafından işgal edildi. Her yerde Gürcü ve Alman bayrakları yan yana

²⁶ K. Tuncer Çağlayan, "Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya'da İngiliz Faaliyetleri", **Bulleten**, 2000 Ağustos, Sayı: 240, s. 491-492

²⁷ Berkuk, **a.g.e.**, s. 4

²⁸ Kurat, **a.g.e.**, s. 477, Yerasimos, **a.g.e.**, s. 25, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 285, Şahin, **a.g.e.**, s. 597-604

²⁹ Berkuk, **a.g.e.**, s. 15-16, Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 437

³⁰ **BOA**, HR. SYS., Dosya No: 2455, Gömlek No: 79, Tarih: 10/7/1918, Bu durum Enver Paşa'nın Almanlarla açıktan bir çatışmadan çekindiğinin de göstergesidir. Pomiankowski, **a.g.e.**, s. 329

dalgalanmaktaydı.³¹ Kafkas Hükümeti'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Gürcüler yakında görüşme yapmak için tekrar geleceklerini, Ahılkelk ve Ahıska üzerine hareket yapılmamasını istediler. Vehip Paşa da halkının büyük çoğunluğu Ermeni olan Ahılkelk'in Gürcülerde kalmasından yanaydı.³² Vehip Paşa, Almanlar ve Gürcülerin bu hareketlerinden çok rahatsız olmuş, daha önce verilen ultiatomun geçerli olduğunu ve kabul edilmediği takdirde III. Ordu'nun harekete geçeceğini bildirmişti. Bunun üzerine Gürcüler anlaşma yapmak zorunda kaldılar.³³ Bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasında Batum Antlaşması imzalandı. Böylece III. Ordu'nun Ermenilere karşı hareketi sona erdi.³⁴ Batum Antlaşması, 4 Haziran 1918'de Halil Bey(Menteşe), Vehip Paşa ile Ermeniler arasında barış ve dostluk antlaşması olarak imzalandı. Bu antlaşmaya göre;

1. Gümrü-Culfa demiryolu hattından yararlanılacak. 1 numaraları ekte; en ziyade müsadeye mazhar millet muamelesi, serbest transit hakkı, asgari gümrük tarifesi, fazla mahsullerin resmi komisyonlar aracılığıyla çıkarılması(3. Madde)

2. Yeni hududun iki tarafında 15 kilometre genişliğinde serbest bölge oluşturulması(2. Ek).

3. Ermenistan'da halk tarafından seçilen müftüler Şeyhülislama tabi olacaklardır(3. Ek)

4. Şeyhülislam tarafından tayin edilen Başmüftü; evlenme, boşanma, vesayet, miras ve evkaf işlerini Şeriata göre idare edecektir.

5. Esirler kabileler şeklinde teslim edilecek, Ermenistan'da yerleşmek isteyen Türkler yerinde kalacak, firari subaylar teslim edilecek.

6. Ermenistan Hükümeti askerini "hazeri mevcuda" indirecek, bunun sayısı ve bulunacağı yerler Osmanlı Hükümeti ile birlikte kararlaştırılacaktı.³⁵

Vehip Paşa terhisin hızlı bir şekilde yapılmasını, Ermenilerin barış zamanındaki kuvvetinin de bir tümeni geçmemesini istiyordu. Antlaşmada belirtilen

³¹ Allen-Muratoff, **a.g.e.**, s. 443, Pomiankowski, **a.g.e.**, s. 323

³² **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 522

³³ Pomiankowski, **a.g.e.**, s. 323

³⁴ Belen, **1918 Yılı**, s. 163, Kurat, **a.g.e.**, s. 477, Yerasimos, **a.g.e.**, s. 21

³⁵ Belen, **1918 Yılı**, s. 163-164, Yerasimos, **a.g.e.**, s. 25, Bal, **a.g.m.**, s. 47-48

konuların uygulanması için Vehip Paşa Yakup Şevki Paşa'yı, Ermeni Hükümeti de Korganof'u tayin etti.³⁶ Gürcülerle de 4 Haziran 1918'de anlaşma yapıldı. Bu antlaşmaya göre; Ahıska ve Ahılkelk Türk tarafında kalacak, bundan sonra Türk-Gürcü sınırında zayıf postalar bulunacak, asıl birlikler geride istirahat ve eğitimle uğraşacaklardı. Sınır Çuluk suyu olacaktı.³⁷ Gürcülerle yapılan anlaşmada da Ermenilerle yapılan antlaşmadaki gibi Müslüman halkın hakları garanti altına alınmıştı.³⁸ Gürcistan'la yapılan anlaşma ile Osmanlı Devleti 1829 sınırına kadar ulaşmaktaydı. Ancak bu durum Brest-Litovsk Antlaşması'na aykırıydı.³⁹ Bunlar dışında Osmanlı Devleti ile Gürcistan ve Azerbaycan arasında bir Petrol Anlaşması yapıldı. Buna göre; petrolün) Bakü'den Batum'a borular vasıtasıyla aktarılması kabul edilmişti.⁴⁰ Azerbaycan'la yapılan anlaşmanın 4. maddesinde "*Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti tarafından istenildiğinde Osmanlı Hükümeti iç düzen ve güvenliği sağlamak ve geri getirmek için gerekli gördükçe silah gücü ile yardımda bulunacaktır.*" maddesi yer almıştı.⁴¹

Gürcistan ve Ermenistan hükümetleri bu antlaşmaların baskı altında yapıldığını iddia ettiler. Ancak bunu değiştirmek için güce sahip olmadıklarından Türk baskısına karşı Alman desteğine ihtiyaç duydular. Gürcüler özellikle Batum'un kaybindan rahatsız olduklarından Berlin'e heyet gönderdiler. Almanlar, Türklerin petrol bölgesinde etkili olmalarını istemediklerinden Gürcülerin yanında yer alarak, önce 5.000, sonra da ilave olarak 7.000 kişilik bir kuvveti buraya sevk ettiler.⁴² Von Kress'in emriyle Almanlar, birer bölük kuvvetle Tiflis'ten Gümrü'ye ve Karakilise'ye giden demiryolu ile kara yolunu işgal ettiler. Ayrıca Poti ve Sohumkale limanlarını ele girdiler. Von Kress Tiflis'te de iki bölük ihtiyat kuvveti bıraktı.⁴³

³⁶ Belen, **1918 Yılı**, s. 164, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 522-523

³⁷ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 523, Yerasimos, **a.g.e.**, s. 25, Bal, **a.g.m.**, s. 48

³⁸ Kurat, **a.g.e.**, s. 478, Bütün bu antlaşmalar Osmanlı Devleti'nin temsilcisi olarak Halil Bey (Menteşe) ve "Kafkas cephesi Osmanlı orduları kumandanı ferik devletlu Vehip Paşa Hazretleri" tarafından imza edilmiştir. Kurat, **a.g.e.**, s. 662-673

³⁹ Kurat, **a.g.e.**, s. 477, Yerasimos, **a.g.e.**, s. 25

⁴⁰ Kurat, **a.g.e.**, s. 478, Bal, **a.g.m.**, s. 48

⁴¹ Yerasimos, **a.g.e.**, s. 25, Kurat, **a.g.e.**, s. 673

⁴² Kurat, **a.g.e.**, s. 478

⁴³ Pomiankowski, **a.g.e.**, s. 324, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 287, Lunderof hatıralarında Batum'daki tavırlarından dolayı Türklere güvenilemeyeceğini söyleyerek Kress'in az bir kuvvetle Tiflis'e gönderilmesini tenkit etmektedir. Bkz: Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 400

Osmanlı Devleti'nin tek başına Kafkaslar ve Baku petrolüne el koymasını istemeyen Almanya, Gürcistan'ı açıktan desteklemiş, hatta Tiflis yolunda Kutayis'te Alman ve Türk kuvvetleri çatışmaya bile girerek birbirlerine kayıplar verdirmişlerdir.⁴⁴ Vehip Paşa, Türk birliklerinin Tiflis yönüne hareketini emretmiş ve bu kuvvetlerden 9. Kafkas Piyade Tümeni anayol üzerinde Alman ve Gürcü kuvvetleriyle 10 Haziran 1918'de çatışmaya girmiştir. Burada iki Alman bölüğü ve Gürcü gönüllerinden çok sayıda esir alınmıştır. Bir "skandal" niteliği taşıyan bu hareket üzerine Alman genel karargahı Osmanlı ülkesindeki askerlerini geri çekeceğini açıklamış, bunun üzerine Türk kuvvetlerinin Gürcistan içlerine ilerleyişi durdurulmuştur. Bu gelişmeler Vehip Paşa'nın Almanlar açısından "istenmeyen adam" ilan edilmesinde ve sonrasında İstanbul'a çağrılmasında etkili olmuştur.⁴⁵

4.1.2. Şark Ordular Grubu'nun Kurulması ve Vehip Paşa'nın Umumi Karargah Emrine Alınması

9 Haziran 1918 tarihinde Doğu cephesindeki kuvvetler için yeni bir teşkilat yapıldı. Bu düzenlemeyle Vehip Paşa komutasında "Şark Ordular Grubu" kuruldu. Bu gruba III. ve IX. Ordu bağlandı. Vehip Paşa'nın yerine III. Ordu Komutanlığı görevine ağabeyi Esat Paşa, IX. Ordu Komutanlığına da Erkanı Harbiye Mektebi'nden aynı dönemde mezun olduğu, en yakın arkadaşı Yakup Şevki Paşa tayin edildi.⁴⁶

IX. Ordu: 1. Kafkas Kolordusu, 2. Kafkas Kolordusu ile 4. Kolordu'dan IX. Ordu kuruldu. Bu ordunun komutanı olarak Yakup Şevki Paşa tayin edildi.

III. Ordu: 6. Kolordu ile 5. Kafkas ve 36. Tümenler ve Rumeli Müfrezesi, merkezi Batum'da olan Esat Paşa'nın komutasında, III. Ordu'yu oluşturdu.⁴⁷

⁴⁴ Yerasimos, a.g.e. , s. 26, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 287

⁴⁵ Allen- Muratoff, a.g.e. , s. 444

⁴⁶ BOA, DUİT. , Dosya No: 157, Gömlek No: 21, Tarih: 9/N/1336(Hicri), ATASE, BDH, Klasör: 80, Dosya No: 408, Fihrist No: 8, 8-1, 10, Çakmak, a.g.e. , s. 269, Belen, **1918 Yılı**, s. 164, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 526, Mehmed Emin, a.g.e. , s. 15, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 286, Larşer bu görevlendirmede Vehip Paşa'yı yine III. Ordu komutanı olarak göstermişse de doğru değildir. Vehip Paşa'nın Şark Orduları komutanı olarak, Yakup Şevki ve Esat Paşaların diğer ordu komutanları olarak atandıkları irade-i seniyenin tarihi de 18 Haziran 1334(1918)'dir.

⁴⁷ ATASE, BDH, Klasör:80, Dosya No:408, Fihrist No:8, 8-1, Çakmak, a.g.e. , s. 269, Belen, **1918 Yılı**, s. 164, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 526, Mehmed Emin, a.g.e. , s. 15

Şark Ordular Grubu'na III. Ordu, IX. Ordu bağlandığı gibi VI. Ordu da bağlanarak İran ve Irak'ta bir hareket tasarlanıyordu.⁴⁸ Vehip Paşa'nın 11 Haziran 1918 tarihinde verdiği emre göre; IX. Ordu, İran içlerine doğru harekete geçerek İngilizleri durduracak, Bolşeviklerin İngilizlerden yardım görmelerine engel olacak, gerekirse VI. Ordu ile birlikte Bağdat'ı kurtaracaktı.⁴⁹ Bunun için 4. Kolordu'nun doğu yönünden, 1. Kafkas Kolordusu'nun da kuzeyden taarruz etmesi planlanmıştı.⁵⁰ İran içlerindeki Türk kuvvetleri General Antranik kuvvetleriyle büyük bir mücadeleye girişti. İran'da bu gelişmeler yaşanırken Gence'de toplanmakta olan İslam Ordusu'na karşı Baku yönünden taarruz başladı. Enver Paşa, Baku petrollerinin Bolşeviklerin eline geçmemesi için Tiflis'teki Alman temsilcisi Von Kress ile görüşülmesini istedi.⁵¹ Halbuki Almanların niyeti petrol kaynaklarını ele geçirmektir.⁵² 1918 yılı Haziran ayı başında Almanlar, III. Ordu'nun Kafkasya'daki ilerleyişine engel olmak için bazı Alman müfrezelerini bölgeye çıkardılar. Grup Komutanı Yakup Şevki Paşa, 2 Haziran 1918 tarihli emrinde bölgede Karargahı Umumi'nin bilgisi dışında bazı Alman müfrezelerinin bölgede olduğunu, Alman askerlerinin görüldükleri yerlerde ihtar edilmelerini, karşı koymaları halinde harp esiri olarak Kars'a gönderilmelerini, eğer karşı koyarlarsa mutlaka şiddetle karşılık verilmesini istemiş, ayrıca bu emrin harp ceridesine geçirilmemesini emretmiştir.⁵³ Almanlar hem Gürcistan'ın, hem de Ermenistan'ın hamisi olarak hareket etmekteydi. Almanlar güneyden ve Gümrü'den ilerleyen Türk kuvvetlerine karşı bazı birlikler çıkarmışlardı. Amaçları Türk ilerleyişini durdurmaktı. Hatta bazı yerlerde iki taraf arasında çatışmalar da yaşandı.⁵⁴ Batum'da görüşmeler devam ederken Vehip Paşa ile Almanların arası iyice açılmaya başlamıştı. Almanlar Vehip Paşa'nın görevden alınmasını istemekteydiler. Enver Paşa Azerbaycan hareketi hazırlıklarını

⁴⁸ ATASE, BDH, Klasör: 80, Dosya No: 408, Fihrist No:8, 8-1, Şevket Süreyya Aydemir, "Son Osmanlı Paşası Halil Paşa'nın Hatıraları" **Akşam**, 6 Aralık 1967, s. 4, Belen, **1918 Yılı**, s. 164

⁴⁹ Çakmak, a.g.e. , s. 270, Belen, **1918 Yılı**, s. 165, Larşer, **Büyük Harbde Türk Harbi**, C. II, s. 286

⁵⁰ Belen, **1918 Yılı**, s. 165

⁵¹ Çakmak, a.g.e. , s. 270, Belen, **1918 Yılı**, s. 165

⁵² Belen, **1918 Yılı**, s. 166

⁵³ Karabekir, **Kars ve Ötesi**, s. 291

⁵⁴ Şevket Süreyya Aydemir, "Son Osmanlı Paşası Halil Paşa'nın Hatıraları" **Akşam**, 6 Aralık 1967, s. 4

sürdürürken Vehip Paşa'yı görevden almak için İstanbul'a çağırıldı.⁵⁵ Bu gelişmeler yaşanırken Vehip Paşa 6 Temmuz 1918 tarihli irade-i seniye ile "ordu grubu kumandanlığı tahsisatıyla", "Karargah-ı Umumi" emrine alındı.⁵⁶ Üç gün sonra yani 9 Temmuz 1918 tarihinde de "muharebat-ı vak'adaki hidemat-ı hassasına binaen karargah-ı umumî emrindeki Ordu Grubu Kumandanı Vehip Paşa'ya murassa kılınclı Osmanlı nişanı..." verildi.⁵⁷ Vehip Paşa'ya 14 Temmuz 1918'de de "Fahr-i Yaver" olarak tevcih verildi.⁵⁸ Vehip Paşa'nın yerine Şark Orduları Grubu Komutanlığı'na 6 Temmuz 1918'de Halil Paşa(Kut) tayin edildi.⁵⁹

Aslında Vehip Paşa 1877 sınırlarının geçilmesine karşı çıkmaktaydı. Enver Paşa'ya hitaben 3 Nisan 1918'de gönderdiği raporda endişelerini açıkça belirtmişti: İlerleme ile beraber Gürcülerle savaş ihtimali ortaya çıkacak, aynı zamanda bölgede yaşayan Müslüman halkın can güvenliği tehlikeye düşecekti. III. Ordu'nun elinde bulunan kuvvetler, Müslümanların can güvenliğini sağlama noktasında yetersiz kalmaktadır. Ayrıca Gürcülerin Ermenilerle beraber hareket ederek, Kafkasya Müslümanlarını yok etmeye kalkışmaları da ihtimal dahilindedir. Bu sırada Ermeniler Baku'da kontrolü ele geçirmiş durumdadır. Müslüman unsurlar yıllardır siyasi, ekonomik ve kültürel baskılar altında kaldıklarından destek verecek bir durumda değillerdir. Yayılmanın doğal sınırını aşanlar, mutlaka çeşitli problemler yaşamışlardır. "... Hülaseten arz ediyorum ki, Kafkasya'daki hareket ile devlet bir acıklı çıkmaza sürüklenmektedir. Devleti batırmak veya korumak bugün elinizdedir."⁶⁰ Vehip Paşa'nın bu raporu dikkate alınmamış, Enver Paşa bir gün sonra Vehip Paşa'ya cevaben Osmanlı Devleti'nin döktüğü kanların, yaşadığı felaketlerin, çektiği

⁵⁵ Yel, a.g.e. , s. 59

⁵⁶ BOA, İ. DUİT. , Dosya No: 157, Gömlek No: 259, Tarih: 27/N/1336(Hicri), Bkz. Ek: 22, Askerlik Safahat Belgesi'nde 28 Haziran 1334'te Erkan-ı Harbiye Riyaseti emrine verildiği ve sonradan Şark Orduları Komutanlığı görevine getirildiği yazmaktadır. Bkz: Ek: 8, Safahat Cetveli'nde ise 30 Haziran 1334'ten itibaren "Ordu Grubu muhassasatıyla Karargah-ı Umumi emrinde" olduğu, sonradan "mülga Şark Orduları Komutanlığı" yaptığı belirtilmiştir. Bazı kaynaklar, Vehip Paşa'nın bu görevden istifa ederek ayrıldığını yazar. Belen, **1918 Yılı**, s. 166, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 538

⁵⁷ BOA, İ. DUİT. , Dosya No: 159, Gömlek No: 121, Tarih: 30/N/1336(Hicri)

⁵⁸ BOA, İ. DUİT. , Dosya No: 55, Gömlek No: 46, Tarih: 5/L/1336(Hicri)

⁵⁹ BOA, İ. DUİT. , Dosya No: 157, Gömlek No: 259, Tarih: 27/N/1336(Hicri), Çakmak, Halil Paşa'nın tayinini 29 Haziran 1918 olarak vermektedir. Çakmak, a.g.e. , s. 270, Belen ise 3 Temmuz 1918 olarak belirtir. Belen, **1918 Yılı**, s. 164

⁶⁰ Yel, a.g.e. , s. 52-53, **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 478-479, ATASE, BDH, Klasör: 2947, Dosya: 628, Fihrist: 16, 16-1, 16-2

zorlukların bir karşılığı olarak eskiden kaybettiği ve Brest-Litovsk ile bağımsızlığını sağladığı Kars, Ardahan ve Batum'u geri almanın Hükümetin görevi olduğunu belirtmiştir.⁶¹

Vehip Paşa'nın İstanbul'a çağrılarak "karargah-ı umumi" emrine alınmasında Almanlarla yaşadığı görüş ayrılıklarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Vehip Paşa'nın Enver Paşa'nın istekleri doğrultusunda "elviye-yi selase"den vazgeçmemesi, Batum'u alması, Sohumkale'ye asker çıkarması, Gümrü'yü alarak ilerleyişi devam ettirmesi, Batum Konferansı'nda sergilediği davranışlar, Kazım Karabekir'e Alman kuvvetleri ile ilgili olarak Grup Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın verdiği emirler, Almanlarla Vehip Paşa'yı karşı karşıya getirmiştir. Alman Komutan General Von Seeckt, 4 Kasım 1918'de yazdığı "*Türkiye'nin Yıkılmasının Sebepleri*" adlı raporda Vehip Paşa hakkında farklı bir görüşü dile getirmiştir. Seeckt savaş sonrası Almanya'da yeni askeri teşkilatı kuran ve 1936'da ölümüne kadar ülkenin en büyük askeri otoritesi olarak kabul edilen kişidir.⁶² Seeckt bu raporunda "*Çöküntünün İç Sebepleri*" başlıklı bir bölüm yazmış ve burada savaşın uzamasıyla İttihatçıların iâşe konusunda büyük yolsuzluklar yaptıklarını, Levazım-ı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşa ve sonradan da Kara Kemal'in bu yolsuzlukların başında geldiğini belirtmektedir. Ordularda da bu durum yaşanmış ve "*en hayasızcası*" Vehip Paşa'nın başında olduğu Kafkas Ordusu'nda ortaya çıkmıştır. Seeckt'e göre Vehip Paşa, "... *İsmail Hakkı Paşa ile Batum gibi yağlı bir kuyruk için kapışmasa idi, bu olay hayli eğlenceli bir manzara teşkil edebilirdi*". Vehip Paşa, eline çok fazla ganimet geçince petrol maddelerini saklamış, Almanya ile birlikte yapılmakta olan maden cevherlerine de el koymuş, hatta artık ihtiyaç kalmayan ağır topları da Çanakkale'ye taşımak istememişti. Cemal Paşa, İsmail Hakkı Paşa ve Vehip Paşa arasında yaşanan rekabet nedeniyle İstanbul'un savunulması için gerekli olan askeri birliklerin nakli de ticari düşüncelerle durdurulmuştu. İşte bu rekabette Enver Paşa, İsmail Hakkı Paşa'nın yanında yer almıştı.⁶³ Buna benzer bir iddiayı Mülkiye Müfettişi Hamit Bey de dile getirmektedir. Batum'un alınmasından sonra şehirde mülki idareyi kurmakla

⁶¹ **Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, C. II, s. 479, ATASE, BDH, Klasör: 2947, Dosya: 628, Fihrist: 16-3

⁶² Kurat, **Alman Generallerinin Raporları**, s. 10, Von Seeckt, Batum'daki gerginliği çözmek için Enver Paşa ile beraber buraya gelmişti. Allen- Muratoff, **a.g.e.**, s. 443

⁶³ Kurat, **Alman Generallerinin Raporları**, s. 43-45

Mülkiye Müfettişi Hamit Bey görevlendirilmişti.⁶⁴ Bir süre sonra başta Vehip Paşa olmak üzere Enver, Cemal ve İsmail Hakkı Paşalar şehre gelmişti. Hamit Bey'e göre İttihatçıların önde gelenlerinin buraya gelmesiyle “düzen bozulmuş”, sahipsiz evler işgal edilmeye, hatta mağazalardaki eşyalar alınmaya başlamıştı.⁶⁵ Hamit Bey'in Vehip Paşa ile arası açılmış ve görevinden ayrılarak Cemal Paşa ile birlikte geri dönmüştür.⁶⁶ Hamit Bey, Vehip Paşa ile arasının açılma nedenleriyle ilgili olarak iki olay nakletmektedir. Bunlardan birincisinde, Cemal Paşa'nın maiyetinde Batum'a gelen Lazistan Mebusu Sudi Bey, Hamit Bey'e tütün ihracına izin olup olmadığını sormuş ve Hamit Bey de “*un ile mübadele etmek üzere sağlamak istediğim petrol ile şekerden başka maddeler, hassaten maiyet hususunda en çok zaruret çeken Acara'nın biricik sermayesi olan tütün ihracı için pek müsaadekar bulunmayı iktisaden gerekli bulmuş...*” olduğundan “*istediği kadar tütün çıkarmakta serbest olduğu*” cevabını vermiş ve gerekli belgeyi de düzenlemiştir. Vehip Paşa ise gece tütünün vapura yüklenmesini engellemiş ve Hamit Bey nedenini sorduğunda ordunun ihtiyacı olduğu cevabını vermiştir.⁶⁷ İkinci olay ise Cemal Paşa'nın yanında Batum'a gelen komodor Hakkı Bey'in Kostropulos adında Trabzonlu bir Rum tüccarla Hamit Bey'in yanına gelerek bu tüccardan Bahriye adına kilosu 5 kuruşa 6.000 ton petrol satın aldıklarından ihraç vesikası verilmesinin istemesiyle yaşanmıştır. Hamit Bey, bu fiyatın çok yüksek olduğunu, rayiç fiyatın Batum'da 60 para olduğunu söylemiş, o sırada orada bulunan Cemal Paşa'dan Kostropulos'u Vehip Paşa'nın tavsiye ettiğini öğrenmiştir. Yine Jandarma Alay Kumandanı Kazım Bey de Vehip Paşa'nın bu Rum tüccarla ortak olduğunu söylemiştir. Hamit Bey'in tepkisi üzerine Cemal Paşa, yapılan sözleşmeyi iptal etmiş ve petrolü belediyeden almıştır.⁶⁸

⁶⁴ BOA, DH. ŞFR. , Dosya No: 581, Gömlek No: 152, Tarih: 14/Haziran/1334, Eken, a,g,e, , s. 500

⁶⁵ Eken, a,g,e, , s. 501

⁶⁶ BOA, DH.ŞFR. , Dosya No: 583, Gömlek No: 162, Tarih: 12/Temmuz/1334, Eken, a,g,e, , s. 502-503

⁶⁷ Eken, a,g,e, , s. 501-502

⁶⁸ Eken, a,g,e, , s. 502-503, Süleyman Beyoğlu, **Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa**, İstanbul, Bengi Yayınları, 2009, 2. Baskı, s.189-190, Hamit Bey, daha sonra Vehip Paşa'nın Bahriye'nin Batum'dan satın aldığı petrol ve bakırın satışını yasakladığını da belirtmektedir. Eken, a,g,e, , s. 503-504, Nitekim Batum'dan 5 Kanunuevvel 1334'de gazın kilosunun yetmiş para olduğu bildirilmekteydi. BOA, DH. ŞFR. , Dosya No: 597, Gömlek No: 63, Tarih: 5/Kanunuevvel/1334

Seeckt, Vehip Paşa'yı bir de "Türkçülük" politikası konusunda suçlar. Osmanlı Devleti doğuda Orta Asya'ya yayılmaya çalışmış, bu siyasette Enver Talat'tan, Vehip de Enver'den daha ileri gitmişlerdir. Bu durum sürekli güvensizliklere neden olmuş, açık kapalı itaatsizlikler yaşanmış, resmi ittifaklarda belirtilen hükümler dışında gizli veya ima yollu emirler verilmiştir.⁶⁹

Enver Paşa'nın Kafkasya seferine hazırlandığı sırada Almanlarla yaşanan rekabet, yukarıdaki ifadelere temkinli yaklaşılmasını gerektirmektedir. Ancak anlaşılan Almanlar Vehip Paşa'yı sürekli şikayet etmişler, bir taraftan da ortaya çıkan yolsuzluk iddiaları Vehip Paşa'nın Şark Orduları komutanlığından alınmasında etkili olmuştur.

4.2. VEHIP PAŞA'NIN TUTUKLANMASI, YARGILANMASI VE YURTDIŞINA KAÇMASI

4.2.1. İttihat ve Terakki ve Vehip Paşa Hakkında Yayınların Başlaması Ve İlk Tutuklamalar

Mondros Ateşkesi sonrasında İttihat ve Terakki aleyhinde bir kampanya başladı. İttihatçılar değişik nedenlerle ve farklı konularda suçlamalarla karşı karşıya kaldılar. Bir taraftan ülkeye terk eden lider kadro "*firariler*" olarak gündeme getirilmekte, bir taraftan da çeşitli yolsuzluk iddiaları yayınlanmaktaydı. İttihat ve Terakki aleyhindeki yayınlardan Vehip Paşa da nasibini almış, ilk günlerden itibaren değişik şekillerde gündeme gelmiş, bu durum ülkeyi terk edene kadar devam etmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra 3 Kasım'da İttihatçı liderlerin kaçması üzerine kamuoyunda büyük bir tepki meydana gelmiş ve en azından geride kalan kişilerin, "*merkez-i umumi azalarının*", çeşitli olaylara karışan valilerin tutuklanması gündeme gelmişti. Bu kişiler içerisinde Vehip Paşa da vardı.⁷⁰

Bu sırada Hükümetin başında A. İzzet Paşa bulunmaktaydı. Cavid Bey, asıl lider kadro yurtdışına çıktıktan sonra Vehip Paşa gibi "*ellerinden hiçbir şey gelmeyen ikinci derece adamların*" tutuklanmasının bir faydası olmayacağını ifade etmiş ve bu tutuklamalara karşı çıkmıştı. Ancak bu dönemde bir taraftan savaşın yenilgiyle

⁶⁹ Kurat, **Alman Generallerinin Raporları**, s. 46

⁷⁰ Cavid Bey, **Felaket Günleri Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2000, C. I, s. 43

sonuçlanması, diğer taraftan İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin yurtdışına kaçmaları pek çok kişinin soğukkanlılığını kaybetmesine neden olmuştu. Bazı kişiler İttihatçıların bir adaya veya başka yerlere sürgüne gönderilmesini teklif ediyor, bazıları da Divan-ı Harbi Örfi kararıyla tutuklamaların başlamasını istiyordu.⁷¹ 6 Kasım 1918 tarihli *Ati* gazetesi “*Firariler Hakkında*” başlığı ile verdiği haberde İttihatçıların Alman memurların yardımıyla ve Almanlara ait araçlarla kaçırıldığını, bundan dolayı Hükümetin Alman makamlarını protesto ettiğini ve iade edilmeleri için girişimlerin başladığını duyurmaktaydı. Yine aynı haberde sabık İaşe Nazırı Kemal Bey’in tutuklandığı, İsmail Hakkı Paşa’yı almak üzere gönderilen gambotun Odesa’ya varmak üzere olduğu ve kısa zamanda İstanbul’a getireceği belirtiliyordu. İttihatçı ileri gelenlerinin çok rahat bir şekilde ülkeyi terk etmeleri de sorgulanmaya başlamıştı. Bu iddialar üzerine Dahiliye Nazırı Fethi Bey, şahsen dostları da olsa İttihatçılara firar etmelerini tavsiye etmediğini, çünkü bu durumun onları daha da zor duruma düşüreceğini söylemekte, Hükümet olarak kaçmamaları için elden gelen tedbirleri aldıklarını, ancak kendilerini tutuklama konusunda bir yetkilerinin olmadığını ifade etmekteydi. Gazeteler “*İttihatçı*” olmakla suçlanan A. İzzet Paşa Hükümeti’ne yüklenirken geçmiş dönemin defterlerini açma yolunu seçmişler, özellikle İttihatçılara ait yolsuzluk iddialarını öne çıkarmaya başlamışlardı. 6 Kasım 1918’de *Ati* gazetesi “*İttihat ve Terakki’nin Milyonları*” başlığı altında İttihat ve Terakki’nin bütün servetinin, nakit para ve mallarının yeni kurulan Teceddüt Fırkası’na aktarıldığını iddia ederek bu partinin kanunlara uygun bir şekilde kurulup kurulmadığını sorguluyordu.⁷² Bu dönemde çeşitli isimlerin tutuklanması gündeme gelmişti. Dr. Nazım, Cemal Azmi, Bahaddin Şakir, Kemal, Dr. Reşit gibi isimlerin yanında Vehip Paşa’nın da tutuklanması isteniyordu. Bu sırada Sadrazam A. İzzet Paşa, Vehip Paşa’nın tutuklanmasına karşı çıkmıştı. Tutuklanmaları gündeme gelen kişilerden Dr. Nazım, Cemal Azmi kaçmayı tercih ettiler.⁷³

İttihat ve Terakki muhalifleri ve özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu dönemde lider olabilecek bir komutan arayışına girmişlerdi. Refik Halid Karay bu konuda farklı bir iddiada bulunmaktadır. Harbiye Nazırı arayışı sırasında, “... bazı

⁷¹ Cavid Bey, **a.g.e.** , s. 43

⁷² **Ati**, 6 Teşrinisani 1334(6 Kasım 1918), sayı: 300, s. 1

⁷³ Cavid Bey, **a.g.e.** , s. 43

muhalif ve Arnavut zabıtlar, el altından fırka rüesasına Vehip Paşa'yı tavsiye etmişler ve Harbiye Nazırı olarak demir bir pençe ile muhalefeti İttihatçılık beliyesinden ancak onun kurtarabileceğini söylemişlerdi." Refik Halid'e göre Vehip Paşa'nın bu göreve getirilmemesinde "*Harb-i Umumideki hareket tarzı*" etkili olmuş ve konu kapanmıştı.⁷⁴

İttihatçılar hakkında bu tür konular öne çıkarken Vehip Paşa'nın firarı da gündeme gelmekteydi. Atı gazetesi 6 Kasım 1918'de "*Vehib Paşa da kaçdı mı?*" alt başlığıyla Vehip Paşa'nın kaçtığına dair iddialar olduğunu, ancak yapılan araştırmada bunun doğru çıkmadığını belirtmiştir. Gazete Vehip Paşa ile ilgili yolsuzluk suçlamalarını da çok açık ve ağır bir dille ifade etmiştir: "*Malum olduğu üzere Vehib Paşa Batum ve havalisinde kumandan iken oraları soymuş ve tüccarla ortak olarak bir milyon liralık servet yapmıştı. Trabzon Valisi Necmi Bey'le arasında zıddiyet olduğu için iase tarafından gönderilen bilumum erzakı zabt eylemiş ve bu suretle Erzurum havalisinde 60.000 Türk'ün açlıktan ölmesine sebebiyet vermişti. Hükümet-i sabıka bile bu Paşa hakkında tahkikat icra ettirmişti.*"⁷⁵ Zaman gazetesi de aynı tarihli nüshasında "*Kaçanlar, Kaçamayanlar*" başlığı ile Vehip Paşa'nın 5 Kasım 1918'de kaçtığı şeklinde haber verdiğini, ancak İstanbul Muhafızlığı tarafından bu bilginin doğru olmadığını açıkladığını belirtiyordu.⁷⁶ Vehip Paşa ile ilgili iddialar aynı gün bir başka gazetede daha yer almıştı. Tasviri Efkar gazetesi "*Dedikodular Etrafında: Vehib Paşa'nın irtikabı*" başlığıyla bir takım iddiaları gündeme getiriyordu. Haberin başında Vehip Paşa'nın kaçıp kaçmadığını sorguluyor, Enver, Talat Paşalar, Doktor Bahaddin Şakir ve Nazım Paşa'dan sonra "*maruf simalardan*" Vehip Paşa'nın da firar ettiğinin söylendiğini, ancak henüz durumun netleşmediğini bildiriyordu.⁷⁷ Tasviri Efkar'a göre; Vehip Paşa bundan bir buçuk sene öncesine kadar dürüst bir kişi ve hatta Erzincan hezimetine rağmen muktedir bir asker olarak tanınırken son zamanlarda hakkında çok ağır şayieler duyulmuştur. III. Ordu Komutanlığı sırasında Sivas askeri depolarında milyonlarca okka fazla buğday olduğu halde, keyfi olarak ya da şahsi menfaati dolayısıyla halka dağıttırmamış, Hükümetin kesin emrine

⁷⁴ Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1992, s. 165

⁷⁵ **Atı**, 6 Teşrinisani 1334(6 Kasım 1918), sayı: 300, s. 1

⁷⁶ **Zaman**, 6 Teşrinisani 1334(6 Kasım 1918), sayı: 211, s. 1, Refik Halit(Karay) aynı gün "Efendiler Nereye?" başlıklı İttihatçılar hakkında çok ağır sözlerin yer aldığı makalesini yazmıştı. "Efendiler Nereye?", **Zaman**, 6 Teşrinisani 1334(6 Kasım 1918), sayı: 211, s. 1

⁷⁷ **Tasviri Efkar**, 6 Teşrinisani 1334(6 Kasım 1918), s. 1, **Ek: 15**

rağmen çiftçilere de buğday vermemiş, bu davranışlarıyla Müslüman halkın helak olmasına neden olmuştur. Tasviri Efkar, Vehip Paşa'nın Batum'un geri alınmasından sonra Enver Paşa ile birlikte büyük bir petrol ticareti yaparak milyonlarca lira kazandığı dedikodusunun olduğunu da belirtmekteydi. Tasviri Efkar bu iddiaların doğruluğunun bilinemediğini, ancak İsmail Canbolat'ın Dahiliye Nazırlığı sırasında bu konuda tahkikat yapıldığını ve muhakeme edilmesi için toplanan evrakın Harbiye Nezareti'ne gönderildiğini, ancak bu evrakı Enver Paşa'nın yok ettirdiğini iddia etmektedir. Tasviri Efkar daha da ileri giderek Enver Paşa'nın bu hareketinin Vehip Paşa'nın suçluluğuna delil olduğunu ileri sürmektedir. Tasviri Efkar insanı asıl hayrete düşüren noktanın Yanya'yı "*bahadırane*" müdafaa eden ve hatta bunun için birkaç defa hayatını tehlikeye atan Vehip Paşa'nın hayattan çok daha değerli olan namusunu ve hem de askerlik namusunu "*... para ve menfaate feda etmesi ve muharebe meydanlarında düşman kurşunlarıyla kazanılan rütbeleri, nişanları, şerefleri, paşa unvanlarıyla halkın karşısına adi bir hırsız, sefil bir cani gibi çıkmasıdır*" demektedir.⁷⁸ Aslında Vehip Paşa hakkındaki yolsuzluk iddiaları yeni değildi. Dahiliye Nezareti daha 11 Eylül 1918 tarihinde "*Üçüncü Ordu Kumandanı bulunduğu sırada Vehip Paşa tarafından Havza'da kısmen satın alınan Beşgöz Un Fabrikası'nın suret-i mübayaası*" hakkında bilgi istemişti.⁷⁹

Mondros Ateşkesi sonrasındaki yolsuzluk iddiaları sadece Vehip Paşa'dan ibaret kalmamış, yeni İaşe Nazırı Celalettin Bey için un alımında, İsmail Hakkı Paşa hakkında da "*seksen vagon şeker alımında*" yolsuzluk iddiaları ortaya atılmıştır. Aslında bu tür iddiaların bir nedeni de kaçan kişilerin isimlerinin tespit edilmemesiydi. Kaçanlar hemen suçlu damgası yemektedirler.⁸⁰ Bu iddialar Cavid Bey, Hüseyin Cahid, Cemal Azmi ve Rauf Bey'e kadar uzanmıştı. Hükümet ise 20 Kasım 1918'de bu iddialarla ilgili olarak Dahiliye Nezareti'ne talimat vermiş; Talat, Enver, Cemal, İsmail Hakkı, Nazım, Bahaddin Şakir, Kemal, Bedri, Cemal Azmi'nin mallarının satış ve devrini durdurmuştu. Harbiye Nezareti de "*suistimaller, hesapları ve seyyiatı*

⁷⁸ **Tasviri Efkar**, 6 Teşrinisani 1334(6 Kasım 1918), s. 1

⁷⁹ **BOA**, DH. KMS, Dosya No: 48, Gömlek No:48, Tarih: 4/Z/1336(Hicri)

⁸⁰ Orhan Koloğlu, **1918 Aydınlarımızın Bunalım Yılı**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2000, s. 106-107

tetik komisyonu” kurmuştu.⁸¹ İttihatçılarla ilgili olarak bir taraftan da tutuklanma haberleri gazetelerde yer almaktaydı. Nitekim 6 Kasım 1918’de eski Maliye Nazırı Cavit Bey ve gazeteci Hüseyin Cahit’in tutuklandığına dair haber çıkmıştı.⁸² 7 Kasım 1918’de de eski Diyarbakır Valisi Doktor Reşit Bey ve eski İaşe Nazırı Kemal Bey tutuklandı.⁸³

Vehip Paşa hakkındaki iddialar birbirini takip etmekteydi. Hadisat Gazetesi 8 Kasım 1918’de “*Vehib Paşa’nın Menakıbından*” başlığıyla yeni iddialar ortaya atıyordu. “*Divanı Harb reisi hem meyhaneci, hem kundakçı*” şeklinde başlayan yazıda; İttihatçıların ve hempalarının gerek doğrudan, gerekse başka vasıtalarla yaptıkları yolsuzlukların birer birer açığa çıktığı, 20. Asırda insan kıyafetinde mahluklardan böyle canavarca cinayetlere hayret etmemenin mümkün olmadığı ifade edilmekteydi. Gazete, bu girişten sonra I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla her yerde olduğu gibi Sivas’ta da Divanı Harp kurulduğunu ve başına da Binbaşı Yanyalı Sabri Bey’in tayin olunduğunu, ancak Sabri Bey’in resmi vazifesi dışında ticaretle de uğraşmaya başladığını, ticaret amacıyla açtığı dükkanın üst katını da meyhaneye çevirdiğini yazmaktaydı. Gazeteye göre Binbaşı Sabri Bey bununla da yetinmemiş, sahibinin İstanbul’da bulunmasından dolayı uzun zamandır kapalı duran bitişikteki Türk Pazarı’nın duvarını deldirerek içindeki eşyaları çalmış ve adamları vasıtasıyla taşıtarak saklamıştır. Hırsızlığın anlaşılmaması için de kendi dükkanını ve çevredeki on yedi dükkanı gazyağı döktürerek yaktırmıştır.⁸⁴ Olaya polisin müdahale etmesi ve Sabri Bey’in evinde araştırma yapmak istemesi üzerine III. Ordu devreye girmiş ve arama subaylar tarafından yapılarak çeşitli kıyafetlerle avluda toprağa gömülmüş durumda ve üzerinde Türk Pazarı etiketi olan 3.000 lira değerinde eşya bulunmuştur. Askeri mahkeme kendisinin yakalanması için emir çıkarmışsa da Binbaşı Sabri Bey ortadan kaybolarak Suşehri’ne gitmiş ve Vehip Paşa’ya sığınmıştır. Vehip Paşa Sivas’a kadar gelerek askeri mahkemeye yargılamanın Sabri Bey’in gıyabında yapılmasını emretmiştir. Sabri Bey de bir süre sonra “*gurur ve caka*” ile Sivas’a

⁸¹ Koloğlu, **a.g.e.** , s. 110, M. Akif Bal, **Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları(1919-1921)**, İstanbul, Ark Yayınları, 2003, s. 12

⁸² **Atı**, 6 Teşrinisani 1334(6 Kasım 1918), sayı: 300, s. 1

⁸³ **Hadisat**, 8 Teşrinisani 1334(8 Kasım 1918), sayı: 20, s. 2

⁸⁴ “Vehib Paşa’nın Menakıbından”, **Hadisat**, 8 Teşrinisani 1334(8 Kasım 1918), sayı: 20, s. 2, **Ek: 16**

gelmiş, mahkemeye çıkmış, fakat bunca delile rağmen beraat etmiştir.⁸⁵ Vehip Paşa, aleyhinde yapılan yayınlar karşısında sessiz kalmamış, bu gazeteleri mahkemeye vermiştir. Hadisat gazetesine ise farklı bir tepki göstermiş, adamlarından birisi vasıtasıyla eğer aleyhinde yayın yapılmaya devam edilecek olursa bu kişileri düelloya davet ettiğini belirten tehdit dolu bir mektup göndermiştir. Hadisat'ın buna tepkisi çok sert olmuş, *“Vazifesini ifa ettiğine kani olan bir adam, medeni bir devletin payitahtında değil, Vehib Paşa'nın zamanında düşmanlara çekindirdiği Erzincan Dağları'nda bile şunun bunun korkusundan korkmaz... Fakat düello ile korkutmak isteyen efendi her kim ise paşasına hizmet değil, ihanet etti... Kurşunu istihfaf ettiğimiz kadar kanuna hürmet ederiz”* cevabını vermiştir. Hadisat, Vehip Paşa'nın kendilerini düelloya davet etmesine rağmen aleyhte yayına devam etmiş ve kendisiyle ilgili iki mülakatı yayınlamıştır. Mülakatların birincisi Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey'le yapılmıştır. Mülakatın başında Hafız Mehmet Bey'in de aralarında olduğu, Trabzon, Sivas vilayetleriyle Canik sancağında büyük küçük memuriyetlerde bulunan bazı kişilerin ve bu yerlerin bazı milletvekillerinin Hadisat matbaasına gelerek Vehip Paşa ile ilgili bazı iddialarda buldukları belirtilmekteydi. Koruyucuları Enver Paşa'nın firarından sonra Vehip Paşa gibi ikinci derecede sayılabilecek İttihatçıların da kaçabileceğini iddia eden bu kişiler, gerekli tedbirlerin alınması için bir de açık mektup yazmışlar ve bunun gazetelerde yayınlanmasını istemişlerdi.⁸⁶ Hafız Mehmet Bey bu mektubun hemen yayınlanmamasını istemiş, iki gün sonra Meclisi Mebusan'da Vehip Paşa'nın yolsuzluklarını anlatan bir tavrının okunacağını söylemiştir. Hafız Mehmet Bey, Vehip Paşa'nın gazeteleri dava etmekle hata ettiğini ve bitmez tükenmez bir mahkeme sürecinin olacağını söylemekte, hukukçulara danıştığı taktirde böyle bir dava açmayacağını iddia etmektedir.⁸⁷ Hadisat gazetesi bununla yetinmemiş, Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine muhabir göndererek Vehip Paşa ile ilgili araştırmalarına devam etmiştir. Muhabir, Harbiye Nezareti'nde görüştüğü kişiden Vehip Paşa ile ilgili şikayetin daha önceki kabine zamanına ait olduğunu, Ayandan Ferik Hüsnü Paşa başkanlığında bir komisyon oluşturularak,

⁸⁵ “Vehib Paşa'nın Menakıbından”, **Hadisat**, 8 Teşrinisani 1334(8 Kasım 1918), sayı: 20, s. 2

⁸⁶ “Vehib Paşa Hakkında İki Mülakat”, **Hadisat**, 10 Teşrinisani 1334(10 Kasım 1918), sayı: 22, s. 1

⁸⁷ “Vehib Paşa Hakkında İki Mülakat”, **Hadisat**, 10 Teşrinisani 1334(10 Kasım 1918), sayı: 22, s. 1, Vehip Paşa bu iddialarla ilgili olarak Vakit, Tasviri Efkâr, Zaman ve Hadisat gazetelerine dava açmıştı. Hatta Vakit'ten 20.000 lira tazminat istiyordu. Koloğlu, **a.g.e.**, s. 108

gerekirse yerinde araştırma yapılmasının Enver Paşa zamanında kararlaştırıldığını öğrenmiştir. Harbiye Nezareti'ndeki kişi, A. İzzet Paşa'nın Harbiye Nezareti görevini üstlenir üstlenmez hem Vehip Paşa, hem de diğer şikayet edilen kişilerle ilgili olarak bir komisyon kurdurduğunu ve bu komisyonun şu anda görevine devam ettiğini söylemiştir. Muhabir, bu konuşmalardan Vehip Paşa hakkında Harbiye Nezareti'ne kadar ulaşan şikayetler olduğunu ve Hükümetin de duruma el koyduğu sonucunu çıkarmıştır.⁸⁸ Yurtdışına kaçan İttihatçılar bir şekilde kurtulmuşlardı. Ancak kaçamayanlar takip edilmeye, haklarında çeşitli iddialar ortaya atılmaya devam etmekteydi.

10 Kasım 1918'de A. İzzet Paşa'nın istifası üzerine yeni kabineyi Tefik Paşa kurmuş, bu kabinede Harbiye Nazırlığı görevine Abdullah Paşa getirilmiştir.⁸⁹ Tefik Paşa Hükümeti'nin kurulmasıyla birlikte İttihat ve Terakki düşmanlığı iyice artmış ve çeşitli isimlerin tutuklanacağına dair söylentiler çıkmaya başlamıştı. Bu dönemde tutuklanacak kişilerle ilgili olarak listeler yapılmakta ve bunların uygulanması için değişik yol ve yöntemlerle Hükümet baskı altına alınmaktaydı. İsimler belirlenirken bir ölçü olmadığı gibi, eski parti ayrılıkları her şeyin önüne geçmiş durumdaydı.⁹⁰

İngilizlerin de Ocak ayından itibaren sonradan "kara liste" adını verecekleri "Suçlu Türkler" listesi hazırladıkları anlaşılmaktadır. Türkler aleyhinde ihbar yapılması için Ermeni, Rum, hatta İngiliz yanlısı Türklerden yardım istenmiş; İngiliz Muhipler Cemiyeti ve Ermeni Patrikhanesi de listelerin hazırlanmasında yardımcı olmuşlardır.⁹¹ Bu dönemde müthiş bir İttihat ve Terakki düşmanlığı başlamıştı. İttihatçı vali ve memurlar birer birer görevden alınmakta ve yerlerine Hürriyet ve İtilaf yanlıları tayin edilmekteydi. Süleyman Nazif, 26 Kasım 1918'de "Günahlar" başlıklı yazısında yapılanları, "*Dün bir vali azl edildi. Çünkü, İttihatçı imiş. Diğer bir vali nasb olundu. Çünkü İtilafçıdır*" sözleriyle acı acı tenkit eder.⁹² 30 Kasım 1918 tarihinde; "*Bila ruhsat mevkilerinden tebaid ve bilaizin memalik-i Osmaniye hududunu tecavüz etmekle...*" "Enver Paşa ve Cemal Paşa'yı yargılamak üzere bir Divanı Harb

⁸⁸ "Vehib Paşa Hakkında İki Mülakat", **Hadisat**, 10 Teşrinisani 1334(10 Kasım 1918), sayı: 22, s. 1

⁸⁹ **Hadisat**, 11 Teşrinisani 1334(11 Kasım 1918), sayı: 23, s. 1, Okyar, **a.g.e.**, s. 261

⁹⁰ Yalman, **a.g.e.** C. I, s. 519

⁹¹ Bilal Nuri Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, 2. Baskı, s. 50

⁹² **Hadisat**, 26 Teşrinisani 1334(26 Kasım 1918), sayı: 38, s. 1

kurulmasına dair iradeyi seniye çıkmış, mahkeme üyeleri belirlenmişti.⁹³ 21 Aralık 1918’de aynı Divanı Harb’te eski Harbiye Nazırı Müsteşarı İsmail Hakkı Paşa’nın da yargılanması için iradeyi seniye yayınlandı. Aynı gün Ermeni tehciri ile ilgili olarak Divanı Harbi Örfi kurulmasına dair iradeyi seniye yayınlanmış, mahkemenin başkanlığına Mahmut Hayret Paşa, üyeliklere de komutanlardan Ali Nadir Paşa, Süleymaniyeli Mustafa Paşa, adliyeden Şevket ve Artin Mesdicyan, müddei umumilik görevine Nihat Bey, müstantık görevlerine Mü’iz Zeki ve Misak Makaryan, Nazif ve Abdüssamed Efendiler tayin edilmişti. Bu iradeyi seniye kararı 16 Aralık’ta alınmış, ancak 21 Aralık’ta yayınlanmıştır.⁹⁴ 21 Aralık günü Padişah Vahdettin, “*esbabı zaruriyeden naşi...*” Mebuslar Meclisini de tatil etmiştir.⁹⁵ Padişah Vahdettin, 23 Aralık 1918 günü bir genel af kararnamesi yayınladı. Ancak, “... *bazı anasırın tehcirinden dolayı kanunen mesul olması iktiza edenler ile makasid-ı siyasiyeye binaen anasırdan bir kısmının diğeri aleyhine ika etmiş oldukları ceraimden naşi mahkum veya ef’al-i mezkuriyeye iştirak etmiş olanlar...*”, savaşta düşman ordusuna sığınanlar ve düşmana yardım edenler bu aftan yararlanamayacaktı.⁹⁶

İttihatçılar aleyhinde bu dönemde çok çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Örneğin, 10 Aralık 1918 tarihli Tasviri Efkar, “*Paramız nasıl israf ediliyordu?*” manşetini atmış ve Enver Paşa’nın örtülü ödenekten yaptığı suistimal iddialarını aktarmıştır. İddiaya göre, Enver Paşa Harbiye Nazırlığı döneminde gizli ödenekten istediği kadar para almış ve bunları istediği gibi kullanarak israf etmiştir. Tasviri Efkar buna örnek olarak bir belge yayınlanmış, Enver Paşa’nın Ali Bey adında birisine sıradan bir kağıda bin lira verilmesi şeklindeki emrini yolsuzluk delili olarak sunmuştur.⁹⁷ 14 Ocak 1919 tarihinde “*seferberlikte vuku bulan muamele-yi tehciriye esnasında icra edilen veya makasid-ı ihtilaliye ile irtikab olunan tediyat ve tecavüzata aid ceraimde aslen veya fer’an zimedhal olanların icra-yı muhakemeleri için...*”, Divanı Harbi Örfilerin kurulacağı yerler ve mahkeme üyeleri Takvim-i Vekayi’de yayınlandı.

⁹³ **Takvim-i Vekayi**, 30 Teşrinisani 1334(30 Kasım 1918), Sayı: 3407, s. 2

⁹⁴ **Takvim-i Vekayi**, 21 Kanunuevvel 1334(21 Aralık 1918), Sayı: 3424, s. 1

⁹⁵ **Takvim-i Vekayi**, 21 Kanunuevvel 1334(21 Aralık 1918), Sayı: 3424, s. 1

⁹⁶ **Takvim-i Vekayi**, 23 Kanunuevvel 1334(23 Aralık 1918), Sayı: 3426, s. 3

⁹⁷ **Tasviri Efkar**, 10 Kanununisani 1334(10 Ocak 1919), s. 1

Buna göre mahkemeler; İzmir, Bursa, Tekfurdağı(Tekirdağ), Edirne, Samsun ve Antep'te kurulacaktı.⁹⁸

30 Ocak 1919 günü aralarında Hüseyin Cahit, İsmail Canbolat, Ziya Gökalp ve Kara Kemal gibi isimlerin bulunduğu toplam yirmi yedi kişi tutuklandı.⁹⁹ Atı gazetesini muhabiri; İsmail Canbolat, Hüseyin Cahit ve Hüseyin Tosun gibi İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin tutuklu buldukları Polis Müdüriyeti'ni ziyaret etmiş, bu kişilerin kaldıkları yeri görmüş ve bazılarıyla görüşmüştür. Hüseyin Cahid; Hükümetin kendilerini kandırdığını iddia etmekte, ancak buraya geldikten sonra "mevkuf" olduklarının bildirildiğini, en kısa zamanda bu duruma itiraz edeceklerini söylemekteydi. Hüseyin Tosun, kendisinin Doktor Reşit Bey'le bir ilgisinin olmadığını, İsmail Canbolat ise kendisinin sabahleyin Doktor Reşit Bey'le ilgili birkaç soru sorulmak üzere Polis Müdürlüğü'ne davet edildiğini anlatmaktaydı. İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden tutuklananların listesi Atı gazetesinde yayınlanmıştı. Bu listede; Aydın Valisi Rahmi Bey, eski Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey, Katibi Umumi Midhat Şükrü Bey, Hüseyin Cahid Bey, Sudi Bey, Ziya Gökalp Bey, Emanuel Karasu, Ferid Bey, Rıza Bey, Selahaddin Bey, İsmail Canbolat, Kemal Bey(eski İaşe Nazırı),Tevfik Hadi Bey, Bedrettin Bey, Hüseyin Tosun Bey, Memduh Şevket Bey, Tevfik Rüştü Bey, Mahir Bey, Derviş(Enver Paşa'nın kethüdası), Salim Bey ve Necdet Bey'in isimleri yer almaktaydı.¹⁰⁰ Aynı gün Celal Nuri; tutuklanan birçok kişinin harbe sebep olma, taktik, tehcir, yağma, irtikab, ihtikar gibi konulara bulaştığını, bir kısmının ise sadece "bendegan" olduğunu, asıl önemli olanın bu uygulamaların hukuk çerçevesinde yapılması olduğunu yazıyordu.¹⁰¹ İttihat ve Terakki aleyhinde yayınların arkası kesilmiyor, hatta gün geçtikçe artıyordu. 4 Şubat 1918 günü Refi Cevat(Ulunay) "Anlaşamayacağız" başlığı altında, "firkaların ittihadı" konusunu ele alıyor ve şu anda ülkede iki büyük siyasi güç olduğunu ileri sürüyordu. Bunlardan birinin memleketi on yıl yöneten "İttihat ve Terakki çetesi" olduğunu, diğerinin de bu çeteye muhalefet

⁹⁸ **Takvim-i Vekayi**, 14 Kanunusani 1334(14 Ocak 1919), sayı: 3445, s. 2

⁹⁹ Okyar, **a.g.e.**, s. 270, Bal, **a.g.e.**, s. 17

¹⁰⁰ **Atı**, 1 Şubat 1335(1 Şubat 1919), sayı: 384, s. 1

¹⁰¹ Celal Nuri, "Tevkifata Dair Mütalaayı Şahsiyem", **Atı**, 1 Şubat 1335(1 Şubat 1919), sayı: 384, s. 1-2

eden “*evlad-ı vatan*” olduğunu, dolayısıyla Sulh ve Selamet, Hürriyet ve İtilaf gibi bütün muhalefetin tek bayrak altında toplanması gerektiğini belirtiyordu.¹⁰² Aynı gün Alemdar gazetesi İttihatçılarla ilgili bir başka iddiayı gündeme taşımakta ve “*Teceddüdcüler İttihatçı mı?*” diye sormakta, ilk günden itibaren İttihatçı olmadıklarını söyleyen Teceddüd Fırkası’nın İttihat ve Terakki’nin mallarına el konulmasına tepki göstermekle, gerçekte İttihatçı olduklarının ortaya çıktığını iddia etmekteydi. Yine bu sırada gündemde olan bir konu da tutuklanan İttihatçılara Polis Müdüriyeti’nde çok hoşgörülü davranıldığı iddiasıydı.¹⁰³

Divanı Harbin ilk yargılamaları 5 Şubat 1919’da Hayret Paşa başkanlığında başladı ve bundan sonra gazetelerde “*Tehcir ve Taktik Muhakemesi*” adıyla sürekli olarak yer aldı.¹⁰⁴ İttihat ve Terakki erkanı “*taktik, tehcir ve ihtikar*” suçlamalarıyla yargılanmaktaydı. 6 Şubat 1919 tarihli Hadisat ve İkdam gazetelerinde ilk mahkemenin 5 Şubat’ta sabahleyin başladığı, gazetecilerin erkenden geldikleri, özellikle öğleden sonra büyük bir kalabalığın toplandığı, ilk mahkemeye çıkarılanların da eski Boğazlıyan Mutasarrıfı Kemal Bey, Çorum Jandarma Kumandanı Binbaşı Tefik Bey ve Yozgat evkaf memuru Feyyaz Bey’in olduğu belirtilmekteydi.¹⁰⁵ Tutuklu olduğu Bekirağa Bölüğü’nden kaçan Eski Diyarbakır Valisi Reşit Bey, 5 Şubat 1918’de Şişli’de girdiği konak polisler tarafından kuşatılınca kurtulamayacağını anlamış ve kendi silahıyla intihar etmişti.¹⁰⁶

İttihat ve Terakki ileri gelenlerine karşı gerçekleşen tutuklamalar ve Hükümetin bir türlü tam bir otorite kuramaması Tefik Paşa’nın da sonunu getirmişti. 4 Mart tarihli Alemdar gazetesi Tefik Paşa kabinesinin istifasını bugün Padişaha sunacağını ileri sürmekteydi.¹⁰⁷ Bu arada yayınlara karşı bir tedbir olarak örfi idarenin ilan edildiği yerler için 5 Şubat 1919’da sansür kararnameyi çıkarılmış

¹⁰² Refi Cevat, “Anlaşamayacağız”, **Alemdar**, 4 Şubat 1335(4 Şubat 1919), s. 1

¹⁰³ **Alemdar**, 4 Şubat 1335(4 Şubat 1919), s. 1

¹⁰⁴ **Hadisat**, 6 Şubat 1334(6 Şubat 1918), sayı: 60, s. 1, **İkdam**, 5 Şubat 1335(5 Şubat 1919), sayı: 7898, s. 2

¹⁰⁵ **Hadisat**, 6 Şubat 1334(6 Şubat 1918), sayı: 60, s. 1, **İkdam**, 6 Şubat 1335(6 Şubat 1919), sayı: 7899, s. 1

¹⁰⁶ **Hadisat**, 7 Şubat 1334(7 Şubat 1918), sayı: 61, s. 1, **İkdam**, 7 Şubat 1335(7 Şubat 1919), sayı: 7900, s. 1

¹⁰⁷ **Alemdar**, 4 Mart 1335(4 Mart 1919), s. 1

ve bu karar 9 Şubat tarihli Takvim-i Vekayi’de yayınlanmıştır. Sansür; her çeşit kitap, risale, evrak, süreli ve süresiz yayınları kapsamaktaydı.¹⁰⁸

4.2.2. Vehip Paşa’nın Tutuklanması ve Bekirağa Bölüğü Günleri

Birçok İttihatçı devlet adamı, memur ve valinin tutuklanmasından sonra sıra Vehip Paşa’ya gelmişti. 1919 yılı Mart ayında Vehip Paşa da tutuklanarak Bekirağa Bölüğü’ne konuldu. Vehip Paşa’nın tutuklanma tarihini 11 Mart 1919 tarihli Tasviri Efkar gazetesinden netleştirebiliyoruz. Buna göre Vehip Paşa 10 Mart 1919 tarihinde kalabalık bir grupta birlikte tutuklanmıştır. Tutuklananlar içinde Vehip Paşa ile birlikte Mebusan Meclisi Başkanı Halil Bey(Menteşe), eski Şeyhülislamıardan Musa Kazım ve Hayri Efendiler, Said Halim Paşa, eski Maarif Nazırı Şükrü Bey, Fethi Bey(Okyar), eski Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey gibi kişiler yer almış, tutuklular önce Polis Müdüriyeti’ne götürülmüşlerdi.¹⁰⁹ Ancak Vehip Paşa’nın tutuklanma nedeni “tehcir veya taktıl” değil, Batum’da petrol yolsuzluğuna karıştığı iddiasıydı.¹¹⁰ 11 Mart günü Amiral Webb Londra’ya Damat Ferit Hükümeti’nin övülmeye layık bir çabayla yeniden tutuklamalara başladığını, eski Sadrazam Sait Halim Paşa’nın da içinde bulunduğu yirmiden fazla kişiyi dün tutukladığını bildirmekteydi.¹¹¹ İleri gazetesi, 15 Mart 1919 tarihinde bir gün önce bazı gazetelerde yer alan eski Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa’nın da Vehip Paşa ile birlikte tutuklandığı iddiasının doğru olmadığını belirtiyordu.¹¹² Bu sırada tutuklamalar devam etmekteydi. Alemdar gazetesi 12 Mart günü yeni tutuklamalar olmadığını, ancak Yunus Nadi ve Cavid Beylerin hala teslim olmadığını duyurmaktaydı.¹¹³

¹⁰⁸ **Takvim-i Vekayi**, 9 Şubat 1334(9 Şubat 1919), sayı: 3467, s. 1

¹⁰⁹ Dün İcra Olunan Tevkifat”, **Tasviri Efkar**, 11 Mart 1335(11 Mart 1919), Sayı: 2677, s. 1, Okyar, **a.g.e.**, s. 278, Bilal Nuri Şimşir F.O. 371/4173/62442’e dayanarak Vehip Paşa’yı Şubat ayında tutuklanan kişiler arasında saymaktadır. Şimşir, **a.g.e.**, s. 58

¹¹⁰ Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, Sebil Yayınları, 1969, s. 91,

¹¹¹ Şimşir, **a.g.e.**, s. 64

¹¹² **İleri**, 15 Mart 1335(15 Mart 1919), sayı: 326-44, s. 2

¹¹³ **Alemdar**, 12 Mart 1335(12 Mart 1919), s. 1

Tutuklanan komutan, vali, memur ve eski İttihat ve Terakki ileri gelenleri Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmişlerdi.¹¹⁴ Bekirağa Bölüğü, Beyazıt'ta "Dairei Umuru Askeriye" yazılı bir kapıdan geçilerek girilen(bugün İstanbul Üniversitesi) Harbiye Nezareti'nin arkasındaki iki katlı taş binaydı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde II. Abdülhamit'ten itibaren askeri mahkumların tutuklu olarak kaldıkları hapishane burasıydı. Bekirağa Bölüğü'nde kalan subayların henüz maaşları devam ettiğinden yiyeceklerini kendileri temin etmekte, birçoğunun ailesi yemeklerini evden getirmekteydi.¹¹⁵ Vehip Paşa'nın kaldığı dönemde Bekirağa Bölüğü çok kalabalıktı. Yaklaşık 180-200 kişi bulunmaktaydı. Üst katta genellikle İttihat ve Terakki hükümetlerinin bakanları, önde gelen kişileri, valiler, kaymakamlar, ordu komutanları, alt katta ise diğer mahkumlar kalmaktaydı.¹¹⁶ Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu olarak bulunan İttihatçılar bir taraftan ifadeleri alınmak üzere Adliye Nezareti'ne getirilmekteydi. İfadesi alınanlar; Said Halim Paşa, İsmail Canbolat, eski İzmir Valisi Rahmi, Tevfik Rüştü, Hüseyin Kadri gibi kişilerle birlikte on altıya ulaşmıştı.¹¹⁷ Aynı gün Tasviri Efkar, "*Divanı Harbde isticvab başladı*" başlığıyla yargılamaların başladığını haber veriyordu.¹¹⁸ İstanbul'da yaşanan tutuklamalar The Times'ta "*Türk Zalimler İçin Adalet*" başlığıyla yer bulmuştu. 15 Mart tarihinde The Times'in İstanbul muhabiri hakimler arasında iki Ermeni'nin de bulunduğunu, İttihat ve Terakki'nin İstanbul'dan daha fazla nüfuzunun olduğu vilayetlerden tutuklamaların nasıl gittiğine dair haber alınmadığını bildirmekte ve İstanbul'da tutuklamalardan dolayı bir kargaşa çıkmadığını yazmaktaydı.¹¹⁹ The Times, "... *Yaklaşık 25 Cemiyet lideri tutuklanmıştır; bunlar arasında yaklaşık 15 eski nazır, devlet müsteşarı ve milletvekili, özellikle de bir zamanlar Kafkasya'da Türk kuvvetlerine komutanlık etmiş olan Vehib Paşa bulunmaktadır. Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey, yakın zamana kadar*

¹¹⁴ Okyar, **a.g.e.** , s. 201, Yunus Nadi Abaloğlu, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1978, s. 25, Bekirağa Bölüğü için bkz: Feridun Kandemir, "Eski Politikacıların Korkunç Tevkifhanesi Bekirağa Bölüğü", **Resimli Tarih Mecmuası**, Haziran 1955, C. VI, Sayı: 66, s. 3882-3885

¹¹⁵ Okyar, **a.g.e.**, s. 201, Abaloğlu, **a.g.e.** , s. 50, Kandemir, **a.g.m.** , s. 3882-3885

¹¹⁶ Abaloğlu, **a.g.e.** , s. 55

¹¹⁷ **Alemdar**, 14 Mart 1335(14 Mart 1919), s. 2

¹¹⁸ "Divanı Harbde isticvab başladı", **Tasviri Efkar**, 14 Mart 1335(14 Mart 1919), Sayı: 2680, s. 1

¹¹⁹ **The Times**, 22 Mart 1919, Sayı: 42055, s. 11, The Times burada ilginç bir ifade de kullanmaktadır: "... *İttihat ve Terakki çetelerinin terörist amaçlarla yeniden örgütlendiği vilayetlerde tutuklamaların nasıl gittiğine ilişkin herhangi bir bilgi alınamamıştır.*"

ordu içinde en etkili Cemiyet subaylarından olan ve Cavid Bey'in akrabası olan Remzi Paşa ve eski Bahriye Nazırı Rauf Bey saklanmaktadır.” ifadelerinden sonra Hükümetin Ocak ayının sonlarına doğru tutuklanan kişilerle birlikte son dönemde tutuklananları en hızlı şekilde özel bir Askeri Mahkemede yargılayacağını ifade ettiğini, ancak mahkemede sivil hakimler de olacağını, bu hakimler arasında bir Rum ve iki Ermeni de yer aldığını açıkladığını belirtmekteydi. Remzi Paşa'nın uzun bir süre başkanlığını yaptığı ve 1908'den 1918'e kadar Cemiyetin temel siyasi baskı aracı olarak hizmet görmüş olan özel Askeri Divanın uygulamalarının tersine, tutuklular halka açık olarak yargılanacak ve avukat kullanmalarına izin verilecekti. The Times'e göre Hükümet, yargı sürecini hızlandırarak İtilaf devletlerine adaleti yerine getirebildiğini göstermek ve kendi tebaasını yabancı güçlere teslim etmek zorunda kalmaktan kurtulmak istemekteydi.¹²⁰

Vehip Paşa'nın Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu olarak kaldığı sırada Sait Halim Paşa, Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi, eski Şeyhülislamlardan Musa Kazım Efendi, Mithat Şükrü Bey, Talat Bey(Küçük Talat), Karasu Efendi, Ahmet Nesimi Bey, Halil Bey(Menteşe), Şükrü Kaya Bey, Yunus Nadi Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey, Sapancalı Hakkı Bey, Kara Kemal, Salah Cimcoz Bey, Halil Paşa(Kut), Nuri Paşa, Seyfi Bey de burada tutukluydu. Bu kişiler bir taraftan I. Dünya Savaşı'na ait suçlardan, diğer taraftan da Ermeni tehcirinden yargılanmaktaydı.¹²¹ Bekirağa Bölüğü'nde ilk zamanlar gazete okunmasına, misafir kabul edilmesine, hatta koğuşlar arasında dolaşılmasına bile izin verilmemiş, daha sonra kontrolden geçmek şartıyla gazete ve kitap getirilmesine, izin almak şartıyla ziyaretçi kabulüne izin verilmiştir.¹²² Yunus Nadi, Bekirağa Bölüğü'nde geçen günlerini anlatırken ilginç ayrıntılara yer vermekte, o sırada orada bulunan kişilerin nelerle uğraştıklarını aktarmaktadır. Buna göre; Bekirğa Bölüğü'nün kuzey ucunda yer alan ve küçük birer daire şeklindeki odalarda valiler dairesi, kumandanlar dairesi, eski İaşe Nazırı

¹²⁰ **The Times**, 22 Mart 1919, Sayı: 42055, s. 11, The Times Muhabiri ayrıca “Hükümet basının tutuklamalar hakkında son derece özgürce yorumlar yapmasına da izin vermiştir. Yapılan yorumlar şu ana kadar partinin ana çizgisi etrafındadır. Halk ise olanlara karşı ilgisizdir” şeklinde izlenimlerini aktarmaktaydı.

¹²¹ Okyar, **a.g.e.**, s. 203

¹²² Okyar, **a.g.e.**, s. 280, M. Kemal Paşa 14 Mayıs 1919'da yani Samsun'a hareketinden beş gün önce Fethi Bey'i burada ziyaret etmiştir. Okyar, **a.g.e.**, s. 281

Kemal ve eski Maarif Nazırı Şükrü Beylerin kaldıkları odalar bulunmaktaydı. Anlaşıldığına göre Vehip Paşa da bu tarafta bir odada kalmaktaydı. Bekirağa Bölüğü'nün bu kuzey bölümünde kalanların vakitlerini geçirmek için tercihleri poker oynamaktan yanaydı. Pokerin miktarı da genellikle 20-30 lira civarında dolaşmaktaydı. Bekirağa günlerini Vehip Paşa ile beraber geçiren Yunus Nadi, Vehip Paşa'nın bu partilerin en zengin kahramanı olduğunu söylemektedir. Yunus Nadi'ye göre Vehip Paşa poker partilerinde 20-30 bin, belki de daha fazla para kaybetmiştir. Yunus Nadi, Vehip Paşa'nın yazılı ifadesini de gündeme getirmekte ve “...Vehip Paşa hapisanenin içinde Divanı Harbi Örfi'ye gönderdiği ve adına “muhtıra” dediği bir jurnal ile hükümeti ve hatta şahıslar tayin ederek bazı valileri Ermeni kıt'alinde fiilen ve kasden methaldar göstermeye itina ediyordu. Bundan kendisinin beklediği ne idi bilinmez? Fakat, o bununla belki farkına varmaksızın ve belki varsa da kendi yaratılış ve haysiyetini ortaya atıyordu” demektedir.¹²³

4.2.3. Vehip Paşa'nın Divanı Harbe Verdiği Yazılı İfadesi

Vehip Paşa Bekirağa Bölüğü'nde kaldığı dönemde Divanı Harb'te vermesi gereken ifadesini yazılı olarak göndermiş ve bu ifade daha sonra gazetelerde yayınlanmıştır. Bu ifadeye bazı gazeteler kısa, bazı gazeteler de geniş bir şekilde yer vermişlerdir. Vehip Paşa yazılı ifadesini 29 Mart 1919 tarihinde Mustafa Nazım Paşa'nın başkanlığındaki “Trabzon Tehcir ve Taktik”ini görüşen Divanı Harb'e yazılı olarak vermiştir. “Vehib Paşa'nın pek uzun ve pek feci vekayii cami olan bu müşehedatı samiin üzerinde büyük bir tesir icra eylemiştir.”¹²⁴ Burada Vehip Paşa'nın ifadesinin hapisanede bulunduğu sırada kaleme alındığını ve mahkemede sanık olarak yargılanmadığını belirtmek gerekir. Vehip Paşa bir süre sonra serbest kalmış, Malta'ya sürülenler içinde de yer almamış, çok rahat bir şekilde de herhangi bir takibe uğramadan yurtdışına çıkmıştır.

Vehip Paşa'nın ifadesini iki bölümde incelemeyi uygun bulduk. Geniş bir şekilde hazırlanan ifade muhteva yönüyle de iki bölümden oluşmaktadır. Vehip Paşa, birinci bölümde tehcir sırasında yaşananlardan dolayı İttihat ve Terakki yönetimini suçlamakta, özellikle Bahaddin Şakir ve Memduh Bey'in ismini öne çıkarmaktadır.

¹²³ Abalıoğlu, a.g.e, s. 62

¹²⁴ **Hadisat**, 30 Mart 1334(30 Mart 1919), sayı: 89, s. 2

Ancak tehcir sırasında II. Ordu Komutanı olan Vehip Paşa'nın bu ifadesi sadece duyumlara dayanmakta, kendisi de bunu “*duydum*” şeklinde ifade etmektedir. Hatta Vehip Paşa bu bölümde, göreve geldikten sonra tehcir sırasında hatalı gördüğü uygulamalar ve kişilerle ilgili olarak aldığı tedbirleri de anlatmaktadır. Vehip Paşa ikinci bölümde de III. Ordu Komutanı olduktan sonraki döneme ait yaşananları da hem Türk halkı ve Türk ordusu, hem de Ermeniler yönüyle aktarmıştır. Bu bölümde özellikle 1918 yılı Şubat ayında III. Ordu'nun ileri harekatıyla birlikte ortaya çıkan, Ermenilerin Türk halka karşı uyguladığı katliamlar çok acı bir şekilde aktarılmıştır.

Vehip Paşa ifadesinde; Erzurum'un düşmesi üzerine II. Ordu Komutanlığı'ndan III. Ordu Komutanlığı'na tayin edildiğini, kendisi göreve başladığı sırada tehcir uygulamasının sona ermiş olduğunu, ancak yine de insanlık ve medeniyetin sonsuza kadar lanetleyeceği üzücü olayların izlerinin görülmekte olduğunu belirtmektedir. Vehip Paşa tehcir sırasında Trabzon ve Erzurum'dan tehcir edilen Ermenilerin Kemah üzerinden giderken nakit paraları ve mücevherlerinin ellerinden alınarak bir kısmına mahalli hükümet tarafından el konulduğunu, diğer kısmının İttihat ve Terakki Merkezi'ne gönderildiğini, kendilerinin de Fırat'tan geçerken imha edildiklerini duyduğunu söylemektedir¹²⁵ Vehip Paşa, Ermenileri katleden jandarma subayları ve onlara yardım eden kişileri buldurarak yanına getirttiğini, subayların bu emri o zaman Erzincan Mutasarrıfı olan ve daha sonra Musul Valiliği'nde bulunan Memduh Bey'den aldıklarını, subaylara yardım eden kişilerin ise kendilerine Dr. Bahaddin Şakir'in emir verdiğini söylediklerini belirtmiştir.¹²⁶ Vehip Paşa bu olaylarla ilgili olarak “*tahkikat-ı lazıme*” ile buldukları evrakı Divanı Harb'e verdiğini, ayrıca Bahaddin Şakir ve Bitlis Vali Vekili Memduh Bey ve Divanı Muhasebat'tan Macit Beylerin sorgulanmasını istediğini, fakat bunun gerçekleşmediğini belirtmiştir.¹²⁷ Vehip Paşa; bu mahkemenin tamamlanamadığını, ancak mahkeme evrakınının 9. Kolordu Ahzı Asker Reisi Alaaddin Bey'de olduğunu,

¹²⁵ **İkdam**, 30 Mart 1335(30 Mart 1919), Sayı: 7901, s. 1, **Vakit**, 31 Mart 1335(31 Mart 1919), Sayı: 517, s. 1, **Hadisat**, 30 Mart 1334(30 Mart 1918), sayı: 89, s. 2, **Tasviri Efkar**, 30 Mart 1335(30 Mart 1919), sayı: 2690, s. 1

¹²⁶ **İkdam**, 30 Mart 1335(30 Mart 1919), sayı: 7901, s. 1, **Hadisat**, 30 Mart 1334(30 Mart 1918), sayı: 89, s. 2, **Tasviri Efkar**, 30 Mart 1335(30 Mart 1919), sayı: 2690, s. 1

¹²⁷ **İkdam**, 30 Mart 1335(30 Mart 1919), sayı: 7901, s. 1, **Hadisat**, 30 Mart 1334(30 Mart 1918), sayı: 89, s. 2, **Tasviri Efkar**, 30 Mart 1335(30 Mart 1919), sayı: 2690, s. 1

daha sonra bu evrakın III. Ordu Muhakemat Şubesi'ne teslim edildiğini, III. Ordu Karargahı artık kaldırıldığına göre evrakın da Harbiye Nezareti'nde olması gerektiğini, eğer bunlar incelenecek olursa olayların asıl faillerinin ve verilen emirlerin bulunabileceğini, kendi görevi esnasında sadece iki hadise olduğunu söylemektedir.¹²⁸ Vehip Paşa kendi görevi sırasında meydana gelen iki olaya hemen müdahale ettiğini ve bunlardan birinde 1. Kafkas Kolordusu Yaveri Mülazımı Evvel Münir Bey'le ismini hatırlayamadığı emir subayının on beş yaşında bir Ermeni kıza tecavüz etmesi olayı olduğunu, bunun üzerine suçlu subayı “*askerlikten tard ederek*” mahkemeye teslim ettiğini anlatmaktadır. Diğer olayda ise civardaki amele taburlarında bulunan “*Ermeni efradının*” IV. Ordu'ya gönderilmesinin kararlaştırıldığını, bunun için Sivas'ta toplanarak Halep'e gitmeleri emrinin verildiğini, ancak aradan üç ay geçtiği halde yerlerine ulaşmamaları ve kendilerinden haber alınamaması üzerine Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın durumu sorduğunu, bunun üzerine Vali Münir Bey'den cevap istediğini anlatmaktadır. Münir Bey ise bu efradın Şarkışla ile Gürün arasında bunları sevke memur subaylardan Yüzbaşı Nuri tarafından katledildiğini söylemiştir. Vehip Paşa olayı tahkik ettirdiğini, Yüzbaşı Nuri'yi karargaha getirerek Divanı Harb'e verdiğini ve suçun sabit olduğu anlaşılınca da diğer kişilere “*ibret-i müessire*” olması için idam ettirdiğini söylemektedir.¹²⁹

Vehip Paşa, sevkîyat sırasında III. Ordu mıntikasının Trabzon, Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, MamüretülAziz vilayetleri ve Canik Mutasarrıflığı'ndan oluştuğunu, o dönemde Canik Mutasarrıfı olan Süleyman Necmi Bey'in dirayeti sayesinde kafilelerin “*acilen ve salimen*” liva sınırına kadar çıkarıldıklarını, ancak çevre livalarda üzücü olaylarla karşılaştıklarını söylemektedir. Erzurum'dan sevk olunan kafilelerin de Vali Tahsin Bey'in tedbirleri sayesinde Erzincan'a kadar geldikleri, ancak burada yine üzücü olayların yaşandığı, Tahsin Bey'in kendisine bağlı olan bu mutasarrıflığa emirlerini tam olarak veremediği, olaylardan sonra da bir takipte bulunmadığını ifade etmekteydi. Vehip Paşa, Trabzon'dan yapılan sevkîyat sırasında da kafilelerin Gümüşhane Deresi'nden geçerken çocuk ve kadınlar dışında

¹²⁸ **İkdam**, 30 Mart 1335 (30 Mart 1919), sayı: 7901, s. 1

¹²⁹ **İkdam**, 30 Mart 1335 (30 Mart 1919), sayı: 7901, s. 1, **Hadisat**, 30 Mart 1334 (30 Mart 1918), sayı: 89, s. 2

saldırlara uğradıklarını, bundan dolayı dönemin Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey ve Gümüşhane Mutasarrıfı Abdülkadir Bey'in sorgulanması gerektiğini, Erzurum Valisi Tahsin Bey'in bu kabilelerden geri kalanları gördüğünü ve acıklı hallerini kendisine anlattığını söylemektedir.¹³⁰ Vehip Paşa'ya göre en acı olaylar, Malatya, Harput ve Mezrua'da yaşanmış, bazen çocuk ve kadınlar da zulme uğramış, ancak devlet memurları ve görevliler tarafından bilinmesine rağmen ne ordu, ne de adliye kanuni bir takibe başvurmamıştır. Muş kazasının beş kilometre kadar kuzeyinde bir köye toplanmış olan Ermeni erkek, kadın ve çocuklar da ateşe verilmiştir. Bitlis'te de bazı acı olaylar yaşanmış ve bu olayların başında Jandarma Kumandanı Laz Hacı Osman bulunmuştur. Diyarbakır'da da bu tür olaylar yaşanmıştır. Vehip Paşa'ya göre bazı Süryani, Keldani ve Rumlar da bu olaylara maruz kalmışlardır. Vehip Paşa yazılı ifadesinde bundan sonra Van tehcirine geçmiş, buradaki Ermenilerin şehrin İslam ahalisini ve münevverini mahvettiklerini söylemiştir.¹³¹ Vehip Paşa şahsi düşüncesini, "*Ermeni sevkiyatı insaniyet ve medeniyet ve şeref-i Hükümete yakışmayacak tarzda yapıldı*" şeklinde özetlemekte, yapılanların İttihat ve Terakki merkez-i umumisinin kararlarıyla gerçekleştiğini söylemektedir. III. Ordu bölgesinde olayların Dr. Bahaddin Şakir tarafından organize edildiğini iddia etmekte, Bahaddin Şakir'in hususi otomobille taşrayı gezerek İttihat ve Terakki merkezlerine bu emirleri "*şifahi*" olarak iletildiğini, İttihatçılarla bunlara alet olan memurların da emirleri yerine getirdiklerini ileri sürmektedir. Olaylara müdahale etmeyen adliye mensuplarının daha büyük olaylara zemin hazırladıklarını iddia eden Vehip Paşa, her şey "*şifahi talimatla*" yapıldığından geriye "*tahriri bir delil*" kalmadığını söylemektedir.¹³²

¹³⁰ **İkdam**, 30 Mart 1335 (30 Mart 1919), sayı: 7901, s. 1, **Vakit**, 31 Mart 1335 (31 Mart 1919), Sayı: 517, s. 1

¹³¹ **İkdam**, 30 Mart 1335 (30 Mart 1919), sayı: 7901, s.1-2, **Vakit**, 31 Mart 1335 (31 Mart 1919), Sayı: 517, s. 1

¹³² **İkdam**, 30 Mart 1335 (30 Mart 1919), sayı: 7901, s. 2, **Vakit**, 31 Mart 1335 (31 Mart 1919), Sayı: 517, s. 1, Dadrian-Akçam Vehip Paşa'nın yazılı ifadesinin tam metninin Kudüs Ermeni Patrikliği Arşivi'nde olduğunu ve Dizi: 17, Dosya: 14, Belge no: 171-182'de kayıtlı olduğunu belirtmektedirler. **İttihat ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922 "Tehcir ve Taktik" Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları**, Derleyen: Vahakn N. Dadrian, Taner Akçam, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 98, Dadrian-Akçam III. Ordu Komutanlığı'na önce Enver Paşa'ya yakınlığıyla tanınan Vehip Paşa'nın tayin edildiğini, daha sonra ise İttihat ve Terakki merkezinde etkili olan Bahattin Şakir, Nazım ve Ziya Gökalp'in telkinleriyle bu göreve Mahmut Kamil Paşa'nın tayininin yapıldığını belirtmekte ve bunun Ermeni tehciriyle ilgili olduğunu ileri sürmektedir. Dadrian-Akçam, **a.g.e.**, s. 98, Ancak bu iddia doğru gözükmemektedir. Vehip Paşa,

Vehip Paşa'nın bu ifadesi tutuklulara sorulmuş ve ilk itiraz Ahmet Rıza Bey'den gelmiştir. Kendisinin o dönemde İttihat ve Terakki murahhası olduğunu söyleyen Ahmet Rıza Bey; bu ifadenin doğru olmadığını, hele İttihatçıların kesinlikle kimsenin malını gasp etmediğini, hatta Bursa'da yaşanan Katip Mesulü'nün tehirden kalan evlere el koyması olayına hemen müdahale ettiklerini ve evleri geri verdiklerini anlatmıştır. Ahmet Rıza Bey, ayrıca İttihat ve Terakki'nin bundan sonra böyle bir şey yaşamamak için bir tamim çıkardığını da ilave etmiştir.¹³³ Ahmet Rıza Bey'e Bahaddin Şakir'in rolü de sorulmuş, bu konuda bir bilgisi olmadığını, katıldığı toplantılarda böyle bir konu konuşulmadığını söylemiştir.¹³⁴ Mithat Şükrü Bey'e de Vehip Paşa'nın tehirden Bahaddin Şakir'in rolüyle ilgili iddiaları sorulmuştur. Mithat Şükrü Bey ifadeyi gazetelerden okuduğunda hayret ettiğini, Vehip Paşa'nın mahkemeye getirilerek kendisine bunları nereden duyduğunun sorulması gerektiğini söylemiştir.¹³⁵ Vehip Paşa'nın yazılı ifadesiyle ilgili olarak Ziya Gökalp'e de soru sorulmuştur. Vehip Paşa'nın ifadesinde tehirden İttihat ve Terakki kararıyla yapıldığı, Ermenilerin “*emval-i metrukesinden bir sülüsünün İttihat ve Terakki'ye verildiği*” iddiasının yer aldığı sorulması üzerine Gökalp “*böyle bir şey işitmiş olabilir, eğer delilleri varsa o delilleri getirsinler*” cevabını vermiştir.¹³⁶

Vehip Paşa'nın ifadesinin ikinci bölümü ise bizzat Vehip Paşa'nın III. Ordu Komutanlığı döneminde yaşanan Ermeni zulümlerini açık bir şekilde anlatmaktadır. Daha önceki bölümde ifade ettiğimiz gibi Vehip Paşa, Rus komutanlara da Ermeni zulümlerini anlatan ve bunlara engel olunmasını isteyen pek çok mektup göndermişti. Tasviri Efkar gazetesi Vehip Paşa'nın ifadesinin bu bölümünü “*Ermeni komiteleri neler yapmamışlar?*” başlığıyla vermeyi uygun görmüştü. Vehip Paşa ifadesinin bu bölümüne, “*Ordunun müşahadeleri zaman-ı aciziye ait olmamakla beraber ordu tarafından tesadüf edilen ve Ermeniler tarafından Müslüman ahali hakkında reva*

---

daha Manastır'ın unutulmaz günlerinden itibaren “iyi bir İttihatçı” idi. Enver Paşa ile olan dostluğu da o döneme kadar gitmekteydi.

¹³³ **İkdam**, 30 Mart 1335 (30 Mart 1919), sayı: 7901, s. 2, **Vakit**, 31 Mart 1335 (31 Mart 1919), Sayı: 517, s. 2

¹³⁴ **İkdam**, 30 Mart 1335 (30 Mart 1919), sayı: 7901, s. 2, **Vakit**, 31 Mart 1335 (31 Mart 1919), Sayı: 517, s. 2

¹³⁵ Yedinci Muhakeme, **Takvim-i Vekayi**, Sayı: 3561, 17 Mayıs 1335(1919), Feridun Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 201

¹³⁶ Zafer Toprak, “Mukatelenin İcadı”, **Toplumsal Tarih**, Mart 2006, Sayı: 147, s. 19

görülen cinayetleri ve feccatleri aşağıda arz eyliyorum” şeklinde başlamış ve 1330(1914) senesi sonunda Rusların taaruzu ile başlayan harekatta Hasankale önlerine kadar gelen Rus ordusu içerisinde bir hayli gönüllü ve komiteci Ermenilerin bulunduğunu, Rus taarruzunun ani ve süratli bir suretle olmasından dolayı İslâm ahalinin pek azının kaçabildiğini ve hemen çoğunun yerli yerinde kaldıklarını belirtiyordu. Ordumuz tarafından mukabil taarruz yapılarak Rus ordusu çekilmeye mecbur edilip hudut dışına atıldıkları sırada, gerek Rus ordusu içerisinde bulunan bu gönüllü ve komiteci Ermeniler ve gerekse Osmanlı tebasında bulunan yerli Ermeniler faaliyete geçerek İslâm ahalinin eli silâh tutan ve nüfuz, kudret sahibi olanlarını öldürmüşler ve geri kalanlarını da esir olarak Rusya içlerine götürmüşler ve düşman tarafından istilaya uğrayıp sonradan kurtarılan kısımlardaki Ermeniler, Rus ordusu ile beraber Rusya dahiline çekilmişlerdir. Çekiliş halinde bulunan Rus ordusu bu cinayetleri önlemeye gücü yetmemiş yahut göz yummuştur. Burada ilk düşmanlık silâhı Ermeniler tarafından Müslümanlara yöneltilmiş ve 250 bu kadar parçadan mürekkep olan Pasin'in mamur köyleri tamamen harap edilmiş, yüz yıllardan beri bu bölgede kardeş gibi yaşadıkları Müslüman vatandaşlar da Ermeniler tarafından pek acı bir suretle öldürülmüşlerdir.¹³⁷ Vehip Paşa ifadesinin devamında; Müslümanların Birinci Dünya Savaşı başında Ermeni vatandaşlarına karşı savaşın başlangıcında merhamet gözü ile bakmaktan ve onları korumaktan başka bir his taşımadıkları halde, bilhassa yerli Ermenilerin (Mişki) adındaki köyde subay ve asker yaralı esirlerimizin bulunduğu evlere ateş açtıklarını, ordumuz bu köyü geri aldığı zaman da birçok Müslüman halk ile beraber feci bir surette şehit edilen bu askerlerimizin acı manzaralarına şahit olmuş ve bunun gibi (Tahir Hocayı-ülya-Yukarı Tahir Hoca) ve (Tahir Hocayı-süfla-Aşağı Tahir Hoca) Efdek ve Velibaba ve buna yakın köylerde kar kalktıktan sonra birçok yerleri kesilmek suretiyle öldürülmüş, kırlara atılmış, çukurlara doldurulmuş, ölümün hatıra gelmeyecek şekilleri tatbik edilmiş olan Müslüman halka rast gelindiğini anlatmaktadır.¹³⁸ Vehip Paşa, 1331(1915) senesi Mart başında Rusların sivil esir kabilelerinden bir kısmını iade ettiklerini ve Velibaba bölgesinde 375 kişilik kadın, çocuk, ihtiyarlardan müteşekkil bir kabile

¹³⁷ **Vakit**, 31 Mart 1335 (31 Mart 1919), Sayı: 517, s. 1-2, **Tasviri Efkar**, 1 Nisan 1335 (1 Nisan 1919), sayı: 2692, s. 1, A. Fahri Çakır, **Elli Yıl Önce Anadolu ve Şark Cephesi Hareketleri**, s. 158-159

¹³⁸ **Vakit**, 31 Mart 1335 (31 Mart 1919), Sayı: 517, s. 2, **Tasviri Efkar**, 1 Nisan 1335 (1 Nisan 1919), sayı: 2692, s. 1, Çakır, **a.g.e.**, s. 159

gönderdiklerini, ancak bu zavallıların Ermeniler tarafından zorla sürüklenip götürüldüklerini, genç erkeklerin öldürüldüğünü, genç kızları da aralarından ayırarak hapsedtiklerini, işkence altında tuttuklarını ve nihayet Bakü İslam Cemiyeti'nden gelen bir İslâm murahhasın yardım ve himmetleri ile Ruslara şikayetleri dinlettirilerek memleketlerine dönmeleri için izin alındığını anlatmakta, Ermenilerin istedikleri Müslümanları öldürdüklerini, öldürmediklerini sürükleyip Rusya'ya götürdüklerini, özellikle genç kızlara en çirkin muameleleri reva gördüklerini belirtmekteydi.¹³⁹ Vehip Paşa ifadesinin burasında yaşanan acı olayları açık bir şekilde anlatmakta; *"Pasin'in bakire kızları Ermeniler tarafından Rus Kazaklarına peşkeş çekilmiş, Tutak, Karakilise, Azat, Miçkerit ve bunun gibi cephe gerisinde bu İslam kızlarından kurulu umumhanelerde Ermeniler vasıtasıyla Rus ordusunun kana, ırza ve namusa susamış neferlerinin çirkin hisleri doyurulmuştur. Ciğerpareleri ellerinden zorla alınarak bu suretle Rus ve Ermenilerin ihtiras kucaklarına atılırken, bağı yanık olarak memleketine dönen veya fırara muvaffak olan Müslümanlar bu fecaatleri dindaşlarına nakil ve hikâye etmişlerken bile İslam unsuru yalnız Allah'ın lütuf ve keremine sığınarak hislerine mağlup olmamışlar ve aynı kötü akıbete düşmemek için evlerini ve diyarlarını terk ile hicreti ihtiyar eylemişlerdir"* demektedir.¹⁴⁰ Vehip Paşa ifadesinin sonunda Rusların geri çekilmeleriyle birlikte 1917 yılı sonlarından itibaren yaşanan Ermeni zulümlerini anlatmakta ve III. Ordu'nun 1877 sınırına kadar ilerlemesiyle ortaya çıkan acı manzarayı ortaya koymaktadır. Vehip Paşa ordunun ileri hareketiyle birlikte, *"...bir taraftan boyu aşan karları yarararak ve donma yüzünden hayli kurban vererek hiç dinlenmeksizin ve tasavvuru mümkün olmayan müşkülât..."* ile ordu ilerlerken, diğer taraftan menzil mıntıkasında yığılmış olan bir kaç haftalık erzakı kendilerine yetiştirebilmek için yeterli olmayan nakil vasıtalarıyla ve torbasında yiyecek bir şeyi bulunmadığı halde ilerlemeye çalışırken Erzincan önlerine gelindiğinde Sivashlı Murat adlı Ermeni önderliğindeki komitenin Müslüman halkı evlere doldurarak yaktığını ve bu durumu Erzincan'daki Komutan Morel'e ve Kafkas Ordusu Komutanı Odişelitze'ye haber verdiğini belirtmektedir.¹⁴¹ Vehip Paşa ordunun

¹³⁹ **Vakit**, 31 Mart 1335 (31 Mart 1919), Sayı: 517, s. 2, **Tasviri Efkar**, 1 Nisan 1335 (1 Nisan 1919), sayı: 2692, s. 1, Çakır, **a.g.e.**, s. 159

¹⁴⁰ **Vakit**, 31 Mart 1335 (31 Mart 1919), Sayı: 517, s. 2, **Tasviri Efkar**, 1 Nisan 1335 (1 Nisan 1919), sayı: 2692, s. 1, Çakır, **a.g.e.**, s. 159

¹⁴¹ **Vakit**, 31 Mart 1335 (31 Mart 1919), Sayı: 517, s. 2

Erzincan'a girmesinden sonra şehirde karşılaştığı manzarayı da şöyle aktarıyordu: “... Kendi gözlerimle gördüm ki saç ve sakalı bembeyaz ihtiyarlar, çocuğunu bağrına basmış kadınlar, mini mini yavrular yan yana uzanmış yatıyorlar. Taşlarla kafaları ezilmiş, karınları deşilip barsakları boyunlarına geçirilmiş,...el ve ayakları doğranıp atılmış biçarelerin sayısı bini aşkındı. Kuyulara doldurulmuş, fırınlarda diri diri yakılmış, evlere doldurularak bu suretle yakılmış insanların görünüşleri pek gönül harap edici idi. Toplattırılarak kısmen fotoğraflarını aldırdıktan sonra defnettirdiğim İslâm ahalinin yalnız Erzincan'a ait miktarı iki bini aşkındı”. Vehip Paşa, Bayburt'ta Arşak adındaki eşkıyanın yakmak suretiyle telef ettiği Müslümanların sayısının bine yakın olduğunu, Erzincan –Kelkit ileri harekâtında küçük ve büyük, şehir ve kasabalar dahil olduğu halde bu mıntıkada Ermeniler tarafından yıpratılmamış bir ırz, çalınmağa uğramamış bir mal, kasta maruz kalmamış bir can olmadığını, ancak buna rağmen halk ve ordunun bölgedeki Ermenilere ve geri kaçan Ermeni kabilelerine dokunmadıklarını belirtmekteydi. Vehip Paşa, Ermenilerin aynı zulümleri Erzincan ile Erzurum arasında Mamahatun(Tercan) kasabası ile Hınıs, Karayaprak ve güzergahı bütün köylerde de yaptıklarını, üç günlük kuşatma sonrasında girilen Erzurum'da da gerek Antranik kumandasındaki kıtalar ve gerekse başıboş Ermeniler tarafından yapılan zulümlerin insanlık tarihinde şimdiye kadar görülen en büyük katliamlar olduğunu, 93 sınırından itibaren (Aleksandropol)'un doğusundaki Celaloğlu ve Karakilis ile Serdarabad hattına kadar devam eden ileri yürüyüşte kardeşinin, babasının kokmuş meydandaki cenazelerini gördükleri halde hiçbir Ermeni'yi yakışsız bir surette rahatsız etmeksizin ordunun soğukkanlılığını koruduğunu, büyük bir insanlık örneği gösterdiğini, hatta barış müzakereleri için gelen Ermeni heyetinin de tekrar tekrar bundan dolayı teşekkür ettiklerini, Açmiyazin'de bütün Ermenilerin Baş Patriği 5. Kivork tarafından da ordunun bu hareketinin tebrik edildiğini belirtmektedir.¹⁴² Vehip Paşa ifadesinin son bölümünde yaşanan olayların nedenleri ile ilgili olarak kendi düşüncelerini belirtmiştir. Buna göre; iki unsur arasındaki bu olaylar, Ermeni komitelerinin katliamları nedeniyle başlamış, seferberliğin ilanı ile beraber Türk Ordusunu zayıf düşürecek ve mağlubiyetine zemin hazırlayacak “her vasıtaya canı ile ve başı ile müracaattan geri kalmayan ve harbin ilanı beraber İslâm köylerini yakan, İslamları öldürüp telef eyleyen, yollarda erzak kabilelerini vuran, ikmal efradını öldüren, tek veya toplu hasta kabilelerini telef eden Ermeni komitelerine bağlı Ermeniler” nedeniyle devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti halinde maksat ve gayelerini

¹⁴² **Vakit**, 31 Mart 1335(31 Mart 1919), Sayı: 517, s. 2, Çakır, **a.g.e.**, s. 160-161

kazanabileceklerini uman Ermeniler bu mağlubiyetin derhal ortaya çıkması için ellerinden geleni geri koymadılar ve orduyu çok zor duruma düşürdüler. Vehip Paşa bu konuda şu teklifte bulunur: “... *İttihat ve Terakki erkânı ile beraber mukatelata sebep olan Taşnaksiyun ve Hınçak reisleri ile beraber General Antranik’in dahi hür fikir ve insaniyeti takip ettiklerini göstermek isteyen devletlerin mümessilleri tarafından tecziye edilmeleri elzemdir...*”¹⁴³

Yargılamalar sırasında uygulanan ilk idam cezası Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey’in idamı olmuş ve Kemal Bey 10 Nisan 1919’da idam edilmiştir. Cenazesi büyük bir kalabalıkla kaldırılmış, Hükümet ve İtilaf devletlerine karşı büyük bir tepki ortaya çıkmıştır.¹⁴⁴ Hatta bu kalabalığı gören bir Fransız subayı “*Bu İttihat ve Terakki ne müthiş bir kuvvettir*” demiştir.¹⁴⁵

4.2.4. Yıldız Yağması ve Vehip Bey

Vehip Paşa hakkında bir başka iddia, 31 Mart Olayı’ndan sonra Yıldız Sarayı yağmasına karıştığı şeklindedir. 31 Mart Olayı’nın bastırılması sırasında yaşanan gelişmelerden birisi de Yıldız Sarayı’nın Hareket Ordusu tarafından işgal edilmesidir. 24 Nisan Cumartesi günü Hareket Ordusu askerleri ile 2. Fırka askerleri arasında Taşkışla çevresinde çatışmalar başlamış, ancak Padişahın “*İlk önce beni vursunlar sonra diğer asker kardeşlerine kurşun atsinlar.*” şeklindeki irade-i seniyesi üzerine Yıldız’ı korumakla görevli askerler silahlarını teslim etmişlerdi.¹⁴⁶ Daha sonra 2. Fırka askerleri Yıldız Sarayı etrafından bilinmeyen bir yere sevk edilmiş, saray tamamen savunmasız duruma getirilmiş, saray görevlilerinin büyük bir kısmı da 25 Nisan Pazar itibariyle sarayı terk etmişlerdi. Bir kısmı da Hareket Ordusu’nun İstanbul’a gelmesi üzerine evlerinden çıkamadıklarından görevlerine gelememişlerdi. Hatta cumartesi gününden itibaren saraya erzak getirilemediğinden öğle ve akşam yemekleri de verilmemişti. Pazarı Pazartesiye bağlayan gece, elektrik memurları ve kandilciler bulunmadığından Saray karanlığa gömülmüş, ancak uşaklar tarafından birkaç gaz lambası yakılabılmıştır. Elektriğin kullanıldığı bölümler ise mumla

¹⁴³ **Vakit**, 31 Mart 1335(31 Mart 1919), Sayı: 517, s. 2, Çakır, **a.g.e.**, s. 162-163

¹⁴⁴ Mentеше, **a.g.e.**, s. 238, Osman Selim Kocahanoğlu, **İttihat ve Terakki’nin Sorgulanması ve Yargılanması 1918-1919**, İstanbul, Temel Yayınları, 1998, s. 40

¹⁴⁵ Mentеше, **a.g.e.**, s. 238

¹⁴⁶ Ali Cevat, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat, Ankara, TTK Yayınevi, 1960, s. 71

aydınlatılmıştı.¹⁴⁷ 27 Nisan sabahı Hareket Ordusu'na mensup askerler Saraya girmiş ve saray görevlileri (aşçılar, kilerciler, kahveciler, odacılar...) tutuklanarak Harbiye Mektebi ve Harbiye Nezareti'ne götürülmeye başlanmıştır. Bir süre sonra Yıldız Sarayı'nın harem kısmı dışında her yeri asker tarafından işgal edilmiş, birkaç hademe dışında saray görevlilerinin hepsi götürülmüştür. Bir gün önce öğle ve akşam yemekleri verilmediği gibi pazartesi günü akşamına kadar da Sarayda kalanlara yemek verilememiş, bu durum Şevket Turgut Paşa'ya bildirildiğinde “Çaresini buluruz” demesine rağmen “*tayın ekmeği*” gönderilmiştir. Ekmeğin yanına katık istendiğinde ekmek arabalarıyla gelen askerlerden birisi “*Bu akşam da katıksız yiyin*” cevabını vermiştir. 27 Nisan 1909 Salı gecesi de Yıldız Sarayı yine karanlıklar içinde kalmış, sadece birkaç havagazı feneri ve mum yanmıştır. Yıldız'ın bu durumu aynı zamanda bir devrin kapandığının da habercisi olmuştur.¹⁴⁸ Ordu, Yıldız'a hakim olduktan sonra geniş çaplı bir operasyona girişmiş, önce Abdülhamit'in musahiplerinden Nadir ve Cevher Ağa tutuklanmış, bunlardan Cevher Ağa divan-ı harp kararı ile idam edilmiştir. O dönemin hizmetçilerinin büyük bir kısmı da Yemen'e sürülmüştür. Fakat bir süre sonra af kararı çıkarılarak yeniden memleketlerine dönmelerine izin verilmiştir.¹⁴⁹ Hareket Ordusu'nun Yıldız Sarayı'nda hedefi, Abdülhamit zamanında verilen jurnalleri bulup incelemek ve sahiplerini de teşhir etmektir. Bu amaçla Hareket Ordusu komutanlığı tarafından Mebusan Meclisi'nden üç kişi istenmiş, bu kişiler kura ile belirlenmiştir. Yıldız Sarayı'nda bulunan paraları saymak için Halep Mebusu Ali Cenani, Trabzon Mebusları İmadeddin ve İzzet Beyler; evrakların tespiti ve incelenmesi için de Mentеше Mebusu Halil, Trablusgarp Mebusu Ferhat ve Kastamonu Mebusu Şükrü Beyler seçilmiştir. Meclisteki görüşmelerde Yıldız'da ele geçirilen paralara maarif adına alıkonulması teklif edilmişse de kabul görmemiştir. Paraları ve değerli eşyaları saymakla görevli olan heyet, Abdülhamit'in şahsi odasında Alman Deutschebank ve Bank-ı Osmani'de bulunan hisse senetleri ve nakit paralara ait bir defter bulmuştur. Odadaki valizlerde ise 136.000 lira değerinde Bank-ı Osmani kıymetleri, marangoz

¹⁴⁷ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 72-75

¹⁴⁸ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 76-79

¹⁴⁹ Zekeriya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1993, s. 125

odasında sandıklar içinde 300.000 lira civarında para, taş oda denilen yerde altın ve gümüş paralarla bazı mücevherler, üç tane de kasa bulunmuştur. Bulunan bu para, senet ve mücevherler Harbiye Nezareti'ne teslim edilmiştir. 4-6 Mayıs 1909 tarihleri arasında Yıldız'daki araştırma devam etmiş, yine nakit, senet ve mücevherler bulunmuştur. Araştırmanın uzun sürmesinden dolayı heyetin sayısının artırılması teklif edilmiş, Mebusan Meclisi'nden seçimle belirlenecek on kişi ve Hareket Ordusu Komutanlığı tarafından da tayin edilecek on kişilik bir komisyonun belirlenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵⁰

On yıl sonra 1919 yılına gelindiğinde “Yıldız Yağması” gerekçesiyle Şevket Turgut Paşa gibi şahıslar Divan-ı Harbe sevk edilip yargılanmışlar ve cezaya çarptırılmışlardır.¹⁵¹ Abdülhamit'in tahttan indirildikten sonra zorunlu ikamete tutulduğu Alatini Köşkü'nde yanında bulunan Fethi Bey (Okyar), Yıldız Sarayı'ndaki komisyon çalışmaları sonrasında çeşitli bankalardaki nakit ve hisse senetlerinin miktarının Padişaha bildirildiğini, eski Padişahın rakamın büyüklüğü karşısında şaşırarak, “Yaaa... Demek o kadar yekuna baliğ olmuş... Millet in ordusuna hayırlı olsun... Feda olsun...” dediğini nakleder. Bu servet, Selanik'teki Alman, Fransız ve İngiliz başkonsoloslarıyla banka müdürlerinin bulunduğu bir heyet tarafından teslim edilmiştir. Abdülhamit ise bu servetini Ordu adına Üçüncü Ordu Komutanı Mehmet Hadi Paşa ve Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Ali Rıza Paşa'ya teslim etmiştir. Abdülhamit Fethi Bey'e, Yıldız Sarayı'nda kalan mücevherlerin ne olduğunu da sormuş, bunları şahsi tasarrufu ile aldığını, dolayısıyla devlete ya da Hanedana ait olmadıklarını söylemiştir. Birkaç gün sonra Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'dan gelen emirde listede bulunan mücevherlerin Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne verilmesinin kararlaştırıldığı bildirilmiştir. Bu listede “...dört pırlanta gerdanlık, sayıları on ile yirmi arasında değişen pırlanta küpe, broş, bilezik, elmaslı sigara kutusu, pırlanta iğne, üçer sıra inci gerdanlıklar, altın şekerlikler, inci tesbihler, ortası zümrütlü etrafi pırlanta iğneler, aynı değerde taşlar olarak 578 parça mücevher...” bulunmaktaydı.¹⁵²

¹⁵⁰ Türkmen, **a.g.e.**, s. 126-127, Murat Candemir, **Yıldız'da Kaos ve Tasfiye**, İstanbul, İlgü Kültür Sanat, 2007, s. 32-37

¹⁵¹ Türkmen, **a.g.e.**, s. 155

¹⁵² Okyar, **a.g.e.**, s. 68-71

Kazım Karabekir ve Fethi Okyar'ın hatıralarında “Yıldız Yağması” ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Hüsamettin Ertürk, yeni devrin Yıldız yağmasıyla açıldığını, Yıldız'da Abdülhamit tarafından saklanan binlerce mücevher, altın, gümüş takımlar, pırlanta, yakut, zümrüt ve daha nice servetin olduğunu belirterek, Abdülhamit'in daha sonra bunların yağma edildiğini söylediğini belirtir. Abdülhamit bununla ilgili olarak, “... *Bunlar yağma edilmiştir. Kimin neyi aldığı da meydana çıkmamıştır...Ne yazık ki, İttihatçılar, bu büyük hazineden hiç olmazsa Meclisi Mebusanı haberdar edeceklerdi, onu da yapmadılar ve bu muazzam servetin üzerine bir perde-i nısyan örttüler!*” demiştir. Yıldız işgalinde sadece mücevherler yağma edilmemiş, Sarayın kadife ipek perdeleri, avizeleri, özel olarak dokunmuş Hereke halıları, oyma işlemeli kapıları, sedef tablaları, altın vazoları, gümüş şamdanları, mangalları, koltukları, kanepeleri, yorgan yastıkları, mutfak takımları da yağmalanmıştır. Hatta Yıldız Sarayı'nın bahçesindeki havuzun altındaki gizli mahzende bulunan hazinenin İttihat ve Terakki önde gelenlerinin eline geçtiği ileri sürülmüştür.¹⁵³

Bu tür iddialar çok erken dönemde başlamıştır. Bazı İttihatçılar ısrarla Yıldız hazinesi ile ilgili soruşturma açılmasını istemişlerdir. Bunun nedeni, 31 Mart Olayı'nda Saray'ı işgal eden bazı görevlilerin hazine mallarını zimmetlerine geçirdikleri iddiasıdır. Bu konu o sırada tartışma konusu olmuş, fakat Mahmut Şevket Paşa'nın tepkisiyle fazla kurcalanmamıştır.¹⁵⁴ İşte bu iddiaların içinde Vehip Paşa da vardır. 17 Nisan 1919 tarihli İkdam Gazetesi'nde “istihbarat-ı mahsusa” olarak “*Yıldız Sarayı'ndan Yağmalanan Mücevherat Müfredatı*” başlığıyla haber yapılmıştır. İkdam gazetesi, 31 Mart Olayı sırasında Yıldız Sarayı Yağması'na karışan şahıslar hakkında takibatın başladığını, Abdülhamit Selanik'e giderken kendisine ait 900.000 liralık nakit ve mücevherlerin zorla alındığını, eski Şehremini Tevfik Bey'le İstanbul Reji Müdürü Hasan İzzet Bey'in Yıldız Tahliye Heyeti'ne teslim edildiklerini yazmıştır. Bu konuda Beyazıt'ta bir evin arandığını, soruşturmanın ilerlemesiyle yağmanın en başta Hareket Ordusu ileri gelenleri tarafından yapıldığını belirtmekte ve bir isim listesi yayınlamaktadır. Mahmut Şevket Paşa; çeşitli pandantif, taç, yüzük, bir altın mangal, Hareket Ordusu Komutanı

---

¹⁵³ Tansu, **a.g.e.** , s. 71-72

¹⁵⁴ Ahmad, **a.g.e.** , s. 131

Hüsnü Paşa; murassa tütün tabakası, gerdanlık, Hareket Ordusu Erkanı Harp Reisi Mirliya Ali Paşa müteaddit küpe ve yüzükler, Hareket Ordusu komutanlarından Reji Nazırı Hasan İzzet Bey; halılar, seccadeler, kravat iğneleri, taç, firarilerden Enver ve Cemal Paşalar ve Damat İsmail Hakkı kıymetli eşyalar, mobilya, vazolar, muhtelif pırlantalar ve çeşitli zümrüt ve halılar, Ahmet Rıza Bey (Ayan Reisi); kıymetli yemek takımları, murassa saat, değerli çeşitli eşyalar. Bursa Valisiyken vefat eden İsmail Hakkı Bey iki bin lira kıymetinde bir zümrüt yüzük. Emniyet müdürü ve eski Hicaz valisi Galip Paşa muhtelif cins kadın süs eşyaları. İsmail Hakkı Bey'in biraderi Cafer Tayyar (Eğilmez paşa) ve Hamdi Beyler inci küpeler, pırlanta yüzük, kıymetli rovelverler (tabancalar). Mirliya Aziz Samih Bey; üç bin lira kıymetinde bir taç. Yakup Cemil mühim miktarda tahvilat, eski Karesi mebusu Hüseyin Kadri Bey zümrüt kabzalı murassa bir hançer. Çerkes Kemal Bey müteadit ve kıymetli halılar. Hüseyin Cahit Bey; murassa hokka takımları, iki adet murassa saat. Cavit Bey ve Karaso Efendi mühim ve önemli miktarda kıymetli elmas. Bolu eski mebusu Habib Bey; muhtelif tahviller. *“Vehip Paşa çok miktarda hisse senetleri, kıymetli ve murassa kravat iğneleri”*.¹⁵⁵

25 Nisan 1919 tarihli Vakit Gazetesi, Harbiye Nazırı Şakir Paşa ile yapılan mülakatta “Yıldız Yağması” adı altında bu konuda bilgiler verilmektedir. Bu mülakat “Monitör Oryantal” gazetesi muhabiri tarafından yapılmış ve Vakit’te de yayınlanmıştır. Şakir Paşa mülakatın başında “Yıldız Yağması” hakkında beyanda bulunmuş; tahkikatın devam ettiğini, bu tahkikatın merhum Sultan Abdülhamit’e ait olan ve bir milyon liranın içinde bulunduğu çanta hakkında olduğunu söylemiştir. O dönemde Yıldız’da kurulan “Heyet-i Mahsusa” üyelerinin beş gün evvel davet edildiğini, ancak bu kişilerin gelmemesinden dolayı tahkikatın ertelendiğini, tutuklamalar için delillere ihtiyaç olduğunu, işin sorumlularının bu tahkikatla ortaya çıkacağını belirtmiştir.¹⁵⁶ Yıldız Yağması, ancak 1920 yılında hukuka intikal ettirilmiş; bu olaya sebep olanlar yargılanmaya başlanmıştır. 1920 yılı Ağustos ayında 1. Divan-ı Harb-i Örfî tarafından Yıldız yağmasına karışanlar veya rolleri olanlar hakkında soruşturma açılmıştır. Ayan azasından Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa

¹⁵⁵ **İkdam Gazetesi**, 17 Nisan 1919 (16 Receb 1337) sayı: 7969, Birinci Bölüm’de ifade ettiğimiz gibi Vehip Paşa’nın Hareket Ordusu ile birlikte İstanbul’a geldiğine dair kesin bir bilgi yoktur.

¹⁵⁶ **Vakit**, 25 Nisan 1919 (23 Receb 1337) sayı: 536

(Hareket Ordusu'nun ilk komutanı) on sene müddetle kürek cezasına çarptırıldığı gibi, askerlikten uzaklaştırma ile nişan ve madalyalarının alınmasına karar verilmiştir. Fakat daha sonra, konu 19 Aralık 1920 tarihinde tekrar gündeme gelmiş ve Hüseyin Hüsnü Paşa hakkında verilen hüküm kaldırılmış ve Paşa'nın emekli maaşının eskiden olduğu şekilde ödenmesi kararlaştırılmıştır. Yine 8 Eylül 1920 tarihinde çıkan bir Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla Hüsnü, Galip ve Hasan Rıza Paşalar hakkındaki cezalar beşer sene kalebentliğe çevrilip bunların askerlikten uzaklaştırılmalarına, nişan ve madalyalarının da ellerinden alınmasına karar verilmiştir. Şevket Turgut ve Hasan İzzet Paşalarla, Miralay Cevdet ve Kaymakam Ali Beylerin bu "*adice hareket sırasında askerin başında bulunmaktan başka suçlarının bulunmadığı, yağmaya karışmadıkları*" belirlendiğinden adı geçenlerin rütbe, nişan ve madalyalarının üzerlerinde kalması, sadece ilk tutuklandıkları tarihten başlamak üzere beşer ay müddetle hapislerine karar verilmiştir. Maliye Nezareti'nden çıkan 20 Teşrinisani 1920 tarihli bir yazıyla Yıldız Yağması suçuyla mahkûm edilenlerin sıkıntıya düşmemesi için bu kararın temyiz edilmesi ve mahkûmiyete uğrayanların maaşlarının eskiden olduğu gibi ödenmesi kabul edilmiştir.¹⁵⁷

4.2.5. Vehip Paşa'nın Yurtdışına Gitmesi

28 Mayıs 1919'da Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu olarak bulunan 64 tutuklu hapishaneden alınarak Malta'ya doğru yola çıkarıldılar.¹⁵⁸ Mayıs ayı aynı zamanda çok önemli olayların meydana geldiği bir zaman dilimi oldu. 15 Mayıs 1919'da İzmir, Yunanlıların işgaline uğradı. M. Kemal Paşa, 16 Mayıs 1919'da Samsun'a doğru yola çıktı. Artık Anadolu'da milli hareket başlamakta ve bu hareketin lideri olarak M. Kemal Paşa öne çıkmaktaydı. Erzurum ve Sivas Kongreleri M. Kemal Paşa'nın liderliğini pekiştirmekte ve İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki etkisini giderek azaltmaktaydı. Mondros Ateşkesi'nden sonra İttihatçı vali, komutan, bakan ve diğer görevliler genellikle savaş suçu işlemek veya ortak olmak, savaş esirlerine kötü davranmak ve Ermeni tehcirinde suçlu olmak nedenleriyle tutuklanarak mahkemeye çıkarıldılar. Vehip Paşa ise bambaşka bir konuda suçlanmaktaydı:

¹⁵⁷ Zekeriya Türkmen, "31 Mart Olayı'ndan Sonra Yıldız Evrakı Tedkik Komisyonu'nun Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması", **Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara, TTK, 1999, C. III, Kısım: 1, s. 571

¹⁵⁸ Yalman, **a.g.e.**, s. 524, Okyar, **a.g.e.**, s. 283, Okyar tarihi 27 Mayıs olarak vermektedir.

Ticaretle uğraşmak, ticari eşyasını taşımak için erzak naklini durdurmak ve böylece askerlik görevini kötüye kullanmak. Vehip Paşa ile ilgili irade 2 Haziran 1919 tarihli Takvimi Vekayi'de şu şekilde yer almıştır:¹⁵⁹

Mehmed Vahideddin

“Mülga Şark Orduları Kumandan-ı sabıki Ferik Vehib Paşa'nın ticaretle iştilgal eylemek ve eşya-yı ticariyesini nakl için erzak vesaire nakliyatını tatil ettirmek suretiyle vazife-yi memuriyetini suistimâl maddesinden dolayı hakkında Erkan-ı Divan-ı Harb-i Mahsusunca takibat-ı kanuniye icrasını idare eyledim. İşbu irade-yi seniye'nin icrasına Harbiye Nazırı memurdur.”

3 Ramazan 1337

Harbiye Nazırı

Şevket Turgud

2 Haziran 1335

Sadrazam

Damad Ferid

Vehip Paşa'nın bu dönemde Kuva-yı Milliye hareketine destek verdiği, hatta katıldığı anlaşılmaktadır. Anadolu'da gittikçe güçlenen Kuva-yı Milliye hareketini Divan-ı Harbi Örfi'nin cezalandırması gündeme geldiğinde isim listesi hazırlanmış ve başında M. Kemal Paşa'nın bulunduğu bu listede Vehip Paşa da yer almıştır.¹⁶⁰ 1920 yılı başında Vehip Paşa, Heyet-i Temsiliye Başkanı M. Kemal Paşa'nın da gündemine gelmiştir. ATASE Arşivi'nde bulduğumuz belgeye göre, “*Heyet-i Temsiliye namına*” M. Kemal Paşa, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e “*Kiraz Hamdi Paşa'nın Vehip Paşa'ya Kuvay-ı Milliye aleyhinde hazırlanan ordunun kumandanlığını deruhte edip etmeyeceğini*” sorduğunu bildiriyordu.¹⁶¹ Vehip Paşa'nın buna nasıl bir cevap verdiğini bilmiyoruz.

Vehip Paşa Bekirağa Bölüğü'nden tahliye edildikten sonra tekrar arandığını fark ederek kaçmayı tercih etmiş ve 1920 yılında İtalya'ya gitmiştir.¹⁶² Vehip

¹⁵⁹ **Takvim-i Vekayi**, 10 Haziran 1335(10 Haziran 1919), Sayı: 3571, **Bkz: Ek:17**

¹⁶⁰ Hamdi Atamer, Kuva-yı Milliye'ye Katılanların Listesi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1968 Şubat, Sayı: 5, s. 3-7, Bu konuda ayrıntı için Bkz: Hamdi Atamer, “Kuva-yı Milliye'ye Katılanların Listesi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 3,4,5,6,7, ayrıca Bkz: Osman Akandere, Damat Ferit Paşa Hükümetleri Tarafından Azledilen Kuva-yı Milliyeciler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/.../makaleler%5COsman%20AKANDERE%5CAKANDERE,%20Osmann.pdf

¹⁶¹ **ATASE**, İSH, Kutu No: 347, Gömlek No: 169, Belge no: 169-1, 21.1.1336

¹⁶² Tevetoğlu, **a.g.m.** , s. 87, Tarık Mümtaz Göztepe ise bu konuda farklı bir görüş belirtir ve Vehip Paşa'nın hapiste bulunduğu sırada, “... kendi muhafazasına memur edilen Teğmen Şadi Efendi ile

Paşa'nın yurtdışına kaçmasından sonra Divan-ı Harb'in verdiği "*mazbata-ya hükmiyye*" şu şekildeydi: "*Sabık Üçüncü Ordu Kumandanı Vehib Paşa'nın lieclimuhakeme Divan-ı Harb'e müracaat etmesinin kendisine tebliği zımında...*", Merkez Kumandanlığı'na gelen cevapta birkaç haftadır evine gelmediği, basında yer alan haberlerden de Bursa veya Ankara'ya gittiği anlaşılmıştır. Bu şekilde evinde bulunamamasının resmi bir izin veya karara göre mi olduğu 19 Temmuz 1336 (19 Temmuz 1920) tarihinde dairesine sorulmuş ve herhangi bir izninin olmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Ferik Osman Rıfat başkanlığında, Osman Şakir, Mehmed Ali ve Said Paşalardan oluşan "Heyet-i Hakime" toplanmıştır. Yine hüküm mazbatasından Vehip Paşa'ya bir "*mehl-i natık*" verildiği ve bu kararın 15 Ağustos 1336 tarihli İleri, 16 Ağustos tarihli Vakit, Dersaadet, İkdam, Peyam-ı Sabah gazetelerinde ilan edildiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen Vehip Paşa Divan-ı Harbe başvurmadığından ve yakalanması da mümkün olmadığından Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun 373. maddesine göre gıyaben yargılanmıştır. Burada karşımıza ilginç bir durum çıkmaktadır. Yukarıda Vehip Paşa'nın Bursa veya Ankara'ya gittiğinden bahsedilirken, Kadıköy İnzibat Zabıtlığı 23 Temmuz 1336(23 Temmuz 1920) tarihli yazısında, yaptığı tahkikata göre Vehip Paşa'nın "*ahval-i sıhhiyesi*" nedeniyle "*tebdil-i hava*" için bir aylığına Avrupa'ya gittiğini bildirmiştir. Daha sonra ailesi de Vehip Paşa'nın firar etmeyip sağlık nedeniyle Avrupa'da olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Harbiye Nezareti'nden izinli olup olmadığı araştırılmış ve izinsiz olarak Avrupa'ya gittiği ortaya çıkmıştır. Bu inceleme sırasında Vehip Paşa'nın "*... hanesinden çıkarak ve Karacaahmet mezarlıkları arasından geçerek Harem iskele sahiline indiği ve oradan bir kayıkla, demirli bulunan İtalya vapuruna rakiben bir semt-i mechule firar ettiği tevatiiren söylenmekte ve netice-i tahkikat de bunu ima etmekte olduğu...*" anlaşılmıştır.¹⁶³ Vehip Paşa, yapılan tahkikat ve ailesinin ifadesinden izinsiz olarak Osmanlı ülkesi dışına çıktığı kesinleştiğinden yargılanmış ve gıyabında 3 Eylül 1337 (3 Eylül 1921) tarihinde hüküm verilmiştir.¹⁶⁴

---

birlikte, bir sabah Bekirağa Bölüğü'nden elini kolunu sallayarak kaçmaya muvaffak olmuştur" demektedir.¹⁶²

¹⁶³ BOA, İ. DUİT, Dosya: 177, Gömlek: 76, Tarih: 19/ M/1340(Hicri)

¹⁶⁴ BOA, İ. DUİT. , Dosya: 177, Gömlek: 76, Tarih: 19/M/1340(Hicri), Jaeschke Vehip Paşa'nın hapse mahkum olma tarihini 12 Eylül 1921 olarak vermektedir. Gotthard Jaeschke, **Türk**

Vehip Paşa'nın yurtdışına kaçmasından sonra mahkemenin verdiği karar, Harbiye Nezareti Adliye-yi Askeriye Dairesi tarafından şu şekilde açıklanmıştır:¹⁶⁵ “Sabık Üçüncü Ordu Kumandanı Vehib Paşa'nın bilaizin memalik-i Osmaniye hududunu tecavüzle Avrupa'ya azimetinden dolayı Erkan-ı Divan-ı Harbce gıyaben icra kılınan muhakeme neticesinde mumaileyh Vehib Paşa'nın bilaizin memalik-i Osmaniye hududunu tecavüz eylediği cereyan eden tahkikat ve Merkez Kumandanlığı Heyet-i Tahkikiye Riyaseti'nin raporu münderacatından ve Avrupa'ya gittiği ailesinin verdiği malumattan anlaşılmasına ve hareket-i vakası Askeri Ceza Kanunnamesi'nin 132. maddesinin fıkra-i evvelasına mutabık ahvalden bulunmuş olmasına mebni madde-i mezkureye tevfikan silk-i askeriden tardıyla beraber dört mah müddetle habsine dair 3 Eylül 1338 tarihinde gıyaben ve müttefikan verilen kararı ele geçtiğinde tekrar-ı muhakeme edilmek üzere tasdik eyledim.

İşbu irade-i seniye'nin icrasına Harbiye Nazırı me'murdur. 19 Muharrem 1340 fi 22 Eylül 1337

Harbiye Nazırı

Sadrızam”

Vehip Paşa bu kararla; hem askerlik mesleğinden çıkarılmış, hem de dört ay hapse mahkum olmuştur. Bir zamanların ordu komutanı Vehip Paşa, artık zorunlu olarak yurtdışında sürgün hayatı yaşamaya başlamıştır.

4.3. VEHIP PAŞA'NIN ROMA'DAKİ FAALİYETLERİ

4.3.1. Vehip Paşa Roma Türk Ricali Kongresi'nde

Vehip Paşa İstanbul'dan ayrıldıktan sonra İtalya'ya gelmiş ve Roma yakınlarında bir sayfiye köyüne yerleşmiştir. Burada takma bir isim kullanma ihtiyacı duymuş ve “Hacı Süleyman” adını tercih etmiştir.¹⁶⁶ Vehip Paşa'nın İstanbul'dan ayrıldıktan sonra doğrudan Roma'ya mı geldiğini, yoksa Köstence'de bir süre kaldıktan sonra mı buraya geçtiğini net olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Vehip Paşa'nın Roma'da bulunduğu zaman diliminde yurtdışında bulunan İttihatçılarla devamlı olarak diyalog halinde olduğu, “Cemiyet” adına görevler üstlendiği anlaşılmaktadır. Vehip Paşa ile ilgili bu bilgileri Enver Paşa ile

---

Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Ankara, TTK Basımevi, 1970, s. 121

¹⁶⁵ BOA, İ. DUİT, Dosya: 177, Gömlek: 76, Tarih: 19/ M/1340(Hicri)

¹⁶⁶ Arar, **a.g.m.(2)**, s. 44, Vehip Paşa, Yakup Şevki Paşa'ya yazdığı mektupta da “Hacı Süleyman” adını kullanmıştır. Kandemir, “Milli Mücadeleye İnanmıyan Ordu Kumandanı Vehip Paşa”, **Yakın Tarihimiz**, C. III, s. 247

Avrupa’da bulunan İttihatçıların yazışmalarından ve o dönemde Roma’da bulunan Galip Kemali Bey’in yazılarından tespit etmekteyiz. Enver Paşa, 18 Ağustos 1920’de Moskova’dan Hacı Sami Bey’e yazdığı mektupta Vehip Paşa, Mehmet Başhempa, Şekip Arslan ve Abdülaziz Çavuş’un birlikte çalışmak üzere Moskova’ya gönderilmesini istemekteydi.¹⁶⁷ Ancak Talat Paşa, 25 Ağustos 1920’de o sırada Roma’da bulunan Galip Kemali’ye yazdığı mektupta Vehip Paşa’nın ”*ufak bir teehhür dolayısıyla*” Rusya’ya gidemediğini, Arnavutluk’ta bulunmasının daha uygun olacağını, kendisinin de bu konuda istekli olduğunu belirtiyordu.¹⁶⁸ 1920-1921 yıllarında Roma şehri ülkeyi terk etmek zorunda kalan İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin toplandığı önemli merkezlerden birisi olmuştu. İttihatçılar burada siyasi faaliyetlerine serbestçe devam etme imkanı bulmuşlardı. İtalyan hükümetinin bu faaliyetlere ses çıkarmaması da Roma’nın İttihatçılar yönüyle önemli bir merkez olmasında etkili olmuştu. Eski Maliye Bakanı Cavit Bey İsviçre’den buraya gelmiş, Enver Paşa Berlin’den gelerek bir hafta burada kalmış, Eski Ayan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey de bir süre bu şehirde yaşamayı tercih etmişti.¹⁶⁹ Bu yıllarda Vehip Paşa dışında Salih Münir, Mahmut Muhtar, Çürüksulu Mahmut da Roma’da bulunmaktaydı. Roma’da bulunan İttihatçılar, Kont Sforza ile rahatça görüşmekte ve gerek Sforza’ya, gerekse görüştükleri diğer yabancı siyasilere Anadolu hareketini anlatmaya çalışmaktaydılar. Milli Mücadelenin haklılığını Avrupa kamuoyuna anlatabilmek amacıyla Roma’da bir kongre toplanması Galip Kemali Bey tarafından teklif edilmiş, Cavit Bey de böyle bir toplantının uygun olacağını, hatta bu konuda Talat, Hüseyin Hilmi Paşalara ve Ahmet Rıza Bey’e yazı yazdığını söylemiştir. Galip Kemali’ye göre Kont Sforza’nın da onayı alınarak Roma’da “Türk Ricali Kongresi” toplanmıştır.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Masayuki Yamauchi, **Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995, s. 94-95

¹⁶⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2002, s. 200, Talat Paşa bu mektupta Vehip Paşa’nın gelişinin ertelenmesini Kont(Sforza?)’un uygun gördüğünü söylemekte, bir değişiklik olursa kendisinin haberdar edilmesini istemektedir. Yalçın, **a.g.e.**, s. 200

¹⁶⁹ G. Kemali Söylemezoğlu, “Milli Mücadeleyi Avrupalılara Anlatmak İçin Yapılan Roma Toplantısı”, **Yakın Tarihimiz**, C. II, s. 247

¹⁷⁰ Söylemezoğlu, **a.g.m.**, s. 247, Cavid Bey, **a.g.e.**, s.84-85, Yalçın, **a.g.e.**, s. 410-411

Roma Toplantısı 1920 yılının sonlarında gündeme gelmiş, özellikle Ankara Hükümeti'nin Roma Temsilcisi olan Cami Bey'in toplantıda bulunup bulunmaması tartışma konusu olmuş, toplantıya katılırsa “*resmi bir sıfat*” taşınamaması gerektiği öne sürülmüştü.¹⁷¹ Vehip Paşa'nın Roma'da bulunduğu sırada katıldığı bu toplantı, 1921 yılında yapılmıştır. Bu toplantıda Vehip Paşa'dan başka Ahmet Rıza Bey, Eski Maliye Bakanı Cavid Bey, Washington Büyükelçisi Rüstem Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa, Salih Münir Paşa, eski milletvekillerinden Sudi ve Ziya Beylerle Reşit Saffet Bey bulunmuştur. Anadolu hareketinin Roma temsilcisi Cami Bey'in de “*müşahit*” olarak bulunduğu bu toplantıya Talat Paşa da kısa bir süre olsa da katılmıştır. Toplantı 16 Ocak 1921 tarihinde başlamıştır.¹⁷² Kongrenin başkanlığını Ahmet Rıza Bey yapmış, bir hafta süren toplantıda Anadolu'nun, İstanbul'un ve ilgili devletlerin durumu tartışılmış, özellikle İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın Milli Mücadele'yi tam olarak kavraması amaçlanmış, toplantının sonunda hazırlanan “*muhtıra*” kendisine verilmiştir. Galip Kemali Bey, Kont Sforza'ya verilen bu muhtıranın Londra Konferansı'nın toplanmasında etkili olduğunu belirtmektedir.¹⁷³ Toplantıda görüşülen konular Cavid Bey'in hatıralarında gün gün anlatılmıştır. Buna göre; ilk gün görüşmelerin gizli kalması, İtalya ve Ankara Hükümetlerine teşekkür mektubu yazılması kararlaştırılmış, asıl gündem maddesi de Anadolu'nun durumu olmuştur. İkinci gün yine Anadolu'nun durumu görüşülmüş, üçüncü gün İtalya ve Fransa ile olan ilişkiler ve bu devletlerden neler beklenebileceği ağırlıklı konuları oluşturmuştur.¹⁷⁴ Bu toplantı Galip Kemali Bey'in Roma'da kalmakta olduğu Boston Otel'de yapılmış ve sonunda bir muhtıra hazırlanmıştır. Muhtıradan alınan kararlarda; Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının hiçbir sınırlama olmadan sağlanması, İzmir ve çevresiyle Urfa, Antep ve Mardin dahil olmak üzere bütün Anadolu vilayetlerinin Osmanlı egemenliğine verilmesi, Edirne dahil olmak üzere Trakya'nın geri verilmesi

---

¹⁷¹ Cavid Bey, **a.g.e.** , s.84-85, Yalçın, **a.g.e.** , s. 410-411

¹⁷² Söylemezoğlu, **a.g.m.** , s. 247, Cavid Bey, **a.g.e.** , s.84-85, Galip Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler 1918-1922**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1939, s. 267, Ilgar, **a.g.m.** , s. 21, Ilgar toplantının tarihini 6 Ocak 1921 olarak vermektedir.

¹⁷³ Söylemezoğlu, **a.g.m.** , s. 247

¹⁷⁴ Cavid Bey, **a.g.e.** , s. 100-101

gibi şartlar yer almış, Kont Sforza da bu muhtırayı Paris Konferansı'na götürmüştür.¹⁷⁵

4.3.2. Vehip Paşa'nın İttihat ve Terakki'nin Roma Merkezindeki Görevi

Vehip Paşa Roma'da bulunduğu 1920-1924 yılları arasında İttihat ve Terakki'nin Roma merkezinde görev almıştır. Bunu çeşitli mektuplardan açık bir şekilde görmekteyiz. İttihat ve Terakki liderleri bu dönemde bir merkez oluşturmak istemekte ve bunun için de en uygun yerin Moskova olduğunu düşünmekteydiler. Burada oluşturulacak büro içinse çeşitli isimler gündeme gelmekteydi. Bu isimlerden birisi de Vehip Paşa'ydı. Cemal Paşa, 30 Kasım 1920 tarihli mektubunda hem Moskova'da bir merkez büro oluşturulmasını, hem de orada Mehmet Başhamba, Abdülaziz Çaviş, Şekip Arslan ve *"bahusus Vehip Paşa gibi zevatin getirilmesini"* uygun görmüyordu.¹⁷⁶ Enver Paşa ise Cemal Paşa'ya 23 Şubat 1921'de yazdığı mektupta; İttihat ve Terakki'nin Roma merkezinin diğer İslam ülkeleri ile irtibatında olduğunu ve başarılı çalışmalar yaptığını yazıyordu.¹⁷⁷ Enver Paşa iki gün sonra 25 Şubat 1921'de Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta bir merkez oluşturulması gerektiğini belirtmekte ve en uygun yerin de Moskova olacağını ileri sürmektedir. Enver Paşa bu mektupta sözü Vehip Paşa'ya getirmekte ve *"Vehip Paşa zaten Moskova'ya gelmekten pek uzak"* ifadesini kullanmaktadır.¹⁷⁸

1921 yılı başında İttihatçıların Roma'da Şark İslam İhtilal Cemiyetleri adını taşıyan ve başında Mısırlı Abdülhamit Said Bey'in başkanlığını yaptığı bir cemiyetinin bulunduğunu ve doğrudan İttihat Terakki'ye bağlı olarak Roma merkezini oluşturduğunu görmekteyiz.¹⁷⁹ İttihatçıların Berlin merkezinde görev yapan Ziya Bey, 11 Mart 1921'de Enver Paşa'ya yazdığı mektupta; Vehip Paşa'nın da Berlin'e gelerek Cemiyete dahil olduğunu, neşriyat için sürekli olarak Arnavutça makaleler göndereceğini yazmıştır. Ziya Bey, kendisiyle uzun uzun konuşmuş ve Vehip Paşa'nın yazdığı bir mektubu da Enver Paşa'ya göndermiştir. İttihat ve

¹⁷⁵ Söylemezoğlu, a.g.e. , s. 267-268

¹⁷⁶ Yalçın, a.g.e. , s. 258-262

¹⁷⁷ Yalçın, a.g.e. , s. 58

¹⁷⁸ Yalçın, a.g.e. , s. 69-71

¹⁷⁹ Yamauchi, a.g.e. , s. 136

Terakki liderleri bu dönemde 15 günde bir sekiz sayfalık bir risale yayınlamayı kararlaştırmışlar, dört sayfasının Türkçe, dört sayfasının da Arapça olmasını planlamışlardı. Nisan ayından itibaren 16 sayfaya çıkması düşünülen bu risalenin bütün Arabistan, Suriye, Kuzey Afrika, Hindistan ve Arnavutluk'a gönderilmesi işini Vehip Paşa üstlenmişti.¹⁸⁰ Vehip Paşa Berlin'de bulunduğu sırada toplantılara da katılmış, hatta Ziya Bey'in Roma'da bulunan Anadolu Hareketi temsilcisi Bekir Sami Bey'le görüşmesinde aracılık yapmıştır.¹⁸¹ Vehip Paşa bu sırada Ankara'da faaliyette olan Büyük Millet Meclisi'nde İttihatçıları temsil eden bir siyasi parti olmasını savunmaktadır. Vehip Paşa'ya göre, Ziya Bey Bekir Sami Bey'le yapacağı görüşmede bu konuyu da görüşmeli ve belirlenen kişilerin Meclise girmeleri sağlanmalıdır.¹⁸² Aynı tarihlerde İttihat ve Terakki'nin Berlin'deki temsilcilerinden Kamil Bey, Vehip Paşa'nın cemiyetle ilgili faaliyetlerinden övgüyle bahsetmektedir. Enver Paşa'ya hitaben 27 Mart 1921'de yazdığı mektupta cemiyet için en çok faaliyet gösteren kişinin Vehip Paşa olduğunu, hatta bu durumun Cemal Azmi Bey'i rahatsız ettiğini bildirmektedir. Vehip Paşa cemiyetin Roma'daki bütün emirlerini yerine getireceğini, bu sırada Irak Kumandanı olan kayınbiraderi Nihat Paşa(Anılmış)'ya bir mektup yazarak cemiyete üye yapabileceğini ve orada da bir şube açılmasını sağlayacağını söylemiştir.¹⁸³

İttihatçıların gurbet hayatı çok zorluklarla geçmiş, bir taraftan maddi problemler, diğer taraftan Talat Paşa'nın Berlin'de Ermeniler tarafından öldürülmesi gibi gelişmeler bu zorlukları daha da artırmıştır. Bu arada İttihatçıların birbirleri arasında da problemler çıktığını ve bu durumun mektuplarla Enver Paşa'ya şikayet edildiğini görmekteyiz. Nitekim şikayet edilen isimlerden birisi de Vehip Paşa olmuştur. 26 Nisan 1921'de Münih'ten Enver Paşa'ya bir mektup gönderen Ahmet Fuat Bey; Cemal Azmi Bey ve Vehip Paşa'dan şikayet etmekte, geçmişleri çok iyi olmadığı halde başka alternatif olmadığından Cemiyete alındıklarını belirtmektedir.

¹⁸⁰ Yamauchi, **a.g.e.** , s. 157, Ancak daha sonra bu risalenin "bir keşkül-i fukara" olarak nitelendirildiğini, istenilen seviyede olmadığını, hatta İlyas Bey'in teklifi ve Vehip Paşa'nın da onayıyla Arapça kısmından da vazgeçildiğini görüyoruz. Yamauchi, **a.g.e.** , s. 191

¹⁸¹ Yamauchi, **a.g.e.** , s. 159-160

¹⁸² Yamauchi, **a.g.e.** , s. 165

¹⁸³ **Enver Paşa'nın Özel Mektupları**, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Ankara, İmge Kitabevi, 1997, s. 42

Ahmet Fuat Bey; Vehip Paşa'nın Roma merkezdeki görevinden alınarak sadece üye olarak kalmasını, yerine de Cami Bey'in getirilmesini teklif etmekteydi. Ahmet Fuat Bey, "*Vehip Paşa'nın hikayelerini ve en büyük hırsız Berlin eski Ateşemiliteri Cemil Bey ile ortaklığını işittikçe...*" utandığını yazmaktaydı.¹⁸⁴ Ahmet Fuat Bey, Vehip Paşa'dan şikayetten vazgeçmemiş, bir süre sonra 1921 Haziran'ında bu sefer de Abdülaziz Çaviş Bey'le birlikte Enver Paşa'ya bir mektup yazarak şikayette bulunmuştur. Ahmet Fuat ve Abdülaziz Çaviş'e göre; Ziya Bey ve Vehip Paşa cemiyetin sırlarını açığa vurmakta, cemiyetin geleceğini tehlikeye düşürmekteydiler.¹⁸⁵

4.3.3. Vehip Paşa'nın Yakup Şevki Paşa'ya Yazdığı Mektup

1921 yılı yaz aylarında Ankara Hükümeti'nin Moskova Elçisi Ali Fuat Paşa(Cebesoy); İttihatçıların barış antlaşması sonrasında da Türkiye'ye dönemeyeceklerini, hatta şu an ülkede bulunanların da antlaşma sonrasında yurt dışına çıkarılacaklarını söylemiş ve bu ifadeler Avrupa'da bulunan İttihatçıların büyük bir tepkisine neden olmuştu. Hatta bu sırada Enver Paşa, Cavid Bey'e yazdığı mektupta barış sonrasında Anadolu'da bir diktatörlüğe mani olmak gerektiğini yazmıştır.¹⁸⁶ Bu dönemde İttihat ve Terakki liderleriyle M. Kemal Paşa arasındaki ayrılık iyice su yüzüne çıkmaya başlamıştı. Enver Paşa Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta M. Kemal Paşa'nın İttihatçı liderleri istemediğini açıkça yazmaktaydı.¹⁸⁷ Ahmet Rıza Bey, Cavid Bey'e 25 Mayıs 1921'de yazdığı mektupta da Mustafa Kemal Paşa'nın mektuplarına cevap vermeye bile tenezzül etmediğini belirtiyordu.¹⁸⁸ Vehip Paşa'nın Roma'daki günleri hakkında ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır. Roma Türk Ricali Toplantısı dışında kendisiyle ilgili olarak Harp Okulu'ndan arkadaşı olan ve yine III. Ordu Komutanlığı sırasında beraber oldukları Yakup Şevki Paşa'ya yazdığı mektup yayınlanmıştır. Vehip Paşa bu mektubu 14 Eylül 1921 tarihinde yazmıştır. Bu sırada TBMM Hükümeti, 1. ve 2. İnönü Savaşlarını kazanarak büyük bir milli heyecana zemin hazırlamasına rağmen, 10-21 Temmuz

¹⁸⁴ Yamauchi, **a.g.e.** , s. 190-191

¹⁸⁵ Yamauchi, **a.g.e.** , s. 223-224, Ahmet Fuat Bey bir başka mektubunda konuyu daha açık ifade etmekte, Vehip Paşa'nın "Merkez-i Umumi'den Roma'ya gönderilen bütün esrarın" değişik kişilerce duyulduğunu ileri sürmektedir. Yamauchi, **a.g.e.** , s. 225

¹⁸⁶ Cavid Bey, **a.g.e.** , s.228-229

¹⁸⁷ Yalçın, **a.g.e.** , s. 81

¹⁸⁸ Yalçın, **a.g.e.** , s. 413

1921’de yapılan Kütahya-Eskişehir Muharebesi’ni kaybetmiş ve Türk kuvvetleri Sakarya nehrinin doğusuna çekilmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine 5 Ağustos 1921’de Başkomutanlık Kanunu çıkarılarak M. Kemal Paşa “Başkomutan” olmuş ve çok geniş yetkiler elde etmişti. Enver Paşa’nın sadık bir adamı ve “*müfrit bir İttihatçı*” olan ve M. Kemal Paşa ile yıldızı hiçbir zaman barışmayan, muhtemelen bu gelişmeleri de yakından takip eden Vehip Paşa’nın bir taraftan bu psikolojiyle, diğer taraftan da yukarıda sözünü ettiğimiz Enver Paşa-Mustafa Kemal Paşa mücadelesinin iyice ortaya çıkmasıyla bu mektubu kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Vehip Paşa bu mektubu “Elhac Süleyman(Hacı Süleyman” adıyla yazmış, adres olarak Piyazza Mazyini Albani Layio-Roma adresini vermiştir. Bu mektupta Vehip Paşa’nın gurbette yaşadığı sıkıntıların izleri açıkça görülmekte ve “...*maddi ve manevi elemeler ve kederlerin pençe-i kahrında inliyoruz*” şeklinde ifade edilmektedir. Bu mektuptan Vehip Paşa’nın eşi Nezihe Hanım’ın da yanında olduğunu, oğlu Mehmet Edip’in ise Berlin’de bulunduğunu öğreniyoruz. Vehip Paşa yine de halinden şikayet etmediğini, ancak asıl üzüldüğü konunun vatanın elim hali olduğunu, Hürriyet Devri’nden beri bu fakir milletin rahat yüzü görmediğini belirtmekte, vatani bu hale getirenlere de beddua etmektedir. “Manastır’ın Unutulmaz Günleri”nde bir top arabasının üzerine çıkararak Meşrutiyeti ilan eden Vehip Paşa bu mektupta bir de “mutlakiyet” ve “meşrutiyet” rejimlerini karşılaştırmaktan geri durmaz. Mutlakiyette Hükümdar zalim olursa her yerde kötülükleri görülür ve bunların Hükümdardan kaynaklandığı anlaşılır. Gün gelir millet tahammül edemez hale gelir ve sebepleri ortadan kaldırarak yeni bir rejim getirir. Çünkü mutlakiyette hastalık gizli değildir. Meşrutiyette ise yeni rejim için henüz hazırlanmamış, yetişmemiş milletten bazı şeytanlar çıkar. Sebepler açıktan gözükmendiğinden millet bir çare de bulamaz. Vehip Paşa bu karşılaştırmalardan sonra sözü M. Kemal Paşa’ya getirir ve ağır cümlelerle suçlamaya başlar. Vehip Paşa’ya göre; Mustafa Kemal Paşa Millet Meclisi’ni siper yaparak yetkilerini sürekli genişletmiş, sonunda Başkomutanlık Kanunu ile “*memlekette gayri mes’ul ve şahsi mukaddes*” bir sıfatla diktatörlüğü kurmuştur. Kendisinin de memleketlerin zor ve felaket dolu günlerden çıkması için bir dahiye ihtiyaç duyduğu düşüncesinde olduğunu, ancak bu kişinin Mustafa Kemal olmadığını belirtmekte, memleketin hafiye ile dolduğunu, bir yerden bir yere izinsiz

gidilemediğini söylemektedir. Vehip Paşa, M.Kemal Paşa hakkındaki cümlelerinde daha da ileri giderek Mustafa Kemal'in memleketi mahvedeceğini daha önce söylediğini, nitekim en mükemmel iâşe kaynaklarının ve en iyi kuvvetin Yunanlıların eline geçtiğini, artık kurtuluşun çok zor olduğunu söylemekte, yenilginin nedenini de Yunanlılara karşı taarruzda geç kalınmasında görmektedir. Bu cümleler Kandemir'in ifadesiyle Vehip Paşa'nın artık Milli Mücadeleye inanmadığının, büyük bir ümitsizliğe düştüğünün bir göstergesiydi.¹⁸⁹ Vehip Paşa bundan daha üç yıl önce Ateşkes sonrası içine düşülecek durumdan kurtuluş çareleri ararken, artık bu dönemde büyük bir ümitsizlik içinde M. Kemal Paşa'yı tenkit etmekteydi. İttihat ve Terakki önde gelenleri 1. Dünya Savaşı'nın kötü gidişi karşısında savaş sonrası için planlar yapmaya başlamışlardı. İttihatçıların şerefli bir barış antlaşması yapabilmek için birtakım tedbirler aldıkları ve bazı yerlerde silah ve cephane depoladıkları söylenmekteydi. Silah depolanan yerler olarak Pozantı, Toroslar, Sille Dağları, Ankara Kalesi, Bozdağlar, Madran Dağları gibi yerler kararlaştırılmıştı. Hatta halktan silah toplanmaya da başlanmıştı.¹⁹⁰ Vehip Paşa, Kuşçubaşı'na Enver Paşa'yı kastederek, Paşa'nın sözünü ettiği düşüncelere göre savaş sonrasında "Karargah-ı Umumi" merkezi olarak neden Kastamonu'nun tercih edildiğini anlayamadığını, kendisine göre Anadolu'ya daha merkezi ve daha hakim bir konumda olan Toroslar'ın uygun olacağını yazıyordu. Vehip Paşa, neden Kastamonu'nun tercih edildiğinin açıklanmasını, Enver Paşa'nın istediği hazırlığı buna göre yapacağını bildiriyordu. Kuşçubaşı da verdiği cevapta; kendisinin karargah-ı umumi merkezi olarak Kastamonu'nun daha uygun olduğunu düşündüğünü, bir felaket yaşandığında ülkenin ilk tehlikeye uğrayacak yerlerinin Trabzon ve İzmir olduğunu, Trabzon'da Pontusçuların çok iyi teşkilatlandığını, İzmir'in de Yunan veya İtalyan işgaline uğraması ihtimali bulunduğunu yazmaktaydı. Buralarda bir savunma tedbiri almak çok zor olacağından, tehlikelere uğraması ihtimali olmayan, Anadolu'nun Türk halkın çoğunlukta olduğu, onlardan güç ve kuvvet alarak kurtuluş hareketinin

---

¹⁸⁹ Kandemir, "Milli Mücadeleye İnanmıyan Ordu Kumandanı Vehip Paşa", **Yakın Tarihimiz**, C. III, s. 246-247

¹⁹⁰ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, İstanbul, MEB Yayınevi, 1991, C. I, s. 136-137, Bu sırada Vehip Paşa ile Eşref Sencer Kuşçubaşı'nın bu konuyla ilgili yazışmalarını Cemal Kutay nakletmektedir.

başlatılabileceği bir yeri seçmek gerekmektedir. Kuşçubaşı, zaten Toroslar bölgesinde bağımsız sayılabilecek bir karargah olduğunu, İzmir için de en uygun yerin Bozdağlar olacağını belirtmekteydi.¹⁹¹ İşte bir zamanlar “karargah-ı umumi” merkezi için fikir bildiren ve gerekçesini açıklayan Vehip Paşa artık farklı bir tavır içine girmişti.

4.3.4. Vehip Paşa’nın İtalya’yı Terk Etmek Zorunda Kalması

Yurtdışında bulunan İttihatçı liderler Anadolu hareketini ve buradaki gelişmeleri yakından takip etmekteydiler. Hareketi başarıya ulaştırmak için de yurtdışında kendilerine göre yol ve yöntemler belirlemişlerdi. Nitekim 10 Nisan 1921 tarihinde Azmi Bey ve Şeyh Şamil Efendi, Roma’dan İttihad-ı İslam Başkomutanı Enver Paşa’ya yazdıkları mektupta; Batı Trakya ve Makedonya’da Yunanlılar aleyhine hareketler planlandığını, Arnavutluk’un da Yunanistan’a karşı Yanya yönünde harekete geçmesiyle Anadolu hareketinin başarıya ulaşacağını yazmışlardır.¹⁹² Vehip Paşa İtalya’da bulunduğu sırada Arnavutluk’la yakından ilgilenmekteydi. Hatta Fevzi Çakmak, 5 Temmuz 1920 tarihli günlüğünde Vehip Paşa’nın Arnavutluk’ta Yunanlılara karşı saldırıya geçeceğini not etmişti.¹⁹³ Bu bilginin açıklaması 8 Ağustos 1921 tarihli günlükte yapılmıştır. Vehip Paşa, 5 Temmuz 1921’de Fevzi Paşa’ya mektup yazarak Arnavutluk’un İtalyanların yardımıyla Yunanlılara karşı savaş açacağını belirtmiştir.¹⁹⁴ Vehip Paşa’nın Roma’da bulunduğu sırada zaman zaman oradan değişik yerlere gittiğini de görmekteyiz. Nitekim İsmail Canbolat, 23 Aralık 1921’de Roma’dan Cavid Bey’e yazdığı mektupta Vehip Paşa’nın Berlin’den yeni geldiğini belirtmekteydi.¹⁹⁵ Vehip Paşa’nın Arnavutluk’la ilgilenmesi, burayı yayılma alanı olarak gören İtalyanları rahatsız etmiş olmalıdır. Orada tecrübeli bir ordu komutanının bulunmasını istemeyen İtalyan Hükümeti, Vehip Paşa’yı gözaltına almış ve “*istenmeyen adam(interné)*” ilan etmiştir.¹⁹⁶ 1920 yılından itibaren İtalya’da yaşayan Vehip Paşa ile ilgili olarak 1924

¹⁹¹ Cemal Kutay, **Milli Mücadelede Öncekiler ve Sonrakiler**, İstanbul, 1963, s. 19-20

¹⁹² Yamauchi, **a.g.e.**, s. 164

¹⁹³ Hatemi, **a.g.e.**, C. II, s. 713

¹⁹⁴ Hatemi, **a.g.e.**, C. II, s. 720

¹⁹⁵ Yalçın, **a.g.e.**, s. 444-445

¹⁹⁶ Arar, **a.g.m.(2)**, s. 46(M. Larcher, **La Guerre Turque dans la Guerre Mondial**, Paris, 1926, s. 674’den), Arar, Vehip Paşa’nın İtalya’dan İspanya’ya geçtiğini ve “Rif Kahramanı”

yılına gelindiğinde farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Uzun bir süreden beri İtalya’da bulunan ve Roma’da yaşayan Vehip Paşa’nın İtalyan vatandaşlığına geçtiği şayiaları çıkmış ve bu haberler yayılmaya başlamıştır. Bu sırada “*İtalya’da mevkuf bulunan*” Vehip Paşa’ya ait vekaletnamenin tasdik edilmesi gerekmekte ise de Roma Elçiliği, İtalyan vatandaşlığını kabul ettiğine dair haberlerden dolayı tereddüde düşmüş ve 1 Ocak 1924 tarihinde Hariciye Vekaleti’ne bu durumu sorma ihtiyacı duymuştur.¹⁹⁷ Bir süre sonra da Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti Dersaadet Murahhaslığı aynı konu hakkında 16 Ocak 1924’de Hariciye Vekaleti’nden görüş istemiştir.¹⁹⁸ Hariciye Vekaleti ise 22 Ocak’ta verdiği cevapta Vehip Paşa ile ilgili olarak Roma Mümessilliği’nden bilgi istendiği, ancak cevap gelmediğinden beklenmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁹⁹

4.4. VEHIP PAŞA’NIN KÖSTENCE’DEKİ FAALİYETLERİ

5.4.1. Vehip Paşa’nın Oğlu Mehmet Edip’in Ölümü

Vehip Paşa’nın eşi Nezihe Hanım’la beraber Roma’da bulunduğu dönemde yanında 1910 doğumlu kızı Fatma Zehra(Firuzan), 1918 Trabzon doğumlu oğlu Mehmet Emin Muzaffer ve Roma Albano’da dünyaya gelen çocukları Mehmet Ali bulunmaktaydı. Çocuklarından en büyüğü olan ve 1907 yılında Manastır’da dünyaya gelen Mehmet Edip ise Almanya’da öğrenim görmekteydi. Mehmet Edip, Vehip Paşa tarafından çok cesur bir kişilikle yetiştirilmişti. Vehip Paşa’nın torunu Suna Pirinççioğlu, Vehip Paşa’nın oğlu Mehmet Edip’i savaş meydanlarına bile götürdüğünü, hatta savaştan sonra şehit olan Türk askerlerinin künyelerini kendisine toplattırıldığını anlatmakta ve bu tür davranışların Mehmet Edip’in “*gözükara*” bir kişiliğe dönüştürdüğünü söylemektedir.²⁰⁰

Abdülkerim’in askeri danışmanlığını yapmak istediğini, ancak İspanyolların kendisini sınır dışı ettiğini yazmaktadır. Hatta Vehip Paşa’nın Fransa’ya geçerek Saint. Cyr Mektebi’nde öğretmenlik yaptığını belirtir. Arar, **a.g.m.(2)**, s. 46, Cemal Kutay, “Vehib Paşa Adis Ababa’yı Nasıl Savundu?”, **Tarih Konuşuyor**, C. III, Sayı: 16, Mayıs 1965, s. 1303-1304

¹⁹⁷ BOA, HR. İM. , Dosya No: 238, Gömlek No: 25, Tarih: 1/1/1924

¹⁹⁸ BOA, HR. İM. , Dosya No: 95, Gömlek No: 18, Tarih: 16/1/1924

¹⁹⁹ BOA, HR. İM. , Dosya No: 238, Gömlek No: 44, Tarih: 22/1/1924

²⁰⁰ **4.6. 2009 tarihinde Suna Pirinççioğlu ile yapılan görüşme notları**

Mehmet Edip 1925 yılında Almanya’da eğitim gördüğü sırada Hannover’de Leter İstasyonu’nda bir tren kazasında vefat etmiştir.²⁰¹ Mehmet Edip’in cenazesi ortada kalmış ve cenaze masrafı Hakrod adlı bir Alman işçi tarafından karşılanmıştır. Hakrod’un cenaze masrafı olarak ödediği rakam, 335 Mark, 70 Feniktir. “*Amele güruhundan ve fukaradan*” olan Hakrod belediyeye olan vergi borçlarına karşılık cenaze masrafı alacağını belediyeye devretmiş, bu kez de belediye alacağını tahsil etmek için kaymakamlık vasıtasıyla Berlin Şehbenderliği’ne başvurmuştur. Berlin Şehbenderliği de alacağın Vehip Paşa’dan tahsili için 11 Kasım 1925 tarihinde Hariciye Vekaleti İstanbul Murahhaslığı’na başvurmuştur.²⁰²

Vehip Paşa ile ilgili bir alacak meselesi daha adliyeye yansımıştır. İstanbul Asliye Mahkemesi Birinci Ticaret Dairesi, 9 Mayıs 1927’de Savcılık’a başvurarak ilam suretinin Vehip Paşa’ya tebliğini istemiştir. İcra nedeninin Mimar Ziya Bey’in bir alacağı konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazıda Vehip Paşa’nın Köstence’de Faluy Negri Sokağı’nda 62 numarada oturduğu bilgisi de yer almıştır.²⁰³ Köstence Şehbenderliği 20 Mayıs tarihinde ilamın belirtilen adreste oturan Vehip Paşa’ya tebliğ edildiği cevabını vermiştir.²⁰⁴ Bir süre sonra 8 Haziran 1927’de İstanbul İcra Dairesi Hariciye Vekaleti İstanbul Murahhaslığı’na bir yazı göndererek Vehip Paşa’ya tebliği edilen ilam suretinin tasdikli bir nüshasının kendisine gönderilmesini istemiştir.²⁰⁵ Köstence Şehbenderliği de ilam suretinin Vehip Paşa’ya tebliğ edildiğini bildirerek imzalı nüshayı İstanbul İcra Dairesi’ne göndermiştir.²⁰⁶

4.4.2. Vehip Paşa’nın Köstence’deki Muhalif Faaliyetleri

Vehip Paşa Köstence’de bulunduğu dönemde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından yakından takip edilmiş, hakkında sık sık istihbarat raporları düzenlenmiş, bu raporlar bazen Atatürk’e de takdim edilmiştir. Bu raporlara göre Vehip Paşa’nın

²⁰¹ **4.6. 2009 tarihinde Suna Pirinççioğlu ile yapılan görüşme notları, BOA, HR. İM. , Dosya No: 166, Gömlek No: 1, Tarih: 11/11/1925, Suna Pirinççioğlu, Mehmet Edip’in demiryolundan karşıdan karşıya geçerken etrafına bakmaması nedeniyle trenin altında kalarak vefat ettiğini anlatmakta ve nedenini babasının kendisini çok gözüpek ve korkusuz bir şekilde yetiştirmesine bağlamaktadır.**

²⁰² **BOA, HR. İM. , Dosya No: 166, Gömlek No: 1, Tarih: 11/11/1925, Burada dikkate çeken bir nokta da Şehbenderlik’in yazısında Vehip Paşa’nın İstanbul’da bulunduğu belirtilmesidir.**

²⁰³ **BOA, HR. İM. , Dosya No: 217, Gömlek No: 4, Tarih: 9/5/1927**

²⁰⁴ **BOA, HR. İM. , Dosya No: 218, Gömlek No: 26, Tarih:20/5/1927**

²⁰⁵ **BOA, HR. İM. , Dosya No: 219, Gömlek No: 52, Tarih: 8/6/1927**

²⁰⁶ **BOA, HR. İM. , Dosya No: 220, Gömlek No:78, Tarih: 8/7/1927**

1925 yılında İngilizlerle bazı görüşmeler yaptığı, hatta bu görüşmelerin pazarlığa dönüştüğü anlaşılmaktadır. Özellikle Türkiye-Irak sınırının belirlenmesi için yapılan görüşmelerin tıkandığı, Türk-İngiliz gerginliğinin yaşandığı bir dönemde Vehip Paşa İngilizler için önemli bir koz olmuştur. Nitekim istihbarat raporları da bu görüşümüzü doğrular niteliktedir.

26 Teşrinievvel 1341 (26 Ekim 1925)'de Dahiliye Vekaleti tarafından Cumhurbaşkanlığı makamına sunulan istihbarat raporu da bunlardan biridir ve çok önemli bilgiler yer almaktadır. Bu rapor 26 Eylül tarihli olup "*Mehmet Ali ve rüfekasının faaliyetine dair*" bilgiler yazılmıştır. Bu istihbarat raporuna göre; Mehmet Ali ve Vehip Paşa Padişaha bir telgraf çekerek 22 Eylül tarihinde hazırladıkları rapor için evet veya hayır cevabı istemişlerdir. Yine bu rapora göre; Mehmet Ali ve Vehip Paşa, Bükreş'e giderek İngiltere büyükelçisi ve askeri ataşesi ile bazı maddeleri görüşecek ve destek isteyeceklerdir. "*Harbi Umumi hasebiyle ne kıratta bir adam olduğu*" İngilizlerce de bilinen Vehip Paşa, Irak'ta oluşturulacak "*kuvva-yi muavene ve milliye*"nin başına geçmeyi istemekte ve ardından Mustafa Kemal Paşa Hükümeti'ni yıkmayı amaçlamaktadır. Bu hükümetin yerine "*Halifelik ve Saltanat*" yanlısı bir hükümet kuracak ve bu hükümet İngiltere ile elli yıl süreli bir ittifak yapacaktır. Musul'da özel yönetime sahip bir tampon bölge oluşturulacak, Musul petroleri %10 hissesi Türkiye'ye verilmesi şartıyla İngiltere'ye bırakılacaktır. Vehip Paşa diğer konularda Londra'ya gidip görüşmeler yapabileceğini de belirtmektedir.²⁰⁷ Bu ve buna benzer raporların yeni Türk Devleti'ni çok ciddi tedirgin ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü ardı ardına bu şekilde raporlar düzenlenerek Ankara Hükümeti'ne ulaştırılmaktadır. Başbakanlık Makamına yazılan rapordaki yukarıdaki bilgilerden sonra Mehmet Ali ve Vehip Paşa'nın, Köstence'den Bükreş'e geldiklerinde uğradıkları yerler, yaptıkları görüşmeler ayrıntılı olarak bildirilmiştir. Buna göre Mehmet Ali ve Vehip Paşa; otel, postane ve diğer bazı yerlere uğramışlar, hatta bazı firarilerle de görüşmüşlerdir. Ancak bir elçilik görevlisi ile görüştükleri tespit

²⁰⁷ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A: IV-16-6, D: 65, F: 61, 61-1, 26.10.1925, Mehmet Ali, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasında önemli bir rol oynamış, 1. Damat Ferit kabinesinde önce Posta ve Telgraf, daha sonra da Dahiliye Nazırı olmuştur. Milli Mücadele'ye karşı bir tutum izleyen Mehmet Ali, yurtdışına kaçmış ve Paris'e yerleşmiştir. Kamil Erdeha, **Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelemin Muhasebesi**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1998, s. 197-198

edilememiştir. Buna rağmen Kiraz Hamdi 10 Ekim 1925 tarihli raporunda, Vehip Paşa'nın kendisine Bükreş'te gerekli kişilerle görüşüklerini ve daha sonra geri ödenmek üzere 500.000 İngiliz lirası istediklerini, Irak'ta sadece Müslüman askerlerin bulunmasını ve böylece hareketin bir Müslüman hareketi şeklinde görölmesini, Müslüman halktan toplayacakları bir kuvvet ve Hindistan Müslümanlarından oluşturulacak kuvvetlerle harekete geçebileceğini söylediğini bildirmiştir. Kiraz Hamdi'ye göre, Vehip Paşa eski Dahiliye Nazırı Cemal'e de işlerin iyi gittiğini ve Bükreş'te İngiliz elçisi ile görüşüğünü anlatmıştır. Vehip Paşa İngiliz Elçisi'ne, Musul'dan dolayı Türkiye ile bir savaş çıkarsa Bolşeviklerin de Türkiye ile birlikte harekete edeceklerini, eğer kendileri İslamiyet adına Türk, Kürt, Çerkez ve Araplardan bir kuvvet oluştururlarsa Kürtlerin tamamen destek vereceğini, fakat bu kuvvetin içinde kesinlikle İngiliz askeri bulunmaması gerektiğini, hatta Faysal'ın da destek vereceğini söylemiştir. Vehip Paşa, bu teklifin İngiliz Elçisi tarafından çok önemli bulunarak özel bir memur gönderilerek Londra'ya iletildiğini de belirtmiştir.²⁰⁸ Bu rapordan Vehip Paşa ile ilgili istihbarat bilgilerinin Yüzelliliklerden Kiraz Hamdi tarafından verildiği anlaşılmaktadır.

1927 yılına gelindiğinde Vehip Paşa ile yeni istihbarat raporlarının Ankara'ya gönderildiğini görmekteyiz. Köstence'de bulunan Vehip Paşa ile ilgili olarak Dahiliye Vekaleti tarafından Başvekalet'e sunulan 9 Nisan 1927 tarihli istihbarat raporunda eski Polis müfettişlerinden Hasan Hicabi ve Şehzade Şerafettin Efendi ile yaptığı görüşme aktarılmaktadır. Buna göre Vehip Paşa ve Hasan Hicabi, 27 Şubat'ta Şerafettin Efendi'nin yanına gitmişler ve bazı konuları görüşmüşlerdir. Görüşme esnasında Vehip Paşa'nın "Yüzellilik" liste haricinde kalan kişilerin af edilmesini Gazi Paşa Hazretleri'nden talep ettiği gündeme gelmiştir. Vehip Paşa ile Şerafettin Efendi arasındaki görüşmede, bu sırada Belçika ve Almanya basınında yer alan bazı haberlere göre Şark vilayetlerindeki memurların yeni rejime muhalefetlerinden dolayı batı vilayetlerine ve Trakya'ya tayin edilmelerinin planlandığı, zaten Türkiye, Rusya ile müttefik kaldıkça dışarıdan saldırıya uğramasının çok uzak bir ihtimal olduğu konuşulmuştur. Vehip Paşa'ya göre Türkiye'de rejimi ele geçirmek isteyenler

²⁰⁸ **BCA**, Fon Kodu: 030.10,0.0. Dosya No: 92C43 Yer No: 106. 695. 41, 4.11.1925, Kiraz Hamdi Paşa Kurtuluş Savaşı sonrasında Romanya'ya kaçmış, Yüzellilikler arasında yer almıştır. 1935 yılında Romanya'da vefat etmiştir. Erdeha, **a.g.e.**, s. 194

eğer İngiltere'nin yardımına başvururlarsa ve İngiltere bu konuda "bitaraf" kalırsa, bu kez de Rus ve İtalyanların muhalefetiyle karşı karşıya kalacaktır. Değişik mahfillerde Türkiye'de bu yıl içinde "bir kıyam olacağına herkes muntazır ise de" Vehip Paşa bu düşünceye katılmadığını, ancak gelecek yıl yapılacak seçimler sırasında böyle bir konunun gündeme gelebileceğini ve eğer Kazım Karabekir Paşa iktidara geçerse Türkiye'ye dönebileceğini söylemektedir. Vehip Paşa "aksi takdirde afv edilse de emniyet edemeyeceğini" söylemiştir. Bu raporda dikkat çeken bir konu da Vehip Paşa'nın, İttihatçılarla beraber Osmanlı hanedanı ile birlikte hareket etme çabası içinde olmasıdır.²⁰⁹

Vehip Paşa hakkında Dahiliye Vekaleti tarafından 14 Nisan 1927 tarihinde Başvekalet'e sunulan raporda yeni bazı iddialar ortaya atılmıştır. Bu rapora göre; Vehip Paşa bir sohbet sırasında Türk milletinin "cumhuriyet" rejimi ile idare edilecek bir seviyede olmadığını, zaten "cumhuriyet" in eski Romalılarla Yunanlıları mahvettiğini, hele böyle bir rejimin birdenbire uygulanmasının mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Vehip Paşa'ya göre, milli egemenliği gerçekleştirecek hükümetler iktidara gelinceye kadar hükümet darbeleri birbirini takip edecektir. Zaten Osmanlı hanedanı mensupları kendilerini unutturacak bir gayret içinde değillerdir. Vehip Paşa ayrıca, "Saltanat-ı meşrutanın kıymeti anlaşılıncaya ve talep vukua gelinceye değin daha birkaç seneler geçeceği" düşüncesindedir.²¹⁰

1927 yılında Dahiliye Nezareti Başvekalet'e Vehip Paşa'nın, son Çar'ın amcası Grandük Vladimir'in oğlu olan ve Rusya'da çarlık devrildikten sonra kendisini "hanedan reisi" ilan eden deniz subayı İmparator Kiril'in Başvekili Graf'la yaptığı görüşme ve Gümülcineli İsmail Hakkı'ya yazdığı mektubun bir sureti sunulmuştur.²¹¹ 8. Temmuz 1927 tarihli yazıya göre Vehip Paşa, İmparator Kiril'in

²⁰⁹ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Dosya No: 92A154, Yer No: 106.693.3, 9 Nisan 1927

²¹⁰ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Dosya No: 92A158, Yer No: 106.693.4. 14. 4. 1927, Bu istihbarat raporuna göre dönemin "hükümeti cumhuriye aleyhdarları" Hürriyet ve İtilafçılar ve emsali cemiyetler, Kürtler, Çerkesler, Siyonistler, Dönmeler, Hanedanı Osmani, mütekaiddin kadro, harici olanlar, İranlılar, Ermeniler, Rumlar, İttihatçılarla Terakkiperverlerden ibaretti.

²¹¹ <http://www.turkiyegazetesi.com//makaledetay.aspx?ID=427596>, 15.6.2010(çevrimiçi), 1929'da Grandük Nikola vefat edince Kiril tek başına kaldı. Tahtı ele geçirmek için çok uğraştı. Rus ordusuna dağıtılmak üzere broşürler hazırlattı. Mussolini'den medet umdu. Finansmanını dünyaya yayılmış Ruslara çarlık nişanları satmak suretiyle temin etmesi protesto fırtınası kopardı. Grandük Kiril, 1938 senesinde hayal kırıklığı içinde vefat etti. a.y., Gümülcine'de doğan Gümülcineli İsmail, İttihat ve Terakki'den milletvekili seçilmiş, uyumsuz ve geçimsiz kişiliğinden dolayı bu

“muhaberat reisi” olan Graf’la görüşmüştür. Aynı yazıda, Vehip Paşa’nın Gümülcineli İsmail Hakkı’ya yazdığı mektuba da yer verilmiştir. Vehip Paşa “*Pek Muhterem Kardeşim İsmail Beyefendi*” şeklinde yazdığı mektupta; kendisinden gelen mektubu büyük bir dikkatle incelediklerini bildirmektedir. Vehip Paşa, aynı dönemde Şerif Paşa’dan da bir mektup geldiğini, ancak birlikte hareket etme imkanının olmadığını anlaşıldığını söylemektedir. Bu sırada Vehip Paşa İmparator Kiril’le de işbirliği yapma imkanını araştırmakta ise de kendisinin Amerika’da bulunmasından dolayı buna da fırsat bulamamıştır. Başvekalet’e gönderilen yazının diğer bölümünde Vehip Paşa’yı izleyen istihbarat elemanı “*Avdetde Köstence’dekilerle Müşavere*” başlığıyla bir görüşmeden söz etmektedir. Buna göre; Vehip Paşa 3 Temmuz 1927 günü otele gelmiş ve kendisine İsmail Hakkı Bey’in düşünceleri nakledilmiştir. Vehip Paşa bunun üzerine, “*Pek mühim bir teşebbüstür ancak bu işi İsmail Beyin elinde bırakmak caiz değildir... Benim namıma İsmail, İmparator Kiril ile nasıl müzakaratda bulunabilir? Binaenaleyh, biz müşterek imza ile Kiril’e bir mektup yazalım. Buradaki mümessiliyle bizi temasa getirsin. Biz müzakere edelim*” demiştir.²¹² İyi bir İttihatçı olan Vehip Paşa’nın, Hürriyet ve İtilafçı olan Gümülcineli İsmail Hakkı’yla beraber hareket etme konusunda pek istekli olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Mevlanzade Rıfat, Gümülcineli’nin M. Sabri Efendi, Miralay Sadık Bey ve Vehip Paşa’yı alet ederek Vahdetin’i beş yüz altın dolandırdığını anlatmaktadır.²¹³ “*İstihbarat elemanı*”, Vehip Paşa’nın bu sözleri üzerine; zaten niyeti organize bir hareketi engellemek olduğundan bir mektup yazılması teklifini kabul etmiş ve kısa bir mektup yazılmıştır. Ancak Kiril’in Amerika’da olduğunun anlaşılması üzerine yazılan mektup gönderilmemiş, sadece Gümülcineli İsmail Hakkı’ya mektup yazılmıştır. Vehip Paşa “*Bizim fabrikada da müdürümüz Namazak? isminde bir Rus yüzbaşı vardır. O Nikola Nikolayeviç taraftarıdır. Zevcesi bir konsoloshanede katibedir. Hemşiresi bir bankada muhasebededir. Kendisi de bizde depo müdürüdür... Kiril’in gidip gitmediğini ondan tahkik edelim. Yarın gelip size arz edelim. Onun üzerine İsmail Bey’e mektup göndeririz*” şeklinde

---

partiden ayrılarak Ahali Fırkası’nı kurmuş, sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na katılmıştır. M. Şevket Paşa’nın öldürülmesinden sonra Paris’e kaçmış, 1919 yılında yeniden İstanbul’a gelmiş ve Bursa Valiliği’ne tayin edilmiştir. Kurtuluş Savaşı’ndan sonra da Romanya’ya kaçmıştır. Erdeha, **a.g.e.**, s. 188-189,

²¹² **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Dosya No: 92A158, Yer No: 106.693.7. , 8.7.1927

²¹³ Erdeha, **a.g.e.**, s. 189

teklifte bulunmuştur. Vehip Paşa, ertesi gün yine otele gelmiş ve Kiril'in Amerika'da olduğunu söyleyerek Gümülcineli İsmail'e yazılan mektubu imzalamıştır.²¹⁴ Vehip Paşa sonunda Kiril'in "*muhaberat sorumlusu*" olan Başbakanı Graf'a bir mektup yazmıştır. Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa'ya 18 Ağustos 1927 tarih ve 3090 sayılı ile Kiraz Hamdi ile firarilerden Vehip Paşa'nın Kaburoğ'da İmparator Kiril'in Başvekili Mösyö Graf'a yazdıkları bu mektup sunulmuştur. "*Sabık Padişah ve Halife Hazretlerinin yaverleri*" Vehip Paşa ve Kiraz Hamdi tarafından 1 Kanunusani 1926 tarihinde Eski Gümülcine Mebusu ve eski Bursa Valisi ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın başkanı olan Gümülcineli İsmail Bey'e gönderilen mektup ve son Padişah Vahdettin adına hareket eden İsmail ile Rusya İmparatoru Kiril adına hareket eden Cornestaen arasında imza edilen metin 15 Temmuz 1927'de M. Graf'a gönderilmiştir. Buna göre Merkez Komisyonu, bundan sonra takip edilecek politikayı, acilen faaliyetlerin genişletilmesi ve bunun için de Rus İmparatoru vekiliyle temas kurulması olarak belirlemiştir. İki tarafın da yani Türk ve Rusların ortak menfaatının bu olduğu, eğer İmparator bunu onaylarsa birlikte hareket edileceği belirtilmiştir. Mektupta Merkez Komisyonu olarak söz edilen komisyonun "*Rusya Bolşevik Aleyhdarı*" adında bir organizasyon olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁵ Vehip Paşa'nın Rus İmparatoru Kiril'le olan diyalogu Hükümet tarafından yakından takip edilmekte ve Cumhurbaşkanı Atatürk'e de rapor edilmektedir. 25 Ağustos 1927 tarih ve 3199 sayılı yine bu doğrultuda hazırlanan bir istihbarat raporunda Vehip Paşa ve Kiraz Hamdi ile Graf arasında olan haberleşmeler ve Vehip Paşa'nın damadı olduğu belirtilen Niyazi'ye verilen evrakların sunulduğu belirtilmektedir. Kiril adına bu görüşme General Biskoviski, Vehip Paşa ve Kiraz Hamdi adına ise Vehip Paşa'nın damadı olduğu ileri sürülen Niyazi arasında yapılacaktır. İttihat ve Terakki'nin "*komiteci*" yöntemlerini çok iyi bilen Vehip Paşa mutabakata varılacak metnin korunması için bir yol da bulmuştur. Buna göre, anlaşmaya varılan kağıt ikiye

---

²¹⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Dosya No: 92A158, Yer No: 106.693.7. , 8.7.1927, Yine aynı istihbarat elemanının ifadesine göre, Ahmet ve Hasan Hicabi, Vehip'ten çekinilmesi gerektiğini söyleyerek bütün istihbarat Ankara'ya bildirildiği takdirde büyük bir meblağ alınabileceğini ileri sürmüşlerdir.

²¹⁵ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-6, D: 65, F: 10-5, 10-6, 18.8.1927

bölünecek, yarısı Niyazi Bey'e, diğer yarısı ise General Biskoviski'ye verilecek, iki parça birleştirildiğinde metin tam olarak anlaşılacaktır.²¹⁶

1927 yılının atmosferini yansıtmaması bakımından dikkate alınabilecek bir belge de Tevfik Rüştü Bey'in İsmet Paşa'ya hitaben yazdığı şifredir. Buna göre Yüzelliliklerden listede 72 numara ile kayıtlı olan Batumlu Kamil, Larisa'dan Fuat, Gönen'in Murat(Muratlar) Köyü'nden Şaban'ın kura ile suikast görevini üstlenerek Dimetoka veya Edirne yakınlarından geçmek üzere hareket ettikleri bildirilmektedir.²¹⁷

4.4.3. Vehip Paşa ve Hacı Sami Olayı

Vehip Paşa'nın adının karıştığı bir olay da 1927 yılında Hacı Sami Bey tarafından Atatürk'e karşı planlanan suikast girişimidir. Türkiye ve Yunanistan Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra önce "Nüfus Mübadelesi" konusunda karşı karşıya geldiler. "Etablis" ifadesinde anlaşma sağlanamayınca Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler 1930 yılına kadar gergin bir şekilde devam etti. Yine aynı dönemde gerginliği artıran bir gelişme de "Patrik" seçimleri oldu. Türkiye ile Yunanistan arasında gerginliğin devam ettiği dönemde, Batı Trakya bölgesi ve özellikle buranın merkezi durumunda bulunan Gümülcine, Yüzelliliklerin bir kısmının toplandığı bir yer durumuna gelmiş, Kavala ve İskeçe'de de bulunan bu kişiler Yunan Hükümeti'nin hoşgörülü davranması sayesinde muhalefet hareketlerini rahatça devam ettirmişlerdir. Bu dönemde Batı Trakya'da fotoğrafçı Ali Sami ve Hacı Sami gibi bazı kişiler 1927 yılında Atatürk'e karşı bir suikast planlamışlar ve bu durum Türkiye'nin Gümülcine Konsolosu Firuz Kesim'e haber verilmiştir. Plana göre Atatürk'ün Trakya'ya giderek Edirne'ye yapacağı seyahatte kendisine bir suikast yapılacaktı. Kesim, bu haberi Ankara'ya bildirmiş, Atatürk'ün Edirne seyahati de birkaç gün ertelenmiş, suikastçiler Meriç nehrini geçerken öldürülmüştür.²¹⁸ Firuz Kesim suikast planında ismi geçen Hacı Sami'nin Gümülcine'de olmadığını öğrenmiş ve yaptığı araştırmada Ege Adaları'nda

²¹⁶ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-6, D: 65, F: 10-7, 10-8, 25.8.1927, Tespitlerimize göre, Vehip Paşa'nın Niyazi adında bir damadı yoktur.

²¹⁷ **BCA**, Fon Kodu: 30.10.0.0, Dosya No: 92C91, Yer No: 106.696.35., 17.9.1928

²¹⁸ Firuz Kesim, "Atatürk'ü Öldürmek İstemişlerdi", **Yakın Tarihimiz**, C. II, s. 11, Erdeha, **a.g.e.**, s. 111

olduğunu Ankara'ya bildirmiştir. Hacı Sami, adalardan Anadolu'ya sızmaya çalışırken Türk askeri tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüştür.²¹⁹ Hacı Sami'nin yanında bulunan kişiler mahkemece sorgulanmışlar ve ifadelerinde; Eylül ayında Atatürk, bakan ve milletvekillerine karşı İstanbul'dan Ankara'ya dönüşlerinde bir suikast düşündüklerini, kendilerini taşıyan treni dinamitle tahrip etmeyi planladıklarını itiraf etmişlerdir. Hacı Sami, Düzceli Mecit, Sökeli Mecit ve Hakkı, Yunanlı kayıkçıların desteğiyle silahlı bir şekilde 27 Ağustos 1927'de Kuşadası sahiline çıkmışlar, Çamlıdağ'da Hacı Sami'nin kardeşi Ahmet'i de yanlarına alarak Söke ovasına kadar ilerlemişlerdi. 23 Ağustos günü Madran Yaylası'nda bir köylüden yiyecek istemişlerse de önceden uyarılan köylü bu teklifi reddetmiştir. 29 Ağustos günü de Çine ile Bozdoğan arasında jandarmalarla çatışmaya girmişler ve Hacı Sami önce yaralanmış ve sonra da ölmüştür. Hacı Sami'nin yanındaki diğer kişiler ise yakalanmışlardır.²²⁰ Hacı Sami Olayı'nda Vehip Paşa'nın ismi de gündeme gelmiştir. Hakkı(Abaza) yargılama sırasında Vehip Paşa'nın da olaya karıştığını ve Hacı Sami'nin kendisiyle de mektuplaştığı şeklindeki bir soruya; *“O Romanya'da idi. Amma mektuplaşıyorlar mı idi bilmem. Yalnız bu işte O da var, diyorlardı...”* şeklinde cevap vermiş ve Vehip Paşa'nın da Tirebolu-Kemah yoluyla Dersim'e gelerek Kürtleri ayaklandıracağını iddia etmiştir.²²¹ Yargılama, The Times'a şu şekilde haber olmuştu: *“Geçen yaz İzmir yakınlarında yakalanan Hacı Sami çetesi üyelerinin yargılanmasına İstanbul'da başlandı. Amaçlarının öncelikle Gazi Paşa'ya suikast düzenlemek ve sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin bazı üyelerinin yardımıyla Türkiye'nin bazı bölümlerinde, özellikle de Vehip Paşa'nın komutayı ele alabileceği Kürdistan'da ihtilal başlatmak ve son olarak Halife Abdülmecid sultanı altında padişahlığı geri getirmek*

²¹⁹ Kesim, **a.g.m.** , s. 11-12, Erdeha, **a.g.e.** , s. 111, Karabekir, Enver Paşa'yı Türkistan'a sevk eden en büyük faktörün de Hacı Sami'nin telkinleri olduğunu belirtir. Hacı Sami, Enver Paşa'yı Türkistan'da teşkilatı olduğunu, orada güçlendikten sonra Kafkasya'ya yürüyerek Anadolu'nun da söz dinleyecek duruma geleceğini söyleyerek ikna etmiştir. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı**, İstanbul, Menteş Matbaası, 1967, s. 352, Kandemir de aynı görüşü savunmaktadır. Feridun Kandemir, **Atatürk'e İzmir Suikastından Ayrı 11 Suikast**, İstanbul, Tarih Yayınları, 1955, s. 53

²²⁰ Kesim, **a.g.m.** , s. 12, Feridun Kandemir, **Atatürk'e İzmir Suikastından Ayrı 11 Suikast**, İstanbul, Tarih Yayınları, 1955, s. 49-51, Erdeha, **a.g.e.** , s. 111-113

²²¹ Feridun Kandemir, **Atatürk'e İzmir Suikastından Ayrı 11 Suikast**, İstanbul, Tarih Yayınları, 1955, s. 76

olduğuna yönelik kanıtlar sunuldu. Ayrıca Yunan hükümetinin de çetenin faaliyetlerine suç ortağı olduğu da iddia edildi.”²²²

4.4.4. M. Kemal Paşa ve Vehip Paşa

Atatürk’ün zaten Vehip Paşa ile geçmiş yıllara dayanan anlaşmazlıkları vardı. Bir de Köstence’de Türkiye aleyhine yürüttüğü faaliyetlerle gündeme gelmiş ve Atatürk Nutuk’ta muhalif hareketleri sayarken Vehip Paşa’yı da dahil etmiştir. Atatürk ile Vehip Paşa arasındaki anlaşmazlıklar konusunda bir kısmı sadece söylentiye dayanan değişik iddialar gündeme gelmiştir. Bunları kısaca özetlemeyi uygun buluyoruz.

1. Yakup Cemil Olayı ve Komutanlar Komplosu: Yakup Cemil, İttihat ve Terakki’nin en önde gelen silahşorlarından birisiydi. Babıali Baskını’nda Harbiye Nazırı Nazım Paşa’yı öldürmüş, 1916 yılında da Hükümeti devirmeye kalkmıştır. Daha sonra yakalanmış ve 10-11 Eylül 1916’da kurşuna dizilmiştir.²²³ Yakup Cemil ve diğer sanıklar, sorguları esnasında Hükümeti devirmeyi planladıklarını itiraf etmişler ve başarılı oldukları takdirde Harbiye Nezareti ve Başkomutanlık Vekaleti görevine Mustafa Kemal Paşa’yı getirmeyi düşündüklerini söylemişlerdi.²²⁴ Bu olay öncesinde Mustafa Kemal Paşa Diyarbakır’da bulunduğu sırada çevresindeki ordu komutanlarına şifreli bir telgraf çekmiş, orduların ve savaşın kötü idare edildiğini, bunun düzeltilmesi için de beraber hareket edilmesi gerektiğini yazmıştı. Rauf Bey, ordu komutanlarının bu şifreli haberleşmelerinin Enver Paşa’ya Vehip Paşa tarafından ihbar edildiğini, Vehip Paşa’nın bu bilgilere “*askeri makamların şifreli muharebelerini kontrol için Başkomutanlıkça alınan tedbirler dolayısıyla*” vakıf olduğunu belirtmektedir.²²⁵ Ancak, Rauf Bey’in sözünü ettiğini telgraflarla Yakup Cemil olayına M. Kemal Paşa’nın adının karıştırılması birbirinden farklı iki olaydır. Savaşın kötü yönetildiğine dair telgraflar daha sonradır ve 1917 yılı Ağustos ayı

²²² **The Times**, 7 Kasım 1927, Sayı: 44732, s. 13

²²³ Aydemir, **Tek Adam**, C. I, s. 302-303

²²⁴ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 1**, İstanbul, Emre Yayınları, 1993, s. 213, Falih Rıfki Atay, **Atatürk’ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, Sel Yayınları, 1955, s. 14-15, Aydemir, **Tek Adam**, C. I, s. 303, Yakup Cemil Enver Paşa anlaşmazlığı ve idamına kadar gelişen olaylar için bkz., Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası** (Yazan: Samih Nafiz Tansu), İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1957, s. 129-157

²²⁵ Orbay, **a.g.e.**, s. 213

içinde Diyarbakır'dan çekilmiş olmalıdır.²²⁶ Enver Paşa'ya karşı böyle bir komplonun planlanıp planlanmadığına dair bir şey söylemek gerçekten çok zordur. Ancak bu söylenti kulaktan kulağa yayılmıştır. Buna göre M. Kemal ve Vehip Paşalarla daha bazı üst rütbeli subaylar 1917 İhtilali'nden sonra Rus orduları çekilmeye başlayınca İstanbul'a yürüyerek Hükümeti devirme planları yapmışlardır. Bu iddia daha sonra Cemal Paşa için de ileri sürülmüştür.²²⁷ Aslında düşünüldüğünde Mustafa Kemal Paşa ile Vehip Paşa'nın bir araya gelerek Enver Paşa'ya karşı bir harekete girişmeleri çok uzak bir ihtimaldi. Bayur'un ifadesiyle; "*Mustafa Kemal ve Vehip Paşa'lar sevişmemekte pek ünlü idiler*". Ancak yine de Enver Paşa'nın bu haberlere az da olsa inandığı ve kendisine göre bazı tedbirler almaya çalıştığı anlaşılmaktadır.²²⁸ Rauf Bey daha sonraki yıllarda Atatürk'le görüştüğünde, Yakup Cemil'in mahkemedeki ifadesinden ve Vehip Paşa'nın Enver Paşa'ya çektiği telgraftan bahsetmiştir. Atatürk, Yakup Cemil için "*Böyle bir vak'a üzerine ben Harbiye Nezaretine gelseydim, ilk önce Yakup Cemil'i cezalandırırdım*" demiş,²²⁹ ordu komutanlarına çektiği iddia edilen telgraf için de Vehip Paşa'yı "*garazkarlıkla itham ederek*" bu teşebbüslerle katiyen ilgisi olmadığını söylemiştir.²³⁰ M. Kemal Paşa, Hicaz ve Bağdat seferlerinin yapılmasını karşı çıkmış,²³¹ Vehip Paşa da Almanların isteğiyle Irak cephesinin açılmasını tenkit ederek Almanların amacının Osmanlı Devleti'ni Baku petrolerinden uzak tutmak olduğunu iddia etmiştir. Bu sözleri bir Cuma selamlığında Halil Paşa (Kut)'ya söylemiş ve "*... Başkumandan bunların dolabına girmiştir. Sizden rica ederim, boş emeller uğruna Türk ordusunu kırdırmayın*" demiştir.²³² Vehip Paşa'nın bu sözleri Şark Orduları Grubu Komutanlığı'ndan ayrıldıktan sonra 1918 yılı Temmuz veya Ağustos aylarında söylemiş olması kuvvetli bir ihtimaldir.

---

²²⁶ Aydemir, **Tek Adam**, C. I, s. 306

²²⁷ Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1990, s. 114

²²⁸ Bayur, **a.g.e.**, s. 114

²²⁹ Orbay, **a.g.e.**, s. 213, Atay, **a.g.e.**, s. 16, Falih Rıfki Atay, Atatürk'ün bu sözü A. Fuat Paşa(Cebesoy)'a söylediğini yazmaktadır. , Falih Rıfki Atay, **Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919**, Ankara,1965, s. 20

²³⁰ Orbay, **a.g.e.**, s. 213

²³¹ Aydemir, **Tek Adam**, C. I, s. 306

²³² Selçuk, **a.g.e.**, s. 274-275

2. M. Kemal Paşa'nın II. Ordu Komutan Vekilliği sırasında Vehip Paşa'dan emir almak zorunda kalması: M. Kemal Paşa 1 Aralık 1916'da izinli olarak İstanbul'a giden A. İzzet Paşa'nın yerine II. Ordu Komutanlığı'nı vekaleten üstlenmişti. II. Ordu Komutan Vekili, M. Kemal Paşa'ya 18 Aralık 1916'da III. Ordu Komutanı Vehip Paşa'dan emir alacağı bildirilmiştir. Böylece kendisiyle aynı statüde bulunan bir komutandan emir almak zorunda kalması M. Kemal Paşa'yı rahatsız etmiş olmalıdır.²³³

3. M. Kemal Paşa'nın Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na Tayini: Atatürk, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı görevine tayiniyle ilgili olarak şunları anlatmaktadır: *“Bir gün namazdan evveldi, bir salonda Başkumandan vekili Enver Paşa, İzzet Paşa, Vehip Paşa, Balkan muharebesini idare etmiş büyük kumandanlarla beraber namaz vaktini bekliyorduk. Namazdan sonra Naci Paşa, Zatı Şahanenin hususi salonda beni görmek istediğini bildirdi...”*²³⁴ M.Kemal Paşa, yanında iki Alman komutan bulunan Padişah Vahdettin'in yanına girmiş ve Padişah kendisini Alman komutanlara *“Çok takdir ve emniyet ettiğim bir kumandan”* şeklinde tanıtmış, daha sonra da *“Sizi Suriye'ye kumandan tayin ettim. Oradaki vaziyetler ehemmiyet kesbetmiş; oraya gitmekliğiniz lazımdır. Sizden talebim şudur: O tarafları düşman eline geçirmeyeceksiniz!...”* demiş ve Alman komutanlara dönerek *“Bu kumandan dediklerimi yapabilir”* diye de ilave etmiştir. M.Kemal Paşa, bu gelişme üzerine kendi kendine bir durum değerlendirmesi yapmış ve mağlup olmuş bir ordunun başına gönderildiğini, o şartlarda bir şey yapmanın çok zor olduğunu düşünmüştür. Padişah'ın yanından çıkınca salonda Enver Paşa ile karşılaşmış ve kendisine şunları söylemiştir: *“Bravo, tebrik ederim, muvaffak oldunuz!... hiç olmazsa biraz esaslı tedbirler üzerinde konuşalım. Benim bildiğime ve anladığıma göre artık Suriye'de ordu, kuvvet, vaziyet isimden ibarettir. Beni oraya göndermekle güzel bir intikam alıyorsunuz; sonra teamül harici birşey yaptınız... Bizzat padişaha bana emir verdirdiniz!... Enver Paşa gülüyordu, Vehip Paşa da öyle...”*²³⁵

²³³ Tezer, a.g.e. , s. 89-90, 102

²³⁴ Falih Rıfki Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, Sel Yayınları, 1955, s. 50

²³⁵ Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, s. 51-52, Aydemir, **Tek Adam**, C. I , s. 324, 1918 yılı Ağustos ayında M. Kemal, Vahdettin'le birkaç defa görüşmüş ve 7. Ordu'ya komutan olarak tayin edilmiştir. Vahdettin kendisiyle Dolmabahçe Valide Camii'ndeki Cuma selamlığından sonra görüşerek Suriye cephesinin önem kazanmasından dolayı oraya komutan tayin ettiğini söylemiştir. Utkan Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 1999, s. 108

Atatürk'ün Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olarak İstanbul'dan uzaklaştırılması elbette Enver Paşa'nın bir planıdır. Ancak, o dönemde Harbiye Nezareti emrinde bulunan ve komutanlık tebliğinde Enver Paşa'nın yanında olan Vehip Paşa'nın da olayda doğrudan bir rolü olmasa da haberdar olduğu tahmin edilebilir. Bu da zaten birbirlerini sevmeyen iki komutanın arasının daha çok açılmasına neden olmuştur.

İşte bütün bu yaşananlara bir de Vehip Paşa'nın Köstence'deki faaliyetleri eklenince, Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa'nın 1927'de okuduğu Nutuk'ta tekrar gündeme gelmiştir: *“Rauf Bey'lerin, Vehip Paşa'ların, Çerkez Ethem ve Reşit'lerin, bütün yüzelliliklerin, kaldırılmış hilâfet ve saltanat hanedanı mensuplarının, bütün Türkiye düşmanlarının, elele vererek aleyhimize durmadan ateşli bir şekilde çalışıp uğraşmaları din gayretiyle midir? Sınırlarımıza bitişik merkezlerde yuvalanarak, hâlâ Türkiye'yi yoketmek için "Mukaddes İhtilâl" adı altında haydut çeteleri, suikast tertipleriyle çılgınca aleyhimize çalışanların maksatları gerçekten mukaddes midir? Buna inanmak için gerçekten kara cahil ve koyu bir gafil olmak gerekir.”*²³⁶

4.5. VEHIP PAŞA ATİNA'DA

4.5.1. Vehip Paşa'nın Vatandaşlıktan Çıkarılması

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra savaşa katılmayan komutanların durumu mecliste görüşülmüş ve uzun tartışmalardan sonra 25 Eylül 1923'te 347 sayılı kanunla *“Mücadele-yi Milli'ye iştirak etmeyen ve hudud-ı milli haricinde kalan erkan, umera, zabitan ve memurin ve mensubin-i askeriye hakkında yapılacak muameleyi ve cidal-i milliye iştirak edenlerin tekaüd müddetlerinin suret-i hesabını natık kanun”* çıkarılmıştır.²³⁷ Bu kanuna göre Vehip Paşa'nın, 18 Ekim 1923'te ordu ile ilişkisi kesilmiş ve emekliliğe sevk edilmiştir.²³⁸ 1927 yılına gelindiğinde 23 Mayıs tarihinde çıkarılan üç maddelik yeni bir kanunla (1041 sayılı kanun), Milli Mücadele'ye katılmayanlar için daha ağır bir ceza yer almış ve bu kişilerin vatandaşlıktan çıkarılması kararlaştırılmıştı.²³⁹ Atatürk, 1927 yılında okuduğu Nutuk'ta Vehip Paşa'yı da Rauf Bey, Çerkez Ethem gibi muhaliflere dahil ederek ismini söylemişti.

²³⁶ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara, y.y., 1927, 2. Baskı, s. 515

²³⁷ Arar, **a.g.m.(2)**, s. 46-47, **Kavanin Mecmuası**, C. II, s. 102-103

²³⁸ Arar, **a.g.m.(2)**, s. 47, **Harp Akademilerinin 127. Yılı**, 52. Dönem Mezunları, s. 32, not 2

²³⁹ Arar, **a.g.m.(2)**, s. 47 (**Kavanin Mecmuası**, C. V, s. 196), 28 Mayıs 1927 tarihinde de “Yüzelli Kişilik Liste'de isimleri muharrer eşhasın Türkiye tabiyetinden ıskatı hakkında” 1064 sayılı kanun çıkarılmıştır, Erdeha, **a.g.e.**, s. 131

İşte bundan bir yıl kadar sonra Vehip Paşa 1041 sayılı kanuna göre, çıkarılan bir kararname ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkarıldı. Vehip Paşa'nın vatandaşlıktan çıkarıldığı 26 Aralık 1928 tarihli kararnamede; Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal, Başvekil İsmet, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Milli Müdafaa Vekili Abdülhalık (Renda), Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Sıhhiye Vekili Dr. Refik (Saydam ve Nafia Vekili Recep (Peker)'in imzaları bulunmaktadır. Kararnamede gerekçe şöyle açıklanmıştır: *“Evvelce Ferik ve Üçüncü Ordu kumandanı iken izinsiz Avrupaya gittiği için Umumi harptaki suistimalinden dolayı muhakeme edilmesi hakkı mahfuz kalmak şartı ile 336 tarihinden itibaren nisbeti askeriyesi kesilmiş olan 1291 doğumlu Yanyalı Mehmet oğlu Vehib'in, milli mücadeleye iştirak etmemiş olması ve şimdiye kadar da Türkiyeye dönmemiş olmasına binaen 1041 sayılı kanun mucibince Türk vatandaşlığından çıkarılması, Hariciye vekaletinin 22/12/928 tarih ve 55120/721 numaralı tezkeresile yapılan teklif üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 26/12/928 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur.”*²⁴⁰

Bundan on yıl önce ileri harekate başlayarak Doğu Anadolu'yu işgalden kurtaran, bölgedeki Ermeni zulmüne son veren, Batum'a kadar muzaffer bir komutan olarak giden Vehip Paşa artık Türk vatandaşı bile değildi.

4.5.2. Vehip Paşa'nın Atina Günleri ve Af İçin Atatürk'e Başvurması

Vehip Paşa, 1928 yılı sonunda Türk vatandaşlığından çıkarıldı. Muhtemelen 1927 yılı sonlarından itibaren Köstence'den ayrılarak Yunanistan'a geçmişti. Romanya'dan ayrılmasında Rusya İmparatorluğunu ilan eden Kiril'le işbirliği yapmaya çalışması, ancak bu faaliyetlerinin neredeyse her adımının Ankara'ya rapor edilmesi etkili olmuştur. Büyük bir ihtimalle bardağı taşıran son damla, Hacı Sami olayında da adının geçmesi, Atatürk'ün Nutuk'ta muhalifler arasında Çerkez Ethem ve Rauf Bey'le beraber Vehip Paşa'yı da saymasıyla Türkiye'nin Romanya Hükümeti'ne baskı yapması olmuştur. Vehip Paşa'nın İtalya ve Romanya'dan sonra Yunanistan'da yeni bir hayata başlaması gerekmektedir. Artık yanında ailesi de yoktu. Kendisini çok daha zor günler bekliyordu. İşte bu şartlar altında bulunan Vehip Paşa, 1929 yılında bir mektupla Atatürk'e başvurarak kendisinin affedilmesini

²⁴⁰ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Sayı: 7481, Dosya No: 2-165, Yer No: 1.10.31. , Ek: 18

ve yurda dönüş için izin verilmesini istemiştir. Bu mektup “*Türkiye Riyaseti Cumhuriyet* Başkatibi Tefik Beyefendi” aracılığıyla Atatürk’e gönderilmiştir. Vehip Paşa, Başkatip Tefik Bey’den mektubu Atatürk’e iletmesini ve sonucun kendisine Pire Konsoloslugu vasıtasıyla iletilmesini istemiştir.²⁴¹ Vehip Paşa Atina’dan yazdığı bu mektupta Atatürk’e karşı çok saygılı ifadeler kullanmakta, nezaket dolu cümlelerle hitap etmektedir. 1921 yılında Malta’da sürgünde bulunan Yakup Şevki Paşa’ya yazdığı mektupta kurtuluş için bir ümit ışığı görmeyen ve M. Kemal Paşa’ya karşı hiç hoş olmayan ifadeler kullanan Vehip Paşa, yurtdışında sürgün hayatı yaşamaktan iyice bıkmış olmalıdır. Önceki dönemlerden gelen düşmanlığa karşılık Atatürk’ten yardım isteme ihtiyacı duymuştur. “*Türkiye Reisi Cumhuriyet Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretlerine*” şeklinde başlayan mektuptaki ifadeler özenle seçilmiştir. Vehip Paşa, “*Pek Kıymetli Zamanlarınızın birkaç dakikasını, şu arizai aciziye, lütfen mutalaa buyurmak zahmetiyle gaybettireceğimden dolayı müteessirim*” diyerek 1928 yılı Kasım ayından itibaren bir hastalığa yakalandığını, bu hastalığın kendisini perişan ettiğini söylemekte, artık biraz iyileşmeye başladığını, ancak halsiz bir durumda olduğunu, çektiği elem ve kederlerin sinirlerine zarar verdiğini, bunun sonucunda 45 gün önce “*hücumu demi dimağiye(beyin kanaması)*” maruz kalarak kısmi bir felç geçirdiğini söylemektedir. Vehip Paşa’nın bu ifadelerinden geçirdiği hastalıklarla beraber bir durum değerlendirmesi yaptığı anlaşılmaktadır. Vehip Paşa yurtdışına çıkalı dokuz yıl olmuştu. Bu süre içinde üç ülke gezmiş, her yerde farklı insanlarla muhatap olmuş, ümit olarak gördüğü çözümler birer birer ortadan kalkmıştı. Vehip Paşa geçirdiği hastalıkla beraber artık son zamanlarını yaşadığını düşünüyor, hayatının bundan sonra kalan kısmını yurdunda geçirmek istiyordu. Büyüklüğü, seçkin faziletleri ve civanmertliği ile öne çıkan Atatürk’ten vatanına dönmek için izin istiyordu.²⁴² Vehip Paşa’nın bu mektubuna olumlu cevap verilmemiş ve yurtdışı sürgünü on yıl daha devam etmiştir. Bu mektuptan sonra Vehip Paşa Yunanistan’da da uzun süre kalamamıştır. Türkiye ile Yunanistan arasında “etablis” sorununun 1930’da çözülmesinden sonra gelişen dostluk ilişkilerinin, Vehip Paşa’nın da kendisine yeni bir ülke aramasına neden olduğu anlaşılmaktadır.

²⁴¹ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:VII-1-a, D: 87, F: 12, 12-1 25.11.1929, 17.11.1929, **Ek: 19**

²⁴² **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:VII-1-a, D: 87, F: 12-1, 12-2, 17.11.1929

Atatürk'e ve İsmet Paşa'ya yönelik suikast iddiaları 1929 ve 1930 yıllarında da öne çıkmıştır. 15 Şubat 1929 tarihinde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, İzmir Valisi'nden aldığı bir haberi Başbakan İsmet Paşa'ya bildirmiştir. Bu bilgiye göre hapisanede bulunan iki erkek ve bir kadın tarafından “İsmet Paşa Hazretlerinin Yaverleri tarafından cerh edildiği ve Ankara'nın hercümerc içinde olduğuna dair” dedikodu çıkarılmıştı.²⁴³ Dahiliye Vekili Şükrü Kaya 3 Haziran 1929 tarihli yazısında 28 Mayıs tarihinde yeni bir suikast iddiasını bildirmektedir. Bu suikast iddiası da Gümölcine kaynaklıdır.²⁴⁴ Şükrü Kaya, 5 Şubat 1931 tarihli bir başka yazıda da İtalya kaynaklı olarak adalardan geçecek bazı şahısların yeni bir suikast planları yaptığını bildirmektedir. Bu iddiaya göre; subaylar rejim taraftarı olduğu halde halk ve asker rejimden memnun olmadıklarından ihtilal fikri öne çıkmıştır. İhtilal hareketi İngiltere ve Fransa tarafından desteklenecek ve bu hareketin başında Kazım Karabekir yer alacaktır. Şükrü Kaya yazısının sonunda gerekli tedbirlerin alındığını bildirmektedir.²⁴⁵

4.5.3. Vehip Paşa'nın Oğlu Mehmet Muzaffer'e Yazdığı Mektup

Vehip Paşa'ya ait bu dönemde yazılmış tek mektup, 12 Temmuz 1930 tarihine aittir ve oğlu Mehmet Muzaffer'e yazılmıştır. 1918 Trabzon doğumlu olan Mehmet Muzaffer artık 12 yaşına gelmişti. Vehip Paşa büyük oğlu Mehmet Edip'i bir tren kazasında kaybetmiş, bu durum ailesi ve çocuklarına çok düşkün olmasında etkili olmuştu. Roma ve Köstence'de eşi ve çocuklarıyla beraber olduğu halde artık onlardan da ayrı kalmıştı. 15 Temmuz 1930 tarihinde oğlu Mehmet Muzaffer'e yazdığı mektupta; 7 Temmuz tarihli mektubu aldığını, çok memnun olduğunu belirtmekte, oğluna tavsiyelerde bulunmaktadır. Mektup, ailesinden uzak olmanın derin hisleriyle doludur. Bir taraftan da Vehip Paşa'nın İttihatçılık günlerinden gelen hürriyete taraftar olma düşüncelerini yansıtmaktadır. Oğlu Mehmet Muzaffer'e vatanın kendisinden çok şey beklediğini ve bunda da haklı olduğunu söylemektedir.²⁴⁶ Mektuptaki en dikkat çekici cümleler cumhuriyet rejimiyle ilgilidir. Oğluna, “Siz

²⁴³ BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 89C20, Yer No: 102.662.22, 13.2.1929

²⁴⁴ BCA, Fon Kodu: 030.10.10.0.0. , Dosya No: 89C25, Yer No: 102.162.24, 3.6.1929

²⁴⁵ BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 90D36, Yer No: 104.619.31, 5.2.1931

²⁴⁶ Vehip Paşa'nın 15 Temmuz 1930 tarihli mektubu, Ek: 20

cumhuriyetin fidanlarıdır. Cumhuriyetin meyvesi sizin kollarınızda neşvü nema bulacak, cumhuriyetin temelleri ki fazilettir, vicdanlarınızda bitecek, dimağlarınızı istila edecek. İşte o zaman ey benim gözbebeğim vatan mesut, sen mesut, herkes mesut olacak” demektedir. Daha üç yıl önce cumhuriyet rejiminin Türkiye için erken olduğunu, Roma İmparatorluğu’nun bu yüzden çöktüğünü söyleyen Vehip Paşa, bu kez cumhuriyetin güzelliklerini anlatmaktadır. Vehip Paşa’nın oğluna yaptığı bir tavsiye de faziletin ilim ve fenle birleşmesidir. Eğer “*fazilet ilim ve fenle tezevüc etmezse faydasız olur*”. Bunun için bir taraftan ahlak gelişmeli, diğer taraftan da ilim ve fen sahibi olmaya gayret etmelidir. Başarılı olmak için de her şeyi tam olarak öğrenmek ve öğrenilenleri de tam olarak uygulamak gereklidir.²⁴⁷ Burada ilginç olan bir nokta da, Vehip Paşa’nın henüz soyadı kanunu kabul edilmemesine rağmen mektubunda “*Vehip Kaçı*” adını kullanması, hatta oğluna da “*Muzaffer Kaçı*” şeklinde hitap etmesidir. 1930 yılından 1938 yılına kadar geçen süreye ait Vehip Paşa ailesinden herhangi bir mektup elde edilememiştir. Sadece eşi Nezihe Hanım’a ve kızı Firuzan’a gönderdiği iki mektup Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği’ne ulaştırıldığından elimizde bulunmaktadır.

4.5.4. 1931 Yılında Vehip Paşa İle İlgili Yeni İddialar

1931 yılında Vehip Paşa Türk basınına çok farklı bir şekilde gündeme gelmiştir. 1931 yılı Mart ayında Cumhuriyet ve Yenigün gazetelerinde Vehip Paşa ile ilgili bir haber yayınlanmıştır. Bu habere göre Vehip Paşa Köstence’de bulunduğu sırada Oflu Talip Nuri’nin dükkanından 20 kutu şeker çaldığı için “gasp ve sirket” suçundan bir yıl hapse mahkum olmuştur.²⁴⁸ 1931 yılında birkaç ay sonra Vehip Paşa başka bir konuyla yeniden gündeme gelmiştir. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü’yü Yunanistan ziyaretine götürecek olan Romen bandıralı “Romanya” gemisi İstanbul’a yanaştığında pasaport kontrolü yapan görevliler bir yolcudan şüphe etmişler, yolcu da vapurun tuvaletinde kendini asarak intihar etmiştir. Sonradan bu kişinin Hırant Canikyan adlı, Gemlik’li, 1888 doğumlu bir Ermeni komiteci olduğu anlaşılmış, suç ortağı Agop Apikyan’da sağ olarak yakalanmıştır. Bu iki kişinin Başbakan İsmet

²⁴⁷ **Vehip Paşa’nın 15 Temmuz 1930 tarihli mektubu**, Vehip Paşa mektubun sonunda küçük oğlu Mehmet Ali’ye de hitap etmiş, terlememeye çalışmasını, bol bol süt, tereyağ, yumurta yemesini tavsiye etmiştir.

²⁴⁸ Arar, **a.g.m.(2)**, s. 47

İnönü'ye suikast planladıkları ortaya çıkmıştır. Aynı gün İsmet Paşa ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Ege vapuru ile Yunanistan'a doğru yola çıkmışlardır.²⁴⁹ Bu olaydan sonra Ankara Hükümeti yurtiçi ve dünya kamuoyuna karşı durumu açıklamak için yoğun bir propaganda faaliyetine girişmiştir. Öncelikle Ankara'da Ermeni faaliyetlerini açıklamak amacıyla "Taşnak-Hoybun" adında bir kitapçık yayınlanmıştır. Bir süre sonra da Burhan Asaf(Belge) Hakimiyeti Milliye'de önce "Gövdesiz Başlar" adıyla bir makale kaleme almış, sonra da "Katil Yetiştiren Millet" adlı bir yazı dizisine başlamış, ayrıca Yeni Gün'de de "Vatan Hainleriyle Taşnaklar Elele" adında bir yazı dizisi yayınlanmıştır.²⁵⁰ Yeni Gün'deki yazı dizisi Vehip Paşa'nın Taşnak Ermenileri ile işbirliği içinde olduğunu, Kiraz Hamdi ile önce dostken daha sonra "casus" diye ihbar ettiğini, Çerkez Ethem ile de yazışmalar yaptığını iddia etmekteydi.²⁵¹

4.6. VEHIP PAŞA MISIR'DA

Vehip Paşa, Yunanistan'dan sonra Mısır'a geçmiş ve yurda dönünceye kadar kısa aralıklar dışında burada yaşamıştır. Vehip Paşa, Türkiye'nin yeni rejimine karşı muhalefete burada da devam etmiş, değişik nedenlerle istihbarat raporlarına konu olmuş, bazen de gazetelerde kendisiyle ilgili haberler yayınlanmıştır. Vehip Paşa'nın bu dönemdeki hayatını ve yaşadıklarını ailesine yazdığı mektuplardan da öğrenmekteyiz. Eşi Nezihe Hanım, genellikle kızı Firuzan'ın yanında Türkiye'de kalmış, bazen de Vehip Paşa'yı ziyaret etmek için Mısır'a gitmiştir. Vehip Paşa'nın torunu Suna Pirinççioğlu, annesi Firuzan ve Nezihe Hanım'la birlikte vapurla İskenderiye'ye dedesi Vehip Paşa'yı ziyarete gittiklerini hatırlamaktadır. Vehip Paşa Mısır'da bulunduğu günlerde de Ankara Hükümeti'ne karşı muhalefetini sürdürmüş, bu nedenle de takip devam etmiş ve hakkında muhbirler tarafından raporlar yazılmıştır. Bu raporların bir kısmı Dahiliye Vekaleti'nden Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne de gönderilmiştir.

19 Ocak 1932'de Dahiliye Vekaleti İşleri Umum Müdürlüğü, Kahire müstahbirinden aldığı bilgileri Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne sunmuş ve

²⁴⁹ Dahiliye Vekaleti'nin Tebliği", **Hakimiyeti Milliye**, 2 Teşrinievvel(Ekim) 1931, Sayı: 3670, s. 1

²⁵⁰ **Hakimiyeti Milliye**, 3-4 Teşrinievvel(Ekim) 1931, Sayı: 3671-3672, s. 2, **Yeni Gün**, 21 Aralık 1931-8 Ocak 1932

²⁵¹ Arar, **a.g.m.(2)**, s. 47(**Yeni Gün**, 21 Aralık 1931-8 Ocak 1932, Tefrika: 3, 7, 8, 9)

Vehip Paşa'nın 26.12.1931 tarihinde Hicaz Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya bir başvuruda bulunarak Ankara Hükümeti'nden önde gelenlerini(Rüesayı Hükümet) aynı anda öldürmek üzere yedi fedai bulduğunu belirtmiştir. Vehip Paşa'nın planı önde gelen liderleri bir anda ortadan kaldırmak olduğu gibi, aynı zamanda Çankaya'yı da bombardıman etmektir. Ancak bunun için bir uçağa ihtiyacı olduğundan onu temin etmek için uğraşmaktadır. Vehip Paşa, ordudaki subaylardan bazılarının da kendisiyle birlikte hareket ettiğini, gerekli olan paranın bir kısmını parası olan şehzadelerden aldığını söylemektedir. Gazzeli Cemal Paşa'dan isteği, gerekli olan paranın tamamlanması için Suud Kralı İbnissuud'a kendisi için aracılık yapmasıdır. Cemal Paşa ise bu isteğe sıcak bakmamış, *"Türkiye Cumhuriyeti'nin pek kuvvetli ve metin olup böyle şeylerin kabili icra olmadığı, olsa bile Hicaz Kralı'nın Gazi Hazretleri ile dost bulduklarından böyle bir maksat için para veremeyeceğini..."* bildirmiştir. Cemal Paşa, yakında kendisinin de zaten özel bir görevle Türkiye'ye gideceğini, dolayısıyla böyle bir girişimde bulunamayacağını da belirtmekteydi.²⁵²

Vehip Paşa'nın Mısır'da bulunduğu dönemde El Ahram gazetesinde bir mektubu yayınlanmıştır. Bu mektup kendisinin Osmanlı Hanedanına saygı ve bağlılığını da göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Anadol Samim Bey, El Ahram'ın 19 Ağustos 1933 tarihli sayısında Osmanlı şehzadeleri aleyhinde bir yazı kaleme almış ve Vehip Paşa da bu makaleye cevap olarak mektup göndermiştir. Vehip Paşa mektubunda; şehzadelerin Mondros Ateşkesi sonrasında takip ettikleri yolun elbette doğru olmadığını, fakat şehzadelerin de bu konuda pişman olduklarını ve hicran duyduklarını, fakat Umumi Harp'te bütün milletle beraber gayret ettiklerini belirtmekte ve örnekler vermektedir. Buna göre, Almanya'da eğitim görmüş bir topçu subayı olan Şehzade Abdürrahim Efendi, Galiçya'da bir topçu taburuna, Filistin'de de bir topçu alayına komutanlık yapmış, vazifesini emsallerine göre üstün bir şekilde yerine getirmiştir. Şehzade Cemaleddin Efendi, birkaç gün alayıyla Seddülbahir Grubu'nda ateş altında bilfiil çalışmış, sonra merkeze alınmış, daha sonra III. Ordu Talimgahlar Komutanı olarak Sivas'a gitmiş ve orada iki yıl orduya "muallim efrad" yetiştirmeye çalışmıştır. 1918'de Batum'un alınmasından sonra da oraya tayin olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde Cemaleddin Efendi Vehip Paşa'nın

²⁵² **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A: IV-16-6, D: 6, F: 16, 19.1.1932

emrinde görev yapmıştır. Vehip Paşa, Cemaleddin Efendi'nin "*nezaket ve dürüst muamelatı ile askerinin ve ahalinin kalbi muhabbet ve hürmetlerini*" kazandığını da belirtmektedir. Vehip Paşa, Şehzade Osman Efendi'nin de çok genç olmasına rağmen her türlü bağlantısı kesilmiş olan Trablusgarp'ta bulunduğunu, Şehzade Abdürrahim Efendi'nin Umumi Harp sırasında "Otomobil Kıtaatı Kumandanlığı" yaptığını, zamanın Veliahtı İzzeddin Efendi'nin muharebenin en şiddetli zamanında Seddülbahir ve Arıburnu cephelerini teftiş ettiğini, askerlik çağında olmayan şehzadelerin ilimle meşgul olduklarını söyledikten sonra "*Harekat-ı milliye esnasındaki safahata gelince, bunları göz önünden geçirirken züruf ve zamanı da itibar nazarına alarak hükmü ona göre vermek şiar-ı mürüvvet-i fazilettir*" demektedir.²⁵³ Vehip Paşa'nın Mısır ordusunda Kral Fuad'ın isteğiyle askeri ıslahatlara giriştiği, ancak Habeşistan'a gitmesiyle bunun da yarıda kaldığı iddia edilmiştir.²⁵⁴

4.7. VEHİP PAŞA HABEŞİSTAN SAVAŞI'NDA

4.7.1. İtalya-Habeşistan Savaşı ve Türkiye

Türkiye'nin Habeşistan'a ilgisi savaştan yıllar öncesine dayanmaktadır. Türkiye daha 22 Ekim 1930 tarihinde Habeşistan İmparatoru Haile Selasiye'nin "tetevvüc(taç giyme)" merasiminde "*fevkaledde murahhas ve Büyükelçi*" sıfatıyla hazır bulunması için Kahire elçisi Muhittin Paşa'yı görevlendirmiştir.²⁵⁵ 1933 yılına gelindiğinde Habeşistan'daki "*Türk hukuk ve menfaatlerinin korunması için*" Adis-Adaba'da bir fahri konsolosluk kurulması kararlaştırılmış ve bu göreve oradaki Alman firmalarının temsilcisi olan Hans B.W. Bohnenberger tayin edilmiştir.²⁵⁶ Türkiye, Habeşistan'daki gelişmeleri yakından izlemiş, özellikle Türk-İtalyan ilişkilerinin gergin bir şekilde seyrettiği bu dönemde gerek Başbakanlık, gerekse Cumhurbaşkanlığı makamına sık sık bilgiler verilmiştir. Özellikle Vehip Paşa'nın adının da Habeşistan'la birlikte anılması ilgiyi daha artırmıştır. İtalyan-Habeş ihtilafı hakkında karşılaştığımız ilk bilgi 1934 yılına aittir. 27 Aralık 1934 tarihinde Roma Büyükelçiliği'nden gelen bilgiler Hariciye Vekaleti tarafından Başbakanlık'a

²⁵³ Kadir Mısıroğlu, **Osmanoğullarının Dramı**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1990, s. 408-412

²⁵⁴ Cemal Kutay, "Vehib Paşa Adis Ababa'yı Nasıl Savundu?", **Tarih Konuşuyor**, C. III, Sayı: 16, Mayıs 1965, s. 1302

²⁵⁵ **BCA**, Sayı: 10104, Fon Kodu: 030.18.01.02. , Dosya No: 439-2, Yer No: 14.69.8, 22.10.1930

²⁵⁶ **BCA**, Sayı: 13862, FonKodu: 030.18.01.02. , Dosya No: 108-41, Yer No: 33.10.6, 18.2.1933

sunulmuştur.²⁵⁷ Paris Büyükelçiliği, 1935 yılı Mayıs ayında hakeme sevki İtalya tarafından kabul edilen İtalyan-Habeş ihtilafının incelenmesi için Yunanistan'ın Paris Elçisi Politis'in seçildiğini bildirmekteydi. Türkiye'nin o tarihteki Paris Büyükelçisi Suat Davaz tarafından gönderilen raporda; Mussolini'nin ihtilafta Avrupa hukukçularının ve Avrupa devletlerinin Habeşlerin yanında yer almalarının önüne geçmek için gayret ettiğini ve davayı kaybetmemek için uğraştığını belirtmekteydi. Bu sırada İtalyanların Eritre ve Somali sömürgelerinden topladığı asker sayısı 100.000 civarındaydı. İtalya harekete geçmek için bölgede etkili olan büyük yağmur mevsiminin geçmesini beklemekteydi. İtalyanların muhtemel saldırı tarihi için de Eylül ayı tahmin edilmekteydi.²⁵⁸ Bir ay sonra da Roma Büyükelçiliği İtalyan-Habeş ihtilafı hakkında bilgiler göndermiştir. Buna göre Mussolini, Meclis ve Senato'da Habeşistan'a karşı bir girişimleri olmadığını söylemişse de İngiliz ve Fransızların Roma elçileri İtalya'nın Habeşistan'a karşı düşmanca politikaları olduğunu ifade etmişlerdir.²⁵⁹ Roma Büyükelçiliği, 12 Haziran 1935 tarihinde İtalyan emellerine dair daha somut bilgiler vermektedir. Bölgeye gönderilmek üzere yeniden bazı birliklerin silah altına alındığını, Mussolini'nin son konuşmasında Habeşistan'la mutlaka hesaplaşılacağını söylediğini bildirmektedir. Buna göre; İtalyan basını o dönemde Habeş kuvvetlerinin 200.000 kadar olduğunu, bölgedeki İtalyan kuvvetlerinin de sayısının 130.000'e ulaştığını yazmaktaydı.²⁶⁰

Vehip Paşa'nın Habeş ordularına komutanlık yapacağı bilgisi ilk defa 2 Temmuz 1935 tarihinde Hariciye Vekaleti tarafından Başbakanlık makamına bildirilmiştir. Bu bilgiler İskenderiye'de çıkan "*Ottobre*" gazetesi ve İtalyan gazetelerine dayanmaktadır. Ancak gazeteler komutanın ismini "*Vassif*" olarak yazmış, Hariciye Vekaleti ise Başbakanlık makamına gönderdiği yazıda bu ismin doğrusunun "*Vehib*" olduğunu belirtmiştir.²⁶¹ *Ottobre* gazetesi haberinde; Habeş Orduları Başkomutanlığı'na tayin edilen Vehip Paşa'nın çok tanınmış bir kişi olduğunu, ancak tanınmasının asıl nedeninin askeri meziyetleri olmadığını

²⁵⁷ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. Dosya No: 424378, Yer No: 238.605.15. , 27 Kanunuevvel(Aralık) 1934

²⁵⁸ **BCA**, 030.10.0.0. , Dosya No: 424389, Yer No: 238.605.26. , 12.5.1935

²⁵⁹ **BCA**, Fon Kodu: 030.10. , Dosya No: 400-3298, Yer No: 221.491.30. , 5.6.1935

²⁶⁰ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 424392, Yer No: 238.605.29. , 12.6.1935

²⁶¹ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 92A179, Yer No: 06.693.28. , 2.7.1935

belirtmiştir. Gazeteye göre Vehip Paşa da ülkeyi terk eden Vahdettin'in yanında yer almış, Malta'dan Mısır'a geçmiş ve servetini tüketmiş olduğundan kendi hayatını kendisi kazanmaya başlamıştır. Gazete burada ilginç bir iddia ortaya atmaktadır: Vehip Paşa, Mısır'da geçimini sağlamak için, "... daha az şerefli olmakla beraber daha kazançlı bir işe atıldı: Mısır'a kaçak sureti ile ithal ettiği afyon ve kokain ticaretine" başlamıştır.²⁶² Gazete iddiasını devam ettirerek Vehip Paşa'nın bu sayede zenginleştiğini, otomobilleri ve katipleri olduğunu, hatta yaşı ilerlemesine rağmen kendisine bir de harem kurduğunu, Mısır'da elde ettiği "yüksek himaye" ile polis ve İngiliz memurlarına yakalanmadığını ileri sürmektedir. Gazeteye göre; Enver ve Cemal Paşaların "*clique*"ine mensup olan Vehip Paşa, Ermeni isyanlarını şiddetli bir şekilde bastırmış, ülkeyi büyük bir felakete sürükleyen İttihatçılarla kader birliği yapmıştı. Gazete haberini, "İşte "Yuda Aslanı"nın ordusunun kumandasını tevdi ettiği adam budur" diyerek bitirmişti. Hariciye Vekaleti'nin Başbakanlık'a gönderdiği diğer haber ise 12 Haziran 1935 tarihli "Messagero" gazetesinden alınmıştı. Messagero, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Mısır'a giderek Kahire'de yaşamaya başlayan Vehip Paşa'nın İtalya ile ihtilaf halinde olan Habeş ordusuna komuta etmek üzere Habeşistan'a gittiğini belirtmekteydi. Gazeteye göre General Vehip; hem Kemal Atatürk'ün, hem de İtalyanların düşmanıydı ve Kemalist makamlar da Vehip Paşa ile hiçbir ilgilerinin olmadığını açıklamışlardı.²⁶³

Türkiye'nin İtalyan-Habeş ihtilafında aldığı tavırlar ve Vehip Paşa'nın Habeş ordusunda görev alacağı iddiaları İtalya basınında bundan sonra da yer almaya devam etmiştir. *Il Giornali d'Italia* gazetesinde 27 Ağustos 1935 tarihinde yayınlanan "*Türkiye'nin aldığı tavırlar*" başlıklı yazı tercüme edilerek Dahiliye Vekaleti tarafından Başbakanlık'a sunulmuştur. *Il Giornali d'Italia* gazetesi Türk basınının tavrını eleştirmekte ve İtalya'ya karşı samimiyet göstermediğinden şikayet etmektedir. Türk matbuatındaki yayınlar ve başyazılar hep İtalya aleyhinde çıkmakta, resimler de aşağılayıcı bir şekilde yayınlanmaktadır. Son zamanlarda daha tarafsız yayınların yer alması gazete tarafından sevinçle karşılanmış ve İtalya'nın diğer bütün devletlerden tek isteğinin "*dürüst bir tarafsızlık*" olduğu vurgulanmıştır. Gazeteye

²⁶² **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 92A179, Yer No: 06.693.28. , 2.7.1935, *Ottobre* gazetesi bu haberi 13 Haziran 1935'de yayınlamıştır.

²⁶³ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 92A179, Yer No: 06.693.28. , 2.7.1935

göre, Türkiye'nin Habeşistan'da hiçbir menfaati yoktur. Bu nedenle İtalya ile karşı karşıya gelmesi de anlamsızdır. Zaten Türkiye, artık İslam dünyasını temsilden ve haklarını savunmaktan da vazgeçmiştir. Şimdiye kadar Türkiye'nin Avrupa devletleriyle gerek hak, gerekse saygı görme itibarıyla aynı seviyede olmasında İtalya'nın büyük katkısı olmuştur. İtalya, Türkiye'ye karşı hiçbir aleyhte girişimde de bulunmamıştır.²⁶⁴

İtalyan-Habeş Savaşı öncesinde Adis-Adaba'dan Türkiye Maslahatgüzarı tarafından gönderilen yazıda Habeşistan'daki son durum hakkında daha ayrıntılı bilgiler yer almıştır. 23 Ekim 1935'te Başbakanlık'a sunulan rapora göre; yağmur mevsimi önceki yıllara göre uzadığından savaşın başlaması da gecikmektedir. Yağmur mevsiminde bataklık haline gelen toprakların ancak Ekim sonuna doğru kuruması beklenmektedir. Habeş İmparatoru Milletler Cemiyeti'nin artık savaşa engel olamayacağını düşünmekte, hazırlıklarını tamamlamaya çalışmaktadır. Maslahatgüzar raporunda; Habeşistan'ın Somali ve Eritre sınırları, şoseleri, demiryolları hakkında bilgiler vermektedir. Maslahatgüzara göre Habeşler; askerleri idare etmeyi bilmediklerinden, erzak ve cephaneyi çarçur etmeye alışık olduklarından savaş uzayacak olursa açlık tehlikesi başlayacaktır.²⁶⁵ Eylül ayında Türkiye'nin Halep Konsolosu Hariciye Vekaleti'ne ilginç bir haber vermektedir. Halep Konsolosu'na göre; İtalyan ajanları Suriye'de işçi kaydı yapmakta, manda idaresi de bu konuda hoşgörülü davranmaktaydı. Hatta, "*aç ve serseri Suriyelilerle bir kısım Ermeniler*" İtalyan vaatlerine aldanarak Afrika'ya gitmekteydiler. Habeşistan'a şu ana kadar üç partide 500 kadar gönüllü sevk edilmişti. Maslahatgüzar ayrıca Havran taraflarında da İngilizlerin gönüllü kaydı yaptıklarını bildiriyordu.²⁶⁶

4.7.2. Vehip Paşa'nın Habeşistan'da Ordu Komutanlığı Görevini Üstlenmesi ve Faaliyetleri

1935 yılı ortalarında dünya kamuoyunun en önemli gündem maddesi, İtalya ile Habeşistan arasındaki ilişkilerin savaşa dönüşeceği konusuydu. Vehip Paşa, "*İmam Yahya'nın yanına gideceği yalan haberini ortaya atarak*" Mısır'dan ayrılmış, Port-

²⁶⁴ BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 424406, Yer No: 238.606.7. , 4. 9.1935

²⁶⁵ BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 43959, Yer No: 266.798.8. , 23.10.1935

²⁶⁶ BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0. Dosya No: 400-3326, Yer No: 221.492.24. , 26.9.1935

Sait'teki Habeş Konsolosluğu'ndan yol parası olarak Cibuti'ye doğru hareket etmiştir. Vehip Paşa'nın Mısır'dan Habeşistan'a hareketinin 1935 yılı Haziran ayı başlarında olması kuvvetle muhtemeldir.²⁶⁷ Bu dönemde Vehip Paşa'nın Habeş Orduları komutanlığı görevine getirileceği şeklindeki haberler, Türk basınında yer almaya başladı. Habeş-İtalyan gerilimine zaten çok geniş yer veren basın, Vehip Paşa'nın komutanlık görevini üstleneceği haberi üzerine Habeşistan'daki gelişmeleri daha ayrıntılı bir şekilde ve ilk sayfadan vermeye başladı. Vehip Paşa'nın adı birkaç yıl önce basında olumsuz bir şekilde gündeme gelirken, şimdi bu şekilde gündeme gelmesi Ankara Hükümeti'ni rahatsız etmiş olacak ki, Hükümet bir açıklama yapma ihtiyacı duymuştur. *Aydın Tarihi* dergisinde 15 Haziran tarihli olaylar kısaca özetlenirken, Hükümet'in Vehip Paşa hakkında çok kısa bir açıklaması da yer almıştır: "*Vehib Paşa, İstiklal Mücadelesi'nin başından beri Türkiye'den çıkmış ve binbir maceraya girmiş bir adamdır. Memleketinden başka her emele hizmet edecek bir yaradılıştadır ve Türk vatandaşlığından birçok seneler evvel ıskat edilmiştir*".²⁶⁸ Cemal Kutay ise Atatürk'ün Vehip Paşa'nın Habeş ordusunda görev almasını büyük bir ilgiyle karşıladığını, hatta o sırada İtalya ile olan gerginliğin de etkisiyle Tevfik Bıyıklıoğlu'na durumu inceleyerek düşünce ve bilgilerini Vehip Paşa ile paylaşmasını söylediğini ileri sürmektedir.²⁶⁹ *Aydın Tarihi*'nde yer alan bu kısa açıklamadan iki hafta sonra da Vehip Paşa'nın "*Habeşistan Orduları Başkomutanlığı*" görevine tayin edildiği bilgisi verilmiştir.²⁷⁰

"Habeşistan'a kumanda etmek için değil, harb etmek ve yenmek için gelmişim...".

Vehip Paşa kendisiyle savaştan sonra yapılan röportaja böyle başlıyordu. Vehip Paşa'ya göre; Haile Selasiye'den önce Habeşler, İtalyanlara karşı başarılı olmuşlar ve yıllarca zafer sarhoşluğu yaşamışlar, hatta İtalyanların bir daha kendilerine saldırmayacağını düşünmeye başlamışlardı. Haile Selasiye ise tahta çıktıktan sonra Atatürk'ü örnek alarak yenilikler yapmaya çalışmıştı. Bir taraftan da askeri alanda

²⁶⁷ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-6, D: 6, F1-11, 8.6.1935, Bu bilgi yine Emniyet Genel Müdürlüğü'nden Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne yazılmıştır.

²⁶⁸ **Aydın Tarihi**, 1935 Haziran, Sayı: 19, s. 10

²⁶⁹ Kutay, **a.g.m.**, s. 1304

²⁷⁰ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-6, D: 65, F1-12, 22.6.1935, Bu bilgi yine Emniyet Genel Müdürlüğü'nden Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne yazılmış ve bilgiye Vehip Paşa'nın Trabzon'da Memleket Hastanesi'nde görev yapan damadı Dr. Talat'a yazdığı mektuptan ulaşıldığı belirtilmiştir. Dr. Talat, Vehip Paşa'nın kızı Firuzan'ın kocasıdır.

ıslahatlara girişmiş, bir Harp Okulu açmış, yaptığı yeniliklerde İsveç ve Belçika'dan gelen subay ve askeri heyetlerden de yararlanmıştı.²⁷¹ Ancak Belçika'dan getirilen heyet iki yıl kaldığı halde çok ciddi bir aşama kaydedilememişti. Vehip Paşa bu durumu, "... Bu sebeple tam iki sene çalıştıkları halde değil bir tabur, bir bölük bile hazırlıyamamışlardı. Asker diye elimize verdikleri iki alay vardı ki; her yerde paniğe önyak olan da işte bunlardı..." şeklinde anlatmakta, Habeşistan'ın bu sırada ne eğitimli askeri, ne cephanesi, ne de parası olmadığını söylemektedir.²⁷²

Vehip Paşa'nın Habeşistan'a gitmesinden sonra da özellikle yabancı gazetelerde haber olmaya başladığını görmekteyiz. Bu konuda 7 ve 8 Ağustos günlerinde Mısır'da yayınlanan El-Ahram Gazetesi'nde bir yazı yayınlanmış ve bu haber hem Dahiliye Vekaleti, hem de Hariciye Vekaleti tarafından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne sunulmuştur. "Türkiye ve Habeş Meselesi" başlığını taşıyan bu yazı ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmış, General Vehip Paşa'nın resmi bir şekilde Necaşi'nin hizmetine teklif edildiği belirtilmiş ve bu teklifin ne anlama geldiği sorgulanmıştır. El-Ahram Gazetesi bir gün önce gelen telgraflardan; Türkiye Cumhuriyeti'nin Habeş ordusunun tanzimi için "*Yanya Kahramanı Vehip Paşa*"yı teklif ettiğini, bu haberin çok önemli bir gelişme olduğu belirtmiştir. İngiltere'nin başını çektiği Avrupa devletleri, hem Habeşistan'ı korumak istemekte, hem de açıktan engel olamamaktadır. El Ahram'a göre; özellikle İngiltere'nin Habeşistan'da pek çok menfaati bulunmasına rağmen İtalya'yı gücendirmemek için bir türlü silah ve cephaneye göndermemektedir. Türkiye ise doğrudan hiçbir menfaati bulunmamasına rağmen büyük komutanlarından birisini Habeşistan'ın emrine vermiştir.²⁷³ El-Ahram'a göre; Türkiye'nin bu siyasetinin taraftarlık siyasetinden ileri geldiği söylenemese de, Türkiye Habeşistan'a elçi göndermekle zaten İtalya'ya karşı olan tepkisini göstermiştir. Bu tepki çok öncelere dayanmakta olup Trablusgarp Savaşı ve Oniki Ada'nın işgali ile başlamış, Adana ve Güney Anadolu sahillerine

²⁷¹ Kandemir, "Vehib Paşa ile Bir Mülakat", **Yeni Sabah**, 25 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı: 533, s. 5, s. Kandemir, "Vehip Paşa", **Yakın Tarihimiz**, C. IV, s. 152-153, Kandemir bu röportajı önce Yeni Sabah gazetesinde, daha sonra da çok az değişiklikle Yakın Tarihimiz dergisinde yayınlamıştır.

²⁷² Kandemir, "Vehib Paşa ile Bir Mülakat", **Yeni Sabah**, 25 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı: 533, s. 5, Kandemir, "Vehip Paşa", **Yakın Tarihimiz**, C. IV, s. 153

²⁷³ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:VII-2-d, D: 93, F:13, 13-1, 1935 (Hariciye Vekaleti'nden), **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-b, D: 65, F:1-18, 1-20, 4.9.1935 (Dahiliye Vekaleti'nden)

karşı İtalya'nın beslediği emellerle devam etmiştir. Zaferden sonra iki devletin ilişkileri iyileşmiş, hatta geniş bir kapsamlı bir dostluk anlaşması yapılması gündeme gelmişse de Mussolini'nin üç yıl önceki beyanları Türk kamuoyunun büyük bir tepkisine neden olmuştur. Hatta Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Mareşal üniformasını giyerek İtalyan elçisini davet etmiş ve Mussolini'nin söylediği nutku göstermiş ve “Mussolini'ye söyleyiniz ki, ben hazırım” demiştir. İtalyan elçi tepkinin nedenini anlayınca, Mussolini'nin beyanlarının Türkiye'ye karşı olmadığını ifade etmiştir. Türkiye bu gelişmeden sonra İtalya'nın dış politikasını yakından takip etmiş, askeri kuvvetlerini takviye ederek ve Balkan devletleriyle Balkan Antantı'nı yaparak tedbir almaya çalışmıştır.²⁷⁴

El-Ahram bundan sonra Vehip Paşa hakkında bilgiler vermektedir. Aslen Arnavut olduğunu söylediği Vehip Paşa'nın, Balkan Harbinde Yanya'yı savunarak “Yanya Kahramanı” olarak şöhret kazandığını, Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Hicaz'da vali olduğunu, savaşta Çanakkale Muharebeleri'nde büyük kahramanlıklar gösterdiğini belirtmektedir. Ancak bu yazıda Vehip Paşa ile ilgili olarak yanlış bilgiler de yer almış, Gazi'nin komutası altında Milli Mücadele'ye katıldığı, zaferden sonra Gazi ile yollarının ayrıldığı ve Rauf Bey'in fırkasına girdiği yazılmıştır.²⁷⁵ El-Ahram'a göre; Gazi ile anlaşmazlıklarından dolayı ülkeyi terk etmek zorunda kalan Vehip Paşa, Mısır'a giderek üç yıl boyunca Halvan şehrinde kalmıştır. Burada yaşadığı sırada İtalyan-Habeş ihtilafı üzerine Habeş İmparatoru ile haberleşmeye başlamış, sonunda da İmparator'un isteğiyle Adis-Adaba'ya hareket etmiştir. El-Ahram bundan sonra daha da ilginç bir bilgi aktarmakta, Vehip Paşa'nın Habeşistan'a gitmesinden sonra Türk Hükümeti'nin kendisini affettiğini, hatta orduya da iade ederek bu kararı kendisine tebliğ ettiğini ve çıkması beklenen savaşta kendisini Habeş Ordusu'nun eğitim ve komutası için görevlendirdiğini yazmaktadır.²⁷⁶ Vehip Paşa, İtalya'nın Habeş seferine hazırlandığını sezdiğinde günün birinde artık yerinde duramaz hale geldiğini ve savaştan önce mutlaka orada

²⁷⁴ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:VII-2-d, D: 93, F: 13-2, 1935 (Hariciye Vekaleti'nden), **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-b, D: 65, F:1-21, 4.9.1935 (Dahiliye Vekaleti'nden)

²⁷⁵ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:VII-2-d, D: 93, F: 13-2, 13-3, 1935 (Hariciye Vekaleti'nden), **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-b, D: 65, F:1-21, 4.9.1935 (Dahiliye Vekaleti'nden)

²⁷⁶ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A: VII-2-d, D: 93, F: 13-3, 1935 (Hariciye Vekaleti'nden), **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-b, D: 65, F:1-21, 1-22, 4.9.1935 (Dahiliye Vekaleti'nden)

bulunmak istediğini, İtalyanların Eritre'ye asker taşıdıklarını öğrenince bir vapura atlayarak önce Cibuti'ye çıktığını, oradan da Adis-Adaba'ya geçtiğini anlatmaktadır.²⁷⁷ Vehip Paşa, Habeşistan'a gider gitmez İmparator'la görüşmüş ve Haile Selasiye'nin savaşı çok uzak ihtimal olarak gördüğünü anlamıştı. Vehip Paşa ise İtalyanların savaşta kararlı olduklarını, hiçbir devletin kendilerine engel olamayacağını söylemiş ve kendi teklifini sıralamıştır: Habeşler ya İtalya'nın tekliflerini kabul etmeli, ya da onlar hazırlıklarını tamamlamadan bütün cephelerde aynı anda taarruza geçmelidirler. Haile Selasiye bunun üzerine Vehip Paşa'dan ayrıntılı bir rapor istemiştir. Vehip Paşa, kısa zamanda bir rapor hazırlayarak İmparator'a sunmuşsa da üç ay süresince bir gelişme olmamıştır. Bu süre içinde İmparator'un "*misafir-i has*"ı olarak bir villada kalan Vehip Paşa, günlerini bomboş bir şekilde geçirmiştir.²⁷⁸

Vehip Paşa ile ilgili olarak Habeşistan Savaşı öncesinde Dahiliye Vekaleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü tarafından 15.8.1935 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne bir rapor daha gönderilmiştir. Bu raporda, "*Şimdi Habeşistan'da Adisadaba şehrinde Habeş İmparatorunun misafiri hassı olarak bulunduğu anlaşılan firari Vehib Paşanın Trabzon'da bulunan karısı Nezihe'ye ve damadı Dr. Talat'a gönderdiği mektub ile Vehibin hastalığına dair bir Alman doktorun verdiği raporun örnekleri*" sunulmuştur. Vehip Paşa'nın eşi Nezihe Hanım'a Adis Adaba'dan yazdığı mektup, 2 Temmuz 1935 tarihlidir. Vehip Paşa bu mektubunda henüz vazife almadığını, bu konuda sabırlı olmak gerektiğini, hatta canı sıkıldığı takdirde geri dönebileceğini söylemektedir. Kendisinin burada görev almak üzere geldiğini duyanların kıyametleri kopardığını, ancak İmparator Haile Selasiye'nin bunlara hiç kulak asmadığını belirtmektedir.²⁷⁹ Vehip Paşa, Kandemir'in yaptığı röportajda da İmparator'un baskılar nedeniyle hemen görev vermediğini, bir kenarda bekletmeyi tercih ettiğini söylemekteydi. Hatta İtalyanlar, daha da ileri giderek Vehip Paşa'ya

²⁷⁷ Kandemir, "Vehip Paşa", **Yakın Tarihimiz**, C. IV, s. 153

²⁷⁸ Kandemir, "Vehib Paşa ile Bir Mülakat", **Yeni Sabah**, 25 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı:533, s. 5, 26 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı:534, s. 5 Kandemir, "Vehip Paşa", **Yakın Tarihimiz**, C. IV, s. 153, Vehip Paşa'nın İmparator tarafından kabul edildikten sonra savaşın başlamasına kadar üç ayın geçtiğini söylediği dikkate alınacak olursa, Habeşistan'a Temmuz ayı içinde içinde geldiği anlaşılmaktadır.

²⁷⁹ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-b, D: 65, F: 1-13, 1-14, 15.8.1935

geri dönmesi karşılığında “birçok cazip vaatlerde” bulunmuşlardı.²⁸⁰ Bu mektuplarda Vehip Paşa’nın ailesine karşı özlem ve hasreti çok açık bir şekilde görülmektedir. Aynı mektupta sadece eşine değil, ayrıca kızı Firuzan’a da hitap etme ihtiyacı hissetmiş, kendisinden sürekli mektup beklediğini belirterek haber alamamanın “benim gibi seni seven bir peder için azabı elim” olduğunu ifade etmiştir. Vehip Paşa aynı tarihte damadı Dr. Talat’a da bir mektup yazmış, Habeşistan’da henüz görev almadığını, ancak İmparator’un “misafiri hassı” olarak bulunduğunu, iklim değişikliğinden dolayı hastalandığını, tansiyonunun yükseldiğini, söylemek istediği kelimeleri bile söyleyemeyecek bir duruma düştüğünü, bir Alman doktorun kendisini muayene ederek tedaviye başladığını belirtmektedir. Vehip Paşa hastalanmasını iklim değişikliğine bağlamakta, eğer rahatsızlığı bu şekilde devam edecek olursa geri döneceğini söylemekte, ancak hastalığının eşi ve çocuklarına bildirilmesini istememekteydi.²⁸¹

Cumhuriyet gazetesi, 30 Eylül 1935 tarihli sayısında Habeşistan’ın genel seferberlik ilan ettiğini, savaşın bu hafta içinde başlamasının beklendiğini, “Avrupa’da tam bir harp havası” estiğini yazmaktaydı.²⁸² Ertesi gün ise Habeş İmparatoru’nun seferberlik uygulamasını sonraya bıraktığı, ancak buna rağmen İtalya’nın bütün kuvvetlerini seferber ettiği belirtilmiştir. Bu dönemde özellikle İngiltere ve Fransa’nın İtalya’ya karşı nasıl bir tepki göstereceği gündeme gelmişti. Gazetede Habeş ordusuyla ilgili sayılar da verilmiş, 250.000 kişinin silah altına alındığı, seferberlikle beraber bu sayının yarım milyona, hatta bir milyona kadar çıkacağı belirtilmiştir. Askerler uzun bir eğitim ve sağlık kontrolüne tabi olmadan askere alınacaklarından seferberliğin de çok kısa zamanda gerçekleşeceği bildirilmiştir. İtalyan Hükümeti de Eritre ve Somali’de tedbirler almaktadır. Bu sırada İtalya, 30.000 askeri ve 70 zırhlı otomobili daha Eritre sınırına

²⁸⁰ Kandemir, “Vehib Paşa ile Bir Mülakat”, 26 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı: 534, s. 5, Kandemir, “Vehib Paşa”, **Yakın Tarihimiz**, C. IV, s. 153

²⁸¹ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-b, D: 65, F:1-14, 1-15, 15.8.1935, Vehip Paşa damadı Dr. Talat Bey’e hastalık nedenini iklim değişikliği olarak açıklamasına karşılık Kandemir’le yaptığı röportajda farklı bir neden ileri sürmüştür. Buna göre hastalık nedeni zehirlenmedir. Kendisini muayene eden Alman doktor bu teşhisi koymuş ve olayın suçlusu da ortaya çıkmamıştır. Kandemir, “Vehib Paşa ile Bir Mülakat”, **Yeni Sabah**, 27 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı:535, s. 5, Kandemir, “Vehib Paşa ile Bir Mülakat”, 26 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı:534, s. 5, Kandemir, “Vehib Paşa”, **Yakın Tarihimiz**, C. IV, s. 153

²⁸² **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1935, Sayı: 4087, s. 1

göndermiştir.²⁸³ Savaşın çıkması kesinleşince İmparator Haile Selasiye Vehip Paşa'yı davet etmiş ve "Cenup" cephesinin sorumluluğunu vermiş, bu cephede Dedjasmach Nassibu(Nasibu Decezmaç) adlı bir komutanla beraber olacağını söylemiştir. Bu görevlendirme savaşın başlamasından iki gün önce olmuştu.²⁸⁴ Vehip Paşa, Reuter Ajansı'na verdiği demeçte; Fransa'da Sen Sir Mektebi'nde bir süre misafir öğretmen olarak bulunduğunu ve bu sırada "çok asil ve kibar" bir Habeş kraliyet mensubu olan Nassibu'nun da talebeleri arasında olduğunu, Habeşistan'a gitmesinde de Nassibu'nun kendisinden yardım istemesinin etkili olduğunu söylemiş ve şunu ilave etmiştir: *"Biz Türkler, hürriyet ve istiklalleri için mücadele eden bütün milletlere karşı en samimi hislerle doluyuzdur. Şartlar elverişsiz olmakla beraber bu teklifi kabul etmekle ben, Türk kumandanı olarak ecdadımın an'anelerine bağlı kaldım."*²⁸⁵

Vehip Paşa artık Habeşistan'da bulunuyor ve Habeş ordusunu İtalyanlara karşı savaşa hazırlıyordu. Türkiye ise bir taraftan Habeş-İtalyan gerilimini yakından izlemekte, diğer taraftan da Vehip Paşa'nın durumu hakkında bilgi almaya çalışmaktaydı. Vehip Paşa Habeşistan'a gittikten sonra o sırada Ürdün'de bulunan Çerkez Ethem'e mektup yazarak kendisini Habeşistan'a davet etmiştir. Vehip Paşa Ethem'e yazdığı mektupta; Habeşistan'ın dağlık olduğunu, birçok yerde yol olmadığını belirterek bu arazinin gerilla muharebesine elverişli olduğunu , bu iş için de biçilmiş kaftan olarak kendisini tercih ettiğini belirtmiş, böyle bir işe girişirse büyük bir mevki ve para elde edeceğini yazmıştır. Ethem, savaşa gitmek istemişse de hastalığının nüksetmesi üzerine bundan vazgeçmek zorunda kalmıştır.²⁸⁶

2 Ekim 1935 tarihine gelindiğinde Habeşistan Savaşı'nın üç gün sonra başlanmasının beklendiği şekilde haberler çıkmıştır. Adis-Adaba'da bulunan yabancılar çocuklarını Cibuti'ye göndermeye hazırlanmakta, ülkedeki İtalyanlar da burayı terketmekteydi. Gazeteler, İngilizlerin tepkilerini yine ilk sayfadan haber yapmakta ve İngilizlerin Akdeniz'e 1.000 tayyare yolladığı haberi

²⁸³ **Cumhuriyet**, 1 Birinciteşrin 1935, Sayı:4088, s. 1

²⁸⁴ Kandemir, "Vehib Paşa ile Bir Mülakat", **Yeni Sabah**, 27 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı:535, s. 5, Kandemir, "Vehip Paşa", **Yakın Tarihimiz**, C. IV, s. 153, Kandemir komutanın ismini "Nasibu Decezmaç" şeklinde yazmaktadır.

²⁸⁵ Kutay, **a.g.m.** , s. 1303-1304

²⁸⁶ Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Dosyası**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1973, C. II, s. 309-311

yayınlanmaktaydı.²⁸⁷ 20.000 kişilik İtalyan ordusu Musaali dağında sınırı geçerek, 2 Ekim 1935 günü Habeş topraklarına girmiş ve böylece İtalyan-Habeş Savaşı başlamıştır. İtalyan lider Mussolini ise halkı galeyena getirmeye çalışmış, radyodan yaptığı konuşmada “*Ey ihtilal çocukları, hazır olunuz, hareket saati geldi*” şeklinde konuşmuş, Roma’da da Milletler Cemiyeti’ni protesto eden 100.000 kişinin katıldığı bir miting düzenlenmiştir.²⁸⁸ İtalyan saldırıları bundan sonraki günlerde de devam etmiş, iki ordu arasında şiddetli muharebeler yaşanmaya başlamıştır. İtalyanların ilk saldırıları, Eritre sınırına yakın olan Adua ve Adigrat’a yönelik gerçekleşmiştir. İtalyanlar bu iki şehri uçaklarla bombalamışlar ve birçok sivil öldüğü gibi, kadın ve çocukların güvenlik amacıyla sığındıkları bir hastanede bombardımanda isabet almıştır. Habeşler, Aduva’da İtalyanların ilk iki saldırısını püskürterek 1.700 kayıp verdimişlerdir. Bu sırada Ogeden eyaletinde de muharebeler başlamıştır.²⁸⁹ Ancak, muharebeler ilk günlerdeki şiddetini bir süre sonra kaybetmiştir. Özellikle şiddetli yağmurların başlaması ve İtalyanların kollar arasında irtibat kurmak için yavaşlamaları bunda etkili olmuştur.²⁹⁰

Paris’te yayınlanan “Le Soir” gazetesi 5 Ekim 1935 tarihinde Vehip Paşa ile yaptığı bir röportaja yer vermiştir. Bu röportaj 14 Ekim’de Başbakanlık’a sunulmuştur. Röportajın başlığı “*Emirler Şehrinde Çanakkale Galibi İle Bir Saat*” adını taşımaktadır. Buna göre Vehip Paşa Habeşistan’da “Cenub Cephesi Başkomutanlığı” görevini üstlenmiştir. Muhabir H. R. Thomson, Vehip Paşa ile Türk Maslahatgüzar aracılığı ile tanışmış ve güvenini kazanarak bu röportajı yapabilmıştır. Muhabirin Vehip Paşa hakkında edindiği izlenim; “... hiçbir şey önünde yılmayan müthiş bir irade ve enerji, aynı zamanda da isabetli bir temkin...” şeklinde olmuştur.²⁹¹ Thomson’a göre;

²⁸⁷ **Cumhuriyet**, 2 Birinciteşrin 1935, Sayı: 4089, s. 1

²⁸⁸ **Cumhuriyet**, 3 Birinciteşrin 1935, Sayı: 4090, s. 1

²⁸⁹ **Cumhuriyet**, 4 Birinciteşrin 1935, Sayı: 4091, s. 1, Adua, 39 yıl önce İtalya’nın en kötü yenilgiyi aldığı yerdin ve kuzey Etiyopya’daki kervan yollarının kesiştiği bir noktada bulunuyordu. Mussolini, 160.000.000 dolar para harcayarak 280.000 askerini 2.500 mil öteye, Adua’ya göndermişti. Üç tepenin üzerine yayılmış olan Adua, alçak duvarlı, bazıları samandan, bazıları oluklu demirden çatıya sahip kulübelerden oluşuyordu ve bu kulübelerde yaklaşık 3.000 kişi yaşıyordu.

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,755119,00.html#ixzz0qYOGF964>,

13.7.2010(Çevrimiçi)

²⁹⁰ **Cumhuriyet**, 5 Birinciteşrin 1935, Sayı: 4092, s. 1

²⁹¹ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 92A180, Yer No: 106.693.29. , 14.10.1935, Thomson, Vehip Paşa’nın kısa bir hayat hikayesini de vermiştir. Ancak bu bilgiler yanlışlıklarla doludur.

“Yenilmez bir irade ve amansız bir karar verme hassalarına sahip bulunan Vehib Paşa, daimi bir istikrarsızlık içinde yüzen bu memlekette harikalar yaratmak kabiliyetindedir. Kendisinin İslam alemindeki müthiş askeri prestiji ve “Resulullah’ın tilmizi” olması, münhasıran İslamlardan müteşekkil olan İtalyan koloni orduları üzerinde derin bir tesir yapmaktadır”. Bu durum etkisini göstermiş ve Somali’deki İtalyan birlikleri içinde yer alan yerlilerden birçok asker kaçmıştır.²⁹² Muhabir Vehip Paşa’yı tamamen “*nikbin (iyimser, her şeyi iyi tarafından gören)*” şeklinde değerlendirmektedir. Vehip Paşa da muhabire, kumandasında bulunan Ogeden cephesinde gereken bütün savunma tedbirlerinin alındığını, bölgenin mükemmel bir savunma hattına dönüştürüldüğünü, hatta bir “*Afrika Verdun’u*” olduğunu söylemekte ve “... *Şayet İtalyanlar benim sahamda bir taarruz hareketi yapacak olurlarsa, ikinci bir “Caporetto” ile karşılanacakları muhakkaktır...*” demektedir.²⁹³ Kazım Karabekir, Vehip Paşa’nın bu bölgeyi bir Verdun yapma sözünün gerçekleşebileceğini, çünkü buranın çok önemli bir nokta olduğunu belirtmekte, eğer bu bölge alınamazsa İtalyanların Habeşlerin silah nakliyatına mani olamayacaklarını belirtmektedir.²⁹⁴ Vehip Paşa; İtalyanların iddia ettikleri gibi küçük sınır ihlalleri yaşandığı bilgisinin doğru olmadığını, aksine Habeş topraklarının 200 kilometre kadar içlerine girdiklerini, bu durumun Milletler Cemiyeti ve Avrupa tarafından bilinmesi için Türk maslahatgüzarı aracılığıyla Türk Hükümeti’ne bildirdiğini söylemektedir. Ayrıca Vehip Paşa İtalyan sömürgelerindeki yerli Müslümanlar için, “*Herhalde ben İtalyan generali yerinde olsam, ciddi işler hususunda bu İslamlara pek fazla güvenmem...*” ifadesini kullanmıştır.²⁹⁵ İşte burada Vehip Paşa’nın Habeşistan Savaşı’na nasıl gittiği sorusunun cevabı karşımıza

---

Vehip Paşa’nın Yanya’yı İkinci Balkan Savaşı’nda 3.000 kişi ile 120.000 Yunanlıya karşı savunduğunu, Kafkas Cephesi’nde Rusların dört kalesini aldığını yazmaktadır. Thomson; Vehip Paşa’nın Kafkasya’da Almanlarla olan mücadelesine de yer verdikten sonra Atatürk’ün de o dönemde Vehip Paşa’nın emrinde olduğunu belirtmekte, Vehip Paşa’nın kendisini görevden aldıktan sonra aralarının açıldığı iddiasını ortaya atmaktadır. Hatta Vehip Paşa’nın Türkiye’den bu nedenle sürüldüğünü iddia etmektedir. Doğru olmayan bu bilgilerin Vehip Paşa’nın anlatımından mı, yoksa Thomson’un yorumundan mı kaynaklandığını bilemiyoruz.

²⁹² **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 92A180, Yer No: 106.693.29. , 14.10.1935

²⁹³ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 92A180, Yer No: 106.693.29. , 14.10.1935, “Caporetto” Muharebesi, 1917 yılında Alman-Avusturya orduları karşısında İtalyanların büyük bir yenilgiye uğradığı savaştır.

²⁹⁴ Kazım Karabekir, **İngiltere İtalya ve Habeş Harbi**, İstanbul, Tecelli Basımevi, 1935, s. 50

²⁹⁵ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 92A180, Yer No: 106.693.29. , 14.10.1935, Thomson Vehip Paşa’nın bu cümleleri söylerken, “*birçok şeyler ima eden zeki ve ince bir tebessümle...*” gülümsediğini belirtmektedir.

çıkılmaktadır. O dönemde Türkiye kamuoyunun yaklaşımı Vehip Paşa'nın Habeşistan'a İngilizler tarafından gönderildiği şeklindedir. İngilizlerin özellikle Somali ve Cibuti'deki yerli Müslüman halkı İtalyanlara karşı harekete geçirmek istemeleri bunda etkili olmuştur. İngilizler, meşhur bir Türk komutanı bölgeye götürmekle, Müslüman halk arasında propaganda yapmak ve yerli halkı İtalyanlarla karşı karşıya getirmek istemişlerdir.

Time, 14 Ekim 1935 tarihli sayısında, Adigrat'ın hemen hemen hiç direnme olmadan düştüğünü, şehre giren İtalyanların yaşlılar, kadınlar ve çocuklar dışında tamamen terk edilmiş bir şehir bulduklarını, geriye kalanların hepsinin beslenme yetersizliğinden muzdarip olduklarını, ülkedeki yiyeceklerin dağlarda saklanan savaşçılar için silip süpürüldüğünü yazıyordu.²⁹⁶ Time aynı sayısında "*Su savaşı kazanacak*" alt başlığıyla Vehip Paşa ile bir röportaj yayınlamıştır. Vehip Paşa'nın komutası altında 150.000 Etiyopyalı bulunduğunu belirten gazete Vehip Paşa için "*Eski Kartal Gagası (Old Eagle Beak)*" ünvanını uygun görmüştür. Gazeteye göre, Vehip Paşa burada Etiyopya'nın tek demiryolunu savunmak zorundaydı. Vehip Paşa, muhabir Stallings'e eski savaş kahramanlıklarını anlatarak övünmüş, daha sonra da şunları söylemiştir: İtalyanların güneyden Harar'dan ve doğudan gelen ve geçen hafta Aduva'yı ele geçiren kuzeyden gelen taarruzu destekleyen taarruzları olmasa Etiyopya asla ele geçirilemez... : "*İngilizler Habeşistan'ı işgal edebilir, Fransızlar da, ama İtalyanlar asla. Suyun bile İngilizleri takip edeceği şeklinde bir söz vardır. İngilizler yavaş hareket eder ve asla iletişimi kaybetmezler. Birlikleri için su ve kumanyayı yanlarında getirirler. Gelibolu'da ilk önce su yüzünden büyük sıkıntılar çektiler. Geri çekildiklerinde kendi gözlerimle gördüm ki, siperlere kadar su boruları döşemişler ve musluk takmışlar. Evet, 250.000 adamla İngilizler, Habeşistan'ı yavaş yavaş ama kesin bir şekilde işgal edebilir. 500.000 adamla İtalya kolaylıkla Addis Ababa'ya, Harar'a ve hatta Jimma'ya girebilir. Ama orada açlıktan mahvolurlar. Şimdi bile İtalya'dan Eritre'nin adamları için su getiriyorlar ve bunu bir yıllık hazırlıktan sonra yapıyorlar. Sizi temin ederim ki İngilizler olsaydı ilk astsubay büyük bir susuzluk bildirdiğinde Eritre'de yoğunlaştırıcıları hazır ederlerdi. Evet, savaş gemilerinden gelen adamlar, yoğunlaştırıcılarıyla orada olurdu. Yeni rozetleri ve yeni üniformalarıyla yeni bir kadro oluşturulurdu: "Kraliyet Yoğuşturucu*

²⁹⁶ <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,755119,00.html#ixzz0qYOGF964>, 13.7.2010(Çevrimiçi)

Birlikleri.” Ve bu birlikler Londra’da olduğundan daha fazla ve daha iyi su olduğu için böbürlenirdi. Niçin bana Etiyopya savunmasının detayları gibi şeyler soruyorsunuz? Su benim adıma İtalyanları yenilgiye uğratacaktır. Benim herhangi bir şey yapmama gerek yok.”²⁹⁷

14 Kasım 1935’te, Vehip Paşa’nın savaştığı “Cenub Cephesi” ile ilgili olarak Cenub Ordusu’nun zafer kazandığı haberi yer almıştır. Bu habere göre Habeşler, İtalyanları Ogeden’de büyük bir mağlubiyete uğratmışlar, altı tank ele geçirmişlerdir. Yine İtalyanlardan 12 kişi bu muharebelerde ölmüş, İtalyan ordusunda yer alan 1.000 kadar Somalili asker de esir edilmiştir. Yine habere göre Habeşlere çok miktarda silah ve cephane geldiğinden bu yönden bir eksikleri de yoktu.²⁹⁸ Aynı gazete ertesi gün bir gün önce verdiği haberin tersine “İtalyanlar “Cenubta yeni ve büyük bir zafer kazandık” diyorlar” başlığıyla farklı bir habere yer vermiştir. Ancak, Habeşler bunun doğru olmadığını, Ras Desta komutasındaki Habeş kuvvetlerinin İtalyan kuvvetlerini çevirmek üzere Somali’ye doğru yürüdüklerini ileri sürmüşlerdir. İtalyan-Habeş Savaşı’nın devam ettiği günlerde Mısır’da da iç karışıklıklar başlamış, İngiltere aleyhinde gösteriler yapılmış ve bu olayların İtalya tarafından çıkartıldığı iddia edilmiştir.²⁹⁹

İtalyan-Habeş Savaşı Türkiye’de ilgiyle takip edilmiş, gazeteler genellikle ilk sayfalarında bu savaşa yer vermişlerdir. Gazetelerde yer alan haberlerde genellikle Habeşistan lehine yayınlar dikkat çekmekte, bazen de abartılı bilgiler verilmektedir. Ekim ayından itibaren devam eden taarruzlarda kesin bir sonuca ulaşılamaması İtalyan komutanın değiştirilmesine neden olmuştur. General de Bono Hükümet tarafından “Mareşal” yapılarak geri çağırılmış, Mareşal Bodoglio Doğu Afrika Yüksek Komiserliği’ne, General Graziani de Eritre Valiliği’ne tayin edilmiştir. Bu sırada şimal cephesindeki İtalyan taarruzları durmuş, cenubda ise şiddetli yağmurların tekrar başlaması 12 İtalyan tankının çamura saplanmasına yol açmıştır. İtalyan

²⁹⁷ <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,755121,00.html#ixzz0qYPB5f80>, 13.7.2010(Çevrimiçi),

²⁹⁸ **Cumhuriyet**, 14 İkinciteşrin 1935, Sayı: 4132, s. 1

²⁹⁹ **Cumhuriyet**, 15 İkinciteşrin 1935, Sayı: 4133, s. 1

ordusunda yer alan Eritre yerlileri de Habeş tarafına geçmeyi tercih etmişlerdir.³⁰⁰ Bundan sonra da Eritre yerlileri Habeşlerin tarafına geçmeye devam etmişlerdir.³⁰¹

Habeşistan Savaşı'nda önemli problemlerden birisi de savaştaki gelişmelerin tam olarak yansıtılmasında çıkmaktaydı. İtalyan tarafındaki ana haber kaynağı Eritre'nin Asmara kentindeki askeri karargahı. Ancak hiçbir gazete muhabiri, İtalyan ordularının güney ve doğudan Etiyopya içlerine ilerlediği sıtma dolu ormanlara girmeye cesaret edemiyordu. Bu tür engeller, gelişmelerin dünya kamuoyuna aktarılmasında problemlere neden oluyordu. Haber toplama işinden daha karmaşık olan ise iletişim sorunuydu. Habeş hükümetinin Adis-Adaba'daki telsiz istasyonu hafta içi günde 12 saat, Pazar günleri ise 5 saat açıktı. Londra'ya basın mesajlarını geçmek, önceleri bir ile dört saat kadar zaman alırken, daha sonraları 48 saat kadar uzun sürmeye başladı. Muhabirlerin günde en fazla 200 kelime geçmelerine izin veriliyordu, ücret ise kelimesi 26 sentten 68 sente kadar çıktı. Telsiz istasyonunun İtalyan bombardıman uçakları tarafından yok edilmesi durumunda muhabirler ülkenin tek demiryolu boyundaki Fransız Somali'sinin içlerine uzanan telgraf hattını kullanabilirdi. Hem telsiz, hem de telgraf hattının yok edilmesi halinde haberler koşucular ile Sudan'daki Gallabat'a ya da Adis-Adaba'nın 500 mil uzağındaki Hartum'da bulunan İngiliz telgraf istasyonuna uçak kiralama yoluyla gönderilebilirdi.³⁰²

Aralık ayına gelindiğinde ise ilginç bir bilgi dikkat çekmektedir. Dahiliye Vekaleti'nden Başbakanlık'a gönderilen yazıda Antakya'da çıkan "Yenigün" gazetesinin 29 Sontesrin(Kasım) 1935 tarihli bir haberine yer verilmiştir. Yenigün gazetesi, Beyrut'ta yayınlanan "Elbelağ" gazetesine dayandırdığı haberinde; Kazım Karabekir ile birlikte dört kişilik bir Türk subay grubunun Adis-Adaba'ya gelmesinin beklendiğini, amaçlarının Habeşistan'da savunma tedbirleri almak ve Vehip Paşa'ya yardım etmek olduğunu yazmıştır. Habere göre Kazım Karabekir'le birlikte gelecek erkanı harp subaylarının ikisi güney, ikisi de kuzey cephesine gideceklerdir.³⁰³

³⁰⁰ **Cumhuriyet**, 17 İkinciteşrin 1935, Sayı: 4135, s. 1

³⁰¹ **Cumhuriyet**, 24kinciteşrin 1935, Sayı: 4142, s. 1

³⁰² <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,755141,00.html#ixzz0qYPh4P7k>, 13.7.2010(Çevrimiçi)

³⁰³ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 89B146, Yer No: 101.656.27, 2.12.1935, Arar, Vehip Paşa'nın Habeş ordularında komutanlık görevini üstlendiği ve İtalyan-Habeş geriliminin her gün

Kazım Karabekir, İtalya ile Habeşistan arasında yaşanan bu gelişmeler üzerine “İngiltere İtalya ve Habeş Harbi” adında bir eser kaleme almıştır. Karabekir önsözde bu eseri 24 Birinciteşrin(Ekim) 1935 tarihinde yazdığını belirtmektedir.³⁰⁴

Bu gelişmeler sırasında İngiltere'nin tavrı nasıldı? Bunu Habeşistan'daki Türk Maslahatgüzar'ın raporundan öğrenmek mümkündür. Maslahatgüzara göre; İngiltere elçisi Habeş İmparatoru ile görüşmesinde İngilizlerin ancak İtalyanların Habeşistan içinde saldırılara başladıktan sonra yardım edeceğini söylemiştir. Bu sırada İngilizler, Sudan ve Aden'de askeri hazırlıklar yapmaktadır. Hatta Aden'den gelen yolcuların ifadesine göre kırk uçak ve birkaç kruvazör bölgede toplanmıştır. İddialara göre, İngilizler Habeşlere gizlice silah ve cephane göndermektedir. Bir hafta önce de Habeş sınırına içlerinde ne olduğu belli olmasa da 300 kamyon yardım gelmiştir. Maslahatgüzar, İngiltere'nin eğer Fransa'nın askeri yardımını sağlayamazsa İtalya'ya karşı savaş açmayacağı düşüncesindedir. Böyle bir durumda ise Habeşlere silah ve mühimmat yardımı yapacak, eğer İtalyanlar Habeşistan'ın iç kısımlarında ilerlemeye başarlarsa İmparator'un izniyle o zaman İngiliz kuvvetleri harekete geçecektir.³⁰⁵ 1935 yılı Kasım ayında Milletler Cemiyeti İtalya'ya yaptırım uygulanması kararı almış; İtalya'ya silah, mühimmat ve savaş malzemesi sayılan maddelerin satılmasını, kredi açılmasını, altın ve gümüş nakit ve külçelerinden başka her türlü ithalatı yasaklamıştır. Türkiye de 15 Kasım 1935 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla bu yaptırımları uygulamayı kararlaştırmıştır.³⁰⁶

Savaşın başlamasından altı hafta sonra Türkiye'ye bir değerlendirme ulaşıp ve bu rapor Başbakanlık'a da sunulmuştur. 14 Kasım 1935 tarihinde Adis-Adaba'dan gönderildiği anlaşılan rapora göre, ilk bakışta savaşın Habeşler aleyhine cereyan ettiği düşüncesi öne çıkmaktadır. Kuzeyde General De Bono komutasındaki İtalyan birlikleri Tigre şehrini geçilmesi çok zor olan dağlık araziye, iklim ve arazi engellerine rağmen çok az bir kayıp vererek işgal etmişlerdir. Habeşler ilk İtalyan

---

gazetelerde geniş yer bulduğu bu yıllarda İstanbul pastanelerinde “Adis-Adaba” adıyla bir pastanın meşhur olduğunu yazmaktadır. Arar, **a.g.m.(1)**, s. 23, Bu pasta İstanbul pastanelerinde günümüzde de satılmaktadır.

³⁰⁴ Kazım Karabekir, **İngiltere İtalya ve Habeş Harbi**, İstanbul, Tecelli Basımevi, 1935

³⁰⁵ **BCA**, Fon Kodu: 030.10. , Dosya No: 43598, Yer No: 266.798.7 , 10.10.1935

³⁰⁶ **BCA**, Fon Kodu: 030.18.1.2, Sayı: 35032, Yer No: 59.85.19, 15.11.1935, Bkz: Yunus Nadi, “Zecri Tedbirler Kamutaydan Geçerken”, **Cumhuriyet**, 15 İkinciteşrin 1935, Sayı: 4133, s. 1

taarruzundan sonra, Adigrat-Adowa-Axnum hattının güneyine çekilmişler, bu bölgeyi savunmaya çalışmışlardır. Habeşlerin yaşlı Savunma Bakanı Ras Nouloughe de 100.000 kişilik bir ordu ile Adis-Adaba'dan kuzeye gelmiştir. Ras Nouloughe muhtemelen bütün kuzey bölgesinin komutanlığını üstlenecektir. Kuzeyde savaşıyor birliklerin moralinin yerinde olduğu, ancak yiyecek maddelerinin azalmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgede yaklaşık 250.000 kişinin silah altında olduğu dikkate alınacak olursa açlığın nedeni de ortaya çıkmaktadır. İtalyanlar, kuzeyden ilerlemeye devam ederlerse menfaatleri tehlikeye girecek olan İngiltere mutlaka duruma müdahale edecektir. İtalyanlar, kuzeyde çok fazla toprak elde ettiklerinden yerleşmeleri uzun zaman alacaktır. Raporda Vehip Paşa'nın da görev yaptığı güney cephesi hakkında da bilgiler verilmektedir. Güneyde devam eden şiddetli yağmurlar İtalyan taarruzunu erteletmiştir. Vehip Paşa'nın bulunduğu Ogeden'de de yağmur mevsimi her zamankinden uzun sürmüştür. İtalyan komutan Graziani'nin birlikleri ancak son günlerde ilerlemeye başlamışlardır. Bu bölgede İtalyanlar uçaklar, tanklar ve sonra da zırhlı otomobiller kullanarak ilerlemektedir. İtalyan uçakları pek çok yerleşim yerini ve stratejik noktaları bombalamıştır. Rapora göre nispeten ulaşımı iyi olan bu bölgeden sonra İtalyanları ulaşımı zor olan dağlık yerler beklemektedir. Bu rapordan Vehip Paşa'nın bu sırada Habeşistan Ordusu'ndaki görevini de öğreniyoruz. Güney bölgesinin ve Ögeden'deki Habeş kuvvetlerinin "umum kumandanı" Dedjasmach Nassibu olup, Vehip Paşa bu komutana bağlı olarak görev yapmaktadır. Nassibu, Vehip Paşa'ya siper savunma teşkilatının sorumluluğunu vermiştir.³⁰⁷ Rapora göre Habeşlerin en büyük problemi; silahsızlık ve özellikle de tüfek eksikliğidir. Habeş askerlerinin 20-30 şarjörden fazla mermisi yoktur. Cephanesizliklerinin giderilmesi çok uzun zaman alacağından o zamana kadar İtalyanlar

³⁰⁷ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 43962, Yer No: 266.798.11, 13.12.1935, The Times, Vehip Paşa'nın vefat haberinde Habeş Savaşı'ndaki görevini İmparator Haile Selasiye'nin "askeri danışmanı" olarak yazmıştır. **The Times**, 15 Haziran 1940, Sayı: 48643, s. 9, sütun E, Aynı bilgi Aslan, Toker tarafından da verilmektedir. Aslan, Toker, **a.g.e.**, C. II, s. 492, Erenbilge Vehip Paşa'nın Nassibu ile birlikte görev yaptığını belirtmekte, ancak görevi hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir. M. Niyazi Erenbilge, **Habeş Eli ve İtalya-Habeş Harbi**, İstanbul, Aydınlık Basımevi, 1936, s. 70, İsmail Arar, Jeaschke'ye dayanarak Vehip Paşa'nın görevinin Nassibu'nun askeri danışmanlığı olduğunu söylemektedir. Arar, **a.g.m.(2)** , s. 47(Jeaschke, **Die Turkei İn Dem Jahren 1935-1941**, Leipzig, s. 24)

kolayca ilerleyebileceklerdir. Bir de eyaletlerdeki kabile reisleri İtalyanlar tarafından cazip tekliflerle kandırılacak olursa İtalyanları durdurmak çok zor olacaktır.³⁰⁸

Time, Vehip Paşa'nın karşısındaki İtalyan kuvvetlerinin komutanı General Graziani hakkında şu bilgileri veriyordu: İtalya'nın bu koluna en yetenekli sömürge generalinin verilmesi sıradan bir tercih değildi. Libya'daki birçok çatışmada tecrübe kazanmış olan General Rodolfo Graziani, İtalyan ve sömürge birliklerinden oluşan karma birliklerin başında Somali'den saldırıya geçmişti. Geçmesi gereken arazi, diğer iki orduya göre biraz daha kolaydı, ama Mogadişu'daki üsse uzaklığı neredeyse iki kat daha uzundu ve su, yiyecek ve erzak sıkıntıları neredeyse iki kat daha fazlaydı. Habeşler, İtalyanlara yapacakları bir saldırı konusunda en iyi imkanlara General Graziani'ye karşı sahiptiler. *“Geçen hafta General Graziani'ye karşı koyan Etiyopyalı komutanlar arasında ülkedeki en renkli simalardan biri olan ve eski bir Türk generali olan Vehip Paşa vardı.”*³⁰⁹

İtalyan-Habeş Savaşı'nın uzayıp gitmesi barış görüşmelerinin gündeme gelmesine neden olmuş, İtalya'ya alınan yaptırım kararlarından sonra asıl gündem maddesi haline gelmiştir. Milletler Cemiyeti önderliğinde başlatılan bu girişimlere İtalyanlar prensipte olumlu yaklaşmışlar, Habeşler ise en ufak bir toprak parçasını bile kaybetmeye razı olmadıklarını bildirmişlerdi. Bu sırada hem şimal, hem de cenub cephesinde çarpışmalar devam etmekte, Habeşler her iki cephede de yeni başarılar kazandıklarını açıklamaktaydılar.³¹⁰ 1936 yılı Ocak ayına gelindiğinde İngiltere ve Fransa, Habeşistan'da barışı sağlamak için baskılarını artırmaya başladı.³¹¹ Aynı dönemde Türkiye, Genelkurmay Başkanlığı'nın isteği üzerine Habeşistan-İtalya Savaşı'na iki muhabir göndermeyi kararlaştırdı. Muhabir Habeş tarafına gitmeyecek, İtalyan karargahına ve Eritre'ye gönderilecekti. Bu durum Türk Genelkurmayı'nın, özellikle İtalyan ordusu hakkında bilgi almayı amaçladığını gösteriyordu.³¹²

³⁰⁸ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 43962, Yer No: 266.798.11, 13.12.1935

³⁰⁹ <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,755119-3,00.html#ixzz0qYOKe1qY>, 13.7.2010(Çevrimiçi)

³¹⁰ **Cumhuriyet**, 11 Birincikanun 1935, Sayı: 4159, s. 1, **Cumhuriyet**, 12 Birincikanun 1935, Sayı: 4160, s. 1

³¹¹ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 424439, Yer No: 238.607.4, 13.1.1936

³¹² **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 7624, Yer No: 68.451.8, 6.1.1936, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Başbakanlık'a sunduğu raporun sonunda muhabirler için gereken yaklaşık 14.000

Mart ayında Habeşistan'dan alınan "*hususî bir mektup*" Türkçeye çevrilerek Başbakanlık'a sunulmuştur. 28 Şubat 1936'da Adis-Adaba'dan yazılan bu mektup Habeşistan Savaşı'nın o sıradaki durumunu açıklamaktaydı. Buna göre; şiddetli yağmurlar mevsimine bir veya bir buçuk aylık bir zaman kalmıştır. Bunun anlamı İtalyanların işgal faaliyetlerini bu süre içinde yapmaları gerektiğidir. İtalyanlar, 1936 yılının ilk iki ayında bazı başarılar kazanmışlar ve büyük kuvvetlerle ilerlemeye çalışmaktadırlar. Hatta Habeşistan'ın Harbiye Nazırı Ras Moulougheta'nın ordusunu dağıtmayı başarmışlar ve Habeşlere de daha fazla kayıp verdimişlerdir. Ancak Ras Moulougheta'nın ordusu yeniden oluşturulmuş ve İtalyanlara karşı koyacak bir hale gelmiştir. Savaşın başında kuzey-güney istikametinde gelişen muharebeler, artık doğu-batı yönüne dönmüştür. Habeş genel karargahı İmparator Haile Selasiye ile birlikte kuzeye nakledilmiştir. İtalyanlar İmparator'un bulunduğu düşündükleri bölgeleri uçakla bombalamakta, bundan dolayı İmparator çeşitli aldatma yöntemlerine başvurmuştur. Raporda Vehip Paşa'nın görev yaptığı güney cephesi hakkında da bilgiler verilmektedir. Bu cephede İtalyanlar, üç koldan saldırıya geçmişlerse de son birkaç hafta içinde bir başarı sağlayamamışlardır. Hatta üç koldan birini oluşturan Negelli kolu birkaç mil gerilemiştir. Bu cephede İtalyan General Graziani'nin bundan sonraki saldırısının Webi Şebeli boyunca olacağı tahmin edilmektedir.³¹³ İtalyan komutan Graziani, Vehip Paşa'nın yardımı ile sürekli olarak mevzilerini tahkim eden Rus Nassibu'ya karşı büyük bir taarruza karar vermişti. Bu sırada Vehip Paşa'nın da bulunduğu güney cephesindeki kuvvetlerin sayısı 30.000-35.000 civarındaydı.³¹⁴ Graziani, 17 Nisan 1936'da Habeşleri ağır bir yenilgiye

---

liranın Dahiliye Vekaleti ve Matbuat Umum Müdürlüğü bütçesinde olmadığını belirtiyordu, Refi Cevad Ulunay, Miiliyet gazetesindeki 5 Mart 1967 tarihli yazısında kendisine "Le Jour" gazetesi adına Habeşistan'a muhabir olarak gitmesinin teklif edildiğini, gazetenin İdare Müdürü'nün kendisine, "*Sizi Türk Başkumandanı Vehib Paşanın yanına göndereceğiz, bize her gün nasıl haber ulaştıracağınızı izah edeceğiz. Adis Adaba'da bilhassa bugünkü vaziyet dolayısıyla, lüzumlu eşyayı bulacağınızı pek zannetmiyorum, buradan bunların tedariki daha münasiptir*" dediğini, ancak bu teklifi kabul etmek üzereyken Habeşlerin mağlup olduğunu ve dolayısıyla gidemediğini belirtmektedir.

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=MAJESTEHAİLE>

[SELASİYE&isAdv=false\(20.6.2010, çevrimiçi\)](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=MAJESTEHAİLE)

³¹³ **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0. , Dosya No: 424454, Yer No: 238.607.19, 23.3.1936

³¹⁴ Kadri Perk, **İtalya-Habeş Harbi**, İstanbul, Askeri Matbaa Gnkur 10. Şube, 1940, s. 53, Bu eser ilginç bir şekilde savaşın devam ettiği sırada 18 Mart 1936 tarihinde kaleme alınmıştır.

uğratmış, fakat İtalyanlar da çok fazla kayıp vermişlerdi.³¹⁵ Ancak İtalyanlar bu cephede çok zorlanmışlar, savaşın başında burada 11 günde ancak 20 kilometre ilerlemeyi başarabilmişlerdi.³¹⁶

Sekiz ay devam eden İtalyan-Habeş Savaşı'nda Vehip Paşa emrindeki kuvvetlerin azlığına rağmen İtalyanlara karşı büyük bir mücadeleye girişmiş, hatta “İtalyanlar Vehip Paşa'nın cephesini bir karış geri sürememişlerdir”.³¹⁷ Bu dönemde Vehip Paşa'nın emrinde Belçikalı subaylar da görev yapmaktaydı.³¹⁸ Time, Vehip Paşa'nın görev yaptığı güney cephesindeki son savaşı şu şekilde aktarmaktadır: “Tüm savaşın en kanlı muharebesi, Sassa Baneh olarak bilinen su delikleri ve çamurdan kulübelere grubu etrafında son haftasına giriyordu. Burada ince yapılı, kurnaz Ras Nassibu en iyi adamlarından oluşan birliklerini vaktiyle Türk generali olan Vehip Paşa'nın komutası altında kazılan bir dizi özenle hazırlanmış tahkimatta siper almış şekilde konuşlandırmıştı. General Graziani komutasındaki dört kol, kasabayı kuşatmaya çalışıyor, toplarla döverek teslim olmaya zorluyordu. Zaman zaman dikenli çalılıkların arasından ve devasa kayaların üzerinden saldırıya geçen Brooklyn'li, San Francisco'lu askerler bir daha ayağa kalkmamak üzere yere düşüyorlardı. General Frusci komutasındaki merkezi kolun öncü alayı çoğunlukla İtalyan ve Amerikalı gönüllülerden oluşuyordu.³¹⁹ Graziani, 4 Mayıs 1936 itibarıyla Güney cephesindeki savaşı kazanmıştı. Daha sonra karargaha kadar geldiğinde Vehip Paşa ile Nassibu'nun Fransız sınırına geçtiğini öğrendi. İtalyanların en gayretli komutanı olan Graziani, bu cephede muharebeyi kazanmasına rağmen Habeşleri imha edememiştir. Elinde Habeşlere göre çok üstün kuvvetler olmasına karşılık büyük bir başarıya imza atamadı.³²⁰ Time, başkentin düşüşünü okuyucularına şöyle aktarmaktaydı: “Bu arada General Badoglio'nun motorize kolu mümkün olduğunca hızlı ilerliyor ve gittikçe yaklaşıyordu. İtalyan uçakları şehrin üzerinde keşif uçuşları yapıyordu. Salı günü öğleden sonra dörtte İtalyanlar, imparatorluk yolundan Addis Ababa'ya girdiler. Yerliler, güneye kaçtı ya da yabancı elçiliklere sığınmaya çalıştılar. Sir Sidney Barton, haberi ilk önce Londra'ya vermeyi tercih ettiği için bilgilenme konusunda

³¹⁵ Perk, a.g.e. , s. 53-54

³¹⁶ Erenbilge, a.g.e. , s. 69

³¹⁷ Kandemir, “Vehib Paşa ile Bir Mülakat”, Yeni Sabah, 27 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı:535, s. 5, Kandemir, “Vehip Paşa”, **Yakın Tarihimiz**, C: 4, s. 154, Tevetoğlu, a.g.m., s. 87, Kutay, bu hattın “Vehip Paşa hattı” olarak isimlendirildiğini belirtmektedir. Kutay, a.g.m. , s. 1304

³¹⁸ Perk, a.g.e. , s. 56

³¹⁹ <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,882619,00.html>, 1.6.2010(Çevrimiçi)

³²⁰ Perk, a.g.e. , s. 61

biraz geç kalan Roma'da çılgın kalabalıklar sokaklara dökülmüş ve ıslıklar çalarak sirenlerin eşliğinde sevinç gösterileri yapmaya başlamışlardı ve Benito Mussolini övünçle şu anonsu yapıyordu: "Etiyopya ile savaş sona erdi. Etiyopya artık İtalyan topraklarına katılmıştır."³²¹

İmparator Haile Selasiye, İtalyan ilerleyişi karşısında ümitsizliğe kapılmış ve bu duruma bir çare arayışına girişmişti. Bunun için önce Fransız Elçiliği'ne gitmiş ve savaşıma devam etmek zorunda olduğunu, ancak İtalyanların bu ilerleyişinin karşısında durmanın mümkün olmadığını söylemiştir. İmparator ve iki oğlu, Veliht Prens Asfa-Wassan ve 13 yaşındaki oğlu Prens Makonnen için en iyi seçenek ülkeyi terk etmektir. İngilizlerin koruması altındaki Filistin'deki Koptik Manastırı İmparatorun aklına ilk gelen sığınaktı. Ama Kraliyet ailesinin sahile giden 494 millik Habeşistan demiryolunun diğer ucundaki Fransız Cibuti'sinde geçici olarak güvenliğinin sağlanması gerekmektedir. Fransızların kendisi ve ailesinin güvenliğini garanti etmesinden sonra Haile Selasiye saraya geri döndü. Haile Selasiye, saray önünde toplanan büyük kalabalığa son konuşmasını yaparak; "*Habeşistan, en son askerine ve son metrekaresine kadar savaşacaktır. Yaralı ya da hasta olmayan her erkek silah ve beş gün yetecek kadar yiyecek alsın ve kuzeye doğru giderek işgalcilerle savaşsın*" şeklinde hitap etti ve kalabalık, "*Gideceğiz*" diye karşılık verdi.³²² Haile Selasiye, İtalyanların galibiyete yaklaştığı dönemde İngilizlerden ümidini iyice kesmişti. Time'e göre "*İngiltere, ona güzel sözler söyleyerek ve birçok vaatte bulunarak onu cesaretlendirmişti, ama ona çok az silah vermişlerdi ve bu silahların ücreti nakit olarak ödenmişti*". Ancak İngiliz Elçisi'nden yardım için bir ümit görmeyen İmparator Haile Selasiye, oradan hayal kırıklığıyla ayrılmıştır. Gece yarısı Haile Selasiye Adis-Adaba'da gizlice kraliyet trenine binmiş ve sahile doğru kaçmıştır. Yanında ailesi, 30 kadar arkadaşı, hizmetli ve çok sayıda eşyası olan İmparator iki gün süren yolculuktan sonra Fransız sömürgesi olan Cibuti'ye ulaşmış, İngiltere ve Fransa tarafından bir hükümdar gibi muamele görmüştür. Fransız askerler ona kraliyet selamı vermiş ve İngiliz kruvazörü Enterprise onu limanda beklemiştir. Enterprise, demir almadan iki saat önce Güney ordularının komutanı Ras Nassibu ve yardımcısı

³²¹ <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,756036,00.html#ixzz0qYMtGDBI>, 17.7.2010(Çevrimiçi)

³²² <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,756036,00.html#ixzz0qYMtGDBI>, 17.7.2010(Çevrimiçi)

Vehip Paşa binmişti. Enterprise, İmparator'u Filistin'deki bir sığınağa götürmüştür.³²³ Vehip Paşa, Habeşistan'dan ayrılmadan önce askerlerini silah ve cephanelerini onlara bırakarak memleketlerine göndermiştir.³²⁴ Bundan sonra Vehip Paşa Nassibu ile birlikte oradan ayrılarak Cibuti'ye gitmiştir. Vehip Paşa, Habeşistan'dan Mısır'a dönerken Cibuti'de gemiden indiğinde Haile Selasiye ile karşılaşmış, İmparator kendisine “-Ah, keşke senin dediğini yapsaydım Vehip Paşa, fakat bil ki ben hain değilim... Beni aldattılar” demiştir. Vehip Paşa da savaş başlamadan önce hazırladığı rapor dikkate alınsaydı, böyle bir mağlubiyetin yaşanmayacağı düşüncesindedir.³²⁵ Vehip Paşa'ya göre yenilginin nedeni içeride karşılaşılan ihanetler ve İtalyan silah ve cephanesinin Habeşlere göre çok üstün olmasıdır.³²⁶

Vehip Paşa Habeşistan'daki komutanlığından dolayı bir ücret almış mıydı? Torunu Suna Pirinççioğlu bu görevi tamamen para için kabul ettiğini belirtmektedir.³²⁷ Bu konuda ulaşabildiğimiz tek bilgi Vehip Paşa'nın Sidi Gaber'den eşine 2 Eylül 1938'de yazdığı mektupta bulunmaktadır. Vehip Paşa bu mektupta kendisine 15 Mısır Lirası maaş bağlandığını yazmakta ve eşine “*Bu aylıkla, sen ve ben; burada geçinebiliriz*” demektedir. Yine bu mektupta ailenin Türkiye'de ekonomik sıkıntılar içinde olduğu da anlaşılmaktadır. Vehip Paşa ilk maaşının bir kısmını eşine, bir kısmını da elbisesi olmayan oğlu Muzaffer'e göndereceğini söylemektedir.³²⁸

4.7.3. Vehip Paşa'nın Yeniden Mısır'a Dönmesi ve 1939 Yılına Kadar Olan Faaliyetleri

Habeşistan Savaşı, Vehip Paşa'nın son iştirak ettiği savaş olmuştur. Artık yaşlanan Vehip Paşa, Habeşistan macerasından sonra yine Mısır'a dönmüş ve

³²³ <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,756036-2,00.html>, 17.7.2010(Çevrimiçi)

³²⁴ Kandemir, “Vehib Paşa ile Bir Mülakat”, **Yeni Sabah**, 27 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı:535, s. 5, Kandemir, “Vehip Paşa”, **Yakın Tarihimiz**, C. IV, s. 153, Tevetoğlu, **a.g.m.**, s. 87, Arar, **a.g.m.(2)**, s. 47, Refi Cevad Ulunay, İtalyanların galibiyetinde “boğucu gaz” kullanmalarının etkili olduğunu, hatta Haile Selasiye'nin bile bundan zehirlenerek tedavi gördüğünü belirtmektedir, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=MAJESTEHAİLESELASİYE&isAdv=false>, 17.7.2010(Çevrimiçi)

³²⁵ Kandemir, “Vehib Paşa ile Bir Mülakat”, **Yeni Sabah**, 27 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı:535, s. 5, Kandemir, “Vehip Paşa”, **Yakın Tarihimiz**, C. IV, s. 154, Arar, **a.g.m.(2)**, s. 47

³²⁶ Kandemir, “Vehib Paşa ile Bir Mülakat”, **Yeni Sabah**, 27 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı:535, s. 5, **Ayn Tarihi**, sayı: 30, 1936 Haziran, s. 15, **Yakın Tarihimiz**, C. IV, s. 154

³²⁷ **Suna Pirinççioğlu ile 4 Haziran 2009 tarihli görüşmeden.**

³²⁸ **Vehip Paşa'nın 2 Eylül 1938 tarihli mektubu, Ek: 27**

Türkiye'ye gelene kadar burada yaşamıştır. Fakat istihbarat raporlarından, değişik nedenlerle Mısır'dan da bir süreliğine de olsa ayrıldığı ve bazı olaylara karıştığı anlaşılmaktadır.

22 Ağustos 1936'da Emniyet Genel Müdürlüğü Vehip Paşa hakkında yeni bilgiler vermekte; firari Vehip Paşa'nın Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'na karşı Atina'da bir suikast planladığı ve bu planın bir Türk tarafından haber verildiği aktarılmakta, gelişmeden Yunan Hükümeti'nin de haberinin olmadığı bildirilmektedir. Raporda dikkat çeken bir konuda Vehip Paşa'nın fazla miktarda bir parayı yanında bulundurduğu bilgisidir.³²⁹ Vehip Paşa kısa bir süre sonra dış baskılar sonucunda Yunanistan'dan sınır dışı edilmiştir. Bu haber devrin Yunan gazetelerinde(Anaxartitüs, Katimerini ve Patris) gazetelerinde yer almıştır. Vehip Paşa'nın sınır dışı edilmesinin nedeninin de İtalya'nın baskıları olduğu anlaşılmaktadır.³³⁰ 14 Eylül 1936 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğü'nden Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne gönderilen istihbarat raporunda; Vehip Paşa'nın iki oğlu, katibi ve yaverleriyle birlikte 20 Ağustos 1936'da Yunanistan'dan Kıbrıs'a hareket ettikleri bildirilmektedir. Vehip Paşa, kendisini uğurlayan kişilere iki gün önce Yunan Başbakanı Metaksas'a bir mektup yazarak sitem ettiğini, pek yakında kendisinin de Yunan milletinin hışmına uğrayarak vatanından ayrılmak zorunda kalacağını, böyle bir durumda Kıbrıs'ta bir dost evinin olduğunu bilmesi gerektiğini yazdığını söylemiştir.³³¹ Emniyet Genel Müdürlüğü bu bilgidan sonra Vehip Paşa'nın Yunanistan'dan ayrıldığı bilgisinin doğru olmakla beraber Yunan Başbakanı Metaksas'a mektup yazdığı hikayesinin kendisi tarafından uydurulduğunu belirtmiştir.³³² Vehip Paşa'nın Yunanistan'dan ayrıldıktan sonra iki oğlu ve yaveriyle birlikte 23 Ağustos günü Larnaka'ya geldiği anlaşılmaktadır. Bu sırada Vehip Paşa Habeşistan pasaportu taşımakta, iki oğlunda ise Türk pasaportu bulunmaktaydı. Yine istihbarat raporuna göre; kendisinin İstanbullu olduğunu söylemesine karşılık aslında pasaportunda doğum yeri İskenderiye olarak gözüken ve 1930 yılından bu yana

³²⁹ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-b, D: 65, F:1-19, 22.8.1936, Muhtemelen Vehip Paşa Habeş Ordusundaki görevine karşılık yüklü miktarda para almıştır.

³³⁰ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-b, D: 65, F:1-23, 5.9.1936

³³¹ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-b, D: 65, F:1-24, 14.9.1936, Vehip Paşa, Yunan Komutan Metaksas'la Yanya'nın teslim protokolünü imzalamıştı.

³³² **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-b, D: 65, F:1-24, 14.9.1936

yanında dolaşan Hristos Kahayadis adında bir yaveri bulunmaktaydı. Vehip Paşa Larnaka'da durmamış, önce Lefkoşa'ya, oradan da Plastras sayfiyesine gitmiştir. Vehip Paşa burada gazetecilerle de görüşmüş; Kıbrıs'a hava değişimi ve dinlenmek için geldiğini, bir iki ay kadar kalacağını, amacının Habeşistan Savaşı'nı anlatacağı "*Silahsız Bir Millet Karşısında İtalyan Galibiyeti*" adında bir kitap yazmak olduğunu, kitabını İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak üç dilde bastıracağını söylemiştir. Yine aynı rapora göre eşi Nezihe Hanım'ı da Kıbrıs'a getirme niyetindedir.³³³

Vehip Paşa'nın Mısır'daki son dönemine ait durumunu, ailesine yazdığı mektuplardan takip etmek mümkündür. Elimizde bulunan mektuplar 1938 yılında kaleme alınmış ve çocuklarına hitaben yazılmıştır. Sidi Gaber'den 12 Temmuz 1938 tarihinde kızı Firuzan'a yazdığı mektupta; oğlu Mehmet Muzaffer'in hayat mücadelesine girmek üzere olduğunu söylemekte ve gerek kızına, gerekse damadı Dr. Talat'a, Mehmet Ali ve Mehmet Muzaffer'e annelik ve babalık yapmalarından dolayı teşekkür etmektedir. Bu mektuptan Vehip Paşa'nın ailesinden ayrı olmasından kaynaklanan acılarının iyice arttığı da açıkça görülmektedir. "*Sabahı iple çekiyorum. Çünkü posta günüdür*" ifadesiyle gözlerinin yollarda olduğunu dile getirmektedir.³³⁴ Sidi Gaber'den 1 Ağustos 1938 tarihinde oğlu Muzaffer'e yazdığı mektupta; oğlundan uzun zamandır mektup alamadığını, bu nedenle üzgün olduğunu belirtmektedir. Bu mektuptan Mehmet Muzaffer'in Ankara'da olduğunu, 10 Eylül 1938'e kadar da Eskişehir'e giderek fabrikada işe başlayacağını öğrenmekteyiz. Göreve başlayacağı yer, Türk Endüstri ve Tecim Anonim Şirketi'ne bağlıdır. Mehmet Muzaffer Eskişehir'de işe makine yüksek mühendisi olarak başlayacaktır.³³⁵ Vehip Paşa'nın yeğeni Kazım Taşkent, bu yıllarda kurulan şeker fabrikalarının kuruluşunda bulunduğundan Mehmet Muzaffer'in burada işe başlamasının gündeme gelmesinde etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Vehip Paşa'nın bu sırada başka bir üzüntüsü daha bulunmaktaydı. Kayınbiraderi Nihat Paşa'nın (Anılmış) oğlu Nejat'ın vefatı dolayısıyla oğluna, mezarını ziyaret etmesini tavsiye etmektedir. Nejat'ın vefatı Vehip Paşa'yı farklı bir yönden de üzmüş, Hannover'de bir tren kazasında kaybettiği oğlu Mehmet Edip'i aklına getirmiştir. Hatta "*Edibimi Hamburg'da vapura*

³³³ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-b, D: 65, F:1-25, 9.10.1936

³³⁴ **Vehip Paşa'nın 12 Temmuz 1938 tarihli mektubu, Ek: 21**

³³⁵ **Vehip Paşa'nın 1 Ağustos 1938 tarihli mektubu, Ek: 22**

yüklerken;Uğurlar olsun yavrum, seni çok bekletmeksizin erkenden geleceğim demiş idim” cümlesiyle duygularını ifade etmektedir.³³⁶ Vehip Paşa, 12 Ağustos 1938 tarihli mektubunda ise oğlu Mehmet Muzaffer’e kendisini meslek konusunda doğrudan yönlendirmek istemediğini, kendisinin zeka ve muhakemesine güvendiğini belirtmekte, “İleri yavrum ileri! Avrupa mektepleri de senin için dardır. Ufukları geç ve ufukların ötesinde kendine, yeni ve bakir bir saha hazırla. Semalara uç. Yeni bir dünya keşfet. O dünya, azab ve ızdırab çeken bahtsız insanların dünyası olsun. Hırs, tama, kin, garez ve hasedle kalbleri alude olan nakeslere; o dünya haram olsun. İleri yavrum ileri!” demektedir.³³⁷ 17 Ağustos 1938 tarihinde yine oğlu Mehmet Muzaffer’e yazdığı mektubundan oğlunun Trabzon’dan ayrıldığını ve öğrenimine devam ettiğini anlıyoruz.³³⁸

Vehip Paşa yurtdışında olmasına rağmen çocuklarının eğitimiyle yakından ilgilenmekte, onları teşvik etmeye çalışmaktadır. Mektuplarında çocuklarına eğitimle ilgili tavsiyelerde bulunmakta, meslek tercihleri ile ilgili düşüncelerini aktarmaktadır. Oğlu Mehmet Ali’ye 3 Şubat 1938 tarihli mektubunda geometri, matematik ve coğrafyadan toplam beş soru sorarak her mektupta bir sorunun cevabını istemiştir.³³⁹ Vehip Paşa’nın çocuklarından ayrı kalmaktan dolayı çok acı çektiği anlaşılmaktadır. Kızı Firuzan’ın mektup göndermemesi ve çocuklarının sağlığıyla ilgili bir haber alamaması üzerine; “Gerçi Allah bağışlasın, iki çocuk anası oldun. Fakat; onlardan uzak kalmadın ki evlad hasretinin ne demek olduğunu bilemezsin” diyordu.³⁴⁰ Nitekim Mehmet Muzaffer’in memleket için “yeni, yepyeni bir meslek” olan maden mühendisliği yerine makine ve elektrik mühendisliğini seçmesini “nur üstüne nur” olarak değerlendirmektedir.³⁴¹

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği’ne Vehip Paşa hakkında yurda dönüşü öncesine ait son rapor 31 Ekim 1938’de sunulmuştur. Bu rapora göre Vehip Paşa Arnavutluk’a gitmiş ve Türkiye’nin Tiran Elçisi’ni de ziyaret etmiştir. Bu ziyarette elçiye Tiran’a gelme nedenini bazı şahsi işlerini halletmek olarak açıklamıştır. Ancak

---

³³⁶ Vehip Paşa’nın 1 Ağustos 1938 tarihli mektubu

³³⁷ Vehip Paşa’nın 12 Ağustos 1938 tarihli mektubu, Ek: 23

³³⁸ Vehip Paşa’nın 17 Ağustos 1938 tarihli mektubu, Ek: 24

³³⁹ Vehip Paşa’nın 3 Şubat 1938 tarihli mektubu, Ek: 25

³⁴⁰ Vehip Paşa’nın 23 Şubat 1938 tarihli mektubu, Ek: 26

³⁴¹ Vehip Paşa’nın 17 Ağustos 1938 tarihli mektubu,

asil nedenin, Arnavutluk Kralı Zogo'nun kız kardeşlerinden birini Osmanlı şehzadelerinden birisiyle evlendirmek olduğu anlaşılmaktadır. Zogo daha önce Yüzelliliklerden Yanyalı Tahir'in aracılığı ile kız kardeşlerinden birisini Şehzade Abid Efendi'ye vermişti. Dolayısıyla Vehip Paşa'nın böyle bir nedenle Tiran'a gelmesi de mantıklı görünmektedir. Vehip Paşa, Tiran Elçisi'ne Cumhuriyetin 15. yıldönümü dolayısıyla memlekete gelmesine izin verilmesi için başvuruda bulunacağını da söylemiştir. Vehip Paşa'yı her gittiği yerde takip eden İtalyan Hükümeti Arnavutluk'ta da rahat bırakmamış ve sınır dışı edilmesi için Arnavutluk Hükümeti'ne baskı yapmıştır. Vehip Paşa, bu nedenle Tiran'da uzun süre kalamadan yine Mısır'a geri dönmüştür.³⁴²

Vehip Paşa'nın Mısır'daki günlerine ait bazı ipuçlarını Kandemir'in Yeni Sabah gazetesinde yayınlanan röportajında bulmak mümkündür. Kandemir, Habeşistan Savaşı sonrasında İskenderiye'de kendisini ziyaret ederek bir röportaj yapmıştır. Röportajın asıl konusu Vehip Paşa'nın "*Habeş Orduları Komutanlığı*" olmuştur. Kandemir Vehip Paşa'yı "*evinde değil, sık sık oturduğunu söyledikleri gazinoda*" bulmuştur.³⁴³ Vehip Paşa, buradaki görüşmenin sonunda Kandemir'i Mustafa Nabas Paşa Caddesi'nde 261 numaralı apartmanda birinci kattaki evine davet etmiştir. Vehip Paşa Kandemir'i eşiyile de tanıştırmıştır. Kandemir girdiği odanın durumunu, "*... bütün eşyası üç sandalye ile bir muşamba örtülü tahta masa ve rafları kağıtlarla kitaplarla dolu bir etajerden ibaret...*" şeklinde tasvir etmektedir. Vehip Paşa kendilerini arayan soran, gelen giden olmadığını, özellikle eşinin evde çok sıkıldığını belirtmiş, eşi Nezihe Hanım da burada ancak kediler ve kuşlarıyla teselli bulabildiğini ifade etmiştir. Çocuklarının hasretini iyice hisseden Vehip Paşa ise buna "*Ah bizim asıl kuşlarımız, öz evlatlarımız ahir ömrümüzde yanımızda olmadıktan sonra...*" şeklinde cevap vermiştir.³⁴⁴

³⁴² **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A:IV-16-b, D: 66, F:75-2, 31.10.1938, Yüzelliliklerden Yanyalı Tahir için Bkz: Erdeha, **a.g.e.**, s. 217

³⁴³ Kandemir, "Vehib Paşa ile Bir Mülakat", **Yeni Sabah**, 25 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı:533, s. 5

³⁴⁴ Kandemir, "Vehib Paşa ile Bir Mülakat", **Yeni Sabah**, 27 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı: 535, s. 3

4.8. VEHIP PAŞA'NIN YURDA DÖNMESİ VE VEFATI

4.8.1. Vehip Paşa'nın Tekrar Türk Vatandaşlığı'na Alınması ve Yurda Dönüşü

Yüzelliliklerin affi konusu 1938 yılı Mayıs ayında gündeme gelmiş ve hazırlanan kanun taslağı 23 Mayıs'ta Millet Meclisi'ne sunulmuştu. Tasarı kamuoyunu günlerce meşgul etmiş, çeşitli tartışmalar ortaya çıkmıştı. Özellikle basın günlerce bu konuyu gündeme taşımıştır. Tan Gazetesi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman aftan yana bir tavır sergilerken, Cumhuriyet Gazetesi ve başyazarı Yunus Nadi affa karşı çıkmakta, çok sert eleştiriler getirmekteydi.³⁴⁵ Vehip Paşa'nın Yüzelliliklerin affi konusunun gündeme gelmesiyle yurda dönebileceği ümidine kapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak eşi Nezihe Hanım'dan gelen bir mektupla kendisinin listede olmayacağını öğrenmiş ve çok ciddi şekilde canı sıkılmıştır. Vehip Paşa eşine kendisi gibi vatandaşlıktan çıkarılan ve vatana ihanetleri sabit olanlar ve Yüzellilikler affedildiği halde, kendisinin olmamasının çok garip bir durum olduğunu yazmaktaydı. Özellikle Süleyman Şefik Paşa'nın affını yadırgayarak, *“Kuvayi Milliyeyi tenkil maksadıyla Hilafet Ordusu'nun başına geçerek milletinle çarpışan Süleyman Şefik, vatana dönecek, ben dönmeyeceğim öyle mi?”* ifadesini kullanmaktaydı. Vehip Paşa'nın kendisinin liste dışında kalmasından çok ciddi rahatsız olduğu mektubundaki satırlardan net bir şekilde anlaşılmaktadır. On dokuz yılını yurt dışında geçiren, İtalya'nın da baskısıyla gittiği yerlerde uzun süre kalamayan, bir taraftan hastalıklarla boğuşan ve yaşlanan Vehip Paşa yurda dönme ümidini kaybetmekten çok korkmaktaydı. Hem eşi ve çocukları yanında değildi, hem de yaşı artık altmışı geçmişti. Vehip Paşa bu mektupta tepkisini devam ettirmekte, *“Başta Mustafa Kemal olduğu halde, milletin asi ve bağı ve binaenaleyh, katlleri vacib idüğüne dair fetva çıkartan Damad Ferid kabinesi azası vatanda, ben; gurbette ölmeğe mahküm ha?...”* demektedir.³⁴⁶

Vehip Paşa eşine 15 Aralık 1938'de yazdığı mektupta 20 İngiliz lirası gönderdiğini belirttikten sonra Son Posta'daki aleyhte yayınlara karşı çok ağır ifadeler kullanmakta, söylenenlere kulak asmamak gerektiğini, bunların siyasi ve

³⁴⁵ Erdeha, a.g.e. , s. 144-154

³⁴⁶ Vehip Paşa'nın eşi Nezihe Kaçı'ya yazdığı tarihsiz mektup, Bkz: Ek: 28

toplumsal yönden bir konumları olmadığını, ancak “*hacer ve şecer(taş ve ağaç)*” sayılabileceklerini söylemektedir. Her şeyin zamanla anlaşılacağını yazdıktan sonra da “*Biz yine eski tas, eski hamam kalacağız diyorsun. Burasını bilmem*” demektedir. Vehip Paşa’nın eşinden önemli bir isteği de ağabeyi Nihat Paşa(Anılmış) vasıtasıyla durumu öğrenerek kendisini haberdar etmesidir.³⁴⁷ Bu mektupta Vehip Paşa Atatürk’ün ölümü ile ilgili bir şiir de yazmıştır:

*Aksine devr eylesin şimdengeri çarhı anid,
Asuman geçsin zemine kalmasın necmi ferid.
Ağla kan dök kim Atatürk oldu bizden nabedid,
Bir dahi sen de cihana bakma ey çeşmi ümid!
Ol vücudu layemutu akıbet gaslettiler,
Vaz’edip sengi muallaya namazın kıldılar
Fatiha han oldu rıkkatla cemaat az derun
Arşa çıktı nalei inna ileyhi raciun
Menzili kabre kadar ahu fıganla gittiler
Ağlayarak, sızlayarak kabre sokup döndüler.³⁴⁸*

Vehip Paşa, 19 Eylül 1939’da Bakanlar Kurulu kararıyla tekrar Türk vatandaşlığına alınmıştır: “*Evvelce vatandaşlıktan ıskat edilmiş olup halen İskenderiye’de bulunan Vehip (Paşa) hakkındaki ıskat kararının ref’i; Dahiliye Vekilliğinin 15/9/939 tarih ve 50013 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 19 EYLÜL 1939 tarihinde kabul olunmuştur.*”³⁴⁹

Vehip Paşa, bu kararın alınmasından kısa bir süre sonra yurda dönmüştür. Vehip Paşa’nın yurda dönmesi Haber-Akşam Postası gazetesinde küçük bir haber olarak yer almıştır: “*Uzun seneler yurt haricinde bulunan Osmanlı Ordusu erkanından Vehib Paşa yurda dönmüştür.*”³⁵⁰ İlginç olan Vehip Paşa’nın dönmesinden iki gün sonra Kandemir’in Vehip Paşa ile daha önce İskenderiye’de yaptığı röportajı üç gün boyunca Yeni Sabah gazetesinde yayınlamasıdır.³⁵¹

³⁴⁷ Vehip Paşa’nın 13 Aralık 1938 tarihli mektubu, Bkz: Ek: 29

³⁴⁸ Vehip Paşa’nın 13 Aralık 1938 tarihli mektubu

³⁴⁹ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Sayı: 119872, Dosya: 1-1000, Yer No: 88.92.10., Ek: 30

³⁵⁰ Arar, a.g.m.(2), s. 48(Haber-Akşam Postası, 23 Ekim 1939, s. 6)

³⁵¹ Kandemir, “Vehib Paşa ile Bir Mülakat”, Yeni Sabah, 23,24, 25 İlkteşrin(Ekim) 1939, Sayı: 533, 534,535

Vehip Paşa'nın yurda dönüşten sonra ne yaptığı hakkında fazla bir bilgi sahibi değiliz. Torunu Suna Pirinççioğlu'nun anlatımlarına göre, Mısır'dan dönüşünden sonra ölümüne kadar kızı Firuzan ve damadı Dr. Talat'ın yanında yaşamıştır.³⁵² Vehip Paşa'nın İstanbul'a gelir gelmez ayağının tozuyla okul ve subaylık döneminden yakın arkadaşı Yakup Şevki Paşa'yı ziyaret ettiğini görmekteyiz.³⁵³

4.8.2. Vehip Paşa'nın Vefatı

Vehip Paşa'nın vefatında Belçika'da öğrenim gören oğlundan haber alamaması etkili olmuştur. Alman ordularına karşı koyamayan Belçika, 28 Mayıs 1940'ta teslim olmuştu. Vehip Paşa'nın oğlu Mehmet Muzaffer, o sırada bu ülkede eğitim görmekteydi. Bu durum zaten çocuklarına çok düşkün olan Vehip Paşa'yı telaşa sevk etmiş, elçiliğe başvurarak bilgi istemişti. Elçilikten gelen cevaptan sonra 1 Haziran 1940 tarihli mektubunda oğlundan bir aydan bu yana haber alamadığını belirtmektedir.³⁵⁴ İşte bu olayın yaşandığı bir sırada Vehip Paşa, 13 Haziran 1940 günü Acıbadem'deki evinde vefat etmiştir.³⁵⁵

Vehip Paşa'nın vefatı üzerine ailesi tarafından Cumhuriyet, Akşam ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde hem ilan yayınlanmış, hem de haber olarak yer almıştır. İlanlarda, "*Emekli General Vehib Kaçı*"'nın 13 Haziran 1940 Perşembe günü "*kısa bir rahatsızlığı müteakıb*" vefat ettiği, cenazenin 14 Haziran günü saat 14.30'da Acıbadem'deki köşkünden kaldırılarak Osmanağa Camii'nde kılınacak cenaze

---

³⁵² **Suna Pirinççioğlu ile 4 Haziran 2009 tarihli görüşmeden**

³⁵³ Yel, **a.g.e.**, s. 338, O sırada geçirdiği rahatsızlıktan gözleri görmeyen Yakup Şevki Paşa Vehip Paşa'ya "*Vehip nurumu kaybettim. Nursuz Yakup bu dünyada neylesin? Okuyamıyorum.*" şeklinde dert yanmıştır.

³⁵⁴ Vehip Paşa'nın 1 Haziran 1940 tarihli mektubu. **Bkz: Ek: 31**, Suna Pirinççioğlu, Mehmet Muzaffer Kaçı'nın Belçika'da öğrenim gördüğü sırada Alman ordularının yaklaşması üzerine Türk öğrencilerin bir trene bindirilerek başka bir yere götürüldüğünü, ancak Muzaffer Kaçı'nın trene yetişememesinden dolayı daha sonra Türkiye'ye bildirilen listelerde gözükmediğini anlatmaktadır. Yine Vehip Paşa'nın vefatında da bu olayın etkili olduğunu düşünmektedir. **Suna Pirinççioğlu ile 4 Haziran 2009 tarihli görüşmeden.**

³⁵⁵ **Mehmet Vehip Kaçı Nüfus Kayıt Örneği**, Vehip Paşa'nın ölüm tarihi Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü'nce tarafımıza verilen Askerlik Safahat Belgesi'nde 14 Nisan 1940 olarak belirtilmişse de bu bilgi doğru değildir. Aynı yanlış bilgi Aslan-Toker tarafından da tekrarlanmıştır, Aslan, Toker, **a.g.e.**, s. 492, Emekli Sandığı Arşivi'ndeki dosyada da 14 Haziran 1940 tarihi verilmiştir. **Emekli Sandığı Arşivi Vehip Kaçı Dosyası**

namazından sonra Karacaahmet Mezarlığı'nda toprağa verileceği belirtilmiştir.³⁵⁶

Vehip Paşa'nın vefatı The Times'ta da ilan ve haber olarak yer almıştır:

*“BAŞSAĞLIĞI, İmparator Haile Selasiye'ye askeri danışmanlık yapmış olan ve Habeş savaşında İtalyanlara karşı savaşmış olan General Vehib Paşa'nın ve I.M.S.'ye uzun yıllar hizmet etmiş olan Albay F. O'Kinealy'nin vefat ettiklerinin üzüntüsüyle bildiririz.”*³⁵⁷

“GENERAL VEHİP PAŞA, İstanbul muhabirimiz telgrafla bildiriyor:

*Balkan savaşında Yanya'yı müdafaa etmiş ve son savaşta Kafkasya cephesinde Türk ordularından birine kumandanlık etmiş ve İmparator Haile Selasiye'nin askeri danışmanı olarak Habeş savaşında İtalyanlara karşı savaşmış olan General Vehib Paşa 63 yaşında hayata gözlerini yummuştur.”*³⁵⁸

The Times'in ölüm haberini yazdığı 15 Haziran 1940 günü, Cumhuriyet Gazetesi'nde de şu haber yer almaktaydı: *“Vefatını yazdığımız eski ordu kumandanlarından Vehip Paşa'nın cenazesi dün defnedilmiş, cenazede merhumun silah arkadaşları ve akrabaları hazır bulunmuşlardır.”*³⁵⁹

Vehip Paşa'nın vefatıyla ilgili olarak emeklilik işlemleri için eşi Nezihe Kaçı tarafından verilen bir belgede ölüm nedeni *“nefesi dimağ”* olarak belirtilmiştir.³⁶⁰

Vehip Paşa'nın mezar yeri yeğeni Kazım Taşkent tarafından satın alınmış ve Karacaahmet Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir. Vehip Paşa'nın Karacaahmet Mezarlığı'nda bulunan mezarı tarafımızdan bulunmuştur. Mezar taşında *“Hüvelbaki Yanyalı Birinci Ferik Mehmet Vehip Paşa'nın Ruhuna Fatiha 1874-1940”* yazmaktadır.³⁶¹

³⁵⁶ **Akşam**, 14 Haziran 1940, Sayı: 7776, **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1940, Sayı: 5780, s. 5, **Ek: 32**, **Tasvir-i Efkar**, 14 Haziran 1940, Sayı: 4400-44, vefat ilanının altında eşi Nezihe, kızı ve damadı Firuzan, Dr. Talat, kardeşi Emekli General Esad(Bülkat), kayınbiraderi Nihad(Anılmış) ve yeğeni Kazım(Taşkent)'in isimleri yer almıştır. Bu gazetelerin aynı tarihli sayılarında kısa bir biyografiye de yer verilmiştir.

³⁵⁷ **The Times**, 15 Haziran 1940, Sayı: 48643

³⁵⁸ **The Times**, 15 Haziran 1940, Sayı: 48643

³⁵⁹ **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1940, Sayı: 5781, s. 9

³⁶⁰ **Vehip Paşa'nın ölüm raporu, Ek: 33**

³⁶¹ **Bkz: Ek: 7, Vehip Paşa'nın mezarı**, Mezar Karacaahmet Mezarlığı'nda Zeynep Kamil tarafından girişten sonra Şakirin Camii'nin sağ tarafından gidildiğinde elli metre kadar ileride soldadır.

SONUÇ

Vehip Paşa 65 yıllık ömründe her yönden çok ilginç ve maceralı bir hayat yaşamıştır. Vehip Paşa, Harbiye Mektebi'ni birinci olarak bitirmiş ve askerlik mesleğindeki ilk yıllarını IV. Ordu emrinde geçirmiştir. Daha sonra görev yaptığı Manastır'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, Cemiyet bünyesinde önemli görevler üstlenmiş ve II. Meşrutiyet'i Manastır'da ilan eden nutku okuyan kişi olmuştur. Bu dönemde beraber olduğu Enver Bey, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Bey (Cebesoy) ile daha sonraki yıllarda da yolları kesişmiştir. Vehip Paşa'nın daha bu yıllarda öne çıkan özelliği, heyecanlı olması, amaçlarına ulaşmak için yoğun gayretler içine girmesidir.

Vehip Paşa Harp Okulu'nu birincilikle bitirmiş, Cemiyet içinde yer alması, cemiyetin önde gelenleri ile yakın diyalog içinde olması ve elbette Enver Paşa'ya yakınlığı Vehip Paşa'yı genç yaşlarda çok önemli görevlere taşımıştır. İlk önemli görevi, İstanbul'da Harbiye Mektebi komutanlığını üstlenmesidir. Kişiliğinin sert yapısı burada tamamen öne çıkmış, öğrencilerini zorluklara dayanabilecek bir yapıda ve disiplinle yetiştirmeye çalışmıştır. Bu görevi sırasında İttihat ve Terakki'nin desteğiyle bir dediği iki edilmemiş, Harbiye'de pek çok yeniliklere imza atmıştır. Vehip Paşa'nın Harbiye Mektebi'nden sonra yeni görev yeri doğduğu şehir olan Yanya olmuş ve burada Müstahkem Mevki komutanı olarak görev yapmıştır. Yanya Muharebesi'nde firarlar, erzak ve cephane yetersizliği gibi birçok engelle mücadele eden Vehip Paşa sonunda Yanya'yı Yunanlılara teslim etmek zorunda kalmış, ilk askeri yenilgisini burada çok acı bir şekilde yaşamıştır. Bu yenilgi hayatı boyunca Vehip Paşa hakkında eleştirilere zemin hazırlamış, Yanya'nın teslimiyle ilgili olarak çok farklı iddialar ortaya atılmıştır. Vehip Paşa, Yanya'nın tesliminden sonra dokuz ay devam eden bir esaret hayatı da yaşamıştır. Atina'daki esaretten dönüşte Vehip Paşa yine İttihatçıların bir tercihi olarak Müstakil Hicaz Fırkası Kumandanı olmuş, burada aynı zamanda Valilik görevine getirilmiştir. Valilik görevi sırasında, İttihat ve Terakki'nin merkezileştirme politikasının Hicaz'daki uygulamasını üstlenmiş, bu nedenle Şerif Hüseyin'le yoğun bir mücadeleye girişmiştir. Demir pençeli ve şiddetli bir kişi olarak tanınan Vehip Paşa, Emaret makamının yetkilerini kısmakla suçlanmış ve Emir tarafından Babıali'ye defalarca şikayet edilmiştir. Ancak, cihat ilanıyla

İttihatçılar Hicaz'daki politikalarını değiştirmişler, Şerif Hüseyin'le iyi geçinerek isyan etmesini engellemeyi amaçlamışlardı. Vehip Paşa'nın Hicaz Valiliği uzun sürmemiş ve IV. Ordu emrinde Birinci Kanal Seferi için görevlendirilmiştir. Emrindeki kuvvetlerle yola çıkmasına rağmen sefere yetişememiş ve harekate katılamamıştır. Vehip Paşa, 1915 yılında II. Ordu komutanlığı görevine tayin edilmiş ve Temmuz ayından itibaren Çanakkale cephesinde Güney Grubu komutanı olmuş, Liman Von Sanders'e bağlı olarak görev yapmıştır. Bu sırada güneydeki (Seddülbahir) muharebelerin en şiddetli ve kanlı olanları geride kalmıştı. Vehip Paşa'nın bu komutanlığı sırasında Güney Grubu, 2. Kerevizdere ve 6-13 Ağustos Muharebeleri'ni yapmıştır. Vehip Paşa hem kazandığı başarılar, hem de Enver Paşa'ya olan yakınlığının etkisiyle Osmanlı kamuoyuna adını duyurmayı başarmıştır.

1916 yılında Erzurum'un Ruslar tarafından işgali üzerine Kafkas Cephesine kurtarıcı bir komutan aranmış ve Vehip Paşa III. Ordu komutanı olarak bu cepheye tayin edilmiştir. Vehip Paşa cepheye büyük ümitlerle gelmiş, daha yoldayken neler yapılması gerektiğine dair emirler göndermiştir. Bu sırada Ruslara karşı II. ve III. Orduların birlikte hareket etmeleri planlanmış, aynı zamanda Çanakkale'den ayrılan bazı tümenlerin de bu cepheye sevk edilmesi kararlaştırılmıştı. Vehip Paşa başlangıçta Ruslara karşı başarılı olmuş, ancak II. Ordu komutanı A. İzzet Paşa ile orduların birlikte hareketi sağlanamamış, takviye birliklerinin de gecikmesinden yararlanan Ruslar taarruza geçerek Mamahatun, Bayburt, Gümüşhane ve Erzincan'ı almışlardır. Vehip Paşa böylece Yanya'dan sonra ikinci büyük yenilgisini Kafkas Cephesinde yaşamıştır. Bolşevik İhtilali'nden sonra Ruslarla yapılan Erzincan Mütarekesi'nde ve daha sonraki ilerleyişte ordu komutanı yine Vehip Paşa'dır. Vehip Paşa bir taraftan Ermenilerin Müslüman halkı katletmelerine engel olmaya çalışmakta, diğer taraftan da ileri harekati planlamaktadır. 1916 yılında uğradığı yenilginin etkisini üzerinden atamayan Vehip Paşa, sürekli takviye istemekte, temkinli bir şekilde hareket etmektedir. İleri harekatla Erzincan'dan başlayarak bütün Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz işgalden kurtarılmış, Türk ordusu Vehip Paşa komutasında büyük bir başarı kazanarak önce 1914, daha sonra da 1877 sınırına ulaşmış ve daha ilerilere de gitmiştir. Vehip Paşa büyük askeri zaferlere imza attığı sırada, İran ve Azerbaycan hareketına karşı çıktığından Enver Paşa ile aralarında

görüş ayrılığı yaşanmış, bu dönemde bir taraftan Almanlarla yaşanan rekabet, diğer taraftan ortaya atılan bazı iddialar, Vehip Paşa'yı sıkıntıya düşürmüştür. Vehip Paşa bu sırada oluşturulan Şark Ordular Grubu'nun başına komutan olarak tayin edilmişse de bu durum çok kısa sürmüş ve Karargah-ı Umumi emrine alınmıştır.

Vehip Paşa komutanlığı süresince arkadaşları ve askerleri tarafından sert tabiatlı ve bazen de çok ağır cezalar veren bir kişi olarak tanınmıştır. Bir özelliği de komuta kademesiyle sürekli problemler yaşamasıdır. Çanakkale cephesinde Sanders'le, Kafkas cephesinde A. İzzet Paşa ile, yine Kafkas cephesinde Kazım Karabekir'le sıkıntılar yaşamış, bu durum ordunun hareketinde de çeşitli problemlere neden olmuştur. Vehip Paşa hep Enver Paşa'nın adamı, müfrit bir İttihatçı olarak algılanmış ve bu durum karargahın şımarık çocuğu olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Bütün bunların etkisiyle istifa etmekten de çekinmemiş, örneğin A. İzzet Paşa'nın emrine girmek yerine istifayı tercih etmiştir.

Mondros Mütarekesi ülkenin kaderinde yeni bir dönem başlattığı gibi, Vehip Paşa için de sıkıntılı bir süreci başlatmıştır. İttihat ve Terakki aleyhindeki yayınlar sırasında Vehip Paşa da öne çıkmıştır. Vehip Paşa hakkındaki yayınlar, 1918 yılı Kasım ayında başlamış ve bundan sonra da devam etmiştir. Bu dönemde Vehip Paşa hakkında Batum'da yolsuzluk yaparak bir milyon liralık servet edindiği, Sivas askeri depolarında milyonlarca okka fazla buğday olduğu halde, keyfi olarak ya da şahsi menfaati dolayısıyla halka dağıttırmadığı gibi iddialar ortaya atılmış, hatta Yıldız yağmasına karıştığı da ileri sürülmüştür. Vehip Paşa'nın bu yayınlara tepkisi çok sert olmuş, bir taraftan gazeteleri mahkemeye verirken, bazılarını da düelloya davet etmiştir. 1919 yılının Mart ayında ise Vehip Paşa da tutuklanmış ve Bekirağa Bölüğü'ne konulmuştur. Bekirağa Bölüğü'nde bulunduğu sırada da Trabzon Tehciri Mahkemesi'ne yazılı olarak ifadesini sunmuştur. Bu ifade normal bir ortamda hazırlanmamış, özellikle İtilaf devletlerinin baskısından kurtulmaya yönelik bir şekilde kaleme alınmıştır. Tehcirin başladığı 1915 yılında Vehip Paşa II. Ordu komutanı olarak önce İstanbul, sonra da Çanakkale ve Keşan'da bulunmuştur. Kafkas Cephesi'ne tayini ise 1916 yılında gerçekleşmiştir. Vehip Paşa ifadesinde; duyuma dayanarak tehcirle ilgili olarak İttihat ve Terakki yönetimini suçlamış, Dr. Bahattin Şakir'in adını vermiş, yine bazı valileri de görevlerini yapmamakla itham

etmiştir. Ancak ifadesinde unutulmaması gereken bir nokta da 1917 yılı sonları ve 1918 yılında Rusların geri çekilmesinden sonra Ermenilerin Doğu Anadolu’da giriştikleri katliamları çok açık bir biçimde anlatmış olmasıdır. Vehip Paşa ile ilgili olarak Mütareke döneminde Harbiye Nazırlığı’na teklif edildiği, Kuva-yı Milliye listesine dahil olduğu, diğer taraftan da Kuva-yı İnzibatiye komutanlığına getirilmek istendiği iddiaları da vardır.

Vehip Paşa diğer İttihatçılar gibi yurtdışına gitmeyi tercih etmiş ve önce İtalya’ya gitmiştir. Bu sırada hakkında yargılanması için irade-yi seniye çıkarılmıştı. 2 Haziran 1919 tarihli irade-yi seniyeye göre; ticaretle iştiğal eylemek ve eşya-yı ticariyesini nakl için erzak vesaire nakliyatını tatil ettirmek suretiyle vazife-yi memuriyetini suistimalden dolayı hakkında yargı süreci başlamış, ancak yurtdışına kaçtığı anlaşıldığından 3 Eylül 1921 tarihinde askerlik mesleğinden çıkarılarak dört ay hapis cezasına mahkum edilmiştir. Vehip Paşa bundan sonra hayatının on dokuz yılını yurtdışında yaşamış, değişik ülkelere gitmiş ve çeşitli olaylarla istihbarat raporlarına konu olmuştur. Yurtdışında İtalya’da bulunduğu dönemde tamamen İttihatçılarla birlikte hareket eden Vehip Paşa Romanya’ya geçtikten sonra Türkiye’nin yeni rejimi aleyhinde faaliyetlere girişmiş, bunun için de Yüzelliliklerle işbirliği yapmış, sürgünde kendisini Rus İmparatoru ilan eden Kiril ve İngiliz Hükümeti ile de pazarlıklarda bulunmuş, bu sıradaki faaliyetleriyle Nutuk’ta da yer almış, 1928 yılında da Türk vatandaşlığından çıkarılmıştır. 1929 yılında ise Atatürk’e bir mektup yazarak vatandaşlığa tekrar alınması talebinde bulunmuştur. Vehip Paşa vatandaşlıktan çıkarıldıktan sonra Köstence’den de ayrılarak önce Atina, sonra da Mısır’a gitmiştir. Bu sırada da Türkiye’nin yeni rejimi aleyhinde faaliyetlerine devam eden Vehip Paşa, 1935 yılında yeniden Türk basınında yer almıştır. Bunun nedeni İtalyan-Habeş Savaşı’nda yer almak üzere Habeşistan’a gitmesidir. Vehip Paşa Habeşistan Savaşı boyunca hem yerli, hem de yabancı basının sürekli olarak gündeminde yer almış, çeşitli haberlere konu olmuştur. Vehip Paşa’nın bu göreve getirilmesinde, İngilizlerin İtalyan sömürgelerindeki Müslüman halkı ayaklandırmak istemelerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Habeşistan Savaşı sonrasında Mısır’a dönen ve yaşı epey ilerleyen Vehip Paşa, yurda dönme girişimlerine başlamış, hatta Yüzelliliklerin affedilmesi için hazırlanan listede isminin olmadığını öğrenince çok

üzülmüştür. 1939'da İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı sırasında affedilerek tekrar vatandaşlığa alınmış ve yurda dönmüştür. Vehip Paşa İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra 1940 yılında vefat etmiştir. Vehip Paşa'nın yurtdışı hayatı boyunca Roma ve Köstence'de eşi ve çocukları yanında bulunmuş, Mısır'da bulunduğu sırada eşi zaman zaman yanına gidip gelmiştir. Bu sırada eşi ve çocukları, kızı Firuzan ve damatları Dr. Talat'ın yanında kalmışlardır. Oğulları Mehmet Ali ve Mehmet Muzaffer öğrenimlerine devam etmişler, hatta Mehmet Ali Hükümet bursuyla Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmiştir.

İttihatçılar arasında önemli bir yere sahip olan ve bir taraftan da başarıları ile kısa zamanda yükselen Vehip Paşa yurtdışına gittikten sonra Türk vatandaşlığını bile kaybetmiştir. Ailesi ve çocuklarına çok düşkün olmasına rağmen yıllarca yurtdışında onlardan uzakta yaşamak zorunda kalmıştır. Vehip Paşa hitabeti ve kalemi güçlü olan bir kişidir. Manastır'da Hürriyet beyannamesini okurken, Yanya'da firari askerlere konuşurken, Harp Okulu'nda öğrencilerine hitap ederken bu durumu görmek mümkündür. Yine ailesine yazdığı mektuplarda ve askeri yazışmalarında da edebi bir yön dikkat çekmektedir. Buna karşılık, Vehip Paşa'nın ortaya koyduğu düşüncelerde çelişkiler yaşadığı görülmektedir. Vehip Paşa Meşrutiyetin ilanında; eşitlik, kardeşlik, adalet düşüncelerini öne çıkarmış, ancak daha sonra 1921 yılında Yakup Şevki Paşa'ya yazdığı mektupta Türk milletinin henüz cumhuriyet idaresine hazır olmadığını belirtmiştir. 1930 yılında oğluna yazdığı mektupta ise cumhuriyetin fazilet olduğunu söylemiş, sizler cumhuriyetin fidanlarısınız ifadesini kullanmıştır.

Vehip Paşa'nın bir hatıratının olmaması, ailesinin elindeki mektupların 1930 sonrasına ait olması, olayları kendisinin nasıl değerlendirdiğini anlamamız noktasında önemli bir eksikliklerdir. Ayrıca Vehip Paşa'nın Cumhuriyetin ilk yıllarında muhalif olmasından dolayı kendisini yakından tanıyan pek çok kişinin bile hatıralarında yer vermediğini görmekteyiz.

Bu çalışmanın bundan sonraki araştırmalar için bir teşvik olmasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1) ATASE ARŞİVİ

BALKAN HARBİ KATALOĞU(BLH)

Klasör: 7 Dosya No: 30, Klasör No: 22 Dosya No: 50, Klasör No: 33 Dosya No: 6, Klasör No: 182 Dosya No: 2, Klasör No: 652 Dosya No: 26, Klasör No: 654 Dosya No: 34, Klasör No: 654 Dosya No: 35, Klasör No: 655 Dosya No: 36, Klasör No: 655 Dosya No: 37, Klasör No: 655 Dosya No: 38, Klasör No: 655 Dosya No: 39, Klasör No: 689 Dosya No: H1, Klasör No: 689 Dosya No: H3, Klasör No: 689 Dosya No: H4, Klasör No: 689 Dosya No: H5, Klasör No: 689 Dosya No: H6

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ KATALOĞU(BDH)

Klasör: 36 Dosya No: 162, Klasör:80 Dosya No: 408, Klasör: 127 Dosya: 594, Klasör: 145 Dosya No: 660, Klasör: 146 Dosya No: 661, Klasör: 147 Dosya No: 664, Klasör: 149 Dosya No: 670, Klasör: 152 Dosya No: 681, Klasör: 153 Dosya No: 682, Klasör: 153 Dosya: 684, Klasör: 154 Dosya: 685, Klasör: 159 Dosya: 705, Klasör: 162 Dosya: 714, Klasör: 164 Dosya: 719, Klasör: 183 Dosya: 783, Klasör: 183 Dosya: 784, Klasör: 2370, Dosya: 25

İSTİKLAL HARBİ KATALOĞU(İSH)

İSH, Kutu No: 347, Gömlek No: 169, Belge no: 169-1, 21.1.1336

ATATÜRK ARŞİVİ

Kutu No: 35, Gömlek No: 52, Belge No: 52-1¹

2) BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ²

3) BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ³

DH. EUM. 7.Şb., DH. İD. , DH. İ.UM. , DH. KMS. , DH. MTV. , DH. ŞFR. , DH. UMVM. , DUİT. , HR. İM. , HR. SYS, HSD. AFD. , İ. DH. , İ. DUİT. , İ. HB. , İ. MMS. , İ. TAL. , İ. MV. , MV. , Y. MTV. , Y. PRK. BŞK

4) CUMHURBAŞKANLIĞI ATATÜRK ARŞİVİ⁴

¹ Belgelerin fihrist numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

² Belgelerin fon kodları, dosya ve fihrist numaraları dipnotlarda gösterilmiştir

³ Belgelerin dosya ve gömlek numaraları dipnotlarda verilmiştir.

5) EMEKLİ SANDIĞI ARŞİVİ MEHMET VEHİP KAÇI DOSYASI

6) EMEKLİ SANDIĞI ARŞİVİ MEHMET ESAT BÜLKAT DOSYASI

7) VEHİP PAŞA'NIN MEKTUPLARI VE NOTLARI⁵

8) MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI ARŞİV MÜDÜRLÜĞÜ

Mehmet Vehip Kaçı Askerlik Safahat Belgesi

B)YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2005

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2005

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi⁶

C) YANYA SALNAMELERİ(1308, 1310, 1319)

D) GAZETE VE DERGİLER

Akşam, Alemdar, Atı, Askeri Mecmua, Ayın Tarihi, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cumhuriyet, Hadisat, Hakimiyeti Milliye, Harb Mecmuası, Hayat Tarih Mecmuası, İkdam, İleri, İlim ve Sanat, Resimli Tarih Mecmuası, Takvim-i Vekayi, Tarih Coğrafya Dünyası, Tarih Konuşuyor, Tarih ve Toplum, Tasvir-i Efkâr, The Times, Time, Toplumsal Tarih, Vakit, Yakın Tarihimiz, Yedigün, Yeni Sabah, Zaman.⁷

E) HATIRALAR

Abalıoğlu, Yunus Nadi: **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1978

Abdülmecid Fehmi: **Manastır'ın Unutulmaz Günleri**, Yayına Hazırlayanlar: Ayşe Şen, Ali Birinci, İzmir, Akademi Kitabevi, 1993

Ahmed Niyazi: **Hatırat-ı Niyazi**, Yay. Haz. Nurer Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2003

Avlonyalı Ekrem Bey: **Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar(1885-1912)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006

---

⁴ Belgelerin arşiv, dosya ve fihrist numaraları dipnotlarda verilmiştir.

⁵ Ekler kısmına konulmuştur.

⁶ Yararlanılan dergilerin sayı ve tarihleri dipnotlarda belirtilmiştir.

⁷ Yararlanılan gazete ve dergilerin sayı ve tarihleri dipnotlarda belirtilmiştir

- Ahmed Rıza Bey: **Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1988
- Ahmet İzzet Paşa: **Feryadım I, II**, Yayına Hazırlayan: S. İzzet Furgaç, İstanbul, Nehir Yayınları, 1992, 1993
- Aziz Samih: **Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları**, Ankara, E.Harbiye Matbaası, 1934
- Ahmet Refik: **Kafkas Yollarında İki Komite İki Kıtıl**, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 1998
- Ali Cevat: **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat, Ankara, TTK Yayınevi, 1960
- Altay, Fahrettin: **10 Yıl Savaş(1912-1922) ve Sonrası**, İstanbul, İnsel yayınları, 1970
- Atay, Falih Rıfkı: **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, Sel Yayınları, 1955
- Atay, Falih Rıfkı: **Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919**, Ankara, 1965
- Bayar, Celal: **Ben de Yazdım**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, C. II, III
- Bekir Fikri: **Balkanlarda Kuvve-i Seyyare Kumandanı Yüzbaşı Bekir Fikri**, İstanbul, Belge Yayınları, 1985, (Yayına hazırlayan yok)
- Birgen, Muhittin: **İttihat ve Terakki'de On Sene**, Yayına hazırlayan: Zeki Arıkan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, C. I
- Cavid Bey: **Felaket Günleri Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2000, C. I
- Çakır, A Fahri: **Elli Yıl Önce Anadolu ve Şark Cephesi Hatıraları**, İstanbul, Çınar Matbaası, 1967
- Cebesoy, Ali Fuat: **Büyük Harpte Osmanlı İmparatorluğunun 1916-1917 yılındaki vaziyeti: Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu**, İstanbul, Genelkurmay X. Şube, 1938
- Cebesoy, Ali Fuat: **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul, İnkılap ve Aka, Baha Matbaası, 1967

- Chantepleure, Guy: **Kuşatılmış Kent Yanya**, Tercüme: Fazıl Bülent Kocamemi, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2010
- Conk, Cemil: **Canlı Tarihler Hatıralar**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1947
- Cemal Paşa: **Hatırat**, Yay. Haz. Metin Martı, İstanbul, Arma Yayınları, 1996
- Çakmak, Fevzi: **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri**, Ankara, Gnkur Matbaası, 1936
- Demaz: **Çanakkale Seferi**, Nakleden: Bahaeddin, İstanbul, Askeri Matbaa, 1930
- Duru, Kazım Nami: **"İttihat ve Terakki" Hatıralarım**, İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, t.y.
- Erden, Ali Fuat: **Paris'ten Tih Sahrasına**, Ankara, Ulus Basımevi, 1939
- Erden, Ali Fuat: **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları**, İstanbul, Yayınevi yok, 1944
- Esat Paşa: **Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları**, Yayına Hazırlayan: İhsan Ilgar, İstanbul, Baha Matbaası, 1975
- Emin: **Yanya Müdafaası**, İstanbul, Erkanı Harbiyeyi Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi, 1927
- Ertürk, Hüsamettin: **İki Devrin Perde Arkası**(Yazan: Samih Nafiz Tansu), İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1957
- Fevzi: **Garbi Rumeli'nin Sureti Ziyai ve Balkan Harbinde Garp Cephesi**, İstanbul, Genkur. Matbaası, 1927
- Filmer, Cemil: **Hatıralar**, İstanbul, Emek Matbaacılık, 1984
- Guze: **Büyük Harpte Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler**, Çev: Hakkı, "79 numaralı Askeri Mecmuanın tarih kısmı 1-Kanunusani-1931 Beşinci yıl sayı 20'den ayrı basım"
- Güngör, Selahaddin: **Kumandanlarımızın Harp Hatıraları**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1937
- Hafız Hakkı Paşa: **Bozgun**, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.

- Hatemi, Nilüfer: **Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, C. I, II
- Hamilton, Ian: **Gelibolu Hatıraları**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2006
- Hayri: **Harb-i Umumide Çanakkale Muharebat-ı Berriyesi Anafartalar Grubu Muharebatı**, İstanbul, Erkanı Harbiye Mektebi Matbaası, 1336
- İnönü, İsmet: **Hatıralar**, ,Yay. Haz. : Sabahattin Selek, Ankara, Bilgi Yayınları, 1992, 2. Baskı, C. I
- Karabekir, Kazım: **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? Sarıkamış, Kars ve Ötesi**, İstanbul, Emre Yayınları, 2000, 5. Baskı
- Karabekir, Kazım: **Erzurum ve Erzincan'ın Kurtuluşu**, İstanbul, 1943
- Karabekir, Kazım: **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı**, İstanbul, Menteş Matbaası, 1967
- Karabekir, Kazım: **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, İstanbul, Emre Yayınları, 2000
- Karay, Refik Halid: **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1992
- Keykurun, Naki: **Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları**, İstanbul, Ekspres Matbaası, 1964
- Kıcımın, Naci Kaşif: **Medine Müdafaası yahut Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1971
- Kılıç, Selami: **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1999
- Knight, Frank: **Çanakkale Savaşı**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1971
- Kuşçubaşı, Eşref: **Hayber'de Türk Cengi**, Yayına Hazırlayan: Philip Stotdard, H. Basri Danışman, İstanbul, Arba Yayınları, 1997
- Kutay, Cemal: **Çerkez Ethem Dosyası**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1973, C. II
- Külçe, Süleyman: **Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet**, İzmir, Yeniasır Matbaası, 1944

- Mahmut Muhtar Paşa: **Balkan Harbi “Üçüncü Kolordu’nun ve İkinci Doğu Ordusu’nun Muharebeleri”**, Hazırlayan: M. Ziyaettin Engin, İstanbul, Tercüman Binbir Temel Eser, 1979
- Mahmut Şevket Paşa: **Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü**,Yayına Hazırlayan: yok, İstanbul, Arba Yayınları, 1988
- Mehmed Nihad: **Harb-i Umumi’de Seddülbahir Cenub Gurubu Muharebatı**, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1336
- Menteşe, Halil: **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше’nin Anıları**, Yay. Haz. İsmail Arar, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986
- Muzaffer: **Büyük Harpte Mısır Seferi Çerçevesi İçerisinde Birinci Kanal Seferi**, 92 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı, İstanbul, Askeri Matbaa, 1934
- Mühlman: **Çanakkale Muharebesi 1915**, Çev. Mehmet Cemal, Kastamonu, Vilayet Matbaası, 1933
- Nikolaides, Kleanthes: **Griechenlands Anteil An Den Balkankriegen 1912-1913**, Leipzig, Alfred Hölder, 1914
- Okday, İsmail Hakkı: **Yanya’dan Ankara’ya**, İstanbul, Sebil yayınevi, 1975
- Okyar, Fethi: **Üç Devirde Bir Adam**,Yayına Hazırlayan:Cemal Kutay, İstanbul,Tercüman Yayınları, 1980
- Onk, Nizamettin: **Kafkas Seferimiz ve Milli Meyhane**, İstanbul,1977
- Orbay, Rauf: **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 1**, İstanbul, Emre Yayınları, 1993
- Pomiankowiski, Joseph: **Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü**, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1990
- Nogales, Rafael de: **Osmanlı Ordusunda Dört Yıl**, İstanbul, Yaba yayınları, 2008
- Roux, Charles F.: **Çanakkale’de Ne Oldu?** Yayına Hazırlayan: Burhan Sayılır, Ankara, Phoenix, 2007

- Ruşen Eşref: **Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 2001
- Sanders, Liman Von: **Türkiye’de Beş Yıl**, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, 3. Baskı
- Selahaddin Adil Paşa: **Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar**, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2007
- Selanikli Bahri: **Balkan Harbinde Garb Ordusu**, İstanbul, Yeni Turan Matbaası, 1331
- Selçuk, İlhan: **Yüzbaşı Selahattin’in Romanı**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1993
- Söylemezoğlu, Galip Kemali: **Başımıza Gelenler 1918-1922**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1939
- Süleyman Şefik Paşa: **Hatıratım Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vak’ası**, İstanbul, Arma Yayınları, 2004
- Tahsin Paşa: **Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları**: İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1997, 5. Baskı
- Tansu, Samih Nafiz: **İttihat ve Terakki İçinde Dönerler**, Anlatan: Galip Vardar, İstanbul, Yeni Zamanlar Yayınları, 2003
- Tugaç, Hüsamettin: **Bir Neslin Dramı**, Ankara, Mars Matbaası, 1966
- Tugay, Asaf: **İbret**, İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1962, C. I, II
- Uzer, Tahsin: **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara, TTK Yayınevi, 1979
- Yalman, Ahmet Emin: **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, İstanbul**, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları, 1997
- Zeki, **1912 Balkan Harbine Aid Hatıratım**: Dersaadet, Matbaa-i Askeriye, 1337
- F) ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER**
- Abaç, Sadi: **Yapı ve Kredi Bankası Kurucusu Kazım Taşkent**, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası, 1981

- Ahmad, Feroz: **İttihat ve Terakki**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1984
- Ahmet Refik: **İnkılab-ı Azim**, Dersaadet, Asır Matbaası, 1324
- Aksüt, Ali Kemali: **Mehmet Ali Ayni Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1944
- Andonyan, Aram: **Balkan Harbi Tarihi**, Çeviren: Zaven Biberyan, İstanbul, Sander yayınları, 1975
- Akşin, Sina: **31 Mart Olayı**, İstanbul, Sinan Yayınları, 1972
- Allen, W. E. D; Muratoff, Paul: **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, Ankara, Gnkur Basımevi, 1966
- Alkan, Ahmet Turan: **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu Ve Siyaset**, Ankara, Cedit Matbuat ve Neşriyat, 1992
- Aslan, Nurcan; Toker: Hülya **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Albay ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009, C. II
- Ata, Feridun: **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargulamaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 201
- Atacanlı, Sermet: **Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları**, MB Yayınevi, İstanbul, 2007, 3. Baskı
- Gazi Mustafa Kemal: **Nutuk**, Ankara, y.y., 1927, 2. Baskı
- Avcı, Alaattin: **Türkiye'de Yüksek Askeri Okullar Tarihçesi**, Ankara, Gnkur Basımevi, 1963
- Aydemir, Şevket Süreyya: **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000, C. II
- Aydemir, Şevket Süreyya: **Tek Adam**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966, C. I, II, 3. Baskı
- Ayışığı, Metin: **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997

- Bal, Halil: **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, İstanbul, İdil Yayıncılık, 2010
- Bal, M. Akif: **Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları(1919-1921)**, İstanbul, Ark Yayınları, 2003
- Bayrak, M.Orhan: **İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar(1453-1978)**, İstanbul, Aksüt Matbaası, 1979
- Bayur, Hikmet: **Atatürk Hayatı ve Eseri**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1990
- Bayur, Hikmet: **Türk İnkılabı Tarihi**, Ankara, TTK Yayınevi, 1991, C. II
- Behçet, **Büyük Harpte Mısır Seferi**, 76 numaralı Askeri Mecmuaya lahika, İstanbul, Askeri Matbaa, 1930
- Belen, Fahri: **1912-1913 Balkan Savaşı**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1971
- Belen, Fahri: **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1964
- Belen, Fahri: **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1963
- Belen, Fahri: **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1965
- Belen, Fahri: **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966
- Belen, Fahri: **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1967
- Berkuk, İsmail: **Büyük Harpte Şimali Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz ve 15nci Fırka'nın Harekatı ve Muharebeler**, İstanbul, Askeri Matbaa, 1934
- Beyoğlu, Süleyman: **Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa**, İstanbul, Bengi Yayınları, 2009, 2. Baskı

- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı 1914-1918**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1978
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 2nci Ordu Harekatı**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1978, C. II, Kısım: 2
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekatı**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993, C. II
- Candemir, Murat: **Yıldız'da Kaos ve Tasfiye**, İstanbul, İlgı Kültür Sanat, 2007
- Çam, Yusuf: **Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar 1892-1902**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1991
- Çolak, Mustafa: **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, Ankara, TTK Yayınları, 2006
- Ehiloğlu Zeki: **Yemen'de Türkler**, İstanbul, Kardeş Matbaası, 1952
- Eken, Halit: **Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları Kapancızade Hamit Bey**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2008
- Enver Paşa'nın Özel Mektupları**, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Ankara, İmge Kitabevi, 1997
- Erdeha, Kamil: **Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelemin Muhasebesi**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1998
- Ertuna, Hamdi: **Balkan Harbinde Yanya Savunması ve Esat Paşa**, Ankara, Gnkur Basımevi, 1983
- Erenbilge, M. Niyazi: **Habeş Eli ve İtalya-Habeş Harbi**, İstanbul, Aydınlık Basımevi, 1936
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları: **Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekatı**, Ankara, Gnkur Basımevi, 1981, C. III, 2. Kısım
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları: **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt 3 ncü Kitap Çanakkale Cephesi Harekatı**, Ankara, Gnkur Basımevi, 1980

- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları: **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekatı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1997
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları: **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1972
- Görgülü, İsmet: **Çanakkale Zaferi Üzerine Alman İddiaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995
- Görgülü, İsmet: **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Ankara, TTK Yayınları, 1993
- Görgülü, İsmet: **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, İstanbul, Harp Akademileri Yayını, Harp Akademileri Basımevi, 1983
- Göztepe, Tarık Mümtaz: **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul, Sebil Yayinevi, 1969
- Güler, Ali: **Manastır Askeri Lisesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Askeri Lise Öğretimi**, Ankara, Kara Harp Okulu Basımevi, 1999
- Gülsoy, Ufuk: **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Eren Yayınları, 1994
- Hall, Richard C.: **Balkan Savaşları 1912 1913 I.Dünya Savaşı'nın Provası**, Çeviren: M. Tanju Akad, İstanbul, Homeros Kitabevi, 2003
- Harp Akademilerinin 120 Yılı "Şeref Dolu Yıllar"(1848-1968)**, Harp Akademileri Basımevi, t.y.
- Harp Akademilerinin 122 Yılı "Şeref Dolu Yıllar"(1848-1970)**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1970
- Harp Akademileri Komutanlığı Yayını: **Makedonya**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1993

- İttihat ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922 "Tehcir ve Taktik" Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları**, Derleyen: Vahakn N. Dadrian, Taner Akçam, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008
- Jaeschke, Gotthard: **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Ankara, TTK Basımevi, 1970
- Kandemir, Feridun: **Atatürk'e İzmir Suikastından Ayrı 11 Suikast**, İstanbul, Tarih Yayınları, 1955
- Kandemir, Feridun: **Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler Medine Müdafaası**, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1974
- Karabekir, Kazım: **İngiltere İtalya ve Habeş Harbi**, İstanbul, Tecelli Basımevi, 1935
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, Ankara, TTKYayınevi, 1983, C. VIII, 2.baskı
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, Ankara, TTK Yayınevi, 1996, C. IX
- Kayalı, Hasan: **Jön Türkler ve Araplar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998
- Kocahanoğlu, Osman Selim: **İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması 1918-1919**, İstanbul, Temel Yayınları, 1998
- Kocamemi, Fazıl Bülent: **Yanya'nın Gözyaşları**, İstanbul, İskenderiye Yayınları, İstanbul, 2007, 2. Baskı
- Kocatürk, Utkan: **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999
- Koloğlu, Orhan: **1918 Aydınlarımızın Bunalım Yılı**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2000
- Kuran, Ahmet Bedevi: **Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadeleleri**, İstanbul, Çeltut Matbaası, 1957
- Kuran, Ahmet Bedevi: **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri**, İstanbul, 1956
- Kurat, Akdes Nimet: **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Ens. , 1966

- Kurat, Akdes Nimet: **Türkiye ve Rusya**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih
Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1970
- Kutay, Cemal: **Milli Mücadelede Öncekiler ve Sonrakiler**, İstanbul, 1963
- Kürkçüoğlu, Ömer: **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-
1918)**, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1982
- Larşer: **Büyük Harbde Türk Harbi**, Tercüme: Mehmed Nihad, İstanbul, Erkanı
Harbiyeyi Umumiye Onuncu Şubesi, 1927, C. I, II, III
- Mansfield, Peter: **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Çeviren: Nuran
Ülken, İstanbul, Sander Yayınları, 1975
- Mısıroğlu, Kadir: **Osmanoğullarının Dramı**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1990
- Muharrem Mazlum: **Erkan-ı Harbiye Mektebi Tarihçesi**, İstanbul, Harp Ak. K.
Matbaası, 1930
- Mevlanzade Rifat: **Türkiye İnkılabının İçyüzü**, İstanbul, Pınar yayınları, 1993
- Nikolaides, Kleanthes: **Griechenlands Anteil An Den Balkankriegen 1912-1913**,
Leipzig, Alfred Hölder, 1914
- Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim**, Ankara, Milli Savunma Bakanlığı,
2000
- Önelçin, H. Adnan: **Nutuk'un (Söylev'in) İçinden**, İstanbul, Yüce yayınları, 1981
- Özyüksel, Murat: **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000
- Özdemir, Bülent: **Fişlenen Ülke Türkiye**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2008
- Pakalın, M. Zeki: **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, MEB Basımevi,
1993, C. II
- Perk, Kadri: **İtalya-Habeş Harbi**, İstanbul, Askeri Matbaa, Gnkur 10. Şube, 1940
- Safa, Peyami: **Değerli Komutanlarımızdan Yakup Şevki Paşa**, İstanbul, Orhaniye
Matbaası, 1927

- Soko, Ziya Şakir: **1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?**, İstanbul, Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Kitap Deposu, 1944
- Stoddard, H. Philip: **Teşkilat-ı Mahsusa**, Çeviren: Tansel Demirel, İstanbul, Arma yayınları, 2003
- Mehmed Emin (Süleymaniyeli): **Harbi Umumide Osmanlı Cebheleri Vekayii**, İstanbul, Erkanı Harbiye Mektebi Matbaası, 1334
- Şahin, Enis: **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları**, Ankara, TTK yayınevi, 2002
- Şimşir, Bilal Nuri: **Malta Sürgünleri**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, 2. Baskı
- Taş, N. Fahri: **Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk**, Ankara, y.y. , 1996
- Tansel, Selahattin: **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, İstanbul, MEB Yayınevi, 1991, C. I
- Tezer, Şükrü: **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Ankara, TTK Basımevi, 1972
- Tunaya, Tarık Zafer: **Hürriyetin İlanı**, İstanbul, Baha Matbaası, 1959
- Tunaya, Tarık Zafer: **Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952
- Türkmen, Zekeriya: **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1993
- Uçarol, Rıfat: **Siyasi Tarih**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985, 3. baskı
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984
- Ünal, Tahsin: **Harp Okulu Tarihi**, Berikan Yayınları, Ankara, 2001
- Yalçın, Hüseyin Cahit: **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2002
- Yamauchi, Masayuki: **Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995

Yazman, Şevki: **Türk Çanakkale**, Ankara, Ulus Basımevi, 1938

Yel, Selma: **Yakup Şevki Paşa Hayatı ve Askeri Faaliyetleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2002

Yerasimos, Stefanos: **Türk-Sovyet İlişkileri**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1979

Yıldız, Cemalettin: **Seddülbahir Kahramanları**, İzmir, Çağlayan Matbaası, 2003

Zürcher, Eric Jan: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993

G) MAKALELER.

Ahmet Refik: "Yüz Sene Evvel Rumeli Şehirleri: Yanya", **Yedigün**, İstanbul, 22.07.1936, Sayı: 176, s. 6-7

Arar, İsmail: "Macera Dolu Bir Hayat: Vehib Paşa", **Tarih ve Toplum**, İstanbul, 1.11.1987, Sayı: 47, s. 23-30

Arar, İsmail: "Macera Dolu Bir Hayat: Vehib Paşa", **Tarih ve Toplum**, İstanbul, 1.12.1987, Sayı: 48, s. 41-48

Arslan, Ali: "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Batum'un Statüsü", **Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri**, Ayır Basım, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi, 1995, s. 153-168

Arslan, Ali: "Makedonya'da Rum-Ulah Çatışması", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2003, Sayı: 4, s. 1-27

Arslan, Ali: "I. Dünya Savaşı Sonunda Nahçıvan'da Yapılan Milli Mücadele ve Bugünkü Nahçıvan'ın Statüsünün Oluşumu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIV, Sayı: 41, Ankara 1998, s. 521-546.

Atamer, Hamdi: "Kuva-yı Milliye'ye Katılanların Listesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1968 Şubat, Sayı: 5, s. 3-7

- Bal, Halil: "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2004, Sayı: 5, s. 25-52
- Birinci, Ali: "31 Mart Vak'asının Bir Yorumu", **Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 193-211
- Çayırılı Necati, "Osmanlı İdaresinde Manastır (Bitola)", **Türk Kültürü**, Ankara, Haziran 2001, Sayı:458, s. 371-376
- Çağlayan, K. Tuncer: "Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya'da İngiliz Faaliyetleri", **Belleten**, 2000 Ağustos, Sayı: 240, s. 487-507
- Delilbaşı, Melek: "1564 Tarihli Mufassal Yanya Livası Tahrir Defterlerine Göre Yanya Kenti ve Köyleri" , **Belgeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, Cilt: XVII, Sayı: 21, s. 171-223
- Erkal, Şükrü: "Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz Cephesi (Hicaz Ayaklanması) 1914-1918", **Askeri Tarih Bülteni**, Mart 1978, Ankara, Sayı: 5, s. 15-24.
- Esat Paşa: "Balkan Harbi'nde Yanya Müdafaası", **Resimli Tarih Mecmuası**, İstanbul, 1950, sayı: 9, s. 330-333
- Gökçaftı, Mehmet A.: "Geçmişten Günümüze Yanya", **Tarih ve Toplum**, İstanbul, Ocak 1999, sayı: 181, s. 31-41
- Guze, Büyük Harpte "Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler" II, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, (Çev: Yarbay Hakkı, Yay. Haz: Ömür Barış), İstanbul, Ekim 2001, Sayı: 57, s. 48-51
- Hanioğlu, Şükrü: "İttihat ve Terakki Cemiyeti", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınevi, 2003, C. XXVII, s. 476-484
- Hoca, Nazif: "Yanya", **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986
- Hülagu, Metin, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 6, 1995, s.277-291.

- Güngör, Selahaddin: "Hicaz Kıtasını Nasıl Kaybettik?", **Resimli Tarih Mecmuası**, Nisan 1954, Ssayı: 52, C. V, s. 3063-3068
- Hacısalihoglu, Mehmet, "Makedonya", **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınevi, Ankara, 2003, s. 437-444
- Ilgar, İhsan: "1. Dünya Savaşı'nın Ünlü Komutanlarından: Vehib Paşa", **Hayat Tarih Mecmuası**, İstanbul, Haziran 1972, Sayı: 5, s. 13-21.
- Kandemir, "Milli Mücadeleye İnanmıyan Ordu Kumandanı Vehip Paşa", **Yakın Tarihimiz**, C. III, s.245-247
- Kandemir, "Vehip Paşa", **Yakın Tarihimiz**, C. IV, s. 152-153
- Kandemir, Feridun: "Eski Politikacıların Korkunç Tevkifhanesi Bekirağa Bölüğü", **Resimli Tarih Mecmuası**, Haziran 1955, C. VI, Sayı: 66, s. 3882-3885
- Kesim, Firuz: "Atatürk'ü Öldürmek İstemişlerdi", **Yakın Tarihimiz**, C. II, s. 11-12
- "Kral Abdullah'ın Hatıraları", Çeviren: Özcan Erektiren, **Hayat Tarih Mecmuası**, 1970, C. II, sayı: 5, s. 55-58
- Kurşun, Zekeriya: "Hicaz Osmanlı Dönemi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998, s. 437-438
- Kutay, Cemal: "Vehib Paşa Adis Ababa'yı Nasıl Savundu?", **Tarih Konuşuyor**, C. III, Sayı: 16, Mayıs 1965, s. 1302-1304
- Oglander, C. F. Aspinall: "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (IV)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Temmuz, Sayı: 17 s. 59-61
- Oglander, C. F. Aspinall: "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (V)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ağustos, Sayı: 18, s. 42-46
- Oglander, C. F. Aspinall: "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VI)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Eylül, Sayı: 19, s. 49-52

- Oglander, C. F. Aspinall: "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VII)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Ekim, Sayı: 20, s. 54-56
- Oglander, C. F. Aspinall: "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (VIII)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986 Kasım, Sayı: 22, s. 41-44
- Oglander, C. F. Aspinall: "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XI)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Şubat, Sayı: 24, s. 39-41
- Oglander, C. F. Aspinall: "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XII)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Mart, Sayı: 25, s. 44-51
- Oglander, C. F. Aspinall: "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XIII)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Nisan, Sayı: 26, s. 57-61
- Oglander, C. F. Aspinall: "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XVI)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Temmuz, Sayı: 29, s. 48-53
- Oglander, C. F. Aspinall: "Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi (XVII)", Çeviren: Muharrem Fevzi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1987 Ağustos, Sayı: 30, s. 59-63
- Orhon, Alpaslan: "Erzurum ve Erzincan`da "31 Mart Olayı" ile İlgili Ayaklanmalar ve Bastırılışları", **Askeri Tarih Semineri II.** , Ankara, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985, s. 93-113.
- Örik, Nahid Sırrı: "Altı Kırıl Babası Bir Vezire Dair", **Resimli Tarih Mecmuası**, Aralık 1951, C. 2, Sayı: 24, s. 1137-1141
- Özkaya, Yücel: "Çanakkale Savaşı ve Basın", **Belgelerle Türk Tarihi**, 1987 Mart, İstanbul, Sayı: 25, s. 38-43

Prifti, Kristaq: "Manastır", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ankara, TDV Yayınevi, 2003, C. XXVII,s. 562-563

Sertoğlu, Mithat: "Yüzbinlerce Türk Şehidinin Yattığı Yemen ve Tarihi III", **Resimli Tarih Mecmuası**, 1954, C. V, Sayı: 57, s. 3387-3392

Söylemezoğlu, Galip Kemal: "Milli Mücadeleyi Avrupalılara Anlatmak İçin Yapılan Roma Toplantısı", **Yakın Tarihimiz**, C. II, Sayı: 24, s. 247

Tevetoğlu, Fethi: "Kaçı, Vehip Paşa", **Türk Ansiklopedisi**, C. XXI, s. 86-87

Toker, Hülya: "Birinci Dünya Savaşı'nda Mekke Şerifi Hüseyin'in İsyanı", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 193-203

Toprak, Zafer: "Mukatelenin İcadı", **Toplumsal Tarih**, Mart 2006, Sayı: 147, s. 18-25

Ünal, Tahsin: "Dünkü Bugünkü Harbiye", **Tarih Coğrafya Dünyası**, İstanbul, Temmuz 1959, C. 1, sayı: IV, s. 313-315

Yatak, Süleyman: "1914–1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin", **İlim ve Sanat**, Sayı: 30, Ekim 1991, s. 70-80

F. TEZLER

Taş, Özlem Elif (Polat): "Kazım (İnanç) Paşa, Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1880-1938)", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009

Üzen, İsmet: Birinci Dünya Savaşı'nda Kanal Seferleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007

Yavuz, Nuri: Türk Arşivlerine Göre Birinci Balkan Harbi, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989

G. İNTERNET SİTELERİ

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=MAJESTEHAİLE>
[SELASIYE&isAdv=false](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=MAJESTEHAİLE) (20.6.2010, çevrimiçi)

www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/.../makaleler%5COsman%20AKANDERE%5CAKAN%20DERE,%20Osman.pdf, 15.8.2010(çevrimiçi)

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,755119,00.html#ixzz0qYOGF964>, 13.7.2010(Çevrimiçi)

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,755141,00.html#ixzz0qYPh4P7k>, 13.7.2010(Çevrimiçi)

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,755119-3,00.html#ixzz0qYOKE1qY>, 13.7.2010(Çevrimiçi)

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,882619,00.html>, 11.6.2010(Çevrimiçi)

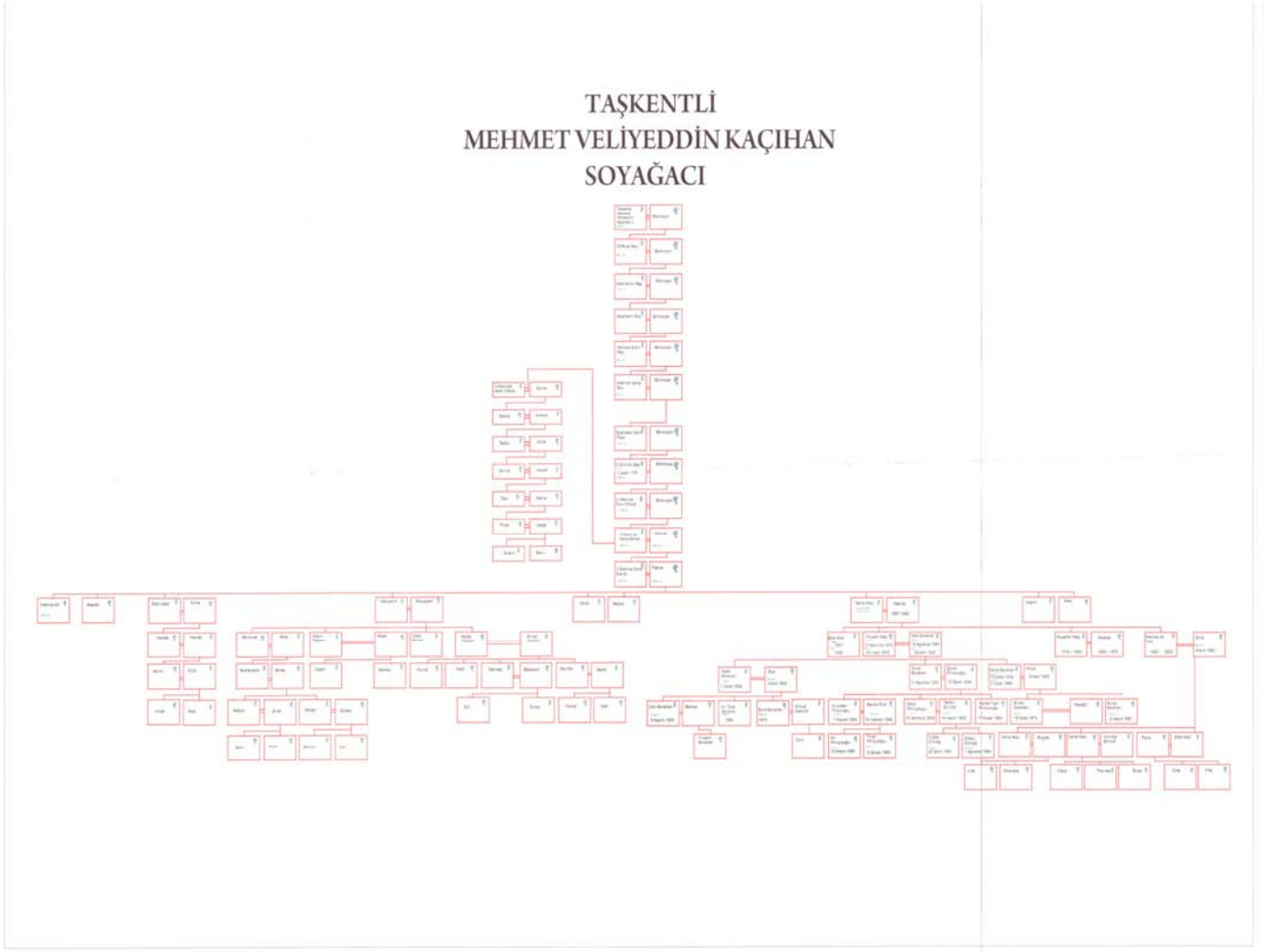
<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,756036,00.html#ixzz0qYMtGD>, 17.7.2010(Çevrimiçi)

<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,756036-2,00.html>

<http://www.turkiyegazetesi.com//makaledetay.aspx?ID=427596>, 15.6.2010(çevrimiçi)

EKLER

Ek: 1-Taşkentli Mehmet Veliyettin Kaçıhan Soyağacı

Ek: 2-16.12. 2009 tarihli Mehmet Vehip Kaçı Nüfus Kayıt Örneği,

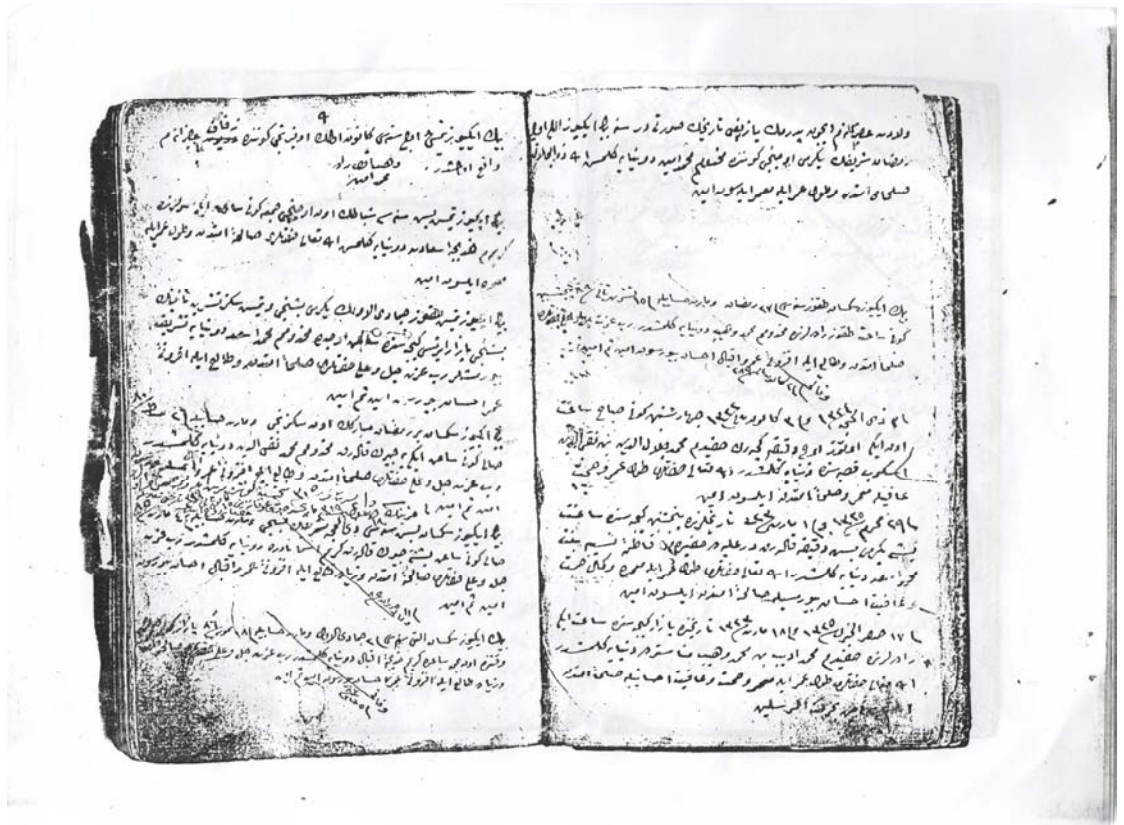
NÜFUS KAYIT ÖRNEĞİ				İLİ		İLÇESİ		MAHALLESİ / KÖYÜ		CİLT NO	HANE NO	
				İSTANBUL		KADIKÖY (1421)		KOŞUYOLU MAHALLESİ		14	399	
SIRA	BSN	C	YAKINLIK DERECESİ	T.C. KİMLİK NO	ADI	SOYADI	BABA ADI	ANA ADI	DOĞUM YERİ VE TARİHİ	MED.HALI VE DİNİ	TESCİL TARİHİ	OLAYLAR VE TARİHLERİ
1	1	E	Kendisi	53326120822	MEHMET VEHİP	KAÇI	MEHMET EMİN	FATMA	YANYA 01.07.1876	Evli İslam	---	Ölüm: 14/06/1940 Evlenme: ----- Boşanma: -----
2	2	K	Eşi	53323120986	NEZİHE	KAÇI	İBRAHİM	ENİŞE	FİLİBE 01.07.1886	Dul İslam	---	Ölüm: 06/05/1962 Evlenme: ----- Boşanma: -----
3	3	E	Oğlu	53320121030	MEHMET EMİN MUZAFFER	KAÇI	MEHMET VEHİP	NEZİHE	KÖSTENCE 01.07.1918	Evli İslam	---	Ölüm: 28/10/1955 Evlenme: ----- Boşanma: -----
4	4	E	Oğlu	53317121104	MEHMET ALİ ŞECAETTİN	KAÇI	MEHMET VEHİP	NEZİHE	KÖSTENCE 22.12.1920	Evli İslam	---	Ölüm: 28/01/2002 Evlenme: ----- Boşanma: -----
DÜŞÜNCELER												
1	MEHMET VEHİP	DOĞUM	-----	#1292 OLAN DOĞUM TARİHİ MİLADİYE ÇEVİRİLMİŞTİR. 5490 SAYILI KANUNUN 39. MADDESİ VE NÜF.VAT.İŞL.GN.MD.LÜĞÜNÜN 07.08.2006 TARİHLİ OLURUNA DAYANILARAK DOĞUM TARİHİ TAMAMLAMA İŞLEMİ YAPILMIŞTIR.								
1	MEHMET VEHİP	NAKİL	(00.00.1939)	KİŞİ 1939 YILINDA 1166(BAKIRKÖY),7,70 İLÇE, CİLT, HANEDEN NAKİL GELMİŞTİR.								
2	NEZİHE	EVLENME	(00.00.0000)	AYNI HANEDEKİ 1 SIRA NOLU ERKEKLE EVLENMİŞTİR.								
2	NEZİHE	DOĞUM	-----	#1302 OLAN DOĞUM TARİHİ MİLADİYE ÇEVİRİLMİŞTİR. 5490 SAYILI KANUNUN 39. MADDESİ VE NÜF.VAT.İŞL.GN.MD.LÜĞÜNÜN 07.08.2006 TARİHLİ OLURUNA DAYANILARAK DOĞUM TARİHİ TAMAMLAMA İŞLEMİ YAPILMIŞTIR.								
2	NEZİHE	NAKİL	(00.00.1939)	KİŞİ 1939 YILINDA 1166(BAKIRKÖY),7,70 İLÇE, CİLT, HANEDEN NAKİL GELMİŞTİR.								
3	MEHMET EMİN MUZAFFER	DOĞUM	-----	#1334 OLAN DOĞUM TARİHİ MİLADİYE ÇEVİRİLMİŞTİR. 5490 SAYILI KANUNUN 39. MADDESİ VE NÜF.VAT.İŞL.GN.MD.LÜĞÜNÜN 07.08.2006 TARİHLİ OLURUNA DAYANILARAK DOĞUM TARİHİ TAMAMLAMA İŞLEMİ YAPILMIŞTIR.								
3	MEHMET EMİN MUZAFFER	NAKİL	(00.00.1939)	KİŞİ 1939 YILINDA 1166(BAKIRKÖY),7,70 İLÇE, CİLT, HANEDEN NAKİL GELMİŞTİR.								
4	MEHMET ALİ ŞECAETTİN	DOĞUM	-----	22/12/1336 OLAN DOĞUM TARİHİ MİLADİYE ÇEVİRİLMİŞTİR.								
4	MEHMET ALİ ŞECAETTİN	NAKİL	(00.00.1939)	KİŞİ 1939 YILINDA 1166(BAKIRKÖY),7,70 İLÇE, CİLT, HANEDEN NAKİL GELMİŞTİR.								
AÇIKLAMALAR							DÜZENLEYEN		ONAYLAYAN YETKİLİNİN			
1-) KİŞİ VEYA KİŞİLERİN KAYDI KÜTÜĞE UYGUNDUR. 2-) İŞBU NÜFUS KAYIT ÖRNEĞİ BİLGİ İÇİN İBRAZ EDİLMEK ÜZERE DÜZENLENMİŞ OLUP BAŞKA AMAÇLA KULLANILMAZ. 3-) İŞBU NÜFUS KAYIT ÖRNEĞİ 14/06/2010 TARİHİNE KADAR GEÇERLİDİR.							MELTEM KARA Sözleşmeli Personel Paraf		HASAN OĞUZ 1745-Keçiören Nüfus Müdürü 16.12.2009 14:44 İmza Mühür			

Ek:3-16.12. 2009 tarihli Mehmet Esat Bülkat Nüfus Kayıt Örneği

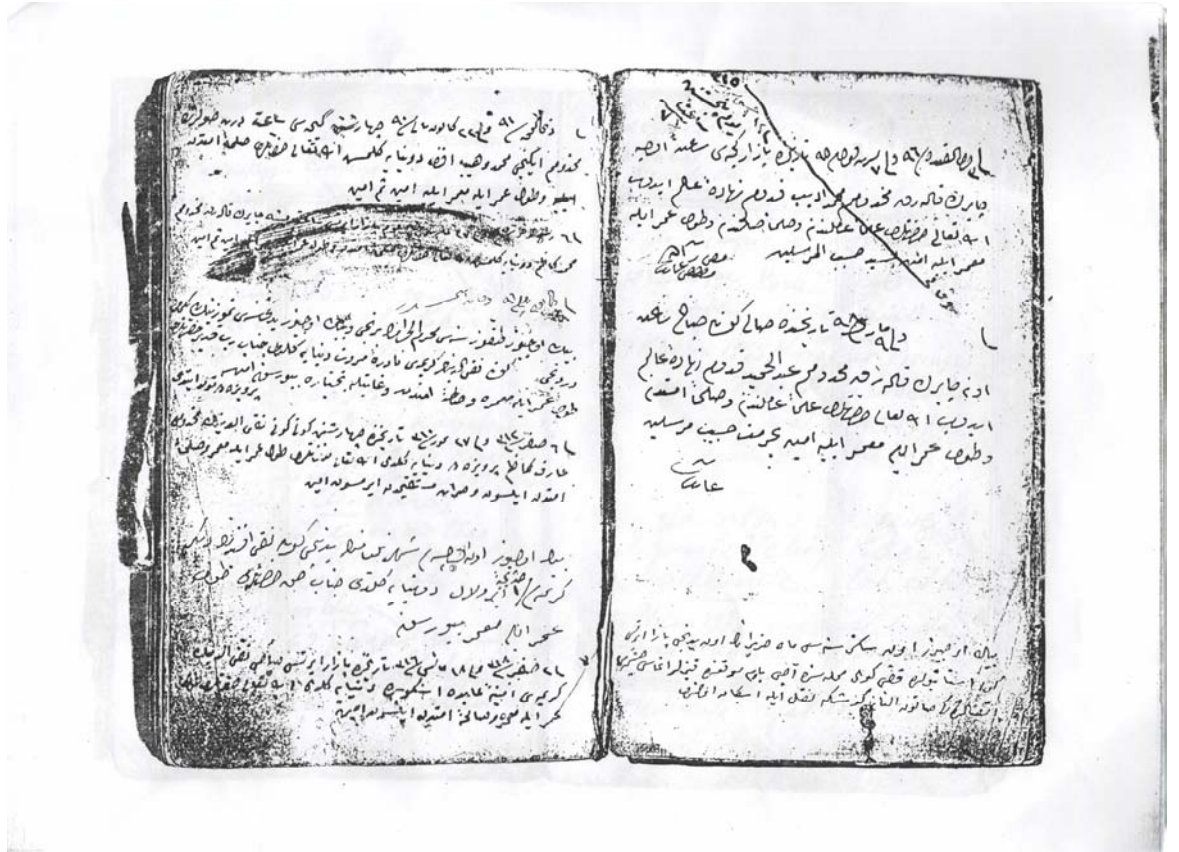
NÜFUS KAYIT ÖRNEĞİ				İLİ	İLÇESİ	MAHALLESİ / KÖYÜ	CİLT NO	HANE NO				
				İSTANBUL	KADIKÖY (1421)	KOŞUYOLU MAHALLESİ	14	19				
SIRA	BSN	C	YAKINLIK DERECESİ	T.C. KİMLİK NO	ADI	SOYADI	BABA ADI	ANA ADI	DOĞUM YERİ VE TARİHİ	MED.HALI VE DİNİ	TESCİL TARİHİ	OLAYLAR VE TARİHLERİ
1	2	E	Kendisi	11312521220	MEHMET ESAT	BÜLKAT	MEHMET EMİN	FATMA	YANYA 01.07.1862	Evlü İslam	---	Ölüm: 01/11/1952 Evlendirme: ----- Boşanma: -----
2	1	E	Babası	11315521166	MEHMET EMİN	---	VEHİP	EBRULLAH	YANYA 01.07.1838	Bekar İslam	---	Ölüm: 15/01/1909 Evlendirme: ----- Boşanma: -----
3	4	K	Eşi	11306521458	ESMA ASİME	BÜLKAT	MEHMET VEHİBİ	HÜSNÜ HATİME	MİDİLLİ 01.07.1880	Dul İslam	---	Ölüm: 13/09/1967 Evlendirme: ----- Boşanma: -----
4	10	K	Kızı	11291521990	NESİBE FATMA	BÜLKAT	MEHMET ESAT	ESMA ASİME	İBRAHİMAĞA 14.03.1907	Boşanmış İslam	---	Ölüm: 22/01/1972 Evlendirme: ----- Boşanma: -----
DÜŞÜNCELER												
2	MEHMET ESAT	DOĞUM	-----	11278 OLAN DOĞUM TARİHİ MİLADİYE ÇEVİRİLMİŞTİR. 5490 SAYILI KANUNUN 39. MADDESİ VE NÜF.VAT.İŞL.GN.MD.LÜĞÜNÜN 07.08.2006 TARİHLİ OLURUNA DAYANILARAK DOĞUM TARİHİ TAMAMLAMA İŞLEMİ YAPILMIŞTIR.								
1	MEHMET EMİN	DOĞUM	-----	11254 OLAN DOĞUM TARİHİ MİLADİYE ÇEVİRİLMİŞTİR. 5490 SAYILI KANUNUN 39. MADDESİ VE NÜF.VAT.İŞL.GN.MD.LÜĞÜNÜN 07.08.2006 TARİHLİ OLURUNA DAYANILARAK DOĞUM TARİHİ TAMAMLAMA İŞLEMİ YAPILMIŞTIR.								
1	MEHMET EMİN	ÖLÜM	(15.01.1909)	2/1/1324 OLAN ÖLÜM TARİHİ MİLADİYE ÇEVİRİLMİŞTİR.								
4	ESMA ASİME	EVLENME	(00.00.0000)	AYNI HANEDEKİ 2 SIRA NOLU ERKEKLE EVLENMİŞTİR.								
4	ESMA ASİME	DOĞUM	-----	11296 OLAN DOĞUM TARİHİ MİLADİYE ÇEVİRİLMİŞTİR. 5490 SAYILI KANUNUN 39. MADDESİ VE NÜF.VAT.İŞL.GN.MD.LÜĞÜNÜN 07.08.2006 TARİHLİ OLURUNA DAYANILARAK DOĞUM TARİHİ TAMAMLAMA İŞLEMİ YAPILMIŞTIR.								
4	ESMA ASİME	DÜZELTME	(00.00.0000)	KADIKÖY 2. AS. H.H. 975/1044-888 19.12.1975 SKR İLAMLAMAYA ANNE BABA ADI TAHSİS EDİLDİ.								
4	ESMA ASİME	DÜZELTME	(00.00.0000)	KAYIT DÜZELTME İLE ANA ADI VEHİBİ İKEN HÜSNÜ HATİME OLMUŞTUR.								
4	ESMA ASİME	DÜZELTME	(00.00.0000)	KADIKÖY 2. AS. H.H. 975/1044-888 19.12.1975 SKR İLAMLAMAYA ANNE BABA ADI TAHSİS EDİLDİ.								
4	ESMA ASİME	DÜZELTME	(00.00.0000)	KAYIT DÜZELTME İLE BABA ADI HATİME İKEN MEHMET VEHİBİ OLMUŞTUR.								
10	NESİBE FATMA	DOĞUM	-----	1/3/1323 OLAN DOĞUM TARİHİ MİLADİYE ÇEVİRİLMİŞTİR.								
10	NESİBE FATMA	EVLENME	-----	EVLENEREK ÇANAKKALE MERKEZ İLÇESİ 3. CİLT 352. HANE 17. SIRA YA GİTTİ.								
10	NESİBE FATMA	BOŞANMA	-----	BOŞANARAK GELDİĞİ YER: KADIKÖY İLÇESİ KOŞUYOLU C.014 H.419 BSN.2								
AÇIKLAMALAR						DÜZENLEYEN	ONAYLAYAN YETKİLİNİN					
1-) KİŞİ VEYA KİŞİLERİN KAYDI KÜTÜĞE UYGUNDUR. 2-) İŞBU NÜFUS KAYIT ÖRNEĞİ BİLGİ İÇİN İBRAZ EDİLMEK ÜZERE DÜZENLENMİŞ OLUP BAŞKA AMAÇLA KULLANILMAZ. 3-) İŞBU NÜFUS KAYIT ÖRNEĞİ 14/06/2010 TARİHİNE KADAR GEÇERLİDİR.						MELTEM KARA Sözleşmeli Personel Paraf	HASAN OĞUZ 1745-Keçören Nüfus Müdürü 16.12.2009 14:49 İmza Mühür					

Ek:5- Vehip Paşa'nın Notları (B)

Ek:6- Vehip Paşa'nın Notları (C)

Ek: 7- Vehip Paşa'nın mezarı

Ek: 8-Vehip Paşa'nın Askerlik Safahat Belgesi

ASKERLİK SAFAHAT BELGESİ

Sicil No : 313-1
Adı Soyadı : Mehmet Vehip KAÇIN
Baba Adı : Mehmet Vehip
Memleketi : Yanya
Doğum Tarihi : 1291
Rütbesi : Ferik
Sınıfı : Topçu
Duhulü : 16 Mayıs 1310
Nasbı : 22 Teşrin Evvel 1333
Vefat Tarihi : 14 Nisan 1940

Askerlik Hizmeti

- 16 Mayıs 1310 tarihinde Erkan-ı Harbiye'ye duhul etmiştir.
- 03 Şubat 1312 Topçu mektebinin Erkan-ı Harbiye 1'inci sınıfına geçmiştir.
- 05 Kanun-ı Sani 1315 tarihinde Mekteb-i Harbiye'den kurmay Yüzbaşı rütbesiyle neşet etmiştir.
- 10 Şubat 1317 tarihinde Kolagâliğe yükseltilerek atık 4'üncü Ordu emrine verilmiştir.
- 04 Mayıs 1321 tarihinde Malatya İlivasiyla birlikte Yemen'e gitmiştir.
- 02 Kanun Sani 1321 tarihinde Manastır Mekteb-i Harbiye'sine atanmıştır.
- 04 Ağustos 1322 tarihinde Binbaşı rütbesine yükseltilmiştir.
- 07 Teşrin-i Evvel 1327 tarihinde Trablusgarp Savaşında iken Yanya'da teşkil edilen Esat Paşa Kolordusunda Erkan-ı Harbiye Riyaseti emrine verilmiştir.
- 14 Teşrin Sani 1327 tarihinde Kaymakam rütbesine yükseltilmiştir.
- 30 Temmuz 1328 tarihinde Yanya Mevki Müstahkem Kumandanlığına tayin olunmuş Balkan Muharebesinin başlangıcından sonuna kadar bu görevi yürütmüştür.
- Yanya savunmasında esir düşmüştür.
- 07 Kanun Evvel 1329 tarihinde 5'inci Kolordu Erkan-ı Harbiye Riyasetine tayin edilmiştir.
- 24 Kanun Evvel 1329 Miralay rütbesine yükseltilerek Hicazda bulunan 22'nci Cephane Fırkası Kumandanlığı görevine atanmıştır.
- 28 Kanun Sani 1330 tarihinde 9'uncu Kolordu Kumandanlığına atanmıştır.
- 29 Kanun Sani 1330 tarihinde Mirliya rütbesine yükseltilmiştir.
- 05 Temmuz 1333 Tarihinde 7'nci Ordu Kumandanlığına atanmıştır.
- 22 Teşrin Evvel 1333 tarihinde Feriklik rütbesine yükseltilmiştir.
- 28 Haziran 1334 tarihinde Erkan-ı Harbiye Umumiyesi emrine verilmiş ve sonradan Şark Orduları Grup Komutanlığı görevine getirilmiştir.

Aldığı Madalyalar
2'nci Rütbeden Kılıçlı Osmanî Nişanı, 1'inci Rütbeden Mecidi Nişanı, 2'nci Rütbeden Kılıçlı Osmanî Nişanı, 2'nci Rütbeden Kılıçlı Mecidi Nişanı, Muharebe Altın Liyakat Madalyası, 3'üncü Rütbeden Kılıçlı Mecidi Nişanı, 4'üncü Rütbeden Mecidi Nişanı, 5'inci Rütbeden Mecidi Nişanı, 1'inci Kit'a Demir Salıp Madalyası, Muharebe Altın İmtiyaz Madalyası.

Bu Askerlik Safahat Belgesi, Ferik Mehmet Vehip KAÇIN'a ait "Subay Şahsi Dosyası" kayıtlarına göre düzenlenmiştir. 22 Aralık 2009

Gökçen TOPÇU
Sivil Memur
Belge Araştırma Uzmanı

Cengiz EROĞLU
Sivil Memur
Belge Araştırma Uzmanı

O N A Y
25 Aralık 2009

Mehmet YURDAKUL
Personel Albay
Arşiv Müdürü

Ek: 10- Vehip Paşa'nın evliliğiyle ilgili telgrafi

TÉLÉGRAMME
مکتوب کتوره منج براره و برینه حکمدر
Il n'y a rien à payer au porteur

Recu de ق Le ۱۳ مأمورك امضاسی L'Employé	190	مکتوب کتوره منج براره و برینه حکمدر کجه ویا کوندر دفعه سبت Dépôt le à h. m. du	صاحبه ارسال Expédié ق Le ۱۳ مأمورك امضاسی L'Employé	190
---	-----	---	--	-----

مخابرات تلفرافیدن طولانی دولت هیچ برکونه مسئولیت قبول ایلمز
L'état n'est soumis à aucune responsabilité à raison du service de la correspondance par voie télégraphique.

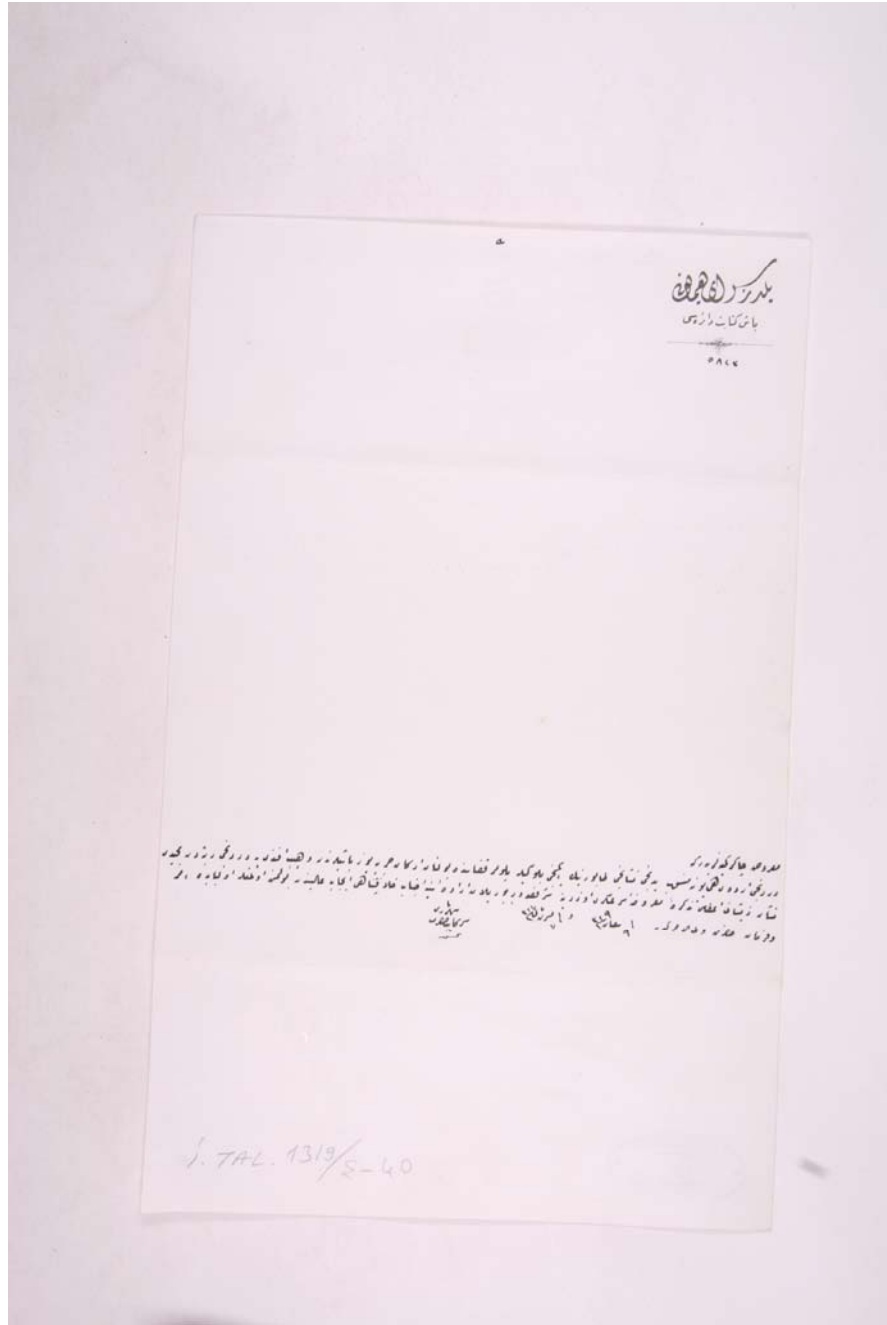
محمد عالی بیگ

ضای مغالریله دعاندن بیگزیک ابانی نامر و فصلیه الیم
ایزیک ناکاهه و صه ایلدین بیتیپ ایسه ایلدیکینه ادریم
رحیب

۳

Dans les dépêches imprimées en caractères romains par l'appareil télégraphique, le premier nombre qui figure après le n° du lieu d'origine est un numéro d'ordre, le second indique le nombre de mots taxés, les autres désignent la date et l'heure du départ.

Ek: 11- “Dördüncü Ordu-yu Hümayuna mensub yedinci nişancı taburunun ikinci bölüğüyle Pülümür kazasında bulunan Erkan-ı Harbiye yüzbaşlarından Vehib Efendi’ye dördüncü rütbeden mecidi nişan-ı zişanı i’tası...”, **BOA**, İ. TAL. , Dosya No: 265, Gömlek No: 1319/Ş-040, Tarih: 09/Ş /1319 (Hicri)

Ek:12- Vehip Paşa'nın III. Ordu Komutanlığı'na tayini, BOA, İ. HB, Dosya No:165,
Gömlek No: 1333/Ra-053, Tarih: 29/Ra/1333 (Hicri)

محمد بن عبد الله
عبد الرحمن بن محمد
عبد الرحمن بن محمد

نسخه

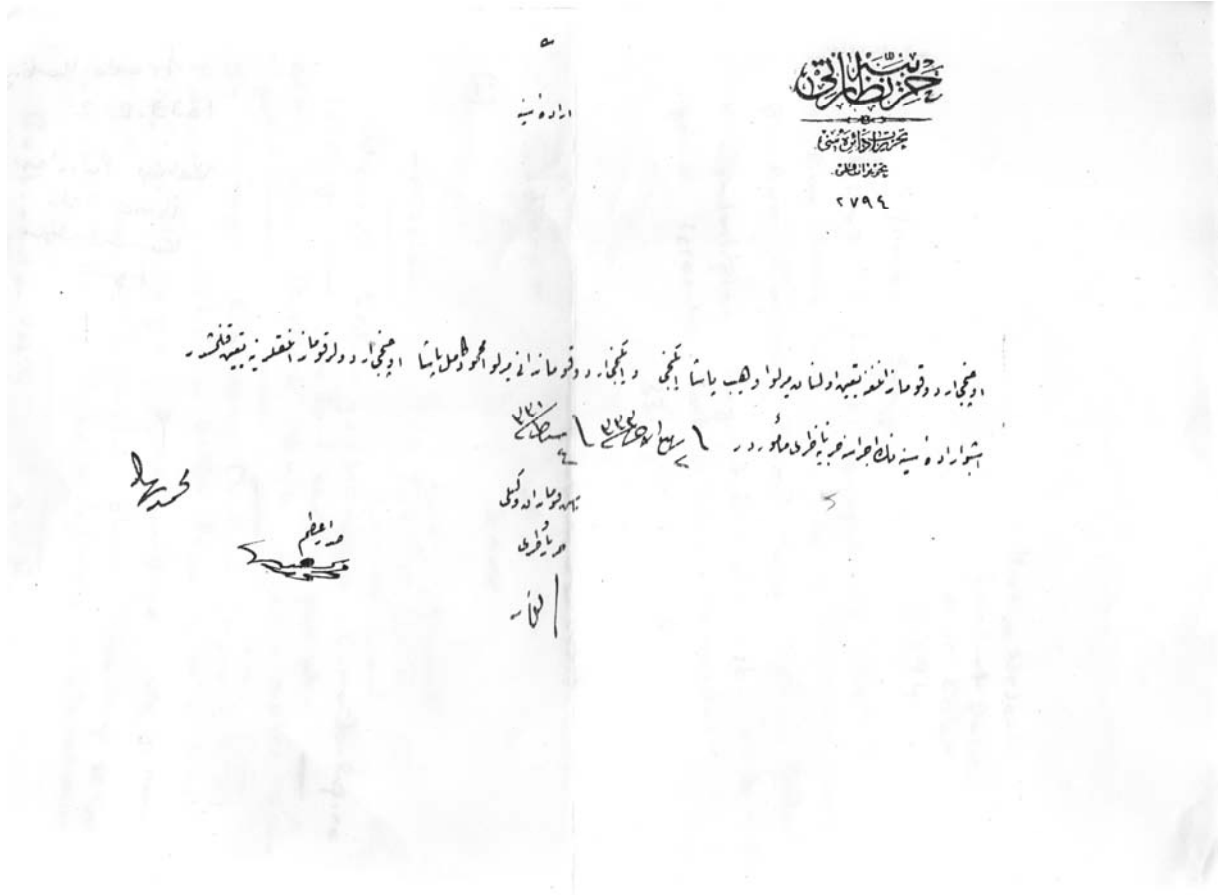
مردود علی لایحه رک

طغوری قندار دو قوما نازان میرلو او هب با ساند او مجاز دو قوما نازان ویدی ایچ قندار قندار نازان میرلو سر زور بعد مذکور طغوری قندار
قندار نازان و هب و نازان میرلو بعد ویدی ایچ قندار قندار نازان میرلو سر زور بعد مذکور طغوری قندار
نفا نازان ای بیله ایق و قندار نازان میرلو سر زور بعد مذکور طغوری قندار

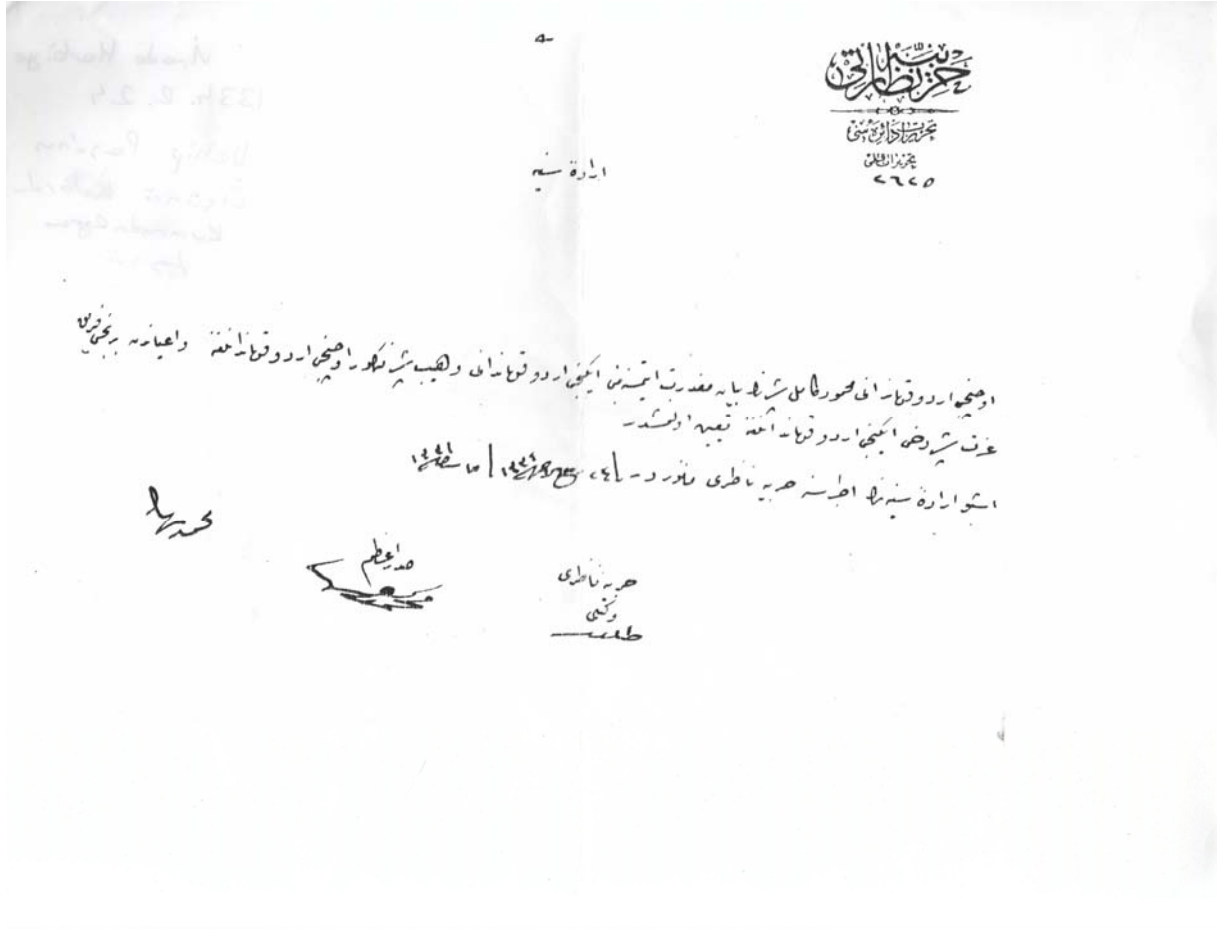
باسم و سواد و کس
صراحت

ان-

Ek:13-Vehip Paşa'nın II. Ordu Komutanlığı'na tayini, BOA, İ. HB, Dosya No:166,
Gömlek No: 1333/R-006, Tarih: 02/R /1333 (Hicri)

Ek:14- Vehip Paşa'nın ikinci defa III. Ordu Komutanlığı'na tayini, BOA, İ. HB,
Dosya No:165, Gömlek No: 1333/Ra-053, Tarih: 29/Ra/1333 (Hicri)

Top header section containing publication details, date (25 Kasım 1918), and masthead 'Dedikodular'.

جدي وزير المراسلة:
وحيب باشا ملك
هذا هو الوزير الجديد...

ترخيص ارادة سنيه
اقتراح ابتدئى
ارادة سنيه...
ترخيص ترخيص ايدىك باجابه عهده...

باشلارك فرارى اطرافنده
افكار عوميهلك ايدىسى - فرار ايدىلر - املاک و اموالىلک
مصادرمى - املاک و اموالىلک

بالتان خطى بنه اچملىق لازم
بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

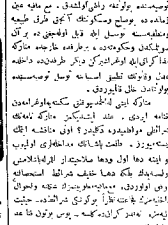
بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

سياسات:
فايهلك مسلكده صرامت ايتيويوزا
هره ايدىلر...
سياسات...
فايهلك مسلكده صرامت ايتيويوزا...

بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

جدي وزير المراسلة:
وحيب باشا ملك
هذا هو الوزير الجديد...

بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

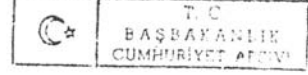
بولارسايدىل و مكرتت شايه دن سرگزه آرسىلدهده تاركه شد ايدى
اوزدهه بالتان قارايك نه ايلهلميسى املاكىلر.

Ek: 18-Vehip Paşa'nın Türk vatandaşlığından çıkarılmasına dair Bakanlar Kurulu kararı, BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Sayı: 7481, Dosya No: 2-165, Yer No: 1.10.31.

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVFKÄLET
Muameleat müdürlüğü
Sube 2
Sayı 7481

KARARNAME

Evelce Ferik ve üçüncü Ordu kumandanı iken izinsiz Avrupaya git-
tiği için Umumi harptaki sınıstimalinden dolayı muhakeme edilmesi
hakkı mahfuz kalmak şartile 336 tarihinden itibaren nispeti askeri-
yesi kesilmiş olan 1291 doğumlu Yanyalı Mehmet oğlu Vehibin , millî
mücadeleye iştirak etmemiş ve şimdiye kadar da Türkiyeye dönmemiş
olmasına binaen 1041 numaralı kanun mucibince Türk vatandaşlığından
çıkarılması , Hariciye vekâletinin 22/12/928 tarih ve 55120/721 nu-
maralı teskeresile yapılan teklifi üzerine İcra vekilleri heyetinin
26/12/928 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur .

26/12/928

REİSİCÜMHUR

Gayze M. H. ...

Veteranlar
Sikası
26.12.1928

980 18 01 02 1 10 31

M.M.V.

M. H. ...

Ad.V.

...

Bş.V.

...

Ma.V.

...

Ha.V.

...

Da.V.

...

S.i.M.V.

...

İk.V.

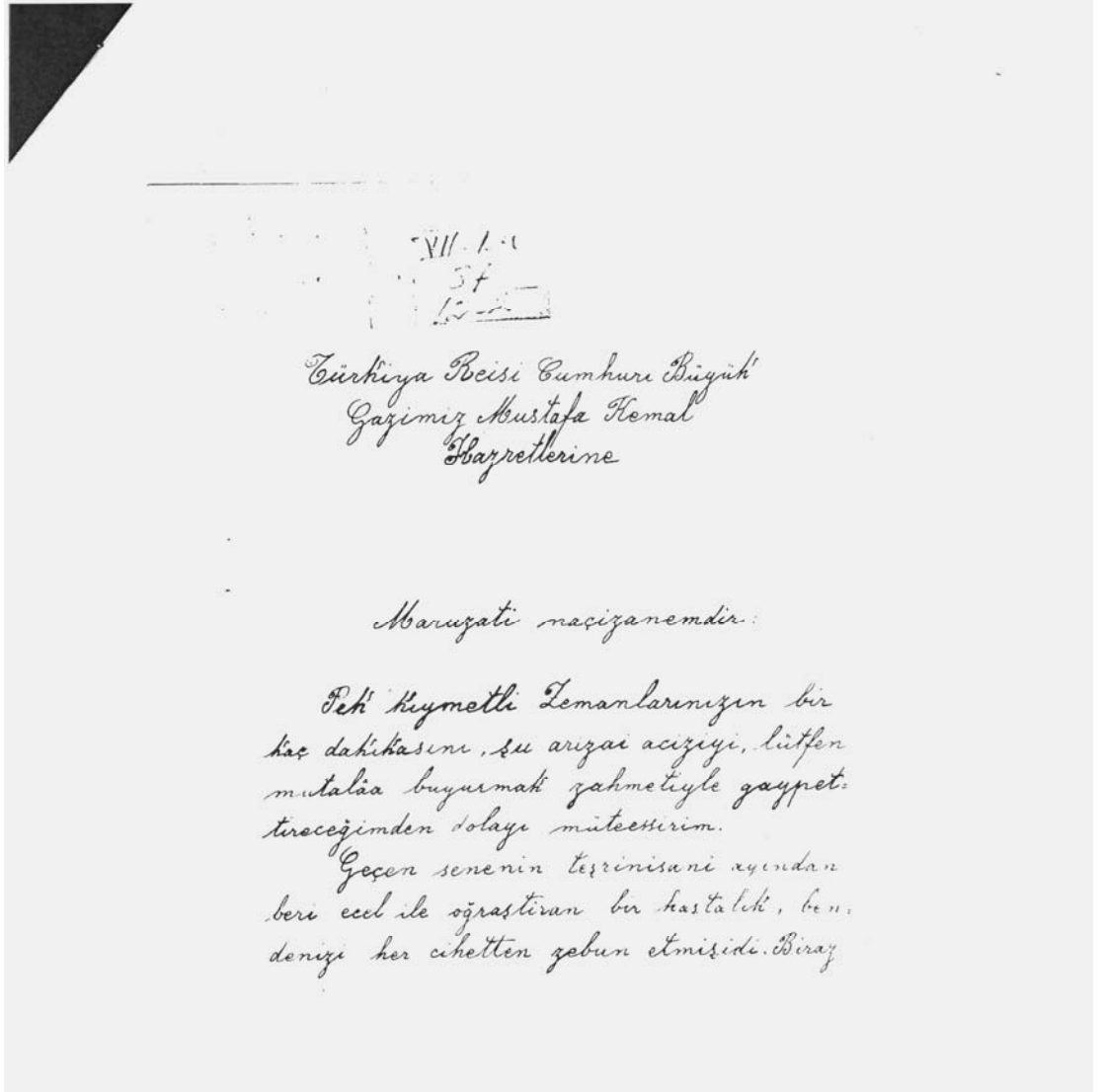
...

Na.V.

...

Mf.V.

Ek: 19-Vehip Paşa'nın af için Atatürk'e gönderdiği mektup(1. s.)

15 Temmuz 1930

Benim çok sevgili ağlum Muzaffer!
7/7/1930 tarihli mektubunu bu gün aldım.
Bilsen, Muzafferim, ne kadar sevindim. Mektubunu
bir kaç defa okudum. Her okuyuşumda
başka bir zevk, başka bir lezzet duydum.
Hiç şüphesiz tetmüçümün ki orada vücudca çok
istifa edeceğinizi, dimağınızı dinlendire-
cek, zayıflığınızı telafi edeceğinizi, Mehter-
pinize avdet edince, sağlamlık bir kuvvet ve
arada bir fikir ile derslerinize sarılacağınızı,
Mehmet Ali ile karışa tetmediyinize pek
çok memnun oldum. Sen büyükmiş, kemalini
bulmuş ve sıra küçümlere bu günkü yaşında
dönmüş bir nevi residei vatanisin. İsteminin
iradene hakim bir balasın. Vatan, senden
çok şeyler bekler ve beklemekte haklidir.
Biz, Cumhuriyetin fidanlarıyız. Cumhuriyetin
meyvesi, sizin dallarınızda neşve ve nura
bulacaktır; Cumhuriyetin temelleri, kufayilattır,
vicdanlarınızda olacaktır, dimağlarınızı istila
edecek. İste özeman, ey benim göz bebejime
vatan mesul, sen mesul, her kes mesuldür.
Fakat, Muzafferim, bilki, fazilet, ilim ve
fen ile teterrüce etmezse faydasız olur. Bunun
için bir taraftan ahlaki hamiyetinizi temyiz
sarpı gayret ederken, diğer taraftan da ilim ve
fen sahili olmaya çalışın. Her şeyi kusursuz
ve noksanısız öğrenmek ve öğrendiğinizi
nazm etmek, inna ve affa kuvvet için şart
ve lazımdır. Bu günkü İstisnâ-i İslâmiye
istisnâ-i İslâmiye! İstisnâ-i İslâmiye!

Lihottim, çok şükür Allaha
yerindedir. Benim düğünlerim sakın
sıkılmayınız. Benim sizi düşünmi-
yorum. Çünkü ablam kibi zehetkati ve
yeyenim Hamit kibi hakikatti, Fahrise
ve Esma hanımlar kibi insaniyetli
insanlardan mürettep olan aileminizin
başlarında sizsiniz. Bunda her hafta yaz
olmaz mı benim kemali yarın? Mehmet
Aliye daima mukaffet bel ki istersen
dava yaz ki benim gönderirim.
Kemali hasret ve istiyakla her yerin-
den öper cenabı hakka emanet eylerim
Çok ve pek çok sevdi oğlum
Muzaffer Kasım.

Mehmet Ali
Kasım

Pek çok sevdi oğlum Mehmet Ali!
Kıssa mektubum geldi. memnun oldum.
Bu sıralarda orda epeyce dicak
var. tertememeyi gayret et. Tut bol
yumurta bol, tercihi dıstediyin kadar,
ye, iç ve eskisikliği şimşirdeyince
baki. Fotoğraflarınızı beklerim. Bunda
yakında fotoğrafımı göndereceğim. göylerin-
den öper ulu tanrıya emanet eylerim
Kıymetli yavrum Mehmet Ali.

Vehip Paşa

Ek: 22-Vehip Paşa'nın 1 Ağustos 1938 tarihli mektubu(1. s.)

S: 1

Sidi Gâher:1/8/1938

İki gözüm ve ruhum Lüzafferim,

Hayli demdir almadım senden beti. Feyleyim ben, ahı zar etsen gerek!

Haydi edeyim. Fakat, neye yarayacak? İki hafâdır. Ben de sana yazmadım. Mektubum, seni Trabzonda bulamayacak diye Ankaraya yadım. Günkü; kamptan sora, annene gideceğini yazmıştın. Şu hâlde; eğer annen, teloglar arasına, kayp etmedise; sana yazdığım mektub Ankaraya geldiğinde almışsındır.

10/9/938 e kadar Makîşehîre kâimîz ve fabrikânın omîne sîmânîz lâzîm geldiğine nazaren; bu sene seninle görüşmek mümkün olamayacaktır. Benim dileğim, senin foyzu saadetindir. Harretine kavuşmak sen'alesi; İkinci dereceye kalır.

İlâm nazaren; Tabîa belgeleri, tozuz somma kadar, Türk Vardüstri ve Tadm Anonim Şirketî Direktorluğuna göndermiş. Olmak mecburiyyeti vardı. Bilmem ki; sen, istenilen belgeleri, vaktu zamanile, mehalline gödere bildinmi? Tahmin ederim ki; şerif ta seninle beraber, saracastta bulunmaktır.

Şirketin, istekliler hakkında hoştuğu şartlar; fena değil. Bahusus, Şirketin ve LACERİ VİRYE İBEROYİŞİCİ, senin işçisidir. Şirketine neli oldu derokte... Şirketin bilerece şükürler! İki, ilk eklebulara senden bekledi; in haberler, şükürler ve olfurluk hatırlanlarında kazandı. Bu notlar, Şirketin neticesi ve şükürler in tegebe biler.

Ek: 22-Vehip Paşa'nın 1 Ağustos 1938 tarihli mektubu(2. s.)

5:2

Çölüm! Fuad'ın ve ghiblik mezarlığının başı ucu-
recek. O mezar, Kıymetli Nişadımızın istirahat yeridir. Fugus ve huzu' ile başı ucu-
nün dur ve ruhuna bir fatıha oku! Nişad ve Edib, her ikisi; cenette aramışlardır.
Edibini, Hamburğa, vabura yüklerken; uğurlar olsun yavrum, seni çok bekletmekleisin,
arkandan geleceğim" demiş idim. Şühem yok ki, Mihab dayın de; Nişad, hâki Şufrane
tevdî' ederken; aynı hitabta bulundu. Zavallı Nişad, Kara bahtlı Ayrılmış ailesi Şübe-
di, bana bak yavrum! Fuad, hem kuzenin, hende; sat kardeşindir. Fuad, kardeşini kayetti
omun bir kardeşe ihtiyacı var. Sen de, bir abere muhtacsın. Bir-birinizi kacaklaya-
nız, özdeşmiş ve öz kardeşler gibi seviniz, olmaz mı?

Şafassal mektubumu beklerim. Temelliye çok ihtiyacım var. Kazaffer! Şiddetlik
Allah'a ımarladık. Haftaya, yine görüşürüz yavrum

Seni başına basıp buscuları Park cema

Baban

Hamiş:

Faşa Dayına ve Güzide Hanım efendiye hürmetler, Bayan Luâilaya selâ-
mlar, Fuad boyle Cülçine buseler.

Ek: 23-Vehip Paşa'nın 12 Ağustos 1938 tarihli mektubu

12/8/1938

İki Gözüm ve rahmî Başafer,

2/8/38 tarihli mektubumu aldım. Tebrikat ve atiyetinden çok memnun oldum. Ben de her zaman eviyim. Yavrular istikbaline tesalluk eden bazı hususlar hakkında fikri sormuş idin. Ben de hiç bir mütalâa beyan etmedim, keşfiyeti, takdir ve kararına havale etmiş idim. Bundan eskildiğini ve fikrimi söylemek hususunda ki ihtiyatımı, bir maksadı mahsusla hâml ettiğini anladım. Hayir oğlum hayır! Senin zeka ve muhakeme ne ziyadelele güveniyorum. Alacığın tasbir ve voredüğün kararda isabet edeceğinden eminim. Keşsen, bu hususta öğünmüş ve olmanın an gizetig bulunduguna da şubhe etmedim. Hayat ve istikbaline tesalluk eden böyle mühim bir meselede inisiyative eline alarak emel ile bizzat harekete gelmeni istediğim. İste, maaddim, bu idi yavrum. Binde yere zulumu yormadım. Hayat hiç bir maksadla girmedim.

Yavrular! Teşbit ettin gayeni, Buldun garenini! Maksad ve gaye teayyun edince; O maksad ve gayeye vusul için, takabedilmesi lâzım gelen en kısa yoldan ve gismek kalır. Sen de; o yolu buldun ve gizdin, vassalâm! Allahın yardımını, daima seninle beraber olsun oğlum!

Şeyhime geliyor ki, sen; umumî neticeyi beklemeden de kararını vermişsin. Fikri yavrular ileri! Avrupa mektepleri de senin için vardır. Ufacları geç ve ufakların ötesinde, kendine, yeni ve bâkir bir saba hazırla! Samalara uç. Yeni bir dünya keşfet. O dünya, Azab ve ıstırap geçen bahtsız insanlara mahsus olsun! Hira, taca', çin, ja-

res ve hasadla kübleri alüde olan nakeslere; o dünya haram olsun! İleri yavrum ileri! İleriye atacağın her adım, seni, hedefine yaklaştırır. Rakit olma, un evsafı maâ naviyce ve hasadlı meadiyeni, sebat ve şyretle kasmak ordur ki; vatan için bir fayz göseni elbilenim! Başka ne diyeyim bilmes ki! Haydi, Allaha ismar! İddik! Allah, yolunu açık etsin oğlum! Uyuni manevverene, nasatonahi busci İgtiyak!

Rehan

12/8/38

Ek: 24: Vehip Paşa'nın 17 Ağustos 1938 tarihli mektubu(1. s.)

Sidi Gaber: 17/8/1938

İki gözüm ve ruhum Musaffer,

Sabah saat onda Kebre Aliden, pıncı de (saat :8) nıklerden birer mektup geldi ve benim için çifte bayram oldu. Noçların; göksümü iftiharlarla kabarttı. Aferin, bin Aferin yvrum! Edebiyat ve Tabiiyeden dokuzer numre alınanın hiç ehemşyyeti yoktur. Biliriz ki; adedlerde, bir kıymeti matlaka var; bir de kıymeti isafiyet! Kazandığın namraların kıymeti isafiyetleri, mademki bütün arkadaşlarının feykındadır; bu, benim için kâfi ve vafidir.

Yandığin beyt; çok bogusa çitti. Hayli güldüm, bu gidigle, her ikimiz de Bahiye okuyunca çix.

Emmed Ali; ocun Trabzondan mufarekatını ve bu mufarekatın kendisinde tevli otlığı şım ve kederi, pak hazin bir ifade ile tasvir ediyor. Bir yerinde şöyle diyor: "İvü knarımıtı. Yaşmur, çinciliyrdü (giyseyordu olacak). Yandı; am cevabta dedis ki: Ferenlik; hüzn ve kaderin sembolüdür. Trabzun; musaffersiz kaldığından dolayı, istiyenlere bürünerek matomal i'lnü etmiş oluyordu. O görüğü çiyisindi de; Trabzon semasının gök yağları idi. Sana ve Arife, semanın karif mukabellisi! Sen ağlacın o ağlıda sema de dökü yağları! İptc sana, noknannix bir miar!"

Arifi yarından ayırsayaca;ına çok sevindim. Enden mahemisi, i de foma de; ill; Kocile. etibidüs, yep yeni ve bakir bir menlek. Baium; mendin kayra; ı olan menlektir.

Ek: 24: Vehip Paşa'nın 17 Ağustos 1938 tarihli mektubu(2. s.)

miş için fevzîli neticelere münfer olacak bir şahrah. Fakat, makine ve elektrik mühendisliği de bir üstüne müfâzilatı ki Şeyota ma filbab ikinci şakı terah etti. Benim de fikrim bu idi. Gör ki, İzzat Fer; düşüncelerimide, ne büyük bir tebuk var! Allah muvaffak olsun yavrur! Öriyorum ki; sen, tam bir masabeka amatörü oldun. Ne olursa olsun, her masabekane; recordu kırmak isteyorum. Doğrusu, emsalız bir mefkûre! Yaşa yavrurum , yaşa!

Yazacak mektublarım daha var. Bunun için, kesmeğe mecburum; kusuru bakma! Uyuni celâdetinden öper ve İnad Tealâye emanet eylerim Kıymetli oğlum ve ruhum.

Baban

Vehip Paşa

Ek: 25- Vehip Paşa'nın 5 Şubat 1938 tarihli mektubu

5/2/1938

Çok sevgili oğlum Mehmed Alim,

Kuzafferden aldığıın mektupta, sana bir hendese mes'alesi gönderdiği ve mes'eleyi, çayet güzel hâl ettiğini yazıyor. Tekzaire seni bildiği ve bil' demek. Aferin Kara Alim! Ben de bir soru soracağım.

1- Satahlarının mesahası, birbirinin aynı olan muvafik' olanlar, bir çisnenin hacmi daha büyüktür?

2- Mühitleri birbirine misavi olan satahlerden hangisinin hacmi daha büyük olur?

3- Her hangi bir üçlüri, bir hatta muvafik bir hatle iki muvafik hatta hal' et!

4- $2 \times 3 = 6$
 $(2 \times 3) \times 4 = 24$ Muadelesini hâl et! Ka'birin ölçüsü, x ile y' nin ölçüsü, bir kabî iki' adestir.

5- Ayan mihveri devranı: arzan mihverine nazaren, ne vas'iyettedir? İşte sana, bir soru sorular. Her mektubunda, birinin halini gönder, olmazın Gözlerine, sonsuz buseler.

Baban

Ek: 26- Vehip Paşa'nın 13 Şubat 1938 tarihli mektubu

13 Şubat 1938

Sevgili Firuzan!

Senin mektubunu aldım. Beni mes'ûl tutmuşsun. Allah'a şükür, sen behtiyar değilsin. Çocukların hastalıklarından, ne kadar özledim! Bir kışın bir kışın hastalığa, hiç bir iz bırakmaksızın, savuyup gittin. Üstüne, sana karşı, evimizde, rahatsızlığın göstergesini bile göstermedin.

Definin ve Sunanın, beni, ne kadar sevdiklerini bilmez dedim. Sen de, kulların, çocukların, tecavuzunun, fevkinde severim. Cenabı Hak, her ikisine de Kur'an ve ilmi marifet ihsan buyursun!

İhsan gazetesindeki tercemenizi okudum. Aferin Firuz! Hem güzel antihop in, hem de tek özel terceme eyledin. Okudukça, insanın okuyacağı geliyor. Gençlerin yetiştirilmesi için bir mevzu'. Fakat, yalnız bununla kalmak lazım. Vatanlarımızın, meviyyatını yükseltecek parçalar seç ve terceme et. Fakat, yalnız yeteneklerine mahsus kalsın. Bütün vatan çocukları, senin feza ve şanından istifade etsin. Bu, senin vatana olan borçlarından biridir. Bu borcu görmek; teğadün faziletin icabıdır kat'iyesindedir. Senin yazılarını, mecmualarıyla görmekle hisse ettiğin şöhre sururu tarif ve izah edemem. Bütün samimiyyetle inan-çoylem bana ki, azmü karar ve mebat kılsan; memleketimizin en yüksek muharrefesi olursun.

Velâli ahkâmın verdiği balomun tertibinde ki bilgili ve tertali yarımların, eri neticeler verdiğine şüphem yoktur. Biraz izahat verir seni düşünürüm. İhsan muhibtelerinin, Nispet adaları hakkında teğadükleri şüphelerini, senin hususunda ki şüphesiz olan dolayı, bir peder olmaktan ziyade, bir akademiye, mecmualarıyla, seni, senin gibi bir kışa mail olan bir deyiş behtiyarım!

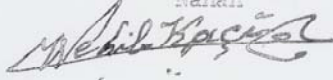

Ek: 27- Vehip Paşa'nın 2 Eylül 1938 tarihli mektubu

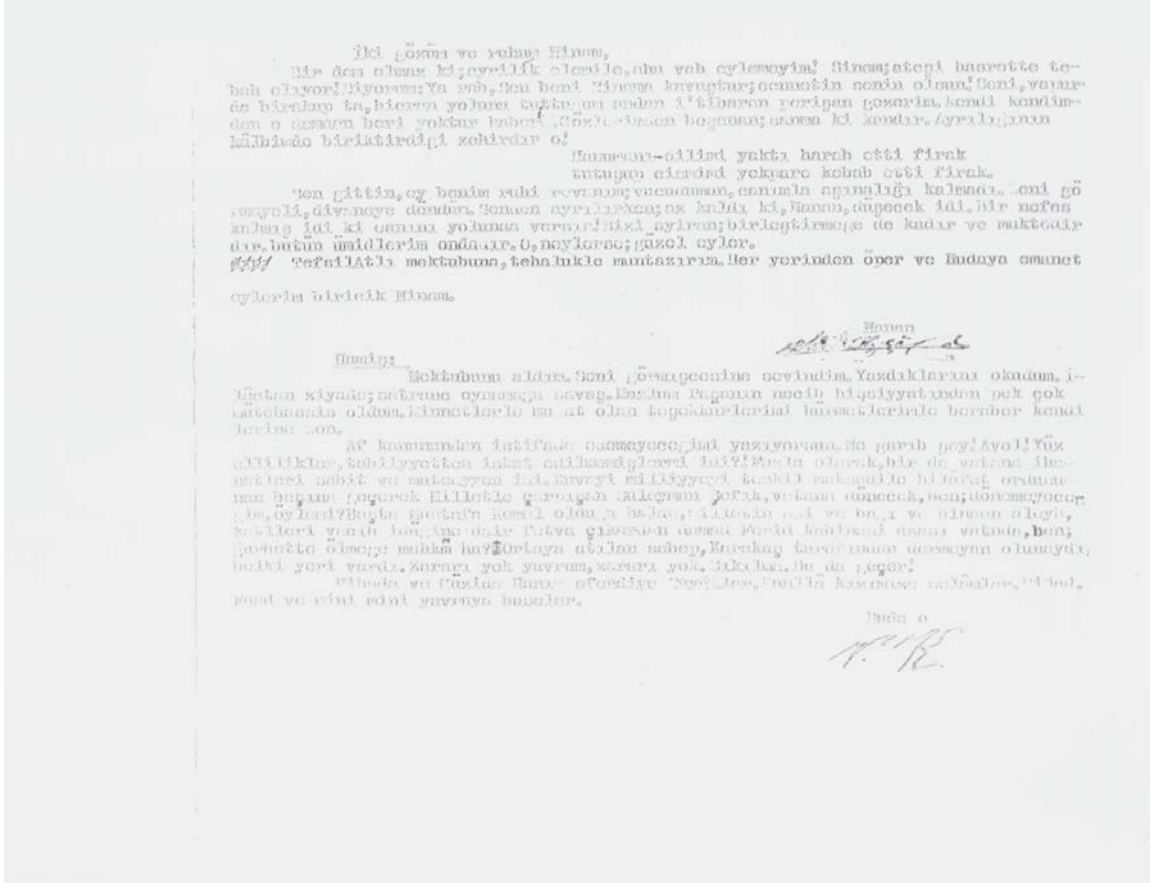
Sidi Gaber:2/9/1938

İki gözüm ve ruhum, biricik Nınam!
Mektubunu aldım, öptüm ve okudum. Sihaatim, çok şükür eyidir. Senin de iyi olmanı Ulu Tanrının lütfünden tezaru' eylerim. Mektubunun eline varmasını te'min için, Muzaffer elile göndermedi daha muvafık buldum. Bil ki Nınacım; ayda on beş mısır lirası bağlandı. Yarın, ilk aylığı alacağım. Bundan otuz Türk lirasını, Muzaffere göndereceğim. Çünkü, elbisesi olmadığına yazdın. Birinci teşrinin üçünde, Allah kısmet ederse; o miktarda bir parayı da sana göndereceğim. Bu aylıkla, sen ve ben; burada geçine biliriz. Furuzar çok sıkılıyor. Seninle müteselli olabileceği şübhesizdir. Bunun için bir an evvel, Trabzona gitmen muvafık olur sanırım. Sen nasıl istersen; öyle yap. Umuma selâmlar ve Saygılar. Sana, sonsuz buseler. Hudaya emanet ol, iki gözüm ve canım Nınam!

Nanan

Ek: 28- Vehip Paşa'nın eşi Nezihe Kaçı'ya yazdığı tarihsiz mektup

Ek: 29- Vehip Paşa'nın 13 Aralık 1938 tarihli mektubu

Sidi Gaber:15/12/1938

Gök sevgili, kıymetli ve biricik Nenan,

Haydi bakalım; kiskanclar iki iken; bir de sen zukur ettin. Muzafferle benden ne alıp veremiyorsunuz? Muzafferle, neden dolayı, sık sık muhabere bildiğimizi; geçen hafta Furuzana, bu gün de Mehmed Aliye garha izah ettin. Otesi varmi ya? Sana yirmi İngiliz lipası göndermişim. Halâmi almıdan? Son tannan yazdığını rivayet ettiğin hikâyeye bayıldım. Barak şu köpekleri, istedikleri kadar havlasınlar. İt orer, kervan göçer. Bunların söylediklerine kılak asmak; kendilerine ehemmiyyet vermek demektir. Siyasî ve ictimai mevki olmayanlar; ya hacir ve geçer makulesinden kimselerdir. Ve ya; curuf ve zuy zumesindendir. Her iki hâlde de; kıymet ve ehemmiyyetten biründür. Merak e ruhun? Zamandır her şeyin hakikatına bildiren! Neler oldu ve neler gördük?

Biz, yine eski tas mıkt eski hamam kalacağız diyorsun. Burasana bilme! Abeginden sor da öğren ve soru bana da yaz olmazmı?

Akoina devr eylesin şimdengeri garha anid,
Asuman geçsin zemine kalmasın necmi ferid.
Ağla ken dok kim Atatürk oldu bizden nâbedid.
Bir dahı sen de cihana bakma ey geçmi umid!
Ol vücudı lâyematu akıbet gââlettiler
VAZ' edip senki muallîaya nemazın kıldılar
Fatıha han oldu rakkatla cemaat ez derun
Arşa çıktı; nâlei inna ilayhi raciun.
Menzili kabre kadar ahı figanla gittiler
Ağlayarak, sızlayarak kabre sokup döndüler.
Haydi Allaha ismarladık. Sonsuz bus*ler.

Nenan

Ek: 30-Vehip Paşa'nın Türk vatandaşlığına alınmasına dair Bakanlar Kurulu kararı

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı
2
71987

Kararname

REİSİCÜMHUR
İsmail İnönü

Evvelce vatandaşlıktan ıskat edilmiş olup halen İskenderi-
yede bulunan Vehip (Paşa) hakkındaki ıskat kararının ref'i ; Dahiliye
Vekilliğinin 15/9/1939 tarih ve 50013 sayılı tezkeresile yapılan tekli-
fi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 19.EYLÜL 1939 tarihinde kabul
olunmuştur.

Bg. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
Ma. V. Mf. V. Na. V. İk. V. S. İ. M. V.
Z. İ. V. Zr. V. Ma. Mü. V. Tı. V.

0,30	18	01	02	88	92	10
------	----	----	----	----	----	----

Ek: 31- Vehip Paşa'nın 1 Haziran 1940 tarihli mektubu

Kadıköy-Acıbadan-Esatpaşa Sokağı E-haziras

El yazı

Ulu Ekselâns

20 Mayıs 1940 tarihli ve pek değerli iltifatnameleri tâzîr alındı. Harbî arbede olduğunun halbinde küklediği necib hatıra dır ki acizlerini Ekselânslarına murecaat ettirdi. Çocuğum hakk da ibraz buyurulan alâkadan dolayı Zati Asilânelerine ne kadar şekkür etsen yine azdır. Hâkûmî Âlileridir ki ilmi fennin vatan yoktur. İlmî fen, bizim kaybettiğimiz bir hazinedir ki nerde bul sak kendi malınız gibi alır ve benimsersiz. Binaenaleyh çocuğumu Lüttich'te devamî tahsilî hakkında ki kaymetli iradlarına say - ile tebeiyet etmeği kendim için bir bore sayarım. Mesul merak endişeni mücib olan cihet, 3 Mayıs 1940 tarihinden bugüne kadar çocuğumun-sihhatına dair haber alamayışımdır. Onada vadi kerimene minden aldığım kuvvetle müntazir olduğumu arzeder ve saygıları kettiğim türk selâmı ile Ekselânslarına selâmlıyarak müvalâti kalbiyelerini istibka eylerim Ulu İlgi Hazretleri.

Eski Türk Orduları Grubu
Komandanı

Vehip Paşa

5

CUMHURİYET

14 Haziran 1940

RADYO

Bu günkü program

TÜRKİYE RADYODIFÜZYON
POSTALARI

Türkiye Radyosu: Dalga uzunluğu:
1648 m. 182 Kc/s. 120 Kw.
Ankara Radyosu T. A. P.:
3170 m. 9465 Kc/s. 20 Kw.
12.30 Program ve memleket saat a-
yarı. 12.35 Ajans ve meteoroloji haber-
leri. 12.50 Müzik: Mühtelif şarkılar (Pl.).
13.30 14 Müzik: Karipik müzik (Pl.).
15.00 Program ve memleket saat a-
yarı. 15.05 Müzik: Senfonik müzik (Pl.). 18.30
Müzik: Cazband (Pl.). 19.10 Müzik. Ça-
banlar: Fahire Fersan, Refik Fersan, Şe-
rif İell, Okuyan; Semahat Özdenes,
19.25 Müzik: Zeybek havaları, 19.45
Memleket saat ayarı, Ajans ve meteo-
loji haberleri, 20 Müzik: Fasıl heyetli.
20.30 Konuşma, 20.45 Müzik (çalgılar).
Çalgılar: Fahire Fersan, Şeniz İell, Pe-
fik Fersan, Okuyan; Melek Tokoş, 21
Müzik: Halk türküleri, Muzaffer Fıratlı
ve Sarı Receb, 21.10 Konuşma: (Bibli-
yografya), 21.30 Müzik: Küçük orkestra
(Şef. Necib Asım), 22.30 Memleket saat
ayarı, Ajans haberleri, ziraat, esham -
tabiiyet, kamilyo - mükud borsa (hat),
22.50 Müzik: Cazband (Pl.), 23.25/23.30
Yarınki program ve kapanış.

Bugünden itibaren TAKSİM sinemasında

A Y S E L B A T A K L I
D A M I N K I Z I

Yeni Kopya - Yeni Alaturka Şarkılar

Baş rollerde: **FERİHA TEVFIK - CAHİDE - HAZİM - TALAT**

Ayrıca: **FRANKENSTEIN'İN OĞLU**

BEYLERBEYİ İlyatroşunda

Raşid Rıza Tiyatrosu

HALİDE PİŞKİN beraber

YARIN AKŞAM

Y U M U R C A K (Vodvil 3 perde)

Her Cumartesi akşamı BEYLERBEYİNDE

ÖLÜM

EMEKLİ GENERAL VEHİB KAÇI
Kısa bir rahatsızlığı müteakib 13 haziran
perşembe günü vefat etmiştir. Derin
acılarımızla bildiriliriz.

Eşi: Nezihe, kızı ve damadı: Fıruzan, doktor Talat,
Kardeşi: Em-kil General Esad, Kayın biraderi: Gene-
ral Mihad, Yeğeni: Kâzım

Cenaze bugün (14 haziran) saat 14.30 da Acıbademdeki
köğkünden kaldırılacak ve Osmanağa caminde namazı
kilimden sonra Karacaahmedde defnedilecektir.

Hakkâri Merkezinde Hükümet Konağı

A. A. İ. İ.

ASKERLİK İŞLERİ

336 doğumlarının yoklaması

Basın: Vahdet Askerlik bürosünden:

Karacabey Merin Çiftli

Müessesimizin 940 sene-i k
virile, 27000 kilo saf ve yarım)
artırmaya çıkarılmıştır.
Saf kamların beher kilosuna
ve kıyırkların beher kilosuna
kat: teminat 3031 liradır Arttır:
satış komisyonunca yapılekti
çiftlik mühasebesile, Bursa M
İstekillerin ihale gününde
ihale saatinden bir saat evvel
harım satış komisyonuna verim

Bir Muha-

Devlet Limanları

Um

«260» lira heretli İskenderi
harım bu ribi hizmetlere ali v
dürlüküne müraaati:

260 Göçmen

Kayseri İskân

Mevkii	adedi
Potuklu	44 kâret
Kılıçmeşmed	21
Boran	50
Karagöz	25
Karacabey Viran	90

Ek: 33-Vehip Paşa'nın ölüm raporu

- 9 -

I. Vefat eden şahsın hüviyeti

1 - İsmi? Vehip Paşa Koca
2 - Pederinin ismi? Mehmed Emin
3 - Şöhreti? Koca
4 - Rütbesi? Korgeneral
5 - Kazası, köyü, nahiyesi, hane No.
6 - Sureti vefatı? myisi dimiyiden
7 - Vefat eden şahsın muvazzaf veya Mütakait olduğu? ve muşşaf ve vechi Mütakait
A - Şehidenmi? hayır
B - Hastalıktan ise hangi hastalıktan? silisi dimiyiden
C - Vefat tarihi ve mahalli? 14.6.940 Kachkeç
D - Vefatına dair rapor ve icap ederse vesika bağlanacaktır.

DİKKAT:
Mütakaiden vefat edenlerin beyannameleri Astorlık Şubeleri tarafından bu tabhakat dosyasına bağlanacaktır.

ÖZGEÇMİŞ

1966 yılında Balıkesir'in Gönen ilçesinin Babayaka Köyü'nde doğdu. 1977 yılında Babayaka İlkokulu'nu bitirdi. Ortaokul ve liseyi Gönen Ömer Seyfettin Lisesi'nde okudu. 1983 yılında girdiği Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünden 1987 yılında mezun oldu. Aynı yıl başladığı tarih öğretmenliğini çeşitli özel öğretim kurumlarında öğretmen ve yönetici olarak 2008 yılına kadar devam ettirdi. 1995 yılında İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde "Osmanlı Eğitim Sisteminin Atatürkçü Eğitim Sistemiyle Karşılaştırılması" adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Şu an itibariyle Fatih Üniversitesi Ankara Meslek Yüksekokulu müdürü ve öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.